๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

เนตฺติวิภาวินี

คนฺถารมฺภกถา

ยชิตพฺพํ ยชิตฺวาน, นมิตพฺพํ นมามหํ;
ยชนาทฺยานุภาเวน, อนฺตราเย ชหํ สทา๚

เยน ยา รจิตา เนตฺติ, เยน สา อนุโมทิตา;
เยหิ สํวณฺณนา กตา, เตสานุภาวนิสฺสิโต๚

กิญฺจิ กิญฺจิ สริตฺวาน, ลีนาลีนานุสนฺธฺยาทิํ;
กริสฺสํ ชินสุตฺตานํ, หิตํ เนตฺติวิภาวนํ๚

อปฺปเมยฺยคุโณ **มหาธมฺมราช**วฺหโย ภเว;
อจฺฉริโย อพฺภุโต โย, โพธิสมฺภารปูรโณ๚

นานารฏฺฐิสฺสริสฺสโร, เสโฏฺฐ สาสนปคฺคโห;
ปาสํสราชปาสํโส, นราจิเนฺตยฺยจินฺตโก๚

จินฺติตการโก ราชา, สิรฏฺฐิมาลปาลโก;
อเชยฺยเชยฺยโก มหาเจตฺยาทิการโก สทา๚

อสฺสามเจฺจน พฺยเตฺตน, ชินจกฺกหิตตฺถินา;
อนนฺตสุตนาเมน, สกฺกจฺจํ อภิยาจิโต๚

กามํ สํวณฺณนา กตา, เถราสเภหิ คมฺภีรา;
คมฺภีรตฺตา ตุ ชานิตุํ, ชินปุเตฺตหิ ทุกฺกรา๚

ตสฺมา ยาจิตานุรูเปน, กริสฺสํ สาทรํ สุณ;
สิสฺสสิกฺขนยานุคํ, โยตฺตํ เนตฺติวิภาวนนฺติ๚

๑. สงฺคหวารอตฺถวิภาวนา

ตตฺถ ยสฺส สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส นวงฺคสฺส สตฺถุสาสนวรสฺส อตฺถสํวณฺณนํ ยํ เนตฺติปฺปกรณํ กาตุกาโม, ตสฺส เนตฺติปฺปกรณสฺส นิสฺสยํ วิสยภูตํ สํวเณฺณตพฺพสหิตํ, สํวเณฺณตพฺพํ เอววา สโลกปาเลน ติโลเกน สทา ปูเชตพฺพสฺส เจว นมสฺสิตพฺพสฺส จ นรุตฺตมสฺส สตฺถุโน สาสนวรํ วิทูเหว ญาตพฺพํ๚ เอตํ สาสนวรํ ตาว ทเสฺสโนฺต ตํชนเกน, ตํวิชานกวิทูหิ จ นิยเมตุํ, รตนตฺตยคุณปริทีปนญฺจ กาตุํ –

‘‘ยํ โลโก ปูชยเต, สโลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
ตเสฺสต สาสนวรํ, วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺสา’’ติฯ – ปฐมคาถมาห;

อิมาย หิ ปฐมคาถาย **‘‘เอตํ สาสนวรํ เญยฺย’’**นฺติ เอตฺตกเมว เอกนฺตโต กรณวิเสสภาเวน อธิเปฺปตํฯ เอเตเนว วิเสสกรเณน เอกนฺตาธิเปฺปตเนตฺติวิสยสาสนวรสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ เอกนฺตาธิเปฺปตสาสนวรเมว เนตฺติสํวณฺณนาย สํวเณฺณตพฺพตฺตา วิสยํ เตเนว วกฺขติ **อฎฺฐกถาจริโย** –

‘‘เอตํ อิทานิ อเมฺหหิ วิภชิตพฺพหารนยปฎฺฐานวิจารณวิสยภูตํ สาสนํ อาทิกลฺยาณตาทิคุณสมฺปตฺติยา วรํ อคฺคํ อุตฺตมํ นิปุณญาณโคจรตาย ปณฺฑิตเวทนียเมวา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา) จ,

‘‘เอตํ ติวิธมฺปิ ‘สาสนวร’นฺติ ปเทน สงฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ ยํ ปฐมํ, ตํ อิตเรสํ อธิคมูปาโยติ สพฺพสาสนมูลภูตํ, อตฺตโน ปกรณสฺส จ วิสยภูตํ ปริยตฺติสาสนเมวา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา) จ,

‘‘อิทานิ ยํ วุตฺตํ ‘สาสนวรํ วิทูหิ เญยฺย’นฺติ, ตตฺถ เนตฺติสํวณฺณนาย วิสยภูตํ ปริยตฺติธมฺมเมว ปการนฺตเรน นิยเมตฺวา ทเสฺสตุ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา) จฯ

ตตฺถ ปริยตฺติสาสนสฺสาปิ มูลํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สพฺพสาสนมูลภูต’’**นฺติฯ เอเตน กมฺมสาธเนนปิ อธิเปฺปตเตฺถ สิเทฺธ นานาวิธสาธกวจนํ นานาววาทานํ อโนกาสกรณตฺถาย กตํฯ สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณา ปน สาสนสฺส วิเสสเทสกนรวรสเทฺทน วา ปริทีปกตฺถภาเวน วา ทีปิตา อวินาภาวโตฯ สาสนวรสฺส ปน ชนกสมฺพนฺธิเปกฺขตฺตา **‘‘นรวรสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ เตน จ อคฺคปุคฺคโล สาสนวรชนโก วาจกตฺถสมฺพนฺธิภาเวน วุโตฺตฯ อนญฺญสาธารณมหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณวิเสสา ปน ชนกสมฺพนฺธิภูตสฺส นรสฺส วิเสสเกนวรสเทฺทน วา ปริทีปกตฺถภาเวน วา ทีปิโตฯ

กึ นุ โส สาสนวรชนโก นรวโร ปรมโตฺถ, อุทาหุ ปูชนีโย เจว นมสฺสนีโย จาติ วุตฺตํ **‘‘ยํ โลโก…เป…. นมสฺสติ จา’’**ติ, เตน สาสนวรชนโก นรวโร ปรมโตฺถ น โหติ, อถ โข สโลกปาเลน โลเกน สทา สพฺพกาเลสุ ปูชนีโย เจว นมสฺสนีโย จาติ วิเสสิโต โถมิโตติฯ

เอตฺถ จ ปูชนนมสฺสนเจตนาวาจเกน วา ปูชนนมสฺสนสเทฺทน ผลูปจารโตฺถ ปุญฺญมหตฺตสงฺขาโต ปูชนียภาโว เจว อาสวกฺขยญาณปทฎฺฐานสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณสงฺขาโต นมสฺสนียภาโว จ ทีปกตฺถภาเวน ปริคฺคเหตฺวา ทีปิโตฯ เตนาห **อฎฺฐกถาจริโย** ‘‘ภควโต สเทวกสฺส โลกสฺส ปูชนียวนฺทนียภาโว, อคฺคปุคฺคลภาโว จ วุจฺจมาโน คุณวิสิฎฺฐตํ ทีเปตี’’ติอาทิ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา)ฯ

ตาทิสสฺส นรวรสฺส ตาทิสํ สาสนวรํ กึ เยน เกนจิ วิเญฺญยฺยนฺติ วุตฺตํ **‘‘วิทูหี’’**ติฯ เตน ติปิฎกธรา อริยภูตา ปณฺฑิตา วาจกตฺถภาเวน คหิตา, สุปฺปฎิปนฺนตาทิสงฺฆคุณา ปน วนฺทธาตุวจเนน วา ทีปกตฺถภาเวน วา ทีปิตาติฯ เอวํ ปริคฺคเหตฺวา ทีปิเต รตนตฺตยคุเณ สนฺธาย ‘‘เอวํ ปฐมคาถาย สาติสยํ รตนตฺตยคุณปริทีปนํ กตฺวา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา) วกฺขติ, น คาถาย นิรวเสสเตฺถฯ ตตฺถ **เอว**นฺติ เอวํ สาสนวรทสฺสนภูตาย ปฐมคาถายาติ อโตฺถ

ทฎฺฐโพฺพฯ อปเร ปนาจริยา ‘‘อิมาย ปฐมคาถาย เอกนฺตโต อธิเปฺปตานาธิเปฺปตวจนานิ เจว วาจกตฺถทีปกตฺถวิเสสานิ จ สุฏฺฐุ อวิจาเรตฺวา ‘เอวํ ปฐมคาถาย สาติสยํ รตนตฺตยคุณปริทีปนํ กตฺวา’ติ วจนจฺฉายํ นิสฺสาย สาติสยํ รตนตฺตยคุณปริทีปนํ กาตุํ ‘ยํ โลโกตฺยาทิมาหา’ติ จ สาติสยรตนตฺตยคุเณ ทเสฺสนฺโต ‘ยํ โลโกตฺยาทิมาหา’ติ’’ จ วทนฺติฯ เตสํ วาโท อมฺหากํ นกฺขมติฯ การณํ ปน มยา เหฏฺฐา วุตฺตานุสาเรน ญาตพฺพนฺติ อยํ ปทานุกฺกมานุรูปานุสนฺธิโยตฺถฯ

อถ วา เอกํ สมยํ ชมฺพุวนสเณฺฑ นิสีทิตฺวา สิสฺสานํ หิตํ จิเนฺตโนฺต, อตฺตโน อภินีหารสมฺปตฺตึ ปสฺสโนฺต, สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปสํสิโต, มหากจฺจายโน สตฺถารา อนุโมทิตํ สาสนายตฺตํ นวงฺคสฺสตฺถวณฺณนํ โสฬสหาราทิอเนกตฺถวิธํ เนตฺติปฺปกรณํ อารภโนฺต, **‘‘ยํ โลโก’’**ตฺยาทิมาหฯ ยทิ เอวํ ยถาวุตฺตปฺปการํ เนตฺติปฺปกรณภูตํ โสฬสหาราตฺยาทิกํ อารภิตพฺพํ, ตํ อนารภิตฺวา กสฺมา เนตฺติปฺปกรณโต พหิภูตํ ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิกํ อารภิตพฺพํ, เสยฺยถาปิ อมฺพํ ปุโฏฺฐ ลพุชํ พฺยากเรยฺย, ลพุชํ ปุโฏฺฐ อมฺพํ พฺยากเรยฺย, เอวเมว เนตฺติปฺปกรณมารภโนฺต อญฺญํ อารภตีติ? ตถาปิ ยสฺส ยถาวุตฺตสฺส สาสนวรสฺส อตฺถสํวณฺณนํ ยํ เนตฺติปฺปกรณํ กาตุกาโม ยสฺส เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยภูตํ สํวเณฺณตพฺพสหิตํ, สํวเณฺณตพฺพํ เอว วา ตํ สาสนวรํ ตาว ทเสฺสโนฺต ตํชนเกน, ตํวิชานกวิทูหิ จ นิยเมตุํ, รตนตฺตยคุณปริทีปนญฺจ กาตุํ **‘‘ยํ โลโก’’**ตฺยาทิมาหฯ อยํ ลีนนฺตรโจทนาสหิโต อนุสนฺธิโยตฺถฯ

> ‘‘ยํ โลโก ปูชยเต, สโลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
> ตเสฺสต สาสนวรํ, วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺสา’’ติฯ –

นิคฺคหิตโลปํ กตฺวา รจิตา คาถา อริยาสามญฺญลกฺขเณน สมฺปนฺนาฯ กถํ? ปุพฺพเฑฺฒ ตึส มตฺตา, อปรเฑฺฒ สตฺตวีส มตฺตาฯ สมฺปิณฺฑิตา สตฺตปญฺญาส มตฺตาว ภวนฺติฯ อกฺขรานํ ปน อิมิสฺสํ คาถายํ สตฺตตึสฯ เตสุ ครุกฺขรา วีสติ, ลหุกฺขรา สตฺตรส ภวนฺติฯ ‘‘ตเสฺสตํ สาสนวร’’นฺติ ปน สานุนาสิกํ วิรุชฺฌติฯ

ตตฺถ นิเทฺทสโตฺถ อฏฺฐกถานุสาเรน วิชานิตโพฺพฯ **สโลกปาโล** สโพฺพ สตฺตโลโก สกฺกจฺจํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอเนกคุณานุสฺสรเณน วา ปูเชตพฺพปูชเนน วา ปฏิปตฺติปูชเนน วา **สทา** สพฺพกาเลสุ สกฺกจฺจํ **ยํ** นรวรํ **ปูชยเต** เจว **นมสฺสติ จ, ตสฺส** ปูเชตพฺพสฺส เจว นมสฺสิตพฺพสฺส จ สตฺถุโน **นรวรสฺส** ติโลกคฺคสฺส มยา สํวเณฺณตพฺพสหิตํ, สํวเณฺณตพฺพํ เอว วา **วิทูเหว เญยฺยํ** ญาตพฺพํฯ นิปุณญาณโคจรํ **เอตํ** มยา พุทฺธิยํ ฐปิตํ **สาสนวรํ** มยา อารภิตพฺพสฺส เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยนฺติ ปฐมํ ชานิตพฺพํ ทเสฺสตฺวา ตสฺส อตฺถสํวณฺณนาภูตํ เนตฺติปฺปกรณํ อหํ อารภิสฺสามิ, ตํ ตุเมฺห สาธโว สุณาถ มนสิ กโรถาติ สมุทายโยชนา, อวยวโยชนาปิ กาตพฺพาฯ

กถํ? **‘‘สโลกปาโล โลโก’’**ติ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน โยชนาฯ โลกปาโล วเชฺชตฺวา อวเสโส โลโก จ น โหติ, อถ โข โลกปาลสหิโต โลโกติ วิเสเสติฯ **‘‘โลโก ปูชยเต เจว นมสฺสติ จา’’**ติ กตฺตุการกอาขฺยาตกิริยาภาเวน โยชนา ‘‘โย กโรติ, ส กตฺตา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ โย โลโก การโก, โส กตฺตา โหตุฯ โย โลโก ปูชยเต เจว นมสฺสติ จ, กถํ โส กตฺตาติ? ‘‘โย กโรติ, ส กตฺตา’’ติ สุตฺตสฺส ‘‘โย กโรติ กิริยํ นิปฺผาเทติ, โส กิริยานิปฺผาทโก กตฺตา’’ติ อตฺถสมฺภวโต สยนภุญฺชนาทิสพฺพกิริยานิปฺผาทโก กตฺตาเยว โหติฯ อยญฺจ โลโก ปูชนนมสฺสนกิริยานิปฺผาทโกเยวาติฯ กถํ อยํ โลโก กิริยานิปฺผาทโกติ? **‘‘โลโก’’**ติ สตฺตปญฺญตฺติยา ปรมตฺถโต อวิชฺชมานายปิ ปญฺญาเปตโพฺพ สนฺตาเน ปวตฺตมาโน หทยวตฺถุนิสฺสิโต จิตฺตุปฺ

ปาโท คเหตโพฺพ, โส ยถารหํ เหตาธิปติสหชาตาทิปจฺจเยน ปจฺจโย นิปฺผาทโก ภเวฯ เอวํ โลกสฺส กตฺตุการกภาโว วิชานิตโพฺพติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน โยชนาฯ เอส นโย ตีสุ ปิฏเกสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุฯ

“ยํ นรวรํ ปูชยเต เจว นมสฺสติ จา”ติ กมฺมการกอาขฺยาตกิริยาภาเวน โยชนา ‘‘ยํ กโรติ, ตํ กมฺม’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ยํ กาตพฺพํ, ตํ กมฺมํ โหตุฯ ยํ ปูชยติ เจว นมสฺสติ จ, กถํ ตํ กมฺมนฺติ? ‘‘ยํ กโรติ, ตํ กมฺม’’นฺติ สุตฺตสฺส ‘‘ยํ กโรติ กิริยาย สมฺพชฺฌติ, กิริยาย สมฺพชฺฌิตพฺพํ กมฺม’’นฺติ อตฺถสมฺภวโต กรณวาจกวจนียาทิสพฺพกิริยาย สมฺพชฺฌิตพฺพํ กมฺมํ โหเตฺววฯ อยญฺจ นรวโร ปูชนนมสฺสนกิริยาย วาจกวจนียภาเวน สมฺพชฺฌิตโพฺพเยวาติฯ กถํ อยํ นรวโร วจนีโยติ? ปูชนนมสฺสนเจตนาย อารมฺมณกรณวเสน นรวโร วจนีโย, เจตนา วาจกา, เอวํ วาจกวจิตพฺพภาโว โหเตฺววฯ **“ยํ นรวร”**นฺติ ปญฺญตฺติยา ปรมตฺถโต อวิชฺชมานายปิ ปญฺญาเปตโพฺพ สนฺตานวเสน ปวตฺตมาโน โลกิยโลกุตฺตรคุณสหิโต ขนฺธปญฺจโก วุโตฺต, โส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, เจตนา ปจฺจยุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน โยชนาฯ เอส นโย ตีสุ ปิฏเกสุ เอวรูเปสุ ฐาเนสุฯ

“ตสฺส นรวรสฺสา”ติ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน โยชนาฯ นรวโร นาม นิมนฺติตพฺพาทิโกน โหติ, อถ โข ปูเชตโพฺพ นมสฺสิตโพฺพ เอวาติ วิเสเสติฯ ตสฺส ปูเชตพฺพสฺส เจว นมสฺสิตพฺพสฺส จ นรวรสฺส สาสนวรนฺติ ชญฺญชนกภาเวน โยชนาฯ สาสนวรํ นาม ปเจฺจกพุทฺธสาวกพุทฺธราชราชาทีนํ สาสนวรํ น โหติ, ปูเชตพฺพสฺส เจว นมสฺสิตพฺพสฺส จ นรวรสฺส ติโลกเสฺสว สาสนวรนฺติ นิยเมติฯ

“วิทูหิ เญยฺย”นฺติ กตฺตุการกกิตกิริยาภาเวน โยชนาฯ กตฺตุภาโว เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **“วิทูหี”**ติ สตฺตปญฺญตฺติยา ปรมตฺถโต อวิชฺชมานายปิ ปญฺญาเปตโพฺพ สนฺตาเน ปวตฺตมาโน สาสนวเร สโมฺมหธํสกญาณสหิโต หทยวตฺถุนิสฺสิโต จิตฺตุปฺปาโท วุโตฺต, โส ยถารหํ เหตาธิปติสหชาตาทิปจฺจเยน ปจฺจโย นิปฺผาทโก ภเวฯ ญา-อิติธาตุยา อตฺถภูตํ ญาณํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ นิปฺผาเทยฺยํ ภเว, เอวํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน โยชนาฯ

“เญยฺยํ สาสนวร”นฺติ วิเสสนวิเสสฺยภาเวน โยชนาฯ สาสนวรํ นาม น เยน เกนจิ เญยฺยํ, อถ โข วิทูเหว สณฺหสุขุมญาเณน เญยฺยํ สาสนวรนฺติ วิเสเสติฯ

“เอตํ สาสนวร”นฺติ วิเสสนวิเสสฺยภาเวน โยชนาฯ สาสนวรํ นาม มยา พุทฺธิยํ อฏฺฐปิตํ อปฺปวเตฺตตพฺพํ โหติ, มยา อิทานิ เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยภาเวน พุทฺธิยํ วิปริวตฺตมานํ ฐเปตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพํ สาสนวรนฺติ วิเสเสติฯ เอตํ สาสนวรํ เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยนฺติ โยชนา กาตพฺพาฯ เตนาห ‘‘เอตํ อิทานิ อเมฺหหิ วิภชิตพฺพหารนยปฏฺฐานวิจารณวิสยภูตํ สาสน’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา)ฯ อิเจฺจวํ เนตฺติยา ปฐมคาถาย สเงฺขเปน โยชนโตฺถ สมโตฺตฯ

ตตฺถ **ย**นฺติ อนิยมนรวรสฺส สตฺถุโน วาจกํ ปโยควนฺตสพฺพนามํฯ อนิยโม จ ปูชนนมสฺสนกิริยาย อนิยมิตตฺตา วุโตฺต, น นรวรโต อญฺญสตฺตสฺส สมฺภวโตติฯ เอส นโย เสสานิยเตสุปิ ตีสุ ปิฏเกสุฯ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญาปุญฺญานิ, ตพฺพิปาโก จาติ **โลโก**ฯเอตฺถ สตฺตนิกาเย ปุญฺญาปุญฺญานิ โลกิยนฺติ ปวตฺตนฺติ, ตพฺพิปาโก จ โลกิยติ ปวตฺตติ, อิติ สตฺตนิกายสฺส ปุญฺญาปุญฺญานํ, ตพฺพิปากสฺส จ ปวตฺตนสฺส อาธารภาวโต ‘‘เอตฺถา’’ติปเทน นิทฺทิโฏฺฐ สตฺตนิกาโย **โลโก**นามฯ **ปูชยเต**ติ วิคฺคหวิรหิตํ อาขฺยาตปทํ, สกฺกจฺจํ ปูชนํ กโรติฯ

โลกํ ปาเลนฺตีติ **โลกปาลา,** ปุญฺญาปุญฺญานเญฺจว ตพฺพิปากสฺส จ ปวตฺตนาธารตฺตา โลกา จฯ เก เต? จตฺตาโร มหาราชาโน, อินฺทยมวรุณกุเวรา วา, ขตฺติยจตุมหาราชสกฺกสุยามสนฺตุสิตสุนิมฺมิตปรนิมฺมิตวสวตฺติมหาพฺรหฺมาทโย วาฯ ปาลนเญฺจตฺถ อิสฺสริยาธิปเจฺจน ตํตํสตฺตโลกสฺส อญฺญมญฺญวิเหสนนิวารณาทิอาณาปวตฺตาปนยสปริวารฏฺฐานนฺตราทินิยฺยาทนา, สห โลกปาเลหิ โย วตฺตตีติ **สโลกปาโล**ฯ อถ วา เย หิโรตฺตปฺปา โลกํ ปาเลนฺติ, อิติ ปาลนโต เต หิโรตฺตปฺปา **โลกปาลา**ฯ เตนาห ภควา ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, สุกฺกา ธมฺมา โลกํ ปาเลนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๒.๙; อิติวุ. ๔๒)ฯ โลกปาเลหิ หิโรตฺตเปฺปหิ สมนฺนาคโต โลโก **สโลกปาโล** นามฯ หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน หิ สปฺปุริโส โลโก สกฺกจฺจํ สทา สพฺพกาเลสุ ปูชยติ เจว นมสฺสติ จ ปาปหิริชิคุจฺฉนโต, ธมฺมจฺฉนฺทวนฺตตาย จฯ

อเญฺญ ปน ปูเชนฺตา นมสฺสนฺตาปิ กทาจิเยว ปูเชนฺติ นมสฺสนฺติ, น สพฺพทาติฯ **สทา**ติ ปูชนนมสฺสนกาลวาจกวิภตฺติหวิรหิตํ วิกปฺปนามํ, สพฺพนามํ วาฯ **นมสฺสตี**ติ วิภตฺติหวิรหิตํ อาขฺยาตปทํ, สกฺกจฺจํ นมสฺสนํ กโรติฯ **ตเสฺสตา**ติ เอตฺถ **ตสฺสา**ติ นิยมวาจกํ ปโยควนฺตสพฺพนามํ วิภตฺติหวิรหิตเมวฯ นิยโม จ ปูชนนมสฺสนกิริยาย วิเสสิโตฯ ตสฺมา ตสฺส ปูชนนมสฺสนกิริยาย นิยมิตพฺพสฺส ปูเชตพฺพสฺส นมสฺสิตพฺพสฺส นรวรสฺสาติ อโตฺถ ยุโตฺตวฯ เสสนิยเมสุ อเญฺญสุปิ เอเสว นโยฯ **เอต**นฺติ อาจริเยน วิภชิตพฺพหารนยปฏฺฐานวิจารณวิสยภูตสฺส สาสนวรปรามสนํ ปโยควนฺตสพฺพนามํ วิภตฺติหวิรหิตํฯ

สาสติ เอเตนาติ **สาสนํ,** เอเตน นววิธสุตฺตเนฺตน, นววิธสุตฺตนฺตสหิเตน วา วเรน สเพฺพน สมเตฺถ เวเนยฺย ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ติวิธยานมุเขน ยถารหํ สเตฺต สาสติ อนุสาสติ วิเนติฯ อิติ สาสนานุสาสนกิริยานุสาเรน เวเนยฺยสตฺตานํ ชานนปฏิปชฺชนาธิคมสฺส การณกรณตฺตา ‘‘เอเตนา’’ติ ปเทน นิทฺทิฏฺฐํ นววิธสุตฺตนฺตํ, นววิธสุตฺตนฺตสหิตํ วา วรํ สพฺพํ **สาสนํ** นามฯ นววิธสุตฺตนฺตเทสนาย หิ เวเนยฺยานํ ชานนํ ปุริมชานเนน ปจฺฉิมชานนํ, ชานเนน ปฏิปชฺชเนน ปจฺฉิมปฏิปชฺชเนน อธิคโม, ปุริมาธิคเมน ปจฺฉิมาธิคโม โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สทฺธา สีลํ สุตํ จาโค ปญฺญา สทฺธาย สีลสฺส สุตสฺส จาคสฺส ปญฺญายา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) จ ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส’’ตฺยาทิ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) จฯ **สาส**ธาตุยา เทสนาสโทฺท จ ตํชนโก เทสนาญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโท จ มุขฺยโตฺถ, ตํอุปนิสฺสยปจฺจยา เวเนยฺยานํ อตฺถชานนปฏิปชฺชนอธิคมนาทิ การณูปจารโตฺถ, ‘‘เอเตนา’’ติ ปเทน วุตฺตาย สาสนภูตาย นามปญฺญตฺติยา กรณสตฺติสงฺขาตา อุปนิสฺสยปจฺจยสตฺติ ผลูปจารโตฺถฯ อิติ-สโทฺทปิ ตเมว นามปญฺญตฺติยา อุปนิสฺสยปจฺจยสตฺตึ เหตุภาเวน ปรามสติ, ตสฺสา สตฺติยา อาธารภูตา นามปญฺญตฺติ ยุ-ปจฺจยโตฺถฯ เอเสว นโย ตีสุ ปิฏเกสุ เอวรูเปสุ ฐาเนสุฯ

เอกนฺตนิยฺยานเฏฺฐน, อนญฺญสาธารณคุณตาย จ อุตฺตมเฏฺฐน **วรํ** อุตฺตมํ, ปริยตฺติสาสนมฺหิ ผลนิยฺยาทนโต, มคฺคนิยฺยานเหตุภาวโต จ นิยฺยานเฏฺฐน, สาวกาทีหิ อชนิยตฺตา อสาธารณเฏฺฐน จ อุตฺตมเฏฺฐน **วรํ,** วริตพฺพนฺติ วา **วรํ**ฯ ยถาวุตฺตสฺส สาสนสฺส ปณฺฑิเตหิ อภิปตฺถิตสมิทฺธิเหตุตาย วริตพฺพตฺตา ปเตฺถตพฺพตฺตา **สาสนวรํ** นาม, ยถาวุตฺตเฏฺฐน วา สาสนญฺจ ตํ วรญฺจาติ **สาสนวรํ**ฯ **จ**-สเทฺทน สตฺติเภทํ, **ตํ**-สเทฺทน อตฺถาเภทํ เทเสสฺสติฯ

วิทนฺตีติ **วิทู**ฯ เย ปณฺฑิตา ยถาสภาวโต กมฺมกมฺมผลานิ, กุสลาทิเภเท จ ธเมฺม วิทนฺติ, อิติ วิทนโต เต ปณฺฑิตา **วิทู** นาม, เตหิฯ ญาตพฺพนฺติ **เญยฺยํ**ฯ ญา-ธาตุยา นิปฺปริยายโต อารมฺมณิกํ ญาณํ วุตฺตํ, ฐานูปจารโต สาสนวรสฺส อารมฺมณปจฺจยภาโว ทสฺสิโต, อิติ-สเทฺทน

อารมฺมณปจฺจยภาโว ปรามสิโตฯ ตสฺส อิติ-สเทฺทน ปรามสิตพฺพสฺส อารมฺมณปจฺจยภาวสฺส อาธารํ สาสนวรํ ญฺย-ปจฺจยโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ญาณํ อรหตีติ วา **เญฺยยํ,** วิทูนํ ญาณํ ชานนํ อารมฺมณภาเวน อรหตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ นเย ตทฺธิตปทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

นรติ เนตีติ **นโร**ฯ โย ปุริโส อตฺตานํ อิตฺถีนํ อุจฺจฏฺฐานํ นรติ เนติ, อิติ นรนโต นยนโต โส ปุริโส **นโร** นามฯ โส หิ ปุตฺตภูโตปิ มาตุยา ปิตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, กนิฏฺฐภาตุภูโตปิ เชฏฺฐภคินีนํ ปิตุฏฺฐาเน ติฏฺฐติฯ อถ วา นริตโพฺพ เนตโพฺพติ **นโร**ฯ โส หิ ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ยาว อตฺตโน สภาเวน อตฺตานํ ธาเรตุํ สมโตฺถ น โหติ, ตาว ปเรหิ เนตโพฺพ, น ตถา อโญฺญ ติรจฺฉานาทิโกติฯ เอตฺถ ปน สตฺถุวิสยตาย นรติ เวเนยฺยสเตฺตติ **นโร**ติ อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ สตฺถา หิ สเตฺต อปายาทิโต สุคติํ วา มคฺคผลนิพฺพานํ วา เนตีติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอเนกคุณสมนฺนาคตตฺตา **วโร** อุตฺตโม, วริตโพฺพ ปเตฺถตโพฺพติ วา **วโร,** ติโลกโคฺคฯ ปกติยา อุจฺจฏฺฐานโฎฺฐ **นโร** คุณุตฺตเมน สมนฺนาคโต **วโร,** นโร จ โส วโร จาติ **นรวโร**ฯ จ-ต-สทฺทานํ อตฺถเภโท วุโตฺตว, วิเสสนปรปทสมาโสยํฯ เยน วุตฺตํ ‘‘อคฺคปุคฺคลสฺสาติ อโตฺถ’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา)ฯ อเญฺญ ปน ‘‘นรานํ, นเรสุ วา วโรติ นรวโร’’ติ วทนฺติ, ตํ วจนํ ‘‘อคฺคปุคฺคลสฺสาติ อโตฺถ’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา) อฏฺฐกถาวจเนน วิรุชฺฌติ มเญฺญฯ ตสฺส นรวรสฺสาติฯ อิเจฺจวํ เนตฺติปฺปกรณสฺส อาทิคาถาย สมาเสน จ วจนโตฺถ สมโตฺตฯ

สรูปโตฺถ โยชนตฺถวจนตฺถานุสาเรน วิชานิตโพฺพฯ ตถาปิ วิสุํ สุฏฺฐุ ชานนตฺถาย ปุนวตฺตโพฺพฯ **‘‘ย’’**นฺติ ปทสฺส อนเญฺญสาธารณสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอเนกคุณสมฺปโนฺน สโลกปาเลน โลเกน ปูเชตโพฺพ เจว นมสฺสิตโพฺพ จ สาสนวรเทสโก ติโลกโคฺค สรูปโตฺถฯ **‘‘โลโก’’**ติ ปทสฺส ยถาวุตฺตโลกปาลสหิโต สทฺธาจาคาทิสมฺปโนฺน สพฺพสตฺตโลโก สรูปโตฺถฯ โลกสโทฺท เอกวจนยุโตฺตปิ ชาติสทฺทตฺตา นิรวเสสโต สเตฺต สงฺคณฺหาติ ยถา ‘‘มหาชโน’’ติฯ กามเญฺจตฺถ โลกสโทฺท ‘‘โลกวิทู’’ตฺยาทีสุ สงฺขารภาชเนสุปิ ปวโตฺต, ปูชนนมสฺสนกิริยาสาธนตฺตา ปน สตฺตโลเกว วาจกภาเวน ปวโตฺตติฯ เตนาห ‘‘ปูชนกิริยาโยคฺยภูตตาวเสนา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา)ฯ

ปูชยเตติ เอตฺถ ปูชนกิริยาย มุขฺยโต ปูชนสงฺขาโต ปูเชนฺตานํ จิตฺตุปฺปาโท สรูปโตฺถ, ผลูปจาเรน ตํจิตฺตุปฺปาทสฺส อารมฺมณปกตูปนิสฺสยภูตา วุตฺตปฺปการา สเพฺพ พุทฺธคุณา สรูปตฺถาฯ **เต**-วิภตฺติปจฺจยสฺส ปูชนกิริยาสาธโก วุตฺตปฺปกาโร โลโก จ สรูปโตฺถ, เอวํ สติ อตฺถเภทาภาวโต ทฺวีสุ วาจเกสุ เอโกว วาจโก วตฺตโพฺพ, กสฺมา เอกสฺมิํ อเตฺถ เทฺว วาจกา วุตฺตาติ? นายํ โทโส ทฺวินฺนํ วาจกานํ สามญฺญวิเสสวาจกตฺตาฯ โลกสโทฺท หิ ปูชนกิริยาสาธโก, อญฺญกิริยาสาธโก จ วทตีติ สามญฺญวาจโก จ โหติฯ ปูชยเต-สโทฺท โลกปูชนอิตฺถิปูชนปุริสปูชนติรจฺฉานปูชนาทิกิริยาสาธกเญฺจ วทตีติ สามญฺญวาจโก ฯ ตสฺมา ปูชยเต-สโทฺท โลกสทฺทสฺส สรูปโตฺถ, ปูชนกิริยาสาธโก จ น อญฺญกิริยาสาธโกติ นิยเมติฯ โลกสโทฺท จ ปูชยเตสทฺทสฺส สรูปโตฺถ ปูชนกิริยาสาธโกฯ โลโก ปน ปูชนกิริยาสาธโก อิตฺถิปุริสติรจฺฉานาทิโกติ นิยเมติฯ ตีสุ ปิฏเกสุ อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ

‘‘สโลกปาโล’’ติ ปทสฺส ยถาวุตฺตเสฏฺฐโลกปาลสหคโต, ปูชนนมสฺสนกิริยาสาธโก จ สตฺตนิกาโย สรูปโตฺถฯ **‘‘สทา’’**ติ ปทสฺส รตฺติทิวสกาโล อตีตภควโต ธรมานกาโล ตโต ปรกาโล อภินีหารโต ยาว สาสนนฺตรธานา กาโล ตโต ปรกาโล สรูปโตฺถฯ โส ปน อนาคตพุทฺธุปฺปชฺชนกาโล อตีตสมฺมาสมฺพุเทฺธ อิทานิ ปูชยนฺติ นมสฺสนฺติ วิย ปูชยิสฺสติ เจว นมสฺ

สิสฺสติ จฯ **นมสฺสตี**ติ เอตฺถ นมสฺสนกิริยาย มุขฺยโต นมสฺสนสงฺขาโต จิตฺตุปฺปาโท สรูปโตฺถ, ผลูปจาเรน ตํจิตฺตุปฺปาทสฺส อารมฺมณปกตูปนิสฺสยภูตา วุตฺตปฺปการา สเพฺพ พุทฺธคุณา สรูปโตฺถฯ **ติ**-วิภตฺติปจฺจยสฺส นมสฺสนกิริยาสาธโก ยถาวุตฺตสตฺตนิกาโย โลโก จ สรูปโตฺถ, อตฺถเภทาภาเวปิ ทฺวินฺนํ วาจกานํ ปวตฺตภาโว เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **"จา"**ติ ปทสฺส อิเธกโจฺจ ปูเชโนฺตปิ น นมสฺสติ, นมสฺสโนฺตปิ น ปูเชติ จ, อยํ ปน สตฺตนิกาโย โลโก ปูชยติ เจว นมสฺสติ จาติ สมุจฺจยโตฺถ สรูปโตฺถฯ

ตสฺสาติ เอตฺถ ตํ-สทฺทสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอเนกคุณสมนฺนาคโต ปูเชตโพฺพ นมสฺสิตโพฺพ ติโลกโคฺค สตฺถา สรูปโตฺถ, ฉฏฺฐีวิภตฺติยา ชนกสฺส นรวรสฺส ชเนฺญน สาสนวเรน สมฺพโนฺธ ปธานสรูปโตฺถ, ชญฺญสาสนวรสฺส ชนเกน นรวเรน สมฺพโนฺธ อปธานสรูปโตฺถฯ ตีสุ ปิฏเกสุ เอวรูเปสุ อเญฺญสุปิ เอเสว นโยฯ

"เอต"นฺติ ปทสฺส อาจริเยน วิภชิตพฺพหารนยปฏฺฐานวิจารณวิสยภูตํ สาสนํ สรูปโตฺถฯ **"สาสนวร"**นฺติ ปทสฺสาปิ ตเมว สรูปโตฺถ, เอตํ สาสนวรํ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธเภเทน ติวิธมฺปิ ปริยตฺติสาสนเมว สพฺพสาสนมูลภูตตฺตา, เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยภูตตฺตา จ วิเสสโต อธิเปฺปตํ ตสฺส มูลภูตภาวโต วินยสํวณฺณนาทีสุ พหูปกาเรน ทสฺสิโตติ อเมฺหหิ น วตฺตโพฺพฯ วทโนฺตปิ อญฺญํ รจิตพฺพํ รจิตุํ อสมโตฺถว หุตฺวา วทตีติ คหิตโพฺพ วเทยฺยฯ

ตํ ปน ปริยตฺติสาสนํ วิมุตฺติรสวเสน เอกวิธํ, ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํ, วินยปิฏกสุตฺตนฺตปิฏกอภิธมฺมปิฏกวเสน ติวิธํ , อาณาเทสนาโวหารเทสนาปรมตฺถเทสนาวเสน ติวิธํ, ยถาปราธสาสนายถานุโลมสาสนายถาธมฺมสาสนาเภเทนปิ ติวิธํ, สํวราสํวรกถาทิฏฺฐิวินิเวฐนกถานามรูปปริเจฺฉทกถาเภเทนปิ ติวิธํฯ เอตฺถ จ เทสนา เทสกาธีนา, สาสนํ สาสิตพฺพายตฺตํ, กถากเถตพฺพตฺถาเปกฺขาติ วิเสโสฯ ทีฆนิกาโย, มชฺฌิมนิกาโย, สํยุตฺตนิกาโย, องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกนิกาโยติ นิกายเภเทน ปน ปญฺจวิธํ; สุตฺตเคยฺยเวยฺยากรณคาถาอุทานอิติวุตฺตกชาตกอพฺภุตธมฺมเวทลฺลเภเทน ปน นววิธํ; ธมฺมกฺขนฺธเภเทน ปน จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสวิธํ; ''สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยาติ อมิสฺสานิ จตฺตาริ; สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยสํกิเลสภาคิยนิเพฺพธ ภาคิยสํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยวาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยาติ มิสฺสกทุกานิ จตฺตาริ; สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยอเสกฺขภาคิยสํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยาติ มิสฺสกติกานิ เทฺว; ตณฺหาสํกิเลสทิฏฺฐิสํกิเลสทุจฺจริตสํกิเลสตณฺหาโวทานภาคิยทิฏฺฐิว- อุทานภาคิยทุจฺจริตโวทานภาคิยาติฉา''ติ (เนตฺติ. ๘๙) โสฬสนฺนํ สุตฺตานํ เภเทน โสฬสวิธํ; ''โลกิยโลกุตฺตรโลกิยโลกุตฺตรสตฺตาธิฏฺฐานธมฺมาธิฏฺฐานสตฺตธมฺมาธิฏฺฐานญาณเญยฺย- ญาณเญยฺยทสฺสนภาวนาทสฺสนภาวนาสกวจนปรวจนสกวจนปรวจนวิสฺสชฺชนียอวิสฺสชฺชนียวิสฺสชฺชนียอวิสฺสชฺชนียกมฺมวิปากกมฺมวิปากกุสล อกุสลกุสลากุสลอนุญฺญาตปฏิกฺขิตฺตอนุญฺญาตปฏิกฺขิตฺตถวสฺส เภเทน อฏฺฐวีสติวิธ''นฺติ (เนตฺติ. ๑๑๒) เอวมาทิพหุวิธํ ปริยตฺติสาสนํ เนตฺติปฺปกรณสฺส วิเสสโต วิสยํฯ ตสฺส วิสยภาเว สติ ปฏิปตฺติปฏิเวธสงฺขาตํ สาสนทฺวยมฺปิ ตมฺมูลกตฺตา วิสยํ โหติ ปริยายโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

"วิทูหี"ติ ปทสฺส ยถาวุตฺตสาสนวรสฺส สปรสนฺตานปวตฺตนปวตฺตาปนาทิวเสน วิชานนสมโตฺถ สณฺหสุขุมญาณาทิคุณสมฺปโนฺน กลฺยาณปุถุชฺชนโสตาปนฺนาทิโก ปุคฺคโล สรูปโตฺถฯ **"เญยฺย"**นฺติ ปทสฺส ตาทิเสหิ วิทูหิ สณฺหสุขุมญาณาทินา วิชานิตพฺพํ สาสนวรํ สรูปโตฺถฯ **"นรวรสฺสา"**ติ ปทสฺส เอกวิธาทิเภทสฺส สาสนวรสฺส ชนโก อเนกคุณสมฺปโนฺน ติโลกโคฺค สรูปโตฺถฯ อิเจฺจวํ เนตฺติยา อาทิคาถาย สรูปโตฺถ สเงฺขเปน วิชานิตโพฺพฯ

เอวํ ตสฺสา อนุสนฺธฺยาทีนํ ชานิตพฺพภาเว สติปิ อชานโนฺต วิย ปุจฺฉิตฺวา โทสํ อาโรเปตฺวา ปริหารวเสนาปิ คมฺภีราธิปฺปายสฺส อนากุลสฺส วิเสสชานนํ ภวิสฺสติฯ ตสฺมา ปุจฺฉิตฺวา โทสํ โรเปตฺวา ปริหารวเสน คมฺภีราธิปฺปายํ สมฺปิเณฺฑตฺวา กถยิสฺสํฯ อมฺหากาจริย กิมตฺถํ ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิมาห? เนตฺติปฺปกรณํ กาตุํฯ เอวํ สติ เนตฺติปฺปกรณภูตํ ‘‘โสฬสหารา เนตฺติ’’ตฺยาทิกํ เอว วตฺตพฺพํ, กสฺมา ตํ อวตฺวา ตโต เนตฺติปฺปกรณโต อญฺญํ ‘‘ยํ โลโก ปูชยเต’’ตฺยาทิมาหฯ เสยฺยถาปิ สมุทฺทํ คจฺฉโนฺต หิมวนฺตํ คจฺฉติ, หิมวนฺตํ คจฺฉโนฺต สมุทฺทํ คจฺฉติ, เอวเมว เนตฺติปฺปกรณํ กโรโนฺต สาสนวรทสฺสนํ กโรตีติ? สจฺจํ, ตถาปิ ยสฺส สํวณฺณนํ เนตฺติปฺปกรณํ กาตุกาโม ตํ สาสนวรํ ปฐมํ ทเสฺสตุํ ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิมาหฯ เอวํ สติ ‘‘เอตํ สาสนวร’’นฺติ เอตฺตกเมว วตฺตพฺพํ, กสฺมา ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิ วุตฺตนฺติ? ตํ สาสนวรํ ชนเกน นรวเรน นิยเมตฺวา โถเมตุํ วุตฺตํฯ ตถาปิ ‘‘ตสฺส นรวรสฺสา’’ติ เอตฺตกเมว วตฺตพฺพํ, กสฺมา ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิ วุตฺตนฺติ? ตํ ชนกํ นรวรํ โลกปาเลน โลกเสฏฺฐน สทฺธึ สเพฺพน โลเกน ปูชนียนมสฺสนียภาเวน โถเมตุํ ‘‘ยํ โลโก’’ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ปูเชนฺตาปิ วนฺทิตฺวา ปูเชนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปูชยเต’’ติ เอตฺตกเมว วตฺตพฺพนฺติ? ตถาปิ เกจิ เกสญฺจิ ปูชาสกฺการาทีนิ กโรนฺตาปิ เตสํ อปากฏคุณตาย นมกฺการํ น กโรนฺติฯ เอวํ ภควโต ยถาภูตอพฺภุคฺคตสทฺทตาย ปน ภควนฺตํ ปูเชตฺวาปิ วนฺทติเยวาติ ทเสฺสตุํ ‘‘นมสฺสติ จา’’ติ วุตฺตํฯ ปูเชโนฺต, นมสฺสโนฺต จ น กทาจิเยว, อถ โข สพฺพกาลนฺติ ทเสฺสตุํ ‘‘สทา’’ติ วุตฺตํฯ ตาทิสสฺส นรวรสฺส ตาทิสํ สาสนวรํ สณฺหสุขุมญาณสมฺปเนฺนหิ วิทูเหว สุขุมญาเณเนว เญยฺยนฺติ สาสนวรํ โถเมตุํ ‘‘วิทูหิ เญยฺย’’นฺติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ‘‘ปูชยเต, นมสฺสตี’’ติ เอเตหิ ปูชนนมสฺสนกิริยาย เหตุภูตา สพฺพญฺญุตญฺญาณาทโย อเนเก โลกิยโลกุตฺตรคุณา ปกาสิตา โหนฺติ เต คุเณ อาคมฺม สพฺพโลกสฺส ปูชนนมสฺสนเจตนาย ปวตฺตนโตฯ เตสุ หิ กิญฺจิ สรูปโต, กิญฺจิ อนุมานโต สาริปุตฺตเตฺถราทโย อนุสฺสรนฺติ, ปูเชนฺติ, นมสฺสนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙)ฯ เอกเทสคุณาปิ ปูชารหา นมสฺสนารหา, กสฺมา สเพฺพปิ คุณา ปกาสิตาติ? สพฺพคุณทสฺสเนน โพธิสมฺภารสมฺภรณมหากรุณาโยคสงฺขาตเหตุญาณปหาน- อานุภาวรูปกายสมฺปตฺติสงฺขาตผลหิตชฺฌาสยินฺทฺริย- ปากกาลาคมนเทสนาญาณสงฺขาตสตฺตุ- ปการสมฺปทาวเสน โถมนาทสฺสิตาฯ เตน อตฺตหิตปฏิปตฺติ, ปรหิตปฏิปตฺติ จ นิรุปกฺกิเลสูปคมนาปคมนญฺจ โลกสมญฺญานุปฺปวตฺติ, ตทนติธาวนญฺจ จรณสมฺปตฺติ, วิชฺชาสมฺปตฺติ จ อตฺตาธิปติตา, ธมฺมาธิปติตา จ โลกนาถอตฺตนาถตา จ ปุพฺพการิกตญฺญุตา จ อปรนฺตปตา, อนตฺตนฺตปตา จ พุทฺธกรณธมฺมพุทฺธภาวสิทฺธิ จ ปรตารณอตฺตตารณญฺจ สตฺตานุคฺคหจิตฺตตา, ธมฺมวิรตฺตจิตฺตตา จ ปกาสิตา ภวนฺติฯ เตน สพฺพปฺปกาเรน อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยตาอุตฺตมปูชนียนมสฺสนียภาวปูชนนมสฺสนกิริยาย จ เขตฺตงฺคตภาวํ ปกาเสติฯ เตน ปูชนกนมสฺสนกานํ ยถิจฺฉิตพฺพปโยชนสมฺปตฺติ ปกาสิตาติ สพฺพคุณา ปกาสิตาติฯ

อาทิกลฺยาณตาทิคุณสมฺปตฺติยา **วรํ** อคฺคํ อุตฺตมํ, นิปุณญาณโคจรตาย ปณฺฑิตเวทนียญฺจ, ตสฺมา ‘‘วรํ เญยฺย’’นฺติ วจเนหิ สฺวากฺขาตตาทโย สเพฺพ ธมฺมคุณา ปกาสิตาฯ อริยสจฺจปฏิเวเธน สมุคฺฆาตกิเลสสโมฺมหาเยว ปรมตฺถโต ปณฺฑิตา พาลฺยาทิสมติกฺกมนโต, ตสฺมา ภาวิตโลกุตฺตรมคฺคา, สจฺฉิกตสามญฺญผลา จ ปุคฺคลา วิเสสโต ‘‘วิทู’’ติ วุจฺจนฺติฯ เต หิ ยถาวุตฺตสาสนวรํ อวิปรีตโต ญาตุํ, เนตุญฺจ สปรสนฺตาเน สกฺกุณนฺติฯ ตสฺมา เย สุปฺปฏิปนฺนตาทโย อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ สํวณฺณิตา, เต อริยสงฺฆคุณาปิ นิรวเสสโต ‘‘วิทูหี’’ติ ปเทน ปกาสิตาติฯ เอวํ เนตฺติยา ปฐมคาถาย ‘‘เอตํ สาสนวร’’นฺติ ปเทน สาสนตฺตยํ สงฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ อิตเรสํ ทฺวินฺนํ อธิคมูปายภาวโต สพฺพสาสนมูลภูตสฺส, อตฺตโน เนตฺติปฺปกรณสฺส จ วิสยภูตสฺส ปริยตฺติสาสนวรสฺส ทสฺสนมุเขน สเพฺพ รตนตฺตยคุณาปิ โถมนาวเสน นยโตว

ปกาสิตา โหนฺติฯ นยโต หิ ทสฺสิตา สเพฺพ คุณา นิรวเสสา คหิตา ภวนฺติ, น สรูปโตฯ เตนาห ภควนฺตํ ฐเปตฺวา ปญฺญวนฺตานํ อคฺคภูโต ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตตฺเถโรปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทน มนุยุตฺโต "อปิจ เม ธมฺมนฺวโย วิทิโต"ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) ภควตาปิ –

> "เอวํ อจินฺติยา พุทฺธา, พุทฺธธมฺมา อจินฺติยา;
> อจินฺติเย ปสนฺนานํ, วิปาโก โหติ อจินฺติโย"ติฯ (อป. เถร ๑.๑.๘๒; เนตฺติ. ๙๕) –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **พุทฺธธมฺมา**ติ พุทฺธคุณาฯ อมฺหากํ ปน ยาวชีวํ รตนตฺตยคุณปริทีปเน อติ อุสฺสาหนฺตานมฺปิ สรูปโต นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ อสมตฺถภาโว ปเคว ปณฺฑิเตหิ เวทิตโพฺพติฯ

อิเจฺจวํ –

> "ยํ โลโก ปูชยเต, สโลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
> ตเสฺสต สาสนวรํ, วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺสา"ติฯ –

นิคฺคหิตโลปวเสน วุตฺตาย คาถาย สเงฺขเปน กถิโต อนุสนฺธฺยาทิโก สมโตฺตติฯ

> "ยํ โลโก ปูชยเต, ส โลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
> ตํ ตสฺส สาสนวรํ, วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺสา"ติฯ –

คาถํ อปเร ปฐนฺติฯ ตสฺสาปิ อนุสนฺธฺยโตฺถ วุตฺตนโยวฯ โยชนโตฺถ ปน วิเสโสฯ ตตฺถ หิ ส โลกปาโล โลโก ยสฺส สตฺถุโน นรวรสฺส **ยํ สาสนวรํ** สํวเณฺณตพฺพสหิตํ, สํวเณฺณตพฺพํ เอว วา ปูชยเต เจว นมสฺสติ จ, **ตสฺส** โลกปาลสฺส สตฺถุโน **ตํ** ปูเชตพฺพํ, นมสฺสิตพฺพญฺจ วิทูเหว วิญฺญาตพฺพํ, เอตํ สาสนวรํ เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยนฺติ คเหตพฺพนฺติ โยชนาฯ โยชนากาโรปิ เหฎฺฐา วุตฺตนโยวฯ

วิคฺคหโตฺถปิ วิเสโสฯ อิมสฺมิญฺหิ นเย โลกํ ปาเลนฺตีติ **โลกปาลา,** ยถาวุตฺตจตุมหาราชาทโยฯ เตหิ โลกปาเลหิ สหิตํ สพฺพโลกํ ปาเลติ โลกคฺคนายกตฺตาติ **โลกปาโล**ติ ภควาปิ โลกปาลสเทฺทน วุโตฺตฯ โส หิ **"ตสฺสา"**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน ปรามสียติ, ตสฺมา ตสฺส โลกปาลสฺส สตฺถุโน นรวรสฺสาติ อโตฺถ คหิโตฯ ยทิ เอวํ โลกปาโล คุณีภูโต อปธาโน ปธานภูตํ โลกํ วิเสเสตฺวา วินิวโตฺต, กถํ ตํ-สเทฺทน ปรามสียตีติ? โลกวิเสสโก สมาโนปิ สาสนวราเปกฺขตาย ชนกสามิภาเวน สมฺพนฺธิวิเสสภูตตฺตา ปธานภูโต วิย ปรามสียตีติฯ ภควา สาสนวรสฺส สามิภาเวน คหิโตฯ กถํ สาสนวรสฺส สามี ภควา สาสนวรํ ปูชยตีติ? น จายํ วิโรโธฯ พุทฺธา หิ ภควโนฺต ธมฺมครุโน, เต สพฺพกาลํ ธมฺมมปจยมานาว วิหรนฺตีติฯ พุทฺธานญฺหิ ธมฺมครุธมฺมาปจยมานภาโว "ยํนูนาหํ…เป…. ตเมว ธมฺมํ สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา มาเนตฺวา ปูเชตฺวา อุปนิสฺสาย วิหเรยฺย"นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๑) วุโตฺต, ตสฺมา โลกปาโล ภควา สาสนวรํ ปูชยตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวํ สติ โลกปาโล ภควา สาสนวรํ ปูชยตีติ อโตฺถ ยุโตฺต โหตุ, กถํ โลกปาโล ภควา สาสนวรํ นมสฺสตีติ ยุโตฺตติ? ยุโตฺตว "นมสฺสตี"ติ ปทสฺส ครุกรเณน ตนฺนินฺนโปณปพฺภาโรติ อตฺถสฺสาปิ ลพฺภนโตฯ ภควา หิ ธมฺมครุตาย สพฺพกาลํ ธมฺมนินฺนโปณปพฺภารภาเวน วิหรตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ "เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี"ติอาทิฯ เสสเมตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน วา สํวณฺณนาสุ วุตฺตนเยน วา ญาตพฺพนฺติ อเมฺหหิ น วิตฺถารียติฯ

เอวํ ปฐมคาถาย "สาสนวร"นฺติ ปเทน ติวิธมฺปิ สาสนํ สงฺคณฺหิตฺวา ตตฺถ ปริยตฺติสาสนเมว อตฺตโน เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยํ นิยเมตฺวา ทเสฺสโนฺต **"ทฺวาทส ปทานิ"**ตฺยาทิมาหฯ

อถ วา ปฐมคาถาย รตนตฺตยโถมเนน สห เนตฺติปฺปกรณตาวิสยํ สาสนวรํ อาจริเยน ทสฺสิตํ, ‘‘ตสฺส สาสนวรํ กึ สพฺพํเยว เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยํ, อุทาหุ ปริยตฺติสาสนเมวา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปริยตฺติสาสนภูตํ สุตฺตเมวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘สาสนวร’’นฺติ สามเญฺญน วุตฺตมฺปิ ปริยตฺติสุตฺตเมว สาสนวรนฺติ คเหตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ ปน กติวิธ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ทฺวาทส ปทานี’’**ติ วุตฺตํ, สเงฺขปโต ปเภเทน ทฺวาทสวิธนฺติ อโตฺถฯ ปเภทโต ทฺวาทสวิธมฺปิ พฺยญฺชนปทอตฺถปทโต ปน ทฺวิธเมวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตสฺมึ ทฺวเย เอกเมว สรูปโต เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยนฺติ วิเญฺญยฺยํ, อุทาหุ อุภย’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อุภยนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ วิเญฺญยฺยํ อุภย’’**นฺติ วุตฺตํฯ วจนวจนียภาเวน สมฺพเนฺธ ยสฺมึ พฺยญฺชเน, อเตฺถ จ ‘‘สุตฺต’’นฺติ โวหาโร ปวโตฺต, ตํ อุภยํ สรูปโต เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยนฺติ วิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘กินฺติ วิเญฺญยฺย’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โก อโตฺถ, พฺยญฺชนํ กตม’’**นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ฉพฺยญฺชนปทฉอตฺถปทเภเทน ทฺวาทสวิธํ พฺยญฺชนปทอตฺถปทวเสน ทุวิธํ สพฺพปริยตฺติสงฺขาตํ สุตฺตํ มม เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยํ สาสนวรนฺติ ญาตพฺพํฯ สรูปโต ปุจฺฉิตฺวา อตฺถปทํ, พฺยญฺชนปทญฺจ สรูปโต ญาตพฺพนฺติฯ

เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘สาสนวร’’นฺติ วุตฺตสฺส สุตฺตสฺส ปริยตฺติภาวเญฺจว อตฺถปทพฺยญฺชนปทภาเวน เวทิตพฺพตฺตญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส สุตฺตสฺส ปวิจยูปายํ เนตฺติปฺปกรณํ ปทตฺถวิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘โสฬสหารา’’**ตฺยาทิมาหฯ อถ วา ทุติยคาถาย เนตฺติปฺปกรณสฺส วิสยํ สาสนวรํ นิยเมตฺวา ทสฺสิตํ, ‘‘เนตฺติ นาม กตมา, กติวิธา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เนตฺตินาม เอตฺติกาติ สเงฺขปโต ทเสฺสตุํ **‘‘โสฬสหารา’’**ตฺยาทิมาหฯ ตตฺถ ตสฺส สาสนสฺส สุตฺตสฺส อตฺถปริเยฏฺฐิ เนตฺติสํวณฺณนา มยา มหากจฺจายเนน นิทฺทิฏฺฐา **เนตฺติ** นาม โสฬสหารสมุทายา ปญฺจนยสมุทายา อฏฺฐารสมูลปทสมุทายาติ วิชานิตพฺพาติฯ

เต หาราทโย เกนเฏฺฐน **เนตฺติ** นาม? เวเนยฺยสเตฺต อริยธมฺมํ เนตีติ เนตฺตีติ เอวมาทิ อโตฺถ สํวณฺณนาสุ (เนตฺติ. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) วุโตฺตวฯ อิมาย ตติยคาถายปิ ‘‘มหากจฺจาเนน นิทฺทิฏฺฐา’’ติ ปาโฐ สุนฺทโรฯ ‘‘มหากจฺจายเนน นิทฺทิฏฺฐา’’ติ วา ปาโฐ, น สุนฺทโรฯ ลกฺขณญฺหิ มยา เหฏฺฐา วุตฺตนฺติฯ ‘‘โสฬสหาราทิสมุทายา เนตฺตี’’ติ วุตฺตา, เต หารา สุตฺตสฺส พฺยญฺชนวิจโย วา โหนฺติ, อตฺถวิจโย วา, นยา จ พฺยญฺชนวิจโย วา โหนฺติ, อตฺถวิจโย วาติ วิจารณายํ สติ ‘‘อิเม อิมสฺส วิจโย’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘หารา พฺยญฺชนวิจโย’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หารา สุตฺตสฺส พฺยญฺชนวิจโย โหนฺติ, น อตฺถวิจโย โสฬสหารานํ มูลปทนิทฺธารณํ วเชฺชตฺวา พฺยญฺชนมุเขเนว สํวณฺณนาภาวโตฯ ตโย ปน นยา สุตฺตสฺส อตฺถวิจโย โหนฺติ, ติณฺณํ นยานํ มูลปทสงฺขาตอวิชฺชาทิสภาวธมฺมนิทฺธารณมุเขเนว สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนาภาวโตติฯ

‘‘ตํ อุภยํ สุเตฺต สํวณฺณนาภาเวน เกนจิ กตฺถจิเยว โยเชตพฺพํ, อุทาหุ สพฺพถา สพฺพตฺถ โยชิต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต ตํ อุภยํ สพฺพตฺถ สุเตฺตสุ สพฺพถา โยชิตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อุภยํ ปริคฺคหีต’’**นฺติ วุตฺตํฯ หารา เจว นยา จ อุภยํ สุตฺตสฺส อตฺถนิทฺธารณวเสน ปริโต สมนฺตโต คหิตํ สพฺพถา สุเตฺตสุ โยชิตนฺติฯ

‘‘หาราทิสมุทายภูตํ เนตฺติสงฺขาตํ สุตฺตํ กถํ สํวเณฺณตพฺพํ สุตฺตํ สํวเณฺณตี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต วุตฺตํ **‘‘วุจฺจติ สุตฺตํ ยถาสุตฺต’’**นฺติฯ เนตฺติสงฺขาตํ สํวณฺณนาสุตฺตํ สํวเณฺณตพฺพสุตฺตานุรูปํ ยถา เยน เยน เทสนาหาเรน วา อเญฺญน วา สํวเณฺณตพฺพํ, เตน เตน **วุจฺจติ** สํวเณฺณ

ตีติ อโตฺถฯ อถ วา ‘‘เนตฺติสงฺขาตํ สุตฺตํ กิตฺตกํ สํวเณฺณตพฺพํ สุตฺตํ สํวเณฺณตี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต วุตฺตํ **‘‘วุจฺจติ สุตฺตํ ยถาสุตฺต’’**นฺติฯ ตตฺถ **ยถาสุตฺตํ** ยํ ยํ สุตฺตํ ภควตา วุตฺตํ, ตํ ตํ สพฺพํ สุตฺตํ เนตฺติสงฺขาตํ สุตฺตํ **วุจฺจติ** วทติ อสฺสาทาทีนวทสฺสนวเสน สํวเณฺณตีติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เนตฺตินเยน หิ สํวเณฺณตุํ อสกฺกุเณยฺยํ นาม สุตฺตํ นตฺถี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา)ฯ

‘‘ยํ ยํ ภควตา เทสิตํ สุตฺตํ เนตฺติสํวณฺณนาย สํวณฺณิตํ, สา สํวเณฺณตพฺพา เทสนา จ วิเณฺณยฺยา, อุทาหุ เทสิตพฺพญฺจา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ยา เจว เทสนา’’**ตฺยาทิมาหฯ ยา เจว เทสนา ปาฬิ สํวณฺณิตา, สา จ, ตาย เทสนาย เทสิตํ ยํ ธมฺมชาตํ, ตญฺจ อุภยํ วิมุตฺตายตนเทสนาสีเสน ปริจยํ กโรเนฺตหิ เอกเนฺตน วิเณฺณยฺยํ อุภยเสฺสว อนุปาทิเสสปรินิพฺพานปริโยสานานํ สมฺปตฺตีนํ เหตุภาวโตฯ ‘‘ตสฺส อุภยสฺส วิชานเน สาเธตเพฺพ สาเธตพฺพสฺส วิชานนสฺส เหตุภูตา กตมา อนุปุพฺพี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต วุตฺตํ **‘‘ตตฺรา’’**ตฺยาทิฯ ตตฺถ **ตตฺร** วิชานเน สาเธตเพฺพ สุตฺตาทินวงฺคสฺส สาสนสฺส อตฺถปริเยสนา อตฺถวิจารณา หารนยานํ **อยํ อนุปุพฺพี** วิชานนสฺส สาเธตพฺพสฺส เหตุภูตา อนุปุพฺพี นามาติ อโตฺถฯ อถ วา ตสฺส อุภยสฺส วิชานเน สาเธตเพฺพ สุตฺตาทินวงฺคสฺส สาสนสฺส อตฺถปริเยสนาย อตฺถวิจารณาย อยํ อนุปุพฺพี วิชานนสฺส สาเธตพฺพสฺส เหตุภูตา อนุปุพฺพี นามาติฯ อถ วา วกฺขมานาย หารนยานุปุพฺพิยา นววิธสุตฺตนฺตปริเยสนา วิชานนสฺส เหตุภูตาติ เวทิตพฺพาฯ เตนากาเรเนว **อฏฺฐกถายํ** ติธา วุตฺตาติฯ

สงฺคหวารสฺส อตฺถวิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุเทฺทสวารอตฺถวิภาวนา

๑. เอวํ สงฺคหวาเรน สเงฺขปโต ทสฺสิเต หาราทโย อิทานิ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ กตเม โสฬส หารา”**ติอาทิเทสนา อารทฺธา ฯ อถ วา โสฬสหาราทิสมุทายา เนตฺติ นามมยา มหากจฺจาเนน นิทฺทิฏฺฐาติ วุตฺตา, “กตเม เต โสฬส หารา”ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วุตฺตํ **“ตตฺถ โสฬส หารา”**ตฺยาทิฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ โสฬสหาราทีสุฯ เทสนา หาโร, วิจโย หาโร…เป…. สามาโรปโน หาโรติ อิเม โสฬส หาราติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ตตฺถ สพฺพสาธารณตฺตา หารปทสฺส วจนโตฺถ ปฐมํ วตฺตโพฺพฯ เกนเฏฺฐน หาราติ? หรียนฺติ เอเตหีติ **หารา**ฯ เอเตหิ สํวณฺณนาวิเสเสหิ สํวณฺณิเยสุ สุตฺตเคยฺยาทีสุ อญฺญาณสํสยวิปลฺลาสา หรียนฺติ, อิติ อญฺญาณาทิหรณการณตฺตา “เอเตหี”ติ ปเทน นิทฺทิฏฺฐา สํวณฺณนาวิเสสา **หารา** นาม, หร-ธาตุยา อาจริยสฺส วจีเภทสโทฺท, ตํสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท จ มุขฺยโตฺถ, เวเนยฺยานํ สํวเณฺณตพฺพสุตฺตสฺส อตฺถชานนาทิญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโท การณูปจารโตฺถ, ตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยภูตานํ สํวณฺณนาวิเสสานํ อุปนิสฺสยปจฺจยสตฺติ ผลูปจารโตฺถ, อิติ-สเทฺทน สา อุปนิสฺสยปจฺจยสตฺติเยว ปรามสียติฯ ตํสตฺติสมฺปนฺนา สํวณฺณนาวิเสสา ณ-ปจฺจยตฺถา โหนฺติฯ เอส นโย เอวรูเปสุ ฐาเนสุปิฯ วิตฺถาโร **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑) วุโตฺต เอวฯ

อสาธารณโต ปน เทสียติ เอตายาติ **เทสนา**ฯ เอตาย สํวณฺณนาย สํวเณฺณตพฺพสุตฺตโตฺถ เทสียติ สํวณฺณียติ สํวณฺณนานุสาเรน ญาปียติ, อิติ ญาปนการณตฺตา “เอตายา”ติ ปเทน นิทฺทิฏฺฐา วิเสสสํวณฺณนา **เทสนา** นาม, น ปาฬิเทสนา, ปาฬิเทสนาย สํวเณฺณตพฺพสํวณฺณนาภาเวน สหจรณโต วา เทสนาฯ กิญฺจาปิ อเญฺญ หารา เทสนาปาฬิสงฺขาตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนาภาวโต เทสนาย สหจาริโน โหนฺติ, อยํ ปน หาโร เยภุเยฺยน ยถารุตวเสเนว วิญฺญายมานตฺตา ปาฬิเทสนาย สห จรตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น ตถา ปเรฯ น หิ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณาทิสนฺทสฺสนลกฺขณรหิตา ปาฬิเทสนา อตฺถิ, อยญฺจ หาโร อสฺสาทาทิสนฺทสฺสนลกฺขโณติฯ

วิจิยนฺติ เอเตนาติ **วิจโย**ฯ เอเตน สํวณฺณนาวิเสเสน สุเตฺต ปทปญฺหาทโย วิจิยนฺติ, อิติ วิจารณการณตฺตา โส สํวณฺณนาวิเสโส **วิจโย** นามฯ กตฺวตฺตฺถาธิกรณตฺถาปิ ลพฺภนฺติฯ สํวเณฺณตพฺพสุเตฺตน ปทปญฺหาทิวิจยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **วิจโย หาโร**ฯ

ยุตฺตายุตฺติ วิจารียติ เอตายาติ **ยุตฺติ**ฯ เอตาย วิเสสสํวณฺณนาย สเพฺพสํ หารานํ ภูมิโคจรานํ ยุตฺตายุตฺติ วิจารียติ, อิติ วิจารณการณตฺตา “เอตายา”ติ ปเทน นิทฺทิฏฺฐา วิเสสสํวณฺณนา **ยุตฺติ** นามฯ อิธ อุตฺตรปทโลโป ทฏฺฐโพฺพ, ยุตฺติยา วิจารณา, วิจารณียภาเวน สหจรณโต วา ยุตฺติฯ สพฺพหารานํ ภูมิโคจรานํ ยุตฺตายุตฺติวิจารณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ยุตฺติ หาโร**ฯ

ปทติ ปวเตฺตติ ผลํ เอเตนาติ **ปทํ,** การณํฯ ฐนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถ ผลานิ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** การณํฯ ปทญฺจ ตํ ฐานญฺจาติ **ปทฏฺฐานํ,** อาสนฺนการณํฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานํ วิจารียติ เอตายาติ **ปทฏฺฐานา,** วิเสสสํวณฺณนา, วิจารณโลโปว, สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานานํ, เตสญฺจ ปทฏฺฐานานํ วิจารณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ปทฏฺฐาโน หาโร**ฯ

สุเตฺต อวุตฺตาปิ สมานลกฺขณา ธมฺมา ลกฺขียนฺติ เอเตน สํวณฺณนาวิเสเสนาติ **ลกฺขโณ,** สุเตฺต วุเตฺตน ธเมฺมน สมานลกฺขณานํ ธมฺมานํ อวุตฺตานมฺปิ นิทฺธารณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ลกฺขโณ หาโร**ฯ

สุเตฺต ทสฺสิยมานา นิพฺพจนาทโย จตฺตาโรปิ วิยูหียนฺติ วิภาเคน สมฺปิณฺฑียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **พฺยูโห,** จตุนฺนํ นิพฺพจนาทีนํ พฺยูโห **จตุพฺยูโห**ฯ นิพฺพจนาธิปฺปายพฺยญฺชนานเญฺจว เทสนานิทานสฺส จ ปุพฺพาปเรน สทฺธิํ สนฺทสฺสนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **จตุพฺยูโห หาโร**ฯ

เทสนาย คหิตธเมฺมน สภาคา, วิสภาคา จ ธมฺมา อาวฏฺฏียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **อาวโฏฺฏ,** เทสนาย คหิตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมวเสน อาวฏฺฏนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **อาวโฏฺฏ หาโร**ฯ

อสาธารณาสาธารณานํ สํกิเลสธเมฺม, โวทานธเมฺม จ สาธารณาสาธารณโต, ปทฏฺฐานโต, ภูมิโต จ วิภชนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **วิภตฺติ หาโร**ฯ

สุเตฺต นิทฺทิฏฺฐา ธมฺมา ปฏิปกฺขวเสน ปริวตฺตียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วาติ **ปริวโตฺต,** สุเตฺต นิทฺทิฏฺฐานํ ธมฺมานํ ปฏิปกฺขโต ปริวตฺตนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ปริวตฺตโน หาโร**ฯ

สุเตฺต วุตฺตสฺส เอกเสฺสว อตฺถสฺส วาจกํ วิวิธํ วจนํ เอตฺถ สํวณฺณนาวิเสเสติ วิวจนํ, วิวจนเมว **เววจนํ,** สุเตฺต วุเตฺต เอกสฺมิํ อเตฺถ อเนกปริยายสทฺทโยชนาลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **เววจโน หาโร**ฯ

สุเตฺต วุตฺตา อตฺถา ปกาเรหิ ญาปียนฺติ อิมินา, เอตฺถ วาติ **ปญฺญตฺติ,** เอเกกสฺส ธมฺมสฺส อเนกาหิ ปญฺญตฺตีหิ ปญฺญาเปตพฺพาการลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ปญฺญตฺติ หาโร**ฯ

สุตฺตาคตา ธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสุ โอตรียนฺติ อนุปฺปเวสียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **โอตรโณ,** ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขหิ สุตฺตตฺถสฺส โอตรณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **โอตรโณ หาโร**ฯ

สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภา โสธียนฺติ สมาธียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **โสธโน,** สุเตฺต ปทปทตฺถปญฺหารมฺภานํ โสธนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **โสธโน หาโร**ฯ

สามญฺญวิเสสภูตา ธมฺมา วินา วิกเปฺปน อธิฏฺฐียนฺติ อนุปฺปวตฺตียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **อธิฏฺฐาโน,** สุตฺตาคตานํ ธมฺมานํ อวิกปฺปนวเสน สามญฺญวิเสสนิทฺธารณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **อธิฏฺฐาโน หาโร**ฯ

โย เหตุ เจว ปจฺจโย จ ผลํ ปริกโรติ อภิสงฺขโรติ, อิติ โส เหตุ เจว ปจฺจโย จ **ปริกฺขาโร,** โย สํวณฺณนาวิเสโส ตํ ปริกฺขารํ เหตุเญฺจว ปจฺจยญฺจ อาจิกฺขติ, อิติ โส สํวณฺณนาวิเสโส **ปริกฺขาโร** นามฯ สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปริกฺขารสงฺขาเต เหตุปจฺจเย นิทฺธาเรตฺวา สํวณฺณนาลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ปริกฺขาโร หาโร**ฯ

สุเตฺต อาคตธมฺมา ปทฏฺฐานาทิมุเขน สมาโรปียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **สมาโรปโน,** สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปทฏฺฐานเววจนภาวปหานสมาโรปนวิจารณลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **สมาโรปโน หาโร**ฯ ภาวสาธนวเสนาปิ สพฺพตฺถ วจนโตฺถ วตฺตโพฺพติ ตสฺสาปิ วเสน โยเชตพฺพนฺติฯ เสสํ สํวณฺณนานุสาเรน ญาตพฺพนฺติฯ

‘‘ตตฺถ กตเม โสฬส หารา เทสนา’’ตฺยาทินา หารสรูปํ วุตฺตํ, กิมตฺถํ ‘‘ตสฺสานุคีติ’’ตฺยาทิ วุตฺตนฺติ? อนุคีติคาถาย สุขคฺคหณตฺถํ ปุน **‘‘ตสฺสานุคีติ เทสนา วิจโย ยุตฺติ’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ หารุเทฺทสสฺสฯ **อนุคีตี**ติ อนุ ปจฺฉา คายนคาถาฯ **ปญฺจทโส**ติ ปญฺจทสโมฯ **โสฬโส**ติ โสฬสโมฯ **อตฺถโต อสํกิณฺณา**ติ เทสนาทิปทตฺถโต ลกฺขณตฺถโต สงฺกรโตรหิตาฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘โส จ เนสํ อสงฺกโร ลกฺขณนิเทฺทเส สุปากโฏ โหตี’’ติฯ เสสํ สํวณฺณนานุสาเรน ญาตพฺพนฺติฯ ‘‘เกจิ หารา เกหิจิ หาเรหิ สํกิณฺณา วิย ทิสฺสนฺติ, กสฺมา อสํกิณฺณาติ ญาตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ **‘‘เอเตสเญฺจวา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอเตสเญฺจว ภวตี**ติ เอเตสํ โสฬสนฺนํ หารานํ ยถา เยนากาเรน อสงฺกโร โหติ, ตถา อสงฺกรากาเรน ภวติฯ อยติ ปวตฺตติ นยวิภตฺตีติ **อยา,** วิตฺถาเรน อยาติ **วิตฺถารตยา,** ต-กาโร มิสฺสกโทสาปคมตฺถาย อาคโต, นยวิภตฺติวิเสสวจนํฯ นเยน ญาเยน วิภตฺติ **นยวิภตฺติ,** น ปญฺจนยวิภตฺตาหารานํ วิตฺถาเรน ปวตฺตา ญายวิภตฺติ ตถา อสงฺกรากาเรน ภวติ ตสฺมิํ อสํกิณฺณาติ ญาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

๒. โสฬส หารา สรูปโต วุตฺตา, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตา, ‘‘กตเม ปญฺจ นยา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต ตถา ปุจฺฉิตฺวา สรูปโต อุทฺทิสิตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม ปญฺจ นยา’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ หาเร อุทฺทิสิตฺวา อิทานิ นเย อุทฺทิสิตุํ ‘ตตฺถ กตเม’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒) วุตฺตํฯ ‘‘ตตฺถ นยนฺติ สํกิเลเส, โวทาเน จ วิภาคโต ญาเปนฺตีติ **นยา,** นียนฺติ วา ตานิ เอตฺถ, เอเตหิ วาติ **นยา**’’ติอาทินา (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒) **อฏฺฐกถายํ** วิตฺถาเรน วจนโตฺถ วุโตฺตฯ **นี**-ธาตุยา นนฺทิยาวฏฺฏาทินยานุสาเรน สํกิเลเส, โวทาเน จ อาลมฺพิตฺวา ปวโตฺต ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโท มุขฺยโตฺถ, นนฺทิยาวฏฺฏาทินยานํ อุปนิสฺสยปจฺจยสตฺติ ผลูปจารโต คหิตา, อิติ-สโทฺท ตํ ผลูปจารโต คหิตสตฺติํ ปรามสิ, ตํสตฺติสหิตา นนฺทิยาวฏฺฏาทินยา อ-ปจฺจยตฺถาฯ

ตณฺหาอวิชฺชาหิ สํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตสฺส, สมถวิปสฺสนาหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **นนฺทิยาวโฏฺฏ นโย**ฯ ตตฺถ **จตุสจฺจ**นฺติ ตณฺหา จ อวิชฺชา จ ภวมูลตฺตา สมุทยสจฺจํ, อวเสสา เตภูมกา ธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, สมถวิปสฺสนา มคฺคสจฺจํ, เตน ปตฺตพฺพา อสงฺขตธาตุ นิโรธสจฺจนฺติฯ

ตีหิ อวยเวหิ โลภาทีหิ สํกิเลสปเกฺข, ตีหิ อวยเวหิ อโลภาทีหิ จ โวทานปเกฺข ปุกฺขโล โสภโนติ **ติปุกฺขโล,** อกุสลมูเลหิ สํกิเลสปกฺขสฺส, กุสลมูเลหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **ติปุกฺขโล**ฯ

สีหสฺส ภควโต วิกฺกีฬิตํ เอตฺถ นเยติ **สีหวิกฺกีฬิโต,** สุภสญฺญาทีหิ วิปลฺลาเสหิ สกลสํกิเลสปกฺขสฺส, สทฺธินฺทฺริยาทีหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส **สีหวิกฺกีฬิตนโย**ฯ

อตฺถนยตฺตยทิสาภาเวน กุสลาทิธมฺมานํ อาโลจนํ **ทิสาโลจนํ**ฯ ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส โยชนตฺถํ กเตสุ สุตฺตสฺส อตฺถวิสฺสชฺชเนสุ เย โวทานาทโย, สํกิเลสิกา จ ตสฺส ตสฺส นยสฺส

ทิสาภูตา ธมฺมา สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา กถิตา, เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ จิเตฺตเนว ‘‘อยํ ปฐมา ทิสา, อยํ ทุติยา ทิสา’’ติอาทินา อาโลจนํ **ทิสาโลจนํ**ฯ

ตถา อาโลจิตานํ ธมฺมานํ อตฺถนยตฺตยโยชเน สมานยนโต องฺกุโส วิยาติ **องฺกุโส,** ตสฺส ตสฺส นยสฺส ทิสาภูตานํ กุสลาทิธมฺมานํ สมานยนํ **องฺกุโส นโย**ฯ

ลเญฺชตีติ **ลญฺชโก**ฯ โย นโย สุตฺตตฺถํ ลเญฺชติ ปกาเสติ, อิติ ลญฺชนโต ปกาสนโต โส นโย ลญฺชโก นาม, นโย จ โส ลญฺชโก จาติ **นยลญฺชโก**ฯ นยลญฺชโก ปฐโม นนฺทิยาวโฏฺฏ นาม, นยลญฺชโก ทุติโย ติปุกฺขโล นาม, นยลญฺชโก ตติโย สีหวิกฺกีฬิโต นามาติ โยเชตพฺพํฯ

อุคฺคตานํ วิเสเสน อุคฺคโตติ **อุตฺตโม,** ตํ อุตฺตมํฯ **คตา**ติ ญาตา, มตาติ อโตฺถฯ ‘‘มตา’’ติ วา ปาโฐฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยานุสาเรนปิ สํวณฺณนานุสาเรนปิ ชานิตพฺพนฺติฯ

ยถาวุตฺตนยวิเสสสํวณฺณนาย ฎีกายํ –

> ‘‘สมูหาทึ อุปาทาย โลกสเงฺกตสิทฺธา โวหารมตฺตตา **สมฺมุติสภาโว,** ปถวีผสฺสาทีนํ กกฺขฬผุสนาทิลกฺขณํ **ปรมตฺถสภาโว**ฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – ยสฺมึ ภิเนฺน, อิตราโปเห วา จิเตฺตน กเต น ตถา พุทฺธิ, อิทํ **สมฺมุติสจฺจํ** ยถา ฆเฏ, สสมฺภารชเล จ, ตพฺพิปริยาเยน **ปรมตฺถสจฺจ**’’นฺติ –

วจเน ฆฏกถลอาปชลกทฺทมาทิสงฺขาตํ สมูหาทึ อุปาทาย โลกสฺส ปุเพฺพ ฆฏกถลอาปชลกทฺทมาทิสเงฺกตสิทฺธา ฆฏกถลอาปชลกทฺทมาทิโวหารมตฺตตา **สมฺมุติสภาโว** สเงฺกตวเสน อวิตถตฺตาฯ ปถวีอาทีนํ กกฺขฬาทิลกฺขณํ, ผสฺสาทีนํ ผุสนาทิลกฺขณํ **ปรมตฺถสภาโว**ฯ ‘‘ยทิ เอวํ ฆฏาทิเก อภิเนฺน วา อาปาทิเก วา อนุรูเปน อูนภาเวน อปฺปวตฺตมาเน วา สติ สมฺมุติภาโว โหตุ, ภิเนฺน วา อูเน วา กถํ สมฺมุติภาโว ภเวยฺย, ปถวีผสฺสาทีนมฺปิ ภิชฺชมานตฺตา, กกฺขฬผุสนาทีนญฺจ ปถวีผสฺสาทีหิ อนญฺญตฺตา กถํ ปรมตฺถสภาโว ภเวยฺย, กตเมน สเงฺขเปน อเตฺถน สมฺมุติสภาโว, ปรมตฺถสภาโว จ อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ สมฺมุติสภาวปรมตฺถสภาเวสุ **อยํ** นโย วุจฺจมาโน **สเงฺขโป** อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ยสฺมึ ฆฏาทิเก ภิเนฺน สติ ตโต ฆฏาทิโต อิตโร กถลาทิภาโว จิเตฺตน ปุเพฺพ กเตน ยถา เยน กถลาทิโวหาเรน ภวติ, ยสฺมึ อาปาทิเก สมฺภารชลาทิเก อูนภาเวน ปวตฺตมาเน สติ วา ตโต อาปาทิโต อิตโร กทฺทมาทิภาโว จิเตฺตน ปุเพฺพ กเตน ยถา เยน กทฺทมาทิโวหาเรน ภวติ, ตถา เตน โวหาเรน พุทฺธิ กถลาทิสภาวชานนํ กทฺทมาทิสภาวชานนํ ภวติ, อิทํ อภิเนฺน ฆฏาทิกํ วา ภิเนฺน กถลาทิกํ วา อนูเน อาปาทิกํ วา อูเน กทฺทมาทิกํ วา สพฺพํ สมฺมุติสจฺจํ โหเตววฯ ‘‘กทฺทมสฺมึ ภิเนฺน, กทฺทมสฺมึ อูเน วา สติ อิตโร สมฺมุติสภาโว’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต **‘‘ฆเฏ, สมฺภารชเล จา’’**ติ วุตฺตํฯ

สมฺมุติสจฺจสภาโว ตุเมฺหหิ วุโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปรมตฺถสจฺจสภาโว’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ตพฺพิปริยาเยน ปรมตฺถสจฺจ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ปถวีอาทีนํ กกฺขฬาทิลกฺขณโต อิตรสฺส ผุสนาทิลกฺขณสฺส อสมฺภวโต, ผสฺสาทีนญฺจ ผุสนาทิลกฺขณโต อิตรสฺส

กกฺขฬาทิลกฺขณสฺส อสมฺภวโต ปถวีผสฺสาทีนํ ลกฺขฬผุสนาทิลกฺขณํ ปรมตฺถสจฺจํ โหเตฺววาติ อิมสฺมึ สเงฺขปเตฺถ คหิเต โกจิ วิโรโธ นตฺถีติ อธิปฺปาโยติฯ

๓. ปญฺจ นยา สรูปโต อาจริเยน อุทฺทิฎฺฐา, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตา, ‘‘ยานิ ปทานิ อฎฺฐารส มูลปทานิ อุทฺทิฎฺฐานิ, กตมานิ ตานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตมานิ อฎฺฐารส มูลปทานิ’’**ตฺยาทิมาหฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ นเยปิ อุทฺทิสิตฺวา อิทานิ มูลปทานิ อุทฺทิสิตุํ ‘ตตฺถ กตมานี’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กุสลานิ นว ปทานิ, อกุสลานิ นว ปทานิ อฎฺฐารส มูลปทานีติ ทฎฺฐพฺพานีติ โยชนาฯ มูลนฺติ ปติฎฺฐหนฺติ เอเตหิ นยา, ปติฎฺฐานวิภาคา จาติ **มูลานิ,** ปทนฺติ ปติฎฺฐหนฺติ เอตฺถ นยา, ปฎฺฐานวิภาคา, อธิคมา จาติ **ปทานิ,** วุตฺตปฺปการเฎฺฐน มูลานิ จ ตานิ ปทานิ จาติ **มูลปทานิ**ฯ กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สลยนฺตีติ **กุสลานิ,** กุเส ราคาทโย ลุนนฺตีติ **กุสลานิ,** กุสา วิย ลุนนฺตีติ **กุสลานิ,** กุเสน ญาเณน ลาตพฺพานิ ปวเตฺตตพฺพานีติ **กุสลานิ**ฯ กุสลานํ ปฎิปกฺขานีติ **อกุสลานิ** อ-สโทฺท เจตฺถ ปฎิปกฺขโตฺถติฯ

นว ปทานิ กุสลานิ, นว ปทานิ อกุสลานีติ คณนปริเจฺฉทโต, ชาติเภทโต จ อุทฺทิฎฺฐานิ, ‘‘กตมานิ ตานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา นว ปทานิ อกุสลานิ ปจฺจาสตฺตินฺยาเยน สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘กตมานิ นว ปทานิ อกุสลานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอวํ คณนปริเจฺฉทโต, ชาติเภทโต จ มูลปทานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรูปโต ทเสฺสโนฺต สํกิเลสปกฺขํเยว ปฐมํ อุทฺทิสติ ‘ตณฺหา’ติอาทินา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ รูปาทิเก ขเนฺธ ตสติ ปริตสตีติ **ตณฺหา**ฯ อวินฺทิยํ กายทุจฺจริตาทึ วินฺทตีติ **อวิชฺชา** , วินฺทิยํ กายสุจริตาทึ น วินฺทตีติ **อวิชฺชา,** วิชฺชาย ปฎิปกฺขาติ วา **อวิชฺชา**ฯ ลุพฺภนฺติ เตนาติ **โลโภ,** ลุพฺภตีติ วา **โลโภ,** ลุพฺภนํ วา **โลโภฯ โทสโมเหสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อสุเภ รูปกฺขนฺธาทิเก ‘‘สุภ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญา **สุภสญฺญา**ฯ ทุกฺขทุกฺขาทิเก ‘‘สุข’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญา **สุขสญฺญา**ฯ อนิเจฺจ สงฺขารธเมฺม ‘‘นิจฺจ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญา **นิจฺจสญฺญา**ฯ อนตฺตสภาเวสุ จกฺขาทีสุ ขเนฺธสุ ‘‘อตฺตา’’ติ ปวตฺตา สญฺญา **อตฺตสญฺญาฯ ยตฺถา**ติ เยสุ ปเทสุ สโพฺพ อกุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติ, ตานิ ปทานิ อกุสลานีติ โยชนาฯ **สงฺคหํ** คณนํฯ **สโมสรณํ** สมาโรปนํฯ

ปจฺจนีกธเมฺม อุทฺธจฺจาทิเก นีวรเณ สเมติ วูปสเมติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวเสนาติ **สมโถ**ฯ สงฺขาเร อนิจฺจาทีหิ วิวิเธหิ อากาเรหิ ปสฺสตีติ **วิปสฺสนา**ฯ โลภสฺส ปฎิปโกฺข **อโลโภ**ฯ โทสสฺส ปฎิปโกฺข **อโทโส**ฯ โมหสฺส ปฎิปโกฺข **อโมโห**ฯ เอตฺถาปิ **อ**-สโทฺท ปฎิปกฺขโตฺถ, น อภาวตฺถาทิโกติ อธิปฺปาโยฯ อสุเภ รูปกฺขนฺธาทิเก, จกฺขาทิมฺหิ วา ‘‘อสุภ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญาปธานจิตฺตุปฺปาทา **อสุภสญฺญา,** วิเสสโต กายานุปสฺสนาสติปฎฺฐานํ ฯ ทุกฺขทุกฺขตาทีสุ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญาปธานจิตฺตุปฺปาทา **ทุกฺขสญฺญา,** วิเสสโต เวทนานุปสฺสนาสติปฎฺฐานํฯ อนิเจฺจ ขนฺธาทิเก วิปริณามธเมฺม ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ ปวตฺตา สญฺญาปธานจิตฺตุปฺปาทา **อนิจฺจสญฺญา,** วิเสสโต จิตฺตานุปสฺสนาสติปฎฺฐานํฯ อนตฺตสภาเว ขเนฺธ, จกฺขาทิมฺหิ วา ‘‘อนตฺตา’’ติ ปวตฺตา สญฺญาปธานจิตฺตุปฺปาทา **อนตฺตสญฺญา,** วิเสสโต ธมฺมานุปสฺสนาสติปธานํฯ ปญฺญาสติสีเสน หิ ปวตฺตา อยํ เทสนาฯ เตน วุตฺตํ ภควตา ‘‘กตมญฺจ, ภิกฺขเว, สติพลํ ทฎฺฐพฺพํ? จตูสุ สติปฎฺฐาเนสุ, เอตฺถ สติพลํ ทฎฺฐพฺพ’’นฺติฯ **ยตฺถา**ติ เยสุ ปเทสุ สโพฺพ กุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติ, ตานิ ปทานิ กุสลานีติ โยชนาฯ

อุทฺทานนฺติ อุทฺธํ ทานํ รกฺขณํ อุทฺทานํ, สงฺคหวจนนฺติ อโตฺถฯ อุทฺทาเน อวุเตฺต สติ เหฎฺฐา วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิปฺปกิณฺณภาโว ทิโนฺน วิย ภเวยฺย, ตสฺมา วิปฺปกิณฺณภาวสฺส นิวารณตฺถํ อุทฺทานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **จตุโร จ วิปลฺลาสา**ติ สุภสุขนิจฺจอตฺตสญฺญาฯ กิเลสา ภวนฺติ เอตฺถ นวปเทสูติ **ภูมี,** กิเลสานํ ภูมีติ **กิเลสภูมี,** กิเลสปวตฺตนฎฺฐานานิ นว ปทานีติ วุตฺตํ โหติฯ

จตุโร สติปฎฺฐานาติ อสุภทุกฺขอนิจฺจอนตฺตสญฺญาฯ **อินฺทฺริยภูมี**ติ สทฺธาทีนํ วิมุตฺติปริปาจนินฺทฺริยานํ ภูมี ปวตฺตนฎฺฐานานิ สโมสรณฎฺฐานานิฯ

นวหิ กุสลปเทหิ กุสลปกฺขา **ยุชฺชนฺติ** โยชียนฺติ, **นวหิ** อกุสลปเทหิ อกุสลปกฺขา **ยุชฺชนฺติ** โยชียนฺติฯ นวหิ กุสลปเทหิ สห กุสลปกฺขา **ยุชฺชนฺติ** ยุชฺชนฺตา ภวนฺติ, นวหิ อกุสลปเทหิ สห อกุสลปกฺขา **ยุชฺชนฺติ** ยุชฺชนฺตา ภวนฺตีติ อุเทฺทสวาเร วุตฺตาวเสโส สํวณฺณนานุสาเรน วิชานิตโพฺพฯ

อิติ สตฺติพลานุรูปา รจิตา

อุเทฺทสวารสฺส อตฺถวิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. นิเทฺทสวารอตฺถวิภาวนา

โสฬสหารนิเทฺทสวิภาวนา

๔. หาราทีสุ สมุทายสฺส เนตฺติปฺปกรณสฺส อุเทฺทโส อุทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม นิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อุทฺทิเฏฺฐ หาราทโย นิทฺทิสิตุํ **‘‘ตตฺถ สเงฺขปโต เนตฺตี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ อุทฺทิเฏฺฐ หาราทโย นิทฺทิสิตุํ ‘ตตฺถ สเงฺขปโต’ติ อาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๔) วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** ตสฺมิํ ‘‘ตตฺถ กตเม โสฬส หารา? เทสนา วิจโย’’ติอาทิอุเทฺทสปาเฐฯ **สเงฺขปโต**ติ สมาสโตฯ **เนตฺตี**ติ เนตฺติปฺปกรณํฯ **กิตฺติตา**ติ กถิตา, อิทานิ นิเทฺทสโต กเถสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘**๑**อสฺสาทาทีนวตา, นิสฺสรณมฺปิ จ ผลํ อุปาโย จฯ

อาณตฺตี จ ภควโต, โยคีนํ เทสนาหาโร’’ติฯ –

คาถายํ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน สุเตฺต อาคตา อสฺสาโทปิ **อาทีนวตา** อาทีนโวปิ นิสฺสรณมฺปิ ผลมฺปิ อุปาโยปิ **โยคีนํ** อตฺถาย ภควโต อาณตฺติปิ อิเม ธมฺมา ทสฺสิตา สํวณฺณิตา สํวณฺณนาวเสน ญาปิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส **เทสนาหาโร** นามาติ อตฺถโยชนาฯ

วจนตฺถาทโย **อฎฺฐกถายํ** วิตฺถารโต วุตฺตาว, ตสฺมา กิญฺจิมตฺตเมว กเถสฺสามิฯ อสฺสาทียเตติ **อสฺสาโท,** โก โส? สุขํ, โสมนสฺสํ, อิฎฺฐารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา จฯ อสฺสาเทติ เอตายาติ วา **อสฺสาโท,** โก โส? ตณฺหา, วิปลฺลาสา จฯ วิปลฺลาสวเสน หิ เอกเจฺจ สตฺตา อนิฎฺฐมฺปิ อารมฺมณํ อิฎฺฐากาเรน อสฺสาเทนฺติฯ

อาภุสํ กเมฺมน ทีนํ ทุกฺขาทิ หุตฺวา วาติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว,** ทุกฺขาทิฯ อถ วา อติวิย อาทีนํ กปณํ หุตฺวา วาติ ปวตฺตตีติ **อาทีนโว,** กปณมนุโสฺส, ตถาภาวา จ เตภูมกา ธมฺมา อนิจฺจตาทิโยคโตฯ

นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** อริยมโคฺคฯ นิสฺสรตีติ วา **นิสฺสรณํ,** นิพฺพานํฯ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ นิสฺสรณเภโท **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๔ หารสเงฺขป) พหุธา วุโตฺตวฯ

ผลติ ปวตฺตตีติ **ผลํ,** เทสนาย ผลํฯ ยทิปิ เทสนา ผลนิปฺผาทิกา น โหติ, ตถาปิ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปุญฺญสมฺภารา สมฺภวนฺติ, ปุญฺญสมฺภารเหตุโต ผลํ ปวตฺตํ, ตสฺมา เทสนาย ผลํ นามาติฯ กตมํ ตํ? เทวมนุเสฺสสุ อายุวณฺณสุขพลยสปริวารอธิปเตยฺยอุปธิสมฺปตฺติจกฺกวตฺติสิริเทวรชฺช- สิริจตุสมฺปตฺติจกฺกสีลสมาธิสมฺปทา วิชฺชาภิญฺญา ปฎิสมฺภิทา สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิโยฯ

ปจฺจยสามคฺคิํ อุปคนฺตฺวา อยติ ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ **อุปาโย,** โก โส? อริยมคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฎิปทาฯ ปุริมา ปฎิปทา หิ ปจฺฉิมาย ปฎิปทาย อธิคมูปาโย, ปรมฺปราย มคฺคนิพฺพานาธิคมสฺส จ อุปาโยฯ เกจิ ‘‘มโคฺคปิ อุปาโย’’ติ วทนฺติ, เตสํ มเตน นิพฺพานเมว นิสฺสรณนฺติ วุตฺตํ สิยาฯ ‘‘เต ปหาย ตเร โอฆนฺติ อิทํ นิสฺสรณ’’นฺติ (เนตฺติ. ๕) ปน อริยมคฺคสฺส นิสฺสรณภาวํ วกฺขติ, ตสฺมา เกสญฺจิ วาโท น คเหตโพฺพฯ

อาณตฺตีติ อาณารหสฺส ภควโต เวเนยฺยานํ หิตสิทฺธิยา ‘‘เอวํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชาหิ, มิจฺฉาปฏิปตฺตึ มา ปฏิปชฺชาหี’’ติ วิธานํ อาณาฐปนํ อาณตฺติ นามฯ

ยุชฺชนฺติ ปยุชฺชนฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาสูติ **โยคิโน,** เวเนยฺยา, เตสํ โยคีนํ อตฺถา ยาติ วจนเสสํ นีหริตฺวา โยชนา กาตพฺพาฯ สุเตฺต อาคตานํ สเพฺพสํ อสฺสาทาทีนํ เอกเทสาคตานมฺปิ นีหริตฺวา สเพฺพสํ วิภชนสํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหาโรติ นิเทฺทสโต คเหตโพฺพ, โส จ วิภชนากาโร เทสนาหารวิภเงฺค (เนตฺติ. ๕) อาคมิสฺสตีติ อิธ น ทสฺสิโตติฯ

เทสนาหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม วิจยหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๒ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจ, สุตฺตสฺส ยา จ อนุคีติฯ

สุตฺตสฺส โย ปวิจโย, หาโร วิจโยติ นิทฺทิโฏฺฐ’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ สุตฺตสฺส **ยํ ปุจฺฉิตญฺจ** ยา ปุจฺฉา วิจยมานา จ สุตฺตสฺส **ยํ วิสฺสชฺชิตญฺจ** ยา วิสฺสชฺชนา วิจยมานา จ สุตฺตสฺส **โย** ปทาทิวิจโย, อสฺสาทาทิวิจโย จ อตฺถิ, เต วุตฺตปฺปการา วิจยมานา ปุจฺฉาทโย เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วิจิยนฺติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส วิจโย หาโรติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนา กาตพฺพาฯ

ปุจฺฉียเต **ปุจฺฉิตํ**ฯ วิสฺสชฺชียเต **วิสฺสชฺชิต**นฺติ ภาวสาธนโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ, น กมฺมสาธนโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **ฎีกายํ** ‘‘ภาวเตฺถ โตติ อาห – ‘วิสฺสชฺชิตนฺติ วิสฺสชฺชนา’’’ติฯ

‘‘สุตฺตสฺสา’’ติ นิยมิตตฺตา สํวณฺณนาวเสน อฎฺฐกถายํ อาคตํ น คเหตพฺพนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ โส วิจโย หาโร **อฎฺฐกถายํ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๔ หารสเงฺขป)** วุโตฺตวฯ กถํ? –

> ‘‘อยํ ปุจฺฉา อทิฎฺฐโชตนา ทิฎฺฐสํสนฺทนา วิมติเจฺฉทนา อนุมติปุจฺฉา กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา สตฺตาธิฎฺฐานา ธมฺมาธิฎฺฐานา เอกาธิฎฺฐานา อเนกาธิฎฺฐานา สมฺมุติวิสยา ปรมตฺถวิสยา อตีตวิสยา อนาคตวิสยา ปจฺจุปฺปนฺนวิสยา’’ติอาทินา **ปุจฺฉาวิจโย** เวทิตโพฺพฯ ‘‘อิทํ วิสฺสชฺชนํ เอกํสพฺยากรณํ วิภชฺชพฺยากรณํ ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณํ ฐปนํ สาวเสสํ นิรวเสสํ สอุตฺตรํ นิรุตฺตรํ โลกิยํ โลกุตฺตร’’นฺติอาทินา **วิสฺสชฺชนวิจโย**ฯ
>
> ‘‘อยํ ปุจฺฉา อิมินา สเมติ, เอเตน น สเมตี’’ติ ปุจฺฉิตตฺถํ อาเนตฺวา, วิจโย ปุเพฺพนาปรํ สํสนฺทิตฺวา จ วิจโย **ปุพฺพาปรวิจโย**ฯ ‘‘อยํ อนุคีติ วุตฺตตฺถสงฺคหา อวุตฺตตฺถสงฺคหา ตทุภยตฺถสงฺคหา กุสลตฺถสงฺคหา อกุสลตฺถสงฺคหา’’ติอาทินา **อนุคีติวิจโย**ฯ อสฺสาทาทีสุ สุขเวทนาย ‘‘อิฎฺฐารมฺมณานุภวนลกฺขณา’’ติอาทินา, ตณฺหาย ‘‘อารมฺมณคฺคหณลกฺขณา’’ติอาทินา, วิปลฺลาสานํ ‘‘วิปรีตคฺคหณลกฺขณา’’ติอาทินา, อวสิฎฺฐานํ เตภูมกธมฺมานํ ‘‘ยถาสกลกฺขณา’’ติอาทินา สเพฺพสญฺจ ทฺวาวีสติยา ติเกสุ, ทฺวาจตฺตาลีสาธิเก จ ทุกสเต ลพฺภมานปทวเสน ตํตํอสฺสาทตฺถวิเสสนิทฺธารณํ **อสฺสาทวิจโย**ฯ
>
> ทุกฺขเวทนาย ‘‘อนิฎฺฐานุภวนลกฺขณา’’ติอาทินา, ทุกฺขสจฺจานํ ‘‘ปฏิสนฺธิลกฺขณา’’ติอาทินา, อนิจฺจตาทีนํ อาทิอนฺตวนฺตตาย อนิจฺจนฺติกตาย จ ‘‘อนิจฺ

จา’’ติอาทินา สเพฺพสญฺจ โลกิยธมฺมานํ สํกิเลสภาคิยหานภาคิยตาทิวเสน อาทีนว วุตฺติยา โอการนิทฺธารเณน **อาทีนววิจโย**ฯ นิสฺสรณปเท อริยมคฺคสฺส อาคมนโต กา ยานุปสฺสนาทิปุพฺพภาคปฏิปทาวิภาควิเสสนิทฺธารณวเสน, นิพฺพานสฺส ยถาวุตฺต ปริยายวิภาควิเสสนิทฺธารณวเสนาติ เอวํ **นิสฺสรณวิจโย**ฯ **ผลา**ทีนํ ตํตํสุตฺตเท สนาย สาเธตพฺพผลสฺส ตทุปายสฺส ตตฺถ ตตฺถ สุตฺตวิธิวจนสฺส จ วิภาคนิทฺธารณว เสน **วิจโย** เวทิตโพฺพฯ เอวํ ปทปุจฺฉาวิสฺสชฺชนปุจฺฉาปุพฺพาปรานุคีตีนํ, อสฺสาทา ทีนญฺจ วิเสสนิทฺธารณวเสเนว วิจยลกฺขโณ ‘‘วิจโย หาโร’’ติ เวทิตโพฺพติ –

เอวํ วุโตฺตวฯ

วิสฺสชฺชนวิเสโส ปน **ฏีกายํ** วุโตฺตฯ กถํ? –

‘‘จกฺขุ อนิจฺจ’’นฺติ ปุเฏฺฐ ‘‘อาม, จกฺขุ อนิจฺจเมวา’’ติ เอกนฺตโต วิสฺสชฺชนํ **เอกํ สพฺยากรณํ,** ‘‘อญฺญินฺทฺริยํ ภาเวตพฺพํ, สจฺฉิกาตพฺพญฺจา’’ติ ปุเฏฺฐ ‘‘มคฺคปริยา ปนฺนํ ภาเวตพฺพํ, ผลปริยาปนฺนํ สจฺฉิกาตพฺพ’’นฺติ วิภชิตฺวา วิสฺสชฺชนํ **วิภชฺชพฺยา กรณํ,** ‘‘อญฺญินฺทฺริยํ กุสล’’นฺติ ปุเฏฺฐ ‘‘กึ อนวชฺชโฏฺฐ กุสลโตฺถ, อุทาหุ สุขวิปาก โฏฺฐ’’ติ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนํ **ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณํ,** ‘‘สสฺสโต อตฺตา, อสสฺสโต วา’’ติ วุเตฺต ‘‘อพฺยากตเมต’’นฺติอาทินา อวิสฺสชฺชนํ **ฐปนํ,** ‘‘กึ ปเนเต ‘กุสลา’ติ วา ‘ธมฺมา’ติ วา เอกตฺถา, อุทาหุ นานตฺถา’’ติ อิทํ ปุจฺฉนํ **สาวเสสํ**ฯ วิสฺสชฺชนสฺส ปน สาวเสสโต เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน เทสนายํ เวทิตพฺพาฯ อปาฏิหีรกํ **สอุตฺตรํ** สปฺปาฏิ หีรกํ **นิรุตฺตรํ,** เสสํ วิจยหารนิเทฺทเส สุวิเญฺญยฺยเมวาติ –

วุโตฺตวฯ สํวณฺณนาสุ วุเตฺต อเตฺถ อนากุเล ปากโฏ ยติโปเตหิ วิญฺญาโต, โส สพฺพตฺถ อ เมฺหหิ น วิภโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิจยหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ยุตฺติหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๓. ‘‘สเพฺพสํ หารานํ, ยา ภูมี โย จ โคจโร เตสํฯ

ยุตฺตายุตฺตปริกฺขา, หาโร ยุตฺตีติ นิทฺทิโฏฺฐ’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **สเพฺพสํ** โสฬสนฺนํ หารานํ **ยา ภูมิ** ปวตฺตนฏฺฐานภูตํ พฺยญฺชนํ, **โย โคจโร** สุตฺตโตฺถ จ อตฺถิ, **เตสํ** ภูมิสงฺขาตพฺยญฺชนโคจรสงฺขาตสุตฺตตฺถานํ **ยา ยุตฺตายุตฺตปริกฺขา** ยุตฺตายุตฺตีนํ วิจารณา สํวณฺณนา กตา, โส ยุตฺติอยุตฺติปริกฺขาวิจารณสงฺขาโต สํวณฺณนา วิเสโส ‘‘ยุตฺติ หาโร’’ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนาฯ

เตสํ หารานํ ภูมิภูตสฺส สุเตฺต อาคตสฺส พฺยญฺชนสฺส ยุตฺติภาโว ทุวิโธ สภาวนิรุตฺติภา โว, อธิเปฺปตตฺถวาจกภาโว จฯ โคจรภูตสฺส ปน สุเตฺต อาคตสฺส ยุตฺติภาโว สุตฺตวินยธมฺม ตาหิ อวิโลมนํฯ อยุตฺติภาโว วุตฺตวิปริยาเยน คเหตโพฺพฯ

ยุตฺติหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปทฏฺฐานหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๕. ‘‘ธมฺมํ เทเสติ ชิโน, ตสฺส จ ธมฺมสฺส ยํ ปทฏฺฐานํฯ

อิติ ยาว สพฺพธมฺมา, เอโส หาโร ปทฏฺฐาโน’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **ธมฺม**นฺติ ยํ กิญฺจิ กุสลาทิธมฺมํ สุเตฺต ชิโน เทเสติ, **ตสฺส** สุเตฺต ชิเนน เทสิตสฺส กุสลาทิธมฺมสฺส ยญฺจ ปทฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพํ, ตํ ตํ ปทฏฺฐานญฺจาติ เอวํ วุตฺตนเยน **ยาว** ยตฺตกา สเพฺพ ธมฺมา สุเตฺต ชิเนน เทสิตา, ตตฺตกานํ สเพฺพสํ ธมฺมานํ ยญฺจ ปทฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพํ, ตสฺส จ ปทฏฺฐานสฺส ยญฺจ ปทฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพํ, ตํ ตํ ปทฏฺฐานญฺจ, อิติ เอวํ วุตฺตนเยน **ยาว** ยตฺตกา **สเพฺพ** ปทฏฺฐานธมฺมา นิทฺธาเรตพฺพาว, ตตฺตกานิ สพฺพานิ ธมฺมปทฏฺฐานานิ ยถานุรูปํ นิทฺธาเรตฺวา เยน สํวณฺณนาวิเสเสน กถิตานิ, เอโส สํวณฺณนาวิเสโส ‘‘ปทฏฺฐาโน หาโร’’ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนาฯ

สุเตฺต เทสิตกุสลธมฺมสฺส โยนิโสมนสิการสทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิ ปทฏฺฐานํ, สุเตฺต เทสิตอกุสลธมฺมสฺส อโยนิโสมนสิการอสทฺธมฺมสฺสวนอสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิ ปทฏฺฐานํ, อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ยถารหํ กุสลากุสลาพฺยากตา ปทฏฺฐานนฺติอาทินา นิทฺธาเรตพฺพนฺติฯ

ปทฏฺฐานหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ลกฺขณหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๕. ‘‘วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิฯ

วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ, โส หาโร ลกฺขโณ นามา’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **เอกธเมฺม** สุเตฺต ภควตา วุตฺตมฺหิ, อฏฺฐกถาย นิทฺธาริเต วา สติ เตน ธเมฺมน เย เกจิ **ธมฺมา** เอกลกฺขณา ภวนฺติ, สเพฺพ เต ธมฺมา สุเตฺต สรูปโต อวุตฺตาปิ สมานลกฺขณตาย สํวเณฺณตพฺพภาเวน อาเนตฺวา เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วุตฺตา ภวนฺติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส ‘‘ลกฺขโณ นาม หาโร’’ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนาฯ

เอกํ สมานํ ลกฺขณํ เอเตสนฺติ **เอกลกฺขณา,** สมานลกฺขณา, สหจาริตาย วา สมานกิจฺจตาย วา สมานเหตุตาย วา สมานผลตาย วา สมานารมฺมณตาย วา อวุตฺตาปิ นิทฺธาริตาติฯ กถํ ? – ‘‘นานตฺตกายานานตฺตสญฺญิโน (ที. นิ. ๓.๓๔๑, ๓๕๗, ๓๕๙; อ. นิ. ๙.๒๔), นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา’’ติอาทีสุ **สหจาริตาย** สญฺญาย สหคตา ธมฺมา นิทฺธาริตาฯ ‘‘ทหํ มิตฺตานิ คนฺถตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๙) **สมานกิจฺจตา,** ปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาปิ นิทฺธาริตา, ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา. ๑; เนตฺติ. ๒๔) **สมานเหตุตาย** สญฺญาทโยปิ นิทฺธาริตา, ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕; อุทา. ๑; เนตฺติ. ๒๔) **สมานผลตาย** ตณฺหุปาทานาทโยปิ นิทฺธาริตา, ‘‘รูปํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๔) **สมานารมฺมณตาย** ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโยปิ นิทฺธาริตา, นิทฺธาเรตฺวา วตฺตพฺพาติ อโตฺถติฯ วิตฺถาโร **วิภงฺควาเร** (เนตฺติ. ๒๓) อาคมิสฺสติฯ

ลกฺขโณ หาโร นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม จตุพฺยูโห หาโร’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๖. ‘‘เนรุตฺตมธิปฺปาโย , พฺยญฺชนมถ เทสนานิทานญฺจ;

ปุพฺพาปรานุสนฺธี, เอโส หาโร จตุพฺยูโห''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **เนรุตฺตํ** สุตฺตปทนิพฺพจนญฺจ พุทฺธานํ ตสฺส ตสฺส สุตฺตสฺส เทสกานํ, สาวกานํ วา **อธิปฺปาโย** จ อตฺถพฺยญฺชเนน พฺยญฺชนมุเขน **เทสนานิทานญฺจ** ปุพฺพาปเรน อนุสนฺธิ จ เอเต นิรุตฺตาทโย เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วิภาวียนฺติ, เอโส สํวณฺณนาวิเสโส ''จตุพฺยูโห หาโร''ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ เทสนาปวตฺตินิมิตฺตํ เทสกสฺส อชฺฌาสยาทิ **เทสนานิทานํ** นามฯ จตุพฺยูหหารสฺส พหุวิสยตฺตา **วิภงฺค** (เนตฺติ. ๒๕ อาทโย) ลกฺขณสมฺปตฺตึ กตฺวา กถยิสฺสามฯ

จตุพฺยูหหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กตโม อาวฏฺฏหารนิเทฺทโส''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๗. ''เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐานํ;
อาวฏฺฏติ ปฏิปกฺเข, อาวโฏฺฏ นาม โส หาโร''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ ปรกฺกมธาตุอาทีนํ **ปทฏฺฐาเน เอกมฺหิ** อารมฺภธาตุอาทิเก เทสนารุเฬฺห สติ วิสภาคตาย วา เสสกํ ปทฏฺฐานํ ปริเยสติ , เทสนาย สรูปโต อคฺคหเณน วา เสสกํ ปทฏฺฐานํ ปริเยสติ, เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ปริเยสิตฺวา โยเชนฺโต เทสนํ ปมาทาทีนํ ปทฏฺฐานภูเต โกสชฺชาทิเก **ปฏิปเกฺข อาวฏฺฏติ** อาวฏฺฏาเปติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส ''อาวโฏฺฏ หาโร นามา''ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนาฯ

''ปฏิปเกฺข''ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ, เสเสปิ สภาเค อาวฏฺฏนโตฯ น หิ อารมฺภธาตุอาทิเก เทสนารุเฬฺห สติ ตปฺปฏิปเกฺข โกสชฺชาทิเกเยว เทสนํ อาวเฏฺฏติ, อถ โข อวเสสวีริยารมฺภาทิเกปิ เทสนํ อาวเฏฺฏตีติฯ

อาวฏฺฏหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กตโม วิภตฺติหารนิเทฺทโส''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๘. ''ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ, ภูมิญฺจ วิภชเต อยํ หาโรฯ
สาธารเณ อสาธารเณ จ เนโยฺย วิภตฺตี''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ กุสลาทิวเสน อเนกวิธํ สภาว**ธมฺมญฺจ** ทานสีลาทิ**ปทฏฺฐานญฺจ** ''ทสฺสนภูมิ ภาวนาภูมี''ติ เอวมาทิกํ **ภูมิญฺจ** สาธารเณ จ อสาธารเณ จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วิภชเต, โส สํวณฺณนาวิเสโส ''วิภตฺติ หาโร''ติ เนโยฺยติ อตฺถโยชนาฯ

''อิมสฺมิํ สุเตฺต วุตฺตา กุสลา วาสนาภาคิยา, อิมสฺมิํ สุเตฺต วุตฺตา กุสลา นิเพฺพธภาคิยา''ตฺยาทินา, ''อิมสฺมิํ สุเตฺต วุตฺตา อกุสลา กิเลสภาคิยา''ตฺยาทินา ธมฺมญฺจ, ''อิทํ สีลํ อิมสฺส มหคฺคตวิเสสสฺส ปทฏฺฐานํ, อิทํ สีลํ อิทํ ฌานํ อิมสฺส โลกุตฺตรสฺส ปทฏฺฐาน''นฺตฺยาทินา ปทฏฺฐานญฺจ, ''ทสฺสนปหาตพฺพสฺส ปุถุชฺชโน ภูมิ, ภาวนาปหาตพฺพสฺส โสตาปนฺนาทโย ภูมิ''ตฺยาทินา ภูมิญฺจ, ''กามราคพฺยาปาทา ปุถุชฺชนโสตาปนฺนานํ สาธารณา''ตฺยาทินา สาธารเณ จ, ''กามราคพฺยาปาทา อนาคามิอรหนฺตานํ อสาธารณา''ตฺยาทินา อสาธารเณ จ เยน วิภชติ, โส วิภตฺติ หาโร นามาติอาทินา (เนตฺติ. ๓๓-๓๔) วิตฺถาเรตฺวา วิภชนากาโร คเหตโพฺพฯ

วิภตฺติหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปริวตฺตนหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

‘‘๙. กุสลากุสเล ธเมฺม, นิทฺทิเฏฺฐ ภาวิเต ปหีเน จฯ

ปริวตฺตติ ปฏิปเกฺข, หาโร ปริวตฺตโน นามา’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ สุเตฺต **ภาวิเต** ภาวิตเพฺพ **กุสเล** อนวชฺชธเมฺม **นิทฺทิเฏฺฐ** กถิเต, สํวณฺณิเต วา **ปหีเน** ปหาตเพฺพ **อกุสเล** สาวชฺชธเมฺม **นิทฺทิเฏฺฐ** กถิเต, สํวณฺณิเต วา เตสํ ธมฺมานํ **ปฏิปเกฺข** วิปรีตธเมฺม เยน สํวณฺณนาวิเสเสน **ปริวตฺตติ** ปริวเตฺตติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส ‘‘ปริวตฺตโน หาโร นามา’’ติ เวทิตโพฺพติ อตฺถโยชนาฯ

‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวตี’’ติอาทินา จ ‘‘ยสฺส วา ปาณาติปาตา ปฏิวิรตสฺส ปาณาติปาโต ปหีโน’’ติอาทินา จ ‘‘ภุญฺชิตพฺพา กามา …เป.… กาเมหิ เวรมณี เตสํ อธโมฺม’’ติอาทินา จ ปฏิปเกฺข ปริวตฺตนภาวํ **วิภงฺควาเร** (เนตฺติ. ๓๕ อาทโย) วกฺขตีติ น วิตฺถาริตาฯ

ปริวตฺตนหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม เววจนหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

‘‘๑๐. เววจนานิ พหูนิ ตุ, สุเตฺต วุตฺตานิ เอกธมฺมสฺสฯ

โย ชานาติ สุตฺตวิทู, เววจโน นาม โส หาโร’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **เอกธมฺมสฺส** ปทตฺถสฺส สุเตฺต **วุตฺตานิ ตุ** วุตฺตานิ เอว, **พหูนิ ตุ** พหูนิ เอว เววจนานิ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน โย สุตฺตวิทู ชานาติ, ชานิตฺวา เอกสฺมิํเยว ปทเตฺถ โยเชติ, ตสฺส สุตฺตวิทุโน โส สํวณฺณนาวิเสโส ‘‘เววจโน นาม หาโร’’ติ นิทฺทิโฏฺฐติ อตฺถโยชนาฯ

เอตฺถ จ โย โส-สทฺทา อสมานตฺถา จ โหนฺตีติ ‘‘โย สุตฺตวิทู’’ติ วตฺวา ‘‘โส สํวณฺณนาวิเสโส’’ติ วุตฺตนฺติฯ **‘‘ภควา’’**ติ ปทสฺส เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ภควติ ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุโทฺธ ภควา, ผลนิปฺผตฺติคโต เวสารชฺชปฺปโตฺต อธิคตปฏิสมฺภิโท จตุโยควิปฺปหีโน อคติคมนวีติวโตฺต อุทฺธฏสโลฺล นิรุฬฺหวโณ มทฺทิตกณฺฏโก นิพฺพาปิตปริยุฏฺฐาโน พนฺธนาตีโต คนฺถวินิเวฐโน อชฺฌาสยวีติวโตฺต ภินฺนนฺธกาโร จกฺขุมา โลกธมฺมสมติกฺกโนฺต อนุโรธวิโรธวิปฺปยุโตฺต อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ธเมฺมสุ อสเงฺขปคโต พนฺธนาติวโตฺต ฐปิตสงฺคาโม อภิกฺกนฺตตโร อุกฺกาธโร อาโลกกโร ปโชฺชตกโร ตโมนุโท รณญฺชโห อปริมาณวโณฺณ อปฺปเมยฺยวโณฺณ อสเงฺขยฺยวโณฺณ อาภงฺกโร ปภงฺกโร ธโมฺมภาสปโชฺชตกโร’’ติ (เนตฺติ. ๓๘) เอวมาทีนิ พหูนิ เววจนานิ โยชิตานิฯ วิตฺถาโร **วิภงฺควาเร** (เนตฺติ. ๓๗ อาทโย) อาคมิสฺสติฯ

เววจนหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปญฺญตฺติหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

‘‘๑๑. เอกํ ภควา ธมฺมํ, ปญฺญตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสติฯ

โส อากาโร เญยฺโย, ปญฺญตฺตี นาม โส หาโร’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ ภควา **เอกํ** ขนฺธาทิธมฺมํ **วิวิธาหิ** นิเกฺขปปฺปภวปญฺญตฺตาทีหิ ปญฺญตฺตีหิ เยน ปญฺญาเปตพฺพากาเรน เทเสติ, โส ปญฺญาเปตพฺพากาโร เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วิภาวิโต, โส สํวณฺณนาวิเสโส ‘‘ปญฺญตฺติ หาโร นามา’’ติ เญยฺโยติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ **วิวิธาหิ ปญฺญตฺตีหิ** นิเกฺขปปญฺญตฺติปภวปญฺญตฺติปริญฺญาปญฺญตฺติปหานปญฺญตฺติ- ภาวนาปญฺญตฺติสจฺฉิกิริยาปญฺญตฺตินิโรธปญฺญตฺตินิพฺพิทาปญฺญตฺตีติ เอวมาทิปญฺญตฺตีหิ เอกปทตฺถเสฺสว ปญฺญาเปตพฺพาการวิภาวนาลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส ปญฺญตฺติ หาโร นามาติฯ

ตตฺถ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ อยํ ปญฺญตฺติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ, ฉนฺนํ ธาตูนํ, อฎฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ, ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ, ทสนฺนํ อินฺทฺริยานํ **นิเกฺขปปญฺญตฺติ**ฯ

‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฎฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺหํฯ ยตฺถ ปติฎฺฐิตํ วิญฺญาณํ วิรุฬฺหํ, อตฺถิ ตตฺถ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติฯ ยตฺถ อตฺถิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ, อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖) เอวมาทิ **ปภวปญฺญตฺติ** ทุกฺขสฺส จ สมุทยสฺส จาติฯ

‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร นตฺถิ ราโค, นตฺถิ นนฺที, นตฺถิ ตณฺหา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖) เอวมาทิ **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** ทุกฺขสฺส, **‘‘ปหานปญฺญตฺติ** สมุทยสฺส, ***ภาวนา*** **ปญฺญตฺติ** มคฺคสฺส, **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นิโรธสฺสา’’ติ จ ‘‘นิเกฺขปปญฺญตฺติ สุตมยิยา ปญฺญาย, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส, ปวตฺตนาปญฺญตฺติ ธมฺมจกฺกสฺสา’’ติ เอวมาทิวิตฺถาโร **วิภเงฺค** (เนตฺติ. ๓๙ อาทโย) อาคมิสฺสตีติฯ

ปณฺณตฺติหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฎฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม โอตรณหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๑๒. ‘‘โย จ ปฎิจฺจุปฺปาโท, อินฺทฺริยขนฺธา จ ธาตุอายตนาฯ

เอเตหิ โอตรติ โย, โอตรโณ นาม โส หาโร’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ โย ปฎิจฺจสมุปฺปาโท จ เย อินฺทฺริยขนฺธา จ ยานิ ธาตุอายตนานิ จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นิทฺธาริตานิ, เอเตหิ ปฎิจฺจสมุปฺปาทาทินฺทฺริยขนฺธธาตายตเนหิ, สุเตฺต อาคตปทตฺถมุเขน นิทฺธาริยมาเนหิ จ โย สํวณฺณนาวิเสโส **โอตรติ** โอคาหติ ปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิเก ตตฺถ วาจกวเสน, ตตฺถ ญาปกวเสน วา อนุปวิสติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส โอตรโณ หาโร นามาติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ **อินฺทฺริยขนฺธา**ติ อินฺทฺริยานิ จ ขนฺธา จาติ อินฺทฺริยขนฺธาฯ **ธาตุอายตนา**ติ ธาตุโย จ อายตนานิ จ ธาตุอายตนาฯ กถํ โอตรโณ? ‘‘อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔๒) ปาโฐฯ

อุทฺธนฺติ รูปธาตุ จ อรูปธาตุ จฯ **อโธ**ติ กามธาตุฯ **สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต**ติ เตธาตุเก อยํ อเสกฺขาวิมุตฺติฯ ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ…เป…. ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ, อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ตีหิ ขนฺเธหิ สงฺคหิตานิ สีลกฺขนฺเธน สมาธิกฺขนฺเธน ปญฺญากฺขนฺเธน, อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิ เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตา, อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํ, อยํ อายตเนหิ โอตรณาติ เอวมาทีหิ **วิภงฺเค** (เนตฺติ. ๔๒ อาทโย) อาคมิสฺสตีติฯ

โอตรณหารนิเทฺทโส นิฏฺฐิโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กตโม โสธนหารนิเทฺทโส''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๑๓. ''วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห, คาถายํ ปุจฺฉิตา ยมารพฺภฯ

สุทฺธาสุทฺธปริกฺขา, หาโร โส โสธโน นามา''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ ติสฺสํ **คาถายํ** อารุเฬฺห **ปเญฺห** ญาตุมิจฺฉิเต อเตฺถ ภควตา วิสฺสชฺชนคาถายํ วิสฺสชฺชิตมฺหิ **ยํ** สุตฺตตฺถํ **อารพฺภ** อธิกิจฺจ สา คาถา **ปุจฺฉิตา** ปุจฺฉนตฺถาย ฐปิตา, ตสฺส สุตฺตตฺถสฺส เยน สํวณฺณนาวิเสเสน **สุทฺธาสุทฺธปริกฺขา** วิจารณา ภเว, โส สํวณฺณนาวิเสโส โสธโน หาโร นามาติ อตฺถโยชนาฯ

กถํ? ''อวิชฺชาย นิวุโต โลโก''ติ ปทํ โสธิตํ, อารโมฺภ น โสธิโตฯ ''วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี''ติ ปทํ โสธิตํ, อารโมฺภ น โสธิโตฯ ''ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมี''ติ ปทํ โสธิตํ, อารโมฺภ น โสธิโตฯ ''ทุกฺขมสฺส มหพฺภย''นฺติ ปทญฺจ โสธิตํ, อารโมฺภ จ โสธิโตติฯ เอวํ ปทาทีนํ โสธิตาโสธิตภาววิจาโร หาโร โสธโน นามฯ วิตฺถารโต ปน **วิภงฺเค** (เนตฺติ. ๔๕ อาทโย) อาคมิสฺสตีติฯ

โสธนหารนิเทฺทโส นิฏฺฐิโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กตโม อธิฏฺฐานหารนิเทฺทโส''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๑๔. ''เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฏฺฐาฯ

เต น วิกปฺปยิตพฺพา, เอโส หาโร อธิฏฺฐาโน''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **เย** ทุกฺขสจฺจาทโย **ธมฺมา เอกตฺตตาย** สามเญฺญนปิ จ **เวมตฺตตาย** วิเสเสนปิ นิทฺทิฏฺฐา, เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นิทฺทิฏฺฐา ทุกฺขสจฺจาทโย ธมฺมา **น วิกปฺปยิตพฺพา** สามญฺญวิเสสกปฺปนาย โวหารภาเวน อนวฏฺฐานโต, กาลทิสาวิเสสาทีนํ วิย อเปกฺขาสิทฺธิโต จ, เอโส สํวณฺณนาวิเสโส อธิฏฺฐาโน หาโรติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ **เอกตฺตตายา**ติ เอกสฺส สมานสฺส ภาโว **เอกตฺตํ,** เอกตฺตเมว **เอกตฺตตา,** ตายฯ **เอก**สโทฺท เจตฺถ สมานตฺถวาจโก, น สงฺขฺยาวาจโกติฯ **เวมตฺตตายา**ติ วิสิฏฺฐา มตฺตา **วิมตฺตา,** วิมตฺตา เอว **เวมตฺตํ,** เวมตฺตสฺส ภาโว **เวมตฺตตา,** ตายฯ ยถา หิ ''อชฺช เสฺว''ติ วุจฺจมา

นา กาลวิเสสา อนวฏฺฐิตา ภวนฺติ, ‘‘ปุริมา ทิสา, ปจฺฉิมา ทิสา’’ติ วุจฺจมานา ทิสาวิเสสา, เอวํ สามญฺญวิเสสา จ อตฺถสฺส สภาวาติฯ ตถา หิ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วุจฺจมานํ ชาติอาทึ อเปกฺขาย สามญฺญํ สมานมฺปิ สจฺจาเปกฺขาย วิเสโส โหติฯ เอส นโย สมุทยสจฺจาทีสุปีติฯ ‘‘ทุกฺข’’นฺติ เอกตฺตตาฯ ‘‘ชาติ ทุกฺขา, ชรา ทุกฺขา, มรณํ ทุกฺข’’นฺติ เอวมาทิ เวมตฺตตาฯ ‘‘ทุกฺขสมุทโย’’ติ เอกตฺตตา, ‘‘ตณฺหา โปโนภวิกา นนฺทีราคสหคตา’’ติ เอวมาทิ เวมตฺตตาติ เอวมาทิ วิตฺถาโร **วิภงฺเค** (เนตฺติ. ๔๖ อาทโย) อาคมิสฺสตีติฯ

อธิฏฺฐานหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปริกฺขารหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

‘‘๑๕. ธมฺมา ยํ ธมฺมํ, ชนยนฺติปฺปจฺจยา ปรมฺปรโตฯ

เหตุมวกฑฺฒยิตฺวา, เอโส หาโร ปริกฺขาโร’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ อวิชฺชาทิกา **เย** ปจฺจย**ธมฺมา** สงฺขาราทิกํ **ยํ** ผล**ธมฺมํ ปจฺจยา** สหชาตปจฺจเยน **ปรมฺปรโต** ปรมฺปรปจฺจยภาเวน ชนยนฺติ, ตสฺส สงฺขาราทิผลสฺส ปจฺจยํ ปริกฺขารภูตํ ปุริมุปฺปนฺนํ อวิชฺชาทิกํ อสาธารณํ ชนกํ **เหตุํ,** อโยนิโสมนสิการาทิกํ สาธารณํ ปจฺจย**เหตุญฺจ อวกฑฺฒยิตฺวา** สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา โย สํวณฺณนาวิเสโส ปริกฺขารสํวณฺณนาภาเวน ปวโตฺต, เอโส สํวณฺณนาวิเสโส ปริกฺขาโร หาโร นามาติ อตฺถโยชนาฯ อวิชฺชาทโย หิ อวิชฺชาทีนํ อสาธารณเหตู ภวนฺติ, อโยนิโสมนสิการาทโย สาธารณปจฺจยาฯ เตนาห – ‘‘อสาธารณลกฺขโณ เหตุ, สาธารณลกฺขโณ ปจฺจโย’’ติ, ‘‘อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตุ, อโยนิโสมนสิกาโร ปจฺจโย’’ติอาทิกํ (เนตฺติ. ๔๙) วิภงฺควจนญฺจฯ

ปริกฺขารหารนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม สมาโรปนหารนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

‘‘๑๖. ธมฺมา ยํมูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินาฯ

เต สมาโรปยิตพฺพา, เอส สมาโรปโน หาโร’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **เย** สีลาทโย **ธมฺมา ยํมูลา** เยสํ สมาธิอาทีนํ มูลา, เต สีลาทโย ธมฺมา เตสํ สมาธิอาทีนํ ปทฏฺฐานภาเวน สํวณฺณนาวิเสเสน สมาโรปยิตพฺพา, เย จ ราควิราคเจโตวิมุตฺติเสกฺขผลกามธาตุสมติกฺกมนาทิสทฺทา อนาคามิผลตฺถตาย **เอกตฺถา** สมานตฺถาติ พุทฺธ**มุนินา** ปกาสิตา, เต ราค…เป.… ติกฺกมนาทิสทฺทา อญฺญมญฺญเววจนภาเวน สมาโรปยิตพฺพา, เอโส สํวณฺณนาวิเสโส สมาโรปโน หาโร นามาติ อตฺถโยชนาฯ

เอตฺถ จ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส ปริยายนฺตรวิภาวนาปาริปูรี กถิตา, ภาวนาปาริปูรี จ ปหาตพฺพสฺส ปหาเนน โหตีติ ภาวนาสมาโรปนปหานสมาโรปนาปิ ทสฺสิตาติ จตุพฺพิโธ สมาโรปโน ปทฏฺฐานสมาโรปโน, เววจนสมาโรปโน, ภาวนาสมาโรปโน, ปหานสมาโรปโนติฯ

ตตฺถ กายิกสุจริตํ, วาจสิกสุจริตญฺจ สีลกฺขโนฺธ, มโนสุจริเต อนภิชฺฌา, อพฺยาปาโท จ สมาธิกฺขโนฺธ, สมฺมาทิฏฺฐิ ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํ, สมาธิกฺขโนฺธ ปญฺญากฺขนฺธสฺส ปทฏฺฐานํฯ สีลกฺขโนฺธ, สมาธิกฺขโนฺธ จ สมถสฺส ปทฏฺฐานํ, ปญฺญากฺขโนฺธ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานํฯ สมโถ ราควิราคเจโตวิมุตฺติยา ปทฏฺฐานํ, วิปสฺสนา อวิชฺชาวิราค

ปญฺญาวิมุตฺติยา ปทฏฺฐานนฺติ เอวมาทิ **ปทฏฺฐานสมาโรปโน**ฯ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ เสกฺขผลํ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อเสกฺขผลํ, อิทํ เววจนํฯ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ อนาคามิผลํ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อคฺคผลํ อรหตฺตํ, อิทํ เววจนํฯ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ กามธาตุสมติกฺกมนํ, อวิชฺชาวิราคา เจโตวิมุตฺติ เตธาตุสมติกฺกมนํ, อิทํ เววจนํฯ ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญาพลํ, อธิปญฺญาสิกฺขา, ปญฺญากฺขนฺธติ เอวมาทิ เววจนนฺติ เอวมาทิ **เววจนสมาโรปโน**ฯ กาเย กายานุปสฺสิโน วิหรโต จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ เอวมาทิ **ภาวนาสมาโรปโน**ฯ กาเย กายานุปสฺสี วิหรนฺโต อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, กพฬีกาโร จสฺส อาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, กามุปาทาเนน จ อนุปาทาโน ภวติ, กามโยเคน จ วิสํยุตฺโต ภวติ, อภิชฺฌากายคเนฺถน จ วิปฺปยุชฺชติ, กามาสเวน จ อนาสโว ภวติ, กาโมฆญฺจ อุตฺติณฺโณ ภวติ, ราคสเลฺลน จ วิสโลฺล ภวติ, รูปูปิกา จสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติ ปริญฺญํ คจฺฉติ , รูปธาตุยํ จสฺส ราโค ปหีโน ภวติ, น จ ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ, เวทนาสูติ เอวมาทิ **ปหานสมาโรปโน**ติ เอวมาทิ สมาโรปโน หาโร นิยุโตฺตติฯ

อิติ สตฺติพลานุรูปา รจิตาฯ

โสฬสหารนิเทฺทสวิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

นยนิเทฺทสวิภาวนา

๑๗. หารนิเทฺทสา นิทฺทิฏฺฐา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตเม นยนิเทฺทสา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตณฺหญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา เอวํ อุเทฺทสกฺกเมเนว หาเร นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ นเย นิทฺทิสิตุํ **‘‘ตณฺหญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โย สํวณฺณนาวิเสโส สุเตฺต อาคตํ **ตณฺหญฺจ อวิชฺชญฺจ** อตฺถโต นิทฺธารณวเสน คหิตํ ตณฺหญฺจ อวิชฺชญฺจ สํกิเลสปกฺขํ เนติ, สุเตฺต อาคเตน สมเถน, สุเตฺต อาคตาย วิปสฺสนาย อตฺถโต นิทฺธารณวเสน วา คหิเตน สมเถน, คหิตาย วิปสฺสนาย โวทานปกฺขํ เนติ, นยโนฺต จ สเจฺจหิ โยเชตฺวา เนติ, อยํ สํวณฺณนาวิเสโส โสนนฺทิยาวโฏฺฏ นโย นามาติ อตฺถโยชนาฯ

เอตฺถ จ อตฺถนยสฺส ภูมิ, สํวณฺณนา จ คาถายํ ‘‘นโย’’ติ วุตฺตา, ตสฺมา ‘‘สํวณฺณนาวิเสโส’’ติ วุตฺตํฯ น หิ อตฺถนโย สํวณฺณนา, จตุสจฺจปฏิเวธสฺส อนุรูโป ปุพฺพภาเค อนุคาหณนโย อตฺถนโยวฯ ตสฺส ปน อตฺถนยสฺส ยา สํวณฺณนา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ วเสน ตณฺหาทิมุเขน นยภูมิรจนา ปวตฺตา, ตสฺส สํวณฺณนาว นยโวหาโร กโตติ วิตฺถารโต **หารสมฺปาเต** (เนตฺติ. ๗๘-๗๙) อาคมิสฺสติฯ

นนฺทิยาวฏฺฏนยนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ติปุกฺขลนยนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๑๘. ‘‘โย อกุสเล สมูเลหิ, เนติ กุสเล จ กุสลมูเลหิฯ

ภูตํ ตถํ อวิตถํ, ติปุกฺขลํ ตํ นยํ อาหู’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **โย** สํวณฺณนาวิเสโส อกุสเล **สมูเลหิ** อตฺตโน อกุสลสฺส ตีหิ โลภาทีหิ มูเลหิ สํกิเลสปกฺขํ เนติ, กุสเล จ **กุสลมูเลหิ** ตีหิ อโลภาทีหิ โวทานปกฺขํ เนติ, นยโนฺต จ

ภูตํ กุสลากุสลํ เนติ, น อภูตํ มายามรีจิอาทโย วิย, **ตถํ** กุสลากุสลํ เนติ, น ฆฏาทโย วิย สมฺมุติสจฺจมตฺตํ, **อวิตถํ** กุสลากุสลํ เนติ, น วิตถํฯ กุสลากุสลานํ สภาวโต วิชฺชมานตฺตา **ภูตา** ปรมตฺถสจฺจตฺตา **ตถา,** อกุสลสฺส อิฏฺฐวิปากตาภาวโต, กุสลสฺส จ อนิฏฺฐวิปากตาภาวโต วิปาเก สติ อวิสํวาทกตฺตา **อวิตถา** ภวนฺติ, กุสลากุสลา หิ เอเตสํ ติณฺณํ ‘‘ภูตํ, ตถํ, อวิตถ’’นฺติ ปทานํ กุสลากุสลวิเสสนตา ทฏฺฐพฺพาฯ

อถ วา อกุสลมูเลหิ อกุสลานิ, กุสลมูเลหิ จ กุสลานิ นยโนฺต อยํ นโย ภูตํ ตถํ อวิตถํ เนติ จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา โยเชติฯ ทุกฺขาทีนิ หิ พาธกาทิภาวโต อญฺญถาภาวาภาเวน **ภูตานิ,** สจฺจสภาวตฺตา **ตถานิ,** อวิสํวาทนโต **อวิตถานิ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานี’’ติ สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐; ปฏิ. ม. ๒.๘)ฯ อกุสลาทิสุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขณํ ตํ สํวณฺณนาวิเสสํ ติปุกฺขลํ นยนฺติ อาหูติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ ตีหิ เหตูหิ ปุกฺขโล โสภโนติ **ติปุกฺขโล** อกุสลาทิโก อตฺถนโย สํวณฺณนาวิเสโสติ ฐานูปจารโต ติปุกฺขลนโย นามาติฯ วิตฺถาโร ปน **หารสมฺปาเต** (เนตฺติ. ๘๗-๘๘) อาคมิสฺสติฯ

ติปุกฺขลนยนิเทฺทโส นิทฺทิโฎฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม สีหวิกฺกีฬิตนยนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๑๙. ‘‘โย เนติ วิปลฺลาเสหิ, กิเลเส อินฺทฺริเยหิ สทฺธเมฺมฯ

เอตํ นยํ นยวิทู, สีหวิกฺกีฬิตํ อาหู’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **โย** สํวณฺณนาวิเสโส สุเตฺต วุเตฺตหิ วิปลฺลาเสหิ กิเลเส สํกิเลสปกฺขํ เนติ, สุเตฺต วุเตฺตหิ อินฺทฺริเยหิ สทฺธมฺมํ โวทานปกฺขํ เนติ, **เอตํ** สํวณฺณนาวิเสสํ **นยวิทู** สทฺธมฺมนยโกวิทา, อตฺถนยกุสลา เอว วา สีหวิกฺกีฬิตํ นยนฺติ อาหูติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ **วิปลฺลาเสหี**ติ อสุเภ สุภํ, ทุเกฺข สุขํ, อนิเจฺจ นิจฺจํ, อนตฺตนิ อตฺตาติ จตูหิ วิปลฺลาเสหิฯ **อินฺทฺริเยหี**ติ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิฯ **สทฺธเมฺม**ติ ปฏิปตฺติปฏิเวธสทฺธเมฺมฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ วิตฺถาโร ปน **หารสมฺปาเต** (เนตฺติ. ๘๖-๘๗) อาคมิสฺสตีติฯ

สีหวิกฺกีฬิตนยนิเทฺทโส นิทฺทิโฎฺฐ, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ทิสาโลจนนยนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๒๐. ‘‘เวยฺยากรเณสุ หิ เย, กุสลากุสลา ตหิํ ตหิํ วุตฺตาฯ

มนสา โวโลกยเต, ตํ ขุ ทิสาโลจนํ อาหู’’ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ‘‘สีหโลจนํ อาหู’’ติ ปาโฐ ลิขิโต, โส ปน น เถรสฺส ปาโฐติ ทฏฺฐโพฺพ ภินฺนลกฺขณตฺตาฯ ตตฺถ ตหิํ ตหิํ เวยฺยากรเณสุ **เย กุสลากุสลา** นยสฺส ทิสาภูตา ธมฺมา วุตฺตา, เต กุสลากุสเล นยสฺส ทิสาภูตธเมฺม อพหิ อพฺภนฺตรํ จิเตฺต เอว ยํ โอโลกนํ กโรติ, **ตํ** โอโลกนํ **ขุ** โอโลกนํ **เอว** ทิสาโลจนนฺติ อาหูติ อตฺถโยชนาฯ

ตตฺถ **เวยฺยากรเณสู**ติ ตสฺส ตสฺส อตฺถนยสฺส โยชนตฺถํ กเตสุ สุตฺตสฺส อตฺถวิสฺสชฺชเนสุฯ **กุสลา**ติ โวทานิยาฯ **อกุสลา**ติ สํกิเลสิกาฯ **วุตฺตา**ติ สุตฺตโต นิทฺธาเรตฺวา กถิตาฯ **โอโลกยเต**ติ เต กุสลาทิธมฺเม จิเตฺตเนว ‘‘อยํ ปฐมา ทิสา, อยํ ทุติยา ทิสา’’ติอาทินา ตสฺส ตสฺส นยสฺส ทิสาภาเวน อุปปริกฺขติ, วิจาเรตีติ อโตฺถฯ **ขู**ติ อวธารณเตฺถ นิปาโต, เตน ทิสาโลจนนโย โกจิ อตฺถวิเสโส น โหตีติ ทเสฺสตีติฯ

๒๑. ทิสาโลจนนยนิเทฺทโส นิทฺทิโฏฺฐฯ อเมฺหหิ จ ญาโตฯ ‘‘กตโม องฺกุสนยนิเทฺทโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โอโลเกตฺวา’’**ติอาทิคาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ ตํตํนยทิสาภูเต สเพฺพ **กุสลากุสเล** ทิสาโลจเนน โอโลเกตฺวา **อุกฺขิปิย** สุตฺตโต อุทฺธริตฺวา **ยํ สมาเนติ** ยํ สมานยนํ กโรติ, อยํ สมานยนสงฺขาโต นโย องฺกุโส นโย นามาติ อตฺถโยชนาฯ

เอตฺถ จ **องฺกุโส** นาม หตฺถีนํ อิจฺฉิตฏฺฐานํ อานยนการณภูโต วชิราทิมโย ติกฺขโคฺค อุชุวงฺกภูโต ทพฺพสมฺภารวิเสโส, อยมฺปิ นโย องฺกุโส วิยาติ อเตฺถน **องฺกุโส**ฯ เอเตน หิ นเยน อิจฺฉิตํ สุตฺตตฺถํ นยตีติฯ มุขฺยโต ปน อเงฺก วิชฺฌนฏฺฐาเน อุทฺธโฏ อสติ อโนฺต ปวิสตีติ **องฺกุโส**ฯ องฺกสทฺทูปปทอุปุพฺพอสธาตุ อปจฺจโยติฯ อยมฺปิ นโย โกจิปิ อตฺถวิเสโส น โหตีติฯ

โสฬส หารนิเทฺทสา เจว ปญฺจ นยนิเทฺทสา จ อาจริเยน นิทฺทิฏฺฐาฯ อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต กึ โสฬส หารา ปฐมํ โยเชตพฺพา, อุทาหุ นยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๒๒. ‘‘โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสาโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวาฯ

สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ติหิ นิทฺทิเส สุตฺต’’นฺติฯ –

คาถมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ หาเร, นเย จ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ **เนสํ** โยชนกฺกมํ ทเสฺสโนฺต ‘โสฬส หารา ปฐม’นฺติอาทิมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๒) วุตฺตํฯ ตตฺถ โสฬส หารา พฺยญฺชนปริเยฏฺฐิภาวโต สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต สํวณฺณนาภาเวน ปฐมํ โยเชตพฺพา, โยเชเนฺตน นิทฺทิฏฺฐา หารานุกฺกเมเนว โยเชตพฺพา, น อุปฺปฏิปาฏิยาฯ หารสํวณฺณนานุกฺกเมน สํวเณฺณตพฺพํ ปฐมํ สํวเณฺณตฺวา ปจฺฉา ทิสาโลจเนน โอโลเกตฺวา องฺกุสนเยน เนตฺวา ตีหิ อตฺถนเยหิ นิทฺทิเสติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ สตฺติพลานุรูปา รจิตา

นยนิเทฺทสวิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ทฺวาทสปทวิภาวนา

เนตฺติวิสยํ สาสนวรสงฺขาตํ สํวเณฺณตพฺพสุตฺตํ เยสํ พฺยญฺชนปทานํ, อตฺถปทานญฺจ วเสน ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ สงฺคหวาเร วุตฺตํ, ‘‘กตมานิ ตานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สรูปโต นิทฺทิสิตุํ –

๒๓. ‘‘อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชนํ, นิรุตฺติ ตเถว นิเทฺทโสฯ

อาการฉฏฺฐวจนํ, เอตฺตาว พฺยญฺชนํ สพฺพํฯ

๒๔. สงฺกาสนา ปกาสนา, วิวรณา วิภชนุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺติฯ

เอเตหิ ฉหิ ปเทหิ, อโตฺถ กมฺมญฺจ นิทฺทิฏฺฐ’’นฺติฯ –

คาถาทฺวยํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อิทานิ เยสํ พฺยญฺชนปทานํ, อตฺถปทานญฺจ วเสน ‘ทฺวาทส ปทานิ ‘สุตฺต’นฺติ วุตฺตํ, ตานิ ปทานิ นิทฺทิสิตุํ ‘อกฺขรปท’นฺติอาทิมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๓) วุตฺตํฯ

ตตฺถ เกนเฏฺฐน อกฺขรนฺติ? อกฺขรเฏฺฐน อสญฺจรณเฏฺฐนฯ อการาทิวโณฺณ หิ อการาทิโต อิการาทิปริยายํ นกฺขรติ, น สญฺจรติ, น สงฺกมติฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘อปริโยสิเต ปเทวโณฺณ อกฺขรํ ปริยายวเสน อกฺขรณโต อสญฺจรณโต’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๓)ฯ **อปริโยสิเต ปเท**ติ จ วิภตฺยนฺตภาวํ อปฺปเตฺต ทฺวิติจตุกฺขรวเนฺตสุ ปเทสุ เอกทฺวิติกฺขรมเตฺตเยว **อกฺขรํ** นาม, ปริโยสิเต **ปทํ**เยว, น อกฺขรนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปทํ ปน ปเวสนโต อตฺถวเสน ปริยายํ สญฺจรนฺตํ วิย โหติ, น เอวํ อการาทิวโณฺณ อเววจนตฺตาฯ ‘‘มา เอวํ มญฺญสี’’ติอาทีสุ วา เอกกฺขรปทา **มา**-การาทิ **อกฺขรํ** นาม, วิภตฺยนฺตํ ปทํ ปน **ปท**เมว โหติฯ

ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ**ฯ ตํ นามาขฺยาโตปสคฺคนิปาตปฺปเภเทน จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ ทพฺพปธานํ ‘‘ผโสฺส เวทนา จิตฺต’’นฺติ เอวมาทิกํ **นามปทํ**ฯ ตตฺถ หิ ทพฺพมาวิภูตรูปํ, กิริยา อนาวิภูตรูปาฯ กิริยาปธานํ ‘‘ผุสติ เวทยติ วิชานาตี’’ติ เอวมาทิกํ **อาขฺยาตปทํ** นามฯ ตตฺถ หิ ผุสนาทิกิริยา อาวิภูตรูปา, ทพฺพมนาวิภูตรูปํฯ กิริยาวิเสสโพธเหตุภูตํ ป-อุป-อิติเอวมาทิกํ **อุปสคฺคปทํ** นามฯ ‘‘จิรปฺปวาสิํ (ธ. ป. ๒๑๙) อุปวุตฺถ’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๗๑; สุ. นิ. ๔๐๕) เอวมาทีสุ หิ ป-อุปาทิสทฺทา วสนาทิกิริยาย วิโยคาทิวิสิฏฺฐตํ ทีเปนฺติฯ วจนโตฺถ ปน นามปทอาขฺยาตปททฺวยํ อุปคนฺตฺวา ตสฺส ปททฺวยสฺส อตฺถํ สชฺชนฺตีติ **อุปสคฺคา**ติ ทฏฺฐโพฺพฯ กิริยายเจว ทพฺพสฺส จ สรูปวิเสสปกาสนเหตุภูตํ ‘‘เอวํ, อิตี’’ติ เอวมาทิกํ **นิปาตปทํ** อสฺสปิ สํวณฺณนายปิ อิจฺฉิตตฺตา, อกฺขเรน ปน กถํ คหิโตติ เจ? อกฺขเรหิ สุยฺยมาเนหิ สุณนฺตานํ วิเสสวิธานสฺส กตตฺตา ปทปริโยสาเน ปทตฺถสมฺปฏิปตฺติ โหติฯ ตสฺมา อกฺขเรนปิ อตฺถากาโร คหิโตวาติ เวทิตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ, ปเทหิ ปกาเสติ, อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆเฏตี’’ติ (เนตฺติ. ๙) จฯ

วิวรณา วิตฺถารณาฯ วิภชนา จ อุตฺตานีกมฺมญฺจ ปญฺญตฺติ จ **วิภชนุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺตี**ติ สมาหาเร อยํ ทฺวนฺทสมาโสฯ ตตฺถ วิภาคกรณํ **วิภชนํ** นามฯ พฺยญฺชนากาเรหิ โย อตฺถากาโร นิทฺทิสิยมาโน, โส อตฺถากาโร วิวรณวิภชนาติ ทฺวีหิ อตฺถปเทหิ นิทฺทิสิโตฯ ปากฏกรณํ **อุตฺตานีกมฺมํ** นามฯ ปกาเรหิ ญาปนํ **ปญฺญตฺติ**ฯ นิรุตฺตินิเทฺทสสงฺขาเตหิ พฺยญฺชนปเทหิ ปกาสิยมาโน โย อตฺถากาโร อตฺถิ, โส อตฺถากาโร อุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺตีหิ ปฏินิทฺทิสิโตฯ เอเตหิ สงฺกาสนาทีหิ ฉหิ อตฺถปเทหิ **อโตฺถ** สุตฺตโตฺถ คหิโต, **กมฺมญฺจ** อุคฺฆฏนาทิกมฺมญฺจ นิทฺทิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ เยน สุตฺตเตฺถน อุคฺฆฏิตญฺญุโน จิตฺตสนฺตานสฺส สโมฺพธนกิริยาสงฺขาตสฺส อุคฺฆฏนกมฺมสฺส นิพฺพตฺติ ภเว, โส สุตฺตโตฺถ สงฺกาสนาปกาสนากาโร โหติฯ เยน สุตฺตเตฺถน วิปญฺจิตญฺญุโน จิตฺตสนฺตานสฺส โพธนกิริยาสงฺขาตสฺส วิปญฺจนกมฺมสฺส นิพฺพตฺติ, โส สุตฺตโตฺถ วิวรณาวิภชนากาโร โหติฯ เยน สุตฺตเตฺถน เนยฺยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส ปโพธนกิริยาสงฺขาตสฺส นยกมฺมสฺส นิพฺพตฺติ, โส สุตฺตโตฺถ อุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺตากาโร โหตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห **อฏฺฐกถาจริโย** ‘‘สุตฺตเตฺถน หิ เทสนาย ปวตฺติยมาเนน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิเวเนยฺยานํ จิตฺตสนฺตานสฺส ปโพธนกิริยานิพฺพตฺติ, โส จ สุตฺตโตฺถ สงฺกาสนาทิอากาโร’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๔)ฯ

‘‘ยถาวุเตฺตหิ ตีหิ อตฺถนเยหิ เจว ฉหิ อตฺถปเทหิ **จ** อยุโตฺตปิ อโตฺถ กิํ โกจิ อตฺถิ, อุทาหุ สโพฺพ อโตฺถ ยุโตฺต เอวา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

๒๕. ‘‘ตีณิ จ นยา อนูนา, อตฺถสฺส จ ฉปฺปทานิ คณิตานิฯ

นวหิ ปเทหิ ภควโต, วจนสฺสโตฺถ สมายุโตฺต’’ติฯ –

คาถมาหฯ ตตฺถ **ตีณี**ติ ลิงฺควิปลฺลาสนิเทฺทโส, ตโยติ ปน ปกติลิงฺคนิเทฺทโส วตฺตโพฺพฯ คณิตา อนูนา ตโย อตฺถสฺส นยา จ คณิตานิ อนูนานิ ฉ อตฺถสฺส ปทานิ จ นิทฺทิฎฺฐานิ, นิทฺทิเฎฺฐหิ จ อตฺถปเทหิ ภควโต วจนสฺส สโพฺพ อโตฺถ **สมายุโตฺต**ว อยุโตฺต โกจิ อโตฺถ นตฺถีติ โยชนา กาตพฺพาฯ **อตฺถสฺสา**ติ สุตฺตตฺถ**สฺส**ฯ **นยา**ติ เนตฺติอตฺถนยาฯ **ปทานี**ติ เนตฺติ อตฺถปทานิฯ

๒๖. เย หาราทโย นิทฺทิฎฺฐา, เต หาราทโย สมฺปิเณฺฑตฺวา เนตฺติปฺปกรณสฺส ปทเตฺถ สุขคฺคหณตฺถํ คณนวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘อตฺถสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺถสฺส** สมูหสฺส อวยวภูตานิ นวเภทานิ อตฺถปทานิ สุตฺตพฺยญฺชนสฺส อตฺถสฺส ปริเยฎฺฐิสงฺขาตาย สํวณฺณนาย คณนโต จตุวีสติ พฺยญฺชนปทานิ โหนฺติ, อตฺถปทพฺยญฺชนปทภูตํ อุภยํ สเงฺขปโต สมฺปิณฺฑยโต **เตตฺติํสา** เตตฺติํสวิธา **เอตฺติกา** เตตฺติํสวิธาว เนตฺตีติ โยชนาฯ

ตตฺถ **นวปฺปทานี**ติ ตโย อตฺถนยา, ฉ อตฺถปทานิ จฯ **จตุพฺพีสา**ติ โสฬส หารา, ฉ พฺยญฺชนปทานิ, เทฺว ทิสาโลจนนยองฺกุสนยา จาติ เอวํ เตตฺติํสวิธา จ เนตฺติ นาม, อิโต วินิมุโตฺต อโญฺญ โกจิ เนตฺติปทโตฺถ นตฺถีติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

‘‘เอวํ เตตฺติํสปทตฺถาย เนตฺติยา หารนยานํ กตโม เทสนาหารวิจยหาโร’’ติอาทิ เทสนากฺกเมเนว สิโทฺธ, เอวํ สิเทฺธ สติปิ ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติ อารโมฺภ ‘‘สเพฺพปิเม หารา เจว นยา จ อิมินา ทสฺสิตกฺกเมเนว สํวเณฺณตเพฺพสุ สุเตฺตสุ สํวณฺณนาวเสน โยเชตพฺพา, น อุปฺปฎิปาฎิยา’’ติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ ทีปนวจนสวนานุสาเรน ญาเปติ, ตสฺมา เอวํ กโม ทสฺสิโต, อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ ธมฺมเทสนาย นิสฺสยานิ, ผลญฺจ ธมฺมเทสนาย ผลํ, อุปาโย จ ธมฺมเทสนาย อุปาโย, อาณตฺติ จ ธมฺมเทสนาย สรีรํฯ เทสนาหารสฺส ตาสํ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณผลุปายาณตฺตีนํ วิภาวนสภาวตฺตาฯ

นิทฺธารเณน วินาปิ ปกติยา สพฺพสํเวณฺณตพฺพสุเตฺตสุ อนรูปาติ สุวิเญฺญยฺยตฺตา, สํวณฺณนาวิเสสานํ วิจยหาราทีนํ นิสฺสยภาวโต จ ปฐมํ เทสนาหาโร ทสฺสิโตฯ

ปทปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาปุจฺฉาปทานุคีตีหิ สทฺธิํ เทสนาหารปทตฺถานํ อสฺสาทาทีนํ ปวิจยภาวโต เทสนาหารานนฺตรํ วิจโย หาโรฯ

วิจยหาเรน ปวิจิตานํ อตฺถานํ ยุตฺตายุตฺติวิจารณภาวโต วิจยหารานนฺตรํ ยุตฺติ หาโรฯ

ปทฎฺฐานหารสฺส ยุตฺตายุตฺตานํเยว อตฺถานํ อุปปตฺติอนุรูปํ การณปรมฺปราย นิทฺธารณตฺตา ยุตฺติหารานนฺตรํ ปทฎฺฐานหาโรฯ

ยุตฺตายุตฺตานํ การณปรมฺปราย ปริคฺคหิตสภาวานํเยว จ ธมฺมานํ อวุตฺตานมฺปิ สมานลกฺขณตาย คหณลกฺขณตฺตาย ปทฎฺฐานหารานนฺตรํ ลกฺขณหาโรฯ

ลกฺขณหาเรน อตฺถโต สุตฺตนฺตรโต นิทฺธาริตานมฺปิ ธมฺมานํ นิพฺพจนาทีนิ วตฺตพฺพานิ, น สุเตฺต สรูปโต อาคตธมฺมานํเยวาติ ทสฺสนตฺถํ ลกฺขณหารานนฺตรํ จตุพฺยูโห หาโรฯ เอว ญฺหิ นิรวเสสโต อตฺถาวโพโธ โหติฯ

จตุพฺยูเหน หาเรน วุเตฺตหิ นิพฺพจนาธิปฺปายนิทาเนหิ สทฺธึ สุเตฺต ปทตฺถานํ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนสงฺขาเต ปุพฺพาปรวิจาเร ทสฺสิเต เตสํ สุตฺตปทตฺถานํ สภาควิสภาคธมฺมนฺตราวฏฺฏนํ สุเขน สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ จตุพฺยูหหารานนฺตรํ อาวโฏฺฏ หาโรฯ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนสฺส หิ สภาควิสภาคธมฺมนฺตราวฏฺฏนยสฺส อุปายภาวโต ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติอาทิคาถาย (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เนตฺติ. ๒๙; เปฏโก. ๓๘) อารมฺภนนิกฺกมนพุทฺธสาสนโยคธุนเนหิ วีริยสมาธิปญฺญินฺทฺริยานิ นิทฺธาเรตฺวา เตสุ อารมฺภนนิกฺกมนพุทฺธสาสนโยคธุนเนสุ อนนุโยคสฺส มูลํ ปมาโทติ สุตฺตนฺตเร ทสฺสิโต ปมาโท อาวฏฺฏิโตติฯ

อาวเฏฺฏน หาเรน สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏเนน ปโยชิเต สาธารณาสาธารณวเสน สํกิเลสโวทานธมฺมานํ ปทฏฺฐานโต เจว ภูมิโต จ วิภาโค สกฺกา สุเขน โยเชตุนฺติ อาวฏฺฏหารานนฺตรํ วิภตฺติ หาโรฯ

วิภตฺติหาเรน สํกิเลสโวทานธมฺมานํ วิภาเค กเต สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต อาคตา ธมฺมา อกสิเรน ปฏิปกฺขโต ปริวเตฺตตุํ สกฺกาติ วิภตฺติหารานนฺตรํ ปริวตฺตนหาโรฯ วิภตฺติหาเรน หิ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี’’ติ (เนตฺติ. ๓๕) ปฏิวิภตฺตสภาเว เอว ธเมฺม ปริวตฺตนหารวิภเงฺค อุทาหรียิสฺสติฯ

ปริวตฺตนหาเรน ปฏิปกฺขโต ปริวตฺติตาปิ ธมฺมา ปริยายวจเนหิ โพเธตพฺพา, น สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต อาคตธมฺมาเยวาติ ทสฺสนตฺถํ ปริวตฺตนหารานนฺตรํ เววจนหาโรฯ

เววจนหาเรน ปริยายโต ปกาสิตานํ ธมฺมานํ ปเภทโต ปญฺญตฺติวเสน วิภชนํ สุเขน สกฺกา ญาตุนฺติ เววจนหารานนฺตรํ ปญฺญตฺติ หาโรฯ

ปญฺญตฺติหาเรน ปภวปริญฺญาทิปญฺญตฺติวิภาคมุเขน ปฏิจฺจสมุปฺปาทสจฺจาทิธมฺมวิภาเค กเต สุเตฺต อาคตธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิมุเขน อวตรณํ สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ ปญฺญตฺติหารานนฺตรํ โอตรโณ หาโรฯ

โอตรเณน หาเรน ธาตายตนาทีสุ โอตาริตานํ สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต ปทตฺถานํ ปุจฺฉารมฺภโสธนํ สกฺกา สุเขน สมฺปาเทตุนฺติ โอตรณหารานนฺตรํ โสธโน หาโรฯ

โสธเนน หาเรน สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต ปทปทเตฺถสุ วิโสธิเตสุ ตตฺถ ตตฺถ เอกตฺตตาย วา เวมตฺตตาย วา ลพฺภมานสามญฺญวิเสสภาโว สุกโร โหตีติ ทเสฺสตุํ โสธนหารานนฺตรํ อธิฏฺฐาโน หาโรฯ

สามญฺญวิเสสภูเตสุ สาธารณาสาธารเณสุ ธเมฺมสุ อธิฏฺฐาเนน หาเรน ปเวทิเตสุ ปริกฺขารสงฺขาตสฺส สาธารณาสาธารณรูปสฺส ปจฺจยเหตุราสิสฺส ปเภโท สุวิเญฺญโยฺยติ อธิฏฺฐานหารานนฺตรํ ปริกฺขาโร หาโรฯ

อสาธารเณ, สาธารเณ จ การเณ ปริกฺขาเรน หาเรน ทสฺสิเต ตสฺส อตฺตโน ผเลสุ การณากาโร, เตสํ เหตุผลานํ ปเภทโต เทสนากาโร, ภาเวตพฺพปหาตพฺพธมฺมานํ ภาวนา

ปหานานิ จ นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมานานิ สมฺมา สํวณฺณตพฺพสุตฺตสฺส อตฺถํ ตถตฺตาวโพธาย สํวตฺตนฺตีติ ปริกฺขารหารานนฺตรํ สมาโรปโน หาโร ทสฺสิโต โหติฯ อิทํ หารานํ ทสฺสนานุกฺกมการณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุเทฺทโส อุคฺฆฏิตญฺญุโน อุปการาย สํวตฺตติ ยถา, เอวํ นนฺทิยาวฏฺฏนโย อุคฺฆฏิตญฺญุโน อุปการาย สํวตฺตติ, ตสฺมา ปฐมํ นนฺทิยาวฏฺฏนโย ทสฺสิโตฯ นิเทฺทโส วิปญฺจิตญฺญุโน อุปการาย สํวตฺตติ ยถา, เอวํ ติปุกฺขลนโย วิปญฺจิตญฺญุโน อุปการาย สํวตฺตติ, ตสฺมา นนฺทิยาวฏฺฏนยานนฺตรํ ติปุกฺขลนโยฯ ปฏินิเทฺทโส เนยฺยสฺส อุปการาย สํวตฺตติ ยถา, เอวํ สีหวิกฺกีฬิตนโย เนยฺยสฺส อุปการาย สํวตฺตติ ฯ ตสฺมา ติปุกฺขลานนฺตรํ สีหวิกฺกีฬิตนโย ทสฺสิโตติ ติณฺณํ อตฺถนยานํ ทสฺสนานุกฺกโม เวทิตโพฺพฯ อตฺถนยานํ ทิสาภูตาย ภูมิยา อาโลเกตฺวา เตสํ ตสฺสา ทิสาย ภูมิยา สมานยนํ โหติฯ น หิ สกฺกา อโนโลเกตฺวา สมาเนตุนฺติ ทิสาโลจนนยํ ทเสฺสตฺวา องฺกุสนโย ทสฺสิโตฯ โปตฺถการุฬฺหาวเฉกา สพฺพาสุ ทิสาสุ หตฺถิคมนฏฺฐานํ โอโลเกตฺวา องฺกุเสน อิจฺฉิตฏฺฐานํ สมานยนฺติฯ เกจิ อเจฺฉกา อโนโลเกตฺวา วินยนฺติฯ เตสํ นยนมตฺตเมว, น สมานยนํฯ เอวเมว ปณฺฑิตา สุตฺตตฺถํ วเณฺณนฺตา มนสาว โอโลเกตฺวาว นยาเนตพฺพาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สมุฏฺฐานสํวณฺณนา อธิปฺปายสํวณฺณนา ปทตฺถสํวณฺณนา วิธิอนุวาทสํวณฺณนา นิคมนสํวณฺณนาติ วา, ปโยชนสํวณฺณนา ปิณฺฑตฺถสํวณฺณนา อนุสนฺธิสํวณฺณนา โจทนาสํวณฺณนา ปริหารสํวณฺณนาติ วา, อุโปคฺฆาฏสํวณฺณนา ปทวิคฺคหสํวณฺณนา ปทตฺถจาลนสํวณฺณนา ปจฺจุปฏฺฐานสํวณฺณนาติ วา, ตถา เอกนาฬิกากถา จตุรสฺสกถา นิสินฺนวตฺติกากถาติ วา อาคตาฯ

ตตฺถ **สมุฏฺฐานํ** นิทานเมวฯ **วิธิอนุวาโท** วิเสสวจนเมวฯ **อุโปคฺฆาโฏ** นิทานเมวฯ **จาลนา** โจทนาเยวฯ **ปจฺจุปฏฺฐานํ** ปริหาโรวฯ

ปาฬึ วตฺวา เอเกกปทสฺส อตฺถกถนสงฺขาตา สํวณฺณนา **เอกนาฬิกากถา** นามฯ

ปฏิปกฺขํ ทเสฺสตฺวา ปฏิปกฺขสฺส อุปมํ ทเสฺสตฺวา สปกฺขํ ทเสฺสตฺวา สปกฺขสฺส อุปมํ ทเสฺสตฺวา กถนสงฺขาตา สํวณฺณนา **จตุรสฺสกถา** นามฯ

วิสภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานํ คนฺตฺวา ปุน สภาคธมฺมวเสเนว ปริโยสานคมนสงฺขาตา สํวณฺณนา **นิสินฺนวตฺติกากถา** นามฯ

ตา สพฺพา สํวณฺณนาโยปิ เทสนาหาราทีสุ เนตฺติสํวณฺณนาสุ อโนฺตคธาเยวฯ เตนาห “ยตฺตกา หิ สุตฺตสฺส สํวณฺณนาวิเสสา, สเพฺพ เต เนตฺติอุปเทสายตฺตา”ติฯ เอวํ เอตฺตาวตา เอตปรมตา ทฏฺฐพฺพา ฯ เหตุผลภูมิอุปนิสาสภาควิสภาคลกฺขณนยาทโย ปน **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔ ทฺวาทสปท) วิตฺถารโต วุตฺตาติ น วิตฺถารยิสฺสามีติฯ

อิติ สตฺติพลานุรูปา รจิตา

นิเทฺทสวารอตฺถวิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปฏินิเทฺทสวารอตฺถวิภาวนา

๑. เทสนาหารวิภงฺควิภาวนา

๕. เอวํ หาราทโย สรูปโต อาจริเยน อุเทฺทสโต อุทฺทิฏฺฐา, นิเทฺทสโต จ นิทฺทิฏฺฐา, อเมฺหหิ จ ญาตา, อถ กสฺมา ปุน ‘‘ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร’’ติอาทิโก อารโทฺธติ เจ? เวเนยฺยานํ ติวิธตฺตาฯ เวเนยฺยา หิ อติติกฺขปโญฺญ นาติติกฺขปโญฺญ มนฺทปโญฺญติ ติวิธา โหนฺติฯ เตสญฺหิ อติติกฺขปญฺญสฺสานุรูปํ หาราทโย อุเทฺทสโต อุทฺทิฏฺฐา, นาติติกฺขปญฺญสฺส อนุรูปํ นิเทฺทสโต นิทฺทิฏฺฐา, อิทานิ มนฺทปญฺญสฺสานุรูปํ หาราทโย วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร’’**ติอาทิโก วิภงฺควาโร อารโทฺธฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘**เอวํ หาราทโย**สงฺคหณตฺถํ คาถาพนฺธวเสน สรูปโต นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ เตสุ หาเร ตาว ปฏินิเทฺทสวเสน วิภชิตุํ ‘ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕) วุตฺตํฯ

ตตฺถ เย หาราทโย อุเทฺทสนิเทฺทเสสุ นิทฺทิฏฺฐา, ตตฺถ หาราทีสุ กตโม เทสนาหาโรติ เจ? ยา ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถา (เนตฺติ. ๔) วุตฺตา, สา อยํ คาถา นิเทฺทสวเสน เทสนาหาโร นาม, ตสฺส ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิ (เนตฺติ. ๔) นิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยตี’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหารวิภโงฺค นามาติ โยชนาฯ ‘‘อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา ‘‘อิมํ เทสยตี’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยติ? อสฺสาทํ อาทีนว’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อยํ เทสนาหาโร กึ เทสยตีติ เจ ? **อสฺสาทํ เทสยติ** สํวเณฺณติ วิตฺถาเรติ, **อาทีนวํ เทสยติ**…เป.… วิตฺถาเรติ, **นิสฺสรณํ เทสยติ**…เป.… วิตฺถาเรติ, **ผลํ เทสยติ**…เป.… วิตฺถาเรติ, **อุปายํ เทสยติ**…เป.… วิตฺถาเรติ, **อาณตฺตึ เทสยติ** สํวเณฺณติ วิตฺถาเรตีติ โยชโนฯ

เอตฺถ จ ‘‘อยํ เทสนาหาโร’’ติ สโทฺท ปุพฺพาปราเปโกฺขติ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘‘อสฺสาทาทีนวตา’ติอาทิคาถายํ (เนตฺติ. ๔) ทสฺสิตา อิเม อสฺสาทาทโย กตฺถ สํวเณฺณตเพฺพ ปาฬิธเมฺม อาคตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘‘อสฺสาทาทีนวตา’ติอาทิคาถายํ (เนตฺติ. ๔) ทสฺสิตา อิเม อสฺสาทาทโย กตฺถ สํวเณฺณตเพฺพ ปาฬิธเมฺม อาคตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญาตเพฺพ ปาฬิธเมฺม สํวเณฺณตเพฺพ เย อสฺสาทาทโย อาคตา, เต อยํ เทสนาหาโร เทสยตีติ อธิปฺปาโยฯ

ตตฺถ ธมฺมสโทฺท ปริยตฺติสจฺจสมาธิปญฺญาปกติปุญฺญาปตฺติเญยฺยาทีสุ พหูสุ อเตฺถสุ ปวโตฺต, ตถาปิ อิธ ปริยตฺติธเมฺมเยว ปวโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ อตฺถุเทฺทโส ปน **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕) วุโตฺต, ตสฺมา อิธ มยา น วุโตฺตฯ **โว**-กาโรปิ อุปโยคกรณปทปูรณสมฺปทานเตฺถสุ ทิสฺสติ จ, ตถาปิ อิธ สมฺปทานเตฺถวาติ ทฎฺฐโพฺพฯ ภิกฺขนฺติ ยาจนฺติ สีลกฺขนฺธาทโย, ปจฺจเย วา กายวิญฺญตฺติยาติ **ภิกฺขู,** สํสาเร ภยํ อิกฺขนฺติ ปจฺจเวกฺขนฺตีติ วา **ภิกฺขูฯ ภิกฺขเว**ติ เต ภิกฺขู อาลปติ, กิมตฺถายาติ อตฺตโน มุขาภิมุขํ กตฺวา ธมฺมสฺสวเน อติอุสฺสาหเน นิโยเชตุํ อาลปตีติ เวทิตโพฺพฯ

ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ นาหํ อิสฺสรตาย ตุเมฺห อญฺญํ กิญฺจิ กาเรยฺยามิ, ธมฺมํเยว เทเสสฺสามิ, เทเสโนฺต จ น อเญฺญสํ ธมฺมํ สุตฺวา สุตมยญาณานุสาเรน เทเสสฺสามิ, อนาวรณญาเณน

สพฺพเญฺยฺยธเมฺมสุ ปจฺจกฺขการิตาย อิทานิ มยาเยว ปวตฺติยมานํ ธมฺมํ อหํ เทเสสฺสามีติ ปฏิชานาติฯ อาทิมฺหิ กลฺยาณํ **อาทิกลฺยาณํ,** อาทิ กลฺยาณเมตสฺสาติ วา **อาทิกลฺยาณํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อาทิกลฺยาณาทโย เจตฺถ อตฺถกลฺยาณาทิวเสน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห – ‘‘สีเลน อาทิกลฺยาณํ, สมาธินา มชฺฌกลฺยาณํ, ปญฺญาย ปริโยสานกลฺยาณํฯ พุทฺธสุพุทฺธตาย วา อาทิกลฺยาณํ, ธมฺมสุธมฺมตาย มชฺฌกลฺยาณํ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาณํฯ อถ วา อุคฺฆฏิตญฺญุวินยเนน อาทิกลฺยาณํ, วิปญฺจิตญฺญุวินยเนน มชฺฌกลฺยาณํ, เนยฺยปุคฺคลวินยเนน ปริโยสานกลฺยาณํฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโต’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕)ฯ

อรียติ ญายตีติ **อโตฺถ,** อร-ธาตุยา นิปฺปริยายโต ญาณปฺปธาโน อารมฺมณิกจิตฺตุปฺปาโท อโตฺถ, ฐานูปจารโต อตฺถสฺส ญาตพฺพสฺส อารมฺมณปจฺจยสตฺติ อโตฺถ, อิติ-สเทฺทน สาเยว สตฺติ ปรามสียติ, อารมฺมณปจฺจยสตฺติสหิโต อารมฺมณปจฺจยสงฺขาโต ญาตโพฺพ อโตฺถ ต-ปจฺจยสฺส อโตฺถติ ธาตุปจฺจยานํ อตฺถวิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ อสติ ภวตีติ วา **อโตฺถ,** สห อเตฺถน โย ธโมฺม วตฺตตีติ โส ธโมฺม **สาโตฺถ,** อเตฺถน สมนฺนาคโต วา ธโมฺม **สาโตฺถ,** สงฺกาสนาทิฉอตฺถปทสมาโยคโต วา **สาโตฺถ**ฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโต เนตฺติวิสยตฺตาฯ สมฺปนฺนํ พฺยญฺชนํ ยสฺส ธมฺมสฺสาติ **สพฺยญฺชโน**ฯ สิถิลธนิตทีฆรสฺสครุลหุสมฺพนฺธววตฺถิตวิมุตฺตนิคฺคหิตสมฺปนฺนตฺตา , อการนฺตาทิอิตฺถิลิงฺคาทิเอกวจนาทิสมฺปนฺนตฺตา, ปมาทเลขาทิรหิตตฺตา จ อวยโว สมฺปโนฺน ตํสมูหตฺตา ธโมฺม **สมฺปนฺนพฺยญฺชโน** นาม, อกฺขราทิฉพฺยญฺชนปทสมาโยคา วา **สพฺยญฺชโน**ฯ อยเมวโตฺถ อิธาธิเปฺปโตฯ อิมสฺมึ อยํ อูโน, โส เนตโพฺพ ปกฺขิปิตโพฺพติ อุปเนตพฺพาภาวโต **เกวลปริปุโณฺณ,** สีลกฺขนฺธสมาธิกฺขนฺธปญฺญากฺขนฺธ- วิมุตฺติกฺขนฺธวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธปาริปูริยา วา **เกวลปริปุโณฺณ**ฯ อิธายํ อติเรโก, โส อปเนตโพฺพติ วตฺวา อปเนตพฺพาภาวโต **ปริสุโทฺธ,** จตุโรฆนิตฺถรณตฺถาย, โลกามิสนิรเปกฺขตาย ปวตฺติยมานตฺตา วา **ปริสุโทฺธ**ฯ เสฏฺฐตฺตา **พฺรหฺมจริยํ,** พฺรหฺมานํ วา เสฏฺฐานํ อริยานํ จริยํ **พฺรหฺมจริยํ,** ปพฺพชฺชพฺรหฺมจริยมคฺคพฺรหฺมจริยสาสนพฺรหฺมจริยาทีสุ สาสนพฺรหฺมจริยํ ปกาสยิสฺสามิ, ปริทีปยิสฺสามีติ อโตฺถฯ

‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ…เป.… ปกาเสสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญาตเพฺพ ปาฬิธเมฺม อาคเต อสฺสาทาทโย เทสนาหาโร เทสยติ สํวเณฺณติ วิตฺถาเรตีติ อาจริเยน สามญฺญวเสเนว วุตฺตํ, ตสฺมา เทสนาหาโร อิธ ปาฬิยํ อาคตํ อิมํ อสฺสาทํ เทสยติ, อิธ ปาฬิยํ อาคตํ อิมํ อาทีนวํ เทสยตีติอาทิ วิเสโส น วิญฺญาตโพฺพ, ‘‘กถํ วิญฺญาตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘อิธ ปาฬิยํ อาคโต อยํ อสฺสาโท, อิธ ปาฬิยํ อาคโต อยํ อาทีนโว’’ติ วิเสสํ นิยเมตฺวา อุปลกฺขณนเยน ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท? กามํ กามยมานสฺสา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ วิสยวิสยิเภเทสุ อสฺสาเทสุ กตโม อสฺสาโท ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิยํ อาคโตติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘กามํ กามยมานสฺส, ตสฺส เจตํ สมิชฺฌติ;
> อทฺธา ปีติมโน โหติ, ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๒; มหานิ. ๑) –

อิธ ปาฬิคาถายํ โย วิสยภูโต อสฺสาโท อาคโต, โส อยํ อสฺสาเทตโพฺพ อสฺสาโท เทสนาหารสฺส วิสโยติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอวํ ภควตา เทสิโต, ปกาสิโต จ สาสนธโมฺม เยสํ อสฺสาทาทีนํ ทสฺสนวเสน ปวโตฺต, เต อสฺสาทาทโย เทสนาหารสฺส วิสยภูตา ยตฺถ ยตฺถ ปาเฐ สวิเสสํ วุตฺตา,

ตโต ตโต นิทฺธาเรตฺวา อุทาหรณวเสน อิธาเนตฺวา ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท’ติ อาทิ อารทฺธ''นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕) วุตฺตํฯ

ตตฺถ อสฺสาทียเตติ **อสฺสาโท,** อสฺสาเทตโพฺพ วตฺถุกาโมฯ กามียเตติ **กาโม,** วตฺถุกาโม จฯ ตํ กามยตีติ **กามยมาโน,** สโตฺตฯ ตสฺส ปีติยา ยุตฺตํ มโน เอตสฺสาติ **ปีติมโน**ฯ มนติ ชานาตีติอาทิวจนเตฺถน **มโจฺจ**ฯ กามํ กามิตพฺพํ วตฺถุ กามยมานสฺส ตสฺส สตฺตสฺส เอตํ กามิตพฺพํ วตฺถุ สเจ สมิชฺฌติ, เอวํ สติ โส สโตฺต อทฺธา ปีติมโน โหติฯ โย มโจฺจ ยํ วตฺถุํ อิจฺฉติ, ตํ วตฺถุํ โส มโจฺจ ลทฺธา อทฺธา ปีติมโน โหตีติ คาถายโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

''กามํ ...เป.... ปีติมโน โหตี''ติ เอตฺตกเมว อวตฺวา ''ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี''ติ วุตฺตตฺตา โลภนียํ วตฺถุํเยว ลทฺธา ปีติมโน น โหติ, อถ โข ปเตฺถตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ สพฺพํ ลทฺธา มโจฺจ ปีติมโน จ โหตีติ อติเรกโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิสยภูโต อสฺสาเทตโพฺพ อสฺสาโท อิธ ปาฬิยํ คาถายํ อาคโตติ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''ทุกฺขโทมนสฺสาทิเภเทสุ อาทีนเวสุ กตโม อาทีนโว กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคโต''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ กตโม อาทีนโว? ตสฺส เจ กามยานสฺสา''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ''อสฺสาทาทีนวตา''ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ ทุกฺขโทมนสฺสาทีสุ อาทีนเวสุ กตโม อาทีนโว ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิยํ อาคโตติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ''ตสฺส เจ กามยานสฺส, ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน;
> เต กามา ปริหายนฺติ, สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตี''ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๓; มหานิ. ๒) –

อิธ ปาฬิคาถายํ โย โทมนสฺสสงฺขาโต อาทีนโว อาคโต, โส อยํ โทมนสฺสสงฺขาโต อาทีนโว เทสนาหารสฺส วิสโยติฯ

คาถายํ ปน กามยติ อิจฺฉตีติ **กามยาโน**ฯ อถ วา ยายติ คจฺฉตีติ **ยาโน,** กาเมน ยาโน **กามยาโน,** ตสฺสฯ ฉโนฺท ชาโต ยสฺส โส **ฉนฺทชาโต,** ตสฺสฯ วิชฺฌียเตติ **วิโทฺธ** , สลฺลติ ปวิสตีติ **สโลฺล,** สเลฺลน วิโทฺธ **สลฺลวิโทฺธ**ฯ กามํ กามยานสฺส ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน เย กามา ลภิตพฺพา, เต กามา เกนจิ อนฺตราเยน ยทา ปริหายนฺติ, ตทา โส ชนฺตุ รุปฺปติฯ กีทิโสว รุปฺปติ? อโยมยสลฺลวิโทฺธ มิโค รุปฺปติ อิว, ปริหีนกาโม ชนฺตุ รุปฺปตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ ''รุปฺปตี''ติวจเนน โทมนสฺสุปฺปตฺติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

โทมนสฺสภูโต อาทีนโว อิธ ปาฬิยํ อาคโตติ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''มคฺคนิพฺพานวเสน ทุวิเธสุ นิสฺสรเณสุ กตมํ นิสฺสรณํ กตฺถ ปาฬิยํ อาคต''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ? โย กาเม ปริวเชฺชตี''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ''อสฺสาทาทีนวตา''ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ มคฺคนิพฺพานวเสน ทุวิเธสุ นิสฺสรเณสุ กตมํ นิสฺสรณํ ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคตนฺติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ''โย กาเม ปริวเชฺชติ, สปฺปเสฺสว ปทา สิโร;
> โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตตี''ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๔; มหานิ. ๓) –

อิธ ปาฬิคาถายํ ยํ สมติวตฺตนกรณํ มคฺคสงฺขาตํ นิสฺสรณํ อาคตํ, ตํ อิทํ มคฺคสงฺขาตํ สมติวตฺตนกรณํ นิสฺสรณํ เทสนาหารสฺส วิสยนฺติฯ

คาถายํ **โย**ติ ฌานลาภี วา อริโย วาฯ **กาเม**ติ วุตฺตปฺปกาโร วตฺถุกาโมฯ เตสุ ปวตฺตฉนฺทราคสฺส วิกฺขมฺภเนน วา สมุจฺฉินฺทเนน วา ปริวเชฺชติฯ กึ ปริวเชฺชติ อิว วเชฺชติ? สปฺปสฺส **สิโร** สิรํ จกฺขุมา ปุริโส ทิสฺวา **ปทา** ปาเทน ปริวเชฺชติ อิว, เอวํ ปริวเชฺชติฯ **สโต** สติสมฺปนฺโน **โส** ปุคฺคโล โลเก รูปาทีสุ **วิสตฺติกํ อิมํ** ตณฺหํ เยน มเคฺคน **สมติวตฺตติ** สํ สุฏฺฐุ อติกฺกมิตฺวา วตฺตติ, อิทํ มคฺคสงฺขาตํ สมติวตฺตนกรณํ เอกเทสํ นิสฺสรณํ นามาติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘ปาทา’’ติ วตฺตเพฺพ อาการสฺส รสฺสํ กตฺวา ‘‘ปทา’’ติ วุตฺตํฯ **ปาทา**ติ จ ปาเทน ยถา ‘‘อโมหภาวา อโมหภาเวนา’’ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺตโน ปาเทนา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕)ฯ

เอกเทโส วิสยสงฺขาโต อสฺสาโท อิธ ปาฬิยํ อาคโตติ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘เอกเทโส วิสยิสงฺขาโต อสฺสาโท กตฺถ ปาฬิยํ อาคโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท? เขตฺตํ วตฺถุ’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ อถ วา ‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท? เขตฺตํ วตฺถุ’’นฺติอาทิ กสฺมา เอวํ อารทฺธํ, นนุ ‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท? กามํ กามยมานสฺสา’’ติอาทินา อสฺสาโท วิภโตฺต? สจฺจํ, อสฺสาโท ปน ทุวิโธ วิสยวิสยิวเสน, ตสฺมึ วิสยสงฺขาโต อสฺสาโท ปุเพฺพ วิภโตฺต, อิทานิ วิสยิสงฺขาตํ อสฺสาทํ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม อสฺสาโท? เขตฺตํ วตฺถุ’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ วิสยวิสยิเภเทสุ อสฺสาเทสุ กตโม อสฺสาโท ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิยํ อาคโตติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘เขตฺตํ วตฺถุํ หิรญฺญํ วา, ควาสฺสํ ทาสโปริสํ;
> ถิโย พนฺธู ปุถู กาเม, โย นโร อนุคิชฺฌตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๕; มหานิ. ๔) –

อิธ ปาฬิคาถายํ โย อนุคิชฺฌนสงฺขาโต อสฺสาโท อาคโต, โส อยํ อนุคิชฺฌนสงฺขาโต วิสยิอสฺสาโท เทสนาหารสฺส วิสโยติฯ

คาถายํ **เขตฺต**นฺติ ขิปียนฺติ พีชานิ เอตฺถ ฐาเนติ เขตฺตํฯ ขิปนฺตานํ ชนานํ ขิปนกิริยาขิป-ธาตุยา มุขฺยโตฺถ, ขิปนกิริยาชนโก จิตฺตุปฺปาโท ผลูปจารโตฺถ, ตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยภูตสฺส เกทารสฺส วิรุฬฺหาปนสตฺติ ผลูปจารโตฺถ, อิติ-สเทฺทน สา วิรุฬฺหาปนสตฺติเยว ปรามสียติ, ตสฺสา สตฺติยา ปติฏฺฐํ เกทารสงฺขาตํ ฐานํ ต-ปจฺจยโตฺถฯ เอส นโย ตีสุ ปิฏเกสุ เอวรูเปสุ จ วจนเตฺถสุ ยถารหํ นีหริตฺวา คเหตโพฺพฯ วปนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ **วตฺถุ**ฯ อปรณฺณาทีนํ ปติฏฺฐหนํ วป-ธาตุยา มุขฺยโตฺถ, ฐานสฺส ปติฏฺฐาปนสตฺติ ผลูปจารโตฺถ, อิติ-สเทฺทน สา ปติฏฺฐาปนสตฺติ ปรามสียติฯ ตสฺสา สตฺติยา ปติฏฺฐฏฺฐานํ ต-ปจฺจยโตฺถฯ **เขตฺตํ** ปน ปุพฺพณฺณวิรูหนฏฺฐานํ, **วตฺถุ** อปรณฺณวิรูหนฏฺฐานํฯ

หิโนติ ปวตฺตติ ปีติโสมนสฺสนฺติ **หิ,** กึ ตํ? ปีติโสมนสฺสํ, ราติ ปวเตฺตติ ชาตรูปนฺติ **รํ,** กึ **ตํ?** ชาตรูปํ, หึ รนฺติ **หิรํ,** ทุติยาตปฺปุริสสมาโสฯ ญาเปติ โตเสตีติ **ญํ,** กึ **ตํ?** ชาตรูปํฯ หิรํ หุตฺวา **ญํ หิรญฺญํ,** ปวตฺตมานํ ปีติโสมนสฺสํ ปวเตฺตตฺวา ชเน วิเสเสน โตเสตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **วา**-สโทฺท วุตฺตาวุตฺตตฺถสมุจฺจยโตฺถฯ คจฺฉนฺติ วิเสเสนาติ **คาโว,** รตฺตินฺทิวํ อสนฺติ ภกฺขนฺติ วิเสเสนาติ **อสฺสา,** คาโว จ อสฺสา จ **ควาสฺสํ**ฯ ทาตพฺพํ ปฐมํ เทนฺตีติ **ทา,** อสนฺติ ภกฺขนฺตีติ **อสา,** ทตฺวา อสา **ทาสา** , สามิกานํ ทาตพฺพํ ปฐมํ ทตฺวา ปจฺฉา อสนฺติ ภกฺขนฺตีติ อโตฺถฯ สามิเกหิ วา ทินฺนํ อสนฺติ ภกฺขนฺตีติ **ทาสา,** ทุเกฺขน กสิเรน อสนฺติ ปวตฺตนฺตีติ วา **ทาสา,**ฯ มาตาปิตูนํ หทยํ ปูเรนฺตีติ **ปุริสา,** ปุรํ หิตํ วา อิสนฺติ คเวสนฺตีติ **ปุริสา**ฯ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธจกฺกวตฺติภาวํ ปูเรติ กมฺมนฺติ **ปุรํ,** กึ ตํ? พลวกมฺมํ, ปุรํ อิสนฺติ สีเลนาติ วา **ปุริสา**ฯ ปุริสา เอว หิ สมฺมาสมฺพุทฺธปเจฺจกพุทฺธจกฺกวตฺติภาวํ คจฺฉนฺติฯ ‘‘ปุริ อุจฺจฏฺฐาเน เสนฺตีติ วา **ปุริ**

สาฯ ปุริสา หิ มาตูนํ ปิตุฏฺฐาเน ฐิตา’’ติ อิเม วจนตฺถา วุตฺตปฺปการา ยุตฺตาเยว อตฺถสมฺภว โตฯ ทาสา จ ปุริสา จ **ทาสโปริสํ,** มเชฺฌ วุทฺธิฯ เอตฺถ จ ทาสคฺคหเณน ทาสีปิ คหิตาฯ ทาสา ทุกฺกฏชนา, ปุริสา สุขิตชนาติ วิเสโส ทฏฺฐพฺโพฯ ฐนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถ มาตุคาเม ปุตฺตธีตาติ **ถิโยฯ นร**สทฺทสฺส วิคฺคหโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ

เอกเทโส โทมนสฺสสงฺขาโต อาทีนโว อิธ ปาฬิคาถายํ อาคโตติ อาจริเยน วิภโตฺต, อ เมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘ทุกฺขสงฺขาโต อาทีนโว กตฺถ ปาฬิยํ อาคโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม อาทีนโว? อพลา นํ พลียนฺตี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ อถ วา ‘‘ตตฺถ กตโม อาทีนโว? อพลา นํ พลียนฺตี’’ติอาทิ กสฺมา เอวํ อารทฺธํ, นนุ ‘‘ตตฺถ กตโม อาทีนโว? ตสฺส เจ กามยาน สฺสา’’ติอาทินา อาทีนโว วิภโตฺตติ? สจฺจํ, อาทีนโว ปน พหุวิโธ ทุกฺขโทมนสฺสาทิวเสน, ตสฺ มิํ พหุวิเธ อาทีนเว เอกเทโส โทมนสฺสสงฺขาโต อาทีนโว ปุเพฺพ วิภโตฺต, อิทานิ ทุกฺขสงฺ ขาตํ อาทีนวํ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม อาทีนโว? อพลา นํ พลียนฺตี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ ทุกฺขโทมนสฺสาทีสุ อาทีนเวสุ กตโม อาทีนโว ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคโตติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘อพลา นํ พลียนฺติ, มทฺทเนฺตนํ ปริสฺสยา;
> ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ, นาวํ ภินฺนมิโวทก’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๗๗๖; มหานิ. ๕) –

อิธ ปาฬิคาถายํ โย ทุกฺขสงฺขาโต เอกเทโส อาทีนโว อาคโต, โส อยํ ทุกฺขสงฺขาโต เอก เทโส อาทีนโว เทสนาหารสฺส วิสโยติฯ

คาถายํ นตฺถิ พลํ เอเตสํ กิเลสานนฺติ **อพลา**ฯ กสฺมา กิเลสา อพลา โหนฺตีติ? กุสเลหิ ป หาตพฺพตฺตาฯ **นร**นฺติ เขตฺตาทิกาเม อนุคิชฺฌนฺตํ นรํ, สทฺธาพลาทิวิรหโต วา อพลํ ตํ นรํ **พลียนฺติ** อภิภวนฺติฯ กิญฺจาปิ กิเลสา กุสเลหิ ปหาตพฺพตฺตา อพลา โหนฺติ, ตถาปิ กามมนุ คิชฺฌนฺตํ สทฺธาพลาทิวิรหิตํ อภิภวิตุํ สมตฺถา ภวนฺติฯ **มทฺทเนฺตนํ ปริสฺสยา**ติ กามคิทฺธํ กาเม ปริเยสนฺตํ, กามํ รกฺขนฺตญฺจ เอนํ นรํ ปริ สมนฺตโต ปริปีเฬตฺวา อยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ปริ สฺสยา, สีหพฺยคฺฆาทโย เจว กายทุจฺจริตาทโย จ มทฺทนฺติฯ **ตโต** เตหิ ปริสฺสเยหิ อภิภูตํ **นํ** นรํ ชาติอาทิ**ทุกฺขํ อเนฺวติ** อนุคจฺฉติฯ กิมิว อเนฺวติ? อุทกํ ภินฺนนาวํ อเนฺวติ อิว, เอวํ อเนฺวตีติ อโตฺถฯ

เอกเทสํ มคฺคสงฺขาตํ นิสฺสรณํ อิธ ปาฬิคาถายํ อาคตนฺติ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหติ จ วิญฺญาตํ, ‘‘นิพฺพานสงฺขาตํ เอกเทสํ นิสฺสรณํ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ? ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ อถ วา ‘‘ตตฺถ กตมํ นิสฺ สรณํ? ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต’’ติอาทิ กสฺมา เอวํ อารทฺธํ, นนุ ‘‘ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ? โย กาเม ปริวเชฺชตี’’ติอาทินา นิสฺสรณํ วิภตฺตนฺติ? สจฺจํ, นิสฺสรณํ ปน ทุวิธํ มคฺคนิพฺพานวเสน, ตตฺถ ทุวิเธ นิสฺสรเณ มคฺคสงฺขาตํ นิสฺสรณํ ปุเพฺพ วิภตฺตํ, อิทานิ นิพฺพานสงฺขาตํ นิสฺสรณํ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ? ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ มคฺคนิพฺพาเนสุ นิสฺสรเณสุ เอกเทสํ นิพฺ พานสงฺขาตํ นิสฺสรณํ ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคตนฺติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต, กามานิ ปริวชฺชเย;
> เต ปหาย ตเร โอฆํ, นาวํ สิตฺวาว ปารคู’’ติฯ –

อิธ ปาฬิคาถายํ ยํ นิพฺพานสงฺขาตํ นิสฺสรณํ อาคตํ, อิทํ นิสฺสรณํ เทสนาหารสฺส วิสยนฺติฯ

คาถายํ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา กามคิทฺธํ นรํ ทุกฺขํ อเนฺวติ, ตสฺมา ชนฺตุ **สทา** สพฺพกาเล ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยเคน **สโต** สติสมฺปนฺโน หุตฺวา **กามานิ** กิเลสกาเม วิกฺขมฺภนวเสน วา สมุจฺเฉทวเสน วา **ปริวชฺชเย** ปริชเหยฺยฯ **เต** กาเม อริยมคฺเคน ปหาย จตุพฺพิธํ **โอฆํ** ตเรยฺย ตริตุํ สกฺกุเณยฺยฯ โก ตรติ อิว ตเรยฺย? นาวาสามิโก นาวํ ยํ ปวิสนฺตํ อุทกํ **สิตฺวา** พหิ สิญฺจิตฺวา ลหุกาย นาวาย อปฺปกสิเรน ตริตฺวา **ปารคู** ปารํ คจฺฉติ อิว, เอวํ อตฺตนิ ปวตฺตํ กิเลสูทกํ สิญฺจิตฺวา อริยมคฺเคน นีหริตฺวา ลหุเกน อตฺตภาเวน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา นิพฺพาเนน ปารํ นิพฺพานํ สนฺติํ คเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ อิทํ นิพฺพานํ กสฺมา นิสฺสรณํ โหติ? สพฺพสงฺขตนิสฺสรณโต **นิสฺสรณํ** นามฯ

อิทํ นิสฺสรณํ อิธ ปาฬิธมฺเม อาคตนฺติ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตํ, ‘‘กตมํ ผลํ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ ผลํ? ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ รกฺขนนิปฺผาทนมจฺจุตรณาทีสุ ผเลสุ กตมํ ผลํ ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคตนฺติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล;
> เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคติํ คจฺฉติ ธมฺมจารี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๒, ๑๐๓) –

อิธ ปาฬิคาถายํ ยํ อนเตฺถหิ ธมฺมสฺส รกฺขนผลํ อาคตํ, รกฺขาวหนสฺส อพฺภุทยสฺส ยญฺจ นิปฺผาทนํ ผลํ อาคตํ, อิทํ รกฺขนนิปฺผาทนํ ผลํ เทสนาหารสฺส วิสยนฺติฯ

คาถายํ **ธโมฺม**ติ เยน ปุคฺคเลน โย ทานาทิปฺปเภโท ปุญฺญธโมฺม นิพฺพตฺติโต, โส ธโมฺมฯ **ธมฺมจาริํ** ธมฺมนิพฺพตฺตกํ ตํ ปุคฺคลํ อนเตฺถหิ **รกฺขติ**ฯ กิมิว? **วสฺสกาเล** เทเว วสฺสเนฺต สติ มหนฺตํ กุสเลน ธาเรตพฺพํ ฉตฺตํ ธาเรนฺตํ กุสลํ ตํ ชนํ วสฺสเตมนโต รกฺขติ ยถา, เอวํ รกฺขิตโพฺพ ธโมฺมปิ อตฺตสมฺมาปณิธาเนน อปฺปมโตฺต หุตฺวา สุฎฺฐุ ธมฺมํ รกฺขนฺตํเยว รกฺขติ, ตาทิโส ธมฺมจารีเยว ทุคฺคติํ น คจฺฉติฯ เอโส อานิสํโส **สุจิเณฺณ** สุจิณฺณสฺส **ธเมฺม** ธมฺมสฺส อานิสํโสติ อโตฺถฯ

เอกเทสํ ผลํ อิธ ปาฬิธเมฺม อาคตนฺติ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตโม อุปาโย กตฺถ ปาฬิยํ อาคโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม อุปาโย? สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิเฏฺฐสุ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมนิพฺพิทาทีสุ อุปาเยสุ กตโม อุปาโย ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคโตติ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘สเพฺพ สงฺขารา ‘อนิจฺจา’ติ…เป.…;
> สเพฺพ ธมฺมา ‘อนตฺตา’ติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๗-๒๗๙) –

อิธ ปาฬิคาถาสุ โย วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมนิพฺพิทาญาณสงฺขาโต วิสุทฺธิยา อธิคมเหตุภาวโต มโคฺค อาคโต, อยํ อุปาโย เทสนาหารสฺส วิสโยติฯ

คาถาสุ **สเพฺพ** นิรวเสสา กมฺมจิโตฺตตุอาหาเรหิ สงฺขริตา สงฺขต**สงฺขารา** หุตฺวา อภาวเฎฺฐน **อนิจฺจา** อิติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ, อถ อนิเจฺจ ทุกฺขสภาเว นิพฺพินฺทติ, เอโส วิปสฺสนา

ปุพฺพงฺคโม นิพฺพินฺทนญาณสงฺขาโต ธโมฺม วิสุทฺธิยา มโคฺคติฯ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ อาทีสุ สงฺขารานํ สงฺขตธมฺมภาโว ปจฺจยาการวิภงฺคฎฺฐกถายํ (วิภ. อฎฺฐ. ๒๒๖ สงฺขารปทนิเทฺทส) วุโตฺตว, ตํ วิภงฺคฎฺฐกถํ อโนโลเกตฺวา เอกเจฺจ อาจริยา ‘‘วิปสฺสนาญาณารมฺมณตฺตา เตภูมกธมฺมาเยวา’’ติ วทนฺติ, เอวํ สติ มคฺคผลธมฺมานํ นิจฺจาทิภาโว ภเวยฺย, ตสฺมา วิภงฺคฎฺฐกถานุรูโปว อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **ทุกฺขา**ติ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภาเวน ทุกฺขาฯ **อนตฺตา**ติ นิจฺจสารสุขสารอตฺตสารรหิตตฺตา อสารกเฎฺฐน อนตฺตา, อวสวตฺตนเฎฺฐน วา อนตฺตาฯ

เอกเทโส อุปาโย อิธ ปาฬิธเมฺม อาคโตติ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตมา อาณตฺติ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมา อาณตฺติ? จกฺขุมา วิสมานีวา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติอาทิคาถายํ นิทฺทิฎฺฐาสุ ปาปทุจฺจริตปริวชฺชนาณตฺติกลฺยาณสุจริตจรณาณตฺติอาทีสุ กตมาณตฺติ ตตฺถ เตสุ ปาฬิธเมฺมสุ กตฺถ ปาฬิธเมฺม อาคตาติ ปุจฺฉิตฺวา –

‘‘จกฺขุมา วิสมานีว, วิชฺชมาเน ปรกฺกเม;
ปณฺฑิโต ชีวโลกสฺมิํ, ปาปานิ ปริวชฺชเย’’ติฯ (อุทา. ๔๓) –

อิธ ปาฬิธเมฺม ยา ปาปทุจฺจริตปริวชฺชนาณตฺติ อาคตา, อยํ ปาปทุจฺจริตปริวชฺชนาณตฺติ เทสนาหารสฺส วิสยาติฯ

คาถายํ **จกฺขุมา** ปุริโส วิชฺชมาเน ปรกฺกเม อาวหิตํ สรีรํ อาวหโนฺตว หุตฺวา **วิสมานิ** ภูมิปฺปเทสานิ วา วิสเม หตฺถิอาทโย วา ปริวเชฺชติ อิว, เอวํ ชีวโลกสฺมิํ ปณฺฑิโต **ปาปานิ** ลามกานิ ทุจฺจริตานิ ปริวเชฺชติฯ อาณตฺติ นาม อาณารหสฺส ธมฺมราชสฺส ภควโต อาณา, สา พหุวิธา, ตสฺมา ‘‘กเรยฺย กลฺยาณ’’นฺติอาทิคาถายํ สุจริตจรณา อาณตฺติฯ

‘‘อุเปถ สรณํ พุทฺธํ, ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ตาทินํ;
สมาทิยถ สีลานิ, ตํ โว อตฺถาย เหหิตี’’ติฯ (เถรีคา. ๒๔๙-๒๕๐, ๒๘๙-๒๙๐) –

อาทีสุ คาถาสุ สรณคมนาณตฺติสีลสมาทานาณตฺติอาทิ อาคตาติฯ

‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู’’ติอาทิ กสฺมา เอวํ อารทฺธํ, นนุ ‘‘ตตฺถ กตมํ ผลํ? ธโมฺม หเว’’ติอาทินา, ‘‘ตตฺถ กตโม อุปาโย? สเพฺพ สงฺขารา’’ติอาทินา, ‘‘ตตฺถ กตมา อาณตฺติ? จกฺขุมา’’ติอาทินา จ ผลูปายาณตฺติโย วิภตฺตาติ? สจฺจํ, วิสุํ วิสุํ ปน สุเตฺตสุ อาคตา ผลูปายาณตฺติโย วิภตฺตา, อิทานิ เอกโต อาคตา ผลูปายาณตฺติโย วิภชิตุํ **‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู**ติ สพฺพมฺปิ สงฺขารโลกํ อตฺตโต สุโญฺญติ อวสวตฺติตาสลฺลกฺขณวเสน วา ตุจฺฉภาวสมนุปสฺสนวเสน วา ปสฺสาติ อิทํ ภควโต วจนํ วิธานภาวโต **อาณตฺติ** นามฯ นิจฺจสารสุขสารอตฺตสาราทิรหิตตฺตา **‘‘โมฆราชา’’**ติ อาลปติ, สทฺธาสีลสุตจาคาทิรหิตตฺตา วา **โมโฆ**ฯ

‘‘สทา สโต’’ติ ปุคฺคลวเสน วุตฺตาย สติยา สุญฺญตาทสฺสนสฺส สมฺปชานเหตุภาวโต สติเยว **อุปาโย,** น สติมาติ เอตฺถ สตีติ อธิปฺปาโยฯ

อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจาติ เอตฺถ อตฺตานุทิฏฺฐิ นาม ‘‘รูปํ อตฺตา, รูปวา อตฺตา, รูปสฺมึ อตฺตา, อตฺตนิ รูป’’นฺติอาทิปฺปการา วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐิฯ มเคน **อูหจฺจ** สมุจฺฉินฺทิตฺวา **เอวํ** วุตฺตวิธินา **มจฺจุตฺตโร** มจฺจุโน วิสยาติกฺกโนฺต **สิยา** ภเวยฺยฯ เอตฺถ ยํ มจฺจุวิสยํ ตรณํ อติกฺกมนํ, ตสฺส อติกฺกมนสฺส ยญฺจ ปุพฺพภาคปฏิปทาสมฺปชฺชนํ, **อิทํ** ภควโต เทสนาย **ผลํ** เทสนาหารสฺส วิสยนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปุเพฺพ วิสุํ วิสุํ ผลูปายาณตฺติโย วิภตฺตาปิ –

> ‘‘สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ, โมฆราช สทา สโต;
> อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ, เอวํ มจฺจุตฺตโร สิยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๒๕; มหานิ. ๑๘๖; จูฬนิ. ปิงฺคิยมาณวปุจฺฉา ๑๔๔, โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๘) –

เอกคาถายํ ปุน เอกโต วิภชนโต ผลาทีสุ เอกโต ทสฺสิเตสุ สพฺพตฺถ สุเตฺตสุ วา สพฺพตฺถ คาถาสุ วา ผลาทโย ทเสฺสตพฺพา อสฺสาทาทโย วิย กตฺถจิ นิทฺธาเรตฺวาติ วิเสโส วิชานิตโพฺพฯ เตนาห อฏฺฐกถาจริโย ‘‘ยถา ปน…เป.… เอกโต อุทาหรณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕)ฯ

๖. เทสนาหารสฺส วิสยภูตา อสฺสาทาทโย ‘‘อิธ ปาฬิธเมฺม อยํ อสฺสาโท อาคโต, อิธ ปาฬิธเมฺม อยํ อาทีนโว อาคโต’’ติอาทินา วิเสสโต นิทสฺสนวเสน สรูปโต อาจริเยน วิภตฺตา, เต อสฺสาทาทโย ติณฺณํ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ ปุคฺคลานํ สามญฺญโต ภควา กึ นุ โข เทเสติ, อุทาหุ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส ยถาลาภํ กึ นุ เทเสตีติ อนุโยคสฺส สมฺภวโต อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมํ เทเสติ, อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมํ เทเสตีติ ปุคฺคลเภเทน อสฺสาทาทโย วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺสา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ อสฺสาทาทีสุฯ นิสฺสรณํ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส ภควา เทเสติ, อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อิเม เทฺว วิปญฺจิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส ภควา เทเสติ, อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อิเม ตโย เนยฺยสฺส ปุคฺคลสฺส ภควา เทเสตีติ โยชนโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘เอวํ อสฺสาทาทโย อุทาหรณวเสน สรูปโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ปุคฺคลวิภาเคน เทสนาวิภาคํ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ ภควา’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อุคฺฆฏิตญฺญุสฺสา**ติ อุคฺฆฏียเต ปฏิวิชฺฌียเต, ฐปียเต วา สปฺปเภโท วิตฺถาโร อโตฺถติ **อุคฺฆฏิโต,** ชานาตีติ **ญู,** อุคฺฆฏิตํ อตฺถํ ญู **อุคฺฆฏิตญฺญู,** อุเทฺทสมเตฺตเนว สปฺปเภทํ สวิตฺถารํ ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อตฺถํ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ โย ปุคฺคโล อุเทฺทเสเนว อุทฺทิฏฺฐมเตฺตเนว อตฺถํ ญตฺวา อตฺถสิทฺธิปฺปโตฺต โหติ, โส อุคฺฆฏิตญฺญู นามฯ

วิปญฺจียเต วิตฺถรียเต อโตฺถติ **วิปญฺจิโต,** ตํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ โย ปุคฺคโล นิเทฺทเสน นิทฺทิฏฺฐมตฺตเมว อตฺถํ ญตฺวา อตฺถสิทฺธิปฺปโตฺต, โส วิปญฺจิตญฺญู นามฯ

ปฏินิเทฺทเสน อโตฺถ เนตโพฺพ ปาเปตโพฺพติ **เนโยฺย**ฯ โย ปุคฺคโล ปฏินิเทฺทเสน วา ปฏิโลเมน วา วิภตฺตํ เอว อตฺถํ ญตฺวา อตฺถสิทฺธิปฺปโตฺต, โส เนโยฺย นามฯ นิสฺสรณเทสนาเยว อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปฏิเวธาภิสมโย สิโทฺธ โหติ, อาทีนวเทสนาย เจว นิสฺสรณเทสนาย จ วิปญฺจิตญฺญุสฺส ปฏิเวธาภิสมโย สิโทฺธ โหติ, อสฺสาทเทสนาย จ อาทีนวเทสนาย จ นิสฺสรณเทสนาย จ เนยฺยสฺส ปฏิเวธาภิสมโย สิโทฺธ โหตีติ อธิปฺปาโย อิธ คเหตโพฺพฯ

ปทปรโม ปเนตฺถ ปฏิเวธาภิสมยภชนาภาวโต น คหิโตฯ ตสฺมิญฺจ อคฺคหิเต อสฺสาโท, อาทีนโว, นิสฺสรณํ, อสฺสาทาทีนวา, อสฺสาทนิสฺสรณานิ, อาทีนวนิสฺสรณานิ, อสฺสาทาทีนว นิสฺสรณานิ จาติ สตฺตสุ ปฏฺฐานนเยสุ ตติยฉฏฺฐสตฺตมาว คหิตา, อวเสสา จตฺตาโร นยา น คหิตาฯ เวเนยฺยวินยนาภาวโต หิ คหณาคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เวเนยฺยวินยญฺจ เวเนยฺยานํ สนฺตาเน อริยมคฺคสฺสุปฺปาทนํ, น สาสนวินยนมตฺตํ, อริยมคฺคุปฺปาทนญฺจ ยถาวุตฺเตหิ เอว ตีหิ ปทฏฺฐานนเยหิ สิชฺฌตีติ อิตเร นยา อิธ น วุตฺตาฯ

ยสฺมา ปน **เปฏเก** (เปฏโก. ๒๓) –

“ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ อาทีนโว จ?
‘ยานิ กโรติ ปุริโส, ตานิ ปสฺสติ อตฺตนิ;
กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปก’นฺติฯ

“ตตฺถ ยํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปจฺจนุโภติ, อยํ อสฺสาโทฯ ยํ ปาปการี ปาปํ ปจฺจนุโภติ, อยํ อาทีนโวฯ

“อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, โลกธมฺมาฯ กตเม อฏฺฐ? ‘ลาโภ’ติอาทิ (อ. นิ. ๘.๖)ฯ ตตฺถ ลาโภ ยโส สุขํ ปสํสา, อยํ อสฺสาโทฯ อลาโภ อยโส ทุกฺขํ นินฺทา, อยํ อาทีนโวฯ

“ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจ?

‘สุโข วิปาโก ปุญฺญานํ, อธิปฺปาโย จ อิชฺฌติ;
ขิปฺปญฺจ ปรมํ สนฺตึ, นิพฺพานมธิคจฺฉตี’ติฯ –

อยํ อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจฯ

“ทฺวตฺตึสิมานิ, ภิกฺขเว, มหาปุริสสฺส มหาปุริสลกฺขณานิ, เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส เทฺวเยว คติโย ภวนฺติ…เป…. วิวฏจฺฉโทติ สพฺพํ ลกฺขณสุตฺตํ (ที. นิ. ๓.๑๙๙) อยํ อสฺสาโท จ นิสฺสรณญฺจฯ

“ตตฺถ กตโม อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจ?

‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา, ภารหาโร จ ปุคฺคโล;
ภาราทานํ ทุขํ โลเก, ภารนิเกฺขปนํ สุขํฯ

‘นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ, อญฺญํ ภารํ อนาทิย;
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต’ติฯ (สํ. นิ. ๓.๒๒) –

อยํ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจฯ

“ตตฺถ กตโม อสฺสาโท จ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจ?

‘กามา หิ จิตฺรา มธุรา มโนรมา, วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ;
ตสฺมา อหํ ปพฺพชิโตมฺหิ ราช, อปณฺณกํ สามญฺญเมว เสโยฺย’ติฯ (ม. นิ. ๒.๓๐๗; เถรคา. ๗๘๗; เปฏโก. ๒๓) –

อยํ อสฺสาโท จ อาทีนโว จ นิสฺสรณญฺจา’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา เตปิ นยา อิธ นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพาฯ ผลาทีสุปิ อยํ นโย ลพฺภติเยวฯ

ยสฺมา **เปฏเก** (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๒.๑.๙) – ‘‘ตตฺถ กตมํ ผลญฺจ อุปาโย จ? ‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปฺปญฺโญ’ติ คาถา, อิทํ ผลญฺจ อุปาโย จฯ

‘‘ตตฺถ กตมํ ผลญฺจ อาณตฺติ จ?

‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ;
มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ วา ยทิ วา รโห’ติฯ (อุทา. ๔๔) –

อิทํ ผลญฺจ อาณตฺติ จฯ

‘‘ตตฺถ กตโม อุปาโย จ อาณตฺติ จ?

‘กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา, นครูปมํ จิตฺตมิทํ ฐเปตฺวา;
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน, ชิตญฺจ รกฺเข อนิเวสโน สิยา’ติฯ (ธ. ป. ๔๐) –

อยํ อุปาโย จ อาณตฺติ จา’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา เอวํ ผลาทีนํ ทุกฺขวเสนาปิ อุทาหรณํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมํ เทเสติ, อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมํ เทเสตี’’ติ เยหิ ปุคฺคเลหิ อสฺสาทาทโย ยถารหํ อาจริเยน วิภตฺตา, เต ปุคฺคลา ยาหิ ปฏิปทาหิ ภินฺนา, ตา ปฏิปทา กิตฺติกา ภวนฺติ, ตาหิ ภินฺนา ปุคฺคลา จ กิตฺติกาติ วิจารณาย สมฺภวโต ตา ปฏิปทา, เต จ ปุคฺคลา เอตฺตกาติ คณนโต ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีสุ ปุคฺคเลสุฯ เย ปุคฺคลา ยาหิ ปฏิปทาหิ ภินฺนา, ตา ปฏิปทา จตโสฺส ภวนฺติ, เต จ ปุคฺคลา จตฺตาโรติ โยชนา กาตพฺพาฯ กตมา จตโสฺส? ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, ทุกฺขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา, สุขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา จาติ จตโสฺสฯ กตเม จตฺตาโร? ตณฺหาจริโต มนฺโท ปุคฺคโล, ตณฺหาจริโต อุทตฺโต ปุคฺคโล, ทิฏฺฐิจริโต มนฺโท ปุคฺคโล, ทิฏฺฐิจริโต อุทตฺโต ปุคฺคโล จาติ จตฺตาโรฯ

ปฏิปทาภิญฺญาหิ กโต วิภาโคปิ ปฏิปทาหิ กโต วิภาโค นาม โหติ อวินาภาวโตติ มนสิ กตฺวา ‘‘จตโสฺส ปฏิปทาภิญฺญา’’ติ อวตฺวา ‘‘จตโสฺส ปฏิปทา’’ติ วุตฺตาฯ ตา ปเนตา สมถวเสนาปิ ภินฺนา, วิปสฺสนาวเสนาปิ ภินฺนาฯ กถํ สมถวเสน? ปถวีกสิณาทีสุ สพฺพปฐมํ ‘‘ปถวี ปถวี’’ติอาทินา ปวตฺตมนสิการโต ปฏฺฐาย ยาว ฌานสฺส อุปจารํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา ปญฺญา สมถภาวนา ‘‘ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา, ตาว ปวตฺตา ปญฺญา ‘‘อภิญฺญา’’ติ วุจฺจติ เหฏฺฐิมปญฺญาโต อธิคตปญฺญาภาวโตฯ

สา จ ปฏิปทา กสฺสจิ ทุกฺขา กิจฺฉา โหติ นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคฺคหณตาย, กสฺสจิ ตทภาวโต สุขา อกิจฺฉา โหติ, อภิญฺญาปิ กสฺสจิ ทนฺธา อสีฆปฺปวตฺติ โหติ อวิสทญาณตาย, กสฺสจิ ขิปฺปา สีฆปฺปวตฺติ โหติ วิสทญาณตายาติฯ

กถํ วิปสฺสนาวเสน? โย รูปารูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺต จตฺตาริ มหาภูตานิ ปริคฺค เหตฺวา อุปาทารูปํ ปริคฺคณฺหาติ, อรูปํ ปริคฺคณฺหาติ, รูปารูปํ ปน ปริคฺคณฺหโนฺต ทุเกฺขน กสิ เรน กิลมโนฺต ปริคฺคห**เอต**ฺอุํ สโกฺกติ, ตสฺส **ทุกฺขาปฏิปทา** นาม โหติฯ ปริคฺคหิตรูปารูปสฺส วิปสฺสนาปริวาเส มคฺคปาตุภาวทนฺธตาย **ทนฺธาภิญฺญา** นาม โหติฯ ตพฺพิปริยาเยน อิตรา เทฺว โหนฺติฯ วิปสฺสนาวเสน ปน ภินฺนาเยว ปฏิปทาภิญฺญาโย อิธ ทฏฺฐพฺพา อภิสมยาธิการตฺ ตา, **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ เยสํ ปุคฺคลานํ วเสน เทสนาวิภาโค ทสฺสิโต, เต ปุคฺคเล ปฏิปทา วิภาเคน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ ‘จตโสฺส ปฏิปทา’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๖) วุตฺตํฯ โย ชนานโย วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตโพฺพฯ

จตูหิ ปฏิปทาภิญฺญาหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา สเพฺพว อนิยมโต วฏฺฏทุกฺขโต กิํ นุ โข นิยฺยนฺ ติ, อุทาหุ ‘‘อิมาย ปฏิปทาภิญฺญาย อยํ ปุคฺคโล นิยฺยาติ, อิมาย ปฏิปทาภิญฺญาย อยํ ปุคฺคโล นิยฺยาตี’’ติ นิยมโต จ นิยฺยาตีติ วิจารณาย สมฺภวโต ‘‘อยํ ปุคฺคโล อิเมหิ นิสฺสเยหิ อุ ปนิสฺสยปจฺจยํ ลภิตฺวา อิมาย ปฏิปทาภิญฺญาย วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาตี’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตณฺหาจริโต มโนฺท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ตณฺหาจริโต มโนฺท ปุคฺคโล สติปฏฺฐาเนหิ **นิสฺสเยหิ** อุปนิสฺสยปจฺจยํ ลภิตฺวา **สติ นฺทฺริเยน** สตินฺทฺริยาธิเกน อริยมเคฺคน ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาย วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาติ, ตณฺหาจริโต อุทโตฺต ปุคฺคโล ฌาเนหิ **นิสฺสเยหิ** อุปนิสฺสยปจฺจยํ ลภิตฺวา **สมาธินฺทฺริเยน** สมาธินฺทฺริยาธิเกน อริยมเคฺคน ทุกฺขาปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญาย วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาติ , ทิฏฺฐิจริ โต มโนฺท ปุคฺคโล สมฺมปฺปธาเนหิ **นิสฺสเยหิ** อุปนิสฺสยปจฺจยํ ลภิตฺวา **วีริยินฺทฺริเยน** วีริยินฺทฺ ริยาธิเกน อริยมเคฺคน สุขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาย วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาติ, ทิฏฺฐิจริโต อุทโตฺต ปุคฺคโล สเจฺจหิ **นิสฺสเยหิ** อุปนิสฺสยปจฺจยํ ลภิตฺวา **ปญฺญินฺทฺริเยน** ปญฺญินฺทฺริยาธิเกน อริ ยมเคฺคน สุขาปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญาย วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘จตฺตาโร ปุคฺคลาติ ยถาวุตฺตปฏิปทาวิภาเคเนว จตฺตาโร ปฏิปนฺนกปุคฺคลา, ตํ ปน ปฏิปทาวิภาคํ สทฺธิํ เหตุปายผเลหิ ทเสฺสตุํ ‘ตณฺหาจริโต’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺ ติ. อฏฺฐ. ๖) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตณฺหาจริโต**ติ ตณฺหาย นิพฺพตฺติตํ จริตํ เอตสฺส ปุคฺคลสฺสาติ ตณฺหาจริโตฯ **มโนฺท**ติ มนฺทิยาย อวิชฺชาย สมนฺนาคโตติ มโนฺท, โมหาธิกปุคฺคโลฯ **อุทโตฺต**ติ อุทฺอโตฺต, อุฬารปโญฺญติ อโตฺถฯ อุฬารํ ผลํ เทตีติ **อุโท,** โก โส? ปวิจโย, อตฺตนิ นิพฺพโตฺตติ **อโตฺต,** อุโท อโตฺต ยสฺส ปุคฺคลสฺสาติ **อุทโตฺต**ติ วจนโตฺถ กาตโพฺพฯ

ปฐมาย ปฏิปทาย เหตุ นาม ตณฺหาจริตตา, มนฺทปญฺญตา จ, อุปาโย สตินฺทฺริยํ, สพฺพา สมฺปิ ผลํ นิยฺยานเมวฯ ทุติยาย ปฏิปทาย เหตุ นาม ตณฺหาจริตตา, อุทตฺตปญฺญตา จ, อุปา โย วีริยินฺทฺริยํฯ ตติยาย ปฏิปทาย เหตุ นาม ทิฏฺฐิจริตตา, มนฺทปญฺญตา จ, อุปาโย สมาธิ นฺทฺริยํฯ จตุตฺถิยา ปฏิปทาย เหตุ นาม ทิฏฺฐิจริตตา, อุทตฺตปญฺญตา จ, อุปาโย ปญฺญินฺทฺริ ยนฺติ เหตุปายผลานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ

เอตฺถ จ ทิฏฺฐิจริโต อุทโตฺต ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญู นาม, ทิฏฺฐิจริโต มโนฺท เจว ตณฺหา จริโต อุทโตฺต จ วิปญฺจิตญฺญู นาม, ตณฺหาจริโต มโนฺท ปุคฺคโล เนโยฺย นาม, ตสฺมา ‘‘ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส นิสฺสรณํ เทสยตี’’ติอาทินา นเยน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิเวเนยฺ

ยตฺตยสฺส เภททสฺสเนน นิสฺสรณํ เทสยติ, ‘‘อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ เทสยติ, อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ เทสยตี’’ติ เทสนาวิภาโค ทสฺสิโตฯ ‘‘ตตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา’’ติอาทินา ปฏิปทาเภททสฺสเนน ‘‘ตณฺหาจริโต มนฺโท ปุคฺคโล, ตณฺหาจริโต อุทโตฺต ปุคฺคโล, ทิฏฺฐิจริโต มนฺโท ปุคฺคโล, ทิฏฺฐิจริโต อุทโตฺต ปุคฺคโล’’ติ จตุธา ภินฺนํ ตณฺหาจริตมนฺทาทิกํ ปุคฺคลจตุกฺกํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ จตูหิ ปฏิปทาภิญฺญาหิ จตุธา ภินฺนํ ตณฺหาจริตมนฺทจตุกฺกํ อตฺถนยโยชนาย ทุติยาย วิสยํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อุโภ ตณฺหาจริตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตณฺหาย สมาธิปฏิปกฺขตฺตา ตณฺหาจริตา มนฺทอุทตฺตา อุโภ ปุคฺคลา สมถปุพฺพงฺคมาย วิปสฺสนาย อุปนิสฺสยํ ลภิตฺวา ราควิราคาย มคฺคปญฺญาย นิยฺยนฺติ เจโตวิมุตฺติยา เสกฺขผลภาวายฯ สมฺมาทิฏฺฐิสหิเตเนว สมฺมาสมาธินา นิยฺยานํ ภวติ, น สมฺมาสมาธินา เอว, ตสฺมา ทิฏฺฐิจริตา มนฺทอุทตฺตา อุโภ ปุคฺคลา วิปสฺสนาปุพฺพงฺคเมน สมเถน อวิชฺชาวิราคาย มคฺคปญฺญาย นิยฺยนฺติ ปญฺญาวิมุตฺติยา อเสกฺขผลภาวายาติ จตฺตาโรปิ ปุคฺคลา ทุวิธาเยว ภวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ราควิราคายาติ รญฺชตีติ **ราโค,** โส วิรชฺชติ เอตายาติ **วิราคา,** ราคสฺส วิราคา **ราควิราคา,** ตาย ราควิราคายฯ **เจโต**ติ จิตฺตปฺปเภเทน จ สมาธิ วุจฺจติ ยถา ‘‘จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; มิ. ป. ๒.๑.๙.)ฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจตีติ **วิมุตฺติ,** เจตสา จิเตฺตน สมาธินา วิมุจฺจตีติ **เจโตวิมุตฺติ,** เจโต เอว วา วิมุตฺติ **เจโตวิมุตฺติ,** อนาคามิผลสมาธิฯ อนาคามิปุคฺคโล หิ สมาธิสฺมิํ ปริปูรการิตาย เจโตวิมุตฺติยา นิยฺยาติฯ **อวิชฺชาวิราคายา**ติ อวินฺทิยํ กายทุจฺจริตาทิํ วินฺทตีติ **อวิชฺชา,** วินฺทิยํ วา กายสุจริตาทิํ น วินฺทตีติ **อวิชฺชา** นิรุตฺตินเยนฯ วิรชฺชติ เอตายาติ **วิราคา,** อวิชฺชาย วิราคา **อวิชฺชาวิราคา,** ตาย อวิชฺชาวิราคายฯ ปกาเรหิ ชานาตีติ **ปญฺญา,** วิมุจฺจตีติ **วิมุตฺติ,** ปญฺญาย วิมุจฺจตีติ **ปญฺญาวิมุตฺติ,** ปญฺญา **เอว** วา วิมุตฺติ **ปญฺญาวิมุตฺติ,** อรหตฺตผลปญฺญา, ตาย ปญฺญาวิมุตฺติยาฯ

‘‘เตสุ กตเม ปุคฺคลา เกน อตฺถนเยน หาตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพโต **‘‘ตตฺถ เย สมถปุพฺพงฺคมาหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ ‘‘อุโภ ตณฺหาจริตา’’ติอาทินา วิภเตฺตสุ ปุคฺคเลสุ เย อุโภ ตณฺหาจริตา มนฺทอุทตฺตา ปุคฺคลา สมถ…เป.… นิยฺยนฺติ, เต อุโภ ตณฺหาจริตา มนฺทอุทตฺตา ปุคฺคลา นนฺทิยาวเฏฺฏน นเยน **หาตพฺพา** คเมตพฺพา เนตพฺพาฯ เย อุโภ ทิฏฺฐิจริตา มนฺทอุทตฺตา ปุคฺคลา วิปสฺสนา…เป.… สมเถน นิยฺยนฺติ, เต อุโภ ทิฏฺฐิจริตา มนฺทอุทตฺตา ปุคฺคลา สีหวิกฺกีฬิเตน นเยน **หาตพฺพา** คเมตพฺพา เนตพฺพาติ อโตฺถฯ

๗. ‘‘ตตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา’’ติอาทินา เทสนาหาเรน ทุกฺขาปฏิปทาเภเทน ตณฺหาจริตมนฺทาทิเภโท ปุคฺคโล วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘ตสฺส วิภตฺตานนฺตรํ สฺวายํ เทสนาหาโร กตฺถ สํวเณฺณตเพฺพ ธเมฺม เกนจิ อากาเรน สมฺภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต **‘‘สฺวายํ หาโร กตฺถ สมฺภวตี’’**ติอาทิมาหฯ นวมกฺขณสมฺปนฺนสฺส สตฺถา ยํ ธมฺมํ เทเสติ, ตสฺมิํ สํวเณฺณตเพฺพ ธเมฺม ยา วีมํสาทิกา สุตมยาทิกา ติโสฺส ปญฺญา วิภตฺตา, ตาหิ ปญฺญาหิ เย อุคฺฆฏิตญฺญุอาทโย ตโย ปุคฺคลา วิภตฺตา, อิติ วิภตฺตากาเรน อยํ เทสนาหาโร สตฺถารา เทเสตเพฺพ ธเมฺม สมฺภวตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ **สฺวายํ หาโร**ติ เทสนาหาเรน ปฏิปทาวิภาเคน เวเนยฺยปุคฺคลวิภาโค ทสฺสิโต, โส อยํ เทสนาหาโรฯ **กตฺถ สมฺภวตี**ติ กตฺถ สํวเณฺณตเพฺพ ธเมฺม สํวณฺณนาภาเวน สมฺภวตีติฯ **ยสฺสา**ติ โย โส เวเนโยฺย ปจฺจนฺตชาทีหิ อฏฺฐหิ อกฺขเณหิ วิมุโตฺต, สวนธารณาทีหิ จ สมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคโต, ตสฺส เวเนยฺยสฺสฯ **สตฺถา**ติ สเทวกํ โลกํ สาสติ อนุสาสตีติ สตฺถาฯ **ธมฺมนฺ**

ติ เทสิตํ สํวเณฺณตพฺพํ ธมฺมํฯ **เทสยตี**ติ สเงฺขปนยวิตฺถารนเยหิ ภาสติฯ **อญฺญตโร**ติ ภคว โต สาวเกสุ เอวํ ธมฺมํ เทเสตุํ สมตฺโถ สาวโกฯ **ครุฏฺฐานิโย**ติ คารวสฺส ฐานภูเตหิ สีลสุตจา คาทิคุณวิเสเสหิ ยุตฺโต มานิโต สทฺทหิตพฺพวจโนฯ **สพฺรหฺมจารี**ติ สมํ, สห วา พฺรหฺมํ สตฺถุ สาสนํ จรติ ปฏิปชฺชตีติ สพฺรหฺมจารีฯ **สทฺธํ ลภติ** ‘‘โย สตฺถา ธมฺมํ เทเสติ, โส สตฺถา สมฺมา สมฺพุทฺโธ โหตี’’ติ สตฺถริ, ‘‘สฺวากฺขาโต วตายํ ธมฺโม สาตฺถํ สพฺยญฺชโน เอกนฺตปริปุณฺโณ เอกนฺตปริสุทฺโธ อตฺถาวโห หิตาวโห สุขาวโห ฌานมคฺคผลนิพฺพตฺตโก, อเมฺหหิ จ สทฺทหิต โพฺพ’’ติ เทสิเต ธเมฺม จ อจลสทฺธํ ลภติ, สทฺทหนํ อตฺตโน สนฺตาเน ปุนปฺปุนํ อุปฺปาเทติฯ ตถา ‘‘โย สาวโก ธมฺมํ เทเสติ, โส สาวโก สเงฺขปโต วา วิตฺถารโต วา ธมฺมํ เทเสตุํ สมตฺถ วต ครุฏฺฐานิโย สพฺรหฺมจารี มานิโต สทฺทหิตพฺพวจโน’’ติ เทสเก สาวเก จ ‘‘ตาทิเสน สาว เกน เทสิโต โย ธโมฺม, โส ธโมฺม สาตฺถํ สพฺยญฺชโน เอกนฺตปริปุณฺโณ เอกนฺตปริสุทฺโธ อตฺ ถาวโห หิตาวโห สุขาวโห ฌานมคฺคผลนิพฺพตฺตโก, อเมฺหหิ จ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ สาวเกน เทสิตธเมฺม จ สทฺธํ สทฺทหนํ อตฺตโน สนฺตาเน ปุนปฺปุนํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ สทฺทหิตเพฺพ สตฺถารา เทสิตธเมฺม เจว สาวเกน เทสิตธเมฺม จ สทฺท หนฺตสฺส เวเนยฺยสฺส ยา วีมํสา, วีมํสนฺตสฺส ยา อุสฺสาหนา, อุสฺสหนฺตสฺส ยา ตุลนา, ตุลยนฺตสฺส ยา อุปปริกฺขา, สา อยํ วีมํสาทิกา ปญฺญา สทฺธานุสาเรน ปวตฺตนโต **สุตมยี ปญฺญา** นามฯ ตตฺถ วีมํสนํ **วิมํสา,** ปาฬิยา, ปาฬิอตฺถสฺส จ วีมํสาฯ วีมํสตีติ วา **วีมํสา,** ปทํ ปทนฺตเรน, ปทตฺถํ ปทตฺถนฺตเรน วิจารณกา ปญฺญาฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุสฺสาหนาทีสุปิ ภาว สาธนกตฺตุสาธนานิ กาตพฺพานิฯ **อุสฺสาหนา** จ อุสฺสาเหน อุปตฺถมฺภิกา ธมฺมสฺส ธารณปริจย สาธิกา ปญฺญา จ, น วีริยํ, เอตฺถ จ ยา สุตมเตฺตเยว ปวตฺตา, วีมํสาทิภาวํ อปฺปตฺตา นิวตฺตา, สา สุตมยี ปญฺญา น โหติฯ ยา จ สุตฺวา วีมํสิตฺวา อุสฺสาหนาทิภาวํ อปฺปตฺตา นิวตฺตา, ยา จ สุตฺวา วีมํสิตฺวา อุสฺสหิตฺวา ตุลนาทิภาวํ อปฺปตฺตา นิวตฺตา, ยา จ สุตฺวา วีมํสิตฺวา อุสฺสหิตฺวา ตุลยิตฺวา อุปปริกฺขนภาวํ อปฺปตฺตา นิวตฺตา, สาปิ ปญฺญา น สุตมยี ปญฺญา โหตีติ ทฏฺฐพฺ พาฯ ยา ปน สุตฺวา สทฺทหนฺตสฺส วีมํสา, วีมํสนฺตสฺส อุสฺสาหนา, อุสฺสหนฺตสฺส ตุลนา, ตุลยนฺตสฺส อุปปริกฺขา โหติ, อยํ **สุตมยี ปญฺญา** นาม โหตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สุตมยี ปญฺญา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา จินฺตามยี ปญฺญา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต สุตมยิยา ปญฺญาย วิภชนานนฺตรํ จินฺตามยิํ ปญฺญํ วิภชิตุํ **‘‘ตถา สุเตน นิสฺส เยนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุตนฺ**ติ สุยฺยเต ปริยตฺติธโมฺมติ **สุโต,** สวนํ ปริยตฺติธมฺมสฺสาติ วา **สุตํ,** ทุวิธมฺปิ สุตํฯ **นิสฺสเยน** อุปนิสฺสายาติ อโตฺถฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ ‘‘สุเตน นิสฺสเยน า’’ติ กรณวจนํฯ เอตฺถ ปน ‘‘อิทํ ปาณาติปาตาทิวิรมนํ สีลนเฏฺฐน สีลํ, อยํ เอกคฺคตา สมาท หนเฏฺฐน สมาธิ , อิมานิ ภูตุปาทานิ รุปฺปนเฏฺฐน รูปานิ, อิเม ผสฺสาทโย นมนเฏฺฐน นามานิ, อิเม รูปาทโย ปญฺจ ธมฺมา ราสเฏฺฐน ขนฺธา’’ติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ปีฬนาทิสภาวสฺส วีมํสนาภู ตา ปญฺญา **วีมํสา** นามฯ เตสํเยว สีลสมาธิอาทีนํ สีลติ ปติฏฺฐหติ เอตฺถาติ **สีลนฺ**ติอาทิว จนตฺถํ ปุจฺฉิตฺวา สภาคลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานํ ตุเลตฺวา วิย คหณปญฺญา **ตุลนํ** นามฯ เตสํเยว สีลสมาธิอาทีนํ ธมฺมานํ สภาวลกฺขณํ อวิชหิตฺวา อนิจฺจตาทุกฺขตาทินมนรุปฺ ปนาทิสปฺปจฺจยสงฺขตาทิอาการาเร วิตเกฺกตฺวา อุปปริกฺขณปญฺญา เอว **อุปปริกฺขา** นามาติ วิ เสสโต ทฏฺฐโพฺพฯ สุตธมฺมสฺส ธารณปริจยวเสน ปวตฺตนโต สุตมยี ปญฺญา อุสฺสาหนา ชาตา วิย น จินฺตามยี ปญฺญา จินฺติตสฺส ธารณปริจยวเสน อปฺปวตฺตนโตติ ‘‘อุสฺสาหนา’’ติ น วุตฺตํฯ

สุตมยี ปญฺญา เจว จินฺตามยี ปญฺญา จ อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา ภาวนามยี ปญฺญา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต การณภูตานํ ทฺวินฺนํ สุตมยิจินฺตามยิปญฺญานํ ทสฺสนานนฺตรํ ผลภูตํ ภาวนามยึ ปญฺญํ วิภชนฺโต **“อิมาหิ ทฺวีหิ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหี**ติ สุตมยิจินฺตามยิปญฺญาหิ การณภูตาหิฯ สุตมยิปญฺญาย วา จินฺตามยิปญฺญาย วา อุภยตฺถ วา ฐิโตเยว โยคาวจโร วิปสฺสนํ อารภตีติฯ **มนสิการสมฺปยุตฺตสฺสา**ติ รูปารูเปสุ ปริคฺคหาทิวเสน สงฺขาเรสุ อนิจฺจตาทิวเสน มนสิกาเรน สมฺมา ปกาเรหิ ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺสฯ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธิมคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ- ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิสมฺปาทเนน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกนฺตสฺส โยคาวจรสฺส สนฺตาเน ญาณทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขาตํ **ยํ** อริยมคฺค**ญาณํ** นิพฺพานารมฺมณ**ทสฺสนภูมิยํ วา ภาวนาภูมิยํ วา อุปฺปชฺชติ,** อยํ **ภาวนามยี ปญฺญา**ติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยทิปิ ปฐมมคฺคญาณํ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต **“ทสฺสน”**นฺติ วุตฺตํ, ภาวนาวเสน ปน ปวตฺตนโต **“*ภาวนามยี ปญฺญา*”**ติ เวทิตพฺพํฯ **ทสฺสนภูมี**ติ ปฐมมคฺคผลานิ, เสสานิ ‘‘*ภาวนาภูมี*’’ติ วุจฺจนฺติฯ

๘. อมฺหากาจริย ตฺเมฺหหิ ‘‘ยสฺส สตฺถา วา’’ติอาทินา สุตมยิปญฺญาทิกา วิภตฺตา, เอวํ สติ สุเตน วินา จินฺตามยี ปญฺญา นาม น ภเวยฺย, มหาโพธิสตฺตานํ ปน สุเตน วินา จินฺตามยี ปญฺญา โหเตฺววาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา ตสฺมึ สงฺคเหตฺวา ปการนฺตเรน วิภชิตุํ **“ปรโตโฆสา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปรโตโฆสา**ติ ปรโต ปวโตฺต เทสนาโฆโส ปจฺจโย เอติสฺสาติ ปรโตโฆสาฯ **ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิตา**ติ ปติ วิสุํ อตฺตนิเยว สมุฏฺฐิตาฯ **โยนิโสมนสิการา**ติ เตสํ เตสํ จิเนฺตตพฺพานํ รูปาทีนํ ธมฺมานํ รุปฺปนนมนาทิสภาวปริคฺคณฺหนาทินา อุปาเยน ปวตฺตมนสิการา จินฺตามยี ปญฺญา นาม, อิมินา สาวกาปิ สามญฺญโต คหิตา, ตถาปิ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํเยว วุตฺตตฺตา สาวกา อิธ คหิตา, ตสฺมา ปุริมนโย ยุตฺตตโรฯ **ปรโต**ติ ธมฺมเทสกโต ปวเตฺตน ธมฺมเทสนาโฆเสน เหตุนา ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิเตน, โยนิโสมนสิกาเรน จ เหตุนา ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, **อยํ** ภาวนาวเสน ปวตฺตนโต ***ภาวนามยี ปญฺญา*** นาม, อิมินา สาวกาปิ สามญฺญโต คหิตา, ตถาปิ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํเยว วุตฺตตฺตา สาวกา อิธ คหิตา, ตสฺมา ปุริมนโย ยุตฺตตโรฯ **ปรโต**ติ ธมฺมเทสกโต ปวเตฺตน ธมฺมเทสนาโฆเสน เหตุนา ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิเตน, โยนิโสมนสิกาเรน จ เหตุนา ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ, อยํ ภาวนาวเสน ปวตฺตนโต ภาวนามยี ปญฺญา นามาติ วิภชิตฺวา ปณฺฑิเตหิ เญยฺยาติ วิตฺถาเรน คมฺภีรตฺถํ ญาตุํ อิจฺฉเนฺตหิ ‘‘เอวํ ปฏิปทาวิภาเคนา’’ติอาทินา (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๙) อฏฺฐกถาวจเนน ชานิตโพฺพฯ

สุตมยิปญฺญาทิกา ติโสฺส ปญฺญา อาจริเยน นานานเยหิ วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘ตาสุ ยสฺส เอกา วา เทฺว วา ปญฺญา อตฺถิ, โส ปุคฺคโล โกนาโม, ยสฺส เอกาปิ นตฺถิ, โส ปุคฺคโล โกนาโม’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต ยสฺส อยํ ปญฺญา, อิมา วา อตฺถิ, โส ปุคฺคโล อิตฺถนฺนาโม, ยสฺส นตฺถิ, โส ปุคฺคโล อิตฺถนฺนาโมติ ปฏิปทาปญฺญาปฺปเภเทน ปุคฺคลํ วิภชิตุํ **“ยสฺส อิมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ยสฺส** อติติกฺขปญฺญสฺส สุตมยี ปญฺญา เจว จินฺตามยี ปญฺญา จ อิมา เทฺว ปญฺญา อตฺถิ, อยํ อติติกฺขปโญฺญ อุเทฺทสมเตฺตเนว ชานนโต **อุคฺฆฏิตญฺญู** นามฯ **ยสฺส** นาติติกฺขปญฺญสฺส อุเทฺทสนิเทฺทเสหิ สุตมยี ปญฺญา อตฺถิ, จินฺตามยี ปญฺญา นตฺถิ, อยํ นาติติกฺขปโญฺญ อุเทฺทสนิเทฺทเสหิ ชานนโต **วิปญฺจิตญฺญู** นามฯ **ยสฺส** มนฺทปญฺญสฺส อุเทฺทสนิ

เทฺทเสหิ เนว สุตมยี ปญฺญา อตฺถิ, น จินฺตามยี ปญฺญา จ, อยํ มนฺทปโญฺญ อุเทฺทสนิ เทฺทสปฏินิเทฺทเสหิ ชานนโต นิรวเสสวิตฺถารเทสนาย เนตพฺพโต **เนโยฺย** นามาติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อิทานิ ยทตฺถํ อิมา ปญฺญา อุทฺธฏา, ตเมว เวเนยฺยปุคฺคลวิภาคํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ ‘ยสฺสา’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติอาทิ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๘) วุตฺตํฯ

๙. ‘‘ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺสา’’ติอาทินา เทสนํ วิภาเวติ, ‘‘ตตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา’’ติอาทินา ปฏิปทาวิภาเคหิ, ‘‘สฺวายํ หาโร’’ติอาทินา ญาณวิภาเคหิ จ เทสนาภาชนํ เวเนยฺยตฺตยํ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘ยาย เทสนาปาฬิยา เทสนาหารํ โยเชตุํ ปุเพฺพ ‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’ติอาทินา เทสนาหารสฺส วิสยภาเวน ยา ปาฬิเทสนา นิกฺขิตฺตา, สา ปาฬิเทสนา เทสนาหาเรน นิทฺธาริเตสุ อสฺสาทาทีสุ อเตฺถสุ กิมตฺถํ เทสยตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘อิมํ อตฺถํ เทสยตี’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สายํ ธมฺมเทสนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **สายํ ธมฺมเทสนา**ติ ยา ธมฺมเทสนา อาทิกลฺยาณาทิกา ปุเพฺพ เทสนาหารสฺส วิสยภาเวน นิกฺขิตฺตา, สายํ ธมฺมเทสนา อสฺสาทาทีสุ กิมตฺถํ เทสยตีติ กเถตุกามตาย ปุจฺฉติ, ปุจฺฉิตฺวา ‘‘จตฺตาริ สจฺจานิ เทสยตี’’ติ วิสฺสเชฺชติ, ตานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺค’’**นฺติ วุตฺตํฯ ปวตฺติปวตฺตกนิวตฺตินิวตฺตนุปายภาเวน อวิปรีตภาวโต **‘‘สจฺจานี’’**ติ วุตฺตานิฯ

ยสฺสํ เทสนายํ สจฺจานิ เทสนาหาเรน นิทฺธาริตานิ, สา เทสนา จตฺตาริ สจฺจานิ เทสยตีติ ยุตฺตํ โหตุฯ ยสฺสํ เทสนายํ อสฺสาทาทโย นิทฺธาริตา, สา เทสนา จตฺตาริ สจฺจานิ เทสยตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ เหฏฺฐา จ อสฺสาทาทโย นิทฺธาริตา, ตสฺมา ‘‘อสฺสาทาทโย’’ติปิ วตฺตพฺพนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **‘‘อาทีนโว ผลญฺจ ทุกฺข’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เทสนาหาเรน สํวณฺณนาเยน เทสนายํ นิทฺธาริโต อาทีนโว เจว ผลญฺจ ทุกฺขสจฺจํ โหติ, อสฺสาโท สมุทยสจฺจํ, นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, อุปาโย เจว อาณตฺติ จ มคฺคสจฺจํ โหติ, ตสฺมา ‘‘จตฺตาริ สจฺจานิ เทสยตี’’ติ วตฺตพฺพเมวาติฯ

ตณฺหาวชฺชา เตภูมกธมฺมา ทุกฺขํ, เต จ อนิจฺจาทีหิ ปีฬิตตฺตา **อาทีนวา**เยวฯ **ผล**นฺติ เทสนาย ผลํ โลกิยํ, น โลกุตฺตรํ, ตสฺมา ทุกฺขนฺติ วตฺตพฺพเมวฯ **อสฺสาโท**ติ ตณฺหาสฺสาทสฺส คหิตตฺตา **‘‘อสฺสาโท สมุทโย’’ติ จ วตฺตพฺพํฯ อสฺสาเทกเทโส ทุกฺขเมว**, อสฺสาเทกเทโส ทุกฺขเญฺจว สมุทโย จฯ สห วิปสฺสนาย อริยมโคฺค จ ภควโต อาณตฺติ จ เทสนาย ผลาธิคมสฺส อุปายภาวโต **‘‘อุปาโย, อาณตฺติ จ มโคฺค’’**ติ วุตฺตํ, นิสฺสรเณกเทโสปิ มโคฺคติ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ ยา เทสนา วิเสสโต เทสยติ, กตมา สา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วิเสสํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ อิทํ ธมฺมจกฺก’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อิทํ** วุจฺจมานํ ธมฺมจกฺกํ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ วิเสสโต เทสยตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘ยา เทสนา อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ วิเสสโต เทสยติ, ตสฺสา เทสนาย ธมฺมจกฺกภาวํ กึ ภควา อาหา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ยถาห ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘ชาติปิ ทุกฺขา’’ติอาทิวจนโต (มหาว. ๑๔) ตณฺหาวชฺชํ ชาติอาทิกํ เตภูมกธมฺมชาตํ ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาเวน, ทุกฺขทุกฺขาทิภาเวน จ **‘‘ทุกฺข’’**นฺติ วุตฺตํฯ **เม**ติ มยา ปวตฺติตนฺติ โยชนาฯ **ภิกฺขเว**ติ สวเน อุสฺสาหํ ชเนตุํ อาลปติฯ **พาราณสิย**นฺติ พาราณสีนครสฺส อวิทูเรฯ **อิสิปตเน**ติ สีลกฺขนฺธาทีนํ อิสนโต คเวสนโต **‘‘อิสี’’**ติ โวหริตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปตนฏฺฐาเนฯ **มิคทาเย**ติ มิคานํ อภยทานฏฺฐาเน การิเต อสฺสเมฯ

อนุตฺตรนฺติ อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรํ อนติสยํฯ **ธมฺมจกฺก**นฺติ สติปฏฺฐานาทิเก สภาวธารณาทินา อเตฺถน ธมฺเม เจว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํฯ **อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ อปฺปฏิเสธนียํฯ กสฺมา? ชนกสฺส ภควโต ธมฺมิสฺสรตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา, ชญฺญสฺส จ อนุตฺตรตฺตา โกณฺฑญฺญาทีนเญฺจว อฏฺฐารสพฺรหฺมโกฏิยา จ จตุสจฺจปฏิเวธสาธนโต จฯ ‘‘เกน อปฺปฏิวตฺติย’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘สมเณน วา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมเณนา**ติ ปพฺพชฺชมตฺตูปคเตน ฯ **พฺราหฺมเณนา**ติ ชาติพฺราหฺมเณนฯ ปรมตฺถานญฺหิ สมณพฺราหฺมณานํ ปฏิเสธเนจิตฺตุปฺปาทานุปฺปชฺชนมฺปิ นตฺถิฯ **เทเวนา**ติ ฉกามาวจรเทเวนฯ **พฺรหฺมุนา**ติ รูปพฺรหฺมา คหิตาฯ ‘‘สมเณน วา …เป…. พฺรหฺมุนา’’ติ เอตฺตกเมว อวตฺวา**‘‘เกนจี’’**ติ วุตฺตวจเนน อวเสสขตฺติยคหปติปริสชนา สงฺคหิตาฯ ตสฺมา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติสมณจาตุมหาราชิกตาวตึสมารพฺรหฺมปริสา อฏฺฐวิธาปิ ปฏิเสเธตุํ อสมตฺถาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตสมูเห ธมฺมจกฺกาธาเรฯ

‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ คาถานุรูปํ ธมฺมจกฺกสุเตฺต ปทานิ วิภชโนฺต **‘‘ตตฺถ อปริมาณา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ธมฺมจกฺกเทสนายํ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓ อาทโย; ปฏิ. ม. ๒.๓๐)ฯ ‘‘อปริมาณา อกฺขรา อปริมาณา ปทา’’ติ อวตฺวา ‘‘อปริมาณา ปทา อปริมาณา อกฺขรา’’ติ อุปฺปฏิปาฏิวจเนหิ เยภุเยฺยน ปทสงฺคหิตานีติ ทเสฺสติฯ **ปทา, อกฺขรา, พฺยญฺชนา**ติ จ ลิงฺควิปลฺลาสานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ **เอตเสฺสว อตฺถสฺสา**ติ วตฺตพฺพาการสฺส จตุสจฺจสงฺขาตสฺส อตฺถเสฺสว **สงฺกาสนา ปกาสนา** ปกาสนากาโร ปญฺญตฺตากาโรติ อาการวนฺตอาการสมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ **สงฺกาสนากาโร**ติ จ สงฺกาสนียสฺส อตฺถสฺส อากาโรฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อิติปี**ติ อิติ อิมินา ปกาเรนปิ, อิมินา ปกาเรนปิ **อิทํ** ชาติอาทิกํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อยนฺติ กามตณฺหาทิเภทา อยํ ตณฺหาฯ **ทุกฺขสมุทโย**ติ ทุกฺขนิพฺพตฺตนสฺส เหตุภาวโต ทุกฺขสมุทโยฯ **อย**นฺติ สพฺพสงฺขตโต นิสฺสฏา อยํ อสงฺขตา ธาตุฯ **ทุกฺขนิโรโธ**ติ ชาติอาทิปฺปเภทสฺส ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนนิโรธปจฺจยตฺตา ทุกฺขนิโรโธฯ **อย**นฺติ สมฺมาทิฏฺฐาทิโก อฏฺฐงฺคิโก อริโย มโคฺคฯ ทุกฺขนิโรธภูตํ นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน คตตฺตา, ทุกฺขนิโรธปฺปตฺติยา ปฏิปทาภาวโต จ **ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

‘‘ตตฺถ อปริมาณา’’ติอาทินา พฺยญฺชนปทอตฺถปทานิ วิภชิตฺวา เตสํ อญฺญมญฺญํ วิสยิวิสยภาเวน สมฺพนฺธภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ภควา กึ สามเญฺญหิ อกฺขราทีหิ สงฺกาเสติ วา ปกาเสติ วา, อุทาหุ ยถารหํ สงฺกาเสติ ปกาเสตีติอาทิวิจารณาย สมฺภวโต วิสยวิสยิภาเวน สมฺพนฺธภาวํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’ติ กสฺมา เอวํ วุตฺตํ, นนุ ‘‘ทุกฺขสจฺจ’’นฺติอาทีสุ ปเทเนว ทุกฺขสจฺจตฺถตฺตาทิโก สงฺกาสิตโพฺพติ? สจฺจํ, ปทาวยวสฺส ปนอกฺขรสฺส คหณมฺเขเนว อกฺขรสมุทายสฺสปิ ปทสฺส คหณํ โหติ, ปเท คหิเต จ ทุกฺขสจฺจตฺถาทิกาวโพโธ โหเตฺวว, เอวํ สติ ปเทเนว สิชฺฌนโต อกฺขโร วิสุํ น คเหตโพฺพติ? น, ทุกฺขสจฺจตฺถาทิกาวโพธสฺส วิเสสุปฺปตฺติภาวโตฯ **ทุ**-อิติ อกฺขเรน หิ อเนกุปทฺทวาธิฏฺฐานภาเวน กุจฺฉิตโตฺถ คหิโต, **ข**-อิติ อกฺขเรน ธุวสุภสุขตฺตภาววิรเหน ตุจฺฉโตฺถติ เอวมาทิกาวโพธสฺส วิเสสุปฺปตฺติ ภวติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปทตฺถคหณสฺส วิเสสาธานํ ชายตี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๙)ฯ ปทปริโยสาเน วากฺยปริโยสานาภาวโต อกฺขเรหิ สํขิเตฺตน ทีปิยมาโน อโตฺถ ปเทหิ ปกาสิโตวาติ วุตฺตํ **‘‘ปเทหิ ปกาเสตี’’**ติฯ วากฺยปริโยสาเน ปน สงฺกาสิโต ปกาสิโต อโตฺถ วิวริโต วิวโฏ กโตวาติ วุตฺตํฯ **‘‘พฺยญฺชเนหิ วิวรตี’’**ติฯ ปกาเรหิ จ วากฺยเภเท กเต โส อโตฺถ วิภโตฺต นามา

ติ วุตฺตํ **“อากาเรหิ วิภชตี”**ติฯ วากฺยาวยวานํ ปทานํ ปเจฺจกํ นิพฺพจนวิภาเค กเต โส อโตฺถ ปากโฏ กโตวาติ วุตฺตํ **“นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรตี”**ติฯ กตนิพฺพจเนหิ วากฺยาวยเวหิ วิตฺถารวเสน นิรวเสสโต เทสิเตหิ เวเนยฺยสตฺตานํ จิเตฺต ปริสมนฺตโต โตสนํ โหติ, ปญฺญาเตชนญฺจาติ อาห **“นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปตี”**ติฯ

‘‘ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’ติอาทีสุ ‘‘ภควา เอววา’’ติ วา ‘‘อกฺขเรหิ เอววา’’ติ วา อวธารเณ โยชิเต ‘‘สาวโก น สงฺกาเสติ, ปทาทีหิ น สงฺกาเสตี’’ติ อโตฺถ ภเวยฺย, สาวโก จ สงฺกาเสติ, ปทาทีหิ จ สงฺกาเสติฯ กตฺถ อวธารณํ โยเชตพฺพนฺติ เจ? ‘‘ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติเยววา’’ติ อวธารณํ โยเชตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ สาวเกน สงฺกาสิโต วา ปทาทีหิ สงฺกาสิโต วา อโตฺถ สงฺคหิโต โหติฯ อตฺถปทานญฺจ อกฺขราทินานาวิสยตา สิทฺธา โหติฯ เตน เอกานุสนฺธิเก สุเตฺต ฉเฬ้ว อตฺถปทานิ นิทฺธาเรตพฺพานิ, อเนกานุสนฺธิเก สุเตฺต อนุสนฺธิเภเทน วิสุํ วิสุํ ฉ ฉ อตฺถปทานิ นิทฺธาเรตพฺพานิฯ

‘‘ฉสุ พฺยญฺชนปเทสุ กตเมน พฺยญฺชนปเทน กตมํ กิจฺจํ สาเธตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘อิมินา อิทํ กิจฺจํ, อิมินา อิทํ กิจฺจํ สาเธตี’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆเฏตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ อกฺขราทีสุ พฺยญฺชนปเทสุฯ **อุคฺฆเฏตี**ติ อุคฺฆฏนกิจฺจํ สาเธตีติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ เทสนาว อุคฺฆฏนกิจฺจํ สาเธติ, ภควา ปน เทสนาชนกตฺตา อุคฺฆฏนกิจฺจํ สาเธตีติ วุจฺจติฯ เสเสสุปิ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘อุคฺฆฏนกิจฺจสาธิกา เทสนาเยว กึ วิปญฺจนวิตฺถารณกิจฺจสาธิกา เทสนาชนกตฺตา, อุทาหุ วิสุํ วิสุํ กิจฺจสาธิกา อญฺญา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต วิสุํ วิสุํ กิจฺจสาธิกา อญฺญา เทสนาติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ อุคฺฆฏนา อาที”**ติอาทิมาหฯ อถ วา ‘‘กตมา อุคฺฆฏนา, กตมา วิปญฺจนา, กตมา วิตฺถารณา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วุตฺตํ **“ตตฺถ อุคฺฆฏนา อาที”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ อุคฺฆฏนาทิกิจฺจสาธิกาสุ เทสนาสุฯ **อุคฺฆฏนา**ติ อุคฺฆฏนกิจฺจสาธิกา เทสนา อาทิเทสนา โหติฯ **วิปญฺจนา**ติ วิปญฺจนกิจฺจสาธิกา เทสนา มเชฺฌเทสนา โหติฯ **วิตฺถารณา**ติ วิตฺถารณกิจฺจสาธิกา เทสนา ปริโยสานเทสนา โหตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘อุคฺฆฏิยโนฺต อุทฺทิสิยมาโน ปริยตฺติอตฺถภูโต ธมฺมวินโย กตมํ ปุคฺคลํ วิเนติ, วิปญฺจิยโนฺต นิทฺทิสิยมาโน ปริยตฺติอตฺถภูโต ธมฺมวินโย กตมํ ปุคฺคลํ วิเนติ, วิตฺถาริยโนฺต ปฏินิทฺทิสิยมาโน ปริยตฺติอตฺถภูโต ธมฺมวินโย กตมํ ปุคฺคลํ วิเนตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“โสยํ ธมฺมวินโย”**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ ‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’ติอาทีนํ ฉนฺนํ พฺยญฺชนปทานํ พฺยาปารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถปทานํ พฺยาปารํ ทเสฺสตุํ ‘โสยํ ธมฺมวินโย’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๙) วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อุคฺฆฏิยโนฺต** อุทฺทิสิยมาโน อุเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูโต โส อยํ **ธมฺมวินโย** อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลํ วิเนติ, **เตน** อุคฺฆฏิตญฺญุโน ปุคฺคลสฺส วินยเนน **นํ** อุคฺฆฏิยนฺตํ อุทฺทิสิยมานํ อุเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูตํ วินยํ ‘‘อาทิกลฺยาโณ’’ติ อาหุฯ **วิปญฺจิยโนฺต** นิทฺทิสิยมาโน นิเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูโต โส อยํ **ธมฺมวินโย** วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคลํ วิเนติ, **เตน** วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคลสฺส วินยเนน **นํ** วิปญฺจิยนฺตํ นิทฺทิสิยมานํ นิเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูตํ วินยํ ‘‘มเชฺฌกลฺยาโณ’’ติ อาหุฯ **วิตฺถาริยโนฺต** ปฏินิทฺทิสิยมาโน ปฏินิเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูโต โส อยํ **ธมฺมวินโย** เนยฺยํ ปุคฺคลํ **วิเนติ** วินยนํ ชเนติ, **เตน** เนยฺยสฺส ปุคฺคลสฺส วินยเนน **นํ** วิตฺถาริยนฺตํ ปฏินิทฺทิสิยมานํ ปฏินิเทฺทสปริยตฺติอตฺถภูตํ วินยํ ‘‘ปริโยสานกลฺยาโณ’’ติ อาหูติ โยชนโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา ‘‘อกฺขเรหิ สงฺกาเสตี’’ติอาทินา ฉนฺนํ ปทานํ พฺยาปาโร ทสฺสิโต, เอวํ สติ อโตฺถ นิพฺยาปาโร สิยา, อโตฺถ จ นิปฺปริยายโต สพฺยาปาโรเยวาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘โสยํ ธมฺมวินโย’’**ติอาทิฯ เอเตน อโตฺถเยว มุขฺยโต เวเนยฺยตฺตยสฺส วินยนกิจฺจํ สาเธติ, อตฺถวาจโก ปน สโทฺท ฐานูปจารโต เวเนยฺยตฺตยสฺส วินยนกิจฺจํ สาเธตีติ ทเสฺสติฯ ปทปรมสฺส ปน สจฺจปฺปฏิเวธสฺส ปติฏฺฐานาภาวโต โส อิธ น วุโตฺตฯ เสกฺขคฺคหเณน วา กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส วิย เนยฺยคฺคหเณน ปทปรมสฺส ปุคฺคลสฺสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ **อกฺขเรหี**ติอาทีสุ กรณเตฺถ กรณวจนํ, น เหตฺวเตฺถฯ อกฺขราทีนญฺหิ อุคฺฆฏนาทีนิ ปโยชนานิเยว โหนฺติ, น อุคฺฆฏนาทีนํ อกฺขราทีนิ ปโยชนานีติ ‘‘อเนฺนน วสตี’’ติอาทีสุ วิย น เหตุอโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตตฺถ หิ อเนฺนน เหตุนา วสติ, วสเนน เหตุนา อนฺนํ ลทฺธนฺติ วสนกิริยาย ผลํ วสนกิริยาย เหตุภาเวน คหิตํฯ ‘‘อเชฺฌสเนน วสตี’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตนาห ‘‘ยทตฺถา จ กิริยา, โส เหตู’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๙)ฯ ตตฺถ **ยทตฺถา**ติ โส อนฺนาทิโก อโตฺถ ยสฺสา วสนาทิกิริยายาติ ยทตฺถา, วสนาทิกิริยา, โส อนฺนาทิโก อโตฺถ ตสฺสา วสนาทิกิริยาย เหตูติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๐. ‘‘ตตฺถ อปริมาณา ปทา’’ติอาทินา ‘‘ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามี’’ติ อุทฺทิฏฺฐาย ปาฬิยา ทฺวาทสปทสมฺปตฺติสงฺขาตํ ติวิธกลฺยาณตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ฉอตฺถปทฉพฺยญฺชนปทเภเทน สมฺปตฺติสงฺขาตํ อตฺถปทพฺยญฺชนปทกลฺยาณตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ ฉปฺปทานิ อโตฺถ’’**ติอาทิมาหฯ อถ วา ‘‘ทฺวาทส ปทานิ สุตฺต’’นฺติ วุตฺตานุรูปํ ‘‘ตตฺถ อปริมาณา’’ติอาทินา ‘‘ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามี’’ติ อุทฺทิฏฺฐาย ปาฬิยา ทฺวาทสปทตา ทเสฺสตฺวา ‘‘อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณ’’นฺติ วุตฺตานุรูปํ ‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ จา’’ติอาทินา ตสฺสา ปาฬิยา ติวิธกลฺยาณตา ทสฺสิตา, ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธ’’นฺติ วุตฺตานุรูปํ ตสฺสา ปาฬิยา ฉอตฺถปทพฺยญฺชนปทสมฺปนฺนตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ฉปฺปทานิ อโตฺถ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ เทสนาหารวิสยสงฺขาตายํ ปาฬิยํ ฉปฺปทานิ อโตฺถฯ กตมานิ ฉปฺปทานิ? สงฺกาสนา, ปกาสนา, วิวรณา, วิภชนา, อุตฺตานีกมฺมํ, ปญฺญตฺติ อิมานิ ฉปฺปทานิฯ อโตฺถ ยสฺส อตฺถิ ตสฺมา **สาตฺถํฯ ตตฺถา**ติ ติสฺสํ เทสนาหารวิสยสงฺขาตายํ ปาฬิยํ ฉปฺปทานิ พฺยญฺชนํฯ กตมานิ ฉปฺปทานิ? อกฺขรํ, ปทํ, พฺยญฺชนํ, อากาโร, นิรุตฺติ, นิเทฺทโส อิมานิ ฉปฺปทานิฯ พฺยญฺชนํ ยสฺส อตฺถีติ **สพฺยญฺชน**นฺติ โยชนา กาตพฺพาฯ **เตนา**ติ ตสฺสา ปาฬิยา ติวิธกลฺยาณฉอตฺถปทสมฺปนฺนฉพฺยญฺชนปทสมฺปนฺนเฏฺฐน, ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว…เป…. สุทฺธ’’นฺติ ภควา อาหาติ อโตฺถฯ

เกวลสทฺทสฺส สกลาทิอตฺถวาจกตฺตา อธิเปฺปตตฺถํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เกวลนฺติ โลกุตฺตรํ น มิสฺสํ โลกิเยหิ ธเมฺมหี’’**ติ วุตฺตํฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อธิเปฺปตเตฺถ เอโกปิ อโตฺถ อูโน นตฺถิ, วาจกสเทฺทสุปิ อนตฺถโก เอโกปิ สโทฺท อธิโก นตฺถีติ ปริปุณฺณํ อนูนํ อนติเรกํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ สทฺทโทสอตฺถโทสาทิวิรหโต วา ปริสุทฺธํ, ราคาทิมลวิรหโต วา ปริโยทาตานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวิเสสานํ อุปฺปฏฺฐิตฏฺฐานตฺตา ปริสุทฺธํ ปริโยทาตํฯ นิคฺคตํ มลํ เอตสฺส ธมฺมสฺสาติ **นิมฺมลํ**ฯ สทฺทโทสาทิวิรหโต วา ราคาทิวิรหโต วา สพฺพมเลหิ อปคตํ ปริ สมนฺตโต โอทาตนฺติ **ปริโยทาตํฯ อุปฏฺฐิต**นฺติ อุปติฏฺฐนฺติ เอตฺถ สพฺพวิเสสาติ อุปฏฺฐิตํ ยถา ‘‘ปทกฺกนฺต’’นฺติฯ **ปทกฺกนฺตํ** ปทกฺกนฺตฏฺฐานํฯ วิสิสนฺติ มนุสฺสธเมฺมหีติ **วิเสสา,** สเพฺพ วิเสสา **สพฺพวิเสสา,** สพฺพโต วา วิเสสาติ **สพฺพวิเสสา,** อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาฯ เตสํ สพฺพวิเสสานํ อุปฏฺฐิตนฺติ โยชนาฯ **อิท**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ ตถาคตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปทนฺติ **ตถาคตปทํฯ ปท**นฺติ จ ปฏิปตฺติคมเนน วา เทสนาคมเนน วา กิเลสคฺคหณํฯ โอตฺถริตฺวา คมนฏฺฐานํ อิติปิ **วุจฺจติ** ปวุจฺจติ, ตถาคเตน โคจราเสวเนน วา ภาวนาเสวเนน วา **นิเสวิตํ** ภชิตํ อิติปิ วุจฺจติ, ตถาคตสฺส มหาวชิรญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณทเนฺตหิ **อารญฺชิตํ** อารญฺชิต

ฏฺฐานํ อิติปิ วุจฺจติ, **อโต** ตถาคตปทาทิภาเวน วตฺตพฺพภาวโต **เอตํ** สาสนพฺรหฺมจริยํ อิติ ปญฺญายติฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ พฺรหฺมุโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ภควโต จริยํ, พฺรหฺมํ วา สพฺพเสฏฺฐํ จริยํ **พฺรหฺมจริยํฯ ปญฺญายตี**ติ ยถาวุเตฺตหิ ปการเรหิ ญายตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘‘อิมสฺส สิกฺขตฺตยสฺส สงฺคหสฺส สาสนสฺส ปริปุณฺณภาวปริสุทฺธภาวสงฺขาตํ ตถาคตปท ภาวํ!ตถาคตปทภาวํ, ตถาคตนิเสวิตภาวํ, ตถาคตอารญฺชิตภาวํ, เตหิ ปกาเรหิ ญาปิตภาวํ กถํ มยํ นิกฺกงฺขา ชานิสฺสามา’’ติ วตฺตพฺพโต **‘‘เตนาห ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตพฺภาวทีปเกน ภควตา วุเตฺตน วจเนน ตุเมฺหหิ นิกฺกเงฺขหิ ชานิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

ยทิ ภควา อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆเฏติ, พฺยญฺชเนหิ จ อากาเรหิ จ วิปญฺจยติ, นิรุตฺตีหิ จ นิเทฺทเสหิ จ วิตฺถาเรติ, เอวํ สติ อาจริเยน รจิเตน เทสนาหาเรน ปโยชนํ น ภวติ, เทสนาหาเรน น วินา ภควโต เทสนายเมว อตฺถสิชฺฌนโตติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **‘‘เกสํ อยํ ธมฺมเทสนา’’**ติ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘โยคีน’’**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **โยคีน**นฺติ ยุชฺชนฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนายนฺติ **โยคิโน,** เตสํ โยคีนํฯ เตน มยา รจิเตน เทสนาหาเรน สํวณฺณิตา อยํ วุตฺตปฺปการา ภควโต เทสนา อุคฺฆฏนาทิกิจฺจํ สาเธตีติ เทสนาหาโร โยคีนํ สาตฺถโกเยวาติ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘เทสนาหารสฺส อสฺสาทาทิเทสนาหารภาโว เกน อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาห อายสฺมา…เป…. เทสนาหาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** อสฺสาทาทิเทสนาหารภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน ‘‘อสฺสาทาทีนวตา…เป…. เทสนาหาโร’’ติ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน ตุเมฺหหิ เทสนาหารสฺส โยคีนํ อสฺสาทาทิเทสนาหารภาโว ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘กึ ปน เอตฺตาวตา เทสนาหาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต เทสนาหาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺสํ เทสนายํ อสฺสาทาทโย เยน เทสนาหาเรน นิทฺธาริตา, ตสฺสํ เทสนายํ โส เทสนาหาโร นิทฺธาเรตฺวา โยชิโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพติฯ

อิติ เทสนาหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๒. วิจยหารวิภงฺควิภาวนา

๑๑. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เทสนาหารวิภเงฺคน อสฺสาทาทโย สุตฺตตฺถา อาจริเยน วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เทสนาหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม วิจโย หาโร’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม วิจโย หาโร’’**ติอาทิ **วุตฺตํฯ** ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ หาเรสุ กตโม สํวณฺณนาวิเสโส วิจโย หาโร วิจยหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจา’’ติอาทินิเทฺทสคาถาย อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘อยํ วิจโย หาโร กึ วิจินตี’’ติอาทิโก สํวณฺณนาวิเสโส วิจยหารวิภโงฺค นามาติ โยชนาฯ

‘‘อยํ วิจโย หาโร กึ วิจินตี’’ติ อิมินา โย วิจโย วิจินิตโพฺพ, ตํ วิจยํ วิจินิตพฺพํ ปุจฺฉติ, ตสฺมา วิจินิตพฺพํ วิสยํ วิสุํ วิสุํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ปทํ วิจินติ, ปญฺหํ วิจินตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กึ วิจโย ปทวิจโย’’ติอาทึ อวตฺวา ‘‘กึ วิจินติ, ปทํ วิจินตี’’ติอาทิวจเนน วิจยสทฺทสฺส กตฺตุสาธนตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปทํ วิจินตี**ติ นววิธสฺส สุตฺตนฺตสฺส สพฺพํ ปทํ ยาว นิคมนา นามปทา

ทิชาติสทฺทาทิอิตฺถิลิงฺคาทิอาการนฺตาทิปฐมวิภตฺยนฺตาทิเอกวจนาทิวเสน วิจินติฯ **ปญฺหํ วิจินตี**ติ อทิฏฺฐโชตนาทิสตฺตาธิฏฺฐานาทิสมฺมุติวิสยาทิอตีตวิสยาทิวเสน วิจินติฯ **วิสฺสชฺชนํ วิจินตี**ติ เอกํสพฺยากรณวิสฺสชฺชนาทิสาวเสสพฺยากรณวิสฺสชฺชนาทิ สอุตฺตรพฺยากรณวิสฺสชฺชนาทิ โลกิยพฺยากรณวิสฺสชฺชนาทิวเสน วิจินติฯ **ปุพฺพาปรํ วิจินตี**ติ ปุเพฺพน อปรํ สํสนฺทิตฺวา วิจินติฯ **อสฺสาทํ วิจินตี**ติ อสฺสาทกตณฺหาทิอสฺสาเทตพฺพสุขาทิวเสน วิจินติฯ **อาทีนวํ วิจินตี**ติ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขวเสน วา อนิฏฺฐานุภวนาทิอาทิอนฺตวนฺตตาทิสํกิเลสภาคิยาทิวเสน วา วิจินติฯ **นิสฺสรณํ วิจินตี**ติ มคฺควเสน วา นิพฺพานวเสน วา มคฺคสฺส วา อาคมวเสน, นิพฺพานสฺส อสงฺขตธาตุอาทิปริยายวเสน วา วิจินติฯ **ผลํ วิจินตี**ติ ธมฺมจรณสฺส ทุคฺคติคมนาภาเวน วา มจฺจุตรณาทินา วา เทสนาย ผลํ, เทสนานุสาเรน จรณสฺส ผลํ วิจินติฯ **อุปายํ วิจินตี**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสน ปวตฺตนนิพฺพิทาญาณาทิวเสน วา สทฺธาสติวเสน วา วิสุทฺธิยา อุปายํ วิจินติฯ **อาณตฺตึ วิจินตี**ติ ปาปปริวชฺชนาณตฺติวเสน วา โลกสฺส สุญฺญตาเปกฺขนาณตฺติวเสน วา วิจินติฯ **อนุคีตึ วิจินตี**ติ วุตฺตานุคีติวเสน วา วุจฺจมานานุคีติวเสน วา อนุรูปํ คีตึ วิจินติฯ **สเพฺพ นว สุตฺตเนฺต วิจินตี**ติ สุตฺตเคยฺยาทิเก นว สุเตฺต อาหจฺจวจนวเสน วา อนุสนฺธิวจนวเสน วา นีตตฺถวจนวเสน วา เนยฺยตฺถวจนวเสน วา สํกิเลสภาคิยาทิวเสน วา วิจินติฯ

กิญฺจาปิ ปทวิจโย ปฐมํ วิภตฺโต, สุตฺตสฺส ปน อนุปทํ วิจินิตพฺพตาย อติภาริโย, น สุกโร ปทวิจโยติ ตํ อคฺคเหตฺวา ปญฺหาวิจยวิสฺสชฺชนวิจเย ตาว วิภชนฺโต **“ยถา กึ ภเว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา กึ ภเว**ติ เยน ปกาเรน โส ปญฺหาวิจโย ปวเตฺตตโพฺพ, ตํ ปการชาตํ กีทิสํ ภเวยฺยาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อายสฺมา อชิโต ปารายเน ภควนฺตํ ปญฺหํ ยถา เยน ปกาเรน ปุจฺฉติ, ตถา เตน ปกาเรน ปญฺหาวิจโย ปวเตฺตตโพฺพติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํฯ **อชิโต**ติ พาวรีพฺราหฺมณสฺส ปริจารกภูตานํ โสฬสนฺนํ อญฺญตโร อชิโตฯ **ปารายเน**ติ ปารํ นิพฺพานํ อยติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปารายนํ, อชิตสุตฺตาทิโสฬสสุตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ

> ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, (อิจฺจายสฺมา อชิโต,)
> เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
> กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ, กึ สุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๘; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๕๗, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑) –

คาถาย **“เกน** ธเมฺมน **โลโก** อริยวโชฺช สโตฺต **นิวุโต** ปฏิจฺฉาทิโต, อิติ อายสฺมา อชิโต ปุจฺฉติฯ **เกน** เหตุนา ยถาวุตฺตโลโก นปฺปกาสติ, **อสฺส** ยถาวุตฺตโลกสฺส **กึ** อภิเลปนํ อิติ ตุวํ พฺรูสิ, **ตสฺส** ยถาวุตฺตโลกสฺส กึ มหพฺภยนฺติ ตุวํ พฺรูสีติ ปุจฺฉตี’’ติ อโตฺถฯ

อิติ อิมินา ปเภเทน จตฺตาริ **อิมานิ** คาถาปาท**ปทานิ ปุจฺฉิตานิ** ปุจฺฉาวเสน วุตฺตานิ, ปุจฺฉิตตฺถทีปกานิ วา, ปธานวเสน ปน โส **“เอโก ปโญฺห”**ติ มโต, ยทิปิ จตุนฺนํ ปทานํ ปุจฺฉนวเสน ปวตฺตตฺตา จตุพฺพิโธติ วตฺตโพฺพ, ญาตุํ ปน อิจฺฉิตสฺส เอกเสฺสว อตฺถสฺส สมฺภวโต **“เอโก ปโญฺห”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘การณํ วเทหี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา การณมาห **“เอกวตฺถุปริคฺคหา”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยทิปิ นิวารณาปกาสนาภิเลปนมหพฺภยสงฺขาตา จตฺตาโร อตฺถา ปุจฺฉายํ คหิตา, เอกสฺส ปน อภิเธยฺยตฺถสฺส คหณโต ‘เอโก ปโญฺห’ติ ปธานวเสน คหิโตติ ทฏฺฐโพฺพ’’ติฯ ‘‘เอกวตฺถุปริคฺคหณํ กถํ อเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพภาวโต **“เอวญฺหิ อาหา”**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ** เอกวตฺถุปริคฺคหเณเนว ภควา **หิ** ยสฺมา อาห, อิติ ตสฺมา เอกวตฺถุปริคฺคหณํ ตุเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”ติ อิมินา **โลกาธิฏฺฐานํ** ปฏิจฺฉาทนํ ปุจฺฉติ, น นานาธมฺมาธิฏฺฐานํฯ **“เกนสฺสุ นปฺปกาสตี”**ติ อิมินา โลกเสฺสว **อปฺปกาสนํ** ปุจฺฉติ, น นานาสภาวธมฺมสฺสฯ **“กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี”**ติ อิมินา โลกเสฺสว **อภิเลปนํ** ปุจฺฉติ, น นานาสภาวธมฺมสฺสฯ **“กึ สุ ตสฺส มหพฺภย”**นฺติ อิมินา ตเสฺสว โลกสฺส **มหพฺภยํ** ปุจฺฉติ, น นานาสภาวธมฺมสฺสฯ ตสฺมา ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติอาทิปโญฺห เอกาธิฏฺฐานนานาธิฏฺฐาเนสุ เอกาธิฏฺฐาโน, ธมฺมาธิฏฺฐานสตฺตาธิฏฺฐาเนสุ สตฺตาธิฏฺฐาโน, อทิฏฺฐโชตนาทีสุ อทิฏฺฐโชตนาปโญฺหติอาทินา ยถาสมฺภวํ วิจินิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘ปญฺหสฺส โย โลโก ‘อธิฏฺฐาโน’ติ คหิโต, โส โลโก ติวิโธ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“โลโก ติวิโธ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตโย วิธา เอตสฺส โลกสฺสาติ **ติวิโธ**ฯ กิลิสฺสติ ราคาทิวเสน กามาวจรสโตฺตติ **กิเลโส,** กิเลโส จ โส โลโก จาติ **กิเลสโลโก,** กามาวจรสโตฺตฯ โส หิ ราคาทิกิเลสพหุลตาย กิเลสโลโกติฯ ภวติ ฌานาภิญฺญาหิ พุทฺธีหีติ **ภโว,** ภโว จ โส โลโก จาติ **ภวโลโก,** รูปาวจรสโตฺตฯ โส หิ ฌานาทิพุทฺธีหิ ภวตีติฯ อินฺทฺริเยน สมนฺนาคโตติ **อินฺทฺริโย,** อินฺทฺริโย จ โส โลโก จาติ **อินฺทฺริยโลโก,** อรูปาวจรสโตฺตฯ โส หิ อาเนญฺชสมาธิพหุลตาย วิสุทฺธินฺทฺริโย โหตีติ โลกสมญฺญา ปริยาปนฺนธมฺมวเสน ปวตฺตา, ตสฺมา อริยา น คหิตาติฯ

‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติอาทิคาถาย ปุจฺฉาวิจโย หาโร อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘วิสฺสชฺชนาวิจโย หาโร กตฺถ วิสฺสชฺชนาย วิภโตฺต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ วิสฺสชฺชนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติอาทิปุจฺฉายํ –

> ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก, (อชิตาติ ภควา,)
> วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสติ;
> ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมิ, ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๙; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๕๘, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส) –

อยํ คาถา วิสฺสชฺชนาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ **อวิชฺชาย นิวุโต โลโก**ติ กาฬปกฺขจตุทฺทสี, ฆนวนสณฺฑ, เมฆปฏลจฺฉาทน, อฑฺฒรตฺตีนํ วเสน จตุรงฺคสมนฺนาคเตน อนฺธกาเรน รถฆฏาทิ ปฏิจฺฉาทิโต วิย ธมฺมสภาวปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย **อวิชฺชาย** สตฺต**โลโก นิวุโต** ปฏิจฺฉาทิโตฯ **“อชิตา”**ติ จ อาลปนํ กตฺวา ภควา อาหฯ **วิวิจฺฉา**ติ **วิจิ**กิจฺฉาย ปมาทเหตุ ยถาวุตฺตโลโก **นปฺปกาสติฯ ชปฺปํ** ตณฺหํ ยถาวุตฺตโลกสฺส **“อภิเลปน”**นฺติ อหํ พฺรูมีติ ภควา อาห, **ทุกฺขํ** ชาติอาทิวฏฺฏทุกฺขํ **อสฺส** ยถาวุตฺตโลกสฺส **“มหพฺภย”**นฺติ อหํ พฺรูมีติ ภควา อชิตํ อาหาติ อโตฺถฯ

‘‘อิมาย วิสฺสชฺชนาย กถํ วิจิเนยฺยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อิมานิ จตฺตาริ ปทานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมานิ จตฺตาริ ปทานี**ติ ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติอาทิปุจฺฉาคาถายํ วุตฺตานิ คาถาปทานิฯ **อิเมหิ จตูหิ ปเทหี**ติ ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ วิสฺสชฺชนาคาถายํ วุเตฺตหิ คาถาปเทหิ วิสฺสชฺชิตานิฯ กถํ? **ปฐมํ** ปทํ **ปฐเมน** ปเทน, **ทุติยํ** ปทํ **ทุติเยน** ปเทน, **ตติยํ** ปทํ **ตติเยน** ปเทน, **จตุตฺถํ** ปทํ **จตุเตฺถน** ปเทน วิสฺสชฺชิตํฯ

“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”ติ ปฐมป**เญฺห “อวิชฺชาย นิวุโต โลโก”**ติ ปฐมา **วิสฺสชฺชนา** กตา, น อุปฺปฏิปาฏิยาฯ วิชฺชาย ปฏิปกฺขา อวิชฺชา, ตสฺมา อวิชฺชาย อชานโก โลโก ภเวยฺยฯ กถํ นิวุโต สทฺทหิตโพฺพติ อาห **“นีวรเณหิ นิวุโต โลโก”**ติฯ ยทิ เอวํ ‘‘นีวรเณน นิวุโต

โลโก’’ติ วิสฺสชฺชนา กาตพฺพาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ **“อวิชฺชานีวรณา หิ สเพฺพ สตฺตา”**ติฯ ‘‘สพฺพสตฺตานํ อวิชฺชานีวรณภาโว เกน วจเนน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยถาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘สพฺพสตฺตานํ, ภิกฺขเว, สพฺพปาณานํ สพฺพภูตานํ, ปริยายโต เอกเมว นีวรณํ วทามิ, ยทิทํ อวิชฺชาฯ อวิชฺชานีวรณา หิ สเพฺพ สตฺตาฯ สพฺพโสว ภิกฺขเว อวิชฺชาย นิโรธา จาคา ปฏินิสฺสคฺคา นตฺถิ สตฺตานํ นีวรณนฺติ วทามี’’ติ ยํ วจนํ **ยถา** เยน ปกาเรน ภควา อาห, ตถา เตน ปกาเรน วุเตฺตน เตน วจเนน ตุเมฺหหิ สพฺพสตฺตานํ อวิชฺชานีวรณภาโว สทฺทหิตโพฺพติฯ

‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ ปเทน ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปฐมเสฺสว ปทสฺส วิสฺสชฺชนา น สิยา, ‘‘เกนสฺสุ นปฺปกาสตี’’ติ ทุติยปทสฺสาปิ วิสฺสชฺชนา สิยาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **“เตน จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ ปเทน ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปฐมสฺส ปทสฺส วิสฺสชฺชนา **ยุตฺตา** ยุตฺตตรา โหติ, ยุตฺตตรตฺตา ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปเญฺห ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ วิสฺสชฺชนาติ มยา วตฺตพฺพาเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

“เกนสฺสุ นปฺปกาสตี”ติ อิมสฺมิํ **ปเญฺห “วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี”**ติ อยํ **วิสฺสชฺชนา** กาตพฺพา, วิวิจฺฉาย ปวตฺตตฺตา, ปมาทา **จ** โลโก นปฺปกาสตีติ อโตฺถฯ อวิชฺชานีวรณาย นิวุโต โลโก นปฺปกาสตีติ วิสฺสชฺชนา กาตพฺพา, ‘‘กถํ วิวิจฺฉา ปมาทา โลโก นปฺปกาสตีติ วิสฺสชฺชนา กตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“โย ปุคฺคโล”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย** ปุถุชฺชนภูโต **ปุคฺคโล** อวิชฺชา**นีวรเณหิ** นิวุโต, **โส** ปุถุชฺชนภูโต ปุคฺคโล วิวิจฺฉาย **วิวิจฺฉติ**ฯ ‘‘ยาย วิวิจฺฉาย วิวิจฺฉติ, สา วิวิจฺฉา กตมา นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“วิวิจฺฉา นาม วุจฺจติ วิจิกิจฺฉา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตาย กสฺมา นปฺปกาสตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“โส วิจิกิจฺฉโนฺต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตาย วิจิกิจฺฉโนฺต **โส** ปุถุชฺชนภูโต ปุคฺคโล สทฺทหิตเพฺพสุ **นาภิสทฺทหติ;** สทฺทหิตเพฺพสุ น อภิสทฺทหโนฺต อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, กุสลานํ ธมฺมานํ สจฺฉิกิริยาย อารภิตพฺพํ วีริยํ **นารภติ;** อนารภโนฺต **โส** ปุคฺคโล **อิธ** โลเก ปมาทมนุยุโตฺต วิหรตีติ, ปมาเทน วิหรโนฺต ปมโตฺต ปุคฺคโล **สุเกฺก** ธเมฺม น อุปฺปาทิยติ; อนุปฺปาทยนฺตสฺส **ตสฺส** ปุคฺคลสฺส **เต** สุกฺกา ธมฺมา **อนุปฺปาทิยมานา** หุตฺวา **นปฺปกาสนฺติ** ปกาสนวเสน น ปวตฺตนฺติ; ตสฺมา ‘‘วิวิจฺฉา ปมาทา โลโก นปฺปกาสตี’’ติ วิสฺสชฺชนา กาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘ตาทิสสฺส สุกฺกธมฺมานํ อปฺปกาสนภาโว อเมฺหหิ เกน วจเนน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“ยถาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ –

> ‘‘ทูเร สโนฺต ปกาสนฺติ, หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สรา;
> เต คุเณหิ ปกาสนฺติ, กิตฺติยา จ ยเสน จา’’ติฯ –

ยํ คาถาปาฐํ ภควา **ยถา** เยน อปฺปกาสนาการเรน อาห, ตถา เตน อปฺปกาสนาการเรน วุเตฺตน เตน คาถาปาเฐน ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส สุกฺกธมฺมานํ อปฺปกาสนภาโว ตุเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพเยว, ตสฺมา ‘‘วิวิจฺฉา ปมาทา โลโก นปฺปกาสตี’’ติ วิสฺสชฺชนา กาตพฺพาวาติ อธิปฺปาโยฯ

คาถาโตฺถ ปน – หิมวโนฺต ปพฺพโต ทูเร ฐิโต ทูเร ฐิตานมฺปิ สจกฺขุกานํ ปุคฺคลานํ ปกาสติ อิว, เอวํ **สโนฺต** สปฺปุริสา ทูเร ฐิตานมฺปิ คุณวเสน ปวตฺตาย กิตฺติยา จ คุณวเสน ปวเตฺตหิ

ยสปริโภคปริวาเรหิ จ ทูเร ฐิตานํ ปณฺฑิตานํ ปกาสนฺติ, รตฺติกาเล ขิตฺตา สรา อฺสู น ทิสฺสนฺติ ยถา, **เอตฺถ** สตฺตโลเก วิวิจฺฉาปมาทานํ วเสน วิหรโนฺต อสโนฺต น ทิสฺสนฺติฯ เย สโนฺต ปกาสนฺติ, เต สโนฺต คุเณหิ ปกาสนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“เต คุเณหิ ปกาสนฺตี”**ติ วุตฺตํ ฯ คุณา นาม อพฺภนฺตเร ชาตา, ‘‘กถํ คุเณหิ ปกาสนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“กิตฺติยา จ ยเสน จา”**ติ วุตฺตํฯ คุณานุภาเวน ปวตฺตาย กิตฺติยา จ คุณานุภาเวน ปวเตฺตน ยเสน จ ปกาสนฺตา ปุคฺคลา คุเณหิ ปกาสนฺตีติ วตฺตพฺพาวาติฯ

ยทิ วิวิจฺฉาปมาทานํ วเสน นปฺปกาสติ, เอวํ สติ โลโก นิวุโต โหติ, ตสฺมา ปฐมสฺส ปทสฺสาปิ วิสฺสชฺชนา กาตพฺพาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **“เตน จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตนา**ติ ‘‘วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี’’ติ ปเทน ‘‘เกนสฺสุ นปฺปกาสตี’’ติ ทุติยสฺส ปทสฺส วิสฺสชฺชนา **ยุตฺตา** ยุตฺตตราติ อโตฺถฯ **ปเทนา**ติ จ ปทตฺถเฎฺฐน วิสฺสชฺชนาติ อโตฺถฯ **ปทสฺสา**ติ ปทตฺถสฺส ปุจฺฉิตพฺพสฺสาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอส นโย เหฎฺฐา, อุปริ จฯ

‘‘กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี’’ติ ปเญฺห ‘‘ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมี’’ติ วิสฺสชฺชนา ตสฺสา อชิเตน ทฎฺฐพฺพาฯ ‘‘กตมา ชปฺปา นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ชปฺปา นาม วุจฺจติ ตณฺหา”**ติ วุตฺตํฯ สา ตณฺหา โลกํ อภิลิมฺปตีติ กถํ วิญฺญายตีติ โยชนาฯ เตน วุตฺตํ **“ยถาห ภควา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ยถา** เยน ตณฺหาย อภิเลปนภาเวน –

> ‘‘รโตฺต อตฺถํ น ชานาติ, รโตฺต ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร’’นฺติฯ –

ยํ คาถํ ภควา อาห, ตถา เตน อภิเลปนภาเวน วุตฺตาย ตาย คาถาย สา ตณฺหา โลกํ อภิลิมฺปตีติ วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ

คาถายํ ปน – รชฺชติ สโตฺตติ **รโตฺต,** ราคสมงฺคีสโตฺตฯ การณํ ปฎิจฺจ อสติ ปวตฺตติ ผลนฺติ **อตฺถํ,** ผลํฯ การณํ ผลํ ธาเรติ, ตํ การณํ **ธมฺมํ** นามฯ อนฺธการํ **อนฺธํฯ ยนฺ**ติ ยมฺหิ กาเลฯ **ยนฺ**ติ หิ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ ยมฺหิ กาเล ราโค **นรํ** ราคสมงฺคึ **สหเต** อภิภวติ, ตทา กาเล **อนฺธํ** อนฺธการํ ตมํ โหตีติ โยชนาฯ ราโค นรํ **ยํ** ยสฺมา สหเต, ตสฺมา อนฺธํ ตมํ ตทา โหตีติ วา, ราโค ยํ นรํ สหเต, ตสฺส นรสฺส อนฺธํ ตมํ ตทา โหตีติ วา, ราโค นรํ **ยํ สหเต** อภิภูยเต ยํ สหนํ อภิภวนํ นิปฺผาเทติ, ตํ สหนํ อภิภวนํ **อนฺธํ** อนฺธการํ ตมํ โหตีติ วา โยชนาฯ

‘‘ยทิ รโตฺต อตฺถาทิกํ น ชานาติ, เอวํ สติ กถํ ชปฺปาภิเลปนํ ภวตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“สายํ ตณฺหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อารมฺมเณสุ **อาสตฺติพหุลสฺส** อาสงฺคพหุลสฺส ตณฺหาสมงฺคิสฺส **ปุคฺคลสฺส สา อยํ ตณฺหา เอวํ** พหุอาสงฺควเสน **อภิชปฺปา** ปริยุฎฺฐานฎฺฐายินี โหติฯ **อิติ กริตฺวา** อิมินา การเณน **ตตฺถ** ตณฺหาย สตฺต**โลโก** เกนจิ สิเลเสน **อภิลิโตฺต** มกฺขิโต วิย ชปฺปาภิเลเปน อภิลิโตฺต นาม ภวตีติ โยชนาฯ ‘‘ชปฺปาภิเลปนํ อปฺปกาสนสฺสปิ การณํ ภวติ, ตสฺมา ‘เกนสฺสุ นปฺปกาสตี’ติ ทุติยปทตฺถสฺสปิ วิสฺสชฺชนา สิยา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตน จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ตสฺส โลกสฺส มหพฺภยํ กิ’’นฺติ อิมสฺมึ จตุตฺถปเญฺห ‘‘อสฺส โลกสฺส ทุกฺขํ มหพฺภยํ ภเว’’ติ อยํ วิสฺสชฺชนา ตสฺสา อชิเตน ทฎฺฐพฺพาฯ ภายติ โลโก เอตสฺมาติ **ภยํ,** มหนฺตํ ภยํ **มหพฺภยํ**ฯ ‘‘กติวิธํ ทุกฺข’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ทุวิธํ ทุกฺข”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เทฺว วิธา อสฺส ทุกฺขสฺสาติ **ทุวิธํ**ฯ ‘‘กตมํ ทุวิธํ ทุกฺข’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“กายิกญฺจ เจตสิกญฺจา”**ติ

วุตฺตํฯ ‘‘กตมํ กายิกํ, กตมํ เจตสิก’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยํ กายิกํ, อิทํ ทุกฺขํ ยํ เจตสิกํ, อิทํ โทมนสฺส”**นฺติ วุตฺตํฯ

โรคาทิสตฺถาทิอนิฏฺฐรูปํ สตฺตโลกสฺส มหพฺภยํ ภเวยฺย, ‘‘กถํ ทุกฺขํ มหพฺภยํ ภเวติ สทฺท เหตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพภาวโต **“สเพฺพ สตฺตา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สเพฺพ สตฺตา ยถา วุตฺตสฺส **ทุกฺขสฺส** อุพฺพิชฺชนฺติ, ทุเกฺขน สมสมํ อญฺญํ ภยํ สตฺตานํ นตฺถิ, ทุกฺขโต **อุตฺตริตรํ** วา ปน ภยํ กุโต อตฺถิฯ **หิ** ยสฺมา นตฺถิ, ตสฺมา ทุกฺขโต อญฺญสฺส ภยสฺส อภาวโต ‘‘ทุกฺขํ โลกสฺส มหพฺภย’’นฺติ วจนํ สทฺทหิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติอาทิวจเนน โรคาทิสตฺถาทิอนิฏฺฐรูปํ ทุกฺขมูลเมวาติ ทเสฺสติฯ ‘‘กายิกเจตสิกวเสน ทุวิธํ ทุกฺขํ ทุกฺขเวทนาเยว, **เอวํ** สติ สงฺขารทุกฺขวิปริณามทุกฺขานํ มหพฺภยภาโว น อาปเชฺชยฺยา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“ติโสฺส ทุกฺขตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ติโสฺส ทุกฺขตา สเพฺพสํ สตฺตานํ สพฺพกาเลสุ อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กสฺสจิ น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ โลโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตาสุ ตีสุ ทุกฺขตาสุฯ **โลโก**ติ โภคสมฺปโนฺน เจว อปฺปาพาโธ จ สตฺตโลโกฯ **โอธโส** โอธิโส **กทาจิ** กรหจิ อตฺตูปกฺกมมูลาย **ทุกฺขทุกฺขตาย** มุจฺจติ, กทาจิ ปรูปกฺกมมูลาย **ทุกฺขทุกฺขตาย** มุจฺจติ, ตถา **โอธโส** โอธิโส **กทาจิ** กรหจิ ทีฆายุโก โลโก **วิปริณามทุกฺขตาย** มุจฺจติ, ‘‘เกน เหตุนา มุจฺจตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา เหตุํ ทเสฺสตุํ **“ตํ กิสฺส เหตู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สตฺต**โลเก** อเปฺปกเจฺจ อปฺปาพาธา โหนฺติ, เต โภคสมฺปนฺนตฺตา เจว อปฺปาพาธตฺตา จ ทุกฺขทุกฺขตาย มุจฺจนฺติ, วิเสสโต รูปาวจรสตฺตา มุจฺจนฺติฯ อเปฺปกเจฺจ ทีฆายุกาปิ โหนฺติ, เต ทีฆายุกตฺตา วิปริณามทุกฺขตาย มุจฺจนฺติ; วิเสสโต อรูปาวจรสตฺตา มุจฺจนฺติ อรูปาวจรสตฺตานํ อุเปกฺขาสมาปตฺติพหุลตฺตาฯ

เตสํ ตาหิ ทุกฺขตาหิ มุจฺจนํ อเนกนฺติกํ โหติ, ตสฺมา ตาหิ อนติกฺกนฺตตฺตา อเนกนฺติกํ มุจฺจนํ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ เอกนฺติกมุจฺจน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“สงฺขารทุกฺขตาย ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺขารทุกฺขตายา**ติ ทุกฺขเวทนาปิ สงฺขตตฺตา สงฺขารปริยาปนฺนา, ตาทิสาย สงฺขารทุกฺขตายาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **โลโก**ติ อรหาฯ อุปาทียติ วิปากกฺขนฺธจตุกฺกกฏตฺตารูปสงฺขาตํ ขนฺธปญฺจกนฺติ **อุปาทิ,** อุปาทิเยว เสสํ **อุปาทิเสสํ,** ขนฺธปญฺจกํ, ตํ นตฺถิ เอติสฺสา นิพฺพานธาตุยาติ **อนุปาทิเสสาฯ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา** อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ หุตฺวา มุจฺจติ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ กรณนิเทฺทโสฯ **นิพฺพานธาตู**ติ จ ขนฺธปญฺจกสฺส นิพฺพายนมตฺตํ อธิเปฺปตํ, น อสงฺขตธาตุฯ **ตสฺมา**ติ สงฺขารทุกฺขตาย สกลโลกพฺยาปกภาเวน สพฺพโลกสงฺคาหกตฺตา วุตฺตปฺปการ**สงฺขารทุกฺขตาย** สพฺพ**โลกสฺส** ทุกฺขํ โหติ, **อิติ กตฺวา** สงฺขารทุกฺขตาย สพฺพโลกสฺส ทุกฺขภาวโต **“ทุกฺขมสฺส มหพฺภย”**นฺติ ภควตา วุตฺตํฯ

‘‘เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓, ๓๖; มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕) วจนโต ‘‘ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติ ปเทน ‘‘กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี’’ติ ตติยปทสฺสาปิ วิสฺสชฺชนา สิยาติ อาสงฺกภาวโต **“เตน จ จตุตฺถสฺส ปทสฺส วิสฺสชฺชนา ยุตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เกน ยถากฺกมํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ ยุตฺตตรภาโว ชานิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน ยถากฺกมํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ ยุตฺตตรตฺตา ยุตฺตตรชานนโก ภควา ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติอาทิมาห, ตสฺมา ยุตฺตตรภาโว ตุเมฺหหิ ชานิตโพฺพติฯ

เอตฺถ จ โลกสฺส นีวรณาทีนิ อชานเนฺตน จ ติตฺถิยวาเทสุ สมยนฺตเรสุ ปริจเยน จ เตสุ สมยนฺตเรสุ เจว นีวรณาทีสุ จ สํสยปกฺขเนฺทน เอกํเสเนว สตฺตาธิฏฺฐาเนน ปุจฺฉิตพฺพตฺตา, เอกํเสเนว สตฺตาธิฏฺฐาเนน พฺยากาตพฺพตฺตา จ สตฺตาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา กตาติ เวทิตพฺพาฯ สา จายํ ปุจฺฉา อชานนฺตสฺส ชานนตฺถาย, ชาตสํสยสฺส จ สํสยวิโนทนตฺถาย วิสฺสเชฺชตพฺพสฺส นีวรณาทิวิสยสฺส จตุพฺพิธตฺตา จตุพฺพิธาฯ นีวรณาทีนํ ปน วิสยานํ โลโก จ อาธารภาเวน คาถายํ วุโตฺตติ ‘‘เอโก ปโญฺห ทสฺสิโต’’ติ อยเมตฺถ ปุจฺฉาวิจโย, วิสฺสชฺชนาวิจโย ปน ‘‘อทิฏฺฐโชตนา วิสฺสชฺชนา, วิมติเจฺฉทนา วิสฺสชฺชนา’’ติอาทินา ปุจฺฉาวิจเย วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

เอกาธาเร ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน วิจโย อาจริเยหิ วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘อเนกาธาเร ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน โย วิจโย วิภชนารโห, โส วิจโย กถํ อเมฺหหิ วิญฺญายติ, อมฺหากํ วิญฺญาปนตฺถาย ตสฺมิํ วิจยํ วิภชถา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต อเนกาธารํ ปุจฺฉํ ตาว นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ –

> ‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา, (อิจฺจายสฺมา อชิโต,)
> โสตานํ กิํ นิวารณํ;
> โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, เกน โสตา ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๐; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๕๙, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓) –

คาถมาห ฯ คาถาโตฺถ ตาว ทฏฺฐโพฺพฯ **สวนฺตี**ติ สนฺทนฺติ, ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **สพฺพธี**ติ ตณฺหาทีนํ อารมฺมณภูเตสุ สเพฺพสุ รูปาทีสุ อายตเนสุฯ **โสตา**ติ ตณฺหาภิชฺฌาพฺยาปาทาทโย โสตาฯ **อิจฺจายสฺมา**ติ อิติ เอวํ อายสฺมา อชิโต อาหฯ **โสตาน**นฺติ ตณฺหาภิชฺฌาพฺยาปาทาทีนํ โสตานํฯ **กิํ นิวารณ**นฺติ กิํ กตมํ ธมฺมชาตํ อาวรณํ ภเว, กา กตมา ธมฺมชาติ รกฺขา ภเวฯ **โสตานํ สํวรํ พฺรูหี**ติ โสตานํ ตณฺหาภิชฺฌาพฺยาปาทาทีนํ สํวรณํ อาวรณํ อิทํ ธมฺมชาตํ ภเวติ สพฺพสตฺตหิตตฺถํ อมฺหากํ ตฺวํ กเถหิฯ **เกน โสตา ปิธียเร**ติ เกน ปหายกธเมฺมน ตณฺหาภิชฺฌาพฺยาปาทาทโย โสตา ปณฺฑิเตหิ ปิธียเรติ ปุจฺฉตีติ ปุจฺฉิตานิฯ

‘‘ปุจฺฉาวเสน กถิตาย ‘สวนฺติ…เป…. ปิธียเร’ติ อิมาย คาถาย กิตฺตกานิ ปทานิ ปุจฺฉิตานิ, กิตฺตกา ปญฺหา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉิตานิ, เต เทฺว ปญฺหา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตาย อิมิสฺสา คาถาย ยทิ จตฺตาริ ปทานิ สิยุํ, เอวํ สเนฺตสุ ปญฺหาปิ จตุพฺพิธา สิยุํ, กสฺมา ‘เทฺว’ติ วุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘กสฺมา? อิเม หิ พหุวาธิวจเนน ปุจฺฉิตา’’**ติ วุตฺตํฯ **อิเม** เอตาย คาถาย คหิตา อตฺถา พหุวาธิวจเนน ปุจฺฉิตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สวนฺติ…เป…. ปิธียเรติ พหูนิ วจนานิ อธิกิจฺจ ปวตฺตา สํวรสงฺขาตา สติ เจว ปิทหนเหตุภูตา ปญฺญา จาติ อิเม เทฺว อตฺถาว ปุจฺฉิตา, ตสฺมา อตฺถวเสน เทฺว ปญฺหา วุตฺตา วา’’ติฯ ‘‘ปุจฺฉาย ทุวิธตฺถวิสยตา กถํ วุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา ปุจฺฉาย ทุวิธตฺถวิสยตํ วิวริตุํ **‘‘เอวํ สมาปนฺนสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํ สมาปนฺนสฺสา**ติ อิมาหิ ทุคฺคติเหตุภูตาหิ ญาติพฺยสนาทิสงฺขาตาหิ อาปทาหิ วา, ปาณวธาทีหิ อาปทาหิ วา, สมํ สห, สพฺพถา วา อยํ สตฺตโลโก อาปโนฺน อโชฺฌตฺถโฏ, เอวํ อโชฺฌตฺถฏสฺส วา สมาปนฺนสฺสฯ **เอวํ สํกิลิฏฺฐสฺสา**ติ ญาติพฺยสนาทโย วา ปาณวธาทีนิ อาคมฺม ปวเตฺตหิ ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ จ อยํ สตฺตโลโก สํกิลิโฏฺฐ, เอวํ สํกิลิฏฺฐสฺส จ โลกสฺสาติ สมาปนฺนสฺส อโชฺฌตฺถฏสฺส โลกสฺส โวทานํ วุฏฺฐานํ **กิํ** กตมํ ธมฺมชาตํ ภเวฯ อิติ **เอวญฺหิ** สจฺจํ อชิตสุเตฺต อาหาติ วิตฺถารโตฺถ, ปุจฺฉาย ทุวิธตฺถวิสยตา ญาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘กึ นุ โสตา สพฺพสฺส โลกสฺส สพฺพธิ สวนฺติ, อุทาหุ, เอกจฺจเสฺสวา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“สวนฺติ สพฺพธิ โสตาติ, อสมาหิตสฺส สวนฺติ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาทพหุลสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาทพหุลตฺตา รูปาทีสุ นานารมฺมเณสุ วิกฺขิตฺตจิตฺตเสฺสว โสตา **สวนฺติ** ปวตฺตนฺติ, น สมาหิตสฺส อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาทวิรหิตสฺสาติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘กตมา อภิชฺฌา, กตโม พฺยาปาโท, กตโม ปมาโท’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ ยา อภิชฺฌา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาเทสุฯ **ยา อภิชฺฌา, อยํ โลโภ,** น อภิชฺฌายนมตฺตํฯ โลโภ จ **อกุสลมูลํ,** น ลุพฺภนมตฺตํฯ **โย พฺยาปาโท** , **อยํ โทโส,** น พฺยาปชฺชนมตฺตํฯ โทโส จ **อกุสลมูลํ,** น ทูสนมตฺตํฯ **โย ปมาโท, อยํ โมโห,** น สติวิปฺปวาสมตฺตํฯ โมโห จ **อกุสลมูลํ,** น มูหนมตฺตํฯ **เอวํ** อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน อภิชฺฌาทีนํ อกุสลมูลตฺตา ยสฺส อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาทพหุลสฺส **อสมาหิตสฺส** ฉสุ รูปาทีสุ **อายตเนสุ** ตณฺหา สวนฺติฯ

‘‘กติวิธา สา ตณฺหา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“รูปตณฺหา…เป…. ธมฺมตณฺหา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ฉนฺนํ รูปตณฺหาทีนํ ฉสุ รูปาทิอายตเนสุ สวนํ เกน จ วจเนน อเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยถาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘สวตีติ จ โข, ภิกฺขเว…เป…. ปฏิหญฺญตี’’ติ ยํ วจนํ ภควา **ยถา** เยน ปกาเรน อาห, ตถา เตน ปกาเรน วุตฺตนเยน วจเนน ตุเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ จกฺขาทีนํ รูปตณฺหาทีนํ ฉนฺนํ โสตานํ ทฺวารภาเวน ปวตฺตตฺตา จกฺขาทโย นิสฺสิตูปจารวเสน สยํ สวโนฺต วิย ภควตา วุตฺตาฯ **อิตีติ** เอวํ วุตฺตปฺปกาเรน **สพฺพา** สพฺพสฺมา จกฺขาทิทฺวารโต จ **สวติ** ปวตฺตติฯ **สพฺพถา** สพฺพปฺปกาเรน ตณฺหายนมิจฺฉาภินิเวสนอุนฺนมนาทิปฺปกาเรน **สวติ** ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ ‘‘กสฺมา สพฺพสฺมา จกฺขาทิทฺวารโต จ สวติ ปวตฺตติ, สพฺพปฺปกาเรน ตณฺหายนมิจฺฉาภินิเวสนอุนฺนมนาทิปฺปกาเรน สวนภาโว วิชานิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตนา**ติ อสมาหิตสฺส อภิชฺฌาพฺยาปาทาทีนํ จกฺขาทิทฺวารโต จ ตณฺหายนมิจฺฉาภินิเวสอุนฺนมนากาเรน ตณฺหาทิวเสน ปวตฺตนโต ปวตฺตชานนโก ภควา **“สวนฺติ สพฺพธิ โสตา”**ติ อาหฯ

‘‘โสตานํ ‘กึ นิวารณ’นฺติ อิมินา กึ ปุจฺฉติ? โสตานํ อนุสยปฺปหานํ ปุจฺฉติ กึ? อุทาหุ วีติกฺกมปฺปหานํ ปุจฺฉตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“โสตานํ กึ นิวารณนฺติ ปริยุฏฺฐานวิฆาตํ ปุจฺฉตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อิทํ ปริยุฏฺฐานวิฆาตํ โวทานํ, อุทาหุ วุฏฺฐานํ กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อิทํ โวทาน”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, ‘เกน โสตา ปิธียเร’ติ อิมินา กึ ปุจฺฉติ? โสตานํ ปริยุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ กึ? อุทาหุ วีติกฺกมนํ, สมุคฺฆาฏํ วา ปุจฺฉติ กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **โสตานํ…เป.… ปิธียเรติ อนุสยสมุคฺฆาฏํ ปุจฺฉตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อิทํ อนุสยสมุคฺฆาฏํ โวทานํ กึ, อุทาหุ วุฏฺฐานํ กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อิทํ วุฏฺฐาน”**นฺติ วุตฺตํฯ

‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา’’ติอาทิปุจฺฉาวิจโย อาจริเยน วุโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต; ตาย ปุจฺฉาย ‘‘กตโม วิสฺสชฺชนวิจโย’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ วิสฺสชฺชนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** ปุจฺฉายํ –

> ‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ, (อชิตาติ ภควา,)
> สติ เตสํ นิวารณํ;
> โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑ จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๖๐, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔) –

คาถา วิสฺสชฺชนาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตสฺสํ คาถายํ **อชิต** โลกสฺมึ ยานิ โสตานิ สวนฺติ, เตสํ โสตานํ ยํ นิวารณํ, สา สติ โหติ; ตํ สตึ โสตานํ สํวรนฺติ อหํ พฺรูมิ; **เอเต** โสตา ปญฺญาย ปิธียเรติ โยชนา กาตพฺพาฯ ตตฺถ **สตี**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สติฯ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ **ปิธียเร**ติ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานวเสน ปิธียนฺติ ปจฺฉิชฺชนฺติฯ

''สติ เตสํ นิวารณํ โสตานํ สํวรํ พฺรูมี''ติ ภควา อาห – ''ยาย กายจิ สติยา โสตานํ สํวรณกิจฺจํ สิทฺธํ กึ, วิสิฏฺฐาย สติยา โสตานํ สํวรณกิจฺจํ สิทฺธํ กึ, กตมาย สติยา โสตานํ สํวรณกิจฺจํ สิทฺธ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''กายคตาย สติยา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กายคตาย สติยา**ติ รูปกาเย คตํ เกสาทิกํ อนิจฺจาทิโต วิปสฺสิตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตาย สติยาฯ **ภาวิตายา**ติ กายคตํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต นิพฺพินฺทนโต วิรชฺชนโต นิโรธนโต ปฏินิสฺสชฺชนโต อนุปสฺสนาวเสน ภาวิตายฯ เอวญฺหิ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ; ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ ปชหติ; อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ ปชหติ; นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทึ ปชหติ; วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติ; นิโรเธโนฺต สมุทยํ ปชหติ; ปฏินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติฯ **พหุลีกตายา**ติ ยถาวุตฺตปฺปกาเรน ทิวสมฺปิ มาสมฺปิ สํวจฺฉรมฺปิ สตฺตสํวจฺฉรมฺปิ พหุลีกตายฯ **จกฺขุ**นฺติ อภิชฺฌาทิปวตฺติทฺวารภาเวน ฐิตํ จกฺขุํ, นิคฺคหิตาคมํ ทฏฺฐพฺพํฯ **นาวิญฺฉตี**ติ จกฺขุทฺวาเร ปวตฺตํ อภิชฺฌาทิสหิตํ จิตฺตสนฺตานํ, ตํสมงฺคีปุคฺคลํ วา นากฑฺฒติ, มนาปิเกสุ รูเปสุ นาวิญฺฉตีติ โยชนาฯ **อมนาปิเกสุ** รูเปสุ **น ปฏิหญฺญติ** ฯ กายคตาย สติยา ภาวิตาย พหุลีกตาย โสตํ นาวิญฺฉติฯ มนาปิเกสุ สเทฺทสุ…เป.… อมนาปิเกสุ สเทฺทสุ น ปฏิหญฺญตีติ โยชนา ยถาสมฺภวโต กาตพฺพาฯ

''เกน การเณน นาวิญฺฉติ ปฏิหญฺญตี''ติ ปุจฺฉติ, อินฺทฺริยานํ สํวุตนิวาริตตฺตา นาวิญฺฉติ น ปฏิหญฺญตีติ วิสฺสชฺเชติฯ ''เกนารกฺเขน เต สํวุตนิวาริตา''ติ ปุจฺฉติ, สติอารกฺเขน เต สํวุตนิวาริตาติ วิสฺสชฺเชติฯ ''สติอารกฺเขน สํวุตนิวาริตภาโว เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตนา**ติ ตสฺมา สติอารกฺเขน สํวุตนิวาริตตฺตา สํวุตนิวาริตชานนโก ภควา ''สติ เตสํ นิวารณ''นฺติ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน ตุเมฺหหิ สติอารกฺเขน สํวุตนิวาริตภาโว สทฺทหิตโพฺพติ ปุพฺพภาเค ปญฺญา สตฺยานุคาติ กิจฺจเมเวตฺถ อธิกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

''สติ เตสํ นิวารณ''นฺติ วิสฺสชฺชนสฺส วิตฺถารโตฺถ อาจริเยน วุโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''ปญฺญาเยเต ปิธียเร''ติ วิสฺสชฺชนสฺส วิตฺถารโตฺถ ''กถํ อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา ''ปญฺญาเยเต ปิธียเร''ติ วิสฺสชฺชนสฺส วิตฺถารตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''ปญฺญาย อนุสยา ปหียนฺตี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ **อนุสยา**ติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนารหา กามราคานุสยาทโยฯ **ปหียนฺติ** สมุเจฺฉทวเสน อนุสเยสุ ปญฺญาย ปหีเนสุ ปริยุฏฺฐานาปิ อตฺถโต ปหียนฺติฯ กิสฺส ปหีนตฺตา ''ปหียนฺตี''ติ วุจฺจติ? อนุสยสฺส ปหีนตฺตา ปริยุฏฺฐานา ปหียนฺตีติ วิสฺสเชฺชติฯ

''ตํ อนุสยปฺปหาเนน ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ กึ วิย ภวตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตํ ยถา ขนฺธวนฺตสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ขนฺธวนฺตสฺส รุกฺขสฺส กุทาลาทินา ภูมึ ขณิตฺวา อนวเสสมูลุทฺธรเณ กเต ตสฺส รุกฺขสฺส ปุปฺผผลปลฺลวงฺกุรสนฺตติปิ กุทาลาทินา สมุจฺฉินฺนาว ภวติ ยถา, เอวํ อรหตฺตมคฺคญาเณน อนุสเยสุ ปหีเนสุ อนุสยานํ ปริยุฏฺฐานสนฺตติ สมุจฺฉินฺนา ปิทหิตา ปฏิจฺฉนฺนา ภวติฯ เกน สมุจฺฉินฺนา ภวติ? **ปญฺญาย** มคฺคปญฺญาย สมุจฺฉินฺนา ภวตีติ อตฺถโยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ ''ปญฺญาย ปริจฺฉินฺนภาโว กถํ สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนา''**ติ

อาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ วจนโต อนุสยานํ ปริยุฏฺฐานสนฺตติยา ปญฺญาย ปริจฺฉินฺนภาโว ปญฺหิเตหิ สทฺทหิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

อิเมสุ ปญฺหาวิสฺสชฺชเนสุ โสตานํ สํวรํ, ปิธานญฺจ อชานเนฺตน วา สํสยิเตน วา สํวรปิธานานํ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ธมฺมาธิฏฺฐานา ปุจฺฉาติ ปุจฺฉาวิจโย เจว สติปญฺญานํ วิสฺสเชฺชตพฺพตฺตา ธมฺมาธิฏฺฐานํ วิสฺสชฺชนนฺติ วิสฺสชฺชนวิจโย จ เวทิตโพฺพฯ เอเตสุ จ ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ อาทิโก ปโญฺห นีวรณวิจิกิจฺฉาปมาทชปฺปานํ วเสน จตุพฺพิโธปิ โลกาธิฏฺฐานวเสน เอโก ปโญฺหติ วุโตฺต, เอวํ สติ ‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา’’ติอาทิโกปิ ปโญฺห สํวรปิธานานํ วเสน ทุวิโธปิ เอกตฺถวเสน คเหตฺวา เอกาธิฏฺฐานวเสน ‘‘เอโก ปโญฺห’’ติ วตฺตโพฺพ, โสตานํ พหุภาวโต วา ‘‘พหุปโญฺห’’ติ วตฺตโพฺพ; ตถา ปน อวตฺวา โสเต อนามสิตฺวา สํวรปิธานานํ วเสน ‘‘สวนฺติ สพฺพธิ โสตา’’ติอาทิมฺหิ ‘‘เทฺว ปญฺหา’’ติ วุตฺตาฯ ตทนุสาเรน ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติอาทิมฺหิปิ โลกํ อนามสิตฺวา นีวรณาทีนํ จตุนฺนํ วเสน ‘‘จตฺตาโร ปญฺหา’’ติปิ วตฺตพฺพาติ อยํ นโย ทสฺสิโตติ นยทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

เทสนากาเล วุตฺตธมฺมสฺส อนุสนฺธิมคฺคเหตฺวา อตฺตนา รจิตนิยาเมเนว ปุจฺฉิตปญฺหสฺส เจว ปญฺหํ อฏฺฐเปตฺวา, ปฏิญฺญญฺจ อกตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ วิจยหาโร อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘เทสนากาเล วุตฺตธมฺมสฺส อนุสนฺธึ คเหตฺวา ปุจฺฉิตปญฺหสฺส เจว ตํ ปญฺหํ ฐเปตฺวา, ปฏิญฺญญฺจ กตฺวา วิสฺสชฺชนสฺส จ โย วิจโย หาโร วิภโตฺต, โส วิจยหาโร กถํ อเมฺหหิ วิญฺญายติ, อมฺหากํ วิญฺญาปนตฺถาย ตสฺมิํ วิจยํ วิภเชถา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต เตสุ วิเจตพฺพาการํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยานิ โสตานี’’ติอาทิคาถาย วิจยาการทสฺสนานนฺตรํ **‘‘ปญฺญา เจว สติ จา’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ คาถาโตฺถ ตาว วิญฺญาตโพฺพ – ยาย ปญฺญาย อนุสยปฺปหาเนน โสตนิรุชฺฌนํ วุตฺตํ, ยาย สติยา จ ปริยุฏฺฐานปฺปหาเนน โสตนิรุชฺฌนํ วุตฺตํ, สายํ **ปญฺญา เจว** สายํ **สติ จ** ตาหิ ปญฺญาสตีหิ อเสสํ สหุปฺปนฺนํ **นามเญฺจว รูปญฺจ, เอตํ** สพฺพํ **กตฺถ** นิรุชฺฌมาเน อเสสํ อุปรุชฺฌตีติ มาริส **เม** มยา ปุโฏฺฐ ตฺวํ ภควา มยฺหํ **เอตํ** นิรุชฺฌนํ ปพฺรูหิ, อิติ อายสฺมา อชิโต ภควนฺตํ ปุจฺฉติฯ

อชิต ตฺวํ **ยเมตํ** ปญฺหํ ปุจฺฉิตํ นิรุชฺฌนํ มํ อปุจฺฉิ, อหํ **เต** ตว **ตํ** นิรุชฺฌนํ วทามิฯ **ยตฺถ** วิญฺญาณนิโรเธ ปญฺญาสติสหิตํ **นามญฺจ รูปญฺจ** วิญฺญาณสฺส **นิโรเธน** สห เอกโต อเสสํ อุปรุชฺฌติ, **เอตฺถ** วิญฺญาณนิโรเธ **เอตํ** สพฺพํ วิญฺญาณนิโรเธน เอกโต เอกกฺขเณ อปุพฺพํ อจริมํ **อุปรุชฺฌติ,** เอตํ วิญฺญาณนิโรธํ ตสฺส นามรูปสฺส นิโรโธ นาติวตฺตติ, ตํ ตํ นามรูปนิโรธํ โส โส วิญฺญาณนิโรโธ นาติวตฺตตีติฯ

‘‘ตสฺมิํ ปเญฺห อยํ อชิโต กิํ ปุจฺฉติ? อุปรุชฺฌนเมว ปุจฺฉติ, อุทาหุ อญฺญํ ปุจฺฉตี’’ติ วตฺตพฺพโต **‘‘อยํ ปเญฺห อนุสนฺธิํ ปุจฺฉตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อยนฺ**ติ โย อายสฺมา อชิโต ปญฺหํ อปุจฺฉีติ อยํ อชิโตฯ **ปเญฺห**ติ ‘‘ปญฺญา เจว สติ จา’’ติอาทิปเญฺหฯ ยทิ อนุสนฺธิํ ปุจฺฉติ, เอวํ สติ ‘‘กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉนํ อยุตฺตํ ภเวยฺยาติ? น, อนุสนฺธียติ เอเตน อุปนิรุชฺฌเนนาติ **อนุสนฺธี**ติ อตฺถสมฺภวโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อนุสนฺธิํ ปุจฺฉโนฺต กิํ...เป.... นิพฺพานธาตุ’’**นฺติฯ อนุสนฺธิปุจฺฉเนน อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยาปิ ปุจฺฉนโต ‘‘กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉนํ ยุตฺตเมวฯ

‘‘ยา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ ปุจฺฉิตา, ตํ กตมาย ปฏิปทาย อธิคจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนาสงฺขาตํ ปฏิปทํ วิสเยน สห ทเสฺสตุํ **“ตีณี สจฺจานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺขตานีติ** กมฺมาทิปจฺจเยหิ สเมจฺจ สมฺภุย ทุกฺขาทีนิ กรียนฺตีติ สงฺขตานิฯ **นิโรธธมฺมานี**ติ นิรุชฺฌนํ **นิโรโธ,** ธโมฺมปิ นิโรธธโมฺมว, ตสฺมา นิโรโธ ธโมฺม สภาโว เยสํ ทุกฺขาทีนนฺติ **นิโรธธมฺมานี**ติ อโตฺถว คเหตโพฺพฯ ตานิ ตีณิ สจฺจานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ทุกฺขํ สมุทโย มโคฺค”**ติ วุตฺตํฯ ตีณิ ทุกฺขสมุทยมคฺคสจฺจานิ สงฺขตานีติ วุตฺตานิ, ‘‘กึ นิโรธสจฺจ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“นิโรโธ อสงฺขโต”**ติ วุตฺตํฯ อิธ ‘‘นิโรธธโมฺม’’ติปิ วตฺตพฺพํฯ กมฺมาทิปจฺจเยหิ อสงฺขตตฺตา **อสงฺขโต**ฯ อุปฺปาทนิโรธาภาวโต **อนิโรธธโมฺม**ฯ ‘‘ปหายกปหาตเพฺพสุ สเจฺจสุ กตเมน ปหายเกน กตโม ปหาตโพฺพ, กตมาย ภูมิยา ปหีโน’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ สมุทโย ทฺวีสุ ภูมีสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทฺวีสุ ภูมีสู**ติ ทสฺสนภาวนาภูมีสุฯ **กามจฺฉโนฺท**ติ กามภวราโคฯ **รูปราโค**ติ รูปภวราโคฯ **อรูปราโค**ติ อรูปภวราโคฯ สํโยชนเภทโต ทส สํโยชนานิ ปหียนฺตีติ โยชนาฯ

๑๒. ปหาตพฺพสํโยชนานิ ทสฺสนภูมิภาวนาภูมิเภเทน วิภตฺตานิ, อเมฺหหิปิ ญาตานิ, ‘‘อินฺทฺริยเภทโต กถํ วิภตฺตานี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“ตตฺถ ตีณี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘ปหาตพฺพสํโยชเนสุ กตมานิ สํโยชนานิ กตมํ อินฺทฺริยํ อตฺตโน ปหายกํ กตฺวา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ ตีณี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อธิฏฺฐาย** อตฺตโน ปหายกํ กตฺวา **นิรุชฺฌนฺติ** อนุปฺปาทวเสนฯ ‘‘อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยญฺจ อญฺญินฺทฺริยญฺจ สํโยชนานํ นิรุชฺฌนเหตุ โหตุ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ กิสฺส เหตู’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยํ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยํ** เยน อญฺญาตาวินฺทฺริเยน อรหา ‘‘เม ชาติ ขีณา’’ติ เอวํ ชานาติ, **อิทํ** ชานนเหตุ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ **ขเย** ชาติกฺขเย อรหตฺตผเล ปวตฺตํ **ญาณํฯ ยํ** เยน อญฺญาตาวินฺทฺริเยน อรหา ‘‘อิตฺถตฺตาย อปรํ น ภวิสฺสามี’’ติ ปชานาติ, **อิทํ** ปชานนเหตุ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ **อนุปฺปาเท** ปน อนุปฺปชฺชเน อรหตฺตผเล ปวตฺตํ **ญาณํ** อญฺญาตาวินฺทฺริยํ ชานนเหตุ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อินฺทฺริยญาณานิ ปหายกานิ กตฺวา สํโยชนานิ นิรุชฺฌนฺติ, ‘‘ตานิ ญาณานิ กทา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“ตตฺถ ยญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ ปาปุณนฺตสฺส นิรุชฺฌตุ, อญฺญินฺทฺริยํ อรหตฺตํ ปาปุณนฺตสฺส นิรุชฺฌตุ, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ กทา นิรุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ ยญฺจ ขเย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เทฺว**ติ กิจฺจเภเทน เทฺว, สภาวโต ปน เอกาวฯ

‘‘ปชานนกิจฺจมฺปิ เอกเมว, กถํ เทฺว สิยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อารมฺมณปญฺญาเภเทน เทฺว นามานิ ลพฺภนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สา**ติ ยา ปญฺญา ปุพฺพคาถายํ โสตปิธานกิเจฺจน วุตฺตา, สา ปญฺญา ปกาเรหิ ชานนสภาเวน **ปญฺญา** นามฯ **ยถาทิฏฺฐํ** อารมฺมณํ **อปิลาปนเฏฺฐน** โอคาหนเฏฺฐน **สติ** นามฯ

๑๓. ‘‘ปญฺญา เจว สติ จา’’ติ ปทสฺส อโตฺถ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘นามรูปญฺจา’ติ ปทสฺส อโตฺถ กถํ อเมฺหหิ ญาตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา นามรูปํ วิภชนฺโต **“ตตฺถ เย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ กมฺมวิปากวฏฺฏเภเท ภวตฺตเยฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตนามรูปสมุทาเยฯ **ปญฺจินฺทฺริยานี**ติ จกฺขาทิปญฺจินฺทฺริยานิฯ **วิญฺญาณสมฺปยุตฺต**นฺติ สมฺปยุตฺตปจฺจยตฺตํ สนฺธาย น วุตฺตํ, ปจฺรชนสฺส ปน อวิภชิตฺวา คหณียสภาวมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วิภาคํ ชานเนฺตหิ ปน ‘‘นามํ วิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ, รูปํ ปน น

วิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ, สหชาต’’นฺติ วิภชิตฺวา คเหตพฺพํฯ **ตสฺสา**ติ ปญฺญาสติสหิตสฺส นามรูปสฺสฯ **นิโรธ**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํฯ

ภควนฺตํ ปุจฺฉโนฺต อายสฺมา อชิโต **“ปญฺญา เจว...เป.... กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”**ติ เอวํ ปารายเน อาหฯ ‘‘ปญฺญา เจวาติอาทิคาถาย ยา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ ปุจฺฉิตา, สา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ กตเมน อธิคเมน ปตฺตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จตุริทฺธิปาทมุเขน อริยมคฺคาธิคมมุเขน ปตฺตพฺพา, จตุริทฺธิปาทภาวนาย จ จตฺตารินฺทฺริยานิ มูลภูตานิ, ตสฺมา มูลภูตานิ ตานิ จตฺตารินฺทฺริยานิ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ สติ จ ปญฺญา จา”**ติอาทิมาหฯ กุสลากุสลธมฺมคติโย สมเนฺวสมานาย สติยา สิชฺฌมานาย เอกเนฺตน สมาธิ นิปฺผาเทตโพฺพ, สติคฺคหเณน จ ปริยุฎฺฐานปฺปหานํ คาถายํ อธิเปฺปตํ, ปริยุฎฺฐานปฺปหาเนน จ สมาธิกิจฺจํ ปากฎนฺติ อาห **“สติ เทฺว อินฺทฺริยานิ สตินฺทฺริยญฺจ สมาธินฺทฺริยญฺจา”**ติฯ ปญฺญาย อนุสยสมุคฺฆาตํ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสงฺขาเตน วีริเยน สิชฺฌติ, น วินา เตนาติ วุตฺตํ **“ปญฺญา เทฺว อินฺทฺริยานิ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ วีริยินฺทฺริยญฺจา”**ติฯ

อิเมสุ ยถาวุเตฺตสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสุ ปุพฺพภาเค วา มคฺคกฺขเณ วา สิชฺฌเนฺตสุ ตํสมฺปยุตฺตา ยา สทฺทหนา โอกปฺปนา สิทฺธา, อิทํ สทฺทหนโอกปฺปนสงฺขาตํ ธมฺมชาตํ สทฺธินฺทฺริยํ สิทฺธํ, ‘‘เตสุ มูลภูเตสุ อินฺทฺริเยสุ สิเทฺธสุ กตเมน อินฺทฺริเยน กตโม ธโมฺม สิโทฺธ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมินา อยํ สิโทฺธติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ ยา สทฺธาธิปเตยฺยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ สตฺยาทีสุฯ **สทฺธาธิปเตยฺยา**ติ ปจฺจยภูตาย สทฺธาย สิโทฺธ ฉโนฺท อธิปตีติ **สทฺธาธิปติ,** สทฺธาธิปตินา ปวเตฺตตพฺพา จิเตฺตกคฺคตาติ **สทฺธาธิปเตยฺยาฯ ฉนฺทสมาธี**ติ ฉนฺทํ เชฎฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ วา ฉนฺทาธิปตินา สมฺปยุโตฺต ปุพฺพภาเค ปวโตฺต สมาธิ วา ฉนฺทสมาธิ, ปหานํ ปหานเหตุ โหตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ **ปหาน**นฺติ จ ปชหติ วิกฺขมฺภิตกิเลเส เอเตน ฉนฺทสมาธินาติ **ปหาน**นฺติ กรณสาธนโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ปฎิสงฺขานพเลนา**ติ ปริกมฺมพเลนฯ **ภาวนาพเลนา**ติ มหคฺคตภาวนาพเลนฯ

‘‘โส ฉนฺทสมาธิ สยํ เกวโลว ปหาน’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ สมาหิเต จิเตฺต จิตฺตุปฺปาเทฯ ‘‘ตสฺมิํ สมาหิเต จิตฺตุปฺปาเท อสฺสาสา’’ติอาทินา อสฺสาสาทิสีเสน อสฺสาสาทิชนกา วีริยสงฺขารา คหิตา, เต จ ยาว ภาวนาปาริปูรี, ตาว ปุนปฺปุนํ สรณโต จ **สรา,** ปุนปฺปุนํ สงฺกปฺปโต จ **สงฺกปฺปา**ฯ โย ปน ‘‘สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขารา จา’’ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาโร ปุริมโก ฉนฺทสมาธิ วา กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ตทงฺคปฺปหานตาย จ ปหานํ ปหานเหตุปธานํ วา, ‘‘อิเม วุตฺตปฺปการา สงฺขาราทโย กิํ ภาเวนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อิเม จ สงฺขารา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิเม สงฺขารา จ ตทุภยญฺจ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามิํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตีติ โยชนาฯ

ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตนฺติ ฉโนฺท เอว อธิปติ **ฉนฺทาธิปติ,** ฉนฺทาธิปติสมาธิฯ เตน วุตฺตํ ภควตา – ‘‘ฉนฺทํ เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อธิปติํ กริตฺวา ลภติ สมาธิ’’นฺติ (วิภ. ๔๓๒)ฯ ฉนฺทเหตุโก วา สมาธิ, ฉนฺทาทิโก วา สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ,** ฉนฺทาธิปติสฺส ปจฺจยุปฺปโนฺน สมาธีติ วุตฺตํ โหติฯ ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขารา,** ปธานสเทฺทน สงฺขตสงฺขาราทโย นิวตฺตาปิตา, ฉนฺทสมาธิ จ ปธานสงฺขารา จาติ **ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารา** , เตหิ สมนฺนาคโต **ฉนฺท...เป.... สมนฺนาคโต,** ตํ...เป.... คตํฯ อิชฺฌติ สมิชฺฌติ นิปฺปชฺชตีติ **อิทฺธิ,** โกฎฺฐาโส, อิทฺธิ เอว ปาโท โกฎฺฐาโสติ **อิทฺธิปาโท,** อิทฺธิปาทจตุโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา

ตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ **อิทฺธิ,** ปชฺชติ เอเตนาติ **ปาโท,** อิทฺธิยา ปาโทติ **อิทฺธิปาโท**ฯ อิทฺธิปาโทติ สามญฺญตฺถวเสน วุโตฺตปิ ‘‘ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคต’’นฺติ วุตฺตตฺตา ฉนฺทิทฺธิปาโทว คเหตโพฺพ, ตํ อิทฺธิปาทํ ตํ ฉนฺทิทฺธิปาทํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อโตฺถฯ

วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตนฺติ วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกฺขเณ ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํฯ **วิราคนิสฺสิต**นฺติ วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิราคนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกฺขเณ ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิราคนิสฺสิตํ , อารมฺมณโต นิสฺสรณวิราคนิสฺสิตํฯ **นิโรธนิสฺสิต**นฺติ วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺคนิโรธนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณนิโรธนิสฺสิตํ, มคฺคกฺขเณ กิจฺจโต สมุเจฺฉทนิโรธนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณนิโรธนิสฺสิตํฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ เอตฺถ ปริจฺจาคโวสฺสคฺคปกฺขนฺทนโวสฺสคฺควเสน โวสฺสโคฺค ทุวิโธฯ ตตฺถปิ วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺควเสน ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค, นิพฺพานนินฺนภาเวน ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค, มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวเสน ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค, อารมฺมณกรเณน นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺคติ วิภชิตฺวา คเหตโพฺพฯ ยถาวุตฺตโวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมติ, ปริณตํ วา ปริปจติ ปริปจนํ กโรตีติ **โวสฺสคฺคปริณามี,** ตํ โวสฺสคฺคปริณามิํฯ

ฉนฺทิทฺธิปาทภาวนากาโร อาจริเยน วุโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ วีริยิทฺธิปาทภาวนากาโร อเมฺหหิ วิชานิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ตตฺถ ยา วีริยาธิปเตยฺยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนยานุสาเรเนว วิเญฺญโยฺยฯ สํขิตฺตวเสน ปน ฐปิตํ ปาฐํ วิตฺถารโต ฐเปสฺสามิฯ กถํ? –

> ‘‘ตตฺถ ยา วีริยาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ วีริยสมาธิฯ สมาหิเต จิเตฺต กิเลสานํ วิกฺขมฺภนตาย ปฏิสงฺขานพเลน วา ภาวนาพเลน วา, อิทํ ปหานํฯ ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา วิตกฺกวิจารา สญฺญาเวทยิตา สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขาราฯ อิติ ปุริมโก จ วีริยสมาธิ, กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ปหานํ อิเม จ สงฺขารา, ตทุภยํ วีริยสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามิํฯ
>
> ‘‘ตตฺถ ยา จิตฺตาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ จิตฺตสมาธิฯ สมาหิเต จิเตฺต กิเลสานํ วิกฺขมฺภนตาย ปฏิสงฺขานพเลน วา ภาวนาพเลน วา, อิทํ ปหานํฯ ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา วิตกฺกวิจารา สญฺญาเวทยิตา สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขาราฯ อิติ ปุริมโก จ จิตฺตสมาธิ, กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ปหานํ อิเม จ สงฺขารา, ตทุภยํ จิตฺตสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามิํฯ
>
> ‘‘ตตฺถ ยา วีมํสาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ วีมํสาสมาธิ, สมาหิเต จิเตฺต กิเลสานํ วิกฺขมฺภนตาย ปฏิสงฺขานพเลน วา ภาวนาพเลน วา, อิทํ ปหานํฯ ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา วิตกฺกวิจารา สญฺญาเวทยิตา สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขาราฯ อิติ ปุริมโก จ วีมํสาสมาธิ กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ปหานํ อิเม จ สงฺขารา, ตทุภยํ วีมํสาสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามิ’’นฺติฯ

อยํ ปน วิเสโส – **วีริยสมาธี**ติ วีริยํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ วา วีริยาธิปตินา สมฺปยุโตฺต ปุพฺพภาเค ปวโตฺต สมาธิ วา วีริยสมาธิฯ **จิตฺตสมาธี**ติ จิตฺตํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ วา จิตฺตาธิปตินา สมฺปยุโตฺต ปุพฺพภาเค ปวโตฺต สมาธิ วา จิตฺตสมาธิฯ **วีมํสาสมาธี**ติ วีมํสํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺติโต สมาธิ วา วีมํสาธิปตินา สมฺปยุโตฺต ปุพฺพภาเค ปวโตฺต สมาธิ วา วีมํสาสมาธีติฯ

สตฺติพลานุรูเปเนตฺถ สเงฺขปวณฺณนา กตา, คมฺภีรญาเณหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุรูเปน วิตฺถารโต วา คมฺภีรโต วา วิภชิตฺวา คเหตพฺพาฯ

๑๔. ‘‘ฉนฺทสมาธิ วีริยสมาธิ จิตฺตสมาธิ วีมํสาสมาธี’’ติ วุโตฺต, ‘‘เอวํ สติ วีมํสาสมาธิเยว ญาณมูลโก ญาณปุพฺพงฺคโม ญาณานุปริวตฺติ ภเวยฺย, อเญฺญ ตโย สมาธโย อญฺญาณมูลกา อญฺญาณปุพฺพงฺคมา อญฺญาณปวตฺติโย ภเวยฺยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา สเพฺพ สมาธโย ญาณมูลกาทโยเยวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘สโพฺพ สมาธิ ญาณมูลโก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโพฺพ สมาธี**ติ ฉนฺทสมาธิ, วีริยสมาธิ, จิตฺตสมาธิ, วีมํสาสมาธีติ จตุพฺพิโธ สมาธิฯ **ญาณมูลโก**ติ เอกาวชฺชนวีถินานาวชฺชนวีถีสุ ปวตฺตํ อุปจารญาณมูลโกฯ **ญาณปุพฺพงฺคโม**ติ อธิคมญาณํ ปุพฺพงฺคมํ อสฺสาติ ญาณปุพฺพงฺคโมฯ **ญาณานุปริวตฺตี**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํ อนุปริวตฺติ อสฺสาติ ญาณานุปริวตฺติฯ อถ วา นานาวชฺชนูปจารญาณํ วา ปฏิสนฺธิญาณํ วา มูลํ อสฺสาติ **ญาณมูลโก,** อุปจารญาณํ ปุพฺพงฺคมํ อสฺสาติ **ญาณปุพฺพงฺคโม,** อปฺปนาญาณํ อนุปริวตฺติ อสฺสาติ **ญาณานุปริวตฺติ** ฯ สพฺพํ วา อุปจารญาณํ มูลํ อสฺสาติ **ญาณมูลโก**ฯ อปฺปนาญาณํ ปุพฺพงฺคมํ อสฺสาติ **ญาณปุพฺพงฺคโม**ฯ อภิญฺญาญาณํ อนุปริวตฺติ อสฺสาติ **ญาณานุปริวตฺติ,** อนุปริวตฺตนํ วา **อนุปริวตฺติ,** ญาณสฺส อนุปริวตฺติ **ญาณานุปริวตฺติ,** ญาณานุปริวตฺติ อสฺสาติ **ญาณานุปริวตฺติ**ฯ ญาณํ ปน ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการเมวฯ

ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉาติ ยถา ฉนฺทสมาธิอาทิจตุพฺพิธสมาธิสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณานุปริวตฺติภาเวน ปุเร อตีตาสุ ชาตีสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุปิ สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ อตฺตโน ขนฺธปฏิพทฺธสฺส, ปเรสํ ขนฺธปฏิพทฺธสฺส จ สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนํ ตถา ตถาวุตฺตสมาธิสฺส อนาคตํสญาณานุปริวตฺติภาเวน ปจฺฉา อนาคตาสุ ชาตีสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุปิ สํวฏฺฏวิวเฏฺฏสุ อตฺตโน ขนฺธปฏิพทฺธสฺส, ปเรสํ ขนฺธปฏิพทฺธสฺส จ สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ยถา ปจฺฉา ตถา ปุเร**ติ ยถา ยถาวุตฺตสมาธิสฺส เจโตปริยญาณานุปริวตฺติภาเวน อนาคเตสุ สตฺตสุเยว ทิวเสสุ ปรสตฺตานํเยว จิตฺตสฺส สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนํ, ตถา ตถาวุตฺตสมาธิสฺส ปุเร อตีเตสุ สตฺตสุเยว ทิวเสสุ ปรสตฺตานํเยว จิตฺตสฺส สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนนฺติ อโตฺถฯ

ยถา ทิวา ตถา รตฺตินฺติ ยถา จกฺขุมนฺตานํ สตฺตานํ ทิวสภาเค สูริยาโลเกน อนฺธการสฺส วิทฺธํสิตตฺตา อาปาถคตํ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปํ มโนวิญฺญาเณนปิ สุวิเญฺญยฺยํ, ตถา รตฺติภาเค จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร วตฺตมาเน ยถาวุตฺตสมาธิสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณานุปริวตฺติภาเวน รูปายตนสฺส สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนํฯ **ยถา รตฺติํ ตถา ทิวา**ติ ยถา รตฺติภาเค จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร ยถาวุตฺตสมาธิสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณานุปริวตฺติภาเวน รูปายตนสฺส สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนํ, ตถา ทิวสภาเค สุขุมสฺส รูปายตนสฺส วา เกนจิ ปาการาทินา ติโรหิตสฺส รูปายตนสฺส วา อติทูรฏฺฐาเน ปวตฺตสฺส รูปายตนสฺส วา ยถาวุตฺตสมาธิสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณานุปริวตฺติภาเวน สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฏิวิชฺฌนนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ยถา ยถาวุตฺตสมาธิสฺส ทิวสภาเค ทิพฺพโสตญาณานุปริวตฺติภาเวน สุขุมสฺส สทฺทายตนสฺส วา เกนจิ ปาการาทินา ติโรหิตสฺส สทฺทายตนสฺส วา อติทูรฎฺฐาเน ปวตฺตสฺส สทฺทายตนสฺส วา สุฎฺฐุ ปฎิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฎิวิชฺฌนํ, ตถา รตฺติภาเคปิ ยถาวุตฺตสมาธิสฺส ทิพฺพโสตญาณานุปริวตฺติภาเวน สุขุมสฺส สทฺทายตนสฺส วา เกนจิ ปาการาทินา ติโรหิตสฺส สทฺทายตนสฺส วา อติทูรฎฺฐาเน ปวตฺตสฺส สทฺทายตนสฺส วา สุฎฺฐุ ปฎิวิชฺฌนเมว, น ทุปฺปฎิวิชฺฌนนฺติ อยํ นโยปิ เนตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **อฎฺฐกถายํ** –

“ยถา ปุเรติ ยถา สมาธิสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณานุปริวตฺติภาเวนา’’ติอาทึ วตฺวา ‘‘ยถา จ รูปายตเน วุตฺตํ, ตถา สมาธิสฺส ทิพฺพโสตญาณานุปริวตฺติตาย สทฺทายตเน จ เนตพฺพ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๔)ฯ

‘‘ญาณมูลกาทิสมาธินา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณานุปริวตฺติภาวาทิสหิเตน กึ ภาเวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อิติ วิวเฎนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **อปริโยนเทฺธนา**ติ นีวรณาทิวิคมเนนฯ **สปฺปภาสํ จิตฺต**นฺติ อิทฺธิปาทสมฺปยุตฺตํ มคฺคจิตฺตํ ภาเวติฯ อิทฺธิปาทสมฺปยุเตฺต มคฺคจิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน หิ มคฺค**จิตฺตสหภูนิ** กุสลานิ สทฺธินฺทฺริยวีริยินฺทฺริยสตินฺทฺริยสมาธินฺทฺริยปญฺญินฺทฺริยภูตานิ **ปญฺจินฺทฺริยานิ อุปฺปชฺชนฺติ**ฯ มคฺค**จิเตฺต** นิรุชฺฌมาเน อนุปฺปชฺชนภาเวน **นิรุชฺฌนฺติ** เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาฯ เอวํ มคฺค**วิญฺญาณสฺส** นิโรธา ปญฺญา จ สติ จ นิรุชฺฌตีติ โยชนาฯ

‘‘กสฺส วิญฺญาณสฺส นิโรธา นามรูปํ นิรุชฺฌตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นามรูปญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส นิโรธา นามรูปญฺจ นิรุชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ‘‘วิญฺญาณสฺส นิโรธา ปญฺญา จ สติ จาติ วุตฺตานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ เอวํ นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา นามรูปญฺจ นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌมานํ ปน นามรูปํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส นิโรธา นิรุชฺฌตีติ ทเสฺสตุํ **“นามรูปญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นามรูปญฺจา**ติ มเคฺคน ตณฺหาอวิชฺชาทิเก อนุปจฺฉิเนฺน อุปฺปชฺชนารหํ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ, ภูตุปาทารูปญฺจฯ **วิญฺญาณเหตุก**นฺติ อุปฺปชฺชนารหํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํ เหตุ อสฺส นามรูปสฺสาติ วิญฺญาณเหตุกํฯ **วิญฺญาณปจฺจยา นิพฺพตฺต**นฺติ วิญฺญาเณน ปจฺจเยน นิพฺพตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ อุปฺปชฺชนารหสฺส ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺสฯ **เหตู**ติ ตณฺหาอวิชฺชาทิโก กิเลโสฯ **วิญฺญาณ**นฺติ อุปฺปชฺชนารหํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํฯ **อนาหาร**นฺติ อปฺปจฺจยํฯ **อนภินนฺทิต**นฺติ กามตณฺหาทีหิ อนภินนฺทิตพฺพํฯ **อปฺปฎิสนฺธิก**นฺติ ปุนพฺภวาภิสนฺทหนรหิตํฯ นฺติ ตาทิสํ วิญฺญาณํฯ **อเหตู**ติ นตฺถิ เหตุสงฺขาตํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณํ อิมสฺส นามรูปสฺสาติ อเหตุฯ **อปฺปจฺจย**นฺติ สหายวิรเหน นตฺถิ ปจฺจยา สงฺขารา อิมสฺสาติ อปฺปจฺจยํฯ เอวํ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส นิโรธา นามรูปญฺจ นิรุชฺฌตีติฯ

‘‘ปญฺญาสตีนเญฺจว นามรูปสฺส จ วุตฺตปฺปกาเรน นิรุชฺฌนภาโว กถํ อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วตฺตพฺพากาเรน ปญฺญาสตีนเญฺจว นามรูปสฺส จ นิรุชฺฌนภาวชานนโก ภควา ยถานิรุชฺฌนภาวทีปกํ **“ยเมตํ…เป…. เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”**ติ คาถาวจนํ อาหฯ เตน คาถาวจเนน ตุเมฺหหิ มยา วุโตฺต นิรุชฺฌนภาโว สทฺทหิตโพฺพเยวาติฯ เอตฺถาปิ ปญฺญาสตินามรูปานํ นิรุชฺฌนํ อชานเนฺตน ตตฺถ วา สํสยเนฺตน อชิเตน ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘อทิฎฺฐโชตนา ปุจฺฉาติ วา ทิฎฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉาติ วา ปญฺญาทีนํ อเนกตฺถตฺตา ธมฺมโต วา อเนกาธิฎฺฐานา ปุจฺฉาติ วา ธมฺมาธิฎฺฐานา ปุจฺฉา’’ติ วา อิเจฺจวมาทิปุจฺฉาวิจโย นิทฺธาเรตโพฺพฯ ‘‘สรูปทสฺสนวิสฺสชฺชนนฺติ วา อเนกาธิฎฺฐานวิสฺสชฺชนนฺติ วา ธมฺมาธิฎฺฐานวิสฺสชฺชน’’นฺติ วา อิเจฺจวมาทิวิสฺสชฺชนวิจโย นิทฺธาเรตโพฺพฯ

เอวํ สตฺตาธิฏฺฐานาทิปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ เจว ธมฺมาธิฏฺฐานาทิปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ จ วิสุํ วิสุํ ทเสฺสตฺวา ปุจฺฉาวิจโย เจว วิสฺสชฺชนวิจโย จ อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘สตฺตาธิฏฺฐานธมฺมาธิฏฺฐาเนสุ เอกโต ทสฺสิเตสุ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนสุ กถํ ปุจฺฉาวิจโย เจว วิสฺสชฺชนวิจโย จ อเมฺหหิ วิญฺญาตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สตฺตาธิฏฺฐานธมฺมาธิฏฺฐานํ ปุจฺฉํ นีหริตฺวา ตตฺถ วิจยํ วิภชโนฺต **‘‘เย จ สงฺขตธมฺมาเส’’**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอวํ อนุสนฺธิปุจฺฉมฺปิ ทเสฺสตฺวา เหฏฺฐา สตฺตาธิฏฺฐานา, ธมฺมาธิฏฺฐานา จ ปุจฺฉา วิสุํ วิสุํ ทสฺสิตาติ อิทานิ ตา สห ทเสฺสตุํ ‘‘เย จ สงฺขตธมฺมาเส’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๔) –

วุตฺตํฯ ตสฺสายํ อโตฺถ – อิธ สาสเน **เย** อรหโนฺต สงฺขตธมฺมา โหนฺติ, **ปุถู** พหูเยว สตฺต ชนา **เสกฺขา** สีลาทิสิกฺขมานา โหนฺติ, **เตสํ** อรหนฺตาวเณฺจว เสกฺขานเณฺจ อิริยํ ปฏิปตฺตึ เม มหา ปุโฏฺฐ นิปโก ตฺวํ ภควา ปพฺรูหิ มาริส อิติ อายสฺมา อชิโต ปุจฺฉโนฺต อาหาติฯ

๑๕. ตสฺสํ คาถายํ ‘‘กิตฺตกานิ ปุจฺฉิตานี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อิมานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปทตฺถานุรูปํ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิมานิ ตีณิ ปทานิ ปุจฺฉิตานี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เย จ …เป.… มาริสา’’ติ คาถายํ เย ปญฺหา ปุจฺฉิตา, เต ปญฺหา ตโย โหนฺติ, ‘‘กิสฺส เกน การเณน ตโย โหนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘กิสฺส…เป.… โยเคนา’’**ติ วุตฺตํฯ เสกฺขา อริยา จ อเสกฺขา อริยา จ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ ปหานเญฺจาติ **เสขาเสขวิปสฺสนาปุพฺพงฺคมปฺปหานานิ,** เตสํ โยโคติ **เสขา…เป.… โยโค,** เตน เสขา…เป.… โยเคนฯ **เอวํ** ปุจฺฉาวิธินา **หิ** ยสฺมา ‘‘เย จ สงฺขตธมฺมาเส…เป.… มาริสา’’ติ คาถมาห, ตสฺมา ตโย ปญฺหา โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ

‘‘เย จ สงฺขตธมฺมาเส’’ติ อิมินา อเสกฺขานํ อรหตฺตํ ปุจฺฉติ, ‘‘เย จ เสกฺขา ปุถู อิธา’’ติ อิมินา เสกฺขาเสกฺขานํ เสกฺขสิกฺขนํ ปุจฺฉติ, ‘‘เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุโฏฺฐ ปพฺรูหิ มาริสา’’ติ อิมินา เสกฺขาเสกฺขานํ วิปสฺสนา ปุพฺพภาเค ตทงฺคปฺปหานํ ปุจฺฉติฯ ‘‘อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉาติ วา ทิฏฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉาติ วา สตฺตาธิฏฺฐานา ปุจฺฉาติ วา อเนกาธิฏฺฐานา ปุจฺฉา’’ติ วา อิเจฺจวมาทิปุจฺฉาวิจโย นิทฺธาเรตโพฺพฯ

สตฺตธมฺมาธิฏฺฐานํ ปุจฺฉํ นีหริตฺวา ปุจฺฉาวิจโย อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘ตสฺสํ ปุจฺฉายํ กตมา วิสฺสชฺชนาคาถา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ วิสฺสชฺชนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ คาถายํฯ ‘‘กาเมสุ…เป.… ปริพฺพเช’’ติ **วิสฺสชฺชนา**คาถา ภควตา วุตฺตาฯ **กาเมสู**ติ กามียนฺตีติ **กามา,** เตสุ กาเมสุฯ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน ปณฺฑิเตหิ นาภิคิเชฺฌยฺยฯ **มนสา นาวิโลสิยา**ติ อาวิลภาวกเร พฺยาปาทวิตกฺกาทโย เจว กายทุจฺจริตาทโย จ ธเมฺม ปชหโนฺต ปณฺฑิโต มนสา อนาวิโล สุปฺปสโนฺน ภเวยฺยฯ **กุสโล สพฺพธมฺมานนฺ**ติ สพฺพธมฺมานํ อนิจฺจตาทินา ปริตุลิตตฺตา อนิจฺจตาทีสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ กุสโล เฉโกฯ **สโต**ติ เกสาทีสุ สรตีติ สโตฯ **ภิกฺขู**ติ สงฺขตธเมฺม ภยาทิโต อิกฺขตีติ ภิกฺขุฯ **ปริพฺพเช**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหานภาเวน กิเลสกามวตฺถุกาเม ปริ สมนฺตโต วเชฺชยฺยฯ

ปุจฺฉาคาถายํ ‘‘นิปโก’’ติ ปเทน ปสํสิเตน ภควตา วิสฺสชฺชนาคาถา วุตฺตา, ตสฺส ภควโต เยน อนาวรณญาเณน อุกฺกํสคเตน ปกฺกภาโว ทสฺสิโต, ตํ อนาวรณญาณํ ตาว กายกมฺมาทิเภเทหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ภควโต สพฺพํ กายกมฺม’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อนาวรณญาเณน ชานิตฺวา กตํ สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อตีเต อํเส**ติ อตีตภเว สปรกฺขนฺธาทิเก โกฏฺฐาเส อญฺญาเณน อปฺปฏิหตํ ภควโต ญาณทสฺ

สนํฯ **อนาคเต อํเส**ติ อนาคตภเว สปรกฺขนฺธาทิเก โกฏฺฐาเสฯ **ปจฺจุปฺปเนฺน อํเส**ติ ปจฺจุปฺปเนฺน ภเว สปรกฺขนฺธาทิเก โกฏฺฐาเสฯ

''ญาณทสฺสนสฺส กตรสฺมึ ปฏิฆาโต''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา ปฏิฆาตวิสยํ ทเสฺสตุํ **''โก จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ''ปจฺจุปฺปนฺนภเว สปรกฺขนฺธาทิเก โกฏฺฐาเส อเญฺญสมฺปิ ญาณทสฺสนํ ภเวยฺย, ตทนุสาเรน อตีตานาคตโกฏฺฐาเสสุปิ กตรสฺมึ อเญฺญสํ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโต ภเวยฺยา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา ปฏิฆาตวิสยํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **''โก จา''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โก จา**ติ กฺว กตรสฺมึ สมเย อเญฺญสํ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโต ภเวยฺยาติ ปุจฺฉิฯ

อนิเจฺจ, ทุเกฺข, อนตฺตนิเย จ อเญฺญสํ อญฺญาณํ ยํ อทสฺสนํ อตฺถิ, อญฺญาณาทสฺสนสงฺขาโต สภาโว ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโต ภวติ, น สปรกฺขนฺธาทิทสฺสนมตฺตปฏิฆาโตฯ เอเตน อนิจฺจโต ลกฺขณตฺตเย ปวตฺตสฺส ญาณทสฺสนสฺส อเญฺญสํ ทุรภิสมฺภวํ, ภควโต จ ญาณทสฺสนสฺส อเญฺญหิ อสาธารณตํ ทเสฺสติฯ ภควโต หิ ลกฺขณตฺตยวิภาวเนน เวเนยฺยา จตุสจฺจปฺปฏิเวธํ ลภนฺติฯ ''ภควโต ญาณทสฺสนปฏิฆาตาภาเวน อเญฺญสญฺจ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาตภาโว กตมาย อุปมาย อมฺหากํ ปากโฏ''ติ วตฺตพฺพภาวโต อุปมาย ปากฏํ กาตุํ **''ยถา อิธา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิธ** สตฺตโลเก จกฺขุมา **ปุริโส** อากาเส ตารกานิ **ปเสฺสยฺย,** คณนสเงฺกเตน ''เอตฺตกานี''ติ โน จ ชาเนยฺย ยถา, **เอวํ** อเญฺญสํ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโต **อยํ** อญฺญาณทสฺสนสภาโว ภวติฯ

ภควโต ปน ตถา อภาวโต เกนจิ อญฺญาเณน อทสฺสเนน อปฺปฏิหตํ ญาณทสฺสนํ ภวตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ''ภควโต ญาณทสฺสนสฺส อปฺปฏิหตภาโว กสฺมา อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อนาวรณญาณทสฺสนา หิ พุทฺธา ภควโนฺต''**ติ วุตฺตํฯ ''นิปกสฺส…เป…. ภควโต อนาวรณญาณํ กายกมฺมาทิเภเทหิ อาจริเยน วิภชิตฺวา ทสฺสิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ปจฺฉา คาถาย 'อิริย'นฺติ ปเทน ปุจฺฉิตา เสกฺขาเสกฺขปฏิปทา กถํ วิชานิตพฺพา''ติ วตฺตพฺพตฺตา เสกฺขาเสกฺขปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ เสเขนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ วิสฺสชฺชเนฯ **เสเขนา**ติ สิกฺขนสีเลน ปุคฺคเลน รชนีเยสุ รูปารมฺมณาทีสุ ธเมฺมสุ เคธา จิตฺตํ รกฺขิตพฺพํ, ปริยุฏฺฐานีเยสุ อาฆาตวตฺถูสุ โทสา จิตฺตํ รกฺขิตพฺพํฯ

''เตสุ เคธโทเสสุ กตมํ นิวาเรโนฺต ภควา วิสฺสชฺชนคาถายํ กตมํ ปทมาหา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ ยา อิจฺฉา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เคธโทเสสุฯ **อิจฺฉา**ติ ราคิจฺฉาฯ **มุจฺฉา**ติ โลภโมหสหคตโมหมุจฺฉาฯ **ปตฺถนา**ติ ราคปตฺถนาฯ **ปิยายนา**ติ ตณฺหาปิยายนาว, น เมตฺตาปิยายนาฯ **กีฬนา**ติ เคธกีฬนาฯ เอตานิ หิ เคธปริยายวจนานิฯ **ตํ** เคธสงฺขาตํ อิจฺฉาทิกํ นิวาเรโนฺต ภควา ''กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺยา''ติ **เอวํ** วิสุํ วิสุํ ปกาเรน อาหฯ

ปริยุฏฺฐานวิฆาตํ โทสํ นิวาเรโนฺต ภควา ''มนสานาวิโล สิยา''ติ เอวํ วิสุํ วิสุํ ปกาเรน อาหาติ โยชนาฯ เคธโทสานํ วิสุํ วิสุํ นิวาเรโนฺต ภควา เทฺว ปทานิ อาหาติ วุตฺตํ, ''ตํ เกน อเตฺถน สทฺทหิตพฺพ''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตถา หิ เสโข''**ติอาทิ วุตฺตํฯ รชนีเยสุ **อภิคิชฺฌโนฺต** เสโข อนุปฺปนฺนํ โลภปธานํ **กิเลส**ญฺจ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ กิเลสญฺจ **ผาติํ** อภิวฑฺฒนํ กโรติ, ปริยุฏฺฐานีเยสุ อาวิโล เสโข อนุปฺปนฺนํ โทสปธานํ กิเลสญฺจ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ กิเลสญฺจ **ผาติํ** วฑฺฒนํ กโรติ, อิติ อิมินา ปฏิเกฺขปอเตฺถน ตํ มม วจนํ สทฺทหิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘กึ ปน อนภิคิชฺฌโนฺต, อนาวิโล จ เสโกฺข อเคธโทสนิวารณเมว กโรติ, อุทาหุ อุตฺตริปิ ปฏิปทํ ปูเรตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อุตฺตริปิ ปฏิปทํ ปูเรติเยวาติ ทเสฺสโนฺต **“โย ปน อนาวิล สงฺกโปฺป”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนาวิลสงฺกโปฺป**ติ นตฺถิ อาวิลกรา สงฺกปฺปา พฺยาปาท สงฺกปฺปวิหึสาสงฺกปฺปา เอตสฺสาติ อนาวิลสงฺกโปฺป, อิจฺฉาทิเคธสฺส อภาเวน **อนภิคิชฺฌ โนฺต วายมติ** กุสลวายามํ ปวเตฺตติฯ ‘‘กถํ วายมตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“โส อนุปฺปนฺนาน”**นฺ ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โส**ติ อุปริภาวนามคฺคภาวตฺถาย ปฏิปชฺชมาโน เสโกฺขฯ **อนุปฺปนฺนาน**นฺติ อาทีนํ อโตฺถ สกฺกา อฏฺฐกถาวจเนเนว (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๕-๑๖) ชานิตุนฺติ น วิภโตฺตฯ

๑๖. **เยนา**ติ อสุภาทีนํ อนุสฺสรณลกฺขเณน อินฺทฺริเยน ตณฺหามยิตวตฺถูสุ กามตณฺหาย สหชาตํ **วิตกฺกํ** วาเรติ, **อิทํ** อสุภาทิอนุสฺสรณลกฺขณํ อินฺทฺริยํ **สตินฺทฺริยํฯ เยน** มหคฺคตภาว ปฺปเตฺตน อวิเกฺขเปน **พฺยาปาทวิตกฺกํ** วาเรติ, **อิทํ** อวิเกฺขปสงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **สมาธินฺทฺริยํฯ เยน** สมฺมปฺปธาเนน **วิหึสาวิตกฺกํ** วาเรติ, **อิทํ** สมฺมปฺปธานสงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **วีริยินฺทฺริยํฯ เยน** สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาเตน อินฺทฺริเยน อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน…เป…. นาธิวาเสติ, **อิทํ** สมฺมาทิฏฺฐิ สงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อิเมสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสุ สห อุปฺปชฺชมานา ยา สทฺทหนา โอก ปฺปนา อุปฺปชฺชติ, อนาวิลภาวโต **อิทํ** สทฺทหนสงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **สทฺธินฺทฺริยํ**ฯ อิมานิ เสกฺขสฺส ปญฺจินฺทฺริยานิฯ

เอกสฺมึเยว วิสเย เชฏฺฐกภาวํ น ปาปุเณยฺยุํ, อตฺตโน วิสเย เชฏฺฐกภาวํ ปาปุณิตุํ อรหนฺ ติ, ‘‘กตมํ อินฺทฺริยํ กตฺถ วิสเย เชฏฺฐกภาวํ ปวตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต อิทํ อินฺทฺริยํ อิมสฺมึ วิ สเย ปวตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ อินฺทฺริเยสุ จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุ สทฺธินฺทฺริยํ เชฏฺฐกภาวํ ปวตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ เส เสสุปิ โยเชตพฺพํฯ กึ นุ เสโกฺข ปญฺญินฺทฺริเยว อปฺปมโตฺต’ติ ภควตา วุโตฺต โถมิโต, อุทาหุ สเพฺพหิ กุสเลหิ ธเมฺมหีติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สเพฺพหิ กุสเลหิ ธเมฺมหิ ปญฺจินฺทฺริยปมุเขหิ วุโตฺต โถมิโต โหตีติ ทเสฺสตุํ **“เอวํ เสโข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํ** ปญฺจินฺทฺริยานํ นิพฺพตฺติ ทสฺสเนน **เสโข** ปุคฺคโล สเพฺพหิ กุสเลหิ ธเมฺมหิ อปฺปมโตฺตติ ภควตา **วุโตฺต** โถมิโต อนา วิลตาย มนสาติ โยชนาฯ ‘‘เสกฺขสฺส อนาวิลตา เกน สทฺทหิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เต นาห ภควา มนสานาวิโล สิยา”**ติ วุตฺตํฯ ภควตา ‘‘มนสานาวิโล สิยา’’ติ วุตฺตตฺตา เสกฺ ขสฺส อนาวิลตา ตุเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพาติฯ

๑๗. เสกฺขสฺส มตฺถกปฺปตฺตา ปฏิปทา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กถํ อเส กฺขสฺส มตฺถกปฺปตฺตา ปฏิปทา ญาตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา อเสกฺขสฺส มตฺถกปฺปตฺตํ ปฏิปทํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“กุสโล สพฺพธมฺมาน”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสุ ธ เมฺมสุ มตฺถกปฺปตฺตาย ปฏิปทาย อเสโกฺข **กุสโล** เฉกตโรติ ภควตา **วุโตฺต** โถมิโต อนาวิล ตาย มนสาติฯ อเสกฺขสฺส สพฺพธเมฺมสุ ยํ โกสลฺลํ ทเสฺสตุกาโม, ตสฺส โกสลฺลสฺส วิสยภูเต สพฺพธเมฺม ตาว ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“โลโก นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“สพฺพธมฺมาน”**นฺติ อิมินา วุตฺตธมฺมสงฺขาโต โลโก นาม กิเลสโลโก, ภวโลโก, อินฺทฺริยโล โกติ ติวิโธ โหตีติ โยชนาฯ ตตฺถ ปริตฺตธมฺมโฏฺฐ กิเลสชนนเฏฺฐน กิเลโส, กุสลาทิปวตฺ ตนเฏฺฐน โลโก จาติ **กิเลสโลโก**ฯ มหคฺคตธมฺมโฏฺฐ ภวนเฏฺฐน ภโว, วุตฺตนเยน โลโก จาติ **ภวโลโก**ฯ สทฺธินฺทฺริยาทิธมฺมโฏฺฐ อาธิปจฺจฏฺฐโยควเสน อินฺทฺริยภูโต หุตฺวา สทฺธินฺทฺริยา ทิปตฺตนเฏฺฐน โลโก จาติ **อินฺทฺริยโลโก**ฯ

‘‘ตีสุ โลเกสุ กตเมน กตโม สมุทาคจฺฉตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘สทฺธาทิอินฺทฺริยานิ โก นิพฺพตฺเตตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“โส อินฺทฺริยานิ นิพฺพตฺเตตี”**ติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **โส**ติ โย ปุคฺคโล กิเลสโลกสงฺขาเต ปริตฺตธมฺเม, ภวโลกสงฺขาเต มหคฺคตธมฺเม จ ตํตํสมฺปาทนวเสน ฐิโต, โส ปุคฺคโล สทฺธินฺทฺริยาทีนิ อินฺทฺริยานิ อตฺตสนฺตาเน นิพฺพตฺเตติฯ

‘‘อินฺทฺริเยสุ อตฺตสนฺตาเนสุ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตาปนวเสน วฑฺฒมาปิยมาเนสุ กา ปญฺญา ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อินฺทฺริเยสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เนยฺยสฺสา**ติ อภิเญฺญยฺยสฺสฯ **ปริญฺญา**ติ รูปารูปธมฺมํ สลกฺขณโต, ปจฺจยโต จ ปริคฺคหาทิวเสน ปวตฺตปญฺญาฯ ‘‘สา ปริญฺญา กติวิเธน อุปปริกฺขิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“สา ทุวิเธนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สา ปริญฺญา ทสฺสนปริญฺญาย จ ภาวนาปริญฺญาย จ ทุวิเธน วิญฺญูหิ อุปปริกฺขิตฺวา คเหตพฺพาติฯ **ทสฺสนปริญฺญายา**ติ จ ทสฺสนมคฺคปญฺญาชนิกาย ญาตปริญฺญายาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เตน **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ทสฺสนปริญฺญาติ ญาตปริญฺญา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๗)ฯ ***ภาวนาปริญฺญายา***ติ ภาวนามคฺคปญฺญาชนิกาย ตีรณปริญฺญาย สทฺธึ ปหานปริญฺญายาติ อโตฺถฯ

‘‘สา ทุวิเธนา’ติอาทินา วุโตฺต อโตฺถ อติสเงฺขโป น สกฺกา วิญฺญาตุํ, วิตฺถาเรตฺวา กเถหี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยทา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยทา**ติ พลววิปสฺสนุปฺปชฺชนกาเลฯ **เสโข**ติ สิกฺขนสีลตาย กลฺยาณปุถุชฺชโน เจว โสตาปนฺนาทิโก จฯ **เญยฺยน**ฺติ ญาตพฺพํ รูปาทิกํ สงฺขารํฯ **ปริชานาตี**ติ ปริคฺคหาทิญาเณน ปริคฺคเหตฺวา ชานาติ นิพฺพิทาญาณสหคเตนฯ **ตสฺสา**ติ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส เจว โสตาปนฺนาทิกสฺส จฯ **เทฺว ธมฺมา**ติ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส พลววิปสฺสนาธโมฺม เจว โสตาปนฺนาทิกสฺส จ พลววิปสฺสนาธโมฺม จฯ ยถากฺกมํ **ทสฺสนโกสลฺลํ** โสตาปตฺติมคฺคญาณเญฺจว ***ภาวนาโกสลฺลํ*** สกทาคามิมคฺคาทิกญฺจ สนฺตาเน ปวตฺตาปนวเสน คจฺฉนฺติฯ

‘‘ปุเพฺพ ยํ ญาณํ ‘เนยฺยสฺส ปริญฺญา’ติ วุตฺตํ, ตํ ญาณํ กติวิเธน เวทิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตํ ญาณํ ปญฺจวิเธน เวทิตพฺพํ...เป... สจฺฉิกิริยา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตาสุ วิปสฺสนาเภเทน ภินฺนาสุ ปญฺจสุ อภิญฺญาทีสุ กตมา อภิญฺญา, กตมา ปริญฺญา, กตมํ ปหานํ, กตมา ภาวนา, กตมา สจฺฉิกิริยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ อภิญฺญาทีสุฯ **ยํ ธมฺมานํ สลกฺขเณ ญาณ**นฺติ รูปธมฺมานํ กกฺขฬาทิสลกฺขเณ, อรูปธมฺมานํ ผุสนาทิสลกฺขเณ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตํ ยํ ญาณํ เหตุผลชานนเหตุชานนสงฺขาตา **ธมฺมปฎิสมฺภิทา** เจว เหตุผลชานนสงฺขาตา **อตฺถปฎิสมฺภิทา** จ ภวติฯ **อยํ** สลกฺขเณน สทฺธึ เหตุผลชานนา ปญฺญา **อภิญฺญา** นามฯ

เอวนฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ อภิญฺญาญาเณน **อภิชานิตฺวาฯ ยา ปริชานนา**ติอาทีสุ ‘‘อิทํ อนวชฺชํ **กุสลํ,** อิทํ สาวชฺชํ **อกุสลํ,** อิทํ อกุสลวิปากชนกํ **สาวชฺชํ,** อิทํ กุสลวิปากชนกํ **อนวชฺชํ,** อิทํ สํกิลิฎฺฐํ **กณฺหํ,** อิทํ อสํกิลิฎฺฐํ **สุกฺกํ,** อิทํ กุสลํ อนวชฺชาทิกํ **เสวิตพฺพํ,** อิทํ อกุสลํ สาวชฺชาทิกํ **น เสวิตพฺพ**’’นฺติ เอวํ อนิจฺจาทิโต กลาปสมฺมสนาทิวเสน คหิตา สมฺมสิตา **อิเม** วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา สงฺขต**ธมฺมา อิทํ** อุทยพฺพยญาณาทิผลํ อานิสํสํ อนุกฺกเมน นิพฺพตฺตาเปนฺติฯ ตนฺนิพฺพตฺตวิปสฺสนาย อุปฺปชฺชนโต อุปจารํ อุปฺปาเทนฺติ, **เอวํ** อนุกฺกเมน คหิตานํ ปวตฺติตานํ **เตสํ** อุทยพฺพยญาณาทีนํ **อยํ** สจฺจานุโพธปฎิเวโธ **อโตฺถ**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ยา ปริชานนา ปวตฺตา, สา **อยํ** ปริชานนา **ปริญฺญา** นามาติ โยเชตฺวา, **เอวํ** วุตฺตปฺปการาย ปริญฺญาปญฺญาย **ปริชานิตฺวา** ปหาตพฺพา, ภาเวตพฺพา, สจฺฉิกาตพฺพา จ ตโย ธมฺมา อว

สิฏฺฐา ภวนฺติฯ ‘‘เย อกุสลา, เต ปหาตพฺพา’’ติ ยา ปริชานนา ปญฺญา ปวตฺตา, อิทํ ปหานํ ปหานญาณํฯ ‘‘เย กุสลา, เต ภาเวตพฺพา’’ติ ยา ปริชานนา ปญฺญา ปวตฺตา, สา ภาวนา ปญฺญาฯ ‘‘ยํ อสงฺขตํ, อิทํ สจฺฉิกิริย’’นฺติ ยา ปริชานนา ปญฺญา ปวตฺตา, สา สจฺฉิกิริยาปญฺญาติ โยเชตฺวา อฏฺฐกถาธิปฺปาเยน อวิรุทฺโธ อตฺโถ คเหตโพฺพฯ

อภิญฺญาทโย ปญฺจวิธา ปญฺญา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘ตาหิ ปริญฺญาหิ ชานโนฺต ปุคฺคโล ‘กิ’นฺติ วุจฺจติ โถมียตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โย เอว’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย** ปุคฺคโล **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน ชานาติ, **อยํ** ชานโนฺต ปุคฺคโล ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ กุสลตฺตา เฉกตฺตา ‘‘อตฺถกุสโล’’ติ **วุจฺจติ** โถมียติ, ปจฺจยธเมฺมสุ กุสลตฺตา **‘‘ธมฺมกุสโล’’**ติ จ จตุนฺนํ เอกตฺตาทีนํ นยานํ ยุตฺตตาย โกวิทตฺตา **‘‘กลฺยาณตากุสโล’’**ติ จ ผลสมาปตฺตีสุ โกวิทตฺตา **‘‘ผลตากุสโล’’**ติ จ วฑฺฒีสุ โกวิทตฺตา **‘‘อายกุสโล’’**ติ จ อวฑฺฒีสุ โกวิทตฺตา **‘‘อปายกุสโล’’**ติ จ อจฺจายิเก กิเจฺจ วา ภเย วา อุปฺปเนฺน สติ ตสฺส กิจฺจสฺส, ภยสฺส วา ติกิจฺฉนสมตฺถ ฐานุปฺปตฺติยการเณ โกวิทตฺตา **‘‘อุปายกุสโล’’**ติ จ มหเนฺตสุ อภิกฺกมาทีสุ สติสมฺปชญฺญาย สมฺปนฺนตฺตา **‘‘มหตา โกสเลฺลน สมนฺนาคโต’’**ติ จ **วุจฺจติ** โถมียติฯ ‘‘ตสฺส อเสกฺขสฺส อตฺถาทีสุ กุสลภาโว กถํ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กุสโล สพฺพธมฺมาน’’นฺติ วุตฺตตฺตา สทฺทหิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘กุสโล สพฺพธมฺมาน’’นฺติ ปทสฺส อโตฺถ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติ ปทสฺส อโตฺถ กถํ อเมฺหหิ วิตฺถารโต วิญฺญาโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติ ภควตา วุตฺตํ, ‘‘กตฺถ ปวเตฺตน สติสหิเตน ญาเณน สมฺปโนฺน สโต กิมตฺถํ ปริพฺพเช’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘อิเมสุ ปวเตฺตน สติสหิตญาเณน สมฺปโนฺน สโต อิมมตฺถํ ปริพฺพเช’’ติ นิยเมตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตนา**ติ โย อภิกฺกมาทีสุ ปวเตฺตน สติสหิตญาเณน สมนฺนาคโต สโต อเสกฺขภิกฺขุ, เตน อเสกฺขภิกฺขุนา ปรินิฏฺฐิตสิกฺขตฺตา อญฺญปโยชนาภาวโต **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ** อภิกฺกเนฺต…เป.… ตุณฺหีภาเวน **สเตน** สติสหิเตน **สมฺปชาเนน** ญาเณน **วิหาตพฺพํ** จตุอิริยาปถปริวตฺตนสงฺขาตํ วิหรณํ ปวเตฺตตพฺพํฯ

‘‘ยา เสกฺขาเสกฺขปฏิปทา นิทฺทิฏฺฐา, อิมา เสกฺขาเสกฺขปฏิปทา สเงฺขปโต กติวิธา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมา ปฏิปทาสงฺขาตา จริยา สเงฺขปโต ปุคฺคลวเสน เทฺวติ ทเสฺสตุํ **‘‘อิมา เทฺว จริยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยา จริยา ภาเวตพฺพกุสลาทิเภเทน วา อตฺถโกสลฺลาทิเภเทน วา อภิกฺกมาทีสุ สติสมฺปชญฺญเภเทน วา นิทฺทิฏฺฐา, อิมา จริยา เทฺวติ ภควตา **อนุญฺญาตา** อนุชานนวเสน เทสิตา, **วิสุทฺธานํ** อรหนฺตานํ **เอกา** จริยา, **วิสุชฺฌนฺตานํ** เสกฺขานํ **เอกา** จริยาติ ปุคฺคลวเสน เทฺวติ ทฏฺฐพฺพาฯ

‘‘อเสโกฺขเยว กสฺมา ‘สโต อภิกฺกมตี’ติอาทินา วุจฺจติ โถมียติ, กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ‘สโต อภิกฺกมตี’ติอาทินา วุจฺจติ โถมียตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘กตกิจฺจานิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อรหโต อินฺทฺริยานิ กตกิจฺจานิ, อินฺทฺริยานํ กตกิจฺจตฺตา ยํ ปุจฺฉํ ปุจฺฉิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ จตุพฺพิธํ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาภิสมเยน โพชฺฌิตพฺพํ…เป.… นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาภิสมเยน โพชฺฌิตพฺพํ ภเวฯ **จตุพฺพิธํ อิทํ โพชฺฌํ** โพชฺฌิตพฺพํ **โย** อเสโกฺข สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา **เอวํ** ปริญฺญาภิสมยาทินา **ชานาติ, อยํ** อเสโกฺข นิปฺปริยาเยน ‘‘ราคสฺส ขยาย, โทสสฺส ขยาย, โมหสฺส ขยาย สโต อภิกฺกมติ, สโต ปฏิกฺกมตี’’ติ **วุจฺจติ** โถมียติฯ เสโกฺขปิ ยถาวุตฺตํ **โพชฺฌํ** โพชฺฌิตพฺพํ

อตฺตโน ปริญฺญาภิสมยาทินา **ชานาติ,** ตสฺมา ‘‘สโต…เป…. โมหสฺสา’’ติ **วุจฺจติ** โถมียตีติ เวทิตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เก วิสุชฺฌนฺตา? เสกฺขา’’**ติฯ

‘‘กสฺมา เสกฺขาเสกฺขานํ สติสมฺปชญฺญน อภิกฺกมนาทิภาโว, ราคาทีนญฺจ ขยภาโว สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ **‘‘เตนาห ภควา สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’**ติฯ ‘‘ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ’นฺติอาทินา (เนตฺติ. ๑๕) มนาปิเกสุ กาเมสุ นาภิคิชฺฌนภาโว, อมนาปิเกสุ กาเมสุ มนสา อนาวิลภาโว, สพฺพธเมฺมสุ กุสลภาโว, สติสมฺปชญฺญน สมนฺนาคตสฺส ปริพฺพชนภาโว อาจริเยน นิทฺทิโฏฺฐ, โส นาภิคิชฺฌนภาวาทิโก กสฺมา อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วุตฺตํ **‘‘เตนาห กาเมสุ…เป…. ปริพฺพเช’’**ติฯ อิมิสฺสา คาถายปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจโย ปุเพฺพ เอกาธิฎฺฐานาทิธมฺมาธิฎฺฐานาทิวเสน วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

วิจยหารวิภเงฺค อชิตสุตฺตํ นีหริตฺวา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจโย อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม สุตฺตนฺตเรสุ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อชิตสุเตฺต ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจยนยานุสาเรน สุตฺตนฺตเรสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ นีหริตฺวา ปุจฺฉาวิจยวิสฺสชฺชนวิจยา โยเชตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ ปุจฺฉิตพฺพํ, เอวํ วิสฺสชฺชิตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน –

> เอตฺตาวตา จ มหาเถโร วิจยหารํ วิภชโนฺต อชิตสุตฺตวเสน ปุจฺฉาวิจยํ, วิสฺสชฺชนวิจยญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สุตฺตนฺตเรสุปิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจยานํ นยํ ทเสฺสโนฺต เอวํ ปุจฺฉิตพฺพํ, เอวํ วิสฺสชฺชิตพฺพ’นฺติ อาหา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๗) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวน**ฺติ อชิตสุเตฺต (สุ. นิ. ๑๐๓๘ อาทโย; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๕๗, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑ อาทโย) วุตฺตปุจฺฉาวิจยานุสาเรน ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตสุตฺตํ นีหริตฺวา ปุจฺฉาวิจโย วิภเชตโพฺพ, เอวํ อชิตสุเตฺต (สุ. นิ. ๑๐๓๘ อาทโย; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๕๗ อาทโย, อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑ อาทโย) วุตฺตวิสฺสชฺชนวิจยานุสาเรน สุตฺตนฺตเรสุปิ วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตสุตฺตํ นีหริตฺวา วิสฺสชฺชนวิจโย วิภเชตโพฺพฯ

ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวิจยา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตโม สุตฺตอนุคีติวิจโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘สุตฺตสฺส จ อนุคีตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุตฺตสฺสา**ติ นีหริตสุตฺตสฺสฯ **อนุคีตี**ติ สุตฺตนฺตรเทสนาสงฺขาตา อนุคีติฯ **อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ สมาเนตพฺพา**ติ ตสฺสา อนุคีติยา อตฺถโต, พฺยญฺชนโต จ สํวเณฺณตพฺพสุเตฺตน สมานา สทิสี กาตพฺพา, ตสฺมิํ วา สํวณฺณิยมานสุเตฺต อนุคีติ สุตฺตตฺถโต, พฺยญฺชนโต จ สมาเนตพฺพา ฯ ‘‘อตฺถโต อสมาเน โก นาม โทโส อาปเชฺชยฺยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **อตฺถาปคตํ หิ พฺยญฺชนํ สมฺผปฺปลาปํ ภวตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อตฺถโต อสมาเน โทโส วุโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, พฺยญฺชนโต อสมาเน ปน โก นาม โทโส อาปชฺชตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺส ปทพฺยญฺชนสฺส อโตฺถปิ ทุนฺนโย ภวตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ตสฺมา** สโทสตฺตา อนุคีติยา วา สุเตฺตน อตฺถพฺยญฺชนูเปตํ สงฺคายิตพฺพํฯ

อนุคีติวิจโย อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม สุตฺตสฺส วิจโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **สุตฺตญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุตฺตญฺจา**ติ นิทฺธาริตสุตฺตญฺจฯ **‘‘อิทํ** นิทฺธาริต**สุตฺตํ** นาม ภควตา วุตฺตํ **อาหจฺจวจนํ** กิํ, อุทาหุ สงฺคายเนฺตหิ วุตฺตํ **อนุสนฺธิวจนํ** กิ’’นฺติ ปวิจินิตพฺพํ, **‘‘อิทํ** นิทฺธาริตสุตฺตํ **นีตตฺถํ** กิํ, อุทาหุ **เนยฺยตฺถํ** กิ’’นฺติ ปวิจินิตพฺพํ, **‘‘อิทํ** นิทฺธาริตสุตฺตํ **สํกิเลสภาคิยํ** กิํ, อุทาหุ **วาสนาภาคิยํ** กิ’’นฺติ ปวิจินิตพฺพํ, **‘‘อิทํ** นิทฺ

ธาริตสุตฺตํ **นิเพฺพธภาคิยํ** กึ, อุทาหุ **อเสกฺขภาคิยํ** กิ’’นฺติ ปวิจินิตพฺพํฯ เอวํ ปวิจินิตฺวา ยทิ อาหจฺจวจนํ ภเว, เอวํ สติ ‘‘อาหจฺจวจน’’นฺติ นิทฺธาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ ยทิ อเสกฺขสุตฺตํ ภเว, เอวํ สติ ‘‘อเสกฺขสุตฺต’’นฺติ นิทฺธาเรตฺวา คเหตพฺพํ, ญาตนฺติ อโตฺถฯ

‘‘สุตฺตํ ปวิจินิตฺวา สุตฺตสฺส อตฺถภูตานิ สพฺพานิ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา กตฺถ ปเทเส ปสฺสิตพฺพานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา อิมสฺมึ ปเทเส ปสฺสิตพฺพานีติ ทเสฺสตุํ **‘‘กุหึ อิมสฺส สุตฺตสฺส สพฺพานิ…เป…. ปริโยสาเน’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมสฺส สุตฺตสฺสา**ติ ยํ สุตฺตํ วิจินิตุํ นิทฺธาริตํ, อิมสฺส สุตฺตสฺส จตุสจฺจวินิมุตฺตสฺส สุตฺตตฺถสฺส อภาวโต **สพฺพานิ สจฺจานิ** ตเสฺสว สุตฺตสฺส **อาทิมชฺฌปริโยสาเน** ปสฺสิตพฺพานีติ อโตฺถฯ

ยถาวุตฺตํ สุตฺตวิจยํ นิคเมโนฺต **‘‘เอวํ สุตฺตํ ปวิเจตพฺพ’’**นฺติ อาหฯ ‘‘น ยถาวุตฺตปุจฺฉาทีนํ ปวิเจตพฺพภาโว อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘เตนาห…เป. … อนุคีตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** ยถาวุตฺตปุจฺฉาทีนํ วิเจตพฺพภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน ‘‘ยํ ปุจฺฉิตญฺจ…เป…. อนุคีตี’’ติอาทิกํ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน วิเจตพฺพภาโว ตุเมฺหหิ ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพวาติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘ยถาวุตฺตปฺปกาโร จ วิจโย หาโร ปริปุโณฺณ กึ, อุทาหุ อโณฺณปิ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตโพฺพ อตฺถิ กิ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต วิจโย หาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุจฺฉาวิจยวิสฺสชฺชนวิจยปุพฺพาปรวิจยอนุคีติวิจยสุตฺตวิจยา สรูปโต วิภตฺตา, เตหิ อวเสโส อสฺสาทาทิวิจโยปิ ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา **ยุโตฺต** ยุญฺชิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ วิจยหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ **ปน** อฎฺฐกถาฎีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๓. ยุตฺติหารวิภงฺควิภาวนา

๑๘. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิจยหารวิภเงฺคน ปทปญฺหาทโย วิจิตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิจยหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ยุตฺติหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม ยุตฺติหาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิเฎฺฐสุ โสฬสสุ หาเรสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ยุตฺติหาโร** ยุตฺติหารวิภโงฺคติ ปุจฺฉิฯ ‘‘สเพฺพสํ หาราน’’นฺติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ วุจฺจมาโน ‘‘อยํ ยุตฺติหาโร’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ยุตฺติหารวิภโงฺค นามาติ วิเญฺญยฺยฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตตฺถ กตโม ยุตฺติหาโรติอาทิ ยุตฺติหารวิภโงฺค’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๘)ฯ อยํ ยุตฺติหาโร **กึ** นาม สุตฺตตฺถํ ยุตฺตายุตฺติวเสน **โยชยตี**ติ ยุญฺชิตพฺพํ สุตฺตตฺถํ ปุจฺฉติฯ สุตฺตโตฺถ ปน ทุวิโธ อตถากาเรน คยฺหมาโน, ตถากาเรน คยฺหมาโน อโตฺถติฯ ตตฺถ อตถากาเรน คยฺหมาโนว อโตฺถ ยาถาวโต ยุตฺตินิทฺธารเณน โยเชตโพฺพ, อิตโร ปน ภูตกถนมเตฺตน โยเชตโพฺพฯ ยสฺมา ปนายํ ยุตฺติคเวสนา นาม สํวณฺณนา มหาปเทเสหิ วินา น สมฺภวติ, ตสฺมา ยุตฺติหารํ วิภชโนฺต ตสฺส ยุตฺติหารสฺส ลกฺขณํ ปฐมํ อุปทิสิตุํ **‘‘จตฺตาโร มหาปเทสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มหาปเทสา**ติ มหเนฺต พุทฺธาทโย อปทิสิตฺวา วุตฺตานิ การณานิ, มหนฺตานิ วา ธมฺมสฺส อปเทสานิ ปติฎฺฐานานิฯ อปทิสียเตติ **อปเทโส,** พุโทฺธ อปเทโส เอตสฺส การณสฺสาติ **พุทฺธาปเทโส**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย เนตโพฺพฯ ‘‘พุทฺธสฺส สมฺมุขา

เอตํ สุตฺตํ มยา สุต''นฺติ วตฺวา อาภตสฺส คนฺถสฺส สุตฺตวินเยหิ สํสนฺทนํ ธโมฺม, อสํสนฺทนํ อธโมฺมติ วินิจฺฉยการณํ มหาปเทโสติ อธิปฺปาโยฯ ''พุทฺธสฺส สมฺมุขา มยา อาภตํ, สงฺฆสฺส สมฺมุขา มยา อาภตํ, สมฺพหุลเตฺถรานํ สมฺมุขา มยา อาภตํ, เอกเตฺถรสฺส สมฺมุขา มยา อาภต''นฺติ วตฺวา อาภตสฺส คนฺถสฺส ยานิ พฺยญฺชนปทอตฺถปทานิ สนฺติ, **ตานิ ปทพฺยญฺชนานิ** ภควตา เทสิเต **สุเตฺต โอตรยิตพฺพานิ** อนุปฺปเวสิตานิ, **วินเย** ราคาทิวินเย **สนฺทสฺสยิตพฺพานิ** สํสเนฺทตพฺพานิฯ ธมฺมตายํ **อุปนิกฺขิปิตพฺพานิ** ปกฺขิปิตพฺพานิฯ ยทิ สุตฺตเตฺถน, วินยเตฺถน, ธมฺมตาย จ อวิรุทฺธานิ โหนฺติ, เอวํ สติ ตว อาภตปทพฺยญฺชนานิ ยุตฺตานีติ วินิจฺฉยเนฺตหิ วตฺวา คเหตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ

สุตฺตวินยธมฺมตาสุ โอตรยิตพฺพานิ สนฺทสฺสยิตพฺพานิ อุปนิกฺขิปิตพฺพานีติ อาจริเยน วุตฺตานิ, ''กตฺถ สุเตฺต, กตฺถ วินเย, กตฺถ ธมฺมตาย''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''กตมสฺมึ สุเตฺต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จตูสุ อริยสเจฺจสู**ติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ทสฺสนเกสุ สุเตฺตสุฯ ราโค วินสฺสติ วูปสมติ เอเตน อสุภาทินาติ **ราควินยํ,** กึ ตํ? อสุภาทินิมิตฺตํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ **ราควินโย,** โก โส? อสุภาทินิมิตฺตทสฺสนโก สุตฺตนฺตวิเสโสฯ เอส นโย **โทสวินโย**ติอาทีสุปิฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** นาม สสฺสตทิฏฺฐิอุเจฺฉททิฏฺฐึ วิวเชฺชตฺวา เอกตฺตนยาทีนํ ทีปเนน อวิชฺชาทิสงฺขาราทิสภาวธมฺมานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาวทีปโกติ วุตฺตํ **''กตมิสฺสํ ธมฺมตายํ อุปนิกฺขิปิตพฺพานิ? ปฏิจฺจสมุปฺปาเท''**ติฯ

''สุตฺตาทีสุ อวตรเนฺต สนฺทิสฺสเนฺต อวิโลมเนฺต กึ น ชเนตี''ติ วตฺตพฺพโต **''จตูสู''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ''พุทฺธาทีนํ สมฺมุขา มยา อาภต''นฺติ วตฺวา อาภตคโนฺถ จตูสุ อริยสเจฺจสุ ยทิ อวตรติ, เอวํ สติ อาภตคโนฺถ อาสเว น ชเนติฯ ราคาทิกิเลสวินเย ยทิ สนฺทิสฺสติ, เอวํ สติ อาภตคโนฺถ อาสเว น ชเนติฯ ธมฺมตญฺจ ยทิ น วิโลเมติ, เอวํ สติ อาภตคโนฺถ อาสเว น ชเนตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

''กิมตฺถํ ยุตฺติหารวิภเงฺค จตฺตาโร มหาปเทสา อาภตา''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''จตูหิ มหาปเทเสหี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อาภตคเนฺถ **ยํ ยํ** อตฺถชาตํ, **ยํ ยํ** ธมฺมชาตํ วา จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชติ, **ตํ ตํ** อตฺถชาตํ วา **ตํ ตํ** ธมฺมชาตํ วา สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต คเหตพฺพํฯ **เยน เยน** การเณน จ จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชติ, **ตํ ตํ** การณํ สํวณฺณนาวเสน สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต คเหตพฺพํฯ **ยถา ยถา** ปกาเรน จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุชฺชติ, โส โส ปกาโร สํวณฺณนาวเสน สํวเณฺณตพฺพสุเตฺต คเหตโพฺพฯ เอวํ คาหณตฺถํ จตฺตาโร มหาปเทสา อาภตาติ อโตฺถฯ

๑๙. จตูหิ มหาปเทเสหิ ยุตฺตํ อวิรุทฺธํ ตํ ตํ อตฺถชาตํ คเหตพฺพนฺติ อาจริเยน วุตฺตํ, ''กตฺถ เกน ยุตฺตินิทฺธารณํ กาตพฺพ''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''ปญฺหํ ปุจฺฉิเตนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปเญฺห ปญฺหํ **ปุจฺฉิเตน** ปุคฺคเลน ยุตฺตินิทฺธารณํ กาตพฺพนฺติฯ ตตฺถ **ปญฺหนฺ**ติ ปญฺหิตพฺพํ สภาวธมฺมํฯ **ปุจฺฉิเตนา**ติ วิสฺสเชฺชตุํ สมเตฺถน ปณฺฑิตปุคฺคเลนฯ **ปเญฺหติ** ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตปาเฐฯ ปทานิ **กติ** กิตฺตกานิ โหนฺตีติ ปทโส ปฐมํ **ปริโยคาหิตพฺพํ** ยุตฺติหาเรน **วิเจตพฺพํ** วีมํสิตพฺพํฯ ''กถํ วิเจตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ยทิ สพฺพานี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพานิ ปทานี**ติ ปุจฺฉิตปาเฐ นิรวเสสานิ ปทานิ **เอกํ** สมานํ อตฺถํ ยทิ อภิวทนฺติ, เอวํ สติ อตฺถวเสน **เอโก ปโญฺห**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เตน วุตฺตํ ''ตทตฺถเสฺสกสฺส ญาตุํ อิจฺฉิตตฺตา''ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๙)ฯ

เอกนฺติ อตฺถวเสน เอกวิธํ ปญฺหํฯ **อุปปริกฺขมาเนน** ปุคฺคเลน **อญฺญาตพฺพํ** ทพฺพํ ชานิตพฺพํฯ ''โก อาชานนากาโร''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อาชานนาการํ ทเสฺสโนฺต **''กึ อิเม ธมฺ**

มา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘เย หิ ปริยตฺติธมฺมา สํวเณฺณตพฺพา, อิเม ปริยตฺติธมฺมา นานตฺถา โหนฺติ กึ, นานาพฺยญฺชนา โหนฺติ กึ, อุทาหุ อิเมสํ ปริยตฺติธมฺมานํ เอโก อตฺโถ โหติ, พฺยญฺชนเมว นานํ โหติ กิ’’นฺติ ยุตฺติโต วิเจตฺวา อณฺญาตพฺพนฺติ โยชนาฯ ‘‘ยถาวุตฺโต ปโญฺห กึ ภเว’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ยถาวุตฺตํ ปญฺหํ เอกเทสํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา กึ ภเว’’**ติ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘ยถา สา’’**ติอาทิมาหฯ

ตสฺสํ ปุจฺฉาคาถายํ – โจรฆาตเกน มนุเสฺสน โจโร อพฺภาหโต วิย **เกน** ธเมฺมน สตฺต**โลโก** สทา อพฺภาหโต, มาลุวลตาย อตฺตโน นิสฺสิตรุโกฺข ปริวาริโต อโชฺฌตฺถโฏ วิย **เกน** ธเมฺมน สตฺต**โลโก** สทา **ปริวาริโต** อโชฺฌตฺถโฏ, วิสปฺปีตขุรเปฺปน สเลฺลน โอติโณฺณ อนุปวิโฏฺฐ วิย **เกน** สเลฺลน สตฺต**โลโก** สทา **โอติโณฺณ** อนุปวิโฏฺฐ, **กิสฺส** เกน การเณน สตฺต**โลโก** สทา **ธูปายิโต** สนฺตาปิโตติ โยชนาฯ

‘‘อิมาย ปุจฺฉาคาถาย กิตฺตกานิ ปทานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิมานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปุจฺฉิตานี**ติ ปุจฺฉิตตฺถานิ ปทานิ จตฺตาริ โหนฺติฯ ‘‘กิตฺตกา ปญฺหา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เตตโย ปญฺหา’’**ติ วุตฺตํฯ

ภควา เทวตาย **หิ** ยสฺมา วิสฺสเชฺชติ, อิติ ตสฺมา วิสฺสชฺชนโต ‘‘ตโยปญฺหา’’ติ วิญฺญายติฯ ‘‘กตมา วิสฺสชฺชนคาถา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

> ‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก, ชราย ปริวาริโต;
> ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณ, อิจฺฉาธูปายิโต สทา’’ติฯ –

วุตฺตํฯ ตสฺสํ วิสฺสชฺชนคาถายํ – โจรฆาตเกน มนุเสฺสน โจโร อพฺภาหโต วิย มจฺจุนา สตฺต**โลโก** สทา อพฺภาหโต, มาลุวลตาย อตฺตโน นิสฺสิตรุโกฺข ปริวาริโต อโชฺฌตฺถโฏ วิย ชราย สตฺต**โลโก** สทา **ปริวาริโต** อโชฺฌตฺถโฏ, วิสปฺปีตขุรเปฺปน สเลฺลน โอติโณฺณ อนุปวิโฏฺฐ วิย ตณฺหาสเลฺลน สตฺต**โลโก** สทา **โอติโณฺณ** อนุปวิโฏฺฐ, อิจฺฉาย สตฺต**โลโก** สทา **ธูปายิโต** สนฺตาปิโตติ โยชนาฯ

๒๐. ‘‘กตมํ มจฺจุ, กตมา ชรา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ชรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ วิสฺสชฺชนคาถายํฯ ทุติยปเท วุตฺตา **ชรา** จ ปฐมปเท วุตฺตํ **มรณ**ญฺจ อิมานิ เทฺว **สงฺขตสฺส** ขนฺธปญฺจกสฺส สงฺขตลกฺขณานิ โหนฺติ, สงฺขตํ ขนฺธปญฺจกํ มุญฺจิตฺวา วิสุํ น อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ ‘‘สงฺขตลกฺขณานํ ชรามรณานํ กถํ เภโท ชานิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ชรายํ ฐิตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ชรายํ ฐิตสฺส อญฺญถตฺต**นฺติ ฐิตสฺส ขนฺธปฺปพนฺธสฺส ยํ อญฺญถตฺตํ, อยํ ปากฎชรา นาม, น ขณฎฺฐิติชราฯ **มรณํ วโย**ติ สมฺมุติมรณํ จุติเยว โหติ, น ขณิกมรณํ, น สมุเจฺฉทมรณํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓๘; อ. นิ. ๓.๔๗; กถา. ๒๑๔)ฯ

ยทิ ฐิตเสฺสว มรณํ สิยา, เอวํ สติ ชรามรณานํ นานตฺตํ ยุตฺตํ น สิยา, อยุเตฺต สติ ‘‘เตตโย ปญฺหา’’ติ วจนมฺปิ อยุตฺตเมวาติ วตฺตพฺพโต **‘‘ตตฺถ ชราย จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ วิสฺสชฺชนคาถายํ วุตฺตาย **ชราย จ** วุตฺตสฺส **มรณสฺส จ** อตฺถโต นานตฺตํ ยุตฺตํฯ

‘‘เกน การเณน ยุตฺตํ, กถํ การเณน นานตฺตํ สมฺปฎิจฺฉิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘คพฺภคตาปิ หิ มียนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ ชรํ อปฺปตฺตา คพฺภคตาปิ สตฺตา **หิ** ยสฺมา มียนฺติ, ตสฺมา นานตฺตํ

สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ ‘‘คพฺภคตาปิ ชรปฺปตฺตา ภเวยฺยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“น จ เต ชิณฺณา ภวนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ ชรปฺปตฺตาปิ อชิณฺณตฺตา ชิณฺณชรํ อปฺปตฺตาว มียนฺติ, เอวํ อิธาธิเปฺปตสฺส ชิณฺณชราวิรหิตสฺส มรณสฺส สมฺภวโต อญฺญา ชรา, อญฺญํ มรณนฺติ ญาตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘น คพฺภคตานํเยว ชิณฺณชรํ อปฺปตฺตํ มรณํ อตฺถิ, อเญฺญสมฺปิ อตฺถี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“อตฺถิ จ เทวานํ มรณ”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘เทวาปิ จิรกาลสมฺภวโต ชรํ ปตฺตา ภเวยฺยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“น จ เตสํ สรีรานิ ชีรนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ชรามรณานํ นานเตฺต การณํ เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“สกฺกเต วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ชิณฺณชราย ปฏิกมฺมํ กาตุํ สกฺกเตว, มรณสฺส ปน ปฏิกมฺมสฺส กาตุํ น สกฺกเตว, อิมินาปิ การเณน ชรามรณานํ นานตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพเมวาติ อโตฺถฯ ‘‘น สกฺกเต มรณสฺส ปฏิกมฺมํ กาตุ’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อิทฺธิปาทภาวนาย วสีภาเว สติ สกฺกา มรณสฺสาปิ ปฏิกมฺมํ กาตุนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **“อญฺญเตฺรว อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสยา”**ติ วุตฺตํฯ

ชรามรณานํ อญฺญมญฺญํ นานาภาโว อาจริเยน ทสฺสิโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ ปน ตณฺหาย ชรามรเณหิ นานาภาโว’’ติ วตฺตพฺพโต เตหิ ตณฺหาย นานตฺตํ ทเสฺสตุํ **“ยํ ปนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตณฺหาย อวิชฺชมานายปิ ชีรนฺตาปิ มียนฺตาปิ วีตราคา ยสฺมา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ตณฺหาย ชรามรเณหิ นานาภาโว สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพฯ

‘‘ตณฺหาย ชีรณภิชฺชนลกฺขณํ อตฺถีติ เตหิ ตณฺหาย อนญฺญเตฺต โก นาม โทโส สิยา’’ติ วตฺตพฺพโต โทสํ ทเสฺสตุํ **“ยทิ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ชรามรณํ **ยถา** เยน ชีรณภิชฺชนลกฺขเณน ปากฏํ, เอวํ ชีรณภิชฺชนลกฺขเณน ตณฺหาปิ ปากฏาฯ ยทิ จ สิยา; เอวํ สเนฺต **โยพฺพนฏฺฐาปิ** สเพฺพ มาณวา วิคตตณฺหา สิยุํ, น จ วิคตตณฺหา, ตสฺมา นานาภาโว สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพฯ ตโต อโญฺญปิ โทโส อาปเชฺชยฺยาติ ทเสฺสตุํ **“ยถา จ ตณฺหา ทุกฺขสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ชรามรณานํ ตณฺหาย อนญฺญเตฺต สติ **ตณฺหาย** ภวตณฺหาย ทุกฺขสมุทโย โหติ, เอวํ ชรามรณมฺปิ ทุกฺขสมุทโย สิยาฯ ยสฺมา น ชรามรณํ ทุกฺขสมุทโย, ตสฺมา ชรามรเณหิ ตณฺหาย นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

เตหิ ตาย อนญฺญเตฺต สติ เอวมฺปิ โทโส อาปเชฺชยฺยาติ ทเสฺสตุํ **“ยถา จ ตณฺหา มคฺควชฺฌา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เตหิ ตาย อนญฺญเตฺต สติ ยถา ตณฺหา มคฺควชฺฌา โหติ, เอวํ ชรามรณมฺปิ มคฺควชฺฌํ สิยาฯ ยถา ชรามรณํ มคฺควชฺฌํ น โหติ, เอวํ ตณฺหาปิ มคฺควชฺฌา น สิยา, ตถา จ น โหติ ปหาตพฺพาปหาตพฺพภาวโต, ตสฺมาปิ ชรามรเณหิ ตณฺหาย นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ยทิ จาติอาทินา วุตฺตาย ยุตฺติยา อุปปตฺติยา เอว ชรามรเณหิ ตณฺหาย อญฺญตฺตํ คเวสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา อเญฺญหิปิ การเณหิ คเวสิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“อิมาย ยุตฺติยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมาย ยุตฺติยา**ติ ยา ยุตฺติ ‘‘ยทิ จา’’ติอาทินา วุตฺตาย อิมาย ยุตฺติยา อุปปตฺติยาฯ **อญฺญมเญฺญหิ การเณหิ** อเญฺญหิ อเญฺญหิ การณภูเตหิ อุปปตฺตีหิ ชรามรเณหิ ตณฺหาย อญฺญตฺตํ คเวสิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อญฺญมเญฺญหิ การเณหิ คเวสิตพฺพ’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ยุตฺติยา, อตฺถโต จ อญฺญตฺตํ สนฺทิสฺสตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **“ยทิ จ สนฺทิสฺสตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยุตฺติสมารุฬฺหํ อตฺถโต จ มรเณหิ ตณฺหาย จ อญฺญตฺตํ ยทิ จ สนฺทิสฺสติ, พฺยญฺชนโตปิ อญฺญตฺตํ คเวสิตพฺพเมวาติ อโตฺถฯ

‘‘กถํ พฺยญฺชนโต อญฺญตฺตํ คเวสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“สโลฺลติ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘สโลฺล’’ติ วา ‘‘ธูปายน’’นฺติ วา ทฺวีหิ พฺยญฺชเนหิ วุจฺจมานานํ **อิเมสํ** อิจฺฉาตณฺหาสงฺ

ขาตานํ **ธมฺมานํ** อตฺถโต **เอกตฺตํ** สมานตฺตํ ยุชฺชติ, น อญฺญตฺตํฯ ‘‘สโลฺล’’ติ วา ‘‘ธูปายน’’นฺติ วา ทฺวีหิ พฺยญฺชเนหิ อวุจฺจมานานํ ชรามรณานํ ตณฺหาย เอกตฺตํ น ยุชฺชติฯ ตเมวตฺถํ วิวริตุํ **‘‘น หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิจฺฉาย จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตํ น ยุชฺชติ, เอกตฺตเมว ยุชฺชตีติ โยชนาฯ อิจฺฉาย จ ตณฺหาย จ ชีรณภิชฺชนสมฺภวโต ชรามรเณหิ ตณฺหาย เอกตฺตํ สิยา, ‘‘กสฺมา อญฺญตฺตํ ยุตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพโต **‘‘ตณฺหาย อธิปฺปาเย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ตณฺหาย อธิปฺปาเย อปริปูรมาเน นวสุ อาฆาตวตฺถูสุ โกโธ จ อุปฺปชฺชติ, อุปนาโห จ อุปฺปชฺชติฯ ชรามรเณสุ อปริปูรมาเนสุ นวสุ อาฆาตวตฺถูสุ โกโธ จ น อุปฺปชฺชติ, อุปนาโห จ น อุปฺปชฺชติฯ อิติ อิมาย ยุตฺติยา ชราย จ มรณสฺส จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตํ ยุชฺชติเยวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ยทิ อิจฺฉา ตณฺหาย อตฺถโต เอกตฺตํ ยุตฺตํ, เอวํ สติ กสฺมา ภควตา ‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต โลโก’’ติอาทิคาถายํ ‘‘ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณ, อิจฺฉาธูปายิโต สทา’’ติ ทฺวิธา วุตฺตาติ โจทนํ ปริหรนฺโต **‘‘ยํ ปนิทํ ภควตา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘อิจฺฉา’’ติปิ ‘‘ตณฺหา’’ติปิ ทฺวีหิ นาเมหิ **ยํ ปนิทํ อภิลปิตํ** ยํ ปนิทํ อภิลปนํ กตํ, **อิทํ** อภิลปนํ ภควตา พาหิรานํ อิจฺฉิตพฺพตฺสิตพฺพานํ **วตฺถูนํ** รูปาทิอารมฺมณานํ เภทานํ วเสน ‘‘อิจฺฉา’’ติปิ ‘‘ตณฺหา’’ติปิ ทฺวีหิ นาเมหิ **อภิลปิตํ** อภิลปนวเสน กตนฺติ เอกตฺตํ ยุตฺตเมว, น นานตฺตนฺติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

‘‘นามวเสน ทฺวิธา วุตฺตานํ อิจฺฉาตณฺหาทีนํ เกน เอกตฺตํ ยุตฺตนฺติ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สพฺพาหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นานานามวเสน ปเภทา **สพฺพา** อิจฺฉาทิกา ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณา **หิ** ยสฺมา ยุตฺตา, ตสฺมา นามวเสน ภินฺนานมฺปิ เอกลกฺขเณน เอกตฺตํ ยุตฺตนฺติ สทฺทหิตพฺพนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ‘‘กิมิว ยุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยถา สโพฺพ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กฎฺฐคฺคิอาทิวเสน อเนโก **สโพฺพ อคฺคิ** อุณฺหตฺตลกฺขเณน เอกลกฺขโณ ยถา, เอวํ อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณาติ โยชนาฯ สพฺพสฺส อคฺคิโน อุปาทานวเสน อเนกานิ นามานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ ปากโฎฯ อารมฺมณวเสน ตณฺหา อเญฺญหิ อเญฺญหิ นาเมหิ ภควตา อภิลปิตา, อุปาทานวเสน อคฺคิ อเญฺญหิ อเญฺญหิ นาเมหิ อภิลปิโตติ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘วิสฺสชฺชนคาถายํ อาคตนาเมหิ เอว ตณฺหา อภิลปิตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อเนเกหิ นาเมหิ อภิลปิตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อิจฺฉาอิติปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิจฺฉิตพฺพานิ อตฺถานิ รูปาทีนิ อารมฺมณานิ สตฺตา อิจฺฉนฺติ เอตายาติ **อิจฺฉา**ฯ ตสนฺติ เอตายาติ **ตณฺหา**ฯ สลฺลติ ปวิสติ วิสปฺปีตํ สลฺลํ วิยาติ **สลฺลา,** สนฺตาปํ ลาติ อาททาตีติ วา **สลฺลา,** สนฺตาปํ ลาติ ปวเตฺตตีติ วา **สลฺลา**ฯ ธูปายติ สนฺตาเปติ ปริทหตีติ **ธูปายนา**ฯ สรติ อากฑฺฒติ อวหรติ สีฆโสตา สริตา วิยาติ **สริตา,** สรติ สลฺลตีติ วา **สริตา**ฯ วิสรตีติ **วิสตฺติกา**ฯ ปีติวเสน สิเนหตีติ **สิเนโห**ฯ ตาสุ ตาสุ คตีสุ กิลมถํ อุปฺปาเทตีติ **กิลมโถ**ฯ สตฺตา รูปาทิอารมฺมณานิ มญฺญนฺติ เอตายาติ **มญฺญนา**ฯ ภวํ พนฺธตีติ **พโนฺธ**ฯ อาสียเต ปตฺถียเตติ **อาสา**ฯ อาสิยติ ปเตฺถตีติ วา **อาสา**ฯ ปิปาสียเตติ **ปิปาสา,** อารมฺมณรสํ ปิปาสตีติ วา **ปิปาสา**ฯ อภินนฺทียเตติ **อภินนฺทนา,** อภินนฺทตีติ วา **อภินนฺทนา**ฯ วิตฺถารโต อฎฺฐกถาวเสน (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๒๐) เวทิตโพฺพฯ

‘‘ตณฺหาย อิจฺฉาทิปฺปการวเสน อาลปิตภาโว เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ยถา จ เววจเน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เววจนหารวิภเงฺค ‘‘อาสา จ ปีหา…เป.… เววจน’’นฺติ (เนตฺติ. ๓๗) ยา ตณฺหา **ยถา** เยน ปกาเรน วุตฺตา, ตถา เตน ปกาเรน วุตฺตาย ตณฺหาย อิจฺฉาทิปฺปการวเสน อาลปิตภาโว สทฺทหิตโพฺพฯ ‘‘เววจนวิภเงฺค อาจริเยน วุโตฺตปิ ภควตา อวุเตฺต

เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยถาห ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา** เยน ปกาเรน ภควา ‘‘รูเป ติสฺสา’’ติอาทิกํ ยํ วจนมาห, ตถา เตน ปกาเรน วุเตฺตน เตน วจเนน สทฺทหิตโพฺพ วาติฯ **เอวํ ยุชฺชตี**ติ เอวํ วุตฺตนเยน อิจฺฉาตณฺหานํ อตฺถโต เอกตฺตา , ชราย จ มรณสฺส จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตา จ ‘‘ตโย ปญฺหา’’ติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, ตํ วจนํ ยุชฺชตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

๒๑. ‘‘เกนสฺสุพฺภาหโต โลโกติอาทิคาถาย ตโย ปญฺหา วุตฺตา’’ติ ปญฺหตฺตยภาเว ยุตฺติ อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตาฯ ‘‘ตโต อเญฺญหิ ปกาเรหิ ยุตฺติ กถํ ญาตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต อเญฺญหิ ปกาเรหิปิ ยุตฺติคเวสนํ ทเสฺสโนฺต **“สโพฺพ ทุกฺขูปจาโร”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สโพฺพ ทุกฺขูปจาโร กามตณฺหาสงฺขารมูลโกติ ยุชฺชติ, สโพฺพ นิพฺพิทูปจาโร กามตณฺหาปริกฺขารมูลโกติ น ยุชฺชติฯ วจนตฺถโต ปน ทุกฺขสฺส อุปจาโร ปวตฺตีติ **ทุกฺขูปจาโร**ฯ กามตณฺหาปจฺจยา ปวโตฺต สงฺขาโร มูลํ เอตสฺสาติ **กามตณฺหาสงฺขารมูลโก**ฯ นิพฺพิทาย อุปจาโร ปวตฺตีติ **นิพฺพิทูปจาโร**ฯ กามตณฺหาย ปริกฺขารภูโต วตฺถุกาโม มูลํ เอตสฺสาติ **กามตณฺหาปริกฺขารมูลโก**ติฯ ตตฺถ อนภิรติสงฺขาตา อุกฺกณฺฐา นิพฺพิทา กามตณฺหาปริกฺขารมูลิกา ยุชฺชติ, ญาณนิพฺพิทา กามตณฺหาปริกฺขารมูลิกา น ยุชฺชติ, ตสฺมา สโพฺพ นิพฺพิทูปจาโร กามตณฺหาปริกฺขารมูลโกติ น ปน ยุชฺชตีติ วุตฺตํฯ

‘‘ปญฺหตฺตยภาเว เจว ทุกฺขูปจารนิพฺพิทูปจาเร จ ยา ยุตฺติ อาจริเยน วิภตฺตา, สาว ยุตฺติ สลฺลเกฺขตพฺพา กึ, อุทาหุ อิมาย ยุตฺติยา อญฺญาปิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพา กิ’’นฺติ วตฺตพฺพโต นยํ ทเสฺสตุํ **“อิมายา”**ติอาทิมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปญฺหตฺตยภาเว เจว ทุกฺขูปจารนิพฺพิทูปจาเร จ ยา ยุตฺติ มยา วิภตฺตา, อิมาย ยุตฺติยา อนุสาเรน อญฺญมเญฺญหิ การเณหิ เตสุ เตสุ ปาฬิปฺปเทเสสุ ยุตฺติปิ คเวสิตพฺพาติฯ

‘‘อิทํ นยทสฺสนํ สํขิตฺตํ, น สกฺกา วิตฺถารโต คเวสิตุ’’นฺติ วตฺตพฺพโต ตํ นยทสฺสนํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“ยถา หิ ภควา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ อสุภสฺส ชิคุจฺฉนียภาวโต ราคุปฺปาโท น ยุโตฺต, ตสฺมา **ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส** อสุภเทสนา ราควินยาย ยุตฺตาฯ เมตฺตาย โทสปฏิปกฺขตฺตา **โทสจริตสฺส ปุคฺคลสฺส** เมตฺตาเทสนา โทสวินยาย ยุตฺตาฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ปญฺญาวิสยตฺตา **โมหจริตสฺส ปุคฺคลสฺส** ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนา โมหวินยาย ยุตฺตาฯ ‘‘ราคจริตสฺสาปิ เมตฺตาทิเทสนา ยุเชฺชยฺย สพฺพสตฺตสาธารณตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยทิ หิ ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ติพฺพกิเลสสฺส ราคจริตสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส เมตฺตํ เจโตวิมุตฺตึ ยทิ เทเสยฺย, เอวํ สติ เมตฺตาวเสนปิ ราคุปฺปชฺชนโต เทสนา น ยุชฺชติฯ สุขํ ปฏิปทํ วา ยทิ เทเสยฺย, เอวํ สติ ราคจริตสฺส ทุกฺขาปฏิปทายุชฺชนโต เทสนา น ยุชฺชติฯ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ ปหานํ วา ยทิปิ เทเสยฺย, เอวํ สติ ราคจริตสฺส อสุภานุปสฺสนํ วเชฺชตฺวา วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมสฺส ปหานสฺส ทุกฺกรโต เทสนา น ยุชฺชตีติ โยชนาฯ

‘‘ภควา ราคจริตสฺสา’’ติอาทินา นิรวเสสวเสน ยุตฺติ น วิภตฺตา, นยทสฺสนเมวาติ โยนโย ทสฺสิโต, เตน นเยน อญฺญาปิ คเวสิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“เอวํ ยํ กิญฺจี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ราคสฺส ยํ กิญฺจิ อนุโลมปฺปหานํ, โทสสฺส ยํ กิญฺจิ อนุโลมปฺปหานํ, โมหสฺส ยํ กิญฺจิ อนุโลมปฺปหานํ เทสิตํ, **ตํ สพฺพํ** อนุโลมปฺปหานํ ยตฺตกา ปาฬิปฺปเทสา ญาณสฺส ภูมิ, ตตฺตเกสุ วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพนฺติ โยชนาฯ

‘‘ราคาทิปฺปหานวเสน ยุตฺติ คเวสิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต อเญฺญหิปิ เมตฺตาทิพฺรหฺมวิหารผลสมาปตฺตินวานุปุพฺพสมาปตฺติวสีภาเวหิ วิภชิตฺวา ยุตฺติคเวสนํ ทเสฺสตุํ **“เมตฺตาวิ

หาริสฺสา’’ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เมตฺตาวิหาริสฺส** เมตฺตาวิหารลาภิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส เมตฺตาย พฺยาปาทปฏิปกฺขตฺตา **พฺยาปาโท** จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เทสนา น ยุชฺชตีติ จ, เมตฺตาวิหาริสฺส สโต พฺยาปาโท ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ **กรุณาวิหาริสฺส** กรุณาวิหารลาภิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส กรุณาย วิเหสาย ปฏิปกฺขตฺตา **วิเหสา** จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, กรุณาวิหาริสฺส สโต วิเหสา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ **มุทิตาวิหาริสฺส** มุทิตาวิหารลาภิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส มุทิตาย อรติยา ปฏิปกฺขตฺตา **อรติ** จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, มุทิตาวิหาริสฺส สโต อรติ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ **อุเปกฺขาวิหาริสฺส** อุเปกฺขาวิหารลาภิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส อุเปกฺขาย ราคสฺส ปฏิปกฺขตฺตา **ราโค** จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, อุเปกฺขาวิหาริสฺส สโต ราโค ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ

อนิมิตฺตวิหาริสฺส อนิจฺจานุปสฺสนามุเขน ปฏิลทฺธผลสมาปตฺติวิหารลาภิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส นิมิตฺตานุสาริ **เตน เตเนว** สงฺขารนิมิตฺตานุสาเรเนว นิจฺจาทีสุ ปหีเนน นิมิตฺเตน **วิญฺญาณํ** ปวตฺตตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิจฺจาทิวิปลฺลาสปฏิปกฺขตฺตา อนิมิตฺตวิหาริสฺส สโต นิมิตฺตํ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ ‘‘อสฺมี’’ติ มญฺญิตํ ขนฺธปญฺจกํ อตฺตวิคตํ ‘‘อยํ ขนฺธปญฺจโก อหํ อสฺมี’’ติ น สมนุปสฺสามิ, อถ จ ปน อสมนุปสฺสเน สติปิ ‘‘เม กึ อสฺมี’’ติ ‘‘กถํ อสฺมี’’ติ วิจิกิจฺฉา กถํกถาสลฺลํ จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, วิจิกิจฺฉาย ปหาเนกฏฺฐภาวโต ‘‘อยํ ขนฺธปญฺจโก อหํ อสฺมี’’ติ อสมนุปสฺสนฺตสฺส วิจิกิจฺฉา กถํกถาสลฺลํ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ

‘‘ผลสมาปตฺติวเสเนว ยุตฺติ คเวสิตพฺพา กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา ฌานสมาปตฺติวเสนปิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา วา ปน ปฐมํ ฌาน’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ อถ วา ‘‘ผลสมาปตฺติวิหาริเสฺสว ยุตฺติ คเวสิตพฺพา กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา ฌานสมาปตฺติวเสนปิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา วา ปน ปฐมํ ฌาน’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ยถา ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส ผลสมาปตฺติวิหาริสฺส ยุตฺติ คเวสิตพฺพา, เอวํ ฌานสมาปตฺติวิหาริสฺสปิ ยุตฺติ คเวสิตพฺพาฯ กถํ? **ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส** ปฐมชฺฌานสมงฺคิโน **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส นีวรณวิกฺขมฺภนโต **กามราคพฺยาปาทา วิเสสาย** ทุติยชฺฌานาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, กามราคพฺยาปาทา ฌานสฺส หานาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ **วิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา** อุปจารธมฺเมน สห ทุติยชฺฌานธมฺมา ฌานสฺส หานาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, วิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา **วิเสสาย** อุปริฌานตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ

ทุติยํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส **สโต** สํวิชฺชมานสฺส ปุคฺคลสฺส **วิตกฺกวิจารสหคตา** วา **สญฺญามนสิการา** อุปจารธมฺเมน สห ปฐมชฺฌานธมฺมา **วิเสสาย** อุปริฌานตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, วิตกฺกวิจารสหคตา สญฺญามนสิการา อวิตกฺกฌานสฺส หานาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ **อุเปกฺขาสหคตา** วา **สญฺญามนสิการา** อุปจารธมฺเมน สห จตุตฺถชฺฌานธมฺมา ฌานสฺส หานาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา น ยุชฺชติ, อุเปกฺขาสหคตา สญฺญามนสิการา **วิเสสาย** อุปริฌานตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ เทสนา ยุชฺชติฯ เสเสสุปิ อตฺถานุรูปํ โยชนา กาตพฺพาฯ ยถาวุตฺตสมาปตฺตีสุ วสีภาเวน ปริจิตํ **กลฺลตาปริจิตํ จิตฺตํ** นามฯ

เอตฺตกเมว ยุตฺติคเวสนํ น กาตพฺพํ, นววิธสุตฺตเนฺตสุ ยถาลทฺธยุตฺติคเวสนมฺปิ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ สเพฺพ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘สเพฺพสํ หารานํ ยถาวุตฺตภูมิโคจรานํ วิจยหาเรน

วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพภาโว เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาหา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** โยเชตพฺพภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน ‘‘สเพฺพส’’นฺติอาทิกํ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

อิติ ยุตฺติหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฎฺฐกถาฎีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๔. ปทฎฺฐานหารวิภงฺควิภาวนา

๒๒. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ยุตฺติหารวิภงฺคภูเตน ปญฺหาวิสฺสชฺชนาทีนํ ยุตฺตายุตฺตภาโว วิภโตฺต, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ยุตฺติหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปทฎฺฐานหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ปทฎฺฐาโน หาโร”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิเฎฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ หาเรสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ปทฎฺฐาโน หาโร** ปทฎฺฐานหารวิภโงฺคติ ปุจฺฉติฯ ‘‘ธมฺมํ เทเสสิ ชิโน’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘อยํ ปทฎฺฐาโน หาโร’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ปทฎฺฐานหารวิภโงฺคติ วิเญฺญโยฺยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตโม ปทฎฺฐาโน หาโรติอาทิ ปทฎฺฐานหารวิภโงฺค’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๒๒)ฯ ‘‘อยํ อิทานิ วุจฺจมาโน วิตฺถารภูโต ปทฎฺฐาโน หาโร ปิฎกตฺตเย เทสิเตสุ ธเมฺมสุ กึ นาม ธมฺมํ เทสยติ สํวเณฺณตี’’ติ ปุจฺฉํ ฐเปตฺวา ‘‘อิทํ อาสนฺนการณํ อิมสฺส อาสนฺนผลสฺส ปทฎฺฐาน’’นฺติ นิยเมตฺวา วิภชิตุํ **“อยํ ปทฎฺฐาโน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – สเพฺพสุ วิเญฺญยฺยธเมฺมสุ ยาถาวโต อสมฺปฎิเวโธ ลกฺขณํ เอติสฺสา อวิชฺชายาติ **สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฎิเวธลกฺขณา,** อวิชฺชา, **ตสฺสา** อวิชฺชาย อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติอาทิ**วิปลฺลาสา ปทฎฺฐานํ** อาสนฺนการณํฯ วิปลฺลาเส สติ อวิชฺชา วตฺตติ อุปรูปริ ชายติ น หายติ, ตสฺมา วิปลฺลาสา อวิชฺชาย ปทฎฺฐานํ อาสนฺนการณํ ภวนฺติฯ อวิชฺชาย วฎฺฎมูลกตฺตา ตํ อาทึ กตฺวา ปทฎฺฐานํ วิภตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตณฺหายปิ วฎฺฎมูลกตฺตา ตทนนฺตรํ ตณฺหาย ปทฎฺฐานํ วิภชิตุํ **“อโชฺฌสานลกฺขณา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิยรูปํ สาตรูป**นฺติ ปิยสภาวํ สาตสภาวํ จกฺขาทิธมฺมชาตํฯ ปิยนียสาตนีเย จกฺขาทิเก สติ ตณฺหา วตฺตติ อุปรูปริ ชายติ, ตสฺมา ปิยรูปํ สาตรูปํ ตณฺหาย **ปทฎฺฐานํ** อาสนฺนการณํ ภวติฯ

อทินฺนาทาเน สติ โลโภ วตฺตติ, ตสฺมา **อทินฺนาทานํ โลภสฺส ปทฎฺฐานํ** ภวติฯ อทินฺนาทานญฺหิ เอกวารํ อุปฺปนฺนมฺปิ อนาทีนวทสฺสนโต โลภสฺส อาสนฺนการณํ ภวเตววฯ

เกสาทีสุ อสุเภสุ ปวตฺตายปิ สุภสญฺญาย นีลาทิวณฺณทีฆาทิสณฺฐานหสนาทิพฺยญฺชนคฺคหณลกฺขณตฺตา จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ **อสํวโร สุภสญฺญาย ปทฎฺฐานํ** ภวติฯ

ทุกฺขทุกฺขาทีสุ ปวตฺตายปิ สุขสญฺญาย สาสวผสฺสูปคมนลกฺขณตฺตา รูปาทีสุ **อสฺสาโท สุขสญฺญาย ปทฎฺฐานํ**ฯ

รูปกฺขนฺธาทีสุ อนิเจฺจสุ ปวตฺตายปิ นิจฺจสญฺญาย สงฺขตลกฺขณานํ ธมฺมานํ อสมนุปสฺสนลกฺขณตฺตา รูปกฺขนฺธาทีสุ นิจฺจคฺคหณํ **วิญฺญาณํ นิจฺจสญฺญาย ปทฎฺฐานํ**ฯ

อนิจฺจทุกฺขานตฺตสงฺขาเตสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตายปิ อตฺตสญฺญาย อนิจฺจสญฺญาทุกฺขสญฺญานํ อสมนุปสฺสนลกฺขณตฺตา อหํมมาทิวเสน ปวโตฺต **นามกาโย อตฺตสญฺญาย ปทฏฺฐานํ**ฯ

เอวํ อวิชฺชาทีนํ อกุสลปกฺขานํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตปฺปฏิปกฺขานํ วิชฺชาทีนํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพธมฺมสมฺปฏิเวธลกฺขณา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สเพฺพสุ เญยฺยธเมฺมสุ ปวตฺตาย วิชฺชาย สพฺพธมฺมสมฺปฏิเวธลกฺขณตฺตา **สพฺพํ เนยฺยํ วิชฺชาย ปทฏฺฐานํ**ฯ

สมถสฺส จิตฺตวิเกฺขปสงฺขาตอุทฺธจฺจปฏิสํหรณสงฺขาตวิกฺขมฺภนลกฺขณตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตภูตา **อสุภา สมถสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ อสุภาย หิ ตณฺหาปฏิปกฺขตฺตา, ตณฺหาย จ อภาเว สมโถ ติฏฺฐตีติฯ

อทินฺนาทานา เวรมณิวเสน ปวตฺตสฺส อโลภสฺส อิจฺฉาวจรปฏิสํหรณลกฺขณตฺตา **อทินฺนาทานา เวรมณี อโลภสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

ปาณาติปาตา เวรมณิวเสน ปวตฺตสฺส อโทสสฺส อพฺยาปชฺชลกฺขณตฺตา **ปาณาติปาตา เวรมณี อโทสสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

สมฺมาปฏิปตฺติวเสน ปวตฺตสฺส อโมหสฺส วตฺถุอวิปฺปฏิปตฺติลกฺขณตฺตา **สมฺมาปฏิปตฺติ อโมหสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

นิพฺพิทาวเสน ปวตฺตาย อสุภสญฺญาย วินีลกวิปุพฺพกคหณลกฺขณตฺตา **นิพฺพิทา อสุภสญฺญาย ปทฏฺฐานํ**ฯ นิพฺพิทาญาเณน หิ อนภิรติ ปวตฺตติ, อนภิรติยา จ อสุภสญฺญา ฐิตาติฯ

ทุกฺขเวทนาวเสน ปวตฺตาย ทุกฺขสญฺญาย สาสวผสฺสปริชานนลกฺขณตฺตา **เวทนา ทุกฺขสญฺญาย ปทฏฺฐานํ**ฯ

อุปฺปาทวยวเสน ปวตฺตาย อนิจฺจสญฺญาย สงฺขตลกฺขณานํ ธมฺมานํ สมนุปสฺสนลกฺขณตฺตา **อุปฺปาทวยา อนิจฺจสญฺญาย ปทฏฺฐานํ**ฯ อุปฺปาทวยญฺหิ สมนุปสฺสิตฺวา อนิจฺจสญฺญา ปวตฺตาฯ

ธมฺมมตฺตสญฺญาวเสน ปวตฺตาย อนตฺตสญฺญาย สพฺพธมฺมอภินิเวสลกฺขณตฺตา **ธมฺมสญฺญา อนตฺตสญฺญาย ปทฏฺฐานํ**ฯ

กามราคสฺส รูปาทิปญฺจกามคุณารมฺมณตฺตา **ปญฺจ กามคุณา กามราคสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

รูปสงฺขาเต กาเย อารพฺภ ปวตฺตสฺส รูปราคสฺส จกฺขาทิปญฺจินฺทฺริยานํ อนุสาเรน ปวตฺตนโต **ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปานิ รูปราคสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

ภวนิกนฺติวเสน ปวตฺตสฺส **ภวราคสฺส ฉฬายตนํ ปทฏฺฐานํ**ฯ **นิพฺพตฺตภวานุปสฺสิตา**ติ ‘‘เอทิสํ อนิฏฺฐํ รูปํ มา นิพฺพตฺตตุ, เอทิสํ อิฏฺฐํ รูปํ นิพฺพตฺตตุ เอทิสี ทุกฺขา เวทนา มา

นิพฺพตฺตตฺ, เอทิสี สุขา เวทนา นิพฺพตฺตตู’’ติ เอวมาทินา ปกาเรน ปวตฺตา รูปาภินนฺทนา, **สา ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ ปทฏฺฐานํ**ฯ

กมฺมสฺสกตญฺญาณสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณานุคตตฺตา **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณทสฺสนํ กมฺมสฺสกตญฺญาณสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ

โอกปฺปนํ ลกฺขณํ ยสฺสา สทฺธายาติ **โอกปฺปนลกฺขณา** สทฺธาฯ อธิมุตฺติ ปจฺจุปฏฺฐานํ ยสฺสา สทฺธายาติ **อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา** จ สทฺธาฯ อนาวิลํ ลกฺขณํ ยสฺส ปสาทสฺสาติ **อนาวิลลกฺขโณ**ติ ปสาโทฯ สมฺปสีทนํ ปจฺจุปฏฺฐานํ ยสฺส ปสาทสฺสาติ **สมฺปสีทนปจฺจุปฏฺฐาโน** จ ปสาโทฯ โส ปน ปสาโท สทฺธาย เอว อวตฺถาวิเสโสติ เวทิตโพฺพฯ **อเวจฺจปสาโท** อภิปตฺถิยนลกฺขณาย สทฺธาย ปทฏฺฐานํ, **โอกปฺปนลกฺขณา** สทฺธา อนาวิลลกฺขณสฺส ปสาทสฺส ปทฏฺฐานํ, จตุพฺพิธํ **สมฺมปฺปธานํ** วีริยํ อารมฺภลกฺขณสฺส วีริยสฺส ปทฏฺฐานํ, กายาทิ**สติปฏฺฐานํ** อปิลาปนลกฺขณาย สติยา ปทฏฺฐานํ, ฌานสหิตสฺส สมาธิสฺส เอกคฺคลกฺขณตฺตา วิตกฺกาทิ**ฌานานิ** สมาธิสฺส ปทฏฺฐานํ, ปญฺญาย กิจฺจปชานนอารมฺมณปชานนลกฺขณตฺตา **สจฺจานิ** ปญฺญาย ปทฏฺฐานํฯ

‘‘เยสํ อวิชฺชาทีนํ ปทฏฺฐานานิ อาจริเยน วิภตฺตานิ, เต อวิชฺชาทโย กตเมสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เต อวิชฺชาทโยปิ อิเมสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปโร นโย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อวิชฺชา** อสฺสาทมนสิการลกฺขณสฺส **อโยนิโสมนสิการสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ อวิชฺชาย หิ อาทีนวจฺฉาทนโต อโยนิโสมนสิกาโร ชาโตติฯ สจฺจสโมฺมหนลกฺขณา **อวิชฺชา** ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิ**สงฺขารานํ ปทฏฺฐานํ,** ปุนพฺภววิโรหนลกฺขณา เตภูมกเจตนา **สงฺขารา** วิปาก**วิญฺญาณสฺส ปทฏฺฐานํ, โอปปจฺจยิก**สงฺขาเตน อุปปตฺติภวภาเวน **นิพฺพตฺติลกฺขณํ** ปฏิสนฺธิ**วิญฺญาณํ นามรูปสฺส ปทฏฺฐานํ,** นามกายรูปกายสงฺฆาตลกฺขณํ **นามรูปํ ฉฬายตนสฺส ปทฏฺฐานํ** สหชาตาทิปจฺจยภาวโต, จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปวตฺตานํ ลกฺขณํ **ฉฬายตนํ** ฉพฺพิธสฺส **ผสฺสสฺส** ยถากฺกมํ **ปทฏฺฐานํ** นิสฺสยาทิปจฺจยภาวโต, จกฺขุปสาทรูปารมฺมณํ จกฺขุวิญฺญาณาทิสนฺนิปาตลกฺขโณ ฉพฺพิโธ **ผโสฺส,** ตํ **เวทนาย** เตน ฉพฺพิเธน ผเสฺสน สหชาตาย ฉพฺพิธาย เวทนาย ยถากฺกมํ **ปทฏฺฐานํ** สหชาตาทิปจฺจยภาวโต, อิฏฺฐานุภวนอนิฏฺฐานุภวนอิฏฺฐานิฏฺฐานุภวนลกฺขณา ติวิธา **เวทนา,** ตํ **ตณฺหาย** ตาย ติวิธาย เวทนาย วเสน ปวตฺตาย ตณฺหาย **ปทฏฺฐานํ** อุปนิสฺสยาทิปจฺจยภาวโต, สปรสนฺตาเนสุ อโชฺฌสานลกฺขณา **ตณฺหา,** ตํ **อุปาทานสฺส** ตาย ตณฺหาย วเสน ปวตฺตสฺส จตุพฺพิธสฺส อุปาทานสฺส **ปทฏฺฐานํ** อุปนิสฺสยาทิปจฺจยภาวโตฯ ‘‘โส เวทนายา’’ติ จ ‘‘สา ตณฺหายา’’ติ จ ‘‘สา อุปาทานสฺสา’’ติ จ ปาเฐน ภวิตพฺพํ, ลิงฺควิปลฺลาสนิเทฺทโส วา สิยาฯ

ยํ อุปาทานํ **โอปปจฺจยิกํ** อุปปตฺติกฺขนฺธนิพฺพตฺตกํ, ตํ **อุปาทานํ** ทุวิธสฺส **ภวสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ โย กมฺมภโว นามกายรูปกายสมฺภวนลกฺขโณ, โส กมฺม**ภโว ชาติยา ปทฏฺฐานํ**ฯ ยา อุปปตฺติภูตา ชาติ ขนฺธปาตุภาวลกฺขณา, ตํ สา **ชาติ ชราย ปทฏฺฐานํ**ฯ ยา ชิณฺณชรา อุปธิกฺขนฺธปริปากลกฺขณา, ตํ สา ชิณฺณ**ชรา มรณสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ยมฺปิ ยสฺส สมฺมุติมรณํ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทลกฺขณํ, ตมฺปิ ตสฺส สมฺมุติ**มรณํ โสกสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ปิยสฺส มรณํ จิเนฺตนฺตสฺส เยภุเยฺยน โสกุปฺปชฺชนโต โย โสโก ญาติอาทิปิเยสุ อุสฺสุกฺกการโก, ตํ โส **โสโก ปริเทวสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ โย ปริเทโว ลาลปฺปการโก, ตํ โส **ปริเทโว** กายิก**ทุกฺขสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ยํ กายิกํ ทุกฺขํ กายสมฺปีฬนลกฺขณํ, ตํ กายิกํ **ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ยํ โทมนสฺสํ จิตฺตสมฺปีฬนลกฺขณํ, ตํ **โทมนสฺสํ อุปายาสสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ โย อุปายาโส **โอทหน**

การโก อวทหนการโก, ตํ โส **อุปายาโส ภวสฺส** อุปายาสสฺส นิสฺสยสนฺตานภวสฺส **ปทฏฺฐานํ**ฯ

ภวสฺสาติ วุตฺตภวํ ทเสฺสตุํ **''อิมานี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ภวงฺคานิ** กิเลโส ภวสฺส องฺคํ การณํ กมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏานิ ภวสงฺขาตานิ องฺคานิ อวยวานิฯ ยทา ปจฺจุปฺปนฺนาทิกาเล สมงฺคานิ นิพฺพตฺตานิ ภวนฺติ, ตทา โส กิเลสวฏฺฏกมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏสงฺขาโต ธมฺมสมูโห ''ภวสฺสา''ติ เอตฺถ ภโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตํ** ภวสงฺขาตํ กิเลสวฏฺฏกมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏตฺตยํ **สํสารสฺส ปทฏฺฐานํ** ปุริมํ ปุริมํ ชาตินิปฺผนฺนกิเลสาทิวเฏฺฏน สํสารสฺส อโพฺพจฺฉินฺนุปฺปชฺชนโต, โย อริยมโคฺค นิยฺยานิกลกฺขโณ, ตํ **โส** อริยมโคฺค **นิโรธสฺส** นิพฺพานสฺส **ปทฏฺฐานํ** สมฺปาปกเหตุภาวโตฯ

พหุสฺสุโต สพฺพสิสฺสาทีนํ ปติฏฺฐานตฺตา ติตฺถํ วิยาติ **ติตฺถํ,** ชานาตีติ **ญู,** ติตฺถํ ญูติ **ติตฺถญฺญู,** ติตฺถญฺญุโน ภาโว **ติตฺถญฺญุตา,** สมฺมาปยิรุปาสนา, สา **ปีตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ**ฯ พหุสฺสุตสฺส หิ สมฺมาปยิรุปาสนาย ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ ชายติ, ปาโมเชฺชน จ กมฺมฏฺฐานพฺรูหนา ชายตีติ สปฺปายธมฺมสฺสวเนน ปีติํ ชานาตีติ **ปีตญฺญู,** ปีตญฺญุโน ภาโว **ปีตญฺญุตา,** กมฺมฏฺฐานสฺส พฺรูหนา, สา **ปตฺตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ**ฯ กมฺมฏฺฐานพฺรูหนาย หิ ภาวนาปตฺตชานนตา ชายตีติ **ปตฺตญฺญุตา**ฯ ภาวนาปตฺตชานนตา **อตฺตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ**ฯ ภาวนาปตฺตชานนตาย หิ ปญฺจหิ ปธานิยเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส อตฺตโน ชานนตา ชายตีติ **อตฺตญฺญุตา ปุเพฺพกตปุญฺญตาย ปทฏฺฐานํ**ฯ

ปธานิยเงฺคสุ สมนฺนาคตตฺตชานนตาย หิ ปุเพฺพ ปุญฺญกรณํ ชาตํ, **ปุเพฺพกตปุญฺญตา ปติรูปเทสวาสสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ปุเพฺพ หิ กเตน ปุเญฺญน ปติรูปเทสวาโส ลโทฺธ, **ปติรูปเทสวาโส สปฺปุริสูปนิสฺสยสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ปติรูปเทสวาเสน หิ สปฺปุริสูปนิสฺสโย ลโทฺธ, **สปฺปุริสูปนิสฺสโย อตฺตสมฺมาปณิธานสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ สปฺปุริสูปนิสฺสเยน หิ อตฺตสมฺมาปณิธานํ ชาตํ, **อตฺตสมฺมาปณิธานํ สีลานํ ปทฏฺฐานํ**ฯ อตฺตสมฺมาปณิธาเนน หิ สีลานิ สมฺปติฏฺฐิตานิ, **สีลานิ อวิปฺปฏิสารสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ อตฺตนิ หิ สมฺปติฏฺฐิตํ สีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส วิปฺปฏิสาโร นเตฺถวาติ, อวิปฺปฏิสาเรน ปาโมชฺชํ ชายติ, ตสฺมา **อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ปาโมเชฺชน ปีติ ชายติ, ตสฺมา **ปาโมชฺชํ ปีติยา ปทฏฺฐานํ**ฯ ปีติยา ปสฺสทฺธิ ชายติ, ตสฺมา **ปีติ ปสฺสทฺธิยา ปทฏฺฐานํ**ฯ ปสฺสทฺธิยา สุขํ ชายติ, ตสฺมา **ปสฺสทฺธิ สุขสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ สุเขน สมาธิ ชายติ, ตสฺมา **สุขํ สมาธิสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ สมาธินา ยถาภูตญาณทสฺสนํ ชายติ, ตสฺมา **สมาธิ ยถาภูตญาณสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ ยถาภูตญาณทสฺสเนน นิพฺพิทาญาณํ ชายติ, ตสฺมา **ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทาย ปทฏฺฐานํ**ฯ นิพฺพิทาย วิราโค ชายติ, ตสฺมา **นิพฺพิทา วิราคสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ วิราเคน วิมุตฺติ ชายติ, ตสฺมา **วิราโค วิมุตฺติยา ปทฏฺฐานํ**ฯ วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ชายติ, ตสฺมา **วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส ปทฏฺฐานํ**ฯ **เอวํ** ยถาวุตฺตนเยน **โย โกจิ** ธโมฺม อุปนิสฺสโย โหติ, **โย โกจิ** ธโมฺม ปจฺจโย โหติ, สโพฺพ **โส** ธโมฺม อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ปทฏฺฐานนฺติ ทฏฺฐโพฺพฯ

''อุปนิสฺสยธมฺมสฺส, ปจฺจยธมฺมสฺส วา ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส ปทฏฺฐานภาโว เกน สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตนา**ติ ยสฺส กสฺสจิ อุปนิสฺสยธมฺมสฺส, ปจฺจยธมฺมสฺส จ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส ปทฏฺฐานภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน ''ธมฺมํ เทเสติ ชิโน''ติอาทิกํ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน เตสํ อุปนิสฺสยธมฺมปจฺจยธมฺมานํ ปทฏฺฐานภาโว สทฺทหิตโพฺพติฯ ''ยถาวุโตฺต ปทฏฺฐาโน หาโร ปริปุโณฺณ กิํ, อุทาหุ อโปญฺญ

นิทฺธาเรตฺวา โยเชตโพฺพ อตฺถิ กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุโตฺต ปทฏฺฐาโน หาโร”**ติ วุตฺตํฯ อิธ ปาฬิยํ อวิภตฺตมฺปิ ยถาลาภวเสน ปทฏฺฐาโน หาโร นีหริตฺวา ยุโตฺต ยุชฺชิตโพฺพ, วิภชิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

อิติ ปทฏฺฐานหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๕. ลกฺขณหารวิภงฺควิภาวนา

๒๓. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปทฏฺฐานวิภเงฺคน อวิชฺชาทีนํ ปทฏฺฐานานิ วิภตฺตานิ, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปทฏฺฐานหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ลกฺขณหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถ**-สทฺทสฺส อโตฺถ วุโตฺตวฯ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ลกฺขโณ หาโร** ลกฺขณหารวิภโงฺคติ ปุจฺฉติฯ ‘‘วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘เย ธมฺมา’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ลกฺขโณ หาโร ลกฺขณหารวิภโงฺค นามาติ วิเญฺญยฺยติฯ เตน วุตฺตํ –‘‘ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หาโรติอาทิ ลกฺขณหารวิภโงฺค นามา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๓)ฯ อยํ อิทานิ วุจฺจมาโน วิตฺถารภูโต ลกฺขโณ หาโร ปิฏกตฺตเย เทสิเตสุ ธเมฺมสุ กึ นาม ลกฺขิตพฺพํ ธมฺมํ ลกฺขียตีติ ปุจฺฉิตฺวา ปุจฺฉิเต ลกฺขณหารวิจเย ธเมฺม สเงฺขเปน ทเสฺสตุํ **“เย ธมฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เย ธมฺมา**ติ เย สมูหา ธมฺมาฯ **เอกลกฺขณา**ติ สมานลกฺขณาฯ **เตสํ ธมฺมานนฺ**ติ สมานลกฺขณานํ เตสํ สมูหธมฺมานํ, นิทฺธารเณ เจตํฯ **เอกสฺมึ ธเมฺม**ติ สมานลกฺขเณ เอกสฺมึ ธเมฺม, ปาฬิยํ ภควตา วุเตฺต สติ วุตฺตธมฺมโต อวสิฏฺฐสมานลกฺขณา ธมฺมา สมานลกฺขเณน วุตฺตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

ลกฺขณหารวิสเย ธเมฺม วิตฺถารโต อิมสฺมึ ธเมฺม วุเตฺต อิเม สมานลกฺขณา ธมฺมาปิ วุตฺตา ภวนฺตีติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **“ยถา กึ ภเว”**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยถา** เยน ปกาเรน วุตฺตา ภวนฺติ, โส ปกาโร กึ ภเวติ ปุจฺฉติฯ **ยถา** เยน ปกาเรน วุตฺตา ภวนฺติ, โส ปกาโร สมานลกฺขณาติ ภาโว ภเวติ อโตฺถฯ กินฺติ ภควา อาห? ‘‘จกฺขุํ ภิกฺขเว’’ติอาทึ ภควา อาหฯ ‘‘จกฺขุํ, ภิกฺขเว, อนวฏฺฐิต’’นฺติอาทิมฺหิ วุเตฺต ‘‘โสตํ, ภิกฺขเว, อนวฏฺฐิต’’นฺติอาทิวจนมฺปิ วุตฺตเมว ภวติฯ

‘‘อนวฏฺฐิตาทิลกฺขเณน สมานลกฺขณตฺตา วา อชฺฌตฺติกายตนภาเวน สมานลกฺขณตฺตา วาติ อายตนวเสเนว เอกลกฺขณํ วตฺตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา ขนฺธวเสนปิ เอกลกฺขณํ ทเสฺสตุํ **“ยถา จาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อตีเต, ราธ, รูเป อนเปโกฺข โหติ, อนาคตํ รูปํ มา อภินนฺทิ , ปจฺจุปฺปนฺนสฺส รูปสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย จาคาย ปฏินิสฺสคฺคาย ปฏิปชฺชา’’ติ วุเตฺต ‘‘อตีตาย, ราธ, เวทนาย อนเปโกฺข โหติ, อนาคตํ เวทนํ มา อภินนฺทิ, ปจฺจุปฺปนฺนาย เวทนาย นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย จาคาย ปฏินิสฺสคฺคาย ปฏิปชฺชา’’ติอาทิ วุตฺตํ ภเวฯ

‘‘อนเปกฺขนียลกฺขเณน สมานลกฺขณตฺตา วา ขนฺธลกฺขเณน สมานลกฺขณตฺตา วาติ ขนฺธายตนวเสเนว เอกลกฺขณธมฺมา วตฺตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา สติปฏฺฐานวเสนาปิ วตฺตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“ยถาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถา** เยน เอกลกฺขณเตฺตน จ ภควา อาห, ตถา

จ เตน เอกลกฺขณเตฺตน จ อวุตฺตาปิ ธมฺมา วุตฺตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ เย วิปสฺสกา ปุคฺคลา ปญฺจสุ ขเนฺธสุ นิจฺจํ สุสมารทฺธา นิจฺจํ กายคตาสติํ ภาเวนฺติ, **เต** วิปสฺสกา **อกิจฺจํ** สุภสุขาทิกํ, กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ วา น เสวนฺติ, **กิเจฺจ** อสุภาสุขาทิเก, กายาทิเก วา สาตจฺจการิโน โหนฺตีติ ภควา อาหาติ โยชนาฯ

อิติสทฺทสฺส เจตฺถ เอกสฺส โลโปฯ **อิติ** เอวํ ‘‘เยสญฺจา’’ติอาทิคาถาย เกสาทิเก กาเย คตาย ปวตฺตาย สติยา ภควตา สรูเปน วุตฺตาย วิชฺชมานาย ตทวเสสา เวทนาคตา สติ จ จิตฺตคตา สติ จ ธมฺมคตา สติ จ สติปฎฺฐานภาเวน เอกลกฺขณเตฺตน วุตฺตา ภวนฺตีติ สเงฺขปโต นิจฺจํ สุสมารทฺธา นิจฺจํ เวทนาคตา สติ จ…เป.… นิจฺจํ จิตฺตคตา สติ จ…เป.… นิจฺจํ ธมฺมคตา สตีติ วตฺตพฺพาติฯ

‘‘สติปฎฺฐานวเสเนว เอกลกฺขณา ธมฺมา วตฺตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตถา ยํ กิญฺจี’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยํ กิญฺจิ** รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฎฺฐํ, **ยํ กิญฺจิ** สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาเณน สุตํ, **ยํ กิญฺจิ** คนฺธรสโผฎฺฐพฺพายตนํ ฆานวิญฺญาณาทิตฺตเยน วิญฺญาเณน มุตํ, **อิติ** เอวํ ทิฎฺฐาทิตฺตเย ภควตา สรูเปน วุเตฺต สติ ตทวเสสํ ยํ กิญฺจิ วิญฺญาตํ ธมฺมารมฺมณปริยาปนฺนํ รูปํ ภควตา อาลมฺพิตพฺพภาเวน เอกลกฺขณตฺตา วุตฺตํ ภวตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ยํ กิญฺจิ** รูปายตนํ ทิฎฺฐํ ภควตา วุตฺตํ, ตสฺมิํ วุเตฺต สติ ตทวเสสํ สุตาทิกมฺปิ วุตฺตํ โหตีติ อาทิอโตฺถ วิสุํ วิสุํ โยเชตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ทิฎฺฐํ วา สุตํ วา มุตํ วา’’**ติฯ

‘‘กายคตาย สติยา วุตฺตาย ตทวเสสา เวทนาคตาสติอาทโยเยว วตฺตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธมฺมาปิ วุตฺตา ภวนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา จาห ภควา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถา** เยน นิยฺยานิกลกฺขเณน เอกลกฺขณเตฺตน จ ภควา อาห, ตถา เตน เอกลกฺขณเตฺตน จ ภควา อาห, ตถา เตน เอกลกฺขณเตฺตน จ วุตฺตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ **‘‘ตสฺมา** อภิชฺฌาโทมนเสฺสน อภิภูตตฺตา **อิห** มม สาสเน, ภิกฺขุ, ตฺวํ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา หุตฺวา โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ตทงฺคปฺปหาเนน วา วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน วา **วิเนยฺย** วินยิตฺวา **กาเย** เกสาทิรูปกาเย **กายานุปสฺสี** เกสาทิรูปกายานุปสฺสี หุตฺวา วิหราหี’’ติ ภควตา วุเตฺต สติ ‘‘ตสฺมาติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหราหิ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ, ตสฺมาติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหราหิ…เป.… โทมนสฺสํ, ตสฺมาติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหราหิ…เป.… โทมนสฺส’’นฺติ วุตฺตํ ภวตีติ สเงฺขปโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วิตฺถารโตฺถ ปน **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๒๓) พหุธา วุโตฺตติ อเมฺหหิ น วิตฺถาริโตฯ

‘‘เอกสฺมิํ สติปฎฺฐาเน วุเตฺต กสฺมา จตฺตาโร สติปฎฺฐานา วุตฺตา ภเวยฺยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อาตาปีติ วีริยินฺทฺริย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘อาตาปี’’**ติ อิมินา ปเทน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปวตฺตํ วีริยินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ **‘‘สมฺปชาโน’’**ติ ปเทน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปวตฺตํ ปญฺญินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ ‘‘สติมา’’ติ ปเทน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปวตฺตํ สตินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ ‘‘วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส’’นฺติ ปเทน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปวตฺตํ สมาธินฺทฺริยํ วุตฺตํ, น กาเยเยว ปวตฺตํฯ **เอวํ** ปกาเรน กาเย **กายานุปสฺสิโน** โยคาวจรสฺส จตฺตาโร สติปฎฺฐานา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺตีติ เจ วเทยฺย, เอวํ สติ จตุนฺนํ วีริยปญฺญาสติสมาธีนํ อินฺทฺริยานํ จตุนฺนํ สติปฎฺฐานานํ สาธกภาเวน เอกลกฺขณตฺตา สมานลกฺขณตฺตา ปาริปูริํ คจฺฉนฺตีติ โยชนาฯ เตน วุตฺตํ **อฎฺฐกถายํ** – ‘‘จตุสติปฎฺฐานสาธเน อิเมสํ อินฺทฺริยานํ สภาวเภทาภาวโต สมานลกฺขณตฺตา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๒๓)ฯ

๒๔. ‘‘เอวํ วุตฺตปิ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาเยว วตฺตพฺพา ภเวยฺยุํ, กถํ สตฺตตึสโพธิปกฺขิย ธมฺมา วตฺตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จตูสุ สติ ปฏฺฐาเนสุ เยน โยคาวจเรน ภาวิยมาเนสุ ตสฺส โยคาวจรสฺส จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ เอวํ เสเสสุปิ โยชนา กาตพฺพาฯ จตุนฺนํ สจฺจานํ พุชฺฌนํ **โพธํ,** อริยมคฺค ญาณํ, โพธํ คจฺฉนฺตีติ **โพธงฺคมา**ฯ โพธสฺส อริยมคฺคญาณสฺส ปเกฺข ภวาติ **โพธิปกฺขิยา**ฯ

‘‘กุสลาเยว ธมฺมา เอกลกฺขณภาเวน นีหริตา กึ, อุทาหุ อกุสลาปิ ธมฺมา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺ ตา **‘‘เอวํ อกุสลาปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กุสลา ธมฺมา เอกลกฺขณเตฺตน นิทฺธาริตา ยถา, เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณเตฺตน นิทฺธาริตพฺพาเยวาติ อโตฺถฯ ‘‘กถํ นิทฺธาเรตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปหาเนกฏฺฐภาเวน นิทฺธาเรตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกลกฺขณตฺตา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **เอกลกฺขณตฺตา**ติ ปหาเนกฏฺฐภาเวน สมานลกฺขณตฺ ตาฯ ‘‘กตมํ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **จตูสุ...เป.... ปริญฺญํ คจฺฉนฺตี**ติ กายาคตาสติปฏฺฐาเน โยคาวจเรน ภาวิยมาเน สติ เตน โยคาวจเรน อสุเภ เกสาทิเก รูปกาเย ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาโส ปหียติ, อสฺส โยคาว จรสฺส กพฬีการาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, ‘‘อาหารสมุทยา รูปสมุทโย’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕๖) วุตฺตตฺ ตา รูปกาเย ฉนฺทราคํ ปชหนฺตสฺส ตสฺส สมุทเย กพฬีการาหาเรปิ ฉนฺทราโค ปหียตีติ อ โตฺถฯ เวทนาคตาสติปฏฺฐาเน ภาวิยมาเน สติ ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาโส ปหียติ, อสฺส โย คาวจรสฺส ผสฺสาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑, ๓๙; มหาว. ๑; อุทา. ๑; วิภ. ๒๒๕) วุตฺตตฺตา เวทนาย ฉนฺทราคํ ปชหนฺตสฺส ตสฺส ปจฺจเย ผสฺสาหาเร ฉนฺทราโค ปหียติฯ จิตฺตคตาสติปฏฺฐาเน ภาวิยมาเน อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺ ลาโส ปหียติ, อสฺส โยคาวจรสฺส วิญฺญาณาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติฯ ธมฺมคตาสติปฏฺฐาเน ภาวิ ยมาเน อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาโส ปหียติ, อสฺส โยคาวจรสฺส มโนสเญฺจตนาหาโร ปริ ญฺญํ คจฺฉตีติ วิสุํ วิสุํ โยเชตฺวา เอเกกสฺมึ ปหาตเพฺพ วุเตฺต ตทวเสสา ปหาตพฺพา วุตฺตา ภ วนฺติ ปหาตพฺพภาเวน เอกลกฺขณตฺตาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘อาหารา จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺตี’’ติ วจเน อาหาเรสุ ปวตฺตา กามราคโทสโมหา พฺยนฺตีกตา โหนฺตีติ อโตฺถ คหิโตฯ กพฬีการาหารญฺหิ อารพฺภ ปวเตฺต กามราเค วิชฺชมาเน กพฬีการาหารสฺส วิชานนา นเตฺถว, ตสฺมึ กามราเค ปน ปหีเน ปริชานนา ภวตีติฯ เสสาหาร ชานนมฺปิ เอเสว นโยฯ ยสฺส โยคาวจรสฺส สติปฏฺฐานา ภาวิตา, วิปลฺลาสา ปหีนา, อาหารปริ ชานนา อุปฺปนฺนา, โส โยคาวจโร อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน ภวติฯ สุภสญฺญิเต หิ กาเย กามุ ปาทานํ วิเสเสน ภวตีติ สุภสญฺญิโต กาโย กามุปาทานสฺส วตฺถุ, กายคตาย สติยา อนุสริต โพฺพ อสุภสญฺญิโต เกสาทิ กามุปาทานสฺส วตฺถุ น โหเตฺววฯ สุขเวทนาย อสฺสาทวเสน ทิฏฺฐุปาทานํ ภวตีติ สุขสญฺญิตา เวทนา ทิฏฺฐุปาทานสฺส วตฺถุ, เวทนาคตาย ปน สติยา อนุ ปสฺสิตพฺพา เวทนา ทิฏฺฐุปาทานสฺส วตฺถุ น โหเตฺววฯ ‘‘จิตฺตํ นิจฺจ’’นฺติ ทิฏฺฐิคหณวเสน ตสฺส ตสฺส อตฺตโน สีลวตวเสน ปริสุทฺธีติ ปรามสนํ โหตีติ จิตฺตํ สีลพฺพตุปาทานสฺส วตฺถุ, จิตฺตค ตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํ สีลพฺพตุปาทานสฺส วตฺถุ น โหเตฺววฯ ธเมฺม นามรูปปริ เจฺฉเทน ยถาภูตํ อปสฺสนฺตสฺส ธเมฺมสุ อตฺตาภินิเวโส โหตีติ ธมฺมา อตฺตวาทุปาทานสฺส วตฺถุ, ธมฺมคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา ธมฺมา อตฺตวาทุปาทานสฺส วตฺถุ น โหนฺติ เอวฯ ตสฺมา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน ภวตีติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย คเหตโพฺพฯ

‘‘เยน โยคาวจเรน สติปฏฺฐานา ภาวิตา, โส โยคาวจโร อุปาทาเนหิเยว อนุปาทาโน ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา โยคาทีหิปิ วิสํยุตฺโต ภวตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘โยเคหิ จ วิสํยุตฺโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โยเคหิ จา**ติ กามโยคภวโยคทิฏฺฐิโยคอวิชฺชาโยเคหิ จฯ **วิสํยุตฺโต**ติ ตทงฺคปฺปหานวิกฺขมฺภนปฺปหานสมุจฺเฉทปฺปหานวเสน วิคโต, วิมุตฺโต จ ภวตีติ อโตฺถฯ สุภสญฺญิโต หิ รูปกาโย กามราคสฺส วตฺถุ โหติ, กายคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตโพฺพ กาโย กามราคสฺส วตฺถุ น โหเตฺววฯ ‘‘สุโข’’ติ วา ‘‘สุขเหตู’’ติ วา คหณีโย ภโว ภวราคสฺส วตฺถุ โหติ, เวทนาคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตโพฺพ ภโว ภวราคสฺส วตฺถุ น โหติฯ ‘‘อตฺตา’’ติ อภินิวิสิตพฺพํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิโยคสฺส วตฺถุ โหติ, จิตฺตคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิโยคสฺส วตฺถุ น โหติฯ วินิโพฺภคสฺส ทุกฺกรตฺตา, ธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตาย จ ทุปฺปฏิวิชฺฌตฺตา อวินิพฺภุชิตพฺพา, ธมฺมมตฺตตาย อปฺปฏิวิชฺฌิตพฺพา ธมฺมา อวิชฺชาโยคสฺส วตฺถุ โหนฺติ, ธมฺมคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา ธมฺมา อวิชฺชาโยคสฺส วตฺถุ น โหนฺติฯ ตสฺมา จตุสติปฏฺฐานานุปสฺสโก **‘‘โยเคหิ จ วิสํยุตฺโต’’**ติ วุโตฺตฯ อยํ นโย **อาสเวหิ จ อนาสโว ภวติ, โอเฆหิ จ นิตฺถิโณฺณ ภวตี**ติ เอตฺถาปิ โยเชตโพฺพฯ

คเนฺถหิ จ วิปฺปยุโตฺต ภวตีติ เอตฺถ ปน สุภสญฺญิโต รูปกาโย อภิชฺฌากายคนฺถสฺส วตฺถุ, กายคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตโพฺพ รูปกาโย อภิชฺฌากายคนฺถสฺส วตฺถุ น โหติฯ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตา เวทนา พฺยาปาทกายคนฺถสฺส วตฺถุ โหนฺติ, เตน วุตฺตํ – ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ เวทนาคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา เวทนา พฺยาปาทกายคนฺถสฺส วตฺถุ น โหติฯ ‘‘จิตฺตํ นิจฺจ’’นฺติ อภินิเวสวเสน สสฺสตสฺส ‘‘อตฺตโน สีเลน สุทฺธิ, วเตน สุทฺธี’’ติ ปรามสนํ โหติ, ตสฺมา ‘‘นิจฺจ’’นฺติ คหิตํ จิตฺตํ สีลพฺพตปรามาสกายคนฺถสฺส วตฺถุ, จิตฺตคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํ สีลพฺพตปรามาสสฺส วตฺถุ น โหติฯ ธมฺมานํ สปฺปจฺจยนามรูปสภาวสฺส อทสฺสนโต ภวทิฏฺฐิวิภวทิฏฺฐิ โหติ, ตสฺมา ‘‘อิทํ สจฺจ’’นฺติ อภินิวิสิตพฺพา ธมฺมา อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺถสฺส วตฺถุ, ธมฺมคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา ธมฺมา อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺถสฺส วตฺถุ น โหนฺติ, ตสฺมา จตุสติปฏฺฐานานุปสฺสโก ‘‘คเนฺถหิ จ วิปฺปยุโตฺต’’ติ วุโตฺตฯ

สุภสญฺญิโต จ กาโย ราคสลฺลสฺส วตฺถุ, กายคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตโพฺพ กาโย ราคสลฺลสฺส วตฺถุ น โหติฯ สุขสญฺญิตาย เวทนาย โทโส โหติ, ตสฺมา เวทนา โทสสลฺลสฺส วตฺถุ, เวทนาคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา เวทนา โทสสลฺลสฺส วตฺถุ น โหติฯ ‘‘จิตฺตํ อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ‘‘อตฺตา เสโยฺย’’ติอาทิวเสน ปวตฺตสฺส มานสลฺลสฺส จิตฺตํ วตฺถุ, จิตฺตคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํ มานสลฺลสฺส วตฺถุ น โหติฯ ธมฺมานํ สปฺปจฺจยนามรูปสภาวสฺส อชานนโต ธมฺมา โมหสลฺลสฺส วตฺถุ, ธมฺมคตาย ปน สติยา อนุปสฺสิตพฺพา ธมฺมา โมหสลฺลสฺส วตฺถุ น โหนฺติ, ตสฺมา จตุสติปฏฺฐานานุปสฺสโก **‘‘สเลฺลหิ จ วิสโลฺล ภวตี’’**ติ วุโตฺตฯ

‘‘อาหารา จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺตี’’ติ อาจริเยน วุตฺตํ, ‘‘กิํ ปน อาหาราว อสฺส โยคาวจรสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, อุทาหุ อเญฺญปี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วิญฺญาณฏฺฐิติโย จ อสฺส โยคาวจรสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘วิญฺญาณฏฺฐิติโย จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ เยน โยคาวจเรน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา, ตสฺส โยคาวจรสฺส กายเวทนาจิตฺตธมฺมาว ปริญฺญํ คเจฺฉยฺยุํ, น วิญฺญาณฏฺฐิติโยติ เจ วเทยฺย กายานุปสฺสนาทีหิ จ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ ปริญฺญาเตสุ สญฺญายปิ ปริญฺญาตพฺพภาวโตฯ สา หิ เวทนาจิตฺตสงฺขาเตน ธเมฺมสุ ปริญฺญาเตสุ อวินาภาวโต ปริญฺญาตาวาติฯ

เยน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา, โส โยคาวจโร อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน จ, โยเคหิ วิสํยุโตฺต จ, ขเนฺธหิ วิปฺปยุโตฺต จ, อาสเวหิ อนาสโว จ, โอเฆหิ นิตฺถิโณฺณ จ, สเลฺลหิ วิสโลฺล จ ภวตีติ วุโตฺต, ‘‘กึ ปน ตถาวิโธว โหติ, อุทาหุ อญฺญถาปี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อคติมฺปิ น คจฺฉตีติ ทเสฺสโนฺต **“อคติคมเนหิ จ น อคตึ คจฺฉตี**”ติ อาหฯ สุภาทิสญฺญิเต รูปกาเย อเปกฺขมาโน ปุคฺคโล ฉนฺทาคตึ คจฺฉตีติ สุภาทิสญฺญิโต รูปกาโย วิเสสโต ฉนฺทาคติยา วตฺถุ โหติ, กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเนน ปน อนุปสฺสิตโพฺพ อสฺสาสปสฺสาสาทิโก กาโย ฉนฺทาคติยา วตฺถุ น โหติ, ตสฺมา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนํ ภาเวโนฺต ปุคฺคโล ฉนฺทาคตึ น คจฺฉติฯ สุขเวทนสฺสาทวเสน เวทยมาโน ตทภาเวน พฺยาปาทํ อาคจฺฉตีติ สุขเวทนา โทสาคติยา วตฺถุ โหติ, เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเนน ปน อนุปสฺสิตพฺพา เวทนา โทสาคติยา วตฺถุ น โหติ , ตสฺมา เวทนาสติปฏฺฐานภาวนํ ภาเวโนฺต ปุคฺคโล โทสาคตึ น คจฺฉติฯ สนฺตติฆนวเสน ‘‘นิจฺจํ, ธุว’’นฺติ คหิตํ จิตฺตํ โมหสฺส วตฺถุ โหติ, จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเนน ปน อนุปสฺสิตพฺพํ จิตฺตํ โมหสฺส วตฺถุ น โหติ, ตสฺมา จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนํ ภาเวโนฺต ปุคฺคโล โทสาคตึ น คจฺฉติฯ วิภชิตฺวา ธมฺมสภาวํ อชานนฺตสฺส ภยํ ชายตีติ วิภชิตฺวา อชานิยสภาวา ธมฺมา ภยสฺส วตฺถุ โหนฺติ, ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเนน ปน อนุปสฺสิตพฺพา วิภชิตฺวา ชานิตพฺพา ธมฺมา ราคสฺส วตฺถุ น โหนฺติ, ตสฺมา ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนํ ภาเวโนฺต ปุคฺคโล ภยาคตึ น คจฺฉติฯ เอวํ ปหาตพฺพภาเวน เอกลกฺขเณ อกุสเลปิ ธเมฺม นีหริตฺวา อิทานิ นิคเมตุํ **“เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณตฺตา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี**”ติ ปุน วุตฺตํฯ

ภาเวตเพฺพสุ ธเมฺมสุ เอกเทเสสุ วุเตฺต ตทวเสสาปิ ภาเวตพฺพา ธมฺมา เอกลกฺขณตฺตา นีหริตฺวา วตฺตพฺพา, ปหาตเพฺพสุปิ ธเมฺมสุ เอกเทเส วุเตฺต ตทวเสสาปิ ธมฺมา ปหาตพฺพา เอกลกฺขณตฺตา นีหริตฺวา วตฺตพฺพาติ อาจริเยน วุตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘อญฺญถาปิ ยทิ วตฺตพฺพา สิยุํ, เตปิ วทถา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต อเญฺญนปิ ปริยาเยน ลกฺขณหารสฺส อุทาหรณานิ ทเสฺสตุํ **“ยตฺถ วา ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **ยตฺถ** ยสฺสํ รูเปกเทสเทสนายํ **รูปินฺทฺริยํ** รุปฺปนลกฺขณํ จกฺขุนฺทฺริยาทิชีวิตินฺทฺริยปริโยสานํ อฏฺฐวิธํ อินฺทฺริยํ รูเปกเทสํ ภควตา เทสิตํฯ **ตเตฺถว** ตสฺสํ รูเปกเทสเทสนายํ **รูปธาตุ** รุปฺปนลกฺขณา จกฺขุธาตาทิโผฏฺฐพฺพธาตุปริโยสานา ทสวิธา รูปธาตุ รุปฺปนลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา เทสิตาฯ สโพฺพ **รูปกฺขโนฺธ** จ เทสิโตฯ **รูปายตนํ** รุปฺปนลกฺขณํ จกฺขายตนาทิโผฏฺฐพฺพายตนปริโยสานํ ทสวิธํ อายตนํ รุปฺปนลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา ภควตา เทสิตํฯ

ยตฺถ วา ปน ยสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ สุขา เวทนา ภควตา เทสิตา, **ตตฺถ** ตสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ **สุขินฺทฺริยญฺจ** เทสิตํ, **โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ** เทสิตํ, **ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจญฺจ** เทสิตํ สุขเวทนาภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ **ยตฺถ วา ปน** ยสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ ทุกฺขา เวทนา ภควตา เทสิตา, **ตตฺถ** ตสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ **ทุกฺขินฺทฺริยญฺจ** เทสิตํ **โทมนสฺสินฺทฺริยญฺจ** เทสิตํ, **ทุกฺขํ อริยสจฺจญฺจ** เทสิตํ ทุกฺขเวทนาภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ **ยตฺถ วา ปน** ยสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ อทุกฺขมสุขา เวทนา ภควตา เทสิตา, **ตตฺถ** ตสฺสํ เวทเนกเทสเทสนายํ **อุเปกฺขินฺทฺริยญฺจ** เทสิตํ, **สโพฺพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จ** เทสิโตติ โยชนา กาตพฺพาฯ

ยสฺสํ เทสนายํ อทุกฺขมสุขา เวทนา เทสิตา, ตสฺสํ เทสนายํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ เทสิตํ โหตุ สมานลกฺขณตฺตา, ‘‘เกน ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโต ภเวยฺยา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“เกน การเณนา**”ติ ปุจฺฉิตฺวา การณํ ทเสฺสตุํ **“อทุกฺขมสุขายา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อทุกฺขมสุขาย

เวทนาย **หิ** ยสฺมา อวิชฺชา อนุเสติ, ตสฺมา อวิชฺชา เทสิตา โหติฯ อวิชฺชาย จ เทสิตาย อวิชฺชามูลโก สโพฺพปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป.… ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ เทสิโตว โหตีติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป.… สมุทโย โหตี’’ติ อนุโลมวเสน ปวโตฺต โย ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโตติ อาจริเยน วุโตฺต, ‘‘ยทิ ตถา ปวโตฺต โส จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโต, เอวํ สติ สโพฺพ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโต’’ติ น วตฺตโพฺพติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **‘‘โส จา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โย จ อนุโลมวเสน ปวโตฺต, **โส จ สราคสโทสสโมหสํกิเลสปเกฺขน หาตโพฺพ**ฯ โย จ ปฏิโลมวเสน ‘‘อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติอาทิโก ปวโตฺต, **โส จ วีตราควีตโทสวีตโมหอริยธเมฺมหิ หาตโพฺพ**ฯ โย จ อนุโลมปฏิโลมวเสน ปวโตฺต, โส จ ตทุภเยหิ หาตโพฺพฯ ตสฺมา ‘‘สโพฺพ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เทสิโต’’ติ วตฺตโพฺพวาติ อธิปฺปาโย คเหตโพฺพฯ

‘‘เย ธมฺมา เอกลกฺขณา, เตสํ ธมฺมานํ เอกสฺมิํ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐา ธมฺมา วุตฺตา ภวนฺตี’’ติอาทินา (เนตฺติ. ๒๓) อาจริเยน ยา ลกฺขณหารโยชนา วุตฺตา, สาว กาตพฺพา, น อญฺญถา กาตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต อญฺญถาปิ ลกฺขณหารโยชนา กาตพฺพาเยวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ เย ธมฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เย** ปถวีอาทโย รูป**ธมฺมา, เย** ผสฺสาทโย อรูป**ธมฺมา** สนฺธารณาทิ**กิจฺจโต** สงฺฆฏฺฏนาทิ**กิจฺจโต** เอกลกฺขณา, **เตสํ** รูปารูป**ธมฺมานํ** เอกสฺมิํ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐา รูปารูป**ธมฺมา** วุตฺตา ภวนฺติฯ **เย** ปถวีอาทโย รูป**ธมฺมา, เย** ผสฺสาทโย อรูป**ธมฺมา** กกฺขฬาทิ**ลกฺขณโต** ผุสนาทิ**ลกฺขณโต** เอกลกฺขณา, **เตสํ** รูปารูป**ธมฺมานํ** เอกสฺมิํ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐา รูปารูป**ธมฺมา** วุตฺตา ภวนฺติฯ **เย** ธมฺมา รุปฺปน**สามญฺญโต** นมน**สามญฺญโต** อนิจฺจาทิ**สามญฺญโต** วา ขนฺธายตนาทิ**สามญฺญโต** วา เอกลกฺขณา, **เตสํ** สงฺขต**ธมฺมานํ** เอกสฺมิํ สงฺขตธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐา ธมฺมา วุตฺตา ภวนฺติฯ **เย** สงฺขต**ธมฺมา** ภงฺคุปฺปาทโต สงฺขโต **จุตูปปาตโต** สมานนิโรธุปฺปาทสงฺขตโต วา **จุตูปปาตโต** เอกลกฺขณา, **เตสํ** สงฺขต**ธมฺมานํ** เอกสฺมิํ สงฺขตธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐา สงฺขตธมฺมา วุตฺตา ภวนฺตีติ อตฺถโยชนา กาตพฺพาฯ

กิจฺจโต จ ลกฺขณโต จาติอาทีสุ **จ**-สเทฺทน สหจรณสมานเหตุตาทโย สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ สหจรณาทีสุ จ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ‘‘นานตฺตกายนานตฺตสญฺญิโน (ที. นิ. ๓.๓๔๑, ๓๕๗, ๓๕๙; อ. นิ. ๙.๒๔), นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา’’ติอาทีสุ สหจาริตาย สญฺญาสหคตา ธมฺมา นิทฺธาริตาติอาทินา วุตฺตเมวฯ

‘‘เอกสฺมิํ ธเมฺม สรูปโต วุเตฺต เอกลกฺขณาทิโต อวสิฎฺฐธมฺมานมฺปิ วุตฺตภาโว เกน อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘เตนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** อวสิฎฺฐธมฺมานมฺปิ วุตฺตภาเวน ‘‘วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม’’ติอาทิกํ ยํ วจนํ อายสฺมา มหากจฺจาโน อาห, เตน วจเนน ตุเมฺหหิ อวสิฎฺฐานมฺปิ วุตฺตภาโว ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘เอตฺตาวตา จ ลกฺขณหาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต ลกฺขโณ หาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺสํ ปาฬิยํ เอกสฺมิํ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฎฺฐธมฺมาปิ เยน ลกฺขณหาเรน นิทฺธาริตา, ตสฺสํ ปาฬิยํ โส ลกฺขโณ หาโร **นิยุโตฺต** นิทฺธาเรตฺวา โยชิโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพติฯ

อิติ ลกฺขณหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฎีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๖. จตุพฺยูหหารวิภงฺควิภาวนา

๒๕. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ลกฺขณหารวิภเงฺคน สุตฺตเตฺถหิ สมานตฺถา วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ลกฺขณหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม จตุพฺยูหหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุฯ **กตโม**ติ กตโม สํวณฺณนาวิเสโส จตุพฺยูโห หาโร จตุพฺยูหหารวิภโงฺค นามาติ วิเญฺญยฺยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หาโรติ จตุพฺยูหหารวิภโงฺค’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๕)ฯ ‘‘อิมินา จตุพฺยูหหาเรน กตมสฺส เนรุตฺตาทโย คเวสิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“พฺยญฺชเนนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พฺยญฺชเนนา**ติ จตุพฺยูหหารสฺส สุตฺตสฺส วิเสสโต พฺยญฺชนวิจยภาวโต ‘‘พฺยญฺชนา’’ติ โวหาริเตน อิมินา จตุพฺยูหหาเรน สุตฺตสฺส เนรุตฺตญฺจ, สุตฺตสฺส อธิปฺปาโย จ, สุตฺตสฺส นิทานญฺจ, สุตฺตสฺส ปุพฺพาปรสนฺธิ จ สํวเณฺณเนฺตหิ คเวสิตโพฺพติ อโตฺถฯ

‘‘จตุพฺยูหหาเรน คเวสิตเพฺพสุ เนรุตฺตาทีสุ กตมํ สุตฺตสฺส คเวสิตพฺพํ เนรุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ เนรุตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – **ตตฺถ** เตสุ อิมินา จตุพฺยูหหาเรน คเวสิตเพฺพสุ เนรุตฺตาทีสุ กตมํ สุตฺตสฺส **เนรุตฺตํ** นิพฺพจนํ นามาติ เจ ปุเจฺฉยฺย? สุตฺตสฺส ยา **นิรุตฺติ** นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตา สภาวปญฺญตฺติ คเวสิตพฺพา, อิทํ สภาวนิรุตฺติภูตํ นิพฺพจนํ เนรุตฺตํ นามาติฯ ‘‘ยา นิรุตฺติ เนรุตฺตํ นามาติ วุตฺตา, กา ปน สา นิรุตฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ปทสํหิตา”**ติ วุตฺตํฯ ปเทสุ สํหิตา ยุตฺตา **ปทสํหิตา**ฯ ยถา ยถา สุตฺตโตฺถ วตฺตโพฺพ, ตถา ตถา ยา สภาวนิรุตฺติ ปวตฺตา, สา ปวตฺตา สภาวนิรุตฺติเยว นิรุตฺติ นามาติ โยชนาฯ ‘‘กา ปน สา สภาวนิรุตฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จ **“ยํ ธมฺมานํ นามโส ญาณ”**นฺติ วุตฺตํฯ **ยํ** ยาย การณภูตาย นามปญฺญตฺติยา **ธมฺมานํ** เนยฺยานํ **นามโส** ปถวีนามาทินา วา ผสฺสนามาทินา วา ขนฺธนามาทินา วา วิวิเธน นาเมน อตฺถธมฺมาทีสุ กุสลสฺส ปุคฺคลสฺส ญาณํ ปวตฺตติ, สา การณภูตา นามปญฺญตฺติ สภาวนิรุตฺติ นามาติ อโตฺถฯ **ยนฺ**ติ จ ลิงฺควิปลฺลาโส, ยายาติ อโตฺถฯ ‘‘ลิงฺคปกติธมฺมานํ นามโส ปวตฺตมานํ ญาณํ วิวริตฺวา กเถหี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยทา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘ยทา หิ ภิกฺขูติอาทินา ‘ธมฺมานํ นามโส ญาณ’นฺติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรตี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๕) วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ อฏฺฐกถายํ วิภชิตฺวา วุโตฺตวาติ น วิจาริโตฯ

๒๖. เนรุตฺตํ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ ‘‘กตโม สุเตฺต คเวสิตโพฺพ ภควโต อธิปฺปาโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม อธิปฺปาโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ ปากโฏฯ อปิจ **“ธโมฺม หเว รกฺขตี”**ติอาทีสุ เยน ปุคฺคเลน อตฺตนา รกฺขิเตน ธเมฺมน รกฺขิตพฺพภาโว อิจฺฉิโต, โส ธมฺมํ รกฺขิสฺสตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ โย ปุคฺคโล ทุคฺคติโต มุจฺจิตุกาโม, โส ธมฺมํ รกฺขิสฺสตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหิโตติอาทีสุ โย โจโร ฆาตนโต มุจฺจิตุกาโม, โส โจรกมฺมํ น กริสฺสตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ โย ปุคฺคโล อปายาทิทุกฺขโต มุจฺจิตุกาโม, โส ปาปกมฺมํ น กริสฺสตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

สุขกามานีติอาทีสุ เย ปุคฺคลา สุขํ อิจฺฉนฺติ, เต ปรหึสนโต วิวชฺชิสฺสนฺตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จาติอาทีสุ เย ปุคฺคลา ปุนปฺปุนํ ปวตฺตมานชาติชรามรณโต มุจฺจิตุกามา, เต โภชเน มตฺตญฺญุโน ภวิสฺสนฺติ, สนฺตุฏฺฐา ภวิสฺสนฺติ, สุทฺธาชีวา ภวิสฺสนฺติ, ปาติโมกฺขสํวรสีลสมฺปนฺนา ภวิสฺสนฺติ, อตนฺทิโน ภวิสฺสนฺติ, วิปสฺสกา ภวิสฺสนฺติ, **สคารวา** สปฺปติสฺสา ภวิสฺสนฺตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

อปฺปมาโท อมตปทนฺติอาทีสุ เย ปุคฺคลา มจฺจุโน ภายนฺติ, นิพฺพานมิจฺฉนฺติ, เต ปุคฺคลา ทานสีลภาวนากเมฺมสุ อปฺปมตฺตา ภวิสฺสนฺตีติ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

๒๗. สุเตฺต คเวสิตโพฺพ อธิปฺปาโย อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ วิญฺญาโต, ‘‘กตมํ สุตฺตสฺส คเวสิตพฺพํ นิทาน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ นิทาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิทาน**นฺติ ผลํ นีหริตฺวา เทตีติ นิทานํฯ กึ ตํ? การณํฯ **ธนิโย**ติ ธนวฑฺฒนการเณ นิยุโตฺตติ ธนิโยฯ **โคปาลโก**ติ คาโว อิสฺสรภาเวน ปาเลติ รกฺขตีติ โคปาลโกฯ **อุปธีหี**ติ ปุตฺตโคณาทีหิ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๓)ฯ **นรสฺสา**ติ ปุตฺติมนฺตสฺส วา โคปาลกสฺส วา นรสฺสาติ จ ปทฎฺฐานวเสน วา เยภุยฺยวเสน วา คาถายํ อาคตวเสน วา วุตฺตํ, นาริยาปิ อุปธีหิ นนฺทนา อเตฺถวาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

อิมินา วตฺถุนาติ อุปธิสงฺขาเตน อิมินาว ปุตฺตควาทินา วตฺถุนาฯ วสติ ปวตฺตตีติ นนฺทนา เอตฺถ ปุตฺตโคณาทิเกติ **วตฺถุ**ฯ นนฺทนํ นีหริตฺวา เทติ ปุตฺตโคณาทิกนฺติ **นิทาน**นฺติ อตฺถํ คเหตฺวา ธนิโย ‘‘อุปธีหิ นรสฺส นนฺทนา’’ติ อาหฯ ภควา ปน ‘‘วสติ ปวตฺตติ โสจนา เอตฺถ ปุตฺตโคณาทิเกหิ **วตฺถุ,** โสจนํ นีหริตฺวา เทติ ปุตฺตโคณาทิกนฺติ **นิทาน’’**นฺติ อตฺถํ คเหตฺวา ‘‘อุปธีหิ นรสฺส โสจนา’’ติ อาหฯ ปริคฺคหียเตติ **ปริคฺคหํ**ฯ กึ ตํ? ปุตฺตโคณาทิกํ, ตํ ปริคฺคหํ ‘‘อุปธี’’ติ อาห, น กิเลสูปธิกายขนฺธูปธินฺติฯ

อุปธีสูติ ขนฺธสงฺขาเตสุ กาเยสุฯ **กายํ** ‘‘อุปธี’’ติ อาห, น ปุตฺตควาทิกํ, น ปริคฺคหํฯ

พาหิเรสุ วตฺถูสูติ มณิกุณฺฑลปุตฺตทาราทีสุ วตฺถูสุฯ

กามสุขนฺติ กามนีเยสุ อสฺสาทสุขวเสน ปวตฺตา ตณฺหาฯ **พาหิรวตฺถุกาย ตณฺหายา**ติ กามนีเยสุ พาหิรวตฺถูสุ อสฺสาทสุขวเสน ปวตฺตาย ตณฺหายฯ

อชฺฌตฺติกวตฺถุกายาติ รูปกายสงฺขาเต อชฺฌตฺติกวตฺถุมฺหิ อภินนฺทนวเสน ปวตฺตายฯ

ปุน **อชฺฌตฺติกวตฺถุกายา**ติ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาเต อชฺฌตฺติกวตฺถุมฺหิ สิเนหวเสน ปวตฺตายฯ

คเวสิตพฺพํ นิทานํ วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตโม คเวสิตโพฺพ ปุพฺพาปรสนฺธี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **ตตฺถ กตโม ปุพฺพาปรสนฺธี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ เนรุตฺตาธิปฺปายนิทานปุพฺพาปรสนฺธีสุฯ **ยถา**ติ เยน อนฺธการาทินา สภาเวน ‘‘กามนฺธา…เป.… มาตร’’นฺติ ยํ กามตณฺหํ ภควา อาห, อยํ กามตณฺหา ตถา เตน อนฺธการาทินา สภาเวน ‘‘กามนฺธา…เป.… มาตร’’นฺติ คาถา วุตฺตาติ โยชนาฯ

คาถาโตฺถ ปน – กาเมตีติ **กาโม,** กามตณฺหา, กาเมน อตฺถสฺส อชานนตาย ธมฺมสฺส, อปสฺสนตาย จ อนฺธาติ **กามนฺธา**ฯ กามตณฺหาสงฺขาเตน ชาเลน อตฺถธมฺมานํ อชานนา ปสฺสเนน สญฺฉนฺนา ปลิคุณฺฐิตาติ **ชาลสญฺฉนฺนา**ฯ ตณฺหาสงฺขาเตน ฉทเนน เตสํเยว อตฺถ ธมฺมานํ อชานนาปสฺสเนน ฉาทิตา ปิหิตาติ **ตณฺหาฉทนฉาทิตา**ฯ อตฺถธเมฺมสุ **ปมตฺต**สงฺขาเตน ปมาเทน พนฺธเนน **พทฺธา** พนฺธิตพฺพา ปุคฺคลา ชรามรณํ อเนฺวนฺติ, กุมินามุเข ปวตฺตา มจฺฉา มรณํ อเนฺวนฺติ อิว จ, ขีรปโก วโจฺฉ มาตรํ อเนฺวติ อิว จ, ตถา ชรามรณํ อเนฺวนฺตีติ คเหตโพฺพฯ

‘‘กามนฺธา…เป…. มาตร’นฺติ ยาย เทสนาย, คาถาย วา กามตณฺหา วุตฺตา, สา เทสนา, คาถา วา กตเมน เทสนาภูเตน อปเรน ยุชฺชตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา อิมาย เทสนาย, คาถาย วา ยุชฺชตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สา กตเมนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สา**ติ ‘‘กามนฺธา…เป.… อเนฺวนฺตี’’ติ เทสนา, คาถา วาฯ **ปุพฺพาปเรนา**ติ ตโต เทสนาโต ปุเพฺพน เทสนาวจเนน, คาถาวจเนน วา อปเรน เทสนาวจเนน, คาถาวจเนน วาฯ **ยุชฺชติ** ยุชฺชนํ เอติ สเมตีติ ปุจฺฉติฯ

ยถาติ เยน อนฺธกรณาทินาฯ **‘‘รโตฺต…เป…. นร’’**นฺติ ยํ คาถาวจนํ ภควา อาห, เตน คาถาวจเนน ตถา อนฺธกรณาทินา ยุชฺชตีติ โยชนาฯ คาถาโตฺถ ปน – **รโตฺต** รญฺชโนฺต ปุคฺคโล **อตฺถํ** อตฺตหิตปโยชนํ ปรหิตปโยชนํ น ชานาติฯ **รโตฺต** รญฺชโนฺต **ธมฺมํ** ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส เหตุํ ปญฺญาจกฺขุนา น ปสฺสติฯ ราโค ยํ นรํ ยทา สหเต, ตทา ตสฺส นรสฺส **อนฺธํ** อนฺธการํ **ตมํ** อญฺญาณํ โหตีติ คเหตโพฺพฯ

อิตีติ เอวํฯ **อนฺธตาย** อนฺธกรณตาย **สญฺฉนฺนตาย** สญฺฉนฺนกรณตายฯ **สาเยว ตณฺหา**ติ ‘‘กามนฺธา…เป…. มาตร’’นฺติ คาถาวจเนน ยา กามตณฺหา วุตฺตา, สาเยว กามตณฺหาฯ **อภิลปิตา**ติ ‘‘รโตฺต…เป…. นร’’นฺติ อปเรน คาถาวจเนน ภควตา โวหาริตา โวหรเณน ญาปิตา, อภิลปิตสฺส อตฺถสฺส สมานตา ปุพฺพเทสนา อปรเทสนาย ยุชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘ทฺวีสุ คาถาสุ กตเมหิ ปเทหิ สาเยว ตณฺหา อภิลปิตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิเมหิ อภิลปิตาติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยญฺจาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ ‘‘กามนฺธา…เป…. ฉาทิตา’’ติ **ยญฺจ** ปทํ อาห, ทุติยคาถายญฺจ ‘‘รโตฺต…เป…. น ปสฺสตี’’ติ **ยญฺจ** ปทํ อาหฯ **ปริยุฏฺฐาเนหิ** ปริยุฏฺฐานทีปเกหิ **อิเมหิ** ‘‘กามนฺธา…เป…. ปสฺสตี’’ติ ปเทหิ **สาเยว** ปฐมคาถาย วุตฺตา กาม**ตณฺหา** จ ภควตา อภิลปิตาฯ

‘‘ยํ อนฺธการํ วุตฺตํ, กตมํ ตํ? ยา ตณฺหา โปโนภวิกา วุตฺตา, กตมา สา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยํ อนฺธการ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อนฺธการํ ยํ อญฺญาณํ วุตฺตํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย ภเวฯ ยา จ ตณฺหา โปโนภวิกา วุตฺตา, อยญฺจ ทุกฺขสมุทโย ภเวติ โยชนาฯ

‘‘กามา’’ติ ยญฺจ ปทํ ภควา อาห, เตน ปเทน อิเม กิเลสกามา วุตฺตาฯ **‘‘ชาลสญฺฉนฺนา’’**ติ ยญฺจ ปทํ ภควา อาห, เตน ปเทน **เตสํเยว** กิเลสกามานํ **ปโยเคน** สมุทาจาเรน ปริยุฏฺฐานํ ภควา ทเสฺสติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยสฺมิํ สนฺตาเน ตณฺหา อุปฺปนฺนา, ตํ สนฺตานํ สํสารโต นิสฺสริตุํ อทตฺวา รูปารมฺมณาทีหิ ปโลภยมานา หุตฺวา จิตฺตํ กิเลเสหิ ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ตสฺมา ตณฺหาย จิตฺตํ ปริยาทาย สนฺตาเน ติฏฺฐมานตฺตาฯ **กิเลสวเสนา**ติ วีติกฺกมกิเลสวเสนฯ **ปริยุฏฺฐานวเสนา**ติ วีติกฺกมนํ อปฺปตฺวา อุปฺปชฺชมานวเสนฯ **เย**ติ วุตฺตปฺปการตณฺหาสหิตปุคฺคลสทิสาฯ **เต**ติ เต ตณฺหาพนฺธนพทฺธา จ เอทิสกา จ ปุคฺคลาฯ **ชรามรณํ อเนฺวนฺติ**

ชรามรณํ อติกฺกมิตุํ น สกฺกุณนฺติฯ **อย**นฺติ ชรามรณานุปฺปวตฺติ ‘‘ชรามรณมเนฺวนฺตี’’ติ อิมินา วจเนน ภควตา ทสฺสิตาติ โยชนาฯ

‘‘กามนฺธา’’ติอาทิคาถาย เจว ‘‘รโตฺต’’ติอาทิคาถาย จ ปุพฺพาปรสนฺธิ อาจริเยน วิภโตฺต , อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ ‘ยสฺส ปปญฺจา ฐิตี จา’ติอาทิคาถาสุ ปุพฺพาปรสนฺธิ อเมฺหหิ วิญฺญาตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **ยสฺส ปปญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสา คาถาย – **ยสฺส** มุนิโน **ปปญฺจา** ตณฺหามานทิฎฺฐี จ นตฺถิ, ตณฺหามานทิฎฺฐีหิ อภิสงฺขตา สงฺขารา จ นตฺถิ, **ฐิตี** อนุสยา ตณฺหา จ นตฺถิ, **สนฺทาน**สทิสํ ตณฺหาปริยุฎฺฐานํ นตฺถิ, **ปลิฆ**สทิโส โมโห จ นตฺถิ, โส มุนิ ปปญฺจาทิกํ สพฺพํ **วีติวโตฺต** อติกฺกโนฺตติ วุจฺจติฯ **นิตฺตณฺหํ** นิมานํ นิทิฎฺฐิํ นิสนฺทานํ นิปลิฆํ โลเก จรนฺตํ ตํ มุนิํ **สเทวโก** ตณฺหาสหิโต โลโก น วิชานาตีติ อโตฺถฯ

คาถายํ ปปญฺจาทโย ภควตา วุตฺตา, ‘‘กตเม เต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ปปญฺจา นามา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตฺตโน อาธารปุคฺคลํ สํสาเร จิรํ ปปญฺจนฺตาเปนฺตี ตณฺหามานทิฎฺฐิโย จ, ตาหิ ตณฺหามานทิฎฺฐีหิ สหชาตวเสน วา อุปตฺถมฺภนวเสน วา อภิสงฺขตา สงฺขารา จ **ปปญฺจา** นามฯ สนฺตาเน อปฺปหีนเฎฺฐน อนุสยา ตณฺหา สตฺตานํ ติฎฺฐนเหตุตฺตา **ฐิตี** นามฯ ปวตฺตมานาย ตณฺหาย ยํ ปริยุฎฺฐานญฺจ ฉตฺติํสตณฺหาย ชาลินิยา ยานิ วิจริตานิ จ วุตฺตานิ, อิทํ สพฺพํ อตฺตโน อาธารํ ปุคฺคลํ พนฺธนเฎฺฐน สนฺทานสทิสตฺตา **สนฺทานํ** นามฯ โมโห อตฺตโน อาธารสฺส ปุคฺคลสฺส นิพฺพานนครปฺปเวสนสฺส ปฎิเสธกตฺตา ปลิฆสทิสตฺตา **ปลิโฆ** นามฯ ‘‘ยสฺส ปปญฺจาทโย นตฺถิ, โส กิํ วีติวโตฺต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เย จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เย** วุตฺตปฺปการา ปปญฺจา สงฺขารา, **ยา จ** วุตฺตปฺปการา ฐิติ, **ยํ** วุตฺตปฺปการํ สนฺทานญฺจ, **ยํ** วุตฺตปฺปการํ ปลิฆญฺจ นตฺถีติ วุตฺตา, **สพฺพํ เอตํ** ปปญฺจาทิกํ โย มุนิ สมติกฺกโนฺต, **อยํ** มุนิ **‘‘นิตฺตโณฺห’’**ติ วุจฺจตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ

๒๘. ‘‘ยสฺส ปปญฺจาติอาทิคาถายํ เย ปปญฺจาทโย วุตฺตา, เตสุ ตณฺหามานทิฎฺฐิเหตุกา สงฺขารา กทา กติวิธํ ผลํ เทนฺติ, ตํสงฺขารสมฺปยุตฺตา ตณฺหา กทา กติวิธํ ผลํ เทตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ปริยุฎฺฐานสงฺขารา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ ปปญฺจสงฺขาราทีสุฯ **ปริยุฎฺฐานสงฺขารา**ติ วีติกฺกมวเสน ปวตฺตา ปริยุฎฺฐานา อกุสลสงฺขารา เจตนาฯ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียาที**ติ ทิเฎฺฐ ปสฺสิตเพฺพ ธเมฺม อตฺตภาเว เวทนียํ ผลํ เทตีติ **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียา,** ทิเฎฺฐ ธเมฺม ผลํ เวเทตีติ วา **ทิฎฺฐธมฺมเวทนียา**ฯ กา สา? อปทุสฺสนียาทีสุ อติทุสฺสนาทิวเสน ปวตฺตา ปฐมชวนเจตนาฯ อุปปเชฺช ผลํ เวเทตีติ **อุปปชฺชเวทนียา,** สตฺตมชวนเจตนาฯ อปราปริยาเย อตฺตภาเว ผลํ เวเทตีติ **อปราปริยายเวทนียา,** มเชฺฌ ปวตฺตา ปญฺจชวนเจตนาฯ ติผลทานวเสน ติวิธา สงฺขาราฯ **เอวํ** อิมาย ติวิธาย สงฺขารเจตนาย สมฺปยุตฺตา ติวิธา **ตณฺหา** ติวิธํ ผลํ **ทิเฎฺฐ วา ธเมฺม** อตฺตภาเว , **อุปปเชฺช วา** อนนฺตรภเว, **อปเร วา ปริยาเย** ภเว **เทติ** นิพฺพเตฺตตีติ เอวํ ผลนิพฺพตฺตกสงฺขารํ วา ตํสมฺปยุตฺตํ ตณฺหํ วา ภควา อาหฯ

‘‘ยาย เทสนาย, คาถาย วา ผลนิพฺพตฺตกํ สงฺขารํ อาห, สา เทสนา, คาถา วา กตเมน เทสนาภูเตน วา อปเรน ยุชฺชตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยํ โลภปกตํ กมฺมํ กโรตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา ‘‘ยสฺส…เป.… โลโก’’ติ เทสนา จ ยา ‘‘ยํ โลภปกตํ กมฺมํ…เป.… อปเร วา ปริยาเย’’ติ เทสนา จ วุตฺตา, ภควโต **อิทํ** เทสนาทฺวยํ อญฺญมญฺญํ **ปุพฺพาปเรน** ปุพฺพํ อปเรน อปรํ ปุเพฺพน **ยุชฺชติ** ยุชฺชนํ เอติ สเมติ, ยถา คโงฺคทกํ ยมุโนทเกน, ยมุโนทกมฺปิ คโงฺคทเกน สํสนฺทติ สเมติฯ ‘‘ยสฺส…เป.… โลโก’’ติ เทสนา ‘‘ยํ โลภปกตํ…เป.… ปริยาเย’’ติ เทสนาย สํ

สนฺทติ สเมติ, ‘‘ยํ โลภปกตํ…เป…. ปริยาเย’’ติ เทสนาปิ ‘‘ยสฺส…เป…. โลโก’’ติ เทสนาย สํสนฺทติ สเมตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ‘‘กถํ ยุชฺชตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ปริยุฏฺฐาน’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํ, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทิผลตฺตยนิพฺพตฺตกเฏฺฐน ยุชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ยํ ยํ สุตฺตํ ภควตา เทสิตํ ปุพฺพาปเรน ยุชฺชติ, ตํ ตํ สุตฺตมฺปิ นีหริตฺวา ปุพฺพาปรสํสนฺทนํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สํสนฺทนากาโร วุตฺตนยานุสาเรน คเหตโพฺพฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ปริยุฏฺฐานสงฺขารตณฺหาวิจริเตสุฯ **ปริยุฏฺฐาน**นฺติ รูปารมฺมณาทีนิ อโยนิโสมนสิกาเรน อารพฺภ สตฺตสนฺตาเน ปวตฺตํ ตณฺหาจริตํฯ **ปฏิสงฺขานพเลนา**ติ อสุภานิจฺจาทิทสฺสนพเลน ตทงฺคปฺปหานวเสน ปหาตพฺพํฯ **สงฺขารา**ติ ทสฺสนปหาตพฺพา สงฺขาราฯ **ทสฺสนพเลนา**ติ ทสฺสนสงฺขาตปฐมมคฺคญาณพเลน ปหาตพฺพาฯ **ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานี**ติ ทสฺสเนน ปหาตพฺพตณฺหาวิจริเตหิ อวเสสานิ ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิฯ นิคฺคตา ตณฺหา ยสฺส โส **นิตฺตโณฺห,** นิตฺตณฺหสฺส ภาโว **นิตฺตณฺหตา,** กา สา? สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุฯ

ปปญฺจสงฺขาราภินนฺทนตฺตยํ ยทิปิ อตฺถโต เอกํ สมานํ, เทสนาย ปน ปทกฺขราทีหิ วิเสโส อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘โยยํ ปุพฺพาปรสนฺธิ อาจริเยน วิภโตฺต, โสยํ กติวิโธ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส จายํ ปุพฺพาปโร สนฺธี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน วุตฺตํ – ‘‘น เกวลํ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนเมว ปุพฺพาปรสนฺธิ, อถ โข อโญฺญปิ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘โส จาย’**นฺติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๘)ฯ ตตฺถ **อตฺถสนฺธี**ติ กิริยาการกาทิวเสน อตฺถสฺส อเตฺถน สนฺธิฯ **ปทสนฺธี**ติ นามปทาทิกสฺส นามปทาทิกนฺตเรน สนฺธิฯ **เทสนาสนฺธี**ติ วุตฺตปฺปการสฺส เทสนนฺตรสฺส วุตฺตปฺปกาเรน เทสนนฺตเรน สนฺธิฯ **นิเทฺทสสนฺธี**ติ นิเทฺทสนฺตรสฺส นิเทฺทสนฺตเรน สนฺธิฯ

สนฺธิ จ นาม อตฺถาทโย มุญฺจิตฺวา อโญฺญ สภาวธโมฺม นาม นตฺถิ, อตฺถาทีนญฺจ ฉอตฺถปทาทีสุ อวโรธนโต **‘‘อตฺถสนฺธิ ฉปฺปทานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อตฺถสนฺธิพฺยญฺชนสนฺธโย อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา เทสนาสนฺธี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เทสนาสนฺธิ น จ ปถวิ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น จ ปถวึ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จา**ติ เอตฺถ **ฌายี** ฌานสมงฺคี ปุคฺคโล ปถวึ **นิสฺสาย** อาลมฺพิตฺวา น จ ฌายติ, สพฺพสงฺขารนิสฺสฎฺฐํ ปน นิพฺพานํ **นิสฺสาย** อาลมฺพิตฺวา ผลสมาปตฺตึ **ฌายติ** สมาปชฺชติ เอวาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **น จ อาป**นฺติอาทีสุปิ เอส นโย โยเชตโพฺพฯ ผลสมาปตฺติสมงฺคี ปุคฺคโล หิ ปถวีอาทโย มุญฺจิตฺวา นิพฺพานเมว อารพฺภ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชตีติฯ เอตฺถ จ ปถวีอาทีหิ มหาภูเตหิ กามภวรูปภวา คหิตา รูปปฏิพทฺธวุตฺติตายฯ อากาสานญฺจายตนาทีหิปิ อรูปภโว คหิโต, ภวตฺตยํ วเชฺชตฺวา จ ฌายตีติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ ปถวีอาทโย นิสฺสาย น ฌายี ฌายติ จ, เอวํ สติ อิธโลกสงฺขาตํ สตฺตสนฺตานํ วา ปรโลกสงฺขาตํ สตฺตสนฺตานํ วา อนินฺทฺริยสนฺตานํ วา นิสฺสาย ฌายี ฌายตีติ อาสงฺกนียตฺตา ตํ ปริหรโนฺต **‘‘น จ อิมํ โลก’’**นฺติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมํ โลก**นฺติ อิธโลกสงฺขาโต ทิโฏฺฐ อตฺตภาโว สตฺตสนฺตาโน วุโตฺต, ตสฺมึ นิสฺสาย น ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ **ปรโลก**นฺติ อิธโลกโต อโญฺญ ภวนฺตรสงฺขาโต สตฺตสนฺตาโน วุโตฺต, ตสฺมึ นิสฺสาย น จ ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ

ยมิทํ อุภยนฺติอาทีสุ **อิทํ อุภยํ** อิธโลกปรโลกทฺวยํ **อนฺตเรน** วเชฺชตฺวา **ยํ** รูปายตนํ **ทิฏฺฐํ, ตํ** รูปายตนมฺปิฯ **ยํ** สทฺทายตนํ **สุตํ, ตํ** สทฺทายตนมฺปิฯ **ยํ** คนฺธายตนรสายตนโผฏฺฐพฺพายตนํ **มุตํ, ตํ** คนฺธายตนรสายตนโผฏฺฐพฺพายตนมฺปิฯ ยํ อาโปธาตุ อากาสธาตุ ลกฺขณรูปํ

โอชาสงฺขาตํ ธมฺมายตเนกเทสรูปํ **วิญฺญาตํ, ตํ** อาโปธาตาทิกํ ธมฺมายตเนกเทสรูปมฺปิฯ **ยํ** วตฺถุ ปริเยสิตํ วา อปริเยสิตํ วา สนฺติเก **ปตฺตํ, ตํ** วตฺถุมฺปิฯ **ยํ** วตฺถุ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา **ปริเยสิตํ** ปริเยสนารหํ สุนฺทรํ, **ตํ** วตฺถุมฺปิฯ **ยํ** วตฺถุ **วิตกฺกิตํ** วิตกฺกนวเสน อาลมฺพิตพฺพํ, **ตํ** วตฺถุมฺปิฯ **ยํ** วตฺถุ **วิจาริตํ** อนุมชฺชนวเสน อาลมฺพิตพฺพํ, **ตํ** วตฺถุมฺปิฯ **ยํ** วตฺถุ **มนสา** จิตฺเตเนว **อนุจินฺติตํ** อนุจินฺตนวเสน อาลมฺพิตพฺพํ, **ตํ** วตฺถุมฺปิ นิสฺสาย น ฌายติ ฌายี ฌายติ จาติ โยชนา กาตพฺพาฯ

เอตฺถ ทิฏฺฐาทิกํ พหิทฺธารูปเมว คเหตพฺพํ อนินฺทฺริยพทฺธรูปสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห อฏฺฐกถาจริโย – ''ตทุภยวินิมุตฺต อนินฺทฺริยพทฺธ รูปสนฺตาโน''ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๘)ฯ ''ยทิ ฌายี ปุคฺคโล ยถาวุตฺต ปถวีอาทโย นิสฺสาย น ฌายติ ฌายี ฌายติ จ, เอวํ สติ อยํ ฌายี ปุคฺคโล อิทํ นาม นิสฺสาย ฌายตีติ โลเก เกนจิ ญายติ กึ, อุทาหุ น ญายตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา น ญายตีติ ทเสฺสตุํ **''อยํ สเทวเก โลเก''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ผลสมาปตฺติฌาเนน **ฌายโนฺต อยํ** ขีณาสวปุคฺคโล สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ยตฺถ กตฺถจิปิ **อนิสฺสิเตน** จิตฺเตน ฌายตีติ สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย เกนจิ น ญายตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ –

> ''นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
> ยสฺส เต นาภิชานาม, กึ ตฺวํ นิสฺสาย ฌายสี''ติฯ (สํ. นิ. ๓.๗๙; เนตฺติ. ๑๐๔);

''เกนจิ อวิญฺญายภาโว เกน สุเตฺตน วิภาเวตโพฺพ''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมินา โคธิกสุเตฺตน (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) วิภาเวตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **''ยถา มาโร ปาปิมา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ''อิทานิ ขีณาสวจิตฺตสฺส กตฺถจิปิ อนิสฺสิตภาวํ โคธิกสุเตฺตน (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) วกฺกลิสุเตฺตน (สํ. นิ. ๓.๘๗) จ วิภาเวตุํ 'ยถา มาโร'ติอาทิ วุตฺต''นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๘) วุตฺตํฯ ตตฺถ ทานาทิปุญฺญการเก, ปุเญฺญ วา มาเรติ นิวาเรตีติ **มาโร,** อตฺตหิตปรหิเต มาเรตีติ วา **มาโร**ฯ ปาปจิตฺตุปฺปาทวนฺตตาย **ปาปิมา**ฯ ปุพฺพตฺตภาเว โคธสฺส ฆาตกตฺตา **''โคธิโก''**ติ ลทฺธนามสฺส ปรินิพฺพายนฺตสฺส กุลปุตฺตสฺส ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ ปฏิสนฺธาทิ **วิญฺญาณํ** สมเนฺวสโนฺต น ชานาติ น ปสฺสติฯ ''ปรจิตฺตชานนโก มาโร กสฺมา น ชานาตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''โส หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส** โคธิโก **หิ** ยสฺมา ปปญฺจาตีโต, ตสฺมา ตณฺหาปหาเนน ทิฏฺฐินิสฺสโยปิ **อสฺส** โคธิกสฺส ยสฺมา นตฺถิ, ตสฺมา จ น ชานาตีติฯ

''โคธิกสุเตฺตเนว วิภาเวตโพฺพ''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ยถา จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''โคธิกสุตฺตวกฺกลิสุเตฺตหิ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา อนิสฺสิตภาโว วิภาวิโต, เอวํ สติ สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยา อนิสฺสิตภาโว เกน วิญฺญายตีติ อโตฺถ ภเวยฺยา''ติ วตฺตพฺพตฺตา ตทาปิ น วิญฺญายติเยวาติ ทเสฺสตุํ **''สเทวเกน โลเกนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ผลสมาปตฺติฌาเนน **ฌายมานา** อิเม ขีณาสวา กตฺถจิ อนิสฺสิตจิตฺตา ฌายนฺตีติ สเทวเกน โลเกน น ญายนฺติ สมารเกน…เป.… สเทวมนุสฺสาย น ญายนฺตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ **อนิสฺสิตจิตฺตา น ญายนฺตี**ติ เอตฺถ หิ **น**-กาโร จ ''ฌายมานา''ติ ปเท น สมฺพนฺธิตโพฺพ ''น ฌายมานา''ติ อตฺถสฺส สมฺภวโตฯ ''น ญายนฺตี''ติ ปน สมฺพนฺธิตโพฺพ เหฏฺฐา **อฏฺฐกถายํ** เอว ''โลเก เกนจิปิ น ญายตี''ติ วุตฺตตฺตาฯ **อยํ เทสนาสนฺธี**ติ โคธิกสุตฺตวกฺกลิสุตฺตานํ อญฺญมญฺญํ อตฺถวเสน สํสนฺทนา นิทฺธาริตา วิย ''น จ ปถวึ นิสฺสายา''ติอาทิเทสนาย จ ''น จ อิมํ โลก''นฺติอาทิเทสนาย จ ยาย เทสนาย อตฺถวเสน สํสนฺทนา นิทฺธาริตา, ตาย เท

สนาย ยตฺถ กตฺถจิ ยํ กิญฺจิ นิสฺสาย ฌายี น ฌายติ, นิพฺพานํ นิสฺสาย ฌายี ฌายตีติ อตฺถว เสน นิทฺธาริตา, อยํ สํสนฺทนา เทสนาสนฺธิ นามาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

เทสนาสนฺธิ อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา นิเทฺทสสนฺธี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมา นิเทฺทสสนฺธีติ นิสฺสิตจิตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ จตูสุ อตฺถสนฺธิพฺยญฺชนสนฺธิเทสนาสนฺธินิเทฺทสสนฺธีสุ ยา สนฺธิ ‘‘นิเทฺทสสนฺธี’’ติ อุทฺทิฏฺฐา, สา นิเทฺทสโต กตมาติ ปุจฺฉตีติ อโตฺถฯ **นิสฺสิตจิตฺตาติ** ตณฺหาทิฏฺฐิสหชาตวเสน วา อุปนิสฺสยวเสน วา นิสฺสิตํ จิตฺตํ เยสํ ปุถุชฺชนานนฺติ นิสฺสิตจิตฺตา, ปุถุชฺชนา ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพา อิมาย เทสนาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานตฺตาฯ ยทิ เทสนา ธมฺมาธิฏฺฐานา, เอวํ สติ นิสฺสิตํ จิตฺตํ เอตฺถ สุตฺตปฺปเทเสสุ เทสิตนฺติ **นิสฺสิตจิตฺตา** นิสฺสิตจิตฺตชานนตฺถาย เทสิตา สุตฺตปฺปเทสาฯ อนิสฺสิตํ จิตฺตํ เยสํ อริยปุคฺคลานนฺติ **อนิสฺสิตจิตฺตา,** อริยปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพา อิมาย เทสนาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานตฺตาฯ ธมฺมาธิฏฺฐานาย ปน อนิสฺสิตํ จิตฺตํ ยตฺถ สุตฺตปฺปเทเสสุ เทสิตนฺติ **อนิสฺสิตจิตฺตา,** อนิสฺสิตจิตฺตชานนตฺถาย เทสิตา สุตฺตปฺปเทสาฯ

‘‘นิสฺสิตจิตฺตา เกน นิเทฺทเสน นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา เกน นิเทฺทเสน นิทฺทิสิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“นิสฺสิตจิตฺตา อกุสลปเกฺขน นิทฺทิสิตพฺพา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อกุสลปเกฺขน** นิเทฺทเสน นิทฺทิสิตพฺพาฯ **กุสลปเกฺขนา**ติอาทีสุปิ เอส นโย โยเชตโพฺพฯ อกุสลปกฺขสามญฺญกุสลปกฺขสามเญฺญหิ ทเสฺสตฺวา อกุสลวิเสสกุสลวิเสเสหิ ทเสฺสตุํ **“นิสฺสิตจิตฺตา สํกิเลเสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยํ นิเทฺทสสนฺธี**ติ อกุสลปกฺขาทิกสฺส ปุริมนิเทฺทสสฺส สํกิเลสาทิเกน ปจฺฉิเมน นิเทฺทเสน นิสฺสิตจิตฺตวเสน อยํ สํสนฺทนา จ นิเทฺทสสนฺธิ นามฯ กุสลปกฺขาทิกสฺส ปุริมสฺส นิเทฺทสสฺส โวทานาทิเกน ปจฺฉิเมน นิเทฺทเสน อนิสฺสิตจิตฺตวเสน อยํ สํสนฺทนา จ นิเทฺทสสนฺธิ นามาติ วิภชิตฺวา เวทิตพฺพาฯ

‘‘จตุพฺยูหหารสฺส เนรุตฺตมธิปฺปายนิทานปุพฺพาปรสนฺธิปฺปเภเทน เจว อตฺถพฺยญฺชนสนฺธินิเทฺทสสนฺธิเทสนาสนฺธิปฺปเภเทน จ วิภชิตพฺพภาโว เกน อเมฺหหิ ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน** ตถา วิภชิตพฺพภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน ‘‘เนรุตฺตมธิปฺปาโย’’ติอาทิกํ (เนตฺติ. ๔ หารสเงฺขป) ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน ตุเมฺหหิ จตุพฺยูหหารสฺส ตถา วิภชิตพฺพภาโว ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘เอตฺตาวตา จ จตุพฺยูหหาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุโตฺต จตุพฺยูโห หาโร”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺสํ ยสฺสํ ปาฬิยํ โย โย จตุพฺพิโธ, โส โส จตุพฺยูหหาโร จ ยถาลาภวเสน โยชิโต, ตสฺสํ ตสฺสํ ปาฬิยํ โส โส จตุพฺพิโธ จตุพฺยูหหาโร ตถา นิทฺธาเรตฺวา ยุโตฺต โยชิโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ จตุพฺยูหหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๗. อาวฏฺฏหารวิภงฺควิภาวนา

๒๙. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน จตุพฺยูหหารวิภงฺคน เนรุตฺตาทโย วิภตฺตา, โส… เป…. จตุพฺยูหหารวิภงฺโค ปริปุณฺโณ, ''กตโม อาวฏฺโฏ หารวิภงฺโค''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **ตตฺถ กตโม อาวฏฺโฏ หาโร**''ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิฏฺเฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **อาวฏฺโฏ หาโร** อาวฏฺฏหารวิภงฺโค นามาติ ปุจฺฉติฯ ''เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน''นฺติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ''อารมฺภถา''ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส อาวฏฺฏหารวิภงฺโค นามาติ คหิโตฯ ''ตตฺถ เทสนายํ เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน เทสนารุฬฺเห เสสกํ ปทฏฺฐานํ ปริเยสติ, ปริเยสิตฺวา กถํ ปฏิปกฺข อาวเฏฺฏตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา –

> ''อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;
> ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร''ติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ อิธ คาถายํ เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน เทสนารุฬฺเห เสสกํ ปทฏฺฐานํ ปริเยสตีติ วุตฺตํ โหติฯ คาถาโตฺถ ปน **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๒๙) วุโตฺตฯ

''อารมฺภถา'ติอาทิคาถายํ กตรสฺมิํ ปทฏฺฐาเน เทสนารุฬฺเห กตมํ เสสกํ ปทฏฺฐานํ ปริเยสตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''อารมฺภถ นิกฺกมถาติ วีริยสฺส ปทฏฺฐาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **''วีริยสฺส ปทฏฺฐาน''**นฺติ สามญฺญวเสน วุตฺตมฺปิ อารมฺภธาตุสงฺขาตํ วีริยํ นิกฺกมธาตุสงฺขาตสฺส วีริยสฺส ปทฏฺฐานํ, นิกฺกมธาตุสงฺขาตํ วีริยํ ปรกฺกมธาตุสงฺขาตสฺส วีริยสฺส ปทฏฺฐานํ, ปรกฺกมธาตุสงฺขาตํ วีริยํ สมถภาวนาสหิตสฺส วีริยสฺส ปทฏฺฐานนฺติอาทินา ปริเยสิตพฺพนฺติ คเหตพฺพํฯ **''ยุญฺชถา''**ติ อิมินา วุตฺตํ สมถภาวนาสหิตํ วีริยํ **''พุทฺธสาสเน''**ติ อิมินา วุตฺตสฺส มหคฺคตสมาธิสฺส ปทฏฺฐานํ, เทสนารุฬฺหํ สุขาทิกํ เสสกมฺปิ ปทฏฺฐานํ ปริเยสิตพฺพํฯ **''ธุนาถ มจฺจุโน เสน''**นฺติ ปเทน คหิตํ วิปสฺสนาสหิตํ วีริยํ กิเลสธุนเน สมตฺถาย ปญฺญาย ปทฏฺฐานํ, เทสนารุฬฺหํ สมาธิอาทิกํ เสสกมฺปิ ปทฏฺฐานํ ปริเยสิตพฺพํฯ

''ยทิ 'อารมฺภถา'ติอาทิกํ วุตฺตํ วีริยํ สามญฺญภูตานํ วีริยสมาธิปญฺญานํเยว ปทฏฺฐานํ สิยา, เอวํ สติ กถํ วฏฺฏมูลํ ฉินฺทิตฺวา วิวฏฺฏํ ปาเปสฺสนฺตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา ปุน **''อารมฺภถ นิกฺกมถาติ วีริยินฺทฺริยสฺส ปทฏฺฐาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อาธิปจฺจกิจฺจตาย ยุตฺตสฺสาปิ วีริยาธิกสฺส ปทฏฺฐานตฺตา อารภนฺตา โยคาวจรปุคฺคลา วฏฺฏมูลํ ฉินฺทิตฺวา วิวฏฺฏํ ปาเปนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ''อารมฺภถา''ติอาทิกา ปน ยสฺมา วีริยารมฺภวตฺถุอาทิเทสนา โหติ, ตสฺมา อารมฺภวตฺถุอาทีนิเยว สํวณฺณิตานิ ปทฏฺฐานนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **''อิมานิ ปทฏฺฐานานิ เทสนา''**ติฯ ''อารมฺภถา''ติอาทิกา ยถาวุตฺตปทฏฺฐานานิ เทสนา โหติ, น วีริยารมฺภวตฺถุอาทีนิ, ตสฺมา ปทฏฺฐานํเยว สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ ''อารมฺภถา''ติอาทิเทสนาย ปทฏฺฐานวเสน อโตฺถ วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กถํ ตสฺสาเยว เทสนาย ปฏิปกฺขวเสน อโตฺถ วิภชิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''อยุญฺชนฺตานํ วา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โยเค** ภาวนายํ **อยุญฺชนฺตานํ** สตฺตานํ อปริปกฺกญาณานํ **โยเค** โยคเหตุวาสนาภาคิยวเสน อายติํ ชานนตฺถาย ''อารมฺภถา''ติอาทิเทสนา อารทฺธาฯ **ยุญฺชนฺตานํ** ปริปกฺกญาณานํ สตฺตานํ **อารเมฺภ** อารมฺภเหตุ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปริชานนตฺถาย ''อารมฺภถา''ติอาทิเทสนา อารทฺธาฯ

ตตฺถ เตสุ ยุญฺชนฺตายุญฺชเนฺตสุ ปริปกฺกาปริปกฺกญาเณสุ **เย** อปริปกฺกญาณา สตฺตา น ยุญฺชนฺติ, **เต** อปริปกฺกญาณา สตฺตา **ปมาทมูลกา** หุตฺวา โยเค ภาวนายํ เยน ปมาเทน น ยุญฺชนฺติ, **โส ปมาโท** ตณฺหามูลโก ปมาโท, อวิชฺชามูลโก ปมาโทติ ทุพฺพิโธ โหติฯ **ตตฺถ**

ตสฺมึ ทุพฺพิเธ ปมาเท **อญฺญาเณน** นิวุโต อวิชฺชามูลโก สโตฺต **เยน** ปมาเทน **เญยฺยฏฺฐานํ** ‘‘อิเม อุปฺปาทวยธมฺมา ปญฺจกฺขนฺธา เญยฺยฏฺฐานํ นามา’’ติ นปฺปชานาติ, อยํ อญฺญาณเหตุโก ปมาโท **อวิชฺชามูลโก ปมาทา** นามฯ โย ปมาโท ตณฺหามูลโก, โส ปมาโท ติวิโธ อนุปฺปนฺนานํ โภคานํ อุปฺปาทาย ปริเยสโนฺต ตณฺหิโก สโตฺต ยํ ปมาทํ อาปชฺชติ, อยํ ปมาโท จ, อุปฺปนฺนานํ โภคานํ ฐิตตฺถาย รกฺขโนฺต ตณฺหิโก สโตฺต อารกฺขนิมิตฺตํ ยํ ปมาทํ อาปชฺชติ, อยํ ปมาโท จ, ฐิตํ โภคํ ปริภุญฺชโนฺต ตณฺหิโก สโตฺต ปริโภคนิมิตฺตํ ยํ ปมาทํ อาปชฺชติ, อยํ ปมาโท จาติ **ติวิโธ** โหติฯ อิติ โลเก **อยํ** ปมาโท จตุพฺพิโธ อวิชฺชาปทฏฺฐาโน เอกวิโธ ปมาโท, ตณฺหาปทฏฺฐาโน ติวิโธ ปมาโทติ **จตุพฺพิโธ** โหติฯ **ตตฺถ** ตาสุ อวิชฺชาตณฺหาสุ **นามกาโย** ผสฺสาทินามสมูโห อวิชฺชาย ปทฏฺฐานํ, **รูปกาโย** ปถวีอาทิรูปสมูโห ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อารมฺภธาตุนิกฺกมธาตุสงฺขาตสฺส วีริยสฺส ปฏิปโกฺข จตุพฺพิโธ ปมาโท นิทฺธาเรตโพฺพ, นิทฺธาเรตฺวา เอกวิธสฺส ปมาทสฺส อวิชฺชา ปทฏฺฐานํ, ติวิธสฺส ปมาทสฺส ตณฺหา ปทฏฺฐานํฯ อวิชฺชาย นามกาโย ปทฏฺฐานํ, ตณฺหาย รูปกาโย ปทฏฺฐานนฺติ ปฏิปเกฺข อาวเฏฺฏตฺวา ปทฏฺฐานํ ปริเยสิตพฺพนฺติฯ

‘‘กสฺมา นามกาโย อวิชฺชาย ปทฏฺฐานํ ภวติ, รูปกาโย ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตํ กิสฺส เหตู’’**ติ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘รูปีสุ ภเวสุ อโชฺฌสานํ, อรูปีสุ สโมฺมโห’’**ติ วุตฺตํฯ **รูปีสุ ภเวสุ** รูปธเมฺมสุ อหํมมาทิวเสน **อโชฺฌสานํ** ตณฺหาภินิเวโส สเตฺตสุ ปติฏฺฐิโต ยสฺมา โหติ, ตสฺมา รูปกาโย ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ ภวติฯ อนมตเคฺค หิ สํสาเร อิตฺถิปุริสา อญฺญมญฺญรูปาภิรามา ภวนฺติฯ **อรูปีสุ** ผสฺสาทีสุ สุขุมภาวโต สโมฺมโห สเตฺตสุ ปติฏฺฐิโต ยสฺมา โหติ, ตสฺมา นามกาโย อวิชฺชาย ปทฏฺฐานํ ภวตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – รูปกายนามกาเยสุ อารมฺมณกรณวเสน ตณฺหาย จ อวิชฺชาย จ อุปฺปชฺชนโต รูปกาโย ตณฺหาย ปทฏฺฐานํ, นามกาโย อวิชฺชาย ปทฏฺฐานนฺติ นีหริตพฺพาวาติฯ

‘‘กตโม รูปกาโย, กตโม นามกาโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ รูปกาโย รูปกฺขโนฺธ, นามกาโย จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา’’**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ รูปกายนามกาเยสุ **รูปกาโย** รูปสมูโห นาม รูปกฺขโนฺธ โหติ, **นามกาโย** นามสมูโห นาม จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาติฯ อิเม ปญฺจกฺขนฺธา อวิชฺชาตณฺหานํ อารมฺมณตฺตา สอุปาทานา ภเวยฺยุํ, ‘‘กตเมน อุปาทาเนน สอุปาทานา ภวนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตเถว ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตุํ **‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กตเมน อุปาทาเนน สอุปาทานา? ตณฺหาย จ อวิชฺชาย จา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปาทานภูตาย ตณฺหาย จ อุปาทานภูตาย อวิชฺชาย จ อิเม ปญฺจกฺขนฺธา สอุปาทานา นาม ภวนฺตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘กิตฺตกานิ อุปาทานานิ ตณฺหา นาม ภวนฺติ, กิตฺตกานิ อุปาทานานิ อวิชฺชา นาม ภวนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ตณฺหา เทฺว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ ตณฺหาอวิชฺชาสุฯ กามุปาทานญฺจ สีลพฺพตุปาทานญฺจ เทฺว อุปาทานานิ ตณฺหา นาม ภวนฺติฯ ตณฺหาวเสน หิ ‘‘มม สีลํ, มม วต’’นฺติ ปรามสนํ ภวติฯ ทิฏฺฐุปาทานญฺจ อตฺตวาทุปาทานญฺจ เทฺว อุปาทานานิ อวิชฺชา นาม ภวนฺติฯ อวิชฺชาวเสน หิ สสฺสตทิฏฺฐิ เจว อหํมมาทิทิฏฺฐิ จ ภวนฺติฯ ‘‘อิเมหิ จตูหิ อุปาทาเนหิ สอุปาทานกฺขนฺธา จตูสุ สเจฺจสุ กิตฺตกํ สจฺจํ นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิเมหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เย** โลกิยกฺขนฺธา สอุปาทานา ขนฺธา ภวนฺติ, อุปาทาเนน หิ อุปาทานานิปิ ภวนฺติ, **อิทํ** สอุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ **ทุกฺขํ** ทุกฺขสจฺจํ นามฯ ยานิ จตฺตาริ อุปาทานานิ ทุกฺขการณานิ ภวนฺติ, **อยํ** อุปาทานจตุโกฺก **สมุทโย** สมุทยสจฺจํ นาม ภวติฯ **ปญฺจกฺขนฺธา**ติ สอุปาทานา ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขวตฺถุภาวโต **ทุกฺขํฯ เตส**นฺติ สอุปาทานานํ ปญฺจกฺขนฺธานํฯ **ธมฺมํ**

เทเสตีติ ‘‘อารมฺภถา’’ติอาทิกํ ธมฺมํ เวเนยฺยานุรูปํ ภควา เทเสติฯ สามญฺญูน ปุเพฺพ วุตฺตมฺปิ อตฺถวเสน วิเสสํ ทเสฺสตุํ ปุน **‘‘ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย, สมุทยสฺส ปหานายา’’**ติ วุตฺตํฯ

๓๐. อารมฺภปฏิปกฺขภูตปมาทวเสน ปุริมสจฺจทฺวยํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘อิตรสจฺจทฺวยํ กถํ นิทฺธาริตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา ตํ ทฺวยมฺปิ ปมาทมุเขเนว นิทฺธาริตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ โย ติวิโธ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตณฺหามูลกอวิชฺชามูลเกสุ ปมาเทสุฯ **ตสฺสา**ติ ติวิธสฺส ตณฺหามูลกสฺส ปมาทสฺสฯ **สมฺปฏิเวเธนา**ติ อสฺสาทาทีนํ ปริชานเนนฯ **รกฺขณา**ติ อตฺตจิตฺตสฺส รกฺขณสงฺขาตาฯ **ปฏิสํหรณา**ติ ‘‘ตสฺสา’’ติ อิมินา วุตฺตสฺส ปมาทสฺส ปฏิปกฺขภูเตน อปฺปมาทานุโยเคน สํหรณา ยา เขปนา อตฺถิ, **อยํ** ปมาทสฺส ปฏิปกฺขภูเตน อปฺปมาทานุโยเคน ปวตฺตา เขปนสงฺขาตา ภาวนา **สมโถ** นามาติ ปมาทสฺส ปฏิปกฺขมุเขน ปุน อาวเฎฺฐตฺวา สมโถ นิทฺธาริโตติฯ

‘‘โส สมโถ กถํ เกน อุปาเยน ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา อุปายํ ทเสฺสตุํ **‘‘โส กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กถ**นฺติ เกน อุปาเยนฯ ‘‘กาเมนฺตีติ **กามา,** กามียนฺตีติ วา **กามา**’’ติ วุตฺตานํ ทฺวินฺนํ **กามานํ** ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานํ **อสฺสาทญฺจ,** ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๓๕) วจนโต อปฺปสฺสาทนียานํ กามานํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานํ **อาทีนวญฺจฯ กามาน**นฺติ จ กมฺมเตฺถ สามิวจนํฯ เตน วุตฺตํ –‘‘กาเม ปฏิจฺจา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๐)ฯ ‘‘กามานเมตํ นิสฺสรณํ, ยทิทํ เนกฺขมฺม’’นฺติ (อิติวุ. ๗๒) วจนโต **นิสฺสรณ**นฺติ อิธ ปฐมชฺฌานํ อธิเปฺปตํฯ **โวการ**นฺติ เอตฺถ **ว**-กาโร อาคโม, โอ-การํ ลามกภาวํฯ **อานิสํสน**ฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลาทิกํฯ ยทา ชานาติ, ตทา เตน อุปาเยน สมโถ ภวตีติ อโตฺถฯ

สมโถ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตมา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา วิปสฺสนํ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ ยา วีมํสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา กามานํ อสฺสาทาทโย ยทา ชานาติ, ตทา สมโถ ภวตีติ วุโตฺต, ‘‘ตสฺมิํ สมเถ ภวมาเน สติ กตมา ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยา วีมํสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ สมเถ ภวมาเน สติ อสฺสาทาทีนํ **ยา** อนิจฺจาทิ**วีมํสา อุปปริกฺขา** ปญฺญา ภวติ, **อยํ** วีมํสา อุปปริกฺขา ปญฺญา วิเสเสน ปสฺสนโต **วิปสฺสนา** นามฯ อถ วา ติวิธสฺส ตณฺหามูลกสฺส ปมาทสฺส สมฺปฏิเวเธน รกฺขณา ปฏิสํหรณา, อยํ สมโถติ อาจริเยน วุโตฺต, ‘‘กตมา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยา วีมํสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต สมเถ สติ ยถาวุตฺตสฺส ปมาทสฺส อนิจฺจาทิวเสน **ยา วีมํสา อุปปริกฺขา** ปญฺญา อุปฺปนฺนา, **อยํ** วีมํสา อุปปริกฺขา ปญฺญา วิเสเสน ปสฺสนโต **วิปสฺสนา** นามฯ วีมํสาว ทุพฺพลา, อุปปริกฺขา พลวตีติ วิเสโสฯ

สมโถ เจว วิปสฺสนา จ เทฺว ธมฺมา อาจริเยน นิทฺธาริตา, ‘‘อิเม นิทฺธาริตา เทฺว ธมฺมา กิํ คจฺฉนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อิเม เทฺว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมโถ สมถภาวนาปาริปูริํ คจฺฉติ, วิปสฺสนา วิปสฺสนาภาวนาปาริปูริํ คจฺฉติฯ ‘‘อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ภาวิยมาเนสุ กตเม โยคาวจเรน ปหียนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อิเมสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมเถ ธเมฺม ภาวิยมาเน ตณฺหา โยคาวจเรน ปหียติ, วิปสฺสนาย ภาวิยมานาย อวิชฺชา โยคาวจเรน ปหียตีติ อิเม เทฺว ปหาตพฺพา ธมฺมา ปหียนฺติ ตณฺหา เจว อวิชฺชา จฯ ‘‘อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ปหียมาเนสุ กตเม ธมฺมา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อุปาทานาทโยปิ นิรุชฺฌนฺตีติ สกลวฎฺฎทุกฺขนิโรธํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ปหีเนสู’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตณฺหาย สมถภาวนาย ปหียมานาย, อวิชฺชาย วิปสฺสนาภาวนาย ปหียมานาย อิเมสุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ทฺวีหิ ภาวนาหิ ปหีเนสุ กามุปาทานาทีนิ **จตฺตาริ อุปาทานานิ** วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวเสน **นิรุชฺฌนฺติ,** น ภงฺคกฺขณวเสนฯ

เอตฺถาห – ‘‘ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ตณฺหาย ปหียมานาย อุปาทานานิ นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วจนํ ยุตฺตํ โหตุ, กถํ อวิชฺชาย ปหียมานาย อุปาทานานิ นิรุชฺฌนฺตีติ? ‘‘ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ’’ติ ปาเฐ อวิชฺชาสหิตตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธติ อตฺถสมฺภวโตฯ ยถา หิ ตณฺหาสหิตาว อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย, เอวํ อวิชฺชาสหิตาว ตณฺหา อุปาทานานํ ปจฺจโย โหตีติ อวิชฺชาสหิตตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธติ อโตฺถ สมฺภวตีติ คเหตพฺพํฯ วิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทวเสน **อุปาทานนิโรธา** ตเถว ***ภวนิโรโธ***ติ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ**ติ เอตฺถาปิ ตณฺหาสหิตอวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธติอาทิโก คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิตี**ติ เอวํ วิสภาคสภาคธมฺมานํ อาวฏฺฏนวเสน นิทฺธาริตานิ จ **ปุริมกานิ เทฺว สจฺจานิ จ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ** อิเม เทฺว ธมฺมา **มโคฺค จ** มคฺคสจฺจญฺจ, **วฏฺฏนิโรโธ** วฏฺฏนิโรธสจฺจญฺจ นิพฺพานนฺติ จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานิฯ

‘‘วีริยปฏิปกฺขภูตสฺส ปมาทาทิธมฺมสฺส วเสน วา สภาคภูตสฺส ปมาทาทิธมฺมสฺส วเสน วา อาวเฏฺฏตฺวา จตุนฺนํ สจฺจานํ นิทฺธาริตพฺพภาโว อเมฺหหิ เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** ตถา นิทฺธาริตพฺพภาเวน ภควา ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติอาทิคาถาวจนํ อาห, เตน ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติอาทิคาถาวจเนน ตถา จตุนฺนํ สจฺจานํ นิทฺธาริตพฺพภาโว ตุเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’ติอาทินา โวทานปกฺขํเยว นิกฺขิปิตฺวา ตเสฺสว โวทานปกฺขสฺส วิสภาคธมฺมสภาคธมฺมวเสเนว อาวเฏฺฏตฺวา จตุสจฺจนิทฺธารณํ กาตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สํกิเลสปกฺขมฺปิ นิกฺขิปิตฺวา ตเสฺสว สํกิเลสสฺส วิสภาคธมฺมสภาคธมฺมวเสนปิ อาวเฏฺฏตฺวา จตุสจฺจนิทฺธารณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถาปิ มูเล’’**ติอาทิคาถาวจนมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอวํ โวทานปกฺขํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส วิสภาคธมฺมวเสน, สภาคธมฺมวเสน จ อาวฏฺฏนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สํกิเลสปกฺขํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส วิสภาคธมฺมวเสน, สภาคธมฺมวเสน จ อาวฏฺฏนํ ทเสฺสตุํ ‘ยถาปิ มูเล’ติ คาถมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๐) –

วุตฺตํฯ คาถาโตฺถปิ อฏฺฐกถายํ วุโตฺตฯ ตถาปิ ยติโปตานํ อตฺถาย อฏฺฐกถานุสาเรเนว กถยิสฺสามฯ

สมูโห รุโกฺข มูลติ ปติฏฺฐาติ เอเตน อวยเวน ภูมิภาเค ฐิเตนาติ **มูลํ,** กึ ตํ? ภูมิภาเค ฐิโต มูลสงฺขาโต รุกฺขาวยโว, ตสฺมึ มูเลฯ นตฺถิ อุปทฺทโว ผรสุเฉทาทิอนฺตราโย อสฺส มูลสฺสาติ **อนุปทฺทโวฯ ทเฬฺห**ติ อุปทฺทวาภาเวน สภาวโต ถิเร สติฯ ฉินฺทียตีติ **ฉิโนฺน,** โก โส? ภูมิยํ ปติฏฺฐิตมูลสหิโต รุกฺขาวยโว, น ฉินฺทิตฺวา คหิโต รุกฺขาวยโวฯ รุหติ วฑฺฒตีติ **รุโกฺข**ฯ โส จ ภูมิยํ ปติฏฺฐิตมูลสหิโต รุกฺขาวยโว รุโกฺขติ วุโตฺต ยถา ‘‘สมุโทฺท ทิโฏฺฐ’’ติฯ **ปุนเรว รูหตี**ติ ปุน องฺกุรุปฺปาทนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตณฺหานุสเย**ติ อตฺตภาวสงฺขาตสฺส รุกฺขสฺส มูเลฯ **อนูหเต**ติ อรหตฺตมคฺคญาเณน อนุปจฺฉิเนฺน สติ **อิทํ** อตฺตภาวสงฺขาตํ **ทุกฺขํ** ทุกฺขเหตุ **ปุนปฺปุนํ** อโพฺพจฺฉินฺนํ **นิพฺพตฺตติ น** นิรุชฺฌติเยวาติ คาถาโตฺถฯ

‘‘อิธ คาถายํ โย ตณฺหานุสโย อนูหตภาเวน ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตนสฺส มูลนฺติ วุโตฺต, **อยํ ตณฺหานุสโย** กตมสฺสา ตณฺหาย อนุสโย’’ติ ปุจฺฉติ, ‘‘ตณฺหาย กามตณฺหาทิวเสน พหุวิธตฺตา ***ภวตณฺหาย*** อนุสโย’’ติ วิสฺสเชฺชติ ภวสฺสาทตณฺหาภาวโตฯ **โย** อนุสโย **เอตสฺส** ภวตณฺหาสงฺขาตสฺส **ธมฺมสฺส** ปจฺจโย โหติ, **อยํ** อนุสโย **อวิชฺชา**นุสโย โหติฯ ‘‘อนุสโย พหุวิโธ, กสฺมา อวิชฺชานุสโยติ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อวิชฺชาปจฺจยา หิ ภวตณฺหา’’**ติ

วุตฺตํฯ อวิชฺชาย ภวตณฺหาย ปจฺจยตฺตา อวิชฺชานุสโย สทฺทหิตโพฺพฯ อวิชฺชาย หิ ภเวสุ อาทีนวสฺส อทสฺสนวเสน ภวสฺสาทตณฺหา ภวตีติฯ **อิเม เทฺว กิเลสา**ติอาทิมฺหิ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา วิสภาคสภาคธมฺมาวฏฺฏนํ วิญฺญาตพฺพํ, สมถวิปสฺสนาปน มคฺคสมฺปยุตฺตาว คเหตพฺพาฯ

“สพฺพปาปสฺสา”ติอาทิกสฺส อนุสนฺธิยโตฺถ **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๐) วุโตฺตฯ **สพฺพปาปสฺสา**ติ กมฺมปถภาวปฺปตฺตาปตฺตสฺส นิรวเสสสฺส อกุสลสฺสฯ **อกรณ**นฺติ สปรสนฺตาเนสุ อนุปฺปาทนํ ฯ **กุสลสฺสา**ติ กมฺมปถภาวปฺปตฺตาปตฺตสฺส เตภูมกกุสลสฺส เจว โลกุตฺตรกุสลสฺส จฯ **อุปสมฺปทา**ติ สนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน สมฺปทาฯ สสฺส อตฺตโน จิตฺตนฺติ **สจิตฺตํ,** สจิตฺตสฺส ปริโยทาปนํ โวทานํ อรหตฺตผลุปฺปตฺติยาติ **สจิตฺตปริโยทาปนํ** ฯ อรหตฺตมคฺคุปฺปาโท ปน ‘‘กุสลสฺส อุปสมฺปทา’’ติ ปเทน คหิโตฯ **เอตํ** อกรณาทิตฺตยทีปนํ **พุทฺธานํ** สมฺมาสมฺพุทฺธานํ **สาสนํ** โอวาโทติ คาถาโตฺถฯ

คาถายํ ยสฺส ปาปสฺส อกรณํ วุตฺตํ, ตํ ปาปํ ทุจฺจริตกมฺมปถวเสน วิภชิตุํ **“สพฺพปาปํ นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โทสสมุฏฺฐาน**นฺติ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ, โลภสมุฏฺฐานมฺปิ ภวติฯ **โลภสมุฏฺฐาน**นฺติปิ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ, โทสสมุฏฺฐานมฺปิ ภวติฯ **โมหสมุฏฺฐาน**มฺปิ ตเถว วุตฺตํฯ โลภสมุฏฺฐานโทสสมุฏฺฐานมฺปิ สมฺภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สพฺพปาโป ทุจฺจริตกมฺมปถปฺปเภเทน วิภโตฺต, ‘‘เอตฺตเกเนว วิภชิตโพฺพ, อุทาหุ อเญฺญน วิภชิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อเญฺญน อกุสลมูลอคติคมนเภเทนปิ วิภชิตุํ **“ยา อภิชฺฌา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ ทุจฺจริตอกุสลกมฺมปถกมฺมวิภาเคน ‘สพฺพปาป’นฺติ เอตฺถ วุตฺตปาปํ วิภชิตฺวา อิทานิสฺส อกุสลมูลวเสน อคติคมนวิภาคมฺปิ ทเสฺสตุํ ‘อกุสลมูล’นฺติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๐) อนุสนฺธิยโตฺถ วุโตฺตฯ โมหวเสน สภาวํ อชานนฺตสฺส ภยสมฺภวโต ยํ ภยา จ โมหา จ อคตึ คจฺฉติ, อิทํ **โมหสมุฏฺฐาน**นฺติ วุตฺตํฯ

สพฺพปาโป อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตมํ สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **ตตฺถ โลโภ อสุภายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอตฺตาวตา ‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’นฺติ เอตฺถ ปาปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส อกรณํ ทเสฺสโนฺต ‘โลโภ…เป…. ปญฺญายา’ติ ตีหิ กุสลมูเลหิ ติณฺณํ อกุสลมูลานํ ปหานวเสน สพฺพปาปสฺส อกรณํ อนุปฺปาทนมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๐) –

วุตฺตํฯ สุภาธิมุตฺตวเสน ปวโตฺต **โลโภ อสุภาย** อสุภภาวนาย ตถาปวเตฺตน อโลเภน ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหาเนน **ปหียติ,** สเตฺตสุ กุชฺฌนทุสฺสนวเสน ปวโตฺต **โทโส เมตฺตาย** เมตฺตาภาวนาย ตถาปวเตฺตน อโทเสน จ ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหาเนน **ปหียติ,** สเตฺตสุ เจว สงฺขาเรสุ จ มุยฺหนวเสน ปวโตฺต **โมโห ปญฺญาย** วิจารณปญฺญาย จ ภาวนามคฺคปญฺญาย จ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหาเนน **ปหียติ**ฯ

‘‘ยทิ ตีหิ กุสลมูเลเหว อกุสลมูลานิ ปหียนฺติ, เอวํ สติ อุเปกฺขากรุณามุทิตา นิรตฺถกา ภเวยฺยุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตถา โลโภ อุเปกฺขายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุเปกฺขายา**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา กมฺมสฺสกา’’ติอาทินา ภาวิตาย อุเปกฺขายฯ มุทิตา อรตึ วูปสเมตฺวา อรติยา มูลภูตํ โมหมฺปิ ปชหตีติ มนสิ กตฺวา **“โมโห มุทิตาย ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อกุสลมูลานํ กุสลมูลาทีหิ ปหาตพฺพตฺตํ เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาหา”**ติ

อาทิ วุตฺตํฯ **เตน** ตถา ปหาตพฺพเตฺตน ภควา ''สพฺพปาปสฺส อกรณ''นฺติ วจนํ อาห, เตน ''สพฺพปาปสฺส อกรณ''นฺติ วจเนน ตถา ปหาตพฺพตฺตํ ตุเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๑. ''เอตฺตาวตา จ สพฺพปาโป วิภโตฺต, ตสฺส อกรณญฺจ วิภตฺตํ สิยา, เอวํ สติ อฏฺฐ มิจฺฉตฺตานํ อกรณํ อนิวาริตํ สิยา''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''สพฺพปาปํ นาม อฏฺฐ มิจฺฉตฺตานี''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **มิจฺฉาสตีติ** อนิจฺจาทีสุ ''นิจฺจ''นฺติ อนุสฺสรณจินฺตนาทิวเสน ปวตฺตอกุสลปฺปวตฺติฯ

สพฺพปาปสฺส อกรณํ พหุธา อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตํ, ''กถํ กุสลสฺส สมฺปทา วิภชิตพฺพา วิญฺญาตพฺพา''ติ วตฺตพฺพตฺตา กุสลสฺส สมฺปทํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **''อฏฺฐสุ มิจฺฉเตฺตสุ ปหีเนสู''**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐ สมฺมตฺตานีติ** สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธีติ อฏฺฐสมฺมตฺตานิ วิสภาคปริวตฺตนธมฺมวเสน **สมฺปชฺชนฺติฯ อตีตสฺสาติ** อตีเตน สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทสิตสฺสฯ วิปสฺสิโน หิ ภควโต อยํ ปาติโมกฺขุเทฺทสคาถาฯ **จิเตฺต ปริโยทาปิเตติ** จิตฺตปฏิพทฺธา ปญฺจกฺขนฺธาปิ ปริโยทาปิตา ภวนฺติฯ ''จิตฺตปริโยทาปิเตน ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ปริโยทาปิตภาโว กถํ อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เอวญฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน ภควา ยํ ''เจโตวิสุทฺธตฺถํ ภิกฺขเว ตถาคเต พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี''ติ วจนํ อาห, เตน ''เจโต…เป.… วุสฺสตี''ติ วจเนน ตุเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ ''ปริโยทาปนา กติวิธา ภวนฺตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ทุวิธา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมถวิปสฺสนาย นีวรณปฺปหานญฺจ อริยมคฺคภาวนาย อนุสยสมุคฺฆาโต จาติ ปริโยทาปนสฺส ทุวิธตฺตา ปญฺจกฺขนฺธา ปริโยทาปิตา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ ปหีนนีวรณานุสยา หิ ปุคฺคลา ปสาทนียวณฺณา โหนฺติฯ

''ปริโยทาปนสฺส กิตฺติกา ภูมิโย''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''เทฺว ปริโยทาปนภูมิโย''**ติอาทิ วุตฺตํฯ '''สพฺพปาปสฺส อกรณ'นฺติอาทิคาถาย เทสิเตสุ ธเมฺมสุ กตมํ ทุกฺขสจฺจํ, กตมํ สมุทยสจฺจํ , กตมํ มคฺคสจฺจํ, กตมํ นิโรธสจฺจ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ ยํ ปฏิเวเธนา''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถาติ** คาถาย เทสิเตสุ ธเมฺมสุ **ยํ** ขนฺธปญฺจกํ **ปฏิเวเธน** ปริญฺญาภิสมเยน ปริโยทาเปติ, **อิทํ** ขนฺธปญฺจกํ **ทุกฺขํ** ทุกฺขสจฺจํ ภเวฯ **ยโต** ตณฺหาสํกิเลสโต ขนฺธปญฺจกํ ปริโยทาเปติ, **อยํ** ตณฺหาสํกิเลโส **สมุทโย** สมุทยสจฺจํฯ **เยน** อริยมคฺเคน ปริโยทาเปติ, **อยํ อริยมโคฺค** มคฺคสจฺจํฯ **ยํ** อสงฺขตธาตุํ อธิคเตน ปุคฺคเลน ปริโยทาปิตํ, **อยํ** อสงฺขตธาตุธโมฺม **นิโรโธ** นิโรธสจฺจํ ภเวฯ **อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ** คาถาย เทสิตธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน นิทฺธาริตานิฯ **''เตนาหา''**ติอาทิกสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

''สพฺพปาปสฺส อกรณ''นฺติอาทิคาถาย เทสิตานํ ธมฺมานํ สภาควิสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ อาจริเยน นิทฺธาริตานิ, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตานิฯ

'''ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล;
เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี'ติ –

คาถาย เทสิตานํ ธมฺมานํ วิสภาคสภาคธมฺมานํ อาวฏฺฏนวเสน กถํ จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ธโมฺม หเว''**ติอาทิมาหฯ ตาย คาถาย เทสิเต ธเมฺม วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **''ธโมฺม นามา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธโมฺม นามาติ** ปุญฺญธโมฺม นามฯ **อินฺทฺริยสํวโรติ** มนจฺฉฏฺฐินฺทฺริยสํวรสีลาทิโก สโพฺพ สํวโรฯ เตน วุตฺตํ –''อินฺทฺริยสํวรสีเสน เจตฺถ สพฺพมฺปิ

สีลํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๑)ฯ จตฺตาโร **อปายา** ทุกฺกฏกมฺมการีนํ คติภูตตฺตา **ทุคฺคติฯ สพฺพา อุปฺปตฺติโย** ปน ทุกฺขทุกฺขสงฺขารทุกฺขวิปริณามทุกฺขสมงฺคีนํ คติภูตตฺตา **ทุคฺคติ** นามฯ

‘‘ตสฺมึ ทุวิเธ ธมฺเม อินฺทฺริยสํวรธมฺเม กตฺถ ฐิโต, กถํ สุจิณฺโณ, กุโต รกฺขตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยา สํวรสีเล’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถาติ** ตสฺมึ ทุวิเธ ธมฺเมฯ สํวรสีเล ฐิตา ยา อขณฺฑการิตา โหติ, **อยํ** อขณฺฑวเสน กาตโพฺพ สํวรสีเล ฐิโต สุฏฺฐุ อาจิณฺณปริจิโณฺณ ปุญฺญ**ธโมฺม** จตูหิ **อปาเยหิ** อตฺตโน อาธารํ อตฺตานํ รกฺขนฺตํ ปุคฺคลํ เอกนฺติกภาเวน **รกฺขติ,** อเนกนฺติกภาเวน ปน รกฺขิตมโตฺต ปุญฺญธโมฺมปิ รกฺขตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **อปาเยหีติ** จ ปธานวเสน วุตฺตํ, โรคาทิอนฺตรายโตปิ รกฺขติฯ โรคาทิอนฺตราโย วา อยโต อปคตตฺตา อปายโนฺตคโธติ ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘ตถา รกฺขตีติ เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เอวํ ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน ลกฺขณปการทสฺสนํ ภควา ‘‘เทฺวมา, ภิกฺขเว, สีลวโต คติโย เทวา จ มนุสฺสา จา’’ติ ยํ วจนํ อาห, เตน ‘‘เทฺวมา…เป.… มนุสฺสา จา’’ติ วจเนน ตุเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘สํวรสีเล ฐิตสฺส อขณฺฑกาตพฺพสฺส สุจิณฺณสฺส ปุญฺญธมฺมสฺส อปาเยหิ รกฺขเณ เอกนฺติกภาโว เกน สุเตฺตน ทีเปตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เอวญฺจ นาฬนฺทาย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวญฺจาติ** อิมินา อิทานิ วุจฺจมาเนน ปกาเรนปิ วุตฺตปฺปกาโร อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **นาฬนฺทายนฺติ** นาฬนฺทนามเก นิคเม นิสิโนฺน อสิพนฺธกนามสฺส ปุโตฺต **คามณิ** คามเชฏฺฐโก ภควนฺตํ **เอตํ** วุจฺจมานํ ‘‘พฺราหฺมณา, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

พฺราหฺมณาติ พาหิรกา พฺราหฺมณาฯ **ภเนฺตติ** ภควนฺตํ คามณิ อาลปติฯ **ปจฺฉาภูมกาติ** ปจฺฉิมทิสาย นิสินฺนกาฯ **อุยฺยาเปนฺตีติ** มนุสฺสโลกโต อุทฺธํ เทวโลกํ ยาเปนฺติ ปาเปนฺติฯ

อิธสฺสาติ อิธโลเก อสฺส ภเวยฺยฯ ปุริโส ปาณาติปาตี…เป.… มิจฺฉาทิฏฺฐิโก อสฺส ภเวยฺยาติ โยชนาฯ เสสํ ปาฬิโต เจว วุตฺตานุสาเรน จ เญยฺยํฯ

๓๒. ‘‘วิสภาคธมฺมสภาคธมฺมาวฏฺฏนวเสน จตุนฺนํ สจฺจานํ นิทฺธาริตภาโว เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาห มหากจฺจาโน เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน’’**ติ วุตฺตํฯ

‘‘เอตฺตาวตา จ อาวโฏฺฏ หาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต อาวโฏฺฏ หาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ยสฺสํ ยสฺสํ ปาฬิยํ โย โย อาวโฏฺฏ หาโร ยถาลาภวเสน โยชิโต, ตสฺสํ ตสฺสํ ปาฬิยํ โส โส อาวโฏฺฏ หาโร ตถา นิทฺธาเรตฺวา **ยุโตฺต** โยชิโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ อาวฏฺฏหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรเนว คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๘. วิภตฺติหารวิภงฺควิภาวนา

๓๓. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน อาวฏฺฏหารวิภงฺเคน อาวฏฺฏิตพฺพา ปทฏฺฐานาทโย วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต อาวฏฺฏหารวิภงฺโค ปริปุณฺโณ, ‘‘ตตฺถ กตโม วิภตฺติหารวิภงฺโค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม วิภตฺติหาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **วิภตฺติหาโร** วิภตฺติหารวิภงฺโค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ ภูมิญฺจา’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘เทฺว สุตฺตานี’’ติอาทิโก วิตฺถารภูโต สํวณฺณนาวิเสโส วิภตฺติหาโร วิภตฺติหารวิภงฺโค นามาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘เยสุ สุเตฺตสุ วุตฺตา ธมฺมปทฏฺฐานภูมิโย อิมินา วิภตฺติหาเรน วิภตฺตา, ตานิ สุตฺตานิ กิตฺตกานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตานิ สุตฺตานิ ปฐมํ ทเสฺสตุํ **‘‘เทฺว สุตฺตานิ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วาสนาภาคิยนฺติ** ปุญฺญภาวนา วาสนา นาม, วาสนาย ภาโค โกฏฺฐาโส **วาสนาภาโค,** วาสนาภาเค วาจกภาเวน นิยุตฺตํ สุตฺตนฺติ **วาสนาภาคิยํ,** กตมํ ตํ? ยสฺมิํ สุเตฺต ตีณิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ ภควตา เทสิตานิ, ตํ สุตฺตํ วาสนาภาคิยํฯ **นิเพฺพธภาคิยนฺติ** โลภกฺขนฺธาทีนํ นิพฺพิชฺฌนํ ปทาลนํ **นิเพฺพโธ,** นิเพฺพธสฺส ภาโค โกฏฺฐาโส **นิเพฺพธภาโค,** นิเพฺพธภาเค วาจกภาเวน นิยุตฺตํ สุตฺตนฺติ **นิเพฺพธภาคิยํ,** กตมํ ตํ? ยสฺมิํ สุเตฺต เสกฺขาเสกฺขธมฺมา ภควตา เทสิตา, ตํ สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํฯ

‘‘เตสํ สุตฺตานํ ปฏิคฺคาหกา ปุคฺคลา ยาหิ ปฏิปทาหิ สมฺปชฺชนฺติ, ตา ปฏิปทา กิตฺติกา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เทฺว ปฏิปทา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทานสีลภาวนามยปุญฺญภาเค ภวา ปฏิปทาติ **ปุญฺญภาคิยา**ฯ ผลภาเค ภวา ปฏิปทาติ **ผลภาคิยา**ฯ ‘‘เยสุ สีเลสุ ฐิตา ปฏิคฺคาหกา ปฏิปชฺชนฺติ, ตานิ สีลานิ กิตฺตกานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เทฺว สีลานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สํวรติ เอเตน สํวเรนาติ **สํวโร,** โส สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธฯ สโพฺพปิ ปาปสํวรณโต **สํวโร,** โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติฏฺฐานตฺตา **สีลํ** นามฯ ปชหติ เอเตน ปหาตเพฺพติ **ปหานํ,** ปชหนํ วา **ปหานํ,** ตญฺจ ปหานํ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิธํฯ ตตฺถ นิสฺสรณปฺปหานํ วเชฺชตฺวา จตุพฺพิธํ ปหานํ วุตฺตนเยน **สีลํ** นามฯ

‘‘เตสุ สุตฺตาทีสุ ภควา กตมํ สุตฺตํ กตมาย ปฏิปทาย เทสยติ, กตรสฺมิํ สีเล ฐิโต ปุคฺคโล กตเมน สีเลน พฺรหฺมจารี ภวตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ วาสนาภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ **ตตฺถ** ตาสุ ปุญฺญภาคิยาทิปฏิปทาสุ ปุญฺญภาคิยาย ปฏิปทาย ภควา ยสฺส ปุคฺคลสฺส เทสยติ, **โส** วาสนาภาคิยสุตฺตปฏิคฺคาหโก ปุคฺคโล ตตฺถ สํวรสีลาทีสุ **สํวรสีเล ฐิโต** หุตฺวา **เตน** สํวรสีลสงฺขาเตน **พฺรหฺมจริเยน** เสฏฺฐจริเยน **พฺรหฺมจารี** เสฏฺฐาจารปูรโก ภวติฯ **ตตฺถ** เตสุ วาสนาภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ **ตตฺถ** ตาสุ ปุญฺญภาคิยาทิปฏิปทาสุ ผลภาคิยาย ปฏิปทาย ยสฺส ปุคฺคลสฺส ภควา เทสยติ, **โส** นิเพฺพธภาคิยสุตฺตปฏิคฺคาหโก ปุคฺคโล ตตฺถ สํวรสีลาทีสุ **ปหานสีเล** สมุเจฺฉทปฺปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน **ฐิโต** หุตฺวา **เตน** ปหานสีลสงฺขาเตน วิเสสภูเตน มคฺคสงฺขาเตน **พฺรหฺมจริเยน** พฺรหฺมจารี ภวตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘วาสนาภาคิยสุตฺตาทีสุ กตมํ วาสนาภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ วาสนาภาคิยสุตฺตาทีสุฯ **ทานกถาติ** สปฺปุริสทานทานผลอสปฺปุริสทานทานผลกถาฯ **สีลกถาติ** ปญฺจสีลาทิสีลผลกถาฯ **สคฺคกถาติ** สคฺคสมฺปตฺติสุข

กถา เจว สเคฺค นิพฺพตฺตาปกปุญฺญกถา จฯ **อาทีนโว**ติ อาทีนวทสฺสโก สุตฺตโนฺตฯ **อานิสํโส**ติ อานิสํสทสฺสโก สุตฺตโนฺตฯ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ โยชนาฯ

“**ตตฺถ กตม**”นฺติอาทีสุ อนุสนฺธิยโตฺถ วุตฺตนโยวฯ ยา เทสนา จตุสจฺจปฺปกาสนา, สา เทสนา นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ โยชนาฯ เอวญฺจ สติ วาสนาภาคิยสุตฺตสฺสปิ นิเพฺพธภาคิยสุตฺตภาโว อาปเชฺชยฺย จตุสจฺจปฺปกาสนโตติ โจทนํ มนสิ กตฺวา “**วาสนาภาคิเย สุเตฺต**”ติอาทิ วุตฺตํฯ วาสนาภาคิเย สุเตฺต **ปชานนา** วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนา อริยมคฺคปทฎฺฐานภูตา ปญฺญา นตฺถิ, **มโคฺค** อริยมโคฺค นตฺถิ, **ผลํ** อริยผลํ นตฺถิฯ นิเพฺพธภาคิเย สุเตฺต ปน ปชานนาทโย อตฺถิ, วาสนาภาคิเย สุเตฺต นตฺถิฯ ‘‘ปชานนา’’ติอาทินา จตุสจฺจปฺปกาสนา ทานกถาทิกา นิเพฺพธภาคิเย สุเตฺต อโนฺตคธา, อิตรํเยว วาสนาภาคิยสุตฺตนฺติ นามาติ ทเสฺสติฯ เยสุ สุเตฺตสุ วุตฺตา ธมฺมปทฎฺฐานภูมิโย วิภตฺตา, ตานิ สุตฺตานิ เทฺวเยว น โหนฺติ, กสฺมา ‘‘เทฺวเยว สุตฺตานิ นิทฺธาริตานี’’ติ เจ วเทยฺยุํ? อสงฺกรโต สุเตฺต วุตฺตานํ ธมฺมปทฎฺฐานภูมีนํ วิภชิตพฺพานํ สุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ ‘‘ยทิ เอวํ สํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺตานิปิ นิทฺธาริตานิ อสงฺกรตฺตา’’ติ เจ วเทยฺยุํ? โน นิทฺธาริตานิ, วาสนาภาคิยสุเตฺต นิทฺธาริเต สํกิเลสภาคิยสุตฺตมฺปิ นิทฺธาริตํ, สํกิเลสธมฺมโต นิสฺสฎฺฐธมฺมานํเยว วาสนาภาคิยธมฺมตฺตา นิเพฺพธภาคิยสุเตฺต จ นิทฺธาริเต อเสกฺขภาคิยสุตฺตมฺปิ นิทฺธาริตํ อนญฺญตฺตาฯ

‘‘เยสุ สุเตฺตสุ วุตฺตา ธมฺมปทฎฺฐานภูมิโย วิภตฺติหาเรน วิภตฺตา, ตานิ สุตฺตานิ กตเมน ผเลน โยชยิตพฺพานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี**ติ ยถานิทฺธาริตานิ วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยสุตฺตานิ เจว ตํนิทฺธารเณน นิทฺธาริตานิ สํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺตานิ จาติ จตฺตาริ สุตฺตานิ **อิเมสํ**เยว **จตุนฺนํ สุตฺตานํ เทสนาย** นเยน นีเตน **ผเลน สพฺพโต** สพฺพภาเคน สํวรสีลปฺปหาน**สีเลน** พฺรหฺมจริเยน โยชยิตพฺพานิฯ โยเชเนฺตน จ **สพฺพโต** สพฺพภาเคน จ ปทาทิ**วิจเยน** หาเรน สํวรสีลาทิกํ ผลํ **วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน** ยุตฺตํ ผลํ คเวสิตฺวา ‘‘อิทํ ผลํ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส ผลํ, อิทํ ผลํ อิมสฺส สุตฺตสฺส ผล’’นฺติ สุตฺตานิ วิสุํ วิสุํ ผเลน โยชยิตพฺพานีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘กิตฺตเกน ผเลน พฺรหฺมจริเยน โยเชตพฺพานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา “**ยาวติกา ญาณสฺส ภูมี**”ติ วุตฺตํฯ ภควตา เทสิเตน วาสนาภาคิยสุเตฺตน สิทฺธา **ยาวติกา** ปุญฺญภาคิยา ปฎิปทาทโย วิภชน**ญาณสฺส ภูมิ** อารมฺมณา ภวิตุมรหนฺติ, ตาวติกาหิ ภูมีหิ วาสนาภาคิยสุตฺตํ โยชยิตพฺพํฯ นิเพฺพธภาคิยสุเตฺตน สิทฺธา **ยาวติกา** ผลภาคิยา ปฎิปทาทโย วิภชน**ญาณสฺส ภูมิ** อารมฺมณา ภวิตุมรหนฺติ, ตาวติกาหิ ภูมีหิ นิเพฺพธภาคิยสุตฺตํ โยเชตพฺพํฯ อิตรทฺวยมฺปิ สุตฺตํ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ เอเตน ญาณสฺส ภูมีนํ สุตฺตตฺถานํ พหุวิธตฺตํ ทเสฺสติฯ

๓๔. วาสนาภาคิยสุตฺตาทีสุ วุตฺตา ธมฺมา วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยภาเวหิ อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กถํ สํกิเลสภาคิยอเสกฺขาภาคิยภาเวหิ อสาธารณาสาธารณภาเวหิ วิภชิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตเม ธมฺมา สาธารณา”ติอาทิ อารทฺธํฯ อฎฺฐกถาย** ปน –

> ‘‘เอวํ วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยภาเวหิ ธเมฺม เอกเทเสน วิภชิตฺวา อิทานิ เตสํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยภาเวหิ สาธารณาสาธารณภาเวหิ วิภชิตุํ ‘ตตฺถ กตเม ธมฺมา สาธารณา’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๔) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เย ธมฺมา สุเตฺต วุตฺตา วิภตฺติหาเรน วิภชิตพฺพา, เตสุ ธเมฺมสุ **กตเม ธมฺมา สาธารณา**ติ ปุจฺฉติ, **เทฺว ธมฺมา สาธารณา**ติ วิสฺสเชฺชติฯ เต เทฺว ธเมฺม สรูปโต ทเสฺสตุํ **“นามสาธารณา, วตฺถุสาธารณา จา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นามสาธารณา**ติ นาเมน นามปญฺญตฺติยา สาธารณา สมานา, ‘‘กุสลา’’ติ นาเมน เอกวีสติ จิตฺตุปฺปาทา สมานา, ‘‘อกุสลา’’ตฺยาทินาเมน ทฺวาทส จิตฺตุปฺปาทา สมานา, กุสลาทินามปญฺญตฺติวจเนน วจนียา อตฺถา กุสลาทินามสาธารณาติ วุตฺตาฯ เตน **ฏีกายํ** –

> ‘‘นามํ นามปญฺญตฺติ, ตํมุเขเนว สทฺทโต ตทตฺถาวคโมฯ สเทฺทน จ สามญฺญรูเปเนว ตถารูปสฺส อตฺถสฺส คหณํ, น วิเสสรูเปนฯ ตสฺมา สทฺทวจนียา อตฺถา สาธารณรูปนามายตฺตคหณียตาย นามสาธารณา วุตฺตา’’ติ –

วุตฺตํฯ **วตฺถุสาธารณา**ติ ปติฏฺฐานภูเตน วตฺถุนา สาธารณาฯ ยสฺมิํ ปติฏฺฐานภูเต สนฺตาเน วา จิตฺตุปฺปาทาทิมฺหิ วา เย ธมฺมา ปวตฺตนฺติ, เต ธมฺมา เตน สนฺตาเนน วา วตฺถุนา เตน จิตฺตุปฺปาทาทินา วา สาธารณา สมานาติ อโตฺถฯ เอกสนฺตาเน ปติตตฺตา ผุสนาทิสภาวโต ภินฺนาปิ วตฺถุสาธารณา สมานวตฺถุกาเยว ภวนฺตีติ วิภตฺติหาเรน วิภชิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘กิํ นามสาธารณวตฺถุสาธารณาเยว วิภชิตพฺพา, อญฺญํ วิภชิตพฺพํ นตฺถี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยํ วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นามสาธารณวตฺถุสาธารเณหิ อญฺญํ ยํ วา ปน กิจฺจสาธารณปจฺจยสาธารณปฏิปกฺขาทิสาธารณมฺปิ ธมฺมชาตํ **เอวํชาติยํ** สาธารณชาติยํ, ตมฺปิ สพฺพํ วิจยหาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน คเวสิตฺวา ยุตฺตํ สาธารณํ วิภตฺติหาเรน วิภชิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘เตสุ นามสาธารณาทีสุ กตเม นามสาธารณา, กตเม วตฺถุสาธารณา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“มิจฺฉตฺตนิยตานํ สตฺตาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ มาตุฆาตกาทีนํ ฉนฺนํ มิจฺฉตฺตนิยตกมฺมกรานํ สตฺตานญฺจ ทุคฺคติอเหตุกสุคติอเหตุกทุเหตุกติเหตุกานํ จตุนฺนํ ปุถุชฺชนานํ อนิยตกมฺมกรานํ สตฺตานญฺจ สนฺตาเน ปวตฺตา ทสฺสนปหาตพฺพา กิเลสา ทสฺสนปหาตพฺพนามสาธารณา สมานา ภวนฺติ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามสนวเสน ภินฺนสภาวานมฺปิ ทสฺสนปหาตพฺพนามนาติวตฺตนโตฯ วุตฺตปฺปการานํ นิยตานิยตสตฺตานํ ทสฺสนปหาตพฺพานํ กิเลสานํ ปติฏฺฐานวตฺถุภาวโต วตฺถุสาธารณา จ สมานวตฺถุกาติ อโตฺถฯ **ปุถุชฺชนสฺส** ทุคฺคติอเหตุกาทิจตุพฺพิธสตฺตสฺส, **โสตาปนฺนสฺส** จ สนฺตาเน ปวตฺตา **กามราคพฺยาปาทา** กิเลสา กามราคพฺยาปาทนามสาธารณา สมานา ภวนฺติ สกทาคามิมคฺคปฺปหาตพฺพอนาคามิมคฺคปฺปหาตพฺพวเสน ภินฺนสภาวานมฺปิ กามราคพฺยาปาทนามนาติวตฺตนโตฯ วุตฺตปฺปการสฺส **ปุถุชฺชนสฺส, โสตาปนฺนสฺส** จ กามราคพฺยาปาทานํ ปติฏฺฐานวตฺถุภาวโต วตฺถุสาธารณา สมานวตฺถุกาติ อโตฺถ จ คเหตโพฺพฯ **ปุถุชฺชนสฺส, อนาคามิสฺส** จ สนฺตาเน ปวตฺตา **อุทฺธํภาคิยา สํโยชนา** อุทฺธมฺภาคิยนามสาธารณา สมานา ภวนฺติ รูปราคาทิวเสน ภินฺนสภาวานมฺปิ อุทฺธํภาคิยนามนาติวตฺตนโตฯ **ปุถุชฺชนสฺส, อนาคามิสฺส** จ อุทฺธํภาคิยานํ ปติฏฺฐานวตฺถุภาวโต วตฺถุสาธารณา สมานวตฺถุกาติ อโตฺถ จ คเหตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **ฏีกายํ** – ‘‘ทสฺสนปหาตพฺพานญฺหิ ยถา มิจฺฉตฺตนิยตสตฺตา ปวตฺติฏฺฐานํ, เอวํ อนิยตาปี’’ติ วุตฺตํฯ สเงฺขปโต ปน สํกิเลสปเกฺข ปหาเนกฏฺฐา กิเลสา นามสาธารณา โหนฺติ, สหเชกฏฺฐา กิเลสา วตฺถุสาธารณาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

สํกิเลสปเกฺข สาธารณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กถํ โวทานปเกฺข สาธารณา วิภตฺตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยํ กิญฺจิ อริยสาวโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยํ กิญฺจี**ติ สามญฺญวเสน วุตฺตา ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทิกา โลกิยา สมาปตฺติเยว คหิตาฯ **อริยสาว**

โกติ อริยสฺส ภควโต สาวโก อริยสาวโกติ วตฺตโพฺพ, ฌานลาภี จ ผลฏฺโฐ จ ปุคฺคโล, น มคฺคฏฺโฐฯ มคฺคฏฺโฐ หิ โลกิยํ ยํ กิญฺจิ สมาปตฺตึ น สมาปชฺชติฯ **สพฺพา สา** โลกิยสมาปตฺติ รูปาวจรา อรูปาวจรา ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร ปฐมชฺฌานสมาปตฺตีติ เอวมาทีหิ ปริยาเยหิ สาธารณา ตํสมงฺคีหิ วีตราคาวีตราเคหิ สาธารณา โลกิยสมาปตฺตินามนาติวตฺตนโต จ วีตราคาวีตราเคหิ สมาปชฺชิตพฺพโต จฯ ‘‘อริยสาวโก จ โลกิยํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺโต โอธิโส โอธิโส สมาปชฺชติ, เอวํ สติ กถํ วีตราเคหิ สาธารณาติ สทฺทหิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สาธารณา หิ ธมฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘กถํ เต โอธิโส คหิตา, อถ โอธิโส คเหตพฺพา, กถํ สาธารณาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา ตํ วิโสเธนฺโต อาห – ‘สาธารณา หิ ธมฺมา เอวํ อญฺญมญฺญ’นฺติอาที’’ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ เอวํ วีตราคาวีตราเคหิ โอธิโส โอธิโส สมาปชฺชิตพฺพา **ธมฺมา ปรํ ปรํ** ปจฺฉา ปจฺฉา ปวตฺติยมานํ ธมฺมชาตํ **สกํ สกํ** ปุเพฺพ ปุเพฺพ ชาตํ ‘‘โลกิยสมาปตฺตี’’ติ นามํ นิยต**วิสยํ** อญฺญมญฺญํ หุตฺวา **หิ** ยสฺมา นาติวตฺตนฺติ, ตสฺมา สาธารณาติ สทฺทหิตพฺพา คเหตพฺพาติ อโตฺถฯ ‘‘ปรํ ปรํ สมาปชฺชนฺโต กถํ นาติวตฺตตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา นาติวตฺตนํ ปากฏํ กาตุํ **‘‘โยปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โย** อริยสาวโก วา อวีตราโค วาฯ **อิเมหิ** โลกิยสมาปตฺติ**ธเมฺมหิ** สมนฺนาคโต, โส อริยสาวโก วา อวีตราโค วา ปรํ ปรํ สมาปชฺชนฺโตปิ **ตํ ธมฺมํ** โลกิยํ สมาปตฺติธมฺมํ นาติวตฺตติ, อญฺญํ อุปคนฺตฺวา นาติกฺกมตีติ อโตฺถฯ เยหิ โลกิยสมาปตฺติธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, **อิเม** โลกิยสมาปตฺติ **ธมฺมา** สาธารณาวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

‘‘วาสนาภาคิยาทิสุเตฺตสุ วุตฺตา เย ธมฺมา อิมินา วิภตฺติหาเรน วิภตฺตา, เยสุ ธเมฺมสุ กตเม ธมฺมา อสาธารณา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตเม ธมฺมา อสาธารณา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ วิภชิตเพฺพสุ ธเมฺมสุ **กตเม ธมฺมา อสาธารณา**ติ ปุจฺฉติ, ปุจฺฉิตฺวา ยาว เทสนํ อุปาทาย อสาธารณา ธมฺมา คเวสิตพฺพา, ‘‘เสกฺขาเสกฺขา’’ติ วา คเวสิตพฺพา, ‘‘ภพฺพาภพฺพา’’ติ วา คเวสิตพฺพาฯ อถ วา ยาว ‘‘เสกฺขาเสกฺขา ภพฺพาภพฺพา’’ติ เทสนา วุตฺตา, ตาว เทสนํ อุปาทาย อสาธารณา คเวสิตพฺพาฯ กถํ คเวสิตพฺพา? อริเยสุ เสกฺขาเสกฺขธมฺมวเสน ‘‘เสกฺขา’’ติ นามํ อเสเกฺขน อสาธารณํ, ‘‘อเสกฺขา’’ติ นามํ เสเกฺขน อสาธารณนฺติ วา, อนริเยสุ ‘‘ภพฺพา’’ติ นามํ อภเพฺพน อสาธารณํ, ‘‘อภพฺพา’’ติ นามํ ภเพฺพน อสาธารณนฺติ วา คเวสิตพฺพาฯ **กามราคพฺยาปาทา** สํโยชนา อปฺปหีนตฺตา อนุสยภาเวน อุปฺปชฺชนารหตฺตา **อฏฺฐมกสฺส** โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐสฺส จ **โสตาปนฺนสฺส** ผลฏฺฐสฺส จ สาธารณา ภวนฺติ, **ธมฺมตา** ธมฺมสภาโว อสาธารโณฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อฏฺฐมกสฺส โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐตา โสตาปนฺนสฺส อสาธารณา, โสตาปนฺนสฺส โสตาปนฺนผลฏฺฐตา จ อฏฺฐมกสฺส โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐสฺส อสาธารณาฯ อฏฺฐมกสฺส วา ปหียมานกิเลสตา โสตาปนฺนสฺส อสาธารณา, โสตาปนฺนสฺส ปหีนกิเลสตา จ อฏฺฐมกสฺส อสาธารณา’’ติฯ

อุทฺธมฺภาคิยา สํโยชนา อปฺปหีนตฺตา อนุสยภาเวน อุปฺปชฺชนารหตฺตา **อฏฺฐมกสฺส** มคฺคฏฺฐภาเวน อฏฺฐมกสทิสสฺส อนาคามิมคฺคฏฺฐสฺส จ **อนาคามิสฺส** ผลฏฺฐสฺส จ สาธารณา, **ธมฺมตา** ธมฺมสภาโว อสาธารณาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อฏฺฐมกสฺส อนาคามิมคฺคฏฺฐตา อนาคามิสฺส ผลฏฺฐสฺส อสาธารณา, อนาคามิสฺส อนาคามิผลฏฺฐตา จ อฏฺฐมกสฺส อสาธารณาฯ อฏฺฐมกสฺส วา ปหียมานกิเลสตา อนาคามิสฺส อสาธารณา, อนาคามิสฺส ผลฏฺฐสฺส ปหีนกิเลสตา จ อฏฺฐมกสฺส อสาธารณา’’ติฯ ‘‘มคฺคฏฺฐตา ผลฏฺฐตาย อสาธารณา, ผลฏฺฐตา จ มคฺคฏฺฐตาย อสาธารณา’’ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **สเพฺพสํ** สตฺตนฺนํ **เสกฺขานํ** ปุคฺคลานํ **นามํ ‘‘เสกฺขา’’ติ นามํ สาธารณํ**ฯ **ธมฺมตา อสาธารณา**ติ จตุนฺนํ มคฺคฏฺฐานํ ตํตํมคฺคฏฺฐตา

อญฺญมญฺญํ มคฺคฏฺฐานํ อสาธารณาฯ เหฏฺฐิมผลตฺตยฏฺฐานญฺจ อสาธารณา, เหฏฺฐิมผลตฺตยฏฺฐานํ ตํตํผลฏฺฐตา จ อญฺญมญฺญํ ผลฏฺฐานํ อสาธารณา, จตุนฺนํ มคฺคฏฺฐานญฺจ อสาธารณาติ อโตฺถฯ ''เสกฺขานํ ตํตํมคฺคฏฺฐตา ตํตํผลฏฺฐตาย อสาธารณา, ตํตํผลฏฺฐตา จ ตํตํมคฺคฏฺฐตาย อสาธารณา''ติ วตฺตุมฺปิ วฏฺฏติฯ **สเพฺพสํ ปฏิปนฺนกานนฺ**ติ ผลตฺถาย ปฏิปชฺชนฺตีติ **ปฏิปนฺนกา,** เตสํ มคฺคสมงฺคีนํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ **นามํ** ''ปฏิปนฺนกา''ติ นามํ สาธารณํ, **ธมฺมตา** ตํตํมคฺคฏฺฐตา อสาธารณาฯ **สเพฺพสํ เสกฺขานํ** สตฺตนฺนํ ปุคฺคลานํ เสกฺขานํ สีลํ สาธารณํ, **ธมฺมตา** ตํตํมคฺคฏฺฐผลฏฺฐตา อสาธารณาติฯ วาสนาภาคิยสํกิเลสภาคิยสุเตฺตสุ วุตฺตา ทสฺสเนนปหาตพฺพาทโย เจว นิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยสุเตฺตสุ วุตฺตา เสกฺขาทโย จ ธมฺมา สาธารณาสาธารณเภเทน วิภตฺติหาเรน วิภชิตพฺพาติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

''อฏฺฐมกสฺสา''ติอาทินา อริเยสุ ปุคฺคเลสุ อสาธารณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ''กถํ อนริเยสุ อสาธารณา วิภตฺตา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อริเยสุ วุตฺตนยานุสาเรน อนริเยสุปิ วิภชิตฺวา คเวสิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **''เอวํ วิเสสานุปสฺสินา''**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ''เอวํ 'อฏฺฐมกสฺสา'ติอาทินา อริยปุคฺคเลสุ อสาธารณธมฺมํ ทเสฺสตฺวา อิตเรสุ นยทสฺสนตฺถํ 'เอวํ วิเสสานุปสฺสินา'ติอาทิ วุตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ **เอวํ** อริเยสุ วุตฺตนยานุสาเรน ภพฺพาภเพฺพสุ อนริเยสุ **วิเสสานุปสฺสินา** อสาธารณโต วิเสสํ อสาธารณํ อนุปสฺสินา คเวสเกน ปณฺฑิเตน ภพฺพาภเพฺพสุปิ **หีนุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ อุปาทาย คเวสิตพฺพํ**ฯ กถํ? มาตุฆาตาทิวเสน ปวตฺตานํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตสตฺตมชวนจิตฺตุปฺปาทานํ มิจฺฉตฺตนิยตานํ ตํสมงฺคีนํ วา ตถาปวตฺตา ปฐมชวนจิตฺตุปาทาทโย อนิยตา ธมฺมา ปฏิฆสมฺปยุตฺตาทิภาเวน สาธารณา, มิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา เอกจิตฺตุปฺปาทตฺตา อสาธารณาฯ ยถา หิ จิตฺตํ ''จิตฺตสํสฏฺฐ''นฺติ น วตฺตพฺพํ, เอวํ มิจฺฉตฺตนิยตาปิ ''มิจฺฉตฺตนิยตสาธารณา''ติ น วตฺตพฺพาฯ มิจฺฉตฺตนิยเตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตสตฺตมชวนจิตฺตุปฺปาทสมงฺคีนํ อนิยตา ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตปฐมชวนจิตฺตุปฺปาทาทโย ธมฺมา ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตาทิภาเวน สาธารณา, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ เอกจิตฺตุปฺปาทสมงฺคีภาวโต อสาธารณาฯ เตนาห อฏฺฐกถาจริโย –

> ''มิจฺฉตฺตนิยตานํ อนิยตา ธมฺมา สาธารณ, มิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา อสาธารณาฯ มิจฺฉตฺตนิยเตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ อนิยตา ธมฺมา สาธารณา, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ อสาธารณาติ อิมินา นเยน วิเสสานุปสฺสินา เวทิตพฺพา''ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๔)ฯ

ตตฺถ **''อิมินา นเยนา''**ติ อิมินา มิจฺฉตฺตนิยตานํ อุปฺปชฺชิตุํ ภพฺพา อนิยตา ธมฺมา สาธารณา, อุปฺปชฺชิตุํ อภพฺพา อนิยตา ธมฺมา อสาธารณาติ คหิตาฯ เตน วุตฺตํ **''ภพฺพาภพฺพา''**ติฯ ตถา หีนสฺส หีโน หีนภาเวน สาธารโณ, มชฺฌิมุกฺกฏฺฐา อสาธารณาฯ มชฺฌิมสฺส มชฺฌิโม สาธารโณ, หีนุกฺกฏฺฐา อสาธารณาฯ อุกฺกฏฺฐสฺส อุกฺกโฏฺฐ อุกฺกฏฺฐภาเวน สาธารโณ, หีนมชฺฌิมา อสาธารณาติปิ คเวสิตพฺพาฯ เตนาห – ''หีนุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ อุปาทาย คเวสิตพฺพ''นฺติฯ

''ตตฺถ กตเม ธมฺมา สาธารณา''ติอาทินา นานาวิเธน วิภตฺติหารนเยน ธมฺมา วิภชิตฺวา ทสฺสิตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ''กถํ ภูมิปทฏฺฐานานิ วิภตฺติหารนเยน วิภชิตฺวา ทสฺสิตานี''ติ ปุจฺฉิตพฺพภาวโต ธมฺมวิภชนานนฺตรํ ภูมิปทฏฺฐานานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **''ทสฺสนภูมี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทสฺสนภูมี**ติ ทสฺสนํ ภวติ เอตฺถ ปฐมมเคฺคติ ทสฺสนภูมิ, โสตาปตฺติมโคฺค ฯ **นิยามาวกฺกนฺติยา**ติ นิยมนํ **นิยาโม,** โก โส? สมฺปตฺตนิยาโม, อวกฺกนํ **อวกฺกนฺติ,** โสตาปตฺติผลํ, นิยามสฺส อวกฺกนฺติ **นิยามาวกฺกนฺติ,** ตายฯ ทสฺสนภูมินามโก โสตาปตฺติมโคฺค นิยามา

วกฺกนฺตินามกสฺส โสตาปตฺติผลสฺส ปตฺติยา ปทฏฺฐานํฯ ปฐมมคฺคสมงฺคี ปุคฺคโล หิ นิยามํ โอกฺกมโนฺต นาม, ผลสมงฺคี ปน นิยามํ โอกฺกโนฺต นาม โหติ, ตสฺมา นิยามาวกฺกนฺติสเทฺทน ปฐมผลุปฺปตฺติ คหิตาฯ **ภาวนาภูมี**ติ อุปริมคฺคตฺตยํฯ **อุตฺตริกาน**นฺติ ตสฺส ตสฺส มคฺคสฺส อุปริปวตฺตานํ ตํตํผลานํ ปตฺติยา ปทฏฺฐานนฺติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ

ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา มนฺทปญฺญสฺส อุปฺปชฺชนโต สมถํ อาวหนฺตี หุตฺวา **สมถสฺส ปทฏฺฐานํ** โหติ, **สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา** ญาณาธิกสฺส อุปฺปชฺชนโต วิปสฺสนาวหนฺตี หุตฺวา **วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานํ,** อวเสสา เทฺว ปฏิปทาปิ นาติปญฺญสฺส อุปฺปชฺชนโต สมถสฺส ปทฏฺฐานนฺติ คเหตพฺพาฯ เตน **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ – ‘‘อิตรา ปน ติโสฺสปิ ปฏิปทา สมถํ อาวหนฺตี’’ติอาทิ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๔)ฯ **ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ** สยเมว เอกเนฺตน ธมฺมสฺสวนสฺส ปทฏฺฐานํ น โหติ, วนฺทนยาจนปญฺหาปุจฺฉนาทโยปิ ปทฏฺฐานํ โหนฺติ, ตสฺมา เตหิ การเณหิ สาธารณํ หุตฺวา **ปรโตโฆสสฺส** ปทฏฺฐานํ โหติ, ปรโตโฆโส จ ธมฺมสฺสวนปญฺหาวิสฺสชฺชนาทิวเสน ปวโตฺตฯ ทาตพฺพวตฺถุปริจฺจชนวนฺทนยาจนกาเลสุ หิ เยภุเยฺยน ธมฺมํ เทเสนฺติ, ปญฺหาปุจฺฉนาทิกาเลสุ จ วิสฺสเชฺชนฺติ, ปฏิปุจฺฉสากจฺฉาทีนิ วา กโรนฺติฯ **สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ** ปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิสุขสมาธีหิ ปทฏฺฐานภาเวน สาธารณํ หุตฺวา **จินฺตามยิยา ปญฺญาย** ปทฏฺฐานํ โหติฯ สีลวนฺตสฺส หิ สีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปาโมชฺชาทโย โหนฺติ, สมาหิโต จ ธมฺมจินฺตเน สมโตฺถ โหติฯ

ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถูติ ปุริมา ปุริมา สมถภาวนา เจว วิปสฺสนาภาวนา จ ปุญฺญกิริยวตฺถุทานสีลาทีหิ การเณหิ สาธารณํ หุตฺวา **ภาวนามยิยา ปญฺญาย** ปจฺฉิมาย ปจฺฉิมาย สมถภาวนาย เจว วิปสฺสนาภาวนาย จ ปทฏฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** – ‘‘สาธารณนฺติ น พีชํ วิย องฺกุรสฺส, ทสฺสนภูมิอาทโย วิย นิยามาวกฺกนฺติอาทีนํ อาเวณิกํ , อถ โข สาธารณํ ตทญฺญการเณหิปี’’ติฯ ‘‘ทานมยสีลมยภาวนามยปุญฺญกิริยวตฺถูนํ ปรโตโฆสจินฺตามยิภาวนามยิปญฺญานํ ปทฏฺฐานภาโว อาจริเยน วิภโตฺต, เอวํ สติ เตสํ ทานมยาทีนํ ยถากฺกมํ ปริยตฺติพาหุสจฺจกมฺมฏฺฐานานุโยคมคฺคสมฺมาทิฏฺฐีนํ ปทฏฺฐานภาโว น ภเวยฺยา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา ตถาปวตฺตํ ปทฏฺฐานภาวมฺปิ ทเสฺสตุํ **‘‘ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ปรโต จ โฆสสฺส สุตมยิยา จ ปญฺญายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘อิทานิ ยสฺมา ทานํ, สีลํ, โลกิยภาวนา จ น เกวลํ ยถาวุตฺตปรโตโฆสาทีนํเยว, อถ โข ยถากฺกมํ ปริยตฺติพาหุสจฺจกมฺมฏฺฐานานุโยคมคฺคสมฺมาทิฏฺฐีนมฺปิ ปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา ตมฺปิ นยํ ทเสฺสตุํ ปุน ‘ทานมย’นฺติอาทินา เทสนํ วเฑฺฒสี’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๔) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ ทานมยปุญฺญกิริยวตฺถุโน ปรโตโฆสสฺส สาธารณปทฏฺฐานภาโว เหฏฺฐา วุตฺตนเยน ญาตโพฺพฯ ทานํ ปน ทตฺวา เทสนํ สุตฺวา สุตานุสาเรน วิตฺถาเรตฺวา จิเนฺตนฺตสฺส ปวตฺตมานาย สุตมยิยา ปญฺญาย วนฺทนยาจนาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํ โหติฯ สีลมยปุญฺญกิริยวตฺถุโนปิ จินฺตามยิยา ปญฺญาย สาธารณปทฏฺฐานภาโว วุโตฺตเยวฯ ปริสุทฺธสีลํ ปน นิสฺสาย ‘‘ฌานํ นิพฺพเตฺตสฺสามิ, มคฺคผลํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติอาทินา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปวตฺตมานสฺส โยนิโสมนสิการสฺส ปาโมชฺชาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํ โหติฯ ภาวนามยปุญฺญกิริยวตฺถุโน ภาวนามยิยา ปญฺญาย สาธารณปทฏฺฐานภาโวปิ วุโตฺตเยวฯ สมถภาวนาสงฺขาตํ ปน ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วา ปริปากํ วิปสฺสนาภาวํเยว วา นิสฺสาย ปวตฺตมานาย สมฺมาทิฏฺฐิยา ปริสุทฺธสีลาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํ โหติฯ

ทานมยปุญฺญกิริยวตฺถุอาทีนํ ปรโตโฆสาทีนํ ปทฏฺฐานภาโว ปุนปฺปุนํ อาจริเยน วิภ โตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘ปติรูปเทสวาสาทโยปิ อิเมสํ ธมฺมานํ ปทฏฺฐานานีติ ยถา วิภชิตพฺพา, อเมฺหหิ จ วิญฺญาตพฺพา, ตถา วิภชิตฺวา ทเสฺสถา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา เตปิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ปติรูปเทสวาโส’’**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘ตถา ปติรูปเทสวาสาทโย กายวิเวกจิตฺตวิเวกาทีนํ การณํ โหนฺตีติ อิมํ นยํ ทเสฺสตุํ ‘ปติรูปเทสวาโส’ติอาทิมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๔) วุตฺตํฯ ปติรูปเทสํ นิสฺสาย วสนฺตสฺส กายวิเวกจิตฺตวิเวกวฑฺฒนโต, สมาธิวฑฺฒนโต จ ปติรูปเทสวาโส กายจิตฺตวิเวกสฺส จ อุปจารสมาธิอปฺปนาสมาธิสฺส จ สีลาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํฯ **สปฺปุริสูปนิสฺสโย**ติ สปฺปุริสสนฺตาเน ปวโตฺต ปยิรุปาสโต อาลมฺพิตโพฺพ ปสาโท, ตโต วา อุปนิสฺสยํ ลภิตฺวา ปยิรุปาสนฺตานํ สนฺตาเน ปวโตฺต ปุพฺพปสาโท ยถาวิโธ สปฺปุริสูปนิสฺสโย ปยิรุปาสนฺตสฺส สทฺธาสมฺปนฺนสฺส รตนตฺตเย **ติณฺณํ อเวจฺจปฺปสาทานํ** รตนตฺตยคุณาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํ, **สมถสฺส** ลภนนิมิตฺตทายกํ สปฺปุริสํ ปยิรุปาสิตฺวา เตน ทินฺนนเย ฐตฺวา ปวเตฺตตพฺพสฺส สมถสฺส สปฺปุริสูปนิสฺสโย สีลปาโมชฺชปีตาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา ปทฏฺฐานํฯ อตฺตสมฺมาปณิหิตสฺส ปาปชิคุจฺฉาทีนํ สมฺภวโต **อตฺตสมฺมาปณิธานํ** ชาติวยาทิปจฺจเวกฺขเณน สาธารณํ หุตฺวา **หิริยา จ** ปทฏฺฐานํ, อตฺตสมฺมาปณิหิตสฺส นิพฺพิทาทีนํ สมฺภวโต สีลาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา **วิปสฺสนาย** จ ปทฏฺฐานํฯ

ตทงฺคาทิวเสน **อกุสลปริจฺจาโค** นิพฺพิทาญาณาทีหิ สาธารณํ หุตฺวา **กุสลวีมํสาย** ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย ปญฺญาย จ อริยมคฺค**สมาธินฺทฺริยสฺส จ** ปทฏฺฐานํฯ **ธมฺมสฺวากฺขาตตา** สฺวากฺขาตธมฺมสฺสวนานุสาเรน ปวตฺตกุสลมูลกา โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติ **กุสลมูลโรปนา** นาม, ตาย จ ตถาวิธกุสลมูลกาย **ผลสมาปตฺติยา จ** ปทฏฺฐานํฯ **สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตา สงฺฆสุฏฺฐุตาย** สงฺฆสฺส อุปฏฺฐากานํ สุฏฺฐุภาวาย สปฺปติสฺสวาย วจนสมฺปฏิจฺฉนภาวาย ปทฏฺฐานํฯ **สตฺถุสมฺปทา** สตฺถริ เจว ธมฺมาทีสุ จ คุณอชานนตาย **อปฺปสนฺนานญฺจ ปสาทาย ปสนฺนานญฺจ** อปฺปมตฺตกปสาทานญฺจ **ภิโยฺยภาวาย** วฑฺฒนาย ปทฏฺฐานํฯ **อปฺปฏิหตปาติโมกฺขตา** สงฺฆมเชฺฌ วา ปริสมเชฺฌ วา **ทุมฺมงฺกูนํ** ทุมฺมุขานํ ทุสฺสีลานํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหาย, **เปสลานํ** ปาติโมกฺขสํวราทิสีลสมฺปนฺนานํ ปุคฺคลานํ ผาสุวิหาราย จ ปทฏฺฐานํ โหติฯ โหโนฺต ปน ยถานุรูเปหิ อเญฺญหิ การเณหิ สาธารณํ หุตฺวา โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

‘‘วาสนาภาคิยสุตฺตาทีสุ วุตฺตธมฺมภูมิปทฏฺฐานานํ วิภตฺติหาเรน วิภชิตพฺพภาโว อเมฺหหิ เกน ชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

‘‘เอตฺตาวตา จ วิภตฺติหาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต วิภตฺติหาโร’’**ติ วุตฺตํฯ ยตฺถ ยตฺถ สุเตฺต เย เย ธมฺมาทโย วุตฺตา, ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต วุเตฺตสุ เตสุ เตสุ ธมฺมาทีสุ ยถาลาภวเสน โย โย วิภตฺติหาโร โยชิโต, โส โส วิภตฺติหาโร นิทฺธาเรตฺวา **ยุโตฺต** โยชิโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ วิภตฺติหารวิภงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรนว คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๙. ปริวตฺตนหารวิภงฺควิภาวนา

๓๕. เยน เยน สํวณฺณาวิเสสภูเตน วิภตฺติหารวิภงฺเคน สุเตฺต วุตฺตา ธมฺมาทโย วิภตฺตา, โส สํวณฺณาวิเสสภูโต วิภงฺโค ปริปุณฺโณ, ''กตโม ปริวตฺตนหารวิภงฺโค''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หาโร''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ปริวตฺตโน หาโร** ปริวตฺตนหารวิภงฺโค นามาติ ปุจฺฉติฯ ''กุสลากุสเล ธเมฺม''ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ''สมฺมาทิฎฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺสา''ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ปริวตฺตโน หาโร ปริวตฺตนหารวิภงฺโค นามาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

''สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต นิทฺทิฎฺฐสฺส กตมสฺส ภาวิตพฺพสฺส กุสลสฺส กตโม ปฎิปโกฺข, กถํ ปริวเตฺตตโพฺพ''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมสฺส ภาวิตพฺพสฺส กุสลสฺส อยํ ปฎิปโกฺข, เอวํ ปหาตพฺพภาววเสน ปริวเตฺตตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **''สมฺมาทิฎฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺสา''ติอาทิมาหฯ อฎฺฐกถายํ** ปน –

> ''ตตฺถ ยสฺมา สํวณฺณิยมาเน สุเตฺต ยถานิทฺทิฎฺฐานํ กุสลากุสลธมฺมานํ ปฎิปกฺขภูเต อกุสลกุสลธเมฺม ปหาตพฺพภาวาทิวเสน นิทฺธารณํ ปฎิปกฺขโต ปริวตฺตนํ, ตสฺมา 'สมฺมาทิฎฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฎฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวตี'ติอาทิ อารทฺธ''นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๕) –

วุตฺตํฯ ปหายกสฺส หิ ธมฺมสฺส ปหาตพฺพภาววเสน นิทฺธารณํ, ปหาตพฺพสฺส จ ธมฺมสฺส ปหายกภาววเสน นิทฺธารณํ ปฎิปกฺขโต ปริวตฺตนํ นาม โหติฯ ตตฺถ **สมฺมาทิฎฺฐิสฺสาติ** สมฺมา สุนฺทรา ปสตฺถา ทิฎฺฐิ ยสฺส ปุคฺคลสฺสาติ สมฺมาทิฎฺฐิฯ ปุคฺคลปทฎฺฐานา หิ อยํ เทสนาฯ เตน วุตฺตํ ''ปุริสปุคฺคลสฺสา''ติฯ สา ปน สมฺมาทิฎฺฐิ กมฺมกมฺมผลาทิสทฺทหนวเสน วา อนิจฺจาทิวิปสฺสนาวเสน วา มคฺคสมฺมาทสฺสนวเสน วา ปวตฺตา นิรวเสสาว คหิตาฯ ''ยาย ภาวิตาย สมฺมาทิฎฺฐิยา ปหาตพฺพา มิจฺฉาทิฎฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวติ, ยทิ เกวลา มิจฺฉาทิฎฺฐิเยว นิชฺชิณฺณา ภวติ, เอวํ สติ ตทวเสสา อกุสลา ธมฺมา อชิณฺณา

ภเวยฺยุ''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''เย จสฺส มิจฺฉาทิฎฺฐิปจฺจยา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิปจฺจยา อเนเก ปาปกา อกุสลาเยว ธมฺมา จ **อุปฺปเชฺชยฺยุํ** อุปฺปชฺชนารหา ภเวยฺยุํ, **เต จ** อกุสลา ธมฺมา **อสฺส** สมฺมาทิฎฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส **นิชฺชิณฺณา** ปหาตพฺพารหา อนุปฺปชฺชนสภาวา โหนฺติฯ เตนาห ภควา – ''อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ''ติ (อุทา. ๒; มหาว. ๑)ฯ

''ยทิ สมฺมาทิฎฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฎฺฐิ, ตปฺปจฺจยา อกุสลธมฺมาเยว นิชฺชิณฺณา ภวนฺติ, เอวํ สติ สมฺมาทิฎฺฐิปจฺจยา กุสลา ธมฺมา น สมฺภเวยฺยุ''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''สมฺมาทิฎฺฐิปจฺจยา จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺส** สมฺมาทิฎฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส อุปฺปชฺชนารหา สมฺมาทิฎฺฐิปจฺจยา อเนเก **กุสลา** สมถวิปสฺสนา วา โพธิปกฺขิยา วา **ธมฺมา** สมฺภวนฺติ, อุปฺปนฺนา จ **เต** ธมฺมา **อสฺส** สมฺมาทิฎฺฐิสมฺปนฺนสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส สนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ปวตฺตนวเสน **ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ**ฯ

สมฺมาทิฎฺฐิยา ปฎิปกฺขานํ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา, ตปฺปจฺจยานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปริวตฺตนภาโว อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ธมฺมสฺส ปฎิปโกฺข ธโมฺม กถํ ปริวเตฺตตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ปุริสปุคฺคลสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ โยชนตฺถ อาทโย วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ สมฺมา สุนฺทรา ปสตฺถา วาจา ยสฺส ปุคฺคลสฺสาติ **สมฺมาวาโจ,** ตสฺส สมฺมาวาจสฺสฯ **''ปุริสปุคฺคลสฺสา''**ติอาทีนํ อโตฺถปิ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสสโตฺถสมฺมา อวิปรีตโต วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ยสฺส ปุคฺคลสฺสาติ **สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสโน,** ตสฺส สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณทสฺสนสมฺปนฺนสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส ‘‘อวิมุตฺตาว สมานา วิมุตฺตา มย’’นฺติ มิจฺฉาภินิเวสวเสน ปวตฺตํ **มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ นิชฺชิณฺณํ** วิคตํ ภวติฯ **‘‘เย จสฺสา’’**ติอาทีนํ อนุสนฺธฺยาทิโก วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

๓๖. ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิสฺสาติอาทินา สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ กุสลานํ ปฎิปกฺขา มิจฺฉาทิฎฺฐาทิกาเยว อกุสลา ปหาตพฺพภาเวน ปริวเตฺตตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีนํ กุสลานํ ปฎิปกฺขา ปาณาติปาตาทิกาปิ อกุสลา ปหาตพฺพภาเวน ปริวเตฺตตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺส วา ปาณาติปาตา ปฎิวิรตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอวํ สมฺมาทิฎฺฐิอาทิมุเขน มิจฺฉาทิฎฺฐิอาทิ ทเสฺสตฺวา ปุน ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจาราทิโต เวรมณิยาทีหิ ปาณาติปาตาทีนํ ปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ ‘ยสฺสา’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๖) วุตฺตํฯ ตทงฺคาทิวเสน**ปหีโน โหติฯ กาลวาทิสฺสา**ติ วทิตพฺพกาเล วทิตพฺพํ วทติ สีเลนาติ **กาลวาที,** ตสฺสฯ

‘‘ยถาวุตฺตปฺปกาเรเนว ปริวเตฺตตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อเญฺญน ปกาเรนปิ ปริวเตฺตตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย จ โข เกจี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘เย จ โข เกจีติอาทินา สมฺมาทิฎฺฐิอาทิมุเขเนว มิจฺฉาทิฎฺฐิอาทีหิ เอว ปริวตฺตนํ ปการนฺตเรน ทเสฺสตี’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๖) วุตฺตํฯ ตตฺถ **เกจิ** มิจฺฉาทิฎฺฐิกมิจฺฉาสงฺกปฺปาทิกาเยว ปุคฺคลา ปเรสํ อริยานํ อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ครหนฺติฯ **สนฺทิฎฺฐิกา** สนฺทิเฎฺฐ นิยุตฺตา, **สหธมฺมิกา** สห ธเมฺมน การเณน เย วตฺตนฺติ สหธมฺมิกาฯ **คารยฺหา** ครหิตพฺพากาเร ยุตฺตา ฯ วาทา จ อนุวาทา จ **วาทานุวาทา,** เต ภวโนฺต สมฺมาทิฎฺฐิญฺจ **ธมฺมํ** ครหนฺติฯ **เตน** ครหเณนฯ **ปุชฺชา** ปูชิตพฺพา จ น ภวนฺติ, **ปาสํสา** ปสํสิตพฺพา จ น ภวนฺติฯ **เอวน**ฺติอาทีสุ สมฺมาสงฺกปฺปํ วา สมฺมาวาจาทิกํ วา วิสุํ วิสุํ สมฺมาสงฺกปฺปญฺจ เต ภวโนฺต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาสงฺกปฺปิกา, เต ภวโนฺต น ปุชฺชา จ ปาสํสา จ…เป.… สมฺมาวิมุตฺติญฺจ เต ภวโนฺต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาทิฎฺฐิวาจิกา, เต ภวโนฺต น ปุชฺชา จ ปาสํสา จฯ สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนญฺจ เต ภวโนฺต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาวิมุตฺติกา, เต ภวโนฺต น ปุชฺชา จ ปาสํสา จฯ สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนญฺจ เต ภวโนฺต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนิกา, เต ภวโนฺต น ปุชฺชา จ ปาสํสา จาติ โยชนา กาตพฺพาฯ **‘‘มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนา’’**ติปิ ปาโฐ อตฺถิฯ

‘‘อริยมคฺคสมฺมาทิฎฺฐาทีนํ ครหวเสเนว มิจฺฉาทิฎฺฐาทโย จ ปริวเตฺตตพฺพา, นาวเสสานํ ปสํสาวเสนา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา กามาทีนํ ปสํสาวเสนปิ กามานํ ปฎิปกฺขา เวรมณิยาทโยปิ ปริวเตฺตตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย จ โข เกจิ เอวมาหํสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ภุญฺชิตพฺพา กามา, ปริภุญฺชิตพฺพา กามา, อาเสวิตพฺพา กามา, นิเสวิตพฺพา กามา**ติ เอตฺถ กามียเนฺตติ **กามา**ติ กมฺมสาธนวเสน วตฺถุกามา คหิตา, นาติปณีตา กามา ภุญฺชิตพฺพา, อติปณีตา กามา ปริ สมนฺตโต ภุญฺชิตพฺพาฯ อติปณีตตรา กามา **อา** ภุโส เสวิตพฺพา, นิยตา เสวิตพฺพาฯ **ภาวยิตพฺพา กามา, พหุลีกาตพฺพา กามา**ติ เอตฺถ ปน กาเมนฺตีติ **กามา**ติ กตฺตุสาธนวเสน กิเลสกามา คหิตา, ปุนปฺปุนํ อุปฺปาทนวเสน **ภาวยิตพฺพา** วฑฺฒาเปตพฺพา ปวเตฺตตพฺพา กิเลส**กามา,** พหูนํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปาทนวเสน กาตพฺพา วฑฺฒาเปตพฺพา กิเลส**กามาติ เย จ** กามวสิกา ปุถุชฺชนา เกจิ เอวมาหํสุ **เตสํ** กามวสิกานํ ปุถุชฺชนานํ เกสญฺจิ ตาทิเสหิ **กาเมหิ เวรมณี** กุสลเจตนา ปฎิปกฺขวเสน **อธโมฺม** อเสวิตโพฺพ นาม อาปเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโย คเหตโพฺพฯ

อนุตฺตทฺวยวเสน ปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ **“เย วา ปน เกจี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺตกิลมถานุโยโค ธโมฺมติ นิยฺยานิโก**ติ เย วา ปน ปญฺจาตปาทิปฏิปนฺนกา ตตฺถิยา เอวมาหํสุ, **เตสํ** ปญฺจาตปาทิปฏิปนฺนกานํ **นิยฺยานิโก ธโมฺม** มชฺฌิมาปฏิปทาสงฺขาโต วิปสฺสนาสหิโต อริยมโคฺค **อธโมฺม** อนิยฺยานิโก อภาเวตโพฺพ นาม อาปเชฺชยฺยาติฯ สุขทุกฺขวเสนปิ ปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ **“เย จ โข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ปาปํ นิชฺชราเปสฺสามา’’ติ อตฺตหิํสนาทิวเสน ปฏิปนฺนกานํ ปวโตฺต สรีรตาปโน **ทุโกฺข** ธโมฺม นิยฺยานิโกติฯ

เย จ ตถาปฏิปนฺนกา เกจิ เอวมาหํสุ, **เตสํ** ตถาปฏิปนฺนกานํ อนวชฺชปจฺจยปริโภควเสน ปวโตฺต สรีรทุกฺขูปสโม **สุโข ธโมฺม อธโมฺม** อปฺปวเตฺตตโพฺพ อาปเชฺชยฺยาติฯ

อนุตฺตทฺวยาทิวเสน ปริวตฺตนํ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กถํ อสุภสญฺญาทิวเสน ปริวเตฺตตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เอวํ อสุภสญฺญาทิวเสน สุภสญฺญาทิกา ปริวเตฺตตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“ยถา วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘อิทานิ อสุภสญฺญาทิมุเขน สุภสญฺญาทิปริวตฺตนํ ทเสฺสตุํ ‘ยถา วา ปนา’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๖) วุตฺตํฯ **สพฺพสงฺขาเรสู**ติ เตภูมกสงฺขาเรสุฯ อารทฺธวิปสฺสกสฺส หิ เตภูมกา ธมฺมา กิเลสาสุจิปคฺฆรณกตฺตา อสุภโต อุปฎฺฐหนฺติฯ

‘‘ยทิ สรูปโตเยว อิเมสํ อิเม ปฏิปกฺขาติ อปริวเตฺตตพฺพา สิยุํ, เอวํ สติ นิรวเสสา จ ปฏิปกฺขา น สกฺกา ปริวเตฺตตุํ, กถํ สกฺกา ปริวเตฺตตุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา ปริวตฺตนลกฺขณํ ทเสฺสโนฺต **“ยํ ยํ วา ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กุสลํ วา อกุสลํ วา **ยํ ยํ ธมฺมํ ปริวเตฺตตุกาโม อาจริโย จิเตฺตน โรจยติ** ทิฎฺฐิยา **อุปคจฺฉติ,** กุสลสฺส วา อกุสลสฺส วา **ตสฺส ตสฺส** รุจิกสฺส อุปคตสฺส **ธมฺมสฺส** โย ปฏิปโกฺข, **โส** ปฏิปกฺขธโมฺม อสทฺธโมฺม **อสฺส** ธมฺมสฺส **อนิฎฺฐโต** ปจฺจนีกโต **อชฺฌาปโนฺน** ปริญฺญาโตฯ อิฎฺฐํ วา อนิฎฺฐํ วา **ยํ ยํ ธมฺมํ** ปริวเตฺตตุกาโม อาจริโย จิเตฺตน **โรจยติ** ทิฎฺฐิยา **อุปคจฺฉติ,** อิฎฺฐสฺส วา อนิฎฺฐสฺส วา **ตสฺส ตสฺส** รุจิกสฺส ธมฺมสฺส โย ปฏิปโกฺข, **โส** ปฏิปกฺขธโมฺม **อสฺส** ธมฺมสฺส **อนิฎฺฐโต** ปจฺจนีกธมฺมโต **อชฺฌาปโนฺน** ปริญฺญาโต ภวตีติ ปริวเตฺตตุกาเมน อิจฺฉิตพฺพธมฺมานุรูปปฏิปกฺขวเสน ปริวตฺตนํ กาตพฺพนฺติ ปริวตฺตเน ปฏิปกฺขลกฺขณํ วุตฺตํฯ เตน **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ – ‘‘ปฏิปกฺขสฺส ลกฺขณํ วิภาเวตี’’ติฯ

‘‘เอวํ วุตฺตปฺปการํ ปริวตฺตนํ อเมฺหหิ กถํ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘เอตฺตาวตา ปริวโตฺต หาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุโตฺต ปริวตฺตโน หาโร”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ สุเตฺต กุสลากุสเล นิทฺทิเฎฺฐ ปฏิปกฺขวเสน นีหริตฺวา ยถาสมฺภวํ โย โย ปริวตฺตโน หาโร นิยุโตฺต, ตสฺมิํ สุเตฺต นิทฺทิเฎฺฐ ปฏิปกฺขวเสน นีหริตฺวา โส โส ปริวตฺตโน หาโร **นิยุโตฺต** นิทฺธาเรตฺวา ยุโตฺต โยชิโตติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ ปริวตฺตนหารวิภงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฎฺฐกถาฎีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๐. เววจนหารวิภงฺควิภาวนา

๓๗. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปวตฺตนหารวิภงฺเคน ปริวตฺเตตพฺพา สุตฺตตฺถา วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปริวตฺตนหารวิภงฺโค ปริปุณฺโณ, ‘‘กตโม เววจนหารวิภงฺโค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม เววจโน หาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **เววจโน หาโร** เววจนหารวิภงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘เววจนานิ พหูนี’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘เอกํ ภควา ธมฺม’’นฺติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส เววจโน หาโร เววจนหารวิภงฺค นามาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ‘‘ยานิ เววจนานิ นิทฺธาริตานิ, กตมานิ ตานิ เววจนานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยถา เอก’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกํ** วิญฺญาตพฺพํ **ธมฺมํ** สภาวธมฺมํ ปญฺญาเปตพฺพํ วา **ธมฺมํ อญฺญมเญฺญหิ ยถา** เยหิ ปกาเรหิ เจว เววจเนหิ จ ภควา นิทฺทิสติ, ตถาปการานิ เววจนานิ วิญฺญาตพฺพานีติ อโตฺถฯ ‘‘ตานิ เววจนานิ กินฺติ ภควา อาหา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ยถาห ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา ยํยํปการานิ เววจนานิ –

> ‘‘อาสา จ ปิหา จ อภินนฺทนา จ, อเนกธาตูสุ สรา ปติฏฺฐิตา;
> อญฺญาณมูลปฺปภวา ปชปฺปิตา, สพฺพา มยา พฺยนฺติกตา สมูลิกา’’ติฯ –

ภควา อาห, ตํตํปการานิ เววจนานิ วิญฺญาตพฺพานีติ อโตฺถฯ

เอกเสฺสว ธมฺมสฺส อเนเกหิ ปริยายภูเตหิ เววจเนหิ นิทฺทิสเน ผลํ **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๓๗) พหุธา วุตฺตํ, ตสฺมา อเมฺหหิ น ทสฺสิตํฯ ‘‘กตมา อาสา, กตมา ปิหาที’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อาสา นาม วุจฺจตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยา ภวิสฺสสฺส อตฺถสฺส อาสีสนา อวสฺสํ อาคมิสฺสตี**ติ ยา อาสา **อสฺส** อาสีสนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปชฺชติ, ตสฺส อาสีสนา **‘‘อาสา นามา’’**ติ วุจฺจติฯ วตฺตมานสฺส ยา ปตฺถนา **อสฺส** ปตฺถยนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, เสยฺยตรํ วา อญฺญํ ทิสฺวา ‘‘เอทิโส อหํ ภเวยฺย’’นฺติ ยา ปิหา **อสฺส** ปิหยนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, สา ปตฺถนา **‘‘ปิหา นามา’’**ติ วุจฺจติฯ อนาคตตฺถํ อารพฺภ ปวตฺตา ตณฺหา **‘‘อาสา’’**ติ วุจฺจติ, อนาคตปจฺจุปฺปนฺนตฺถํ อารพฺภ ปวตฺตา ตณฺหา **‘‘ปิหา’’**ติ วุจฺจติ, ตถาปิ ตณฺหาภาเวน เอกตฺตา เอโก ธโมฺมว อตฺถสฺส อิจฺฉิตสฺส นิปฺผตฺติ **อตฺถนิปฺผตฺติ,** ปฏิปาเลติ เอตาย ตณฺหายาติ **ปฏิปาลนา,** อตฺถนิปฺผตฺติยา ปฏิปาลนาติ **อตฺถนิปฺผตฺติปฏิปาลนา**ฯ ยา ตณฺหา อสฺส ปาลยนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปชฺชติ, สา ตณฺหา **‘‘อภินนฺทนา’’**ติ วุจฺจติฯ

‘‘ยา อตฺถนิปฺผตฺติ ตณฺหาย ปฏิปาเลตพฺพา, กตมา สา อตฺถนิปฺผตฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตํ อตฺถนิปฺผตฺติํ สตฺตโต วา สงฺขารโต วา วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ปิยํ วา ญาติํ, ปิยํ วา ธมฺม’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘ญาติ’’**นฺติ อิมินา มิตฺตพนฺธวาทโยปิ คหิตาฯ **ธมฺมํ** ปน ปิยรูปา รมฺมณาทิกํ ฉพฺพิธมฺปิ ยาย ตณฺหาย ตณฺหิโก อภินนฺทติ, สา ตณฺหา **‘‘อภินนฺทนา นามา’’**ติ วุจฺจติฯ ปฏิกฺกูลํ ญาติํ วา ธมฺมํ วา วิปลฺลาสวเสน อปฺปฏิกฺกูลํ ญาติํ วา ธมฺมํ วา สภาววเสน อปฺปฏิกฺกูลโต ยาย ตณฺหาย ตณฺหิโก อภินนฺทติ , สา ตณฺหา วา **‘‘อภินนฺทนา นามา’’**ติ วุจฺจตีติ โยเชตฺวา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘ยาสุ อเนกาสุ ธาตูสุ วุตฺตปฺปการา ตณฺหา ‘สรา’ติ ภควตา วุตฺตา, กตมา ตา ธาตุโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตา ธาตุโย สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘จกฺขุธาตู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ตาสุ ธาตูสุ กตมาย ธาตุยา กตมา สรา ปติฏฺฐิตา ปวตฺตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมาย ธาตุยา อยํ สรา ปติฏฺฐิตา ปวตฺตาติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สราติ เกจิ รูปาธิมุตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เกจี**ติ สราสงฺขาตาย รูปตณฺหาย ตณฺหิกา ปุคฺคลาฯ **รูปาธิมุตฺตา**ติ รูปธาตุสงฺ

ขาเต อารมฺมเณ อธิมุตฺตา อโชฺฌสิตาฯ อิมินา ปเทน รูปตณฺหาสงฺขาตา สรา รูปธาตุยา ปติฏฺฐิตา ปวตฺตาติ คหิตา, **“เกจิ สทฺทาธิมุตฺตา”**ติอาทีหิปิ สทฺทตณฺหาสงฺขาตาทโย สรา สทฺทธาตุยาทีสุ ปติฏฺฐิตา ปวตฺตา สราว คหิตาฯ **เกจิ ธมฺมาธิมุตฺตา**ติ เอตฺถ ธมฺมคฺคหเณน จกฺขุธาตุโสตธาตุฆานธาตุชิวฺหาธาตุกายธาตุสตฺตวิญฺญาณธาตุธมฺมธาตุโย คหิตา, ตสฺมา อฏฺฐารส ธาตุโย ปติฏฺฐานภาเวน คหิตาปิ ฉพฺพิธาว คหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ‘‘รูปาธิมุตฺตาทีสุ กิตฺตกานิ ปทานิ ตณฺหาปเกฺข ตณฺหาย เววจนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เอตาทิสานิ เอตฺตกานิ ปทานิ ตณฺหาปเกฺข ตณฺหาเววจนานีติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ยานิ ฉ เคหสิตานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉสุ รูปาทีสุฯ **ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานี**ติ ฉสุ รูปาทีสุ ปวตฺตํ ตณฺหาเปมํ นิสฺสาย ปวตฺตานิ ฉ โทมนสฺสานิฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ‘‘ฉ อุเปกฺขา เคหสิตาปิ ภควตา วุตฺตา, กสฺมา น คหิตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยา ฉ อุเปกฺขา เคหสิตา, อยํ ทิฏฺฐิปโกฺข”**ติ วุตฺตํ, ทิฏฺฐิปกฺขตฺตา น คหิตาติ อโตฺถฯ

๓๘. ‘‘กถํ วุตฺตปฺปการา ตณฺหา เอว คหิตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“สาเยว ปตฺถนากาเรนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สา** วุตฺตปฺปการา เอว ตณฺหา ปตฺถนากาเรน ปวตฺตนโต อาสาทิปริยาเยน วุตฺตา, รูปาทิอารมฺมณธเมฺมสุ นนฺทนโต **“ธมฺมนนฺที”**ติ ปริยาเยน วุตฺตา, รูปาทิอารมฺมณธเมฺมสุ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปติ วิย อโชฺฌสาย ติฏฺฐนโต **“ธมฺมโชฺฌสาน”**นฺติ ปริยาเยน วุตฺตา, ตสฺมา ตณฺหาย เววจนานิ โหนฺติฯ

ตณฺหาย เววจนานิ อาจริเยน นิทฺทิฏฺฐานิ, อเมฺหหิ จ ญาตานิ, ‘‘กตมานิ จิตฺตสฺส เววจนานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“จิตฺตํ มโน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อารมฺมณํ จิเนฺตตีติ **จิตฺตํ**ฯ มนติ ชานาตีติ **มโน**ฯ วิชานาตีติ **วิญฺญาณ**’’นฺติอาทินา อโตฺถ ปกรเณสุ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕) วุโตฺตว, ตสฺมา อเมฺหหิ น วิตฺถาริโตฯ เววจนานิเยว อิมานิ อิมสฺส เววจนานีติ เอตฺตกานิเยว กถยิสฺสามฯ **“ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพล”**นฺติอาทีนิ ปญฺญาเววจนานิฯ

“อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ”ติอาทีนิ พุทฺธสฺส เววจนานิฯ ‘‘ตานิ กตฺถ เทสิตานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยถา จ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ พุทฺธานุสฺสติเทสนายํ **ยถา จ** ยํยํปการํ เววจนํ ภควตา ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ…เป.… ภควโต’’ติ วุตฺตํ, เอตํปการํ เววจนํ พุทฺธานุสฺสติยา เววจนํ พุทฺธสฺส เววจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“ยถา จ ธมฺมานุสฺสติยํ วุตฺต”**นฺติอาทีสุปิ เอวเมว โยชนา กาตพฺพาฯ

“เตนาหา”ติอาทฺยานุสนฺธฺยาทิอโตฺถ เจว **“นิยุโตฺต เววจโน หาโร”**ติอานุสนฺธฺยาทิอโตฺถ จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิติ เววจนหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารวิภงฺควิภาวนา

๓๙. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิภเงฺคน เววจนานิ วิภตฺตานิ, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปญฺญตฺติหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ปญฺญตฺติหาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ

กตโม สํวณฺณนาวิเสโส **ปญฺญตฺติหาโร** ปญฺญตฺติหารวิภงฺโค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘เอกํ ภควา ธมฺมํ ปญฺญตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสตี’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘ยา ปกติกถาย เทสนา’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ปญฺญตฺติหาโร ปญฺญตฺติหารวิภงฺโค นามาติ คเหตพฺพํฯ

‘‘ยาหิ วิวิธาหิ ปญฺญตฺตีหิ เอกํ ธมฺมํ ภควา เทเสติ, กตมา ตา วิวิธา ปญฺญตฺติโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยา ปกติกถายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปกติกถายา**ติ อสฺสาทาทิปทตฺถวิเสสํ อนิทฺธาเรตฺวา อตฺถสภาเวน ปวตฺตาย กถาย สาธุกํ มนสิการธมฺมกถาย ยา เทสนา ยถาธิเปฺปตมตฺถํ เวเนยฺยสนฺตาเน นิกฺขิปติ ปติฏฺฐเปติ ปกาเรน ญาเปติ, ตสฺมา **นิเกฺขปปญฺญตฺติ,** ตาย ปญฺญตฺติยา ธมฺมํ เทเสตีติ อโตฺถฯ ‘‘ยา ปญฺญตฺติ ‘ปกติกถาย เทสนา’ติ วุตฺตา, กตมา สา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘กา จ ปกติกถาย เทสนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน –‘‘อิติ ‘ปกติกถาย เทสนา’ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน วิภชิตุํ ‘กา จ ปกติกถาย เทสนา’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘จตฺตาริ สจฺจานี’ติอาทิมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๓๙) วุตฺตํฯ ตตฺถ เทสนาเทเสตพฺพสฺส เภทภาเวปิ อเภโทปจาเรน **‘‘เทสนา จตฺตาริ สจฺจานี’’**ติ วุตฺตํ, จตุนฺนํ สจฺจานํ ปญฺญตฺติ เทสนา นามาติ อโตฺถฯ

‘‘กถํ ตํ สจฺจปญฺญตฺตึ ภควา อาหา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยถา ภควา อาหา’’**ติ วุตฺตํฯ **ยถา** เยน ปกาเรน ภควา ยํ ยํ ปญฺญตฺตึ อาห, ตถา เตน ปกาเรน สา ปญฺญตฺติ ชานิตพฺพาฯ **‘‘อิทํ ทุกฺข’’**นฺติ ยํ ปญฺญตฺตึ ภควา อาห, **อยํ** ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ปญฺญตฺติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิเกฺขปปญฺญตฺติ, ฉนฺนํ ธาตูนํ นิเกฺขปปญฺญตฺติ, อฎฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ นิเกฺขปปญฺญตฺติ, ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ นิเกฺขปปญฺญตฺติ, ทสนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิเกฺขปปญฺญตฺตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ ขนฺธธาตุอายตนินฺทฺริยานิ จ โลกิยาเนวฯ ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามตฺถตาสามเญฺญน เอกตฺตํ อุปเนตฺวา ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วุตฺตาฯ **ทสนฺนํ อินฺทฺริยาน**นฺติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายอิตฺถิปุริสชีวิตมนเวทนินฺทฺริยานํ ทสนฺนํฯ อนุภวนลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตา เวทนินฺทฺริยํ เอกนฺติ คหิตํ, สทฺธินฺทฺริยาทีนิ ปน มคฺคปริยาปนฺนตฺตา น คหิตานิฯ

กพฬีกาเรติ ฐานูปจาเรน โวหริเต โอชาสงฺขาเต อาหาเร, ราโค อริยมเคฺคน อปฺปหาตพฺพตฺตา อนุสยวเสน, อาสาวเสน วา ปตฺถนาวเสน วา **อตฺถิ นนฺทีฯ อตฺถิ ตณฺหา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปติฎฺฐิตํ วิรุฬฺหน**ฺติ ปฎิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาปตฺติยา ปติฎฺฐิตตฺตา ปติฎฺฐิตเญฺจว วิรุฬฺหเญฺจาติ คเหตพฺพํฯ **สงฺขาราน**นฺติ ปุนพฺภวนิพฺพตฺตกสฺส ภวสฺส อภินิพฺพตฺติเหตุกานํ สงฺขารานํฯ **ชาติชรามรณ**นฺติ อภินิพฺพตฺตนลกฺขณา ชาติ, น อุปฺปาโทว, ปริปากลกฺขณา ชรา, น ฐิติเยว, เภทนลกฺขณํ มรณํ, น ภงฺคเมวฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สโสกํ สทรํ สอุปายาส’’**นฺติฯ

‘‘ผเสฺส เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร…เป.… มโนสเญฺจตนาย เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร…เป.… วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค…เป.… วทามี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส จ สมุทยสฺส จ ปภวสฺส ปญฺญาปนโต **ปภวปญฺญตฺติ** นามฯ

วฎฺฎวเสน ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ วิวฎฺฎวเสน ปญฺญตฺติเภโท วิภโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร นตฺถิ ราโค’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กพฬีกาเร…เป.… อนุปายาสนฺติ วทามี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, สมุทยสฺส ปหานสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปหาน**

ปญฺญตฺติ นาม, มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นามฯ

๔๐. วิวฏฺฏวเสน ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ สมฺมสนวเสน ปญฺญตฺติเภโท วิภตฺโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สมาธึ, *ภิกฺขเว, ภาเวถา*’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘สมาธึ, *ภิกฺขเว, ภาเวถ*…เป.… ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, สมุทยสฺส ปหานสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปหานปญฺญตฺติ** นาม, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นามฯ

สมฺมสนวเสน ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ อุปาทานกฺขนฺธวเสน ปญฺญตฺติเภโท วิภตฺโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘รูปํ, ราธ, วิกิรถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘รูปํ, ราธ, วิกิรถ…เป.… นิพฺพาน’’นฺติ **อยํ** ปญฺญตฺติ ตณฺหาสงฺขาตสฺส โรธสฺส นิโรธสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิโรธปญฺญตฺติ** นาม, อสฺสาทสฺส นิพฺพิทาย จ ปญฺญาปนโต **นิพฺพิทาปญฺญตฺติ** นาม, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, สมุทยสฺส ปหานสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปหานปญฺญตฺติ** นาม, มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นามฯ

‘‘รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานิ วิกิรโนฺต วิทฺธํเสโนฺต วิกีฬนิยํ กโรโนฺต ปญฺญาย ตณฺหากฺขยาย ปฏิปชฺชโนฺต กึ ปชานาตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘โส ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาตีติ…เป.… นิโรธคามินิปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ สจฺจานํ ปฏิเวธสฺส ปญฺญาปนโต **ปฏิเวธปญฺญตฺติ** นาม, ทสฺสนภูมิยา นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, โสตาปตฺติผลสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘โส ‘อิเม อาสวา’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ…เป.… ‘อาสวา อเสสํ นิรุชฺฌนฺตี’ติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ ขเยญาณสฺส อุปฺปาทสฺส จ ปญฺญาปนโต **อุปฺปาทปญฺญตฺติ** นาม, อนุปฺปาเทญาณสฺส โอกาสสฺส จ ปญฺญาปนโต **โอกาสปญฺญตฺติ** นาม, มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, สมุทยสฺส ปหานสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปหานปญฺญตฺติ** นาม, วีริยินฺทฺริยสฺส อารมฺภสฺส จ ปญฺญาปนโต **อารมฺภปญฺญตฺติ** นาม, อาสาฏิกานํ อาหฏนาย จ ปญฺญาปนโต **อาหฏนาปญฺญตฺติ** นาม, ภาวนาภูมิยา นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อภินิฆาตสฺส จ ปญฺญาปนโต **อภินิฆาตปญฺญตฺติ** นามฯ

๔๑. วฏฺฏวเสน วา วิวฏฺฏวเสน วา ธมฺมสมฺมสนวเสน วา อุปาทานกฺขนฺธวเสน วา ปชานนวเสน วา สเจฺจสุ นานาวิโธ ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ เตปริวฏฺฏวเสน สเจฺจสุ ปญฺญตฺติเภโท วิภตฺโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา เตปริวฏฺฏวเสน สเจฺจสุ ปญฺญตฺติเภทํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ เม, *ภิกฺขเว*’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘เอวํ วฏฺฏวิวฏฺฏมุเขน สมฺมสนอุปาทานกฺขนฺธมุเขเนว สเจฺจสุ ปญฺญตฺติวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตปริวฏฺฏวเสน ทเสฺสตุํ ‘อิทํ ทุกฺขนฺติ เม ภิกฺขเว’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๑) วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปุเพฺพ** ปริชานนโต ปฏฺฐายฯ **อนนุสฺสุเตสู**ติ ปริชานนวเสน อนนุสฺสุเตสุ จตูสุ สจฺจธเมฺมสุฯ **จกฺขุ**นฺติ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนเฏฺฐน จกฺขุ นามฯ ยถาสภาวโต กิจฺจปริชานนเฏฺฐน

สจฺฉิกิริยปริชานนฏฺเฐน **ญาณํ** นามฯ ยถาสภาวโต กิจฺจปริชานนาทีนํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปชานนฏฺเฐน **ปญฺญา** นามฯ ตถา วิทิตกรณฏฺเฐน **วิชฺชา** นามฯ อาโลโกภาสกรณฏฺเฐน **อาโลโก** นามฯ อิทํ จกฺขาทิกํ สพฺพํ ปญฺญาเววจนเมวฯ ''อิทํ ทุกฺขนฺติ เม ภิกฺขเว...เป.... อุทปาที''ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ สจฺจานํ เทสนาย ปญฺญาปนโต **เทสนาปญฺญตฺติ** นาม, สุตมยิยา ปญฺญาย นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นาม, ธมฺมจกฺกสฺส ปวตฺตนาย จ ปญฺญาปนโต **ปวตฺตนาปญฺญตฺติ** นามฯ

''ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ...เป.... อุทปาที''ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ มคฺคสฺส ภาวนาย ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, จินฺตามยิยา ปญฺญาย นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, อญฺญินฺทฺริยสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นามฯ

''ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ ปริญฺญาตํ...เป.... อุทปาที''ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ มคฺคสฺส ภาวนาย ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, ภาวนามยิยา ปญฺญาย นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, อญฺญาตาวิโน อินฺทฺริยสฺส สจฺฉิกิริยาย จ ปญฺญาปนโต **สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ** นาม, ธมฺมจกฺกสฺส ปวตฺตนาย จ ปญฺญาปนโต **ปวตฺตนาปญฺญตฺติ** นามฯ

เตปริวฏฺฏวเสน สเจฺจสุ นานาวิโธ ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''กถํ กุสลากุสลาทิวเสน เทสิตธมฺมสฺส ปญฺญตฺติเภโท วิภโตฺต''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตุลมตุลญฺจ สมฺภว''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ธมฺมจกฺกสฺเสตฺ ปญฺญตฺติเภโท อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ''ตุลมตุลญฺจาติอาทิคาถาย กถํ ปญฺญตฺติเภโท วิภโตฺต''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตุลมตุลญฺจา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตุลียติ ปริจฺฉิชฺชียตีติ **ตุลํ,** กามาวจรกมฺมํ, นตฺถิ ตุลํ สทิสํ อญฺญํ โลกิยกมฺมํ อสฺส มหคฺคตกมฺมสฺสาติ **อตุลํ,** รูปารูปาวจรกมฺมํฯ ปุนพฺภวํ สมฺภวติ เอเตน สงฺขาเรนาติ **สมฺภโว,** ตํ สมฺภวํฯ ปุนพฺภวํ สงฺขโรตีติ ***ภวสงฺขาโร***ฯ อชฺฌเตฺต วิปสฺสนาวเสน รมตีติ **อชฺฌตฺตรโต**ฯ สมถวเสน สมาธิยตีติ **สมาหิโต**ฯ อตฺตนิ สมฺภวตีติ **อตฺตสมฺภโว,** ตํ อตฺตสมฺภวํฯ **มุนิ** สมฺพุโทฺธ สมฺภวํ ภวสงฺขารํ ตุลญฺจ อตุลญฺจ อวสฺสชิ, อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต กวจํ อภินฺทิ อิว, เอวํ อตฺตสมฺภวํ **อภินฺทิ** ปทาลยีติ โยชนา กาตพฺพาฯ อถ วา **มุนิ** สมฺพุโทฺธ ''ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, นิพฺพานํ ปน นิจฺจํ สุขํ อสงฺขตํ อวิปริณามธมฺม''นฺติ **ตุลํ** ตุลยโนฺต **อตุลํ** นิพฺพานํ ทิสฺวา สมฺภวํ ภวสงฺขารํ อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ กถํ อวสฺสชิ? โส หิ มุนิ วิปสฺสนาวเสน อชฺฌตฺตรโต จ หุตฺวา, สมถวเสน อุปจารปฺปนาสุ สมาหิโต จ หุตฺวา กวจํ อภินฺทิ อิว, **เอวํ อตฺตสมฺภวํ** อตฺตนิ สญฺชาตํ กิเลสํ **อภินฺทิ** ปทาลยิ, กิเลสาภาเวน กมฺมญฺจ ชหีติ คาถาโตฺถ คเหตโพฺพฯ

''ตุลมตุลญฺจ สมฺภว''นฺติ ปญฺญตฺติ สพฺพธมฺมานํ อภิญฺญาย ปญฺญาปนโต **อภิญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, ธมฺมปฏิสมฺภิทาย นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, ''ภวสงฺขารมวสฺสชิ มุนี''ติ ปญฺญตฺติ สมุทยสฺส ปริจฺจาคสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปริจฺจาคปญฺญตฺติ** นาม, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **ปริญฺญาปญฺญตฺติ** นาม, ''อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต''ติ ปญฺญตฺติ กายคตาย สติยา ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นาม, จิเตฺตกคฺคตาย ฐิติยา จ ปญฺญาปนโต **ฐิติปญฺญตฺติ** นาม, ''อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภว''นฺติ ปญฺญตฺติ จิตฺตสฺส อภินิพฺพิทาย จ ปญฺญาปนโต **อภินิพฺพิทาปญฺญตฺติ** นาม, สพฺพญฺญุตาย อุปาทานสฺส จ ปญฺญาปนโต **อุปาทานปญฺญตฺติ** นาม, อวิชฺชาณฺฑโก

สานํ ปทาลนาย จ ปญฺญาปนโต **ปทาลปญฺญตฺติ** นาม, ‘‘ยถาวุโตฺต ปญฺญตฺติปฺปเภโท เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถาวุตฺตสฺส ปญฺญตฺติปฺปเภทสฺส สมฺภวโต ภควา ยํ ‘‘ตุลมตุล’’นฺติอาทิคาถมาห, ตถาสมฺภวโต ยถาวุตฺตาย คาถาย ยถาวุโตฺต ปญฺญตฺติปฺปเภโท สทฺทหิตโพฺพติฯ

‘‘ตุลมตุลญฺจา’’ติอาทิคาถายํ ปญฺญตฺติปฺปเภโท อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโตฯ

‘โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทานํ, กาเมสุ โส ชนฺตุ กถํ นเมยฺย;
กามา หิ โลเก สโงฺคติ ญตฺวา, เตสํ สตีมา วินยาย สิเกฺข’ติฯ –

คาถายํ ปน กถํ ปญฺญตฺติเภโท วิภโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“โย ทุกฺขมทฺทกฺขี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โย** อารทฺธวิปสฺสโก ชนฺตุ ยโตนิทานํ สพฺพํ เตภูมกํ เหตุผลํ **ทุกฺขํ** อทฺทกฺขิ, **โส** อารทฺธวิปสฺสโก ชนฺตุ กาเมสุ **กถํ นเมยฺย** นเมตุํ นารหติฯ กามา โลเก ‘‘สโงฺค’’ติ **หิ** ยสฺมา ปสฺสิตพฺพา, ตสฺมา นเมตุํ นารหติ, อิติ เอตํ ทุกฺขภาวํ ทุกฺขเหตุภาวํ ญตฺวา **เตสํ** กามานํ **วินยาย** วูปสมาย **สติมา** กายคตาสติสมฺปโนฺน ตีณิ สิกฺขานิ **สิเกฺข** สิเกฺขยฺยาติ คาถาโตฺถ สเงฺขเปน วิญฺญาตโพฺพฯ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๔๑) ปน วิตฺถาเรน สํวณฺณิโตฯ

‘‘โย ทุกฺข’’นฺติ ปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส เววจนสฺส จ ปริญฺญาย จ ปญฺญาปนโต **เววจนปญฺญตฺติ, ปริญฺญาปญฺญตฺติ จ** โหติฯ ‘‘ยโตนิทาน’’นฺติ ปญฺญตฺติ สมุทยสฺส ปภวสฺส จ ปหานสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปภวปญฺญตฺติ** เจว **ปหานปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘อทฺทกฺขี’’ติ ปญฺญตฺติ ญาณจกฺขุสฺส เววจนสฺส จ ปฎิเวธสฺส จ ปญฺญาปนโต **เววจนปญฺญตฺติ** เจว **ปฎิเวธปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘กาเมสุ โส ชนฺตุ กถํ นเมยฺยา’’ติ ปญฺญตฺติ กามตณฺหาย เววจนสฺส จ อนภินิวิสสฺส จ ปญฺญาปนโต **เววจนปญฺญตฺติ** เจว **อนภินิเวสปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘กามา หิ โลเก สโงฺคติ ญตฺวา’’ติ ปญฺญตฺติ กามานํ ปจฺจตฺถิกโต ทสฺสนสฺส จ ปญฺญาปนโต **ทสฺสนปญฺญตฺติ** นามฯ กามา หิ อนตฺถชานนโต ปจฺจตฺถิกสทิสาฯ

‘‘กีทิสา หุตฺวา อนตฺถชนกา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“กามา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กามา ราคคฺคิอาทีหิ อโนฺตฑยฺหนโต **องฺคารกาสูปมา** จ, ปูติภาวาปชฺชนโต **มํสเปสูปมา** จ, พหิ อเญฺญน ฑยฺหนโต **ปาวกกปฺปา** ชลิตคฺคิกฺขนฺธูปมา จ, ปติฎฺฐานาภาวโต **ปปาตูปมา** จ, วิสสทิเสหิ โทสาทีหิ ปรหึสนโต **อุรโคปมา** จฯ ‘‘เตสํ สตีมา’’ติ ปญฺญตฺติ ปหานาย อปจยสฺส จ ปญฺญาปนโต **อปจยปญฺญตฺติ** นาม, กายคตาย สติยา นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, มคฺคสฺส ภาวนาย จ ปญฺญาปนโต **ภาวนาปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘วินยาย สิเกฺข’’ติ ปญฺญตฺติราควินยสฺส โทสวินยสฺส โมหวินยสฺส ปฎิเวธสฺส จ ปญฺญาปนโต **ปฎิเวธปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘ชนฺตู’’ติ ปญฺญตฺติ โยคิสฺส เววจนสฺส จ ปญฺญาปนโต **เววจนปญฺญตฺติ** นามฯ

‘‘ชนฺตูติ สามญฺญสตฺตวาจโก สโทฺท กสฺมา โยคิวาจโกติ วิญฺญาตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยทา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โยคี **ยทา** ยสฺมึ กาเล กามา สโงฺคติ ปชานาติ, ตทา ตสฺมึ กาเล **โส** โยคี กามานํ อนุปฺปาทาย กุสเล ธเมฺม กายคตาสติอาทีหิ **อุปฺปาทยติ,** โส กุสเล ธเมฺม อุปฺปาเทโนฺต โยคี อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย **วายมติ** กุสลวีริยํ กโรติ, ตสฺมา โยคีวาจโก ชนฺตุสโทฺทติ วิญฺญาตโพฺพฯ ‘‘ชนฺตู’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ **อปฺปตฺตสฺส** กุสลสฺส ฌานธมฺมาทิกสฺส ปตฺติยา วายามสฺส จ ปญฺญาปนโต **วายามปญฺญตฺติ** นาม, โอรมตฺติกาย อสนฺตุฎฺฐิยา นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นามฯ ‘‘โส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ

ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายมตี''ติ อยํ ปญฺญตฺติ วายามปญฺญตฺติ, ''เหตุโส อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา วายมตีติ ปญฺญตฺติ กตมา ปญฺญตฺตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ โส อุปฺปนฺนาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ ''อนุปฺปนฺนาน''นฺติอาทิมฺหิฯ ''โส อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา วายมตี''ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ ภาวนาย อปฺปมาทสฺส จ ปญฺญาปนโต **อปฺปมาทปญฺญตฺติ** นาม, วีริยินฺทฺริยสฺส นิเกฺขปสฺส จ ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นาม, กุสลานํ ธมฺมานํ อารกฺขสฺส จ ปญฺญาปนโต **อารกฺขปญฺญตฺติ** นาม, อธิจิตฺตสิกฺขาย ฐิติยา จ ปญฺญาปนโต **ฐิติปญฺญตฺติ** นามฯ ''เกน ยถาวุตฺตปฺปกาโร ปญฺญตฺติปฺปเภโท สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

''โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทาน''นฺติอาทิคาถาย ปญฺญตฺติปฺปเภโท อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโตฯ

> ''โมหสมฺพนฺธโน โลโก, ภพฺพรูโปว ทิสฺสติ;
> อุปธิพนฺธโน พาโล, ตมสา ปริวาริโต;
> อสฺสิรี วิย ขายติ, ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนนฺติฯ –

คาถายํ ปน กถํ ปญฺญตฺติปฺปเภโท วิภตฺโต''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''โมหสมฺพนฺธโน''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โมหสมฺพนฺธโน**ติ โมหเหตุเกหิ สํโยชเนหิ สมฺพโนฺธฯ **โลโก**ติ อปฺปหีนสํโยชโน สตฺตโลโกฯ **ภพฺพรูโปว ทิสฺสตี**ติ อภโพฺพปิ อตฺตา ภพฺพรูโปว ภพฺพชาติโก วิย พาลานํ อวิปสฺสกานํ ทิสฺสติฯ **อุปธิพนฺธโน**ติ กิเลสูปธีหิ พนฺธิตโพฺพฯ ยุ-ปจฺจโย หิ กมฺมเตฺถ วิหิโตฯ อุปธีสุ วา กิเลสานํ พนฺธนํ ยสฺส พาลสฺสาติ **อุปธิพนฺธโน**ฯ เทฺว อวฑฺฒิโย ลาติ คณฺหาตีติ **พาโล**ฯ **ตมสา** สโมฺมเหน **ปริวาริโต** ปฏิจฺฉาทิโต ปณฺฑิตานํ วิปสฺสกานํ **อสฺสิรี** วิย สิรีวิรหิโต วิย **ขายติ** อุปฏฺฐาติฯ **ปสฺสโต** ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสนฺตสฺส ปณฺฑิตสฺส กิญฺจนํ นตฺถีติ สเงฺขปโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

''โมหสมฺพนฺธโน โลโก''ติ ปญฺญตฺติ โมหสีเสน คหิตานํ วิปลฺลาสานํ เทสนาย ปญฺญาปนโต **เทสนาปญฺญตฺติ** นามฯ ''ภพฺพรูโปว ทิสฺสตี''ติ ปญฺญตฺติ โลกสฺส วิปรีตสฺส วิปรีตากาเรน อุปฎฺฐหนฺตสฺส ปญฺญาปนโต **วิปรีตปญฺญตฺติ** นามฯ ''อุปธิพนฺธโน พาโล''ติ ปญฺญตฺติ ปาปกานํ อิจฺฉาวจรานํ ปภวสฺส ปญฺญาปนโต **ปภวปญฺญตฺติ** นามฯ ''อุปธิพนฺธโน พาโล''ติ ปญฺญตฺติ ปริยุฎฺฐานานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ พนฺธนกิจฺจสฺส ปญฺญาปนโต **กิจฺจปญฺญตฺติ** นามฯ ''อุปธิพนฺธโน พาโล''ติ ปญฺญตฺติ กิเลสานํ พนฺธนพลมูหนพลานํ ปญฺญาปนโต **พลปญฺญตฺติ** นามฯ ''อุปธิพนฺธโน พาโล''ติ ปญฺญตฺติ สงฺขารานํ วิรุหนาย ปญฺญาปนโต **วิรุหนาปญฺญตฺติ** นามฯ ''ตมสา ปริวาริโต''ติ ปญฺญตฺติ อวิชฺชนฺธการสฺส เทสนาย ปญฺญาปนโต **เทสนาปญฺญตฺติ** นาม, อวิชฺชนฺธการสฺส เววจนสฺส จ ปญฺญาปนโต **เววจนปญฺญตฺติ** นามฯ ''อสฺสิรี วิย ขายตี''ติ ปญฺญตฺติ ทิพฺพจกฺขุสฺส ทสฺสนกิริยาย ปญฺญาปนโต **ทสฺสนปญฺญตฺติ** นามฯ ''อสฺสิรี วิย ขายตี''ติ ปญฺญตฺติ ปญฺญาจกฺขุสฺส นิเกฺขปสฺส ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นามฯ ''ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจน''นฺติ ปญฺญตฺติ **สตฺตานํ** อริยานํ ปฏิเวธสฺส ปญฺญาปนโต **ปฏิเวธปญฺญตฺติ** นามฯ

''กตมํ กิญฺจน''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ราโค กิญฺจน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''ยถาวุโตฺต ปญฺญตฺติปฺปเภโท กถํ อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถาวุตฺตสฺส ปญฺญตฺติปฺปเภทสฺส สมฺภวโต ภควา ยํ **''โมหสมฺพนฺธโน''**ติอาทิมาห, ตถาสมฺภวโต ตาย คาถาย ยถาวุโตฺต ปญฺญตฺติปฺปเภโท คาถานุสาเรน สทฺทหิตโพฺพฯ

‘‘โมหสมฺพนฺธโน โลโก’’ติอาทิคาถาย ปญฺญตฺติปฺปเภโท อาจริเยน วิภตฺโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาต’นฺติอาทิปาฐสฺส ปญฺญตฺติปฺปเภโท กถํ วิภตฺโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว’’**ติอาทิปาฬิมาหฯ ‘‘สา ปน ปาฬิ กิมตฺถํ ภควตา วุตฺตา’’ติ เจ ปุจฺเฉยฺย? ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา นิพฺพานํ นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘อตฺถิ นิพฺพาน’’นฺติ วจนํ สสวิสาณวจนํ วิย อนตฺถํ, โวหารมตฺตเมตนฺติ วทนฺตานํ มิจฺฉาวาทํ ภญฺชิตุํ ภควตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กุโตจิปิ อชาตตฺตา อภูตตฺตา **อชาตํ อภูตํ**ฯ ปจฺจเยหิ อกตตฺตา **อกตํ**ฯ สงฺขตาภาวโต **อสงฺขตํ** นิพฺพานํ อตฺถิฯ **เอตํ** อชาตาทิกํ นิพฺพานํ โน เจ อภวิสฺส, เอวํ สติ นิสฺสรณํ น ปญฺญาเยถ, นิพฺพานสฺส จ อริยมคฺคผลานํ อารมฺมณตฺตา, มคฺคผลานญฺจ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนโต ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต, สมุจฺฉินฺทเนน จ ติวิธสฺส วฏฺฏสฺส อปวฏฺฏนโต อชาตาทิกํ นิพฺพานํ อตฺถิเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ…เป.… อสงฺขต’’นฺติ **อยํ** ปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส **เทสนาปญฺญตฺติ** จ นิพฺพานสฺส **เววจนปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘นยิธ ชาตสฺส…เป.… ปญฺญาเยถา’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ สงฺขตสฺส **เววจนปญฺญตฺติ** จ สงฺขตสฺส **อุปนยนปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘ยสฺมา จ…เป.… อสงฺขต’’นฺติ **อยํ** ปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส **เววจนปญฺญตฺติ** จ นิพฺพานสฺส **โชตนาปญฺญตฺติ** จ โหติฯ ‘‘ยสฺมา ชาตสฺส…เป.… ปญฺญายตี’’ติ **อยํ** ปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส **เววจนปญฺญตฺติ** จ มคฺคสฺส สํสารโต **นิยฺยานิกปญฺญตฺติ จ นิสฺสรณปญฺญตฺติ** จ โหตีติ ปญฺญตฺติวิเสโส ปณฺฑิเตหิ นิทฺธาเรตฺวา คเหตโพฺพฯ

‘‘ยถาวุโตฺต นิพฺพานสฺส ปญฺญตฺติปฺปเภโท เกน สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาห ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘เตนาห อายสฺมา’’**ติอาทฺยานุสนฺธฺยาทิอโตฺถ เจว **‘‘นิยุโตฺต ปญฺญตฺติหาโร’’**ติ อนุสนฺธฺยาทิอโตฺถ จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิติ ปญฺญตฺติหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๒. โอตรณหารวิภงฺควิภาวนา

๔๒. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปญฺญตฺติหารวิภเงฺคน ปญฺญตฺติโย วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม โอตรโณ หารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม โอตรโณ หาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **โอตรโณ หาโร** โอตรณหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส โอตรโณ หาโร โอตรณหารวิภโงฺค นามาติ คเหตโพฺพฯ

ตตฺถ ปาเฐ ‘‘กตเม ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทโย นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ นิทฺธาริเตหิ ธเมฺมหิ โอตรตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมสฺมิํ ปาเฐ อิเม ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทโย นิทฺธาเรตฺวา อิเมหิ นิทฺธาริเตหิ ธเมฺมหิ โอตรตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุทฺธ**นฺติ

กามธาตุโต อุทฺธํ อุปริภาเค ปวตฺตาย รูปธาตุอรูปธาตุยาฯ **อโธ**ติ รูปธาตุโต เหฏฺฐาภาเค ปวตฺตาย กามธาตุยาฯ **สพฺพธี**ติ สพฺพสฺมึ กามรูปอรูปธาตุมฺหิฯ **วิปฺปมุตฺโต**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อปฺปวตฺตนโต วิปฺปมุตฺโต อเสโกฺขฯ อยํ เสโกฺข ทสฺสนมเคฺคน สกฺกายทิฏฺฐิยา สมุคฺฆาตตฺตา ''อหํ อสฺมี''ติ อนานุปสฺสี วิหรติฯ เอวํ เสกฺขาย วิมุตฺติยา เจว อเสกฺขาย วิมุตฺติยา จ เสโกฺข เจว อเสโกฺข จ อติณฺณปุพฺพํ โอฆํ อปุนพฺภวาย วิมุโตฺต อุทตารีติ คาถาโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ตสฺมึ คาถาปาเฐ ''กตเม นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ โอตรตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อุทฺธนฺติ รูปธาตู''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุทฺธ**นฺติ มนุสฺสโลกโต อุทฺธํ จาตุมหาราชิกาทโยปิ คหิตาติ อตฺถสมฺภวโต ตํ นิวเตฺตตุํ **''รูปธาตุ อรูปธาตู''**ติ วุตฺตํฯ **อโธ**ติ มนุสฺสภวโต อโธ จตฺตาโร อปายภูมิโย จ คหิตาติ อตฺถสมฺภวโต ตํ นิวเตฺตตุํ **''กามธาตู''**ติ วุตฺตํฯ **สพฺพธี**ติ จตุภูมิเกติ อตฺถสมฺภวโต **''เตธาตุเก''**ติ วุตฺตํฯ **อยํ อเสกฺขา วิมุตฺตี**ติ วิมุตฺตสฺส อเสกฺขสฺส ยา วิราคตา อตฺถิ, อยมฺปิ วิราคตา อเสกฺขผลวิมุตฺติฯ ''อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต''ติ ปาเฐ วุตฺตปฺปการา อยํ อเสกฺขา วิมุตฺติ นิทฺธาริตาติ อโตฺถฯ นิทฺธาริตาย อเสกฺขาย วิมุตฺติยา ยานิ สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ นิทฺธาริตานิ, **ตานิเยว** อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภวนฺติฯ **อยํ** วุตฺตปฺปการา โอตรณา **อินฺทฺริเยหิ** วิมุตฺติยา **โอตรณา** นาม ปเวสนา นามฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชาย อุปการกตฺตา, ปญฺญาปทฏฺฐานตฺตา วา **วิชฺชา** ภวนฺติฯ **วิชฺชุปฺปาทา** ตาทิสาย วิชฺชาย อุปฺปาทา อุปฺปาทเหตุโต **อวิชฺชานิโรโธ** อวิชฺชาย นิโรโธ โหติ...เป.... ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ, **อยํ** วุตฺตปฺปการา โอตรณา ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณา นามฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตานิ สทฺธาวีริเยหิ สีลสมฺภวโต, สติยา จ ปญฺญานุวตฺตกตฺตาฯ เสสา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

''อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต''ติ ปาเฐ นิทฺธาเรตฺวา โอตรณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ''อยํ อหสฺมีติ อนานุปสฺสี''ติ ปาเฐ ''กตเม นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ โอตรเณหิ โอตรตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''อยํ อหสฺมีติ อนานุปสฺสีติ อยํ สกฺกายทิฏฺฐิยา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ โย อยํ เสโกฺข ''อหมสฺมี''ติ นานุปสฺสี, ตสฺส เสกฺขสฺส สกฺกายทิฏฺฐิยา โย สมุคฺฆาโต อตฺถิ, ยา สมุคฺฆาตสงฺขาตา สมุคฺฆาตวิมุตฺติ เสกฺขา วิมุตฺติ โหติ, ตสฺสา เสกฺขาย วิมุตฺติยา ยานิ สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ นิทฺธาริตานิ, **ตานิเยว** เสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภวนฺติฯ **อยํ** วุตฺตปฺปการา โอตรณา อินฺทฺริเยหิ โอตรณา นามฯ เสสา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

๔๓. ''อุทฺธํ อโธ''ติอาทิคาถายํ โอตรณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ''นิสฺสิตสฺส จลิต''นฺติอาทิปาเฐ ''กตเม นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ โอตรตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''นิสฺสิตสฺส จลิตํ, อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิสฺสิตสฺส** ปุคฺคลสฺส **จลิตํ** จลนํ อตฺถิ, **อนิสฺสิตสฺส** ปุคฺคลสฺส **จลิตํ** จลนํ นตฺถิฯ **จลิเต** จลเน อสติ ปสฺสทฺธิ ภวติ, ปสฺสทฺธิยา **สติ** วิชฺชมานาย นติ น โหติ, นติยา **อสติ** อวิชฺชมานาย **อาคติคติ** น โหติ, อาคติคติยา **อสติ** อวิชฺชมานาย **จุตูปปาโต** น โหติ, จุตูปปาเต **อสติ** อวิชฺชมาเน **อิธ** ฉสุ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อตฺตานํ เนว ปสฺสติ, **หุรํ** วา ฉสุ พาหิรายตเนสุ อตฺตานํ น ปสฺสติ, **อุภยํ อนฺตเรน** วเชฺชตฺวา ผสฺสาทิสมุทาเยสุ ธเมฺมสุ อตฺตานํ น ปสฺสติ, **เอโสว** ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ''อวิชฺชานิโรธา''ติอาทิโก ทุกฺขสฺส **อโนฺต** อวสานํ กโรตีติ อโตฺถฯ

นิสฺสิตสฺส จลิตนฺติ เอตฺถ ‘‘นิสฺสโย กติวิโธ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘นิสฺสิตสฺส จลิตนฺติ นิสฺสโย นามา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทุวิเธสุ ตณฺหานิสฺสยทิฏฺฐินิสฺสเยสุ ยา เจตนา **รตฺตสฺส** ปุคฺคลสฺส นิทฺธาริตา, **อยํ** เจตนาธมฺโม **ตณฺหานิสฺสโย** นามฯ ยา เจตนา **มูฬฺหสฺส** ปุคฺคลสฺส นิทฺธาริตาฯ **อยํ** เจตนาธมฺโม **ทิฏฺฐินิสฺสโย** นามฯ สา ทุวิธา เจตนา ปน สงฺขารา นามฯ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ…เป.… สโพฺพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท นิทฺธาริโตฯ **อยํ** วุตฺตปฺปการา โอตรณา ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณา นามฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ ตณฺหานิสฺสยทิฏฺฐินิสฺสเย ยา เวทนา **รตฺตสฺส** ปุคฺคลสฺส นิทฺธาริตา, อยํ **สุขา เวทนา**ฯ ยา เจตนา **สมฺมูฬฺหสฺส** ปุคฺคลสฺส นิทฺธาริตา, อยํ **อทุกฺขมสุขา เวทนา**ฯ เยภุเยฺยน เสสา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

๔๔. ‘‘นิสฺสิตสฺส จลิต’’นฺติอาทิปาเฐ โอตรณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตาฯ

> ‘‘เย เกจิ โสกา ปริเทวิตา วา…เป.…
> ปิยํ น กยิราถ กุหิญฺจิ โลเก’’ติฯ –

คาถาปาเฐ ‘‘กตเม นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ โอตรตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เย เกจิ โสกา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เย เกจิ โสกา วา ยา กาจิ ปริเทวิตา วา อเนกรูปา ยา กาจิ ทุกฺขา วา โลกสฺมิํ สมฺภวนฺติฯ **เอเต** โสกาทโย ปิยํ ปฏิจฺจ ปภวนฺติ, ปิเย อสเนฺต **เอเต** โสกาทโย น ภวนฺติฯ **ตสฺมา** ปิเย อสเนฺต โสกาทีนํ อภาวโต **เยสํ** วีตโสกานํ กุหิญฺจิ โลเกปิ นตฺถิ, เต วีตโสกา สุขิโน ภวนฺติฯ **ตสฺมา** วีตโสกานํ สุขสมฺปนฺนตฺตา อโสกํ วิรชํ **ปตฺถยาโน** สปฺปุริโส กุหิญฺจิ โลเก ปิยํ น กยิราถาติ คาถาโตฺถฯ

‘‘เย เกจิ โสกา ปริเทวิตา วา, ทุกฺขา จ โลกสฺมิมเนกรูปา ปิยํ ปฏิจฺจ ปภวนฺติ เอเต’’ติ เอตฺถ ปาเฐ ยา เวทนา นิทฺธาริตา, อยํ **ทุกฺขา เวทนา**ฯ เสสา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ

‘‘เย เกจิ โสกา’’ติอาทิคาถาปาเฐ โอตรณา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา , ‘‘กามํ กามยมานสฺสา’’ติอาทิคาถาปาเฐ ‘‘กตเม นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ โอตรตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘กามํ กามยมานสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสํ คาถายํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ

ตตฺถาติ ตสฺมิํ ‘‘ปีติมโน โหตี’’ติ ปาเฐ ยา ปีติมนตา วุตฺตา นิทฺธาริตา, **อยํ** ปีติมนตา **อนุนโย** โหติฯ **‘‘สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตี’’**ติ ปาเฐ ยํ รุปฺปนํ อาห, **อิทํ** รุปฺปนํ **ปฏิฆํ** โหติ, อนุนโย จ ปฏิฆญฺจ นิทฺธาริตาติ อโตฺถฯ

‘‘อนุนเย จ ปฏิเฆ จ นิทฺธาริเต กตโม ธโมฺม นิทฺธาริโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อนุนโย ปฏิฆญฺจ ปน ตณฺหาปโกฺข’’**ติ วุตฺตํฯ **ตณฺหาปโกฺข**ติ ตณฺหาปกฺขตฺตา ตณฺหา นิทฺธาริตาฯ ‘‘อนุนโย ตณฺหาปโกฺข โหตุ, ปฏิฆํ ปน ตณฺหาปกฺขํ น สิยา’’ติ เจ วเทยฺย? ปฏิฆสฺส อตฺตสิเนหวเสน ปวตฺตนโต ปฏิฆมฺปิ ตณฺหาปกฺขํ โหติฯ ‘‘ตณฺหาย นิทฺธาริตาย กตโม นิทฺธาริโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตณฺหาย จ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทสนฺนํ รูปายตนานํ ตณฺหาย ปทฏฺฐานตฺตา ทส รูปานิ อายตนานิ นิทฺธาริตานิฯ **อยํ** วุตฺตปฺปการา โอตรณา อายตเนหิ โอตรณา นามฯ สฺเวตฺต อาคตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทโย เตน สํวณฺณนาวิเสเสน นเยน นิทฺธาริตา, สุตฺตตฺถมฺเพน วา นิทฺธาริตา, เตน…เป.… นเยน นิทฺธาริเตสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีสุ โย

สํวณฺณนานยวิเสโส ตทตฺถวาจกวเสน วา ตทตฺถญาปกวเสน วา โอตรติ ปวิสติ สโมสรติ, โส สํวณฺณนานยวิเสโส โอตรโณ หาโร นามาติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ เสเสสุปิ วุตฺตนยานุสาเรน โอตรณา คเหตพฺพาฯ **“เตนาห อายสฺมา”**ติอาทฺยานุสนฺธยาทิอโตฺถ เจว **“นิยุโตฺต โอตรโณ หาโร”**ติ อนุสนฺธยาทิอโตฺถ จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิติ โอตรณหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๓. โสธนหารวิภงฺควิภาวนา

๔๕. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน โอตรณหารวิภเงฺคน โอตเรตพฺพา สุตฺตตฺถา วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม โสธนหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม โสธโน หาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **โสธโน หาโร** โสธนหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘ยถา อายสฺมา อชิโต’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส โสธนหารวิภโงฺค นามาติ คเหตโพฺพฯ ‘‘กถํ ตตฺถ ปเญฺห โสธโน หาโร วิญฺญาตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยถา อายสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา** เยน ปกาเรน อายสฺมา อชิโต ปารายเน ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, ตถา เตน ปกาเรน วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห อยํ โสธโน หาโร วิญฺญาตโพฺพติฯ ‘‘นิยเมตฺวา วิภเชหี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา นิยเมตฺวา วิภชิตุํ **“เกนสฺสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ คาถาโตฺถ วุโตฺตวฯ

> ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
> กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ, กิํสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ –

ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตคาถายญฺจ –

> ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก, (อชิตาติ ภควา,)
> วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสติ;
> ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมิ, ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ –

วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตคาถายญฺจาติ อิมาสุ ทฺวีสุ คาถาสุ **“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”**ติ อิมินา ปเทน **ปเญฺห** ปุจฺฉิเต **“อวิชฺชาย นิวุโต โลโก”**ติ อิมินา ปเทน ภควา ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปทํ ตทเตฺถ อญฺญาณสํสยาทิมลานํ อปนยเนน โสเธติฯ ตทเตฺถ หิ วิสฺสชฺชิเต อญฺญาณสํสยาทีนํ อภาวโต อโตฺถ โสธิโต นาม, อเตฺถ จ โสธิเต ปทมฺปิ โสธิตํเยวฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** – ‘‘ตทตฺถสฺส วิสฺสชฺชนโต’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๕), **ฏีกาย**ญฺจ ‘‘ตพฺพิสยอญฺญาณสํสยาทิมลาปนยเนน โสเธตี’’ติ วุตฺตํฯ **โน จ อารมฺภ**นฺติ ปุจฺฉิตุํ อารภิตพฺพํ สพฺพคาถาปทํ, คาถตฺถํ วา, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส สพฺพสฺส อตฺถสฺส วิสฺสชฺชนวเสน อปริโยสิตตฺตา ภควา ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ เอตฺตเกเนว ปเทน โสเธติฯ เสเสสุปิ เอส นโยฯ

“กิํสุ ตสฺส มหพฺภย”นฺติ อิมินา ปเทน ปเญฺห ปุจฺฉิเต **“ทุกฺขมสฺส มหพฺภย”**นฺติ ปเทน ภควตา **อารโมฺภ** ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ **สุโทฺธ** โสธิโต โหติฯ เสสคาถาสุปิ เอเสว

นโยฯ

ยตฺถ ปเณฺห **เอวํ** นิรวเสสวิสฺสชฺชนวเสน อารโภฺภ **สุโทฺธ** โสธิโต ภวติ, โส ปโญฺห **วิสฺสชฺชิโต** โสธิโต ภวติฯ **ยตฺถ** ปเณฺห เอวํ นิรวเสสวิสฺสชฺชนวเสน อารโภฺภ ยาว **อสุโทฺธ** อโสธิโต ภวติ, ตาว โส ปโญฺห **วิสฺสชฺชิโต** โสธิโต น ภวตีติ โยชนาฯ **“เตนาหา”**ติอาทฺยานุสนฺธฺยาทฺยโตฺถ เจว **“นิยุโตฺต โสธโน หาโร”**ติ อนุสนฺธฺยาทฺยโตฺถ จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิติ โสธนหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฎฺฐกถาฎีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๔. อธิฎฺฐานหารวิภงฺควิภาวนา

๔๖. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิภเงฺคน ปญฺหาทโย โสธิตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม อธิฎฺฐานหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม อธิฎฺฐาโน หาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส ปฎินิเทฺทสโต **อธิฎฺฐาโน หาโร** อธิฎฺฐานหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฎฺฐา’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘เย ตตฺถ นิทฺทิฎฺฐา, ตถา เต ธารยิตพฺพา’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส อธิฎฺฐานหารวิภโงฺค นามาติ คเหตโพฺพฯ

‘‘เย ธมฺมา สุเตฺตสุ เอกตฺตตาย จ เวมตฺตตาย จ นิทฺทิฎฺฐา, เต ธมฺมา กึ ปน ตเถว ธารยิตพฺพา , อุทาหุ อญฺญถาปิ วิกปฺปยิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“เย ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ สุตฺตเนฺตสุ **เย** ทุกฺขสจฺจาทโย ธมฺมา เอกตฺตตาย จ เวมตฺตตาย จ นิทฺทิฎฺฐา, **เต** ทุกฺขสจฺจาทโย ธมฺมา **ตถา** เอกตฺตตาย จ เวมตฺตตาย จ **ธารยิตพฺพา** อุปลกฺขิตพฺพา, น อญฺญถา วิกปฺปยิตพฺพาฯ

‘‘สามญฺญกปฺปนาย โวหารภาเวน อนวฎฺฐานโต กตมา เอกตฺตตา, กตมา เวมตฺตตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ทุกฺขนฺติ เอกตฺตตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทุกฺข**นฺติ ชาติอาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา ทุกฺขสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ ทุกฺขสามญฺญตา ทุกฺขสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมํ ทุกฺข’’นฺติ ปุจฺฉิตา ‘‘ชาติ ทุกฺขา, ชรา ทุกฺขา…เป... วิญฺญาณํ ทุกฺข’’นฺติ ชาติอาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา ทุกฺขวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** ทุกฺขวิเสสตา ทุกฺขสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ **ตตฺถา**ติ เย ทุกฺขาทโย ธมฺมา สุเตฺต วุตฺตา, ตตฺถ เตสุ ทุกฺขาทีสุ อเตฺถสุฯ

ทุกฺขสมุทโยติ ‘‘ตณฺหา โปโนภวิกา’’ติ วิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา สมุทยสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ สมุทยสามญฺญตา สมุทยสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตโม สมุทโย’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ยายํ ตณฺหา…เป.… วิภวตณฺหา’’ติ วิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ยา สมุทยวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** สมุทยวิเสสตา สมุทยสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

ทุกฺขนิโรโธติ ‘‘ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ’’ติ วิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา นิโรธสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ นิโรธสามญฺญตา นิโรธสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตโม ทุกฺ

ขนิโรโธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสโคฺค มุตฺติ อนาลโย’’ติ วิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา นิโรธวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** นิโรธวิเสสตา นิโรธสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ? ปฏิปทาติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา นิโรธคามินิปฏิปทาสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ นิโรธคามินิปฏิปทาสามญฺญตา มคฺคสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อยเมว อริโย…เป.… สมฺมาสมาธี’’ติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา วิเสสทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิเสสทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทตา มคฺคสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

มโคฺคติ นิรยคามิมคฺคาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา สามญฺญมคฺคตา วุตฺตา, สา อยํ สามญฺญมคฺคตา มคฺคสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตโม มโคฺค’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘นิรยคามี มโคฺค…เป.… นิพฺพานคามี มโคฺค’’ติ นิรยคามิมคฺคาทิวิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ยา วิเสสมคฺคตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิเสสมคฺคตา มคฺคสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

นิโรโธติ ปฏิสงฺขานิโรธาทิวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา ยา สามญฺญนิโรธตา วุตฺตา, สา อยํ สามญฺญนิโรธตา นิโรธสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตโม นิโรโธ’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ปฏิสงฺขานิโรโธ…เป.… สพฺพกิเลสนิโรโธ’’ติ ปฏิสงฺขานิโรธาทิวิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ยา วิเสสนิโรธตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิเสสนิโรธตา นิโรธสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

รูปนฺติ จาตุมหาภูติกาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา สามญฺญรูปตา วุตฺตา, สา อยํ สามญฺญรูปตา รูปสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมํ รูป’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘จาตุมหาภูติกํ…เป.… วาโยธาตุยา จิตฺตํ วิราเชตี’’ติ จาตุมหาภูติกาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา วิเสสรูปตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิเสสรูปตา รูปสฺส **เวมตฺตตา** นามฯ

๔๘. **อวิชฺชา**ติ ทุเกฺขอญฺญาณาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา อวิชฺชาสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ อวิชฺชาสามญฺญตา อวิชฺชาย **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา อวิชฺชา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณํ, ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ…เป.… อวิชฺชาลงฺฆี โมโห อกุสลมูล’’นฺติ ทุเกฺขอญฺญาณาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา อวิชฺชาวิเสสตา วุตฺตา, สา อยํ อวิชฺชาวิเสสตา อวิชฺชาย **เวมตฺตตา** นามฯ

วิชฺชาติ ทุเกฺขญาณาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา วิชฺชาสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ วิชฺชาสามญฺญตา วิชฺชาย **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา วิชฺชา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทุเกฺข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ…เป.… ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺน’’นฺติ ทุเกฺขญาณาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา วิชฺชาวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิชฺชาวิเสสตา วิชฺชาย **เวมตฺตตา** นามฯ

สมาปตฺตีติ สญฺญาสมาปตฺยาทิวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา ยา สามญฺญสมาปตฺติตา วุตฺตา, สา สามญฺญสมาปตฺติตา สมาปตฺติยา **เอกตฺตตา** นามฯ ‘‘ตตฺถ กตมา สมาปตฺตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สญฺญาสมาปตฺติ อสญฺญาสมาปตฺติ…เป.… นิโรธสมาปตฺตี’’ติ สญฺญาสมาปตฺยาทิวิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ยา วิเสสสมาปตฺติตา วุตฺตา, สา **อยํ** วิเสสสมาปตฺติตา สมาปตฺติยา **เวมตฺตตา** นามฯ

ฌายีติ เสกฺขฌายีอาทิวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา ยา ฌายีสามญฺญตา วุตฺตา, สา ฌายีสามญฺญตา ฌายิโน **เอกตฺตตา** นามฯ ''ตตฺถ กตโม ฌายี''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''อตฺถิ เสโกฺข ฌายี, อตฺถิ อเสโกฺข ฌายี…เป…. ปญฺญุตฺตโร ฌายี''ติ เสกฺขฌายีอเสกฺขฌายีอาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา ฌายีวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** ฌายีวิเสสตา ฌายิโน **เวมตฺตตา** นามฯ

สมาธีติ สรณสมาธฺยาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา สมาธิสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ สมาธิสามญฺญตา สมาธิโน **เอกตฺตตา** นามฯ ''ตตฺถ กตโม สมาธี''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''สรโณ สมาธิ, อรโณ สมาธิ…เป…. มิจฺฉาสมาธิ, สมฺมาสมาธี''ติ สรณสมาธฺยาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา สมาธิวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** สมาธิวิเสสตา สมาธิโน **เวมตฺตตา** นามฯ

ปฏิปทาติ อาคาฬฺหปฏิปทาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา ปฏิปทาสามญฺญตา วุตฺตา, อยํ ปฏิปทาสามญฺญตา ปฏิปทาย **เอกตฺตตา** นามฯ ''ตตฺถ กตมา ปฏิปทา''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''อาคาฬฺหปฏิปทา, นิชฺฌามปฏิปทา…เป…. สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา''ติ อาคาฬฺหปฏิปทาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา ปฏิปทาวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** ปฏิปทาวิเสสตา ปฏิปทาย **เวมตฺตตา** นามฯ

กาโยติ นามกายาทิวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ยา กายสามญฺญตา วุตฺตา, สา อยํ กายสามญฺญตา กายสฺส **เอกตฺตตา** นามฯ ''ตตฺถ กตโม กาโย''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''นามกาโย รูปกาโย… เป…. อยํ นามกาโย''ติ นามกายาทิวิเสสมเปกฺขิตฺวา ยา กายวิเสสตา วุตฺตา, สา **อยํ** กายวิเสสตา กายสฺส **เวมตฺตตา** นามาติ โยชนา กาตพฺพาฯ ปทตฺถาทิโก วิเสโส **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๗) วิตฺถารโต วุโตฺตฯ

วุตฺตปฺปการสฺส ทุกฺขสมุทยาทิกสฺส ธมฺมสฺส เอกตฺตตาทิลกฺขณํ นิคมนวเสน ทเสฺสตุํ **''เอวํ โย ธโมฺม''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวนฺ**ติ อิมินา มยา วุเตฺตน ''ทุกฺขนฺติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ? ชาติ ทุกฺขา, ชรา ทุกฺขา''ติอาทิวจเนนฯ **โย ธโมฺม**ติ โย โกจิ ชาติชราพฺยาธฺยาทิวิเสสธโมฺมฯ **ยสฺส ธมฺมสฺสา**ติ ตโต ชาติอาทิวิเสสธมฺมโต อญฺญสฺส ชราทิวิเสสธมฺมสฺสฯ **สมานภาโว**ติ ชาติอาทิวิเสสธเมฺมน ชราทิวิเสสธมฺมสฺส ทุกฺขภาเวน สมานภาโวฯ **ตสฺส ธมฺมสฺสา**ติ ชราทิวิเสสธมฺมสฺสฯ **เอกตฺตตายา**ติ ทุกฺขสมุทยตาทิสมานตาย ทุกฺขสมุทยาทิภาวานํ เอกีภาเวนฯ **เอกีภวตี**ติ ชาติอาทิวิเสสเภเทน อเนโกปิ ''ทุกฺขสมุทโย''ติอาทินา เอกสทฺทาภิเธยฺยตาย เอกีภวติฯ **เยน เยน วา ปน วิลกฺขโณ, เตน เตน เวมตฺตํ คจฺฉติ**ฯ ยสฺส ชาติอาทิธมฺมสฺส เยน เยน อภินิพฺพตฺตนปริปาจนาทิสภาเวน โย ชาติอาทิธโมฺม ชราทิธเมฺมน วิลกฺขโณ วิสทิโส โหติ, ตสฺส ชาติอาทิธมฺมสฺส เตน เตน อภินิพฺพตฺตนปริปาจนาทิสภาเวน โส ชาติอาทิธโมฺม ชราทิธเมฺมน เวมตฺตตํ วิสทิสตฺตํ คจฺฉติ, ทุกฺขสมุทยาทิภาเวน สมาโนปิ ชาติอาทิธโมฺม ชราทิธมฺมสฺส วิสิฏฺฐตฺตํ คจฺฉตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ทุกฺขสมุทยาทิธมฺมสฺส เอกตฺตเวมตฺตตา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ''ตาย เอกตฺตเวมตฺตตาย กตฺถ ปุจฺฉิเต สติ อธิฏฺฐานํ วีมํสิตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา สุตฺตาทิเก ปุจฺฉิเต สติ วีมํสิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **''เอวํ สุเตฺต วา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํ** อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน สุเตฺต วา ปุจฺฉิเต, เวยฺยากรเณ วา ปุจฺฉิเต, คาถายํ วา ปุจฺฉิตายํ สติ อธิฏฺฐานํ วีมํสิตพฺพํฯ ''กึ วีมํสิตพฺพ''นฺติ ปุเจฺฉยฺย ''เอกตฺตตาย ปุจฺฉติ กึ, อุทาหุ เวมตฺตตาย ปุจฺฉติ กิ''นฺติ วีมํสิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ''อิทานิ ตาว เอกตฺตเวมตฺตตาวิสเย นิโยเชตฺวา ทเสฺสตุํ 'สุเตฺต วา เวยฺยากรเณ วา'ติอาทิ วุตฺต''นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๘) วุตฺตํฯ ''กถํ ปุจฺฉิตํ, กถํ วิสฺสชฺชิตพฺพ''นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **''ยทิ เอกตฺตตายา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **''เตนาหา''**ติอาทฺยานุ

สนฺธฺยาทิโก จ **“นิยุโตฺต อธิฏฺฐาโน หาโร”**ติ อิมสฺส อนุสนฺธฺยาทิโก จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

อิติ อธิฏฺฐานหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๕. ปริกฺขารหารวิภงฺควิภาวนา

๔๙. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิภเงฺคน ทุกฺขสจฺจาทีนํ เอกตฺตตาทโย วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปริกฺขารหารวิภโงฺค นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ปริกฺขาโร หาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** เตสุ นิทฺทิเฏฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ปริกฺขาโร หาโร** ปริกฺขารหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนยนฺตี’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘โย ธโมฺม ยํ ธมฺมํ ชนยติ, ตสฺส โส ปริกฺขาโร’’ติอาทิโก ปริกฺขารภูตสฺส เหตุโน เจว ปจฺจยสฺส จ วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส ปริกฺขารวิภโงฺค นามฯ

‘‘กตโม สํวเณฺณตโพฺพ ปริกฺขาโร’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“โย ธโมฺม”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โย** เหตุปจฺจยปฺปกาโร **ธโมฺม ยํ** ผลภูตํ **ธมฺมํ ชนยติ** ชเนติ, **ตสฺส** ผลธมฺมสฺส **โส** เหตุปจฺจยปฺปกาโร ธโมฺม **ปริกฺขาโร** นามฯ ‘‘กึลกฺขโณ ปริกฺขาโร’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา ลกฺขณวิเสสํ ทเสฺสตุํ **“กึลกฺขโณ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘ตตฺถ ‘โย ธโมฺม ยํ ธมฺมํ ชนยติ, ตสฺส โส ปริกฺขาโร’ติ สเงฺขปโต ปริกฺขารลกฺขณํ วตฺวา ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ ‘กึลกฺขโณ’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๙) วุตฺตํฯ ‘‘กิตฺตกา ธมฺมา ชนยนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“เทฺว ธมฺมา ชนยนฺติ เหตุ จ ปจฺจโย จา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เหตุปิ การณํ, ปจฺจโยปิ การณํ , ตสฺมา การณาเยว เกน ลกฺขเณน ทฺวิธา วุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กึลกฺขโณ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ชนิตพฺพผลโต อเญฺญหิ ผเลหิ **อสาธารณลกฺขโณ เหตุ,** สพฺพผเลหิ **สาธารณลกฺขโณ ปจฺจโย,** อิมินา วิเสสลกฺขเณน ทฺวิธา วตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ ‘‘สาธารณาสาธารณวิเสโส กีทิโส ภเว’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยถา กึ ภเว”**ติ ปุจฺฉิตฺวา **“ยถา องฺกุรสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา โย สาธารณาสาธารณวิเสโส อตฺถิ, ตถา โส สาธารณาสาธารณวิเสโส กึ วิย ภเวติ อโตฺถฯ **องฺกุรสฺส นิพฺพตฺติยา พีชํ อสาธารณํ** ยถา, ตถา **เหตุ** ผลสฺส นิพฺพตฺติยา อสาธารโณ ภเวฯ **ปถวี จ อาโป จ** องฺกุรสฺส นิพฺพตฺติยา **สาธารณา** ภวนฺติ ยถา, ตถา **ปจฺจโย** ผลสฺส นิพฺพตฺติยา สาธารโณ ภเวฯ สพฺพผลสฺส ปจฺจยตฺตา องฺกุรสฺส พีชํ อสาธารณํ ชนกํ เหตุฯ ‘‘กถํ ปถวี, อาโป จ สาธารณา ชนกาติ สทฺทหิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“องฺกุรสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมํ สมานํ ผลํ ภวาเปตีติ **สภาโว,** โก โส? พีชํ เหตุเยวฯ ‘‘กึ เหตุปจฺจยานํ วิเสโส พีชงฺกุโรปมาเยว ทเสฺสตโพฺพ, อุทาหุ อญฺญูปมายปิ ทเสฺสตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา อญฺญาย อุปมายปิ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“ยถา วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมาย อุปมายปิ เหตุปจฺจยานํ วิเสโส วิชานิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

พีชงฺกุราทีสุ พาหิเรสุ ปริกฺขารภูตานํ เหตุปจฺจยานํ วิเสโส อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ อชฺฌตฺติเกสุ วิภโตฺต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อยญฺหิ สํสาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘พาหิเรสุ ปริกฺขารภูโต เหตุปจฺจโย ยุโตฺต โหตุ, กถํ อชฺฌตฺติเกสุ ยุโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺ

ตา **“อยญฺหิ สํสาโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘เอวํ พาหิรํ เหตุปจฺจยวิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อชฺฌตฺติกํ ทเสฺสตุํ ‘อยญฺหิ สํสาโร’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๔๙) วุตฺตํฯ เหตุปจฺจเยหิ สห สํสาโร ภวตีติ **สเหตุปจฺจโย**ฯ อยํ สํสาโร หิ ยสฺมา สเหตุปจฺจโย หุตฺวา นิพฺพตฺโต, ตสฺมา อชฺฌตฺติเกปิ ปริกฺขารภูโต เหตุปจฺจโย ยุตฺโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

โส อิมสฺส สํสารสฺส สเหตุปจฺจยตฺตํ ยทิ ภควตา วุตฺตํ, เอวํ สติ อเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพํ, ‘‘กถํ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“เอวญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวน**ฺติ อิมินา อวิชฺชาทินา เหตุปจฺจเยน สโพฺพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท สํสาโรติ นิพฺพตฺตติ ภควตา สํสารสฺส สเหตุปจฺจยตฺตํ วุตฺตํ, ตสฺมา สทฺทหิตพฺพํฯ อวิชฺชาทโย สงฺขาราทีนํ ปจฺจโย โหตุ, ‘‘กตโม อวิชฺชาย เหตู’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อิติ อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตู”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘กตโม อวิชฺชาย ปจฺจโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อโยนิโส มนสิกาโร ปจฺจโย”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘กตมา อวิชฺชา กตมาย อวิชฺชาย เหตู’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ปุริมิกา อวิชฺชา ปจฺฉิมิกาย อวิชฺชาย เหตู”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘กตมา ปุริมิกา อวิชฺชา กตมา ปจฺฉิมิกา อวิชฺชา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส เหตุภูโต ปุริโม อวิชฺชานุสโย สมนนฺตโรว กึ, อุทาหุ ปรมฺปรเหตุปิ โหตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“พีชงฺกุโร วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **พีชงฺกุโร**ติ พีชานํ องฺกุโรติ พีชงฺกุโร, พีชานํ **สมนนฺตรเหตุตาย** องฺกุโร นิพฺพตฺตตีติ **วิยฯ ยตฺถ** รุกฺขาทิเก ยํ ผลํ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมึ รุกฺขาทิเก นิพฺพตฺตสฺส **อสฺส** ผลสฺส **อิทํ** พีชํ ปน **ปรมฺปรเหตุตาย เหตุภูตํ** ภวติฯ

‘‘พีชํ ปน เอกํเยว โหติ, กถํ ทฺวิธา วตฺตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ทฺวิโธ หี”**ติอาทิ วุตฺตํ, สมนนฺตรกาลปรมฺปรกาลเภเทน เหตุปิ ทฺวิโธ โหติเยวาติ อโตฺถฯ พีชภูโต เหตุ ทฺวิโธ ยถา, เอวํ อวิชฺชาย เหตุภูโต อวิชฺชานุสโยปิ สมนนฺตรเหตุ จ ปรมฺปรเหตุ จาติ กาลเภเทน ทฺวิโธ ภวติ, สมนนฺตโร อวิชฺชานุสโย สมนนฺตรสฺส อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส สมนนฺตรเหตุ โหติฯ ปุริมตโร อวิชฺชานุสโย ปจฺฉิมตรสฺส อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส ปรมฺปรเหตุ โหติฯ อิติ พีชภูโต อสาธารโณ เหตุ, ปถวีอาปาทิโก สาธารโณ ปจฺจโยติ วิเสโส ปากโฏ ยถา, เอวํ อวิชฺชานุสโย อสาธารโณ **เหตุ,** อโยนิโสมนสิกาโร สาธารโณ **ปจฺจโย**ติ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘เอตฺตเกเนว เหตุปจฺจยานํ วิเสโส วตฺตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ยถา วา ปน ถาลกญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘ยถา วา ปนาติอาทินาปิ เหตุปจฺจยวิภาคเมว ทเสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตํ ถาลกญฺจ วฏฺฏิ จ เตลญฺจ ปทีปสฺส **สภาวเหตุ** สมานเหตุ น โหตีติ โยชนาฯ ‘‘ปทีปสฺส ปจฺจยภูตมฺปิ ถาลกาทิกํ สภาวเหตุ น โหตีติ กสฺมา สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“น หิ สกฺกา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตํ **อนคฺคิกํ** อคฺคิรหิตํ ถาลกญฺจ วฏฺฏิญฺจ เตลญฺจ **ทีเปตุํ** ชาเลตุํ **หิ** ยสฺมา น สกฺกา, ตสฺมา ปุริโม ปทีโป ปจฺฉิมสฺส ปทีปสฺส สภาวเหตุ โหติ วิย, เอวํ ถาลกาทิกํ สภาวเหตุ น โหติฯ **อิติ** เอวํปกาโร **สภาโว** สมาโน ปทีโป เหตุ โหติ ยถา, **ปรภาโว** อสมาโน ถาลกาทิโก ปจฺจโย โหติ ยถา จ, ตถา อชฺฌตฺติโก สภาโว **เหตุ** โหติ, พาหิโร อสมาโน **ปจฺจโย** โหติฯ **ชนโก** อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส **เหตุ** โหติ, **ปริคฺคาหโก** อุปตฺถมฺภโก **ปจฺจโย** โหติฯ อเญฺญหิ ผเลหิ **อสาธารโณ เหตุ** โหติ, สเพฺพหิ ผเลหิ **สาธารโณ ปจฺจโย** โหตีติ โยเชตฺวา ปทีโปปมายปิ เหตุปจฺจยานํ ปากโฏ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

เหตุปจฺจยปฺปเภทํ การณํ ปริกฺขาโรติ อาจริเยน วุตฺตํ, ตสฺส การณสฺส การณภาโว จ ผลาเปโกฺข โหติ, ตสฺมา ‘‘โย การณภาโว เยนากาเรน โหติ, กตโม โส การณภาโว, กตโม โส อากาโร’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จ ‘‘ยํ ผลํ เยน วิเสเสน โหติ, กตมํ ตํ ผลํ, กตโม โส วิเสโส’’ติ

ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จ ‘‘การณผลานํ โย สมฺพนฺโธ โหติ, กตโม โส สมฺพนฺโธ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา จ ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ **‘‘อวุปเจฺฉทโตฺถ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อยมนุสนฺธฺยโตฺถ จ **อฎฺฐกถายํ** ‘‘อิทานิ ยสฺมา การณํ ‘ปริกฺขาโร’ติ วุตฺตํ, การณภาโว จ ผลาเปกฺขาย, ตสฺมา การณสฺส โย การณภาโว ยถา จ โส โหติ, ยญฺจ ผลํ, โย จ ตสฺส วิเสโส, โย จ การณผลานํ สมฺพนฺโธ, ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ ‘อวุปเจฺฉทโตฺถ’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๔๙) อิมินา วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อวุปจฺฉินฺนสฺส เหตุปจฺจยสงฺขาตสฺส การณสฺส โย อนุปเจฺฉทโตฺถ อตฺถิ, โส อนุปเจฺฉทโตฺถ **สนฺตติอโตฺถ** โหติ ผเลน สมฺพนฺธตฺตา , ยญฺจ การณํ อตฺตโน ผลสฺส ชนกํ อุปตฺถมฺภกํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ, โส อนุปจฺฉิโนฺน เอว นาม โหตีติฯ ยญฺจ ผลํ อญฺญสฺส การณํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ, ตสฺมึ อนุปจฺฉิเนฺน ตสฺส จ สนฺตติอโตฺถ โหติฯ ยํ ปน ผลํ อญฺญสฺส ผลสฺส การณํ อหุตฺวา นิรุชฺฌติ, ตํ อุปจฺฉินฺนํ โหติ, ยถา ตํ อรหโต จุติจิตฺตนฺติฯ การณโต นิพฺพตฺตสฺส ผลสฺส โย **นิพฺพตฺติอโตฺถ** อตฺถิ, โส นิพฺพตฺติอโตฺถ **ผลโตฺถ** โหติฯ ปฎิสนฺธิกฺขนฺธานํ โย **ปฎิสนฺธิอโตฺถ** ปฎิสนฺทหนโตฺถ อตฺถิ, โส ปฎิสนฺธิอโตฺถ **ปุนพฺภวโตฺถ** ปุนพฺภวนโตฺถ โหติฯ กิเลสานํ โย **ปลิโพธโตฺถ** สนฺตาเน อุปฺปชฺชนโตฺถ อตฺถิ, โส ปลิโพธโตฺถ **ปริยุฎฺฐานโตฺถ** โหติฯ กิเลสานํ มเคฺคน โย อสมุคฺฆาตโตฺถ อตฺถิ, โส อสมุคฺฆาตโตฺถ **อนุสยโตฺถ** โหติฯ อวิชฺชาย จตุนฺนํ สจฺจานํ โย **อสมฺปฎิเวธโตฺถ** อตฺถิ, โส อสมฺปฎิเวธโตฺถ **อวิชฺชโตฺถ** โหติฯ อรหตฺตมเคฺคน โย **อปริญฺญาตโตฺถ** อตฺถิ, โส อปริญฺญาตโตฺถ **วิญฺญาณสฺส** ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส **พีชโตฺถ** โหติฯ

เอตฺตาวตา การณภาโว จ การณาการโร จ ผลญฺจ ผลวิเสโส จ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม ปรมฺปรเหตุปจฺจยโตฺถ, กตโม จ สมฺพนฺธโตฺถ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยตฺถ อวุปเจฺฉโท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยตฺถ** ยสฺสํ รูปารูปปวตฺติยํ อวุปจฺฉินฺนสฺส เหตุปจฺจยปฺปเภทสฺส การณสฺส โย **อวุปเจฺฉโท** อตฺถิ, โส อวุปเจฺฉโท **ตตฺถ** ติสฺสํ รูปารูปปวตฺติยํ **สนฺตติ** โหติฯ **ยตฺถ** ยสฺสํ รูปารูปปวตฺติยํ ยา **สนฺตติ** อตฺถิ, สา สนฺตติ**ตตฺถ** รูปารูปปวตฺติยํ **นิพฺพตฺติ** โหตีติอาทินา โยเชตฺวา ปรมฺปรเหตุอาทิโก วิญฺญาตโพฺพฯ

สีลกฺขโนฺธติ ปริสุทฺธสีลกฺขโนฺธฯ **สมาธิกฺขนฺธสฺสา**ติ มหคฺคตกฺขนฺธสฺส, สมาธิปฎฺฐาโน หิ มหคฺคตธโมฺมฯ **ปญฺญากฺขโนฺธ**ติ มคฺคผลปญฺญาปธานกฺขโนฺธฯ โส หิ วิมุตฺติญาณทสฺสนสงฺขาตสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณกฺขนฺธสฺส ปจฺจโย โหติฯ **ติตฺถญฺญุตา**ทีนํ อโตฺถ ปทฎฺฐานหารวิภงฺควณฺณนายํ วุโตฺตวฯ

สภาโว เหตูติ อาจริเยน วุโตฺต, ‘‘กีทิโส โส สภาโว เหตู’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ยถา วา ปน จกฺขุญฺจ ปฎิจฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ จกฺขุวิญฺญาณํ **จกฺขุญฺจ** จกฺขุนฺทฺริยญฺจ **ปฎิจฺจ** นิสฺสยํ กตฺวา รูเป **ปฎิจฺจ** อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ **ตตฺถ** จกฺขาทีสุ จกฺขุนฺทฺริยํ **อาธิปเตยฺยปจฺจยตาย** อินฺทฺริยปจฺจยตาย จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย, รูปารมฺมณํ ปุเรชาตารมฺมณปจฺจยตาย ปจฺจโย, อาโลโก **สนฺนิสฺสยตาย** อุปนิสฺสยตาย ปจฺจโย โหติฯ โส ปจฺจโย โหโนฺต ผเลน จกฺขุวิญฺญาเณน อสมานตฺตา สภาโว เหตุ น โหติ, ปจฺจโย จ โหติ มนสิกาโรฯ กิริยมโนธาตุ ปน ผเลน จกฺขุวิญฺญาเณน วิญฺญาณภาเวน สมานตฺตา สภาโว เหตุ โหติ ยถา, เอวํ **สงฺขารา** นามกฺขนฺธภาเวน สมานตฺตา **วิญฺญาณสฺส** ปจฺจยา โหนฺตา **สภาโว เหตุ** โหนฺติฯ **วิญฺญาณํ** นามรูเปน เอกสนฺตติวเสน สมานตฺตา **นามรูปสฺส ปจฺจโย** โหนฺตํ **สภาโว เหตุ** โหติฯ อิมินา นเยน **‘‘นามรูปํ สฬายตนสฺสา’’**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาโร **เหตุ, ปจฺจโย** ชนโก, อุปตฺถมฺภโก จ โย โกจิ **อุปนิสฺสโย** พลวปจฺจโย

โหติ, **สโพฺพ โส** เหตุปจฺจโย ชนกอุปตฺถมฺภโก ชนิตพฺพุปตฺถมฺภิยสฺส ผลสฺส ปริกฺขรณโต อภิสงฺขรณโต นิปฺปริยายโต **ปริกฺขาโร** นามฯ

‘‘วุตฺตปฺปกาโร เหตุปจฺจโย ปริกฺขาโร นามาติ เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** การณภูเตน สพฺพสฺส เหตุปจฺจยสฺส ปริกฺขารภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน **‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนยนฺตี’’**ติ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน สทฺทหิตพฺพํ, ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนยนฺตี’’ติ วจนํ นิสฺสาย ตุเมฺหหิ สลฺลกฺเขตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘เอตฺตโกว ปริกฺขาโร หาโร ยุญฺชิตพฺโพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุตฺโต ปริกฺขาโร หาโร’’**ติ วุตฺตํ, โย โย ปริกฺขาโร หาโร ยุญฺชิตพฺโพ, โส โส ปริกฺขาโร หาโร นีหริตฺวา **ยุตฺโต** ยุญฺชิตพฺโพติฯ

อิติ ปริกฺขารหารวิภงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

๑๖. สมาโรปนหารวิภงฺควิภาวนา

๕๐. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปริกฺขารหารวิภเงฺคน สุตฺตตฺถานํ เหตุปจฺจโย วิภโตฺต, โส…เป…. วิภโงฺค ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม สมาโรปนหารวิภโงฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม สมาโรปโน หาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ นิทฺทิเฎฺฐสุ โสฬสสุ เทสนาหาราทีสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **สมาโรปโน หาโร** สมาโรปนหารวิภโงฺค นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘เย ธมฺมา ยํมูลา’’ติอาทินิเทฺทสสฺส อิทานิ มยา วุจฺจมาโน ‘‘เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน ยตฺตกานิ ปทฏฺฐานานิ โอตรนฺตี’’ติอาทิโก วิตฺถารสํวณฺณนาวิเสโส สมาโรปนหารวิภโงฺค นามฯ

‘‘กิตฺตเก ปทฏฺฐาเน สุเตฺต วุเตฺต กิตฺตกานิ ปทฏฺฐานานิ สมาโรปยิตพฺพานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน** สุเตฺต วุเตฺต สติ อวุตฺตานิ ยตฺตกานิ ปทฏฺฐานานิ **โอตรนฺติ** สโมสรนฺติ, **สพฺพานิ ตานิ** อวุตฺตานิ ปทฏฺฐานานิ สุเตฺต วุตฺตานิ วิย นิทฺธารณวเสน อาเนตฺวา เทสนาย อาโรปยิตพฺพานิฯ ‘‘กานิ วิย สมาโรปยิตพฺพานี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ยถา อาวเฎฺฏ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาวเฎฺฏ** หาเร เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน สุเตฺต วุเตฺต สติ สุเตฺต อวุตฺตานิ **พหุกานิ** ปทฏฺฐานานิ โอตรนฺติ, ตานิ พหุกานิ ปทฏฺฐานานิ ปริเยสิตพฺพานิ ยถา, เอวํ สมาโรปเน หาเรปิ พหุกานิ ปทฏฺฐานานิ เทสนาย สมาโรปยิตพฺพานีติ อโตฺถฯ

‘‘เกวลํ ปน ปทฏฺฐานวเสเนว สมาโรปนา กาตพฺพา กิํ, อุทาหุ อญฺญวเสนาปิ สมาโรปนา กาตพฺพา กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา อญฺญวเสนาปิ สมาโรปนา กาตพฺพา; ตสฺมา สมาโรปนา จตุพฺพิธา กาตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ สมาโรปนา จตุพฺพิธา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถาติ** ตาสุ สมาโรปยิตพฺพสมาโรปนาสุ **ปทฏฺฐานํ** ปทฏฺฐานสมาโรปนา, **เววจนํ** เววจนสมาโรปนา, **ภาวนา** ภาวนาสมาโรปนา, **ปหานํ** ปหานสมาโรปนา, **อิติ** อิมินา ปเภเทน **สมาโรปนา จตุพฺพิธา** กาตพฺพาฯ

‘‘ตาสุ จตุพฺพิธาสุ สมาโรปนาสุ กตมา ปทฏฺฐานสมาโรปนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา ปทฏฺฐานสมาโรปนํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ กตมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สุเตฺต วุเตฺตน ปทฏฺฐาเนน สุเตฺต อวุตฺตานํ ปทฏฺฐานานํ สมาโรปนา กตมาติ ปุจฺฉติฯ

สพฺพปาปสฺส อกุสลสฺส ยํ **อกรณํ** อกรณเหตุ สาสนํ อตฺถิ, **เอตํ** สาสนํ พุทฺธานํ **สาสนํ** โอวาโท โหติ, อถ วา **อกรณํ** อกรณตฺถาย ยํ สาสนํ อตฺถิ, เอตํ พุทฺธานํ **สาสนํ** โอวาโท โหติ, น ยสฺส กสฺสจิ สาสนนฺติ อโตฺถฯ **อกรณ**นฺติ หิ สมฺปทานเตฺถ ปวตฺตํ ปจฺจตฺตวจนํ ยถา ‘‘กิสฺส อตฺถาย กิมตฺถ’’นฺติฯ กุสลสฺส **สมฺปทา** สมฺปทาย ยํ สาสนํ อตฺถิ, เอตํ พุทฺธานํ สาสนํฯ **สจิตฺตปริโยทาปนํ** สจิตฺตปริโยทาปนตฺถํ ยํ สาสนํ อตฺถิ, เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ โหติฯ

อิติ เอวํปกาเรน วุตฺตสฺส **ตสฺส** สาสนสฺส **กึ ปทฏฺฐาน**นฺติ วิเสสสฺส วิเสสปทฏฺฐานํ ปุน ปุจฺฉติฯ **อิทํ** สุจริตตฺตยํ สาสนสฺส โอวาทสฺส **ปทฏฺฐานํ** สุจริตตฺตเยน เหตุนา สาสนตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ ยถา ‘‘อเนฺนน วสตี’’ติอาทิฯ ‘‘สุจริตตฺตเย ปทฏฺฐาเน วุเตฺต กตมํ ปทฏฺฐานํ สมาโรปยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยํ กายิกญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ขนฺธตฺตยํ สาสนสฺส **ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํ, ‘‘ขนฺธตฺตเย ปทฏฺฐาเน สมาโรปยิเต กตมํ สมาโรปยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ สีลกฺขโนฺธ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** สมถวิปสฺสนาทฺวยํ สาสนสฺส **ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํฯ ‘‘สมถวิปสฺสนาทฺวเย ปทฏฺฐาเน สมาโรปยิเต กตมํ ปทฏฺฐานํ สมาโรปยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ สมถสฺส ผล’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ผลทฺวยํ สาสนสฺส **ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํฯ

สาสนสฺส ปทฏฺฐานานิ สมาโรปยิตพฺพานีติ อาจริเยน นิทฺธาเรตฺวา วิภตฺตานิ, อเมฺหหิ จ ญาตานิ, ‘‘อิทานิ กตมสฺส กตมํ ปทฏฺฐานํ สมาโรปยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘วนํ วนถสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** กามคุณปญฺจกํ **วนํ** ตณฺหาภูตสฺส **วนถสฺส ปทฏฺฐานํ** ตณฺหาวตฺถุภาวโต, ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ‘‘ปุริโส’’ติ วา นิมิตฺตคฺคาหสงฺขาตํ **อิทํ วนํ** ‘‘อโห จกฺขุ, อโห โสตํ, อโห ฆานํ, อโห ชิวฺหา, อโห กาโย’’ติ **เตสํ เตสํ องฺคปจฺจงฺคานํ** อนุพฺยญฺชนคฺคาหสงฺขาตสฺส **วนถสฺส ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํฯ อปริญฺญาตํ ทฺวาทสายตนสงฺขาตํ **อิทํ วนํ** สํโยชนสงฺขาตสฺส **วนถสฺส ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํ, อายตนํ ปฏิจฺจ สํโยชนุปฺปชฺชนโต อนุสยสงฺขาตํ **อิทํ วนํ** ปริยุฏฺฐานสงฺขาตสฺส **วนถสฺส ปทฏฺฐานํ** สมาโรปยิตพฺพํฯ ‘‘ปญฺจกามคุณาทีนํ วนภาโว จ ตณฺหาทีนํ วนถภาโว จ เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาห ภควา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** ปญฺจกามคุณาทีนํ วนภาเวน จ ตณฺหาทีนํ วนถภาเวน จ ภควา **‘‘เฉตฺวา วนญฺจ วนถญฺจา’’**ติ ยํ วจนํ อาห, เตน ภควโต วจเนน วจนานุสาเรน สทฺทหิตโพฺพติฯ **อยน**ฺติ อยํ ‘‘เอกสฺมึ ปทฏฺฐาเน’’ติอาทิสํวณฺณนาฯ **ปทฏฺฐาเนนา**ติ เอเกเกน ปทฏฺฐาเนนฯ **สมาโรปนา**ติ ตทญฺญปทฏฺฐานานํ สมาโรปนา ฯ สมาโรเปนฺติ สมาโรปยิตพฺพานิ เอตาย สํวณฺณนายาติ **สมาโรปนา**ติ วิคฺคโหติฯ (๑)

๕๑. ปทฏฺฐาเนน สมาโรปนา อาจริเยน นิทฺทิฏฺฐา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา เววจเนน สมาโรปนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมา เววจเนนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ จตูสุ ปทฏฺฐานสมาโรปนาทีสุ สมาโรปนาสุ **เววจเนน** เอเกเกน โรตทญฺญเววจนานํ **สมาโรปนา กตมา**ติ ปุจฺฉติฯ **‘‘ราควิราคา’’**ติ จ **‘‘เจโตวิมุตฺตี’’**ติ จ **‘‘เสกฺขผล’’**นฺติ จ อิทํ วจนตฺตยํ อนาคามิผลตฺถตฺตา อนาคามิผลสฺส เววจนํฯ **‘‘อวิชฺชาวิราคา’’**ติ จ **‘‘ปญฺญาวิมุตฺตี’’**ติ จ **‘‘อเสกฺขผล’’**นฺติ จ อิทํ วจนตฺตยํ อรหตฺตผลตฺถตฺตา อรหตฺตผลสฺส เววจนํฯ อิมินา นเยน เสเสสุ โยชนา กาตพฺพาฯ (๒)

เววจเนน สมาโรปนา อาจริเยน นิทฺทิฏฺฐา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา ภาวนาย สมาโรปนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมา ภาวนายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ จตูสุ ปทฏฺฐานสมาโรปนาทีสุ กตมาย เทสิตาย **ภาวนาย** กตเมสานํ อเทสิตานํ ภาวนาโรปนา **กตมา**ติ ปุจฺฉติฯ **ยถา** เยน ปกาเรน ยํ ภาวนํ **ภควา** ‘‘ตสฺมาติห, ตฺวํ ภิกฺขุ, กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ, อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙, ๓๗๑, ๓๙๕, ๔๑๕) อาห, ตถา เตน ปกาเรน ตาย ภาวนาย ตทญฺญภาวนาปิ สมาโรปยิตพฺพาติ อโตฺถฯ

‘‘ตสฺมาติหา’’ติอาทิปาเฐ ‘‘กึ ภาวนํ ภควา อาหา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อาตาปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘อาตาปี’’**ติ วจเนน **วีริยินฺทฺริยํ** ภควา อาหฯ **‘‘สมฺปชาโน’’**ติ วจเนน **ปญฺญินฺทฺริยํ** ภควา อาหฯ **‘‘สติมา’’**ติ วจเนน **สตินฺทฺริยํ** อาหฯ **‘‘วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส’’**นฺติ วจเนน **สมาธินฺทฺริยํ** อาหฯ ‘‘เอวํ วุเตฺต กตมา ภาวนา สมาโรปยิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เอวํ กาเย กายานุปสฺสิโน วิหรโต จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ เอวํ วุตฺตาย วีริยินฺทฺริยาทิภาวนาย จตฺตาโร สติปฏฺฐานา สมาโรปยิตพฺพาติ อโตฺถฯ **เกน การเณน** ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํ** อินฺทฺริยภาเวน, ภาเวตพฺพภาเวน วา **เอกลกฺขณตฺตา** ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ วิสฺสเชฺชติฯ ‘‘เตสุ สมาโรปิเตสุ กตเม สมาโรปยิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘จตูสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ สมาโรปยิตเพฺพสุ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ สมาโรปยิตพฺพาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอวเมว สมาโรปยิตพฺพาฯ

ภาวนาย สมาโรปนา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา ปหาเนน สมาโรปนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ จตูสุ ปทฏฺฐานสมาโรปนาทีสุ กตเมน เทสิเตน **ปหาเนน** กตเมสํ อเทสิตานํ ปหานานํ **กตมา สมาโรปนา**ติ ปุจฺฉติฯ **‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรโนฺต อสุเภ ‘สุภ’นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหตี’’**ติ เทสิเตน ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน กพฬีการาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสกามุปาทานปฺปหานาทโยปิ สมาโรปยิตพฺพาฯ

‘‘เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรโนฺต ทุเกฺข ‘สุข’นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหตี’’ติ เทสิเตน ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน ผสฺสาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสภวุปาทานปฺปหานาทโยปิ สมาโรปยิตพฺพาฯ

‘‘จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรโนฺต อนิเจฺจ ‘นิจฺจ’นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหตี’’ติ เทสิเตน ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน วิญฺญาณาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสทิฏฺฐุปาทานปฺปหานาทโยปิ สมาโรปยิตพฺพาฯ

‘‘ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรโนฺต อนตฺตนิ ‘อตฺตา’ติ วิปลฺลาสํ ปชหตี’’ติ เทสิเตน ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาสปฺปหาเนน มโนสเญฺจตนาหารปริญฺญาย? มโนสเญฺจตนาหารปริญฺญาย ปริพนฺธกิเลสอตฺตวาทุปาทานปฺปหานาทโยปิ สมาโรปยิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ (๔)

ปหานหาโร ปน ลกฺขณหารวิภงฺควณฺณนายํ วุโตฺตเยวาติ อิธ น วทามฯ

‘‘สุเตฺต เทสิเตน เอเกเกน ปทฏฺฐานาทิเกน อเทสิตานํ ปทฏฺฐานาทีนํ สมาโรปนภาโวเกน อเมฺหหิ วิชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาห อายสฺมา’’**ติอาทิมาหฯ

เตน ตถา สมาโรปนภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน –

> ‘‘เย ธมฺมา ยํมูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา;
> เต สมาโรปยิตพฺพา, เอส สมาโรปโน หาโร’’ติ –

ยํ วจนํ **อาห,** เตน วจเนน วจนานุสาเรน ตถา สมาโรปนภาโว ตุเมฺหหิ วิชานิตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘กึ ปน เอตฺตาวตา สมาโรปโน หาโร ปริปุโณฺณ, อโญฺญ นิยุโตฺต นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต สมาโรปโน หาโร’’**ติ วุตฺตํฯ สุเตฺต เทสิเตน นเยน ปทฏฺฐานาทิเกน อเทสิตานิ ปทฏฺฐานานิ สมาโรปยิตพฺพานิ ภวนฺติ, เตน เตน ปทฏฺฐานาทิเกน อเทสิตานํ ปทฏฺฐานาทีนํ สมาโรปโน หาโร **นิยุโตฺต** นิทฺธาเรตฺวา ยุญฺชิตโพฺพติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ สมาโรปนหารวิภเงฺค สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพฯ

อิเม ยถาวุตฺตา โสฬส สํวณฺณนาวิเสสา สํวเณฺณตพฺพเตฺถสุ อญฺญาณสํสยานํ หรณโต อปนยนโต **หารา** นามาติฯ

นิฏฺฐิตา หารวิภงฺควารวิภาวนาฯ

๑. เทสนาหารสมฺปาตวิภาวนา

๕๒. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เทสนาหารวิภงฺคาทิหารวิภเงฺคน อสฺสาทาทโย นานาสุตฺตตฺถา วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เทสนาหารวิภงฺคาทิหารวิภโงฺค ปริปุโณฺณฯ

> ‘‘โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสาโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวา;
> สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺต’’นฺติฯ (เนตฺติ. ๔ นยสเงฺขป) –

คาถา นิเทฺทสวาเร อาจริเยน วุตฺตา, ตสฺสา คาถาย นิเทฺทโส หารวิภงฺควารสฺส อาทิมฺหิ น วิภโตฺต, ‘‘กุหิญฺจิ วิภโตฺต, หารสมฺปาเต วา วิภโตฺต กึ, อุทาหุ นยสมุฏฺฐานหาเร วา วิภโตฺต กิ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘หารสมฺปาเต วิภโตฺต’’ติ ตุเมฺหหิ ทฏฺฐโพฺพติ วิญฺญาปนตฺถํ **‘‘โสฬส หารา ปฐม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อถ วา สุปริกมฺมกตภูมิสทิเสสุ สํวเณฺณตเพฺพสุ นานาสุตฺตปฺปเทเสสุ นานาวณฺณสุคนฺธปุปฺผสทิเส โสฬส หาเร สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวา โสฬส หารา อาจริเยน วิภตฺตา, ตถา สุสิกฺขิตสิปฺปาจริยสุวิจาริตชมฺพุนทาภรณสทิเสสุ สํวเณฺณตเพฺพสุ นานาสุตฺตปฺปเทเสสุ นานาวิธรํสิชาลวิวิธมณิรตนสทิเส โสฬส หาเร สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวาว โสฬส หารา วิภตฺตา, มหาปถวิํ ปริวเตฺตตฺวา ปปฺปฏโกชสฺส ขาทาปนํ อติทุกฺกรํ วิย, นานาวิเธสุ สํวเณฺณตเพฺพสุ สุตฺตปฺปเทเสสุ ปรมโตฺถชาย โสฬสหิ หาเรหิ อติทุกฺกรขาทาปนสทิสํ วิญฺญาปนํ กโรเนฺตน จ โยชนิกมธุคณฺฑํ ปีเฬตฺวา สุมธุรสสฺส ปายาปนํ อติทุกฺกรํ วิย นานาวิเธสุ สํวเณฺณตเพฺพสุ

สุตฺตปฺปเทเสสุ ปรมตฺถมธุรสสฺส โสฬสหิ หาเรหิ อติทุกฺกรํ ปายาปนสทิสํ วิญฺญาปนํ กโรเนฺตน จ อาจริเยน อเนเกสุ สํวณฺณตพฺพสุตฺตปฺปเทเสสุ โสฬส หาเร สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวา โสฬส หารา วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘นานาวิธสุตฺตปฺปเทเสสุ เต สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวา โสฬส หารา วิภตฺตา กึ , อุทาหุ เอกสฺมิมฺปิ สํวเณฺณตพฺพสุตฺตปฺปเทเส สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวา โสฬส หารา วิภตฺตา กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา เอกสฺมิมฺปิ สํวเณฺณตพฺพสุตฺตปฺปเทเส สํวณฺณนาภาเวน โยเชตฺวา โสฬส หารา วิภตฺตาเยวาติ ตถา วิภชโนฺต **‘‘โสฬส หารา ปฐม’’**นฺติอาทิกํ หารสมฺปาตวารํ อาหฯ

นนุ หารสมฺปาตวารํ กเถตุกาเมน อาจริเยน ‘‘ตตฺถ กตโม เทสนาหารสมฺปาโต’’ติอาทิวจนํ วตฺตพฺพํ, อถ กสฺมา ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติอาทิ วตฺตพฺพนฺติ เจ? นิเทฺทเส วุตฺตํ ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติอาทิกํ คาถํ หารวิภงฺควาโร นปฺปโยเชติ วิปฺปกิณฺณวิสยตฺตา จ นยวิจารสฺส จ อนฺตริตตฺตาฯ หารสมฺปาตวาโร ปน ตํ คาถํ ปโยเชติ อวิกิณฺณวิสยตฺตาฯ ตสฺมา ตํ คาถํ ปจฺจามสิตฺวา หารสมฺปาตวาเร ตสฺสา คาถาย นิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพติ วิญฺญาปนตฺถํ ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติอาทิ วตฺตพฺพํเยวาติฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน –

> เอวํ สุปริกมฺมกตาย ภูมิยา นานาวณฺณานิ มุตฺตปุปฺผานิ ปกิรโนฺต วิย, สุสิกฺขิตสิปฺปาจริยวิจาริเตสุ สุรตฺตสุวณฺณาลงฺกาเรสุ นานาวิธรํสิชาลสมุชฺชลานิ วิวิธานิ มณิรตนานิ พนฺธโนฺต วิย, มหาปถวึ ปริวเตฺตตฺวา ปปฺปฎโกชํ ขาทาเปโนฺต วิย , โยชนิกมธุคณฺฑํ ปีเฬตฺวา สุมธุรสํ ปาเยโนฺต วิย จ อายสฺมา มหากจฺจาโน นานาสุตฺตปฺปเทเส อุทาหรโนฺต โสฬส หาเร วิภชิตฺวา อิทานิ เต เอกสฺมึเยว สุเตฺต โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต หารสมฺปาตวารํ อารภิฯ อารภโนฺต จ ยายํ นิเทฺทสวาเร –
>
> ‘‘โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสาโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวา;
> สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺต’’นฺติฯ –

คาถา วุตฺตาฯ ยสฺมา ตํ หารวิภงฺควาโร นปฺปโยเชติ วิปฺปกิณฺณวิสยตฺตา, นยวิจารสฺส จ อนฺตริตตฺตาฯ อเนเกหิ สุตฺตปฺปเทเสหิ หารานํ วิภาคทสฺสนเมว หิ หารวิภงฺควาโรฯ หารสมฺปาตวาโร ปน ตํ ปโยเชติ เอกสฺมึเยว สุตฺตปฺปเทเส โสฬส หาเร โยเชตฺวาว ตทนนฺตรํ นยสมุฎฺฐานสฺส กถิตตฺตาฯ ตสฺมา ‘‘โสฬส หารา ปฐม’’นฺติ คาถํ ปจฺจามสิตฺวา **‘‘ตสฺสา นิเทฺทโส กุหึ ทฎฺฐโพฺพ? หารสมฺปาเตติ อาหา’’**ติ –

วุตฺตํฯ คาถาโตฺถ นิเทฺทสวิภาวนายํ วุโตฺตวฯ ‘‘โสฬส…เป…. สุตฺต’’นฺติ ยา คาถา นิเทฺทเส อาจริเยน วุตฺตา, **ตสฺสา** คาถาย **นิเทฺทโส กุหึ ทฎฺฐโพฺพ,** หารวิภงฺคสฺส อาทิมฺหิ อาจริเยน น วิภโตฺต, หารสมฺปาเต วา ปจฺจามสิตฺวา วิภโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพ กึ, อุทาหุ นยสมุฎฺฐาเน วา ปจฺจามสิตฺวา วิภโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพ กินฺติ ปุจฺฉติฯ **หารสมฺปาเต** ปจฺจามสิตฺวา วิภโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพติ วิสฺสชฺชนาฯ

หารสมฺปาเต ตสฺสา คาถาย นิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพติ อาจริเยน วุโตฺต, โส หารสมฺปาโต เทสนาหารสมฺปาตเภเทน โสฬสวิโธ, ‘‘ตตฺถ กตโม หารสมฺปาโต เทสนาหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมสฺมึ สุเตฺต สํวเณฺณตเพฺพ สํวณฺณนาภาเวน มยา วิภชิยมาโน หารสมฺปาตภูโต สํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหารสมฺปาโต นามาติ ตถา วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม เทสนาหารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ โสฬสวิเธ เทสนาหารสมฺปาตาทิเก หารสมฺปาเตฯ **กตโม** หารสมฺปาตภูโต สํวณฺณนาวิเสโส **เทสนาหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ

‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตน, มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จ;
ถินมิทฺธาภิภูเตน, วสํ มารสฺส คจฺฉตี’’ติฯ –

สุเตฺต **‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนาติ กิํเทสยตี’’**ติ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘ปมาทํ เทสยตี’’**ติอาทิสํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหารสมฺปาโต นามาติ วุตฺตํ โหติฯ คาถาโตฺถ **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๒) วิภโตฺตฯ โยชนโตฺถ ปน **อรกฺขิเตน จิเตฺตน** อรกฺขิตจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโล **มารสฺส** มจฺจุโน วสํ คจฺฉติฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน** วิปลฺลาเสน วิปลฺลาสสมงฺคี ปุคฺคโล มารสฺส วสํ คจฺฉติฯ **ถินมิทฺธาภิภูเตน** สสงฺขาริกจิเตฺตน กุสีตจิเตฺตน ตํจิตฺตสมงฺคี ปุคฺคโล **มารสฺส** กิเลสาทิมารสฺส วสํ คจฺฉตีติฯ

‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’ติ ปเทน เทสิตํ ตํ ปมาทธมฺมชาตํ กสฺส ปท’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตํ มจฺจุโน ปท’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติ อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน เทสิโต อโตฺถ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จาติ สุตฺตปฺปเทเสน เทสิโต อโตฺถ กถํ วิภโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เยน วิปลฺลาเสน ยทา อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ ปสฺสติ, ตทา ปวโตฺต โส วิปลฺลาโส ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิหตํ นามา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘โส ปน วิปลฺลาโส กิํลกฺขโณ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา **‘‘วิปรีตคฺคาหลกฺขโณ วิปลฺลาโส’’**ติ วุตฺตํฯ

วิปรีตคฺคาหลกฺขโณติ อสุภาทีนํเยว สุภาทิวิปรีตคฺคาหลกฺขโณ วิปลฺลาโส ‘‘วิปลฺลาสยตี’’ติ การิตโตฺถสมฺภวโตฯ กิํ วิปลฺลาโส วิปรีตคฺคาหลกฺขโณ? โส วิปลฺลาโส สญฺญํ วิปลฺลาสยติ, จิตฺตมฺปิ วิปลฺลาสยติ, ทิฏฺฐิมฺปิ วิปลฺลาสยติฯ อิติ ตโย ธเมฺม วิปลฺลาสยตีติ วิปลฺลาเสตพฺพานํ ติวิธตฺตา วิปลฺลาสาปิ ติวิธา โหนฺติฯ เตสุ สญฺญาวิปลฺลาโส มุทุโก ทุพฺพโล สุภาทิวเสน อุปฏฺฐิตาการคฺคหณมตฺตตฺตา, จิตฺตวิปลฺลาโส สญฺญาวิปลฺลาสโต พลวา สุภาทิวเสน อุปฏฺฐหนฺตานํ รูปกฺขนฺธาทีนํ สุภาทิวเสน สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา คหณโตฯ ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส สญฺญาวิปลฺลาสจิตฺตวิปลฺลาเสหิ พลวตโร, ยํ ยํ อารมฺมณํ สุภาทิอากาเรน อุปฏฺฐาติฯ ตํ ตํ อารมฺมณํ สสฺสตาทิวเสน อภินิวิสิตฺวา คหณโตฯ ตสฺมา สญฺญาวิปลฺลาโส ปฐมํ วุโตฺต, ตทนนฺตรํ จิตฺตวิปลฺลาโส, ตทนนฺตรํ ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส วุโตฺตฯ วิตฺถารโต ปน เอเกกสฺส สุภสุขอตฺตนิจฺจคฺคหณวเสน จตุพฺพิธตฺตา ทฺวาทสวิธา โหนฺติฯ

วิปลฺลาสา อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตเม วิปลฺลาสปวตฺติฏฺฐานวิสยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิมานิ อตฺตภาววตฺถูนิ วิปลฺลาสปวตฺติฏฺฐานวิสยานีติ ทเสฺสตุํ **‘‘โส กุหิํ วิปลฺลาสยติ จตูสุ อตฺตภาววตฺถูสู’’**ติ วุตฺตํฯ **จตูสุ** รูปกายเวทนาจิตฺตธมฺมสงฺขาเตสุ อตฺตภาววตฺถูสุ โส สโพฺพ วิปลฺลาโส สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิโย วิปลฺลาสยติฯ ‘‘กถํ สมนุปสฺสนฺตสฺส วิปลฺลาสยตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ โย ปุคฺคโล รูปํ วา อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ อตฺตานํ วา อตฺตโต สมนุปสฺสติ , อตฺตนิ รูปํ วา อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ รูปสฺมิํ อตฺตานํ วา อตฺตโต สมนุปสฺสติ, เอวํ ตสฺส สมนุปสฺสนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส วิปลฺลาโส รูปกาเย สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิโย วิปลฺลาสยติฯ เอเสว นโย เวทนาทีสุปิฯ

‘‘เตสุ รูปกายาทีสุ กตมํ กตมสฺส วิปลฺลาสสฺส วตฺถู’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เอวํ ปวตฺตมานสฺส วิปลฺลาสสฺส อิทํ อิมสฺส วตฺถูติ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ รูป’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ รูปาทีสุ จตูสุ **ปฐมํ วิปลฺลาสวตฺถุ รูปํ ‘‘อสุเภ สุภ’’**นฺติ เอวํ ปวตฺตมานสฺส วิปลฺลาสสฺส วตฺถุ โหตีติ วิภชิตฺวา คเหตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เอวํ ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติอาทิปฺปกาเรน วิปลฺลาสา จตุพฺพิธา ภวนฺติฯ

อิทํ อิมสฺส วตฺถูติ อาจริเยน วิภชิตฺวา ทสฺสิตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘เตสํ วิปลฺลาสานํ กตเม มูลการณธมฺมา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เทฺว ธมฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ จิตฺตสฺส สํกิเลสา, ตณฺหา จ อวิชฺชา จ – อิเม เทฺว ธมฺมา วิปลฺลาสานํ มูลการณภูตา ภวนฺติฯ

‘‘อิเม เทฺว ธมฺมา เอกโต วิปลฺลาสานํ มูลการณํ กึ โหนฺติ, อุทาหุ วิสุํ วิสุ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา วิสุํ วิสุํ วิภชิตุํ **‘‘ตณฺหานิวุต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อวิชฺชารหิตา ตณฺหา นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘ตณฺหาอวิชฺชานิวุต’’นฺติ วตฺตพฺพนฺติ? น, ตณฺหาย สาติสยปจฺจยตฺตาฯ สาติสยาย หิ ตณฺหาย อสุเภปิ ‘‘สุภ’’นฺติ, ทุเกฺขปิ ‘‘สุข’’นฺติ สมนุปสฺสนฺติฯ ‘‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จา’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘อวิชฺชานิวุต’’นฺติ วตฺตพฺพํ, กสฺมา ‘‘ทิฎฺฐินิวุต’’นฺติ วุตฺตนฺติ? อวิชฺชาย ทิฎฺฐิ ภวตีติ ทิฎฺฐิสีเสน อวิชฺชํ คเหตฺวา **‘‘ทิฎฺฐินิวุต’’**นฺติ วุตฺตํ, อวิชฺชานิวุตนฺติ อตฺโถ คเหตโพฺพฯ ‘‘อวิชฺชานิวุต’’นฺติ วุเตฺต ปน ทิฎฺฐิรหิตา อวิชฺชาปิ คหิตา สิยา, ทิฎฺฐิสหิตาย หิ อวิชฺชาย อนิเจฺจปิ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ, อนตฺตนิเยปิ ‘‘อตฺตา’’ติ สมนุปสฺสนฺติฯ

‘‘กถํ ตณฺหามูลโก วิปลฺลาโส ปวโตฺต, กถํ ทิฎฺฐิสหิตาวิชฺชามูลโก วิปลฺลาโส ปวโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย ทิฎฺฐิวิปลฺลาโส’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถาติ** เตสุ ตณฺหามูลกทิฎฺฐิสหิตาวิชฺชามูลเกสุฯ **ทิฎฺฐิวิปลฺลาโสติ** ทิฎฺฐิสหิตาวิชฺชามูลกวิปลฺลาโสฯ **อตีตํ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ** อทพฺพภูโตปิ ทพฺพภูโต วิย วุโตฺตฯ **ตณฺหาวิปลฺลาโสติ** ทิฎฺฐิสหิตตณฺหามูลโก วิปลฺลาโส **อนาคตํ รูปํ** ทิฎฺฐิภินนฺทนวเสน **อภินนฺทตีติ**ฯ เอวํ อตีตสมนุปสฺสนอนาคตาภินนฺทนเภเทน ปวตฺติวิเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘จิตฺตสฺส สํกิเลโส ตณฺหาอวิชฺชาเยว เทฺว ธมฺมา น โหนฺติ, อถ โข ทส กิเลสาปิ, กสฺมา เทฺวเยว วุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตณฺหา จ อวิชฺชา จ – อิเม เทฺวเยว ธมฺมา ปรมสาวชฺชสฺส วิปลฺลาสสฺส มูลการณตฺตาฯ **ตาหิ** ตณฺหาอวิชฺชาหิ วิสุชฺฌนฺตํ จิตฺตํ สเพฺพหิ กิเลเสหิ **วิสุชฺฌติ,** ตสฺมา จ วิเสสโต จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา โหนฺตีติ เทฺว ธมฺมา วุตฺตาฯ น หิ ตาสุ ตณฺหาอวิชฺชาสุ อรหตฺตมเคฺคน ปหีนาสุ โกจิ สํกิเลโส อปฺปหีโน นาม นตฺถีติฯ

‘‘วุตฺตปฺปการา ตณฺหาอวิชฺชา วุตฺตปฺปการานํ วิปลฺลาสานํเยว มูลการณํ โหนฺติ กึ, อุทาหุ สกลสฺส วฎฺฎสฺสาปิ มูลการณํ โหนฺติ กิ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา วุตฺตปฺปการา ตณฺหาอวิชฺชา วุตฺตปฺปการานํ มูลการณํ โหนฺติ ยถา, เอวํ สกลสฺส วฎฺฎสฺสาปิ มูลการณํ โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘เตส’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เยสํ ปุคฺคลานํ จิตฺตํ อรกฺขิตํ, มิจฺฉาทิฎฺฐิหตญฺจ โหติ, **เตสํ** ปุคฺคลานํฯ เยสํ อวิชฺชานีวรณานํ ตณฺหาสํโยชนานํ ปุพฺพโกฎิ น ปญฺญายติ, เตหิ อวิชฺชานีวรเณหิ ตณฺหาสํโยชเนหิ สํสาเร **สนฺธาวนฺตานํ สํสรนฺตานํ** ปุคฺคลานํ **สกึ นิรยํ** มารวสคมเนน สนฺธาวนํ สํสรณํ โหติ, **สกึ ติรจฺฉานโยนึ** สนฺธาวนํ สํสรณํ โหติ, **สกึ เปตฺติวิสยํ** สนฺธาวนํ สํสรณํ โหติ, **สกึ อสุรกายํ** สนฺธาวนํ สํสรณํ โหติ, **สกึ เทเว** สนฺธาวนํ สํสรณํ โหติ, **สกึ มนุเสฺส** สนฺธาวนํ สํสรณํ โหตีติ อโตฺถฯ

‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิหเตน จา’’ติ สุตฺตปฺปเทเสน เทสิโต อโตฺถ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘ถินมิทฺธาภิภูเตนาติ สุตฺตปฺปเทเสน เทสิโต อโตฺถ กถํ วิภโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ถินมิทฺธาภิภูเตนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จิตฺตสฺส** วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ยา **อกลฺลตา** อกมฺมนิยตา อตฺถิ, อิทํ อกลฺลตฺตํ อกมฺมนิยตฺตํ **ถินํ** นามฯ ยํ **กายสฺส ลีนตฺตํ** เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยลีนตฺตํ อตฺถิ, อิทํ กายสฺส ลีนตฺตํ **มิทฺธํ** นามาติ ถินมิทฺธสรูปเมว วุตฺตํฯ เตหิ ถินมิเทฺธหิ จิตฺตสฺส อภิภูตภาวาทิโก ปน สุวิเญฺญยฺยตฺตา น วุโตฺต, อวุเตฺตปิ เยสํ ปุคฺคลานํ จิตฺตํ ถินมิเทฺธหิ อภิภูตํ,

เตสํ ปุคฺคลานํ เตน จิเตฺตน จิตฺตสีเสน สํโยชเนน สํสาเร มารวสคมเนน สนฺธาวนํ สํสรณํ ปริโยสานสภาโว วิตฺถาเรตฺวา คเหตพฺโพฯ

‘‘วสํ มารสฺส คจฺฉตีติ สุตฺตปฺปเทเสน เทสิโต อโตฺถ กถํ วิภโตฺต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘วสํ มารสฺส คจฺฉตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กิเลสมารสฺสา**ติ กิเลโส ทานาทิปุเญฺญ มาเรติ นิวาเรตีติ อเตฺถน **มาโร**ติ กิเลสมาโรฯ อิมินา กิเลสมารํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา อภิสงฺขารมารขนฺธมารมจฺจุมารา จ คหิตา, **จ**-สเทฺทน วา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **สตฺตมารสฺสา**ติ เทวปุตฺตมารสฺสฯ อถ วา ‘‘เทวปุตฺตมารสฺสา’’ติ อวตฺวา ‘‘สตฺตมารสฺสา’’ติ วุตฺตตฺตา โย โย ราชโจราทิโก ทานาทีนิ วา อิสฺสริยโภคาทีนิ วา มาเรติ, โส โส ราชโจราทิโกปิ คหิโต, ตสฺมา ยสฺส กสฺสจิ สตฺตมารสฺสาติ อโตฺถฯ **วส**นฺติ อิจฺฉํ โลภํ อธิปฺปายํ รุจิํ อากงฺขํ อาณํ อาณตฺติํฯ **คจฺฉตี**ติ อุปคจฺฉติ อุเปติ อนุวตฺตติ อนุคจฺฉติ นาติกฺกมตีติ อโตฺถฯ ‘‘กสฺมา วสํ คจฺฉตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โส หี’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ โย สโตฺต อรกฺขิตจิเตฺตน จ มิจฺฉาทิฎฺฐิหตจิเตฺตน จ ถินมิทฺธาภิภูตจิเตฺตน จ สมนฺนาคโต โหติ, **โส** สโตฺต อวิชฺชานีวรณาทีหิ **นิวุโต** หุตฺวา สํสาราภิมุโข **หิ** ยสฺมา โหติ, น วิสงฺขาราภิมุโข, ตสฺมา มารสฺส วสํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

‘‘อรกฺขิเตนาติอาทิกสฺส ยสฺส สุตฺตสฺส อโตฺถ วิภโตฺต, เตน ‘อรกฺขิเตนา’ติอาทิเกน สุเตฺตน กิตฺตกานิ สจฺจานิ เทสิตานี’’ติวตฺตพฺพตฺตา **‘‘อิมานิ ภควตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อรกฺขิเตนา’’ติอาทิสุเตฺตน ภควตา อิมานิ เทฺว สจฺจานิ เทสิตานิ ทุกฺขํ, สมุทโย จาติฯ กถํ เทสิตานิ? อภิธมฺมนิสฺสิตาย กถาย เจว สุตฺตนฺตนิสฺสิตาย กถาย จ เทสิตานิฯ ตาสุ กถาสุ อภิธมฺมนิสฺสิตาย กถาย เทสิเต สติ ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติ อิมินา ปเทน อรกฺขิตํ รตฺตมฺปิ จิตฺตํ, อรกฺขิตํ ทุฎฺฐมฺปิ จิตฺตํ, อรกฺขิตํ มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ ภควตา เทสิตํ ญาปิตํฯ ตตฺถ รตฺตจิตฺตํ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทวเสน อฎฺฐวิธํ, ทุฎฺฐจิตฺตํ ปฎิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทวเสน ทุพฺพิธํ, มูฬฺหจิตฺตํ โมมูหจิตฺตุปฺปาทวเสน ทุพฺพิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิเมสญฺหิ จิตฺตุปฺปาทานํ วเสน ยา จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ อคุตฺติ อนารกฺขา อุปฺปนฺนา, ตาย อคุตฺติยา อนารกฺขาย จิตฺตํ อรกฺขิตํ โหติ ผลูปจาเรนาติฯ

‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิหเตนา’’ติ อิมินา ปเทน มิจฺฉาทิฎฺฐิสํสฎฺฐํ จิตฺตํ เทสิตํ, ตํ ทิฎฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทวเสน จตุพฺพิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา สํสฎฺฐภาเวน มิจฺฉาทิฎฺฐิวสานุคตตฺตา มิจฺฉาทิฎฺฐิหตํ นามาติฯ ‘‘ถินมิทฺธาภิภูเตนา’’ติ อิมินา ปเทน ถินมิเทฺธน สํสฎฺฐํ จิตฺตํ เทสิตํ, ตํ สสงฺขาริกจิตฺตุปฺปาทวเสน ปญฺจวิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ ถินมิเทฺธน สํสฎฺฐภาเวน ถินมิทฺธวสานุคตตฺตา ถินมิทฺธาภิภูตํ นามาติ เอวํ เย ทฺวาทสากุสลา **จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ** ‘‘กตเม ธมฺมา อกุสลา? ยสฺมิํ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๓๖๕) วิตฺถารโต วตฺตพฺพา, เต ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาทา ตีหิ ปเทหิ ภควตา เทสิตาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘มารสฺสา’’ติ ปเทน ปญฺจ มารา คหิตาฯ เตสุ กิเลสมาโร ‘‘จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, อฎฺฐ นีวรณา, ทส กิเลสา’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๒ อาทโย) เทสิโตฯ อภิสงฺขารมาโร ปน ‘‘กุสลา เจตนา (วิภ. ๒๒๖) อกุสลา เจตนา (วิภ. ๒๒๖) กุสลํ กมฺมํ อกุสลํ กมฺม’’นฺติอาทินา เทสิโตฯ ขนฺธมาโร ปน ‘‘อตฺตภาโว ปญฺจกฺขนฺธา’’ติอาทินา เทสิโตฯ มจฺจุมาโร ปน ‘‘จุติ จวนตา’’ติอาทินา (วิภ. ๑๙๓) เทสิโตฯ เอวํ ตาเวตฺถ อภิธมฺมนิสฺสิตาย กถาย เทสิโต อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

สุตฺตนฺตนิสฺสิตาย ปน กถาย เทสิเต สติ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหติ อนุพฺยญฺชนคฺคาหี, ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ, ตสฺส สํวราย น ปฎิปชฺชติ, น รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย น

สํวรํ อาปชฺชติ…เป…. โสตินฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชติ… ฆานินฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชติ… ชิวฺหินฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชติ… กายินฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชติ… มนินฺทฺริเย น สํวรํ อาปชฺชตี''ติ (ม. นิ. ๑.๓๔๗) เอวํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ยํ ฉทฺวาริกจิตฺตํ วุตฺตํ, ตํ ฉทฺวาริกจิตฺตํ ''อรกฺขิเตน จิเตฺตนา''ติ อิมินา ปเทน เทสิตํฯ ยา มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ปุพฺพนฺตกปฺปนวเสน วา อปรนฺตกปฺปนวเสน วา ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปนวเสน วา มิจฺฉา อภินิวิสนฺตสฺส อโยนิโส อุมฺมุชฺชนฺตสฺส ''สสฺสโต โลโก''ติ วา ''อสสฺสโต โลโก''ติ วา ''น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา''ติ วา อุปฺปนฺนา, ตาหิ ทิฏฺฐีหิ วา, ยา จ ทิฏฺฐิโย ''อิมา จตฺตาโร สสฺสตวาทา…เป…. ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา''ติ **พฺรหฺมชาลสุตฺตา**ทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๐ อาทโย) วุตฺตา, ตาหิ ทิฏฺฐีหิ วา สมฺปยุตฺตํ ยํ จิตฺตํ ''มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จา''ติ อิมินา ปเทน เทสิตํฯ

''ถินํ นาม จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตา, มิทฺธํ นาม เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส อกมฺมญฺญตา''ติ วา ''ถินํ อนุสฺสาหสํสีทนํ, มิทฺธํ อุสฺสาหสตฺติวิฆาโต''ติ วา ยานิ ถินมิทฺธานิ วุตฺตานิ, เตหิ ถินมิเทฺธหิ ยํ จิตฺตํ อภิภูตํ อโชฺฌตฺถฏํ, ตํ จิตฺตํ ''ถินมิทฺธาภิภูเตนา''ติ อิมินา ปเทน เทสิตํฯ

''วโส นาม อิจฺฉา โลโภ อธิปฺปาโย รุจิ อากงฺขา อาณา อาณตฺตี''ติ โย วโส วุโตฺต, โส วโส ''วส''นฺติ อิมินา ปเทน เทสิโตฯ ''ปญฺจ มารา – ขนฺธมาโร อภิสงฺขารมาโร มจฺจุมาโร เทวปุตฺตมาโร กิเลสมาโร''ติ โย มาโร วุโตฺต, โส มาโร ''มารสฺสา''ติ อิมินา เทสิโตฯ ''คจฺฉติ, อุปคจฺฉติ, อุเปติ, อนุวตฺตติ, อนุคจฺฉติ, นาติกฺกมตี''ติ โย ปุคฺคโล วุโตฺต, โส ปุคฺคโล ''คจฺฉตี''ติ อิมินา เทสิโตติฯ เอวํ เทสิเตสุ ธเมฺมสุ อกุสลา สมุทยสจฺจํ, ''วสํ มารสฺส คจฺฉตี''ติ อิมินา ปเทน เย ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญโตฺต ปุคฺคโล วุโตฺต, เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติ เทฺว สจฺจานิ เทสิตานิฯ ''กิมตฺถาย เทฺว สจฺจานิ เทสิตานี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''เตสํ ภควา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตสํ** ทฺวินฺนํ สจฺจานํ **ปริญฺญาย จ ปหานาย จ** ''อรกฺขิเตนา''ติอาทิ **ธมฺมํ ภควา เทเสติ,** ตานิ เทฺว สจฺจานิ ''อรกฺขิเตนา''ติอาทิเกน ญาเปตีติ อโตฺถฯ

''เตสุ ทฺวีสุ สเจฺจสุ กสฺส สจฺจสฺส ปริญฺญาย, กสฺส สจฺจสฺส ปหานาย เทเสตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย, สมุทยสฺส ปหานายา''**ติ วุตฺตํฯ ''ปริญฺญาปหาเนหิ กตมานิ สจฺจานิ เทสิตานี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เยน จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เยน** อรหตฺตมเคฺคน ปริชานาติ, **เยน** อรหตฺตมเคฺคน ปชหติ จ, **อยํ** อรหตฺตมโคฺค มคฺคสจฺจํ นามฯ **ยํ** นิพฺพานธมฺมํ อารพฺภ ตณฺหาย, อวิชฺชาย จ ปหานํ ชาตํ, **อยํ** นิพฺพานธโมฺม **นิโรโธ** นิโรธสจฺจํ นามาติฯ เอวํ จตฺตาริ สจฺจานิ ภควตา เทสิตานิฯ

''จตุนฺนํ สจฺจานํ เทสิตภาโว เกน วิญฺญาตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ สมุทยสเจฺจน อสฺสาโท คหิโต, ทุกฺขสเจฺจน อาทีนโว คหิโต, มคฺคสจฺจนิโรธสเจฺจหิ นิสฺสรณํ คหิตํ, สมุทยปฺปหานวเสน สพฺพคติปชหนํ ชาตํ, สพฺพคติปชหนํ ผลนฺติ คหิตํฯ เยน รกฺขิตจิตฺตตาทิเกน สพฺพคติปชหนํ ชาตํ, โส รกฺขิตจิตฺตตาทิโก อุปาโยติ คหิโต, อรกฺขิตจิตฺตตาทิกสฺส ปฏิเสธนมุเขน รกฺขิตจิตฺตตาทิกสฺส นิโยชนํ ภควโต อาณตฺตีติ คหิตนฺติ เทสนาหาเรน นานาสุเตฺตสุ ทสฺสิตา อสฺสาทาทโย ''อรกฺขิเตนา''ติอาทิเก เอกสฺมิํเยว สุเตฺต นีหริตฺวา ทสฺสิตาฯ

''อสฺสาทาทีนํ นีหริตฺวา ทสฺสิตภาโว เกน วิญฺญาตโพฺพ สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นานาสุเตฺตสุ อสฺสาทาทโย นีหริตฺวา ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหารวิภโงฺค นามฯ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน เอกสฺ

มิํเยว สุเตฺต อสฺสาทาทโย นีหริตฺวา ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส เทสนาหารสมฺปาโต นามาติ วิเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘เอตฺตโกว เทสนาหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต เทสนาหารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เอเกกสฺมิํเยว สุเตฺต อสฺสาทาทโย เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เทสนาหารสมฺปาเตน นีหริตฺวา ยถารหํ ทสฺสิตา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เทสนาหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คหิโตฯ

อิติ เทสนาหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๒. วิจยหารสมฺปาตวิภาวนา

๕๓. เยน เทสนาหารสมฺปาเตน อสฺสาทาทโย อาจริเยน วิภตฺตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, โส เทสนาหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม วิจยหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม วิจโย หารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ เทสนาหารสมฺปาตาทีสุ โสฬสสุ หารสมฺปาเตสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **วิจยหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ อิเมสุ ธเมฺมสุ อยํ ธโมฺม เยน สํวณฺณนาวิเสเสน วิจยิตโพฺพ, โส สํวณฺณนาวิเสโส วิจยหารสมฺปาโต นามาติ นิยเมตฺวา วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ ตณฺหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘เอวํ เทสนาหารสมฺปาตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิจยหารสมฺปาตํ ทเสฺสโนฺต ยสฺมา เทสนาหารปทตฺถวิจโย วิจยหาโร, ตสฺมา เทสนาหาเร วิปลฺลาสเหตุภาเวน นิทฺธาริตาย ตณฺหาย กุสลาทิวิภาคปวิจยมุเขน วิจยหารสมฺปาตํ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ ตณฺหา ทุวิธา’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๓) –

วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติอาทิสุตฺตเตฺถ เทสนาหารสมฺปาเตน สํวณฺณิเต อกุสลธเมฺม ‘‘ตณฺหา’’ติ นิทฺธาริตา สพฺพตณฺหาฯ **กุสลาปี**ติ จตุภูมเก กุสเล อุทฺทิสฺส ปวตฺตา ตณฺหาปิฯ **อกุสลาปี**ติ อกุสลธเมฺม อุทฺทิสฺส ปวตฺตา ตณฺหาปีติ ทุวิธา โหตีติ วิจยิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **ฏีกายํ** – ‘‘กุสลธมฺมารมฺมณาติ กุสลธเมฺม อุทฺทิสฺส ปวตฺตมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เตสํ อารมฺมณปจฺจยตํ, อิธ ‘กุสลา ธมฺมา’ติ โลกุตฺตรธมฺมานมฺปิ อธิเปฺปตตฺตา’’ติฯ

‘‘กุสลา ตณฺหา กิํคามินี, อกุสลา ตณฺหา กิํ คามินี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อกุสลา สํสารคามินี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘กตโม กุสลากุสลตณฺหานํ วิเสโส’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อกุสลา สํสารคามินี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ตณฺหา นาม สํสารคามินี โหตุ, กถํ อปจยคามินี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ปหานตณฺหา’’**ติ วุตฺตํ, ปหานสฺส เหตุภูตา ตณฺหา **ปหานตณฺหา**ติ อโตฺถ, ปหาตพฺพตณฺหํ อาคมฺม ยํ ปหานํ ปวเตฺตตพฺพํ, เตน ปวเตฺตตเพฺพน ปหาเนน อปจยํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘กิํ ปน ตณฺหาเยว กุสลากุสลาติ ทุพฺพิธา, อุทาหุ อโญฺญปิ กุสลากุสลาติ ทุพฺพิโธ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘มาโนปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กตโม มาโน กุสโล, กตโม มาโน อกุสโล’’ติ

ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ยํ มานํ นิสฺสาย มานํ ปชหติ, อยํ มาโน กุสโลฯ โย ปน มาโน ทุกฺขํ นิพฺพตฺตยติ, อยํ มาโน อกุสโล**’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยํ มานํ...เป.... กุสโล**ติ ยํ มานํ นิสฺสาย อุปนิสฺสาย ปหานํ ปวตฺติตํ, เตน ปหาเนน สนฺตาเน อุปฺปชฺชนารหํ มานํ ปชหติ, อยํ อุปนิสฺสยปจฺจยภูโต มาโน ผลูปจาเรน กุสโลฯ **โย ปน...เป.... อกุสโล**ติ โย ปน มาโน ปรหึสนาทิวเสน ปวตฺตมาโน หุตฺวา อตฺตโน จ ปรสฺส จ ทุกฺขํ นิพฺพตฺตยติ, อยํ มาโน อกุสโลติ วิจยิตฺวา เวทิตพฺโพฯ

‘‘สํสาราปจยคามินีสุ ตาสุ ตณฺหาสุ กตมา อปจยคามินี ตณฺหา กุสลา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘กุสลา’’ติ วุตฺตาย ตณฺหาย สรูปํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ยํ เนกฺขมฺมสิต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ สํสาราปจยคามินีสุ ตณฺหาภูตาสุ กุสลากุสลาสุฯ อยํ ตณฺหา กุสลาติ สมฺพนฺโธฯ **“อริยา** ปุคฺคลา **สนฺตํ อายตนํ ยํ** อริยผลธมฺมํ สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรนฺติ, **ตํ อายตนํ** อริยผลธมฺมํ อหํ กุทาสฺสุ สจฺฉิกตฺวา วิหริสฺส’’นฺติ ปตฺถยนฺตสฺส **ตสฺส** กุลปุตฺตสฺส ตสฺมึ อริยผเล **ปิหา** อุปฺปชฺชติ, ปิหาปจฺจยา ยํ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ โทมนสฺสํ **“เนกฺขมฺมสิต”**นฺติ วุจฺจติฯ อยํ อริยผเล ปิหาสงฺขาตา ตณฺหา กุสลา อนวชฺชา อนวชฺชอริยผลธมฺมํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตาติ วิจยิตพฺพํฯ

‘‘กถํ ปวตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ราควิราคา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา **ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ** ปตฺตพฺพาฯ **ตทารมฺมณา** ตํ เจโตวิมุตฺตึ อาคมฺม ปวตฺตา ตณฺหา **กุสลา** อนวชฺชา, ยา **อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ** ปตฺตพฺพา, ตทารมฺมณา ตํ ปญฺญาวิมุตฺตึ อาคมฺม ปวตฺตา ตณฺหา กุสลา อนวชฺชาติ วิจยิตพฺพาฯ ตาย ปญฺญาวิมุตฺติยา วเสน ภควตา –

> ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
> สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
> ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติฯ (อุทา. ๓๒; เนตฺติ. ๓๑, ๖๕, ๗๘) –

คาถายํ ‘‘สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติ ปทํ วุตฺตํ, ‘‘ตสฺสา ปญฺญาวิมุตฺติยา โย ปวิจโย กาตโพฺพ, กตโม โส ปวิจโย’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺสา โก ปวิจโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตสฺสา** ปญฺญาวิมุตฺติยา โก ปวิจโยติ เจ ปุเจฺฉยฺย ‘‘อฏฺฐ มคฺคงฺคานิ – สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธี’’ติ ปวิจโย เวทิตโพฺพฯ ‘‘โส ปวิจโย กตฺถ ทฏฺฐโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“โส กตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส** ปญฺญาวิมุตฺติยา ปวิจโย **กตฺถ** กสฺมึ ธเมฺม ทฏฺฐโพฺพติ ปุจฺฉติฯ จตุเตฺถ ฌาเน **ปารมิตาย** อุกฺกํสคตาย จตุตฺถชฺฌานภาวนาย โส ปวิจโย ทฏฺฐโพฺพฯ

‘‘จตุเตฺถ ฌาเน ปารมิตายา’’ติ วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“จตุเตฺถ หิ ฌาเน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โย โส จตุตฺถชฺฌานลาภี ปุคฺคโล จตุเตฺถ ฌาเน ปริสุทฺธํ ปริโยทาตํ อนงฺคณํ วิคตูปกฺกิเลสํ มุทุกมฺมนิยํ ฐิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ, อิติ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ ภาวยติ, **โส** จตุตฺถชฺฌานลาภี ปุคฺคโล **ตตฺถ** จตุเตฺถ ฌาเน อฏฺฐวิธํ วิชฺชาจรณํ อธิคจฺฉติฯ กตมํ อฏฺฐวิธํ? ฉ อภิญฺญา, เทฺว จ วิเสเส วา อธิคจฺฉตีติ โยชนาฯ อิทฺธิวิธาทโย ปญฺจ, โลกิยาภิญฺญา เจว อรหตฺตมคฺคปญฺญา จาติ **ฉ อภิญฺญา**ฯ มโนมยิทฺธิ เจว วิปสฺสนาญาณญฺจาติ **เทฺว จ วิเสสา** โหนฺติฯ

‘‘ตํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ กุโต ปริสุทฺธํ…เป…. กุโต อาเนญฺชปฺปตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตํ จิตฺตํ ยโต ปริสุทฺธ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ จิตฺตํ **ยโต** อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาวโต **ปริสุทฺธํ, ตโต** อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาวโต **ปริโยทาตํ** โหติฯ สุขาทีนํ ปจฺจยฆาเตน **ยโต** วีตราคาทิอนงฺคณภาวโต **อนงฺคณํ, ตโต** วีตราคาทิอนงฺคณภาวโต **วิคตูปกฺกิเลสํฯ ยโต** สุภาวิตภาวโต **มุทุ, ตโต** สุภาวิตภาวโต **กมฺมนิยํฯ ยโต** ปริสุทฺธาทีสุ ฐิตภาวโต **ฐิตํ, ตโต** ปริสุทฺธาทีสุ ฐิตภาวโต **อาเนญฺชปฺปตฺตํ** โหตีติปิ โยชนา ยุตฺตา **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๓) ยุคฬโต อาคตตฺตาฯ สทฺธาวีริยสติสมาธิปญฺญาโอภาเสหิ ปริคฺคหิตภาวโต **อาเนญฺชปฺปตฺตํ**ฯ สทฺธาย หิ ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปฏิปเกฺข อสฺสทฺธิเย น อิญฺชติ น จลติ, วีริเยน ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปฏิปเกฺข โกสเชฺช น อิญฺชติ, สติยา ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปฏิปเกฺข ปมาเท น อิญฺชติ, สมาธินา ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปฏิปเกฺข อุทฺธเจฺจ น อิญฺชติ, ปญฺญาย ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปฏิปกฺขาย อวิชฺชาย น อิญฺชติ, โอภาสคตํ จิตฺตํ กิเลสนฺธกาเร น อิญฺชติฯ อิติ อิเมหิ ฉหิ ธเมฺมหิ ปริคฺคหิตํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติฯ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตตฺตา จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ ฉนฺนํ อภิญฺญาญาณานญฺจ มโนมยิทฺธิวิปสฺสนาญาณานญฺจ อธิคมูปาโย โหติ, ตสฺมา โส ปญฺญาวิมุตฺติปริจโย จตุตฺถชฺฌาเน ทฏฺฐโพฺพเยวาติ สเงฺขปโตฺถฯ วิตฺถารโต ปน **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๓) ‘‘ตตฺถ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวนา’’ติอาทินา วา ‘‘อปโร นโย’’ติอาทินา วา วุโตฺตเยวาติ อเมฺหหิ น วุโตฺตฯ

‘‘เยสํ ราคาทิองฺคณานํ อภาเวน อนงฺคณํ, เยสํ อภิชฺฌาทิอุปกฺกิเลสานํ อภาเวน วิคตูปกฺกิเลสํ, ยาย จิตฺตสฺส ฐิติยา อภาเวน ฐิตํ, อิญฺชนาย อภาเวน อาเนญฺชปฺปตฺตํ, เต ราคาทิองฺคณาทโย กตมาย ปกฺขา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ องฺคณา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ราคาทิองฺคณาทีสุ **องฺคณา** จ ราคาทิองฺคณา จ **อุปกฺกิเลสา** อภิชฺฌาทิอุปกฺกิเลสา จ สนฺติ, **ตทุภยํ** ราคาทิองฺคณอภิชฺฌาทิอุปกฺกิเลสทฺวยํ **ตณฺหาปโกฺข** ราคาทิองฺคณานํ ตณฺหาสภาวตฺตา, อภิชฺฌาทิอุปกฺกิเลสานญฺจ ตณฺหาย อนุโลมตฺตาฯ ยา **อิญฺชนา** ผนฺทนา ยา จ จิตฺตสฺส **อฏฺฐิติ** อนวฏฺฐานํ อตฺถิ, **อยํ** อิญฺชนา อฏฺฐิติ **ทิฏฺฐิปโกฺข** อิญฺชนาย จ อฏฺฐิติยา จ มิจฺฉาภินิเวสเหตุภาวโตติ ปวิจโย กาตโพฺพฯ

‘‘กึ ปน จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตตฺตาเยว ฉนฺนํ อภิญฺญาญาณานญฺจ **มโนมยิทฺธิวิปสฺสนาญาณานญฺจ อธิคมูปาโย โหตี”ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา “จตฺตาริ อินฺทฺริยานี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตสฺส จตุตฺถชฺฌานลาภิโน, ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อิติ จตฺตารินฺทฺริยานิ จตุตฺถชฺฌาเน นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺส จตุตฺถชฺฌานลาภิโน อุเปกฺขินฺทฺริยํ อวสิฏฺฐํ ภวติ, ตสฺมาปิ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ วุตฺตปฺปการานํ อฏฺฐนฺนํ ญาณานํ อธิคมูปาโย โหติ, โส จ อธิคมูปายภาโว จิณฺณวสีภาวเสฺสว ภเวยฺย, กถํ จตุตฺถชฺฌานมตฺตลาภิโน จิณฺณวสีภาโว สิยา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา โส จตุตฺถชฺฌานลาภี จตุตฺถชฺฌาเนเยว อฏฺฐตฺวา อรูปสมาปตฺติโยปิ **เอวํ กตฺวา นิพฺพเตฺตติ ภาเวติ, ตสฺมา จิณฺณวสีภาโว โหตีติ ทเสฺสตุํ “โส อุปริมํ สมาปตฺติ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๕๓) วิตฺถารโต วุโตฺต, ตสฺมา โยชนมตฺตํ กริสฺสามฯ

โส รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานลาภี โยคาวจโร รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติโต **อุปริมํ** อากาสานญฺจายตน**สมาปตฺตึ สนฺตโต** สนฺตตรโต มนสิ กโรติฯ ยถาวุตฺตํ อุปริมํ สมาปตฺตึ สนฺตโต **มนสิ กโรโต ตสฺส** จตุตฺถชฺฌานลาภิโน โยคาวจรสฺส จตุตฺถชฺฌาเน **สญฺญา** สญฺญาปธานา สมาปตฺติ โอฬาริกา วิย หุตฺวา สณฺฐหติ, ปฏิฆสญฺญา จ **อุกฺกณฺฐา** อนภิรติ หุตฺวา สณฺฐหติ, **โส** ยถาวุเตฺตน วิธินา มนสิ กโรนฺโต โยคาวจโร **สพฺพโส** นิรวเสสโต รูป

สญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา ‘‘อากาสํ อนนฺต’’นฺติ มนสิ กตฺวา ปวตฺตมานํ **อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ** สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ **รูปสญฺญา** รูปาวจรสญฺญา ปญฺจวิธ**อภิญฺญาภินีหาโร** โหติฯ **นานตฺตสญฺญา** นานารมฺมเณสุ **โวกาโร** อกุสโล ปวตฺตติฯ เอวํ รูปาวจรชฺฌาเน อาทีนวทสฺสี หุตฺวา ตา รูปสญฺญานานตฺตสญฺญาโย อารมฺมเณ สมติกฺกมติ, **อสฺส** โยคาวจรสฺส ปฏิฆสญฺญา จ อพฺภตฺถํ คจฺฉติฯ **เอวํ** อิมินา วุตฺตนเยน สมติกฺกเมน **สมาหิตสฺส,** สนฺตวุตฺตินา อรูปาวจรสมาธินา **สมาหิตสฺส** โยคาวจรสฺส **โอภาโส** รูปาวจรชฺฌาโนภาโส อนฺตรธายติฯ **รูปานํ** กสิณรูปานํ ฌานจกฺขุนา ทสฺสนญฺจ อนฺตรธายตีติ โยชนาฯ

‘‘เยน สมาธินา สมาหิตสฺส, สมาหิตสฺส โอภาโส จ รูปานํ ทสฺสนญฺจ อนฺตรธายติ, โส สมาธิ กิตฺตเกหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต, กถํ ปจฺจเวกฺขิตพฺโพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส สมาธี’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **โส สมาธี**ติ เยน รูปารูปาวจรสมาธินา สมาหิโต, โส ทุวิโธปิ สมาธิ อนภิชฺฌาพฺยาปาทวีริยารเมฺภหิ ตีหิ อุปการกเงฺคหิ จ ปสฺสทฺธิสตีหิ ทฺวีหิ ปริกฺขารเงฺคหิ จ อวิกฺขิเตฺตน เอเกน สภาวเงฺคน จ ฉหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคโตติ **ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ** ปุนปฺปุนํ จิเนฺตตโพฺพ สลฺลเกฺขตโพฺพ ฯ ‘‘กถํ กตฺถ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อนภิชฺฌาสหคตํ เม มานสํ สพฺพโลเก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เตสุ ฉสุ อเงฺคสุ กิตฺตโก สมโถ, กิตฺตกา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา เอตฺตโก สมโถ, เอตฺตกา วิปสฺสนาติ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ ยญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๔. ‘‘ปญฺญาวิมุตฺตี’’ติ วุตฺตสฺส อรหตฺตผลสฺส สมาธิสฺส สมถวิปสฺสนาสงฺขาตา ปุพฺพภาคปฏิปทา สมาธิมุเขน อาจริเยน วิภตฺตา, ‘‘ตาย ปฏิปทาย ลภิตโพฺพ อรหตฺตผลสมาธิ กิตฺตเกน เวทิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส สมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพ’’**ติ วุตฺตํฯ โย อรหตฺตผลสมาธิ สมถวิปสฺสนาปฏิปทาย ลภิตโพฺพ, โส อรหตฺตผลสมาธิ **ปญฺจวิเธน** ญาณทสฺสเนน เวทิตโพฺพฯ

‘‘กถํ ปญฺจวิธญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อยํ สมาธี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยํ** อรหตฺตผลสมาธิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ผลสมาปตฺติสุขตฺตา **ปจฺจุปฺปนฺนสุโข** โหติ, **อิติ** ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส **อสฺส** อรหโต ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติฯ **อยํ** อรหตฺตผลสมาธิ อายตึ สมาปชฺชิตพฺพสฺส อรหตฺตผลสมาธิสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยตฺตา **อายตึ สุขวิปาโก** โหติ, **อิติ** ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส…เป.… ภวติฯ **อยํ** อรหตฺตผลสมาธิ กิเลสอรีหิ อารกตฺตา **อริโย,** กามามิสวฏฺฏามิสโลกามิสานํ อภาวโต **นิรามิโส** จ โหติ, **อิติ** ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส…เป.… ภวติฯ **อยํ** อรหตฺตผลสมาธิ อกาปุริเสหิ สมฺมาสมฺพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกพุเทฺธหิ เสวิตพฺพตฺตา **อกาปุริสเสวิโต** โหติ, **อิติ** ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส…เป.… ภวติฯ **อยํ** อรหตฺตผลสมาธิ องฺคสนฺตกิเลสทรถสนฺตตฺตา **สโนฺต เจว** ทิวสมฺปิ สมาปชฺชนฺตสฺส อติตฺติกรณโต **ปณีโต จ** ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลเสน อรหตา ปุคฺคเลน ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธ จ** อรหตฺตมคฺคสมาธิสงฺขาเตน เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคโต จ** สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อธิคตตฺตา, นีวรณาทิปจฺจนีกธเมฺม นิคฺคยฺห อนธิคตตฺตา, อเญฺญ กิเลเส วาเรตฺวา อนธิคตตฺตา, อรหตฺตมคฺคผลภาเวเนว ปวตฺตตฺตา **นสสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต** โหติ, **อิติ** ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส **อสฺส** อรหโต ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวตีติ ปญฺจวิเธน ญาณทสฺสเนน โส อรหตฺตผลสมาธิ วิจยิตฺวา เวทิตโพฺพติฯ

‘‘ปจฺจุปฺปนฺนสุขาทีสุ สมาธีสุ กิตฺตโก สมโถ, กิตฺตกา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย จ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมโถ, วิปสฺสนา**ติ จ อรหตฺตผลสมถวิ

ปสฺสนาว อธิเปฺปตา, น ปุพฺพภาคสมถวิปสฺสนาติฯ อรหตฺตผลสมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพติ อาจริเยน วุโตฺต, ‘‘ตสฺส อรหตฺตผลสมาธิสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทายํ วุโตฺต สมาธิ กิตฺตเกน เวทิตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส สมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพ’’**ติ วุตฺตํฯ โย รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสมาธิ ปุพฺพภาคปฏิปทายํ วุโตฺต, โส รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสมาธิ ปญฺจวิเธน ปกาเรน เวทิตโพฺพฯ ‘‘กตเมนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ปีติผรณตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปญฺญา **ปีติผรณตา** โหติฯ ปฐมทุติยตติยชฺฌาเนสุ ปญฺญา **สุขผรณตา** โหติฯ จตุตฺถชฺฌาเน เจโตปริยปญฺญา **เจโตผรณตา** โหติฯ ทิพฺพจกฺขุปญฺญา **อาโลกผรณตา** โหติฯ ฌานํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปวตฺตมานปญฺญา **ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํ** โหติฯ อิติ ปญฺจวิเธน ปญฺญาปกาเรน วิจยิตฺวา เวทิตโพฺพติฯ ‘‘เตสุ ปญฺจวิเธสุ ปกาเรสุ กิตฺตโก สมโถ, กิตฺตกา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย จ ปีติผรโณ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๕. สมฺปโยควเสน สมาธิ อาจริเยน วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กถํ อารมฺมณวเสน วิภโตฺต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ทส กสิณายตนานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิเมหิ ทสหิ อารมฺมเณหิ กสิเณหิปิ สมาธิ วิจินิตฺวา เวทิตโพฺพติฯ ‘‘เตสุ ทสสุ กิตฺตโก สมโถ, กิตฺตกา วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กสิณ**นฺติ จ กสิณมณฺฑลมฺปิ ปริกมฺมมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตมฺปิ ตสฺมิํ ปฏิภาคนิมิเตฺต อุปฺปนฺนชฺฌานมฺปิ วุจฺจติ, อิธ ปน สสมฺปยุตฺตชฺฌานเมว อธิเปฺปตํฯ

‘‘กิํ ปน วุตฺตปฺปกาโร สมาธิเยว สมถวิปสฺสนาย โยเชตโพฺพ, อุทาหุ อโญฺญปิ โยเชตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา สติปฏฺฐานาทิปุพฺพภาคปฏิปทาเภเทน อเนกเภทภิโนฺน นิรวเสโส อริยมโคฺคปิ วิจยิตฺวา โยเชตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ สโพฺพ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอว**นฺติ มยา วุตฺตนเยน วุตฺตนยานุสาเรน **สโพฺพ** นิรวเสโส สติปฏฺฐานาทิปุพฺพภาคปฏิปทาเภเทน อเนกเภทภิโนฺน **อริโย มโคฺค** โยเชตโพฺพฯ กถํ? **เยน เยน** อนภิชฺฌาทิ**อากาเรน** ปจฺจุปฺปนฺนสุขตาทิอากาเรน สมาธิ มยา วุโตฺต, **เตน เตน** อนภิชฺฌาทิอากาเรน ปจฺจุปฺปนฺนสุขตาทิอากาเรน โย โย อริยมโคฺค สมเถน โยเชตุํ สมฺภวติ, โส โส อริยมโคฺค สมเถน วิจยิตฺวา โยชยิตโพฺพฯ โย โย อริยมโคฺค วิปสฺสนาย โยเชตุํ สมฺภวติ, โส โส อริยมโคฺค วิปสฺสนาย โยชยิตฺวา โยชยิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

‘‘เยหิ สมถาธิฏฺฐาเนหิ วิปสฺสนาธเมฺมหิ โยชยิตโพฺพ, เต สมถาธิฏฺฐานา วิปสฺสนาธมฺมา กตเมหิ ธเมฺมหิ สงฺคหิตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เต ตีหิ ธเมฺมหิ สงฺคหิตา อนิจฺจตาย ทุกฺขตาย อนตฺตตายา’’**ติ วุตฺตํ, เต สมถาธิฏฺฐานา วิปสฺสนาธมฺมา ‘‘อนิจฺจตาย ปญฺญาย ทุกฺขตาย ปญฺญาย อนตฺตตาย ปญฺญายา’’ติ ตีหิ อนุปสฺสนาธเมฺมหิ สงฺคหิตา คณฺหิตาติ อโตฺถฯ อนิจฺจตาทินา สหจรณโต อนุปสฺสนาปญฺญาปิ ‘‘อนิจฺจตา ทุกฺขตา อนตฺตตา’’ติ วุจฺจติฯ

‘‘โย โยคี ปุคฺคโล สมถาธิฏฺฐานํ วิปสฺสนํ ภาวยมาโน โหติ, โส โยคี ปุคฺคโล กิํ ภาวยตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส สมถวิปสฺสนํ ภาวยมาโน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สมถวิปสฺสนาทีนิ ภาวยมาโน ปุคฺคโล ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโตติ ติวิโธ, ‘‘ตตฺถ กตโม ปุคฺคโล กตเมน กตเมน วิโมกฺขมุเขน นิยฺยาติ, กตมายํ กตมายํ สิกฺขโนฺต, กตมํ กตมํ ปชหโนฺต, กตมํ กตมํ อนุปคจฺฉโนฺต, กตมํ กตมํ ปริชานโนฺต, กตมํ กตมํ ปวาเหโนฺต, กตมํ กตมํ นิทฺธุนโนฺต, กตมํ กตมํ วเมโนฺต, กตมํ กตมํ นิพฺพาเปโนฺต, กตมํ กตมํ อุปฺปาเฏโนฺต, กตมํ กตมํ วิชเฏโนฺต นิยฺยาตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ราคจริโต ปุคฺคโล’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘อิทานิ เยสํ ปุคฺคลานํ ยตฺถ สิกฺขนฺตานํ วิเสสโต นิยฺยานมุขานิ, เยสญฺจ กิเลสานํ

ปฏิปกฺขภูตานิ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ, เตหิ สทฺธึ ตานิ ทเสฺสตุํ 'ราคจริโต'ติอาทิ วุตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถปิ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕๕) วุโตฺตเยวฯ

''กสฺมา ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยโนฺต ตโย ขเนฺธ ภาวยตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตตฺถ สุญฺญตวิโมกฺขมุข''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตีสุ วิโมกฺขมุเขสุฯ **สุญฺญตวิโมกฺขมุขํ ปญฺญากฺขโนฺธ** อนตฺตานุปสฺสนาย ปญฺญาปธานตฺตาฯ **อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ สมาธิกฺขโนฺธ** อนิจฺจานุปสฺสนาย สมาธิปธานตฺตาฯ **อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ สีลกฺขโนฺธ** ทุกฺขานุปสฺสนาย สีลปธานตฺตาฯ อิติ ตีหิ วิโมกฺขมุเขหิ ติณฺณํ ขนฺธานํ สงฺคหิตตฺตา ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยโนฺต โส โยคี ปุคฺคโล ตโย ขเนฺธ ภาวยติเยวาติ ปญฺญาปธานาทิภาโว **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕๕) วุโตฺตฯ **ตโย ขเนฺธ ภาวยโนฺต อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยติ**ฯ ''กสฺมา ภาวยตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา การณํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ ยา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ติณฺณํ ขนฺธานํ อริยอฎฺฐงฺคิกมคฺคภาโว วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ชานิโต, ''กถํ สมถวิปสฺสนาภาโว ชานิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา ติณฺณํ ขนฺธานํ สมถวิปสฺสนาภาวํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ สีลกฺขโนฺธ จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''โย โยคี ปุคฺคโล สมถวิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺส โยคิโน ปุคฺคลสฺส ภวงฺคานิ กตมํ ภาวนํ คจฺฉนฺตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''โย สมถวิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ กาโย จ จิตฺตญฺจ **เทฺว ภวงฺคานิ** อุปปตฺติภวสฺส องฺคานิ **ภาวนํ** วฑฺฒนํ คจฺฉนฺติฯ สีลญฺจ สมาธิ จ **เทฺว ปทานิ** เทฺว ปาทา ภวนิโรธคามินี ปฎิปทา **ภาวนํ** วฑฺฒนํ คจฺฉนฺติฯ

''กถํ คจฺฉนฺตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''โส โหติ ภิกฺขู''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ภาวิตกาโย**ติ ภาวิโต กาโย กายอาภิสมาจาริโก, กายสํวโร วา เยน ภิกฺขุนาติ ภาวิตกาโยฯ เสเสสุปิ เอส นโยฯ **กาเย** กายอาภิสมาจาริเก, กายสํวเร วา **ภาวิยมาเน** สติ สมฺมากมฺมโนฺต, สมฺมาวายาโม จ เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ กายสมาจารสีลตฺตาฯ **สีเล** วาจาสํวรอาชีวสํวรวเสน ปวเตฺต สีเล **ภาวิยมาเน** สติ สมฺมาวาจา จ สมฺมาอาชีโว จ เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ วาจาทิสํวรสีลตฺตาฯ **จิเตฺต** จิตฺตสํวรวเสน ปวเตฺต จิเตฺต **ภาวิยมาเน** สติ สมฺมาสติ จ สมฺมาสมาธิ จ เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ จิตฺตสํวรสีลตฺตาฯ ปญฺญาย ภาวิยมานาย สติ สมฺมาทิฎฺฐิ จ สมฺมาสงฺกโปฺป จ เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ สมานตฺตา, อุปการกตฺตา จฯ สมฺมาสงฺกเปฺปน หิ ปุนปฺปุนํ สงฺกปฺปนฺตสฺส ปญฺญา วฑฺฒตีติฯ

''สมฺมากมฺมโนฺต จ สมฺมาวายาโม จ เทฺว ธมฺมา กายวเสเนว วิภตฺตา วิเจตพฺพา กึ, อุทาหุ จิตฺตวเสน วิภตฺตา วิเจตพฺพา กิ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ โย จ สมฺมากมฺมโนฺต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ กายสุจริตเจตนาภูโต โย จ สมฺมากมฺมโนฺต, ตํสหิโต โย จ สมฺมาวายาโม สิยา กายิโก, วิรติภูโต โย จ สมฺมากมฺมโนฺต, ตํสหิโต โย จ สมฺมาวายาโม สิยา เจตสิโก, **ตตฺถ** เตสุ กายิกเจตสิกภูเตสุ สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาวายาเมสุ **โย** สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาวายาโม กายสงฺคโห, **โส** สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาวายาโม **กาเย** กายอาภิสมาจาริเก, กายสํวเร วา **ภาวิเต** สติ ภาวนํ คจฺฉติฯ **โย** สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาวายาโม จิตฺตสงฺคโห, **โส** สมฺมากมฺมนฺตสมฺมาวายาโม **จิเตฺต** จิตฺตสํวเร **ภาวิเต** สติ ภาวนํ คจฺฉตีติ โยชนาฯ

''สมถวิปสฺสนํ ภาวยโนฺต โส โยคี ปุคฺคโล กิตฺตกํ อธิคมํ คจฺฉตี''ติ วิจยิตพฺพตฺตา **''โส สมถวิปสฺสนํ ภาวยโนฺต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปญฺจวิธํ อริยมคฺคาธิคมํ ทเสฺสตุํ **''ขิปฺปาธิคโม จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕๕) วิภโตฺตฯ ''เกน กตโม อธิคโม โหตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ สมเถนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๕๖. ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติอาทิสุตฺตโตฺถ เวเนยฺยานํ อรหตฺตผลวิมุตฺติมุเขน อาจริเยน วิจยิโต วิภโตฺต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘เทสกสฺส ทสพลสมนฺนาคตสฺส ทส พลานิ กถํ วิจยิตพฺพานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย เทสยติ, โส ทสพลสมนฺนาคโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน –

> ‘‘อิติ มหาเถโร ‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’ติ คาถาย วเสน อรหตฺตผลวิมุตฺติมุเขน วิจยหารสมฺปาตํ นิทฺทิสเนฺต, เทสนากุสลตาย อเนเกหิ สุตฺตปฺปเทเสหิ ตสฺสา ปุพฺพภาคปฎิปทาย ภาวนาวิเสสานํ ภาวนานิสํสานญฺจ วิภชนวเสน นานปฺปการโต วิจยหารํ ทเสฺสตฺวา, อิทานิ ทสนฺนํ ตถาคตพลานมฺปิ วเสน ตํ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ โย เทสยตี’ติอาทิมาหา’’ติ –

วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ สมถวิปสฺสนํ ภาวยเนฺตสุ สาสิตพฺพสาสเกสุฯ ทสพลสมนฺนาคโต **โย** เทสโก สตฺถา ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติอาทิธมฺมํ เทเสติ, โอวาเทน สาวเก น วิสํวาทยติ, ตสฺส เทสกสฺส สตฺถุโน ทส พลานิ วิจยิตพฺพานีติ โยชนาฯ

‘‘กินฺติ เทเสตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส ติวิธ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตสุ ทสสุ ตถาคตพเลสุ ฐานาฎฺฐานญาณํ ปฐมํ ตถาคตพลํ นาม, ‘‘ตํ พลํ กถํ วิจยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส ตถา โอวทิโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อโตฺถ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๕๖) วุโตฺต, ปาฬิวเสนปิ ปากโฎฯ ‘‘เอตํ ฐานํ น วิชฺชตี’’ติ ชานนํ อฎฺฐานญาณํ นาม, ‘‘เอตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ ชานนํ ฐานญาณํ นามาติ ฐานาฎฺฐานานํ ชานนญาณํ ปฐมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ (๑)

๕๗. ฐานาฎฺฐานญาณํ ปฐมํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ วิภตฺตํ อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กถํ สพฺพตฺถคามินิปฎิปทาญาณํ ทุติยตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิติ ฐานาฎฺฐานตา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อยํ ปฎิปทา อิมสฺมิํ ภเว คามินี, อยํ ปฎิปทา อิมสฺมิํ ภเว คามินี’’ติ สพฺพตฺถ คามินิยา ปฎิปทาย ชานนญาณํ **สพฺพตฺถคามินิปฎิปทาญาณํ** นามาติ สพฺพตฺถคามินิปฎิปทาญาณํ ทุติยํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ (๒)

๕๙. สพฺพตฺถคามินิปฎิปทาญาณํ ทุติยํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กถํ อเนกธาตุนานาธาตุญาณํ ตติยํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิติ สพฺพตฺถคามินี ปฎิปทา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อยํ ธาตุ จ อยํ ธาตุ จ **อเนกธาตุ** นาม, อยํ ธาตุ จ อยํ ธาตุ จ **นานาธาตุ** นามา’’ติ อเนกธาตุนานาธาตูนํ ชานนญาณํ **อเนกธาตุนานาธาตุญาณํ** นามาติ อเนกธาตุนานาธาตุญาณํ ตติยํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๓)

๖๐. อเนกธาตุนานาธาตุญาณํ ตติยํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กถํ สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตาญาณํ จตุตฺถํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิติ อเนกธาตุนานาธาตุกสฺส โลกสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อิเม สตฺตา เอวํ อธิมุตฺตา, อิเม สตฺตา เอวํ อธิมุตฺตา’’ติ สตฺตานํ อธิมุจฺจนานํ ชานนญาณํ สตฺตานํ **นานาธิมุตฺติกตาญาณํ** นามาติ สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตาญาณํ จตุตฺถํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๔)

สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตาญาณํ จตุตฺถํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กถํ วิปากเวมตฺตตาญาณํ ปญฺจมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อิติ เต ยถาธิมุตฺตา จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เอวํ อธิมุตฺตานํ สตฺตานํ อิทํ กมฺมํ กณฺหํ, อิมสฺส กณฺหกมฺมสฺส

อยํ วิปาโกฯ อิทํ กมฺมํ สุกฺกํ, อิมสฺส สุกฺกกมฺมสฺส อยํ วิปาโก''ติ เอวมาทีหิ วิปากานํ นานตฺต ชานนญาณํ **วิปากเวมตฺตตาญาณํ** นามาติ วิปากเวมตฺตตาญาณํ ปญฺจมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ

๖๒. วิปากเวมตฺตตาญาณํ ปญฺจมํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ''กถํ ฌานานํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานญาณํ ฉฏฺฐํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อิติ ตถา สมาหินฺนาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''เอวํ สมาหินฺนานํ กมฺมานํ ฌานานํ วิโมกฺขานํ สมาธีนํ สมาปตฺตีนํ อยํ สํกิเลโส, อิทํ โวทานํ, อิทํ วุฏฺฐานํ, เอวํ สํกิลิสฺสติ, เอวํ โวทายติ, เอวํ วุฏฺฐหตี''ติ ฌานานํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานานํ อนาวรณญาณํ **ฌานานํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานญาณํ** นามาติ ฌานานํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานญาณํ ฉฏฺฐํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๕)

๖๓. ฌานานํ สํกิเลสญาณํ ฉฏฺฐํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ, ''กถํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณํ สตฺตมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อิติ ตเสฺสว สมาธิสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''เอวํ อาธิปเตยฺยเฏฺฐน อินฺทฺริยานิ, เอวํ อกมฺปิยเฏฺฐน พลานี''ติ ชานเนน สห ''อยํ มุทินฺทฺริโย, อยํ มชฺฌินฺทฺริโย, อยํ ติกฺขินฺทฺริโย''ติ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยพลานํ อมุทุมชฺฌาธิมตฺตตาชานนญาณํอมุทุมชฺฌาธิมตฺตตาชานนญาณํ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณํ** นามาติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตาญาณํ สตฺตมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๖)

๖๔. อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํ สตฺตมํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ, ''กถํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ อฏฺฐมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพํ, กถํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ นวมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อิติ ตตฺถ ยํ อเนกวิหิต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''เอกํ ชาติ''นฺติอาทินา ชาติวเสน วา ''เอวํนาโม''ติอาทินา นามโคตฺตวณฺณาหารสุขทุกฺขปฏิสํเวทนาย ปริยนฺตวเสน วา สาการสฺส สอุเทฺทสสฺส อเนกวิหิตปุเพฺพนิวาสสฺส ตํตํภวสฺส อเสสโต ชานนญาณํ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ** นามาติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ อฏฺฐมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๗)

จวมานอุปปชฺชมานหีนปณีตสุวณฺณทุพฺพณฺณสุคตทุคฺคตยถากมฺมูปคานํ สตฺตานํ อเสสโต จุตูปปาตานํ ชานนญาณํ **ทิพฺพจกฺขุญาณํ** นามาติ ทิพฺพจกฺขุญาณํ นวมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติฯ (๘-๙)

ปุเพฺพนิวาสาทิอฏฺฐมนวมํ ตถาคตพลํ อาจริเยน วิจยิตํ วิภตฺตํ, ''กถํ สพฺพาสวกฺขยญาณํ ทสมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''อิติ ตตฺถ ย''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ โพธิมูเล สํกิเลสมารนิหนํ ญาณํ อุปฺปนฺนํ, อิทํ กิเลสมารนิหนํ ญาณํ **สพฺพาสวกฺขยญาณํ** นามาติ สพฺพาสวกฺขยญาณํ ทสมํ ตถาคตพลํ วิจยิตพฺพนฺติ อยํ สเงฺขปโตฯ วิตฺถารโต ปน ปาฬิโต จ อฏฺฐกถาโต จ ยติโปตานมฺปิ ปากโฏ ภเวยฺยาติ มญฺญิตฺวา น ทสฺสิโตฯ(๑๐)

''เอตฺตโกว วิจยหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''นิยุโตฺต วิจโย หารสมฺปาโต''**ติ วุตฺตํฯ เย เย สุตฺตปฺปเทสตฺถา วุตฺตา, เต เต สุตฺตปฺปเทสตฺถา เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิจยหารสมฺปาเตน วิจยิตพฺพา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิจยหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นีหริตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ วิจยหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๓. ยุตฺติหารสมฺปาตวิภาวนา

๖๕. เยน เยน วิจยหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา อาจริเยน วิจยิตพฺพา, อเมฺหหิ จ ญาตา, โส วิจยหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ยุตฺติหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม ยุตฺติหารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน – ‘‘เอวํ นานานเยหิ วิจยหารสมฺปาตํ วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ ยุตฺติหารสมฺปาตาทีนิ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ กตโม ยุตฺติหารสมฺปาโต’ติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๖๕) วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ เทสนาหารสมฺปาตาทีสุ โสฬสสุ หารสมฺปาเตสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ยุตฺติหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติ, ปุจฺฉิตฺวา ยสฺมิํ สุตฺตปฺปเทเส วุตฺตานํ อตฺถานํ ยุตฺติภาโว วิจาเรตโพฺพ, ตํ สุตฺตปฺปเทสํ นีหริตุํ –

> ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
> สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
> ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติฯ (อุทา. ๓๒; เนตฺติ. ๓๑, ๗๘) –

วุตฺตํฯ ตสฺสํ คาถายํ **ตสฺมา** อรกฺขิตจิตฺตสฺส มารวสานุคตตฺตา สติสํวรอินฺทฺริยสํวราทิวเสน ภิกฺขุ **รกฺขิตจิโตฺต อสฺส** ภเวยฺย, **ตสฺมา** กามวิตกฺกาทิมิจฺฉาสงฺกปฺปโคจรสฺส มารวสานุคตตฺตา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิวเสน ภิกฺขุ **สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร อสฺส** ภเวยฺย, **ตสฺมา** มิจฺฉาทิฎฺฐิหตจิตฺตสฺส มารวสานุคตตฺตา โยนิโสมนสิกาเรน ภิกฺขุ อุทยพฺพยํ ญตฺวาน **สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร อสฺส** ภเวยฺย, **ตสฺมา** ถินมิเทฺธน หตจิตฺตสฺส มารวสานุคตตฺตา วีริยวเสน ภิกฺขุ **ถินมิทฺธาภิภู อสฺส** ภเวยฺย, ตาทิโส ภิกฺขุ สพฺพา ทุคฺคติโย **ชเห** ชหิสฺสตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘‘ตสฺสํ คาถายํ กถํ ยุตฺติภาโว วิจาเรตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร ภวิสฺสตีติ อโตฺถ ยุชฺชติ เอว, โน น ยุชฺชติฯ มิจฺฉาสงฺกปฺปานมฺปิ ชหิตตฺตา สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร หุตฺวา วิหรโนฺต อุทยพฺพยํ ปฎิวิชฺฌิสฺสตีติ อโตฺถ ยุชฺชติ สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขารสฺส อุทยพฺพยานุปสฺสนาสมฺภวโตฯ อุทยพฺพยํ ปฎิวิชฺฌโนฺต สพฺพา ทุคฺคติโย ชหิสฺสตีติ อโตฺถ ยุชฺชติ อุทยพฺพยานุปสฺสนานุกฺกเมน อริยมคฺคสมฺภวโตฯ สพฺพา ทุคฺคติโย ชหโนฺต สพฺพานิ ทุคฺคติวินิปาตภยานิ สมติกฺกมิสฺสตีติ อโตฺถ ยุชฺชติ สเพฺพสํ ทุคฺคติวินิปาตภยานํ อนุปฺปชฺชนโตฯ

‘‘เอตฺตโกว ยุตฺติหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต ยุตฺติหารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ยุตฺติหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถานํ ยุตฺติภาโว วิจาเรตโพฺพ , โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ยุตฺติหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ ยุตฺติหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๔. ปทฎฺฐานหารสมฺปาตวิภาวนา

๖๖. เยน เยน ยุตฺติหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถานํ ยุตฺติภาโว อาจริเยน วิภาวิโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, โส ยุตฺติหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปทฎฺฐานหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ปทฎฺฐาโน หารสมฺปาโต”**ติ ปุจฺฉติฯ

ปุจฺฉิตฺวา ยสฺมิํ สุตฺตปฺปเทเส วุตฺตานิ ปทฎฺฐานานิ นีหริตานิ, ตํ สุตฺตปฺปเทสํ นีหริตุํ **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ คาถา”**ติ วุตฺตาฯ คาถาโตฺถ วุโตฺตวฯ ‘‘กตเม คาถาตฺถา กตเมสํ ธมฺมานํ ปทฎฺฐานานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”**ติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตา อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฎฺฐานํ นาม สุจริตปาริปูริยา อาสนฺนการณตฺตาฯ **“สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”**ติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย สมฺมาสงฺกปฺปา สมถสฺส ปทฎฺฐานํ นาม กามจฺฉนฺทอาทินีวรณวิกฺขมฺภนสฺส อาสนฺนการณตฺตาฯ **“สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร”**ติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตา กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฎฺฐิ จ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนสมฺมาทิฎฺฐิ จ วิปสฺสนาย ปทฎฺฐานํ นาม อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ วิเสสการณตฺตาฯ **“ญตฺวาน อุทยพฺพย”**นฺติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตา อุทยพฺพยานุปสฺสนาปญฺญา ทสฺสนภูมิยา ปทฎฺฐานํ นาม ปฐมมคฺคาธิคมสฺส อาสนฺนการณตฺตาฯ **“ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขู”**ติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตํ ถินมิทฺธาภิภวนํ วีริยสฺส ปทฎฺฐานํ นาม อาสนฺนการณตฺตาฯ **“สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห”**ติ สุตฺตปฺปเทสสฺส อตฺถภูตา ปหาตพฺพชหนภาวนาย อริยมคฺคภาวนาย ปทฎฺฐานํ นาม ปหาตพฺพปฺปหาเนน อริยมคฺคภาวนาปาริปูริสมฺภวโตฯ

‘‘เอตฺตโกว ปทฎฺฐานหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุโตฺต ปทฎฺฐาโน หารสมฺปาโต”**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปทฎฺฐานหารสมฺปาตภูเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถานิ ปทฎฺฐานานิ นีหริตานิ, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปทฎฺฐานหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ ปทฎฺฐานหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๕. ลกฺขณหารสมฺปาตวิภาวนา

๖๗. เยน เยน ปทฎฺฐานหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถานิ ปทฎฺฐานานิ อาจริเยน นิทฺธาริตานิ, อเมฺหหิ จ ญาตานิ, โส ปทฎฺฐานหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ลกฺขณหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หารสมฺปาโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ เทสนาหารสมฺปาตาทีสุ โสฬสสุ หารสมฺปาเตสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **ลกฺขณหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ

‘‘กตเมหิ สุตฺตเตฺถหิ สมานลกฺขณา กตเม ธมฺมา คหิตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”**ติ สุตฺตปฺปเทเสน วุตฺตํ **อิทํ** รกฺขณํ สตินฺทฺริยํ คหิตํ, สตินฺทฺริเย คหิเต สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ คหิตานิ ภวนฺติ อินฺทฺริยเฎฺฐน สมานลกฺขณตฺตาฯ **“สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร”**ติ สุตฺตปฺปเทเสน วุตฺตา สมฺมาทิฎฺฐิ

คหิตา, สมฺมาทิฏฺฐิยา คหิตาย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค คหิโต ภวติฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ การณํ ปุจฺฉติฯ ปุจฺฉิตฺวา การณมาห **“สมฺมาทิฏฺฐิโต หี”**ติอาทินาฯ สมฺมาทิฏฺฐิเหตุโต สมฺมาสงฺกโปฺป **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาสงฺกปฺปโต สมฺมาวาจา **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาวาจาโต สมฺมากมฺมโนฺต **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมากมฺมนฺตโต สมฺมาอาชีโว **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาอาชีวโต สมฺมาวายาโม **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาวายามโต สมฺมาสติ**หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาสติโต สมฺมาสมาธิ **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาสมาธิโต สมฺมาวิมุตฺติ **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, สมฺมาวิมุตฺติโต สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ **หิ** ยสฺมา ปภวติ, ตสฺมา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค คหิโต ภวตีติฯ

‘‘เอตฺตโกว ลกฺขณหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุโตฺต ลกฺขโณ หารสมฺปาโต”**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ลกฺขณหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา สมานลกฺขเณน คหิตา ภวนฺติ, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ลกฺขณหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คหิโตติฯ

อิติ ลกฺขณหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๖. จตุพฺยูหหารสมฺปาตวิภาวนา

๖๘. เยน เยน ลกฺขณหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา สมานลกฺขเณน คหิตา, โส ลกฺขณหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม จตุพฺยูหหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หารสมฺปาโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ เทสนาหารสมฺปาตาทีสุ โสฬสสุ หารสมฺปาเตสุ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **จตุพฺยูหหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ

‘‘กตมสฺมึ สุเตฺต กตเม นิรุตฺยาธิปฺปายนิทานปุพฺพาปรานุสนฺธโย นิทฺธาริตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ สุตฺตปฺปเทเส ‘‘รกฺขียเต **รกฺขิต**”นฺติ นิรุตฺตึ **“ปริปาลียตี”**ติ อิมินา ปริยาเยน ทเสฺสติ, อิติสทฺทสฺส อาทฺยตฺถตฺตา ‘‘จิเนฺตตีติ **จิตฺตํ,** อตฺตโน สนฺตานํ จิโนตีติ **จิตฺตํ,** ปจฺจเยหิ จิตนฺติ **จิตฺตํ,** จิตฺตวิจิตฺตเฏฺฐน **จิตฺตํ,** จิตฺตกรณเฏฺฐน **จิตฺตํ,** รกฺขิตํ จิตฺตํ ยสฺสาติ **รกฺขิตจิโตฺต**ฯ สมฺมา สงฺกเปฺปตีติ **สมฺมาสงฺกโปฺป,** คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ **โคจโร,** โคจโร วิยาติ **โคจโร,** สมฺมาสงฺกโปฺป โคจโร อสฺสาติ **สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร**ฯ สมฺมา ปสฺสตีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ,** สมฺมาทิฏฺฐิ ปุเรกฺขาโร อสฺสาติ **สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร**ฯ ชานาตีติ **ญตฺวาน**ฯ อุทโย จ วโย จ **อุทยพฺพยํ**ฯ ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํ,** อภิภวตีติ **อภิภู,** ถินมิทฺธํ อภิภูติ **ถินมิทฺธาภิภู**ฯ ภิกฺขตีติ **ภิกฺขู’’**ติ นิรุตฺติปิ นีหริตาฯ เตนาห – ‘‘อิติ-สโทฺท อาทฺยโตฺถ’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๖๘)ฯ **เอสา** วุตฺตปฺปการา ปญฺญตฺติ **นิรุตฺติ** นามาติ นีหริตาฯ

อิธ สุตฺตปฺปเทเส ภควโต โก อธิปฺปาโยติ เจ ปุเจฺฉยฺย, **เย** สปฺปุริสา สพฺพาหิ **ทุคฺคตีหิ** ปริมุจฺจิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, **เต** สปฺปุริสา **ธมฺมจาริโน** รกฺขิตจิตฺตา ภวิสฺสนฺตีติ อยํ อธิปฺปาโยฯ **เอตฺถ** ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติอาทิสุตฺตปฺปเทเส ภควโต **อธิปฺปาโย**ติ นีหริตโพฺพฯ

‘‘กตมํ นิทาน’’นฺติ เจ ปุเจฺฉยฺย, โกกาลิโก สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ เถเรสุ จิตฺตํ อรกฺขิตฺวา ปโทสยิตฺวา มหาปทุมนิรเย ยสฺมา อุปฺปโนฺน, ยสฺมา ภควา จ สติอารเกฺขน สมนฺนาคโต สพฺพา ทุคฺคติโย ชหติ, ตสฺมา จ สพฺพา ทุคฺคติโย ชหิตุกาโม ภิกฺขุ สปฺปุริโส รกฺขิตจิโตฺต อสฺส ภเวยฺยาติ **นิทานํ** นีหริตพฺพํฯ

‘‘กตโม ปุพฺพาปรสนฺธี’’ติ เจ ปุเจฺฉยฺย, สุตฺตมฺหิ **‘‘สติยา จิตฺตํ รกฺขิตพฺพ’’**นฺติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, เตน ปุพฺพวจเนน อยํ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส…เป.… สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติ สุตฺตปฺปเทโส อนุสนฺธิ สํสนฺทติ สเมตีติ **ปุพฺพปรานุสนฺธิ** นิทฺธาริตโพฺพติฯ

‘‘เอตฺตโกว จตุพฺยูหหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต จตุพฺยูโห หารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน จตุพฺยูหหารสมฺปาเตน นิรุตฺยาธิปฺปายนิทานปุพฺพาปรานุสนฺธิ นิทฺธาริตโพฺพ, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต จตุพฺยูหหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ จตุพฺยูหหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป.… คเหตโพฺพติฯ

๗. อาวฎฺฎหารสมฺปาตวิภาวนา

๖๙. เยน เยน จตุพฺยูหหารสมฺปาเตน นิรุตฺยาธิปฺปายนิทานปุพฺพาปรานุสนฺธโย วิภตฺตา, โส จตุพฺยูหหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม อาวฎฺฎหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม อาวโฎฺฎ หารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **อาวฎฺฎหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ

‘‘กตเม สุตฺตตฺถา กถํ อาวเฎฺฎตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปสงฺขาตสมฺมาสงฺกปฺปพหุโล กสิณาทิวเสน, อวิหิํสาสงฺกปฺปสงฺขาตสมฺมาสงฺกปฺปพหุโล เมตฺตาทิวเสน อธิคตาย จิเตฺตกคฺคตาย จิตฺตํ ฐเปโนฺต สํกิเลสโต **รกฺขิตจิโตฺต** นาม โหติ, **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’**ติ อิมินา รกฺขิตจิเตฺต วุเตฺต สติ ยา เอกคฺคตา อาวเฎฺฎตพฺพา, สา อยํ เอกคฺคตา **สมโถฯ ‘‘สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร’’**ติ อิมินา สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาเร วุเตฺต สติ ยา ปญฺญา อาวเฎฺฎตพฺพา, สา อยํ ปญฺญา **วิปสฺสนาฯ ‘‘ญตฺวาน อุทยพฺพย’’**นฺติ อิมินา อุทยพฺพยญาณสมนฺนาคเต วุเตฺต สติ ยา ทุกฺขปริชานนา อาวเฎฺฎตพฺพา, สา อยํ ทุกฺขปริชานนา **ทุกฺขปริญฺญาฯ ‘‘ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขู’’**ติ อิมินา ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน ยํ ถินมิทฺธาภิภวนํ วุตฺตํ, อิทํ ถินมิทฺธาภิภวนํ **สมุทยปฺปหานํฯ ‘‘สมฺมา ทุคฺคติโย ชเห’’**ติ อิมินา โย สพฺพทุคฺคติชหนสงฺขาโต อนุปฺปาโท วุโตฺต, โส อยํ อนุปฺปาโท **นิโรโธ**ฯ อิติ ทุกฺขปริญฺญาย ปริเญฺญตพฺพํ ทุกฺขสจฺจํ อาวเฎฺฎตพฺพํ, สมุทยปฺปหาเนน ปหาตพฺพํ สมุทยสจฺจํ อาวเฎฺฎตพฺพํ, นิโรเธน นิโรธสจฺจํ อาวเฎฺฎตพฺพํ, สมถวิปสฺสนาหิ มคฺคสจฺจํ อาวเฎฺฎตพฺพนฺติ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ อาวเฎฺฎตพฺพานีติฯ

‘‘เอตฺตโกว อาวโฎฺฎ หารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต อาวโฎฺฎ หารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน อาวฎฺฎหารสมฺปาเตน สมถาทโย อาว

เฎฺฐตพฺพา , โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต อาวฏฺฏหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ อาวฏฺฏหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๘. วิภตฺติหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๐. เยน เยน อาวฏฺฏหารสมฺปาเตน สุตฺตตฺถา อาวเฎฺฐตพฺพา, โส อาวฏฺฏหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม วิภตฺติหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม วิภตฺติหารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กตโม** สํวณฺณนาวิเสโส **วิภตฺติหารสมฺปาโต** นามาติ ปุจฺฉติฯ

‘‘กตเม สุตฺตตฺถา กตฺถ วิภตฺตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา ‘‘ตสฺมา…เป…. โคจโร’’ติ คาถา วุตฺตา, ติสฺสํ คาถายํ วุโตฺต กุสลปโกฺข ธโมฺม กุสลปเกฺขน ธเมฺมน สติสํวโร ธโมฺม **นิทฺทิสิตโพฺพ** วิภชิตโพฺพ, อกุสลปเกฺขน ธเมฺมน **นิทฺทิสิตโพฺพ** วิภชิตโพฺพฯ

กถํ? **‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติ ปเทน วุโตฺต กุสลปโกฺข สติสํวโร ธโมฺม ‘‘จกฺขุทฺวารสํวโร…เป…. มโนทฺวารสํวโร’’ติ ฉพฺพิเธน กุสลปเกฺขน ธเมฺมน นิทฺทิสิตโพฺพ วิภชิตโพฺพฯ **‘‘สมฺมาสงฺกโปฺป’’**ติ ปเทน วุโตฺต กุสลปโกฺข สมฺมาสงฺกโปฺป ธโมฺม ‘‘เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป อพฺยาปาท-สงฺกโปฺป อวิหิํสาสงฺกโปฺป’’ติ ติวิเธน กุสลปเกฺขน ธเมฺมน วิภชิตโพฺพฯ **‘‘สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโร’’**ติ ปเทน วุตฺตา กุสลปกฺขา ธมฺมชาติ ‘‘ทุเกฺข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทาย ญาณํ, ปุพฺพเนฺต ญาณํ, อปรเนฺต ญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรเนฺต ญาณํ, อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ ญาณ’’นฺติ (ธ. ส. ๑๐๖๓) อฎฺฐวิเธน กุสลปเกฺขน ธเมฺมน วิภชิตพฺพาฯ **‘‘ญตฺวาน อุทยพฺพย’’**นฺติ ปเทน วุตฺตํ กุสลปกฺขอุทยพฺพยญาณํ ธมฺมชาตํ ปญฺญาสวิเธน อุทยพฺพยญาเณน กุสลปเกฺขน วิภชิตพฺพํฯ **‘‘ถินมิทฺธาภิภู’’**ติ ปเทน วุตฺตํ ถินมิทฺธาภิภวนํ กุสลปกฺขํ ธมฺมชาตํ ‘‘โสตาปตฺติมคฺคาภิภวนํ สกทาคามิมคฺคาภิภวนํ อนาคามิมคฺคาภิภวนํ อรหตฺตมคฺคาภิภวน’’นฺติ จตุพฺพิเธน กุสลปเกฺขน วิภชิตพฺพํฯ

สติสํวโร กุสลปโกฺข ‘‘โลกิโย สติสํวโร, โลกุตฺตโร สติสํวโร’’ติ ทุพฺพิเธน วิภชิตโพฺพติฯ โลกิโย สติสํวโร กามาวจโรวาติ เอกวิเธน วิภชิตโพฺพฯ โลกุตฺตรา สติสํวโร ‘‘ทสฺสนภูมิ, ภาวนาภูมี’’ติ ทุพฺพิเธน วิภชิตโพฺพฯ กามาวจโร สติสํวโร ‘‘กายานุปสฺสนาสติสํวโร เวทนานุปสฺสนาสติสํวโร จิตฺตานุปสฺสนาสติสํวโร ธมฺมานุปสฺสนาสติสํวโร’’ติ จตุพฺพิเธน วิภชิตโพฺพฯ โลกุตฺตโร สติสํวโรปิ ตถา จตุพฺพิเธน วิภชิตโพฺพฯ สมฺมาสงฺกปฺปสมฺมาทิฎฺฐิโยปิ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุพฺพิธาทิเภเทน วิภชิตพฺพาฯ ปทฎฺฐาเนนปิ ปทฎฺฐานหารสมฺปาเต วุตฺตนเยน วิภชิตพฺพาฯ

อกุสลปเกฺขน **‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’**ติ ปเทน วุโตฺต อสํวโร ‘‘จกฺขุอสํวโร …เป…. กายอสํวโร, โจปนกายอสํวโร, วาจาอสํวโร, มโนอสํวโร’’ติ อฎฺฐวิเธน วิภชิตโพฺพฯ **‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิหเตนา’’**ติ ปเทน คหิโต มิจฺฉาสงฺกโปฺป ‘‘กามวิตโกฺก พฺยาปาทวิตโกฺก วิหิํสา

วิตโกฺก’’ติ ติวิเธน วิภชิตโพฺพฯ **‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐี’’**ติ ปเทน วุตฺตา มิจฺฉาทิฏฺฐิ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณํ…เป….อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อญฺญาณ’’นฺติ อฏฺฐวิเธน วิภชิตพฺพา, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิวิเธนปิ วิภชิตพฺพาฯ ถินมิทฺธํ ปญฺจวิเธน สสงฺขาริกวิเธน วิภชิตพฺพํฯ

‘‘เอตฺตโกว วิภตฺติหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต วิภตฺติหารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน วิภตฺติหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา วิภตฺตา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต วิภตฺติหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต**ติ ยถารห นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ วิภตฺติหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๙. ปริวตฺตนหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๑. เยน เยน วิภตฺติหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา วิภตฺตา, โส วิภตฺติหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปริวตฺตนหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘กตเม สุตฺตปฺปเทสตฺถา กถํ ปริวเตฺตตพฺพา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา ‘‘ตสฺมา…เป…. โคจโร’’ติ คาถา วุตฺตา, ตาย คาถาย ยา สมถวิปสฺสนา นิทฺธาริตา, ตาย สมถวิปสฺสนาย ภาวิตาย อกุสลานํ นิโรโธ **ผลํ** ปโยชนํ โหติ, ปริญฺญาตํ ทุกฺขํ โหติ, สมุทโย ปหีโน โหติ, มโคฺค ภาวิโต โหตีติ ปริวเตฺตตโพฺพฯ ปฏิปเกฺขน ปน สมถวิปสฺสนาย อภาวิตาย อกุสลานํ อนิโรโธ, อปริญฺญาตํ ทุกฺขํ, สมุทโย อปฺปหีโน, มโคฺค อภาวิโต โหตีติ ปริวเตฺตตโพฺพฯ

‘‘เอตฺตโกว ปริวตฺตนหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต ปริวตฺตโน หารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปริวตฺตนหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา ปริวเตฺตตพฺพา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปริวตฺตนหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นีหริตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ ปริวตฺตนหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๑๐. เววจนหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๒. เยน เยน ปริวตฺตนหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา ปริวเตฺตตพฺพา, โส ปริวตฺตโน หารสมฺปาโตติ ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม เววจโน หารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม เววจโน หารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘กตเมสํ สุตฺตปฺปเทสตฺถานํ, สุตฺตปทานํ วา กตมานิ เววจนานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา ‘‘ตสฺมา…เป.… โคจโร’’ติ คาถา วุตฺตา, ตาย คาถาย ‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ ปเทน วุตฺตสฺส จิตฺตสฺส, ‘‘รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ เอตฺถ **จิตฺตสฺส** ปทสฺส วา **‘‘จิตฺตํ…เป.… วิชานิตตฺต’’**นฺติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, **อิทํ** วจนํ เววจนํ, ‘‘มานสํ หทย’’นฺติอาทิวจนมฺปิ (ธ. ส. ๑๗, ๖๓) จิตฺตสฺส เววจนํฯ ‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ เอตฺถ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส **‘‘เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหิํสาสงฺกปฺโป’’**ติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, **อิทํ** วจนํ เววจนํ, ‘‘ตกฺโก วิตกฺโก’’ติอาทิ (ธ. ส. ๗) วจนมฺปิ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส เววจนํฯ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร’’ติ เอตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิปทสฺส **‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาขคฺโค ปญฺญารตนํ ปญฺญาปโชโต ปญฺญาปาสาโท’’**ติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, **อิทํ** วจนํ เววจนํ, ‘‘ปญฺญา ปชานนา วิจโย’’ติอาทิ (ธ. ส. ๑๖) วจนมฺปิ สมฺมาทิฏฺฐิปทสฺส เววจนํฯ ‘‘ถินํ ถิยนา ถิยิตตฺตํ จิตฺตสฺส, จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา โอนาโห ปริโยนาโห อโนฺตสโงฺกโจ’’ติ (ธ. ส. ๑๑๖๒-๑๑๖๓) ยํ วจนํ วุตฺตํ, อิทํ วจนํ ถินสฺส เววจนํฯ ‘‘กายสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา กายาลสิยํ โสปฺปํ สุปนา สุปฺปิตตฺต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๑๖๓) ยํ วจนํ วุตฺตํ, อิทํ วจนํ มิทฺธสฺส เววจนํฯ ‘‘ภิกฺขโก ภิกฺขู’’ติอาทิกํ (ปารา. ๔๕; วิภ. ๕๑๐) ยํ วจนํ วุตฺตํ, อิทํ วจนํ ภิกฺขุปทสฺส เววจนํฯ ‘‘ทุคฺคติ อปาโย วินิปาโต วฏฺฏทุกฺขํ สํสาโร’’ติอาทิกํ ยํ วจนํ วุตฺตํ, อิทํ วจนํ ทุคฺคติปทสฺส เววจนํฯ อิติ เววจนานิ นีหริตานิฯ

‘‘เอตฺตโกว เววจนหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต เววจโน หารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เววจนหารสมฺปาเตน เววจนานิ นีหริตานิ, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เววจนหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถาสมฺภวํ นีหริตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คหิโตติฯ

อิติ เววจนหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป.… คเหตโพฺพติฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๓. เยน เยน เววจนหารสมฺปาเตน เววจนานิ นิทฺธาริตานิ, โส เววจนหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตโม ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตโม ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘กตมา สุตฺตปฺปเทสภูตา ปญฺญตฺติ กตเมสํ ธมฺมานํ ปญฺญตฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติ ปญฺญตฺติ สติยา ปทฏฺฐานสฺส รกฺขิตพฺพสฺส จิตฺตสฺส ปญฺญาปนโต สติยา **ปทฏฺฐานปญฺญตฺติ** นามฯ สติยา หิ รกฺขิตพฺพํ จิตฺตํ สติยา ปทฏฺฐานํ อธิฏฺฐานํ นามฯ เตนาห **อฎฺฐกถายํ** – ‘‘อธิฏฺฐหิตฺวา รกฺขนฺติยา สติยา รกฺขิยมานํ จิตฺตํ ตสฺสา อธิฏฺฐานํ วิย โหตี’’ติฯ **‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’**ติ ปญฺญตฺติ สมถสฺส ภาวนาย ปญฺญาปนโต สมถสฺส ***ภาวนาปญฺญตฺติ*** นามฯ **‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพย’’**นฺติ ปญฺญตฺติ ทสฺสนภูมิยา นิเกฺขปสฺส ปญฺญาปนโต **นิเกฺขปปญฺญตฺติ** นามฯ **‘‘ถินมิทฺธาภิภู *ภิกฺขู*’’**ติ สมุทยสฺส อนวเสสปฺปหานสฺส ปญฺญาปนโต **อนวเสสปฺปหาน**

ปญฺญตฺติ นามฯ “**สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห**”ติ ปญฺญตฺติ **มคฺคสฺส** อริยมคฺคสฺส ภาวนาย ปญฺญาปนโต **ภาวนาปญฺญตฺติ** นามฯ

‘‘เอตฺตโกว ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต ปริปุณฺโณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุตฺโต ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต**”ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน ปญฺญตฺติหารสมฺปาเตน ปญฺญตฺติปฺปเภทา นิทฺธาริตา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต **นิยุตฺโต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ ปญฺญตฺติหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

๑๒. โอตรณหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๔. เยน เยน ปญฺญตฺติหารสมฺปาเตน ปญฺญตฺติปฺปเภทา นิทฺธาริตา, โส ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต ปริปุณฺโณ, ‘‘กตโม โอตรโณ หารสมฺปาโต’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตโม โอตรโณ หารสมฺปาโต**”ติอาทิมาหฯ

‘‘ตตฺถ ติสฺสํ คาถายํ กตมานิ อินฺทฺริยานิ นิทฺธาเรตฺวา กตเมหิ นิทฺธาริเตหิ ธเมฺมหิ โอตรตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺมา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ยา ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติอาทิคาถา วุตฺตา, ติสฺสํ คาถายํ “**ตสฺมา…เป…. ปุเรกฺขาโร**”ติ สุตฺตปฺปเทเสน สมฺมาทิฎฺฐิ คหิตา, สมฺมาทิฎฺฐิยา คหิตาย **ปญฺจินฺทฺริยานิ** สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ คหิตานิ ภวนฺติฯ

ตานิเยว สทฺธาทิปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชาย อุปการตฺตา วา ปทฎฺฐานตฺตา วา **วิชฺชา** ภวนฺติ, **วิชฺชุปฺปาทา** ตาทิสาย วิชฺชาย อุปฺปาทา อุปฺปาทเหตุโต อวิชฺชานิโรโธ สมฺภวติ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ **สมฺภวติ…เป…. ชาตินิโรธา ชรามรณนิโรโธ สมฺภวตีติฯ อยํ** โอตรณา ปฎิจฺจสมุปฺปาเทน ปญฺจินฺทฺริยานํ โอตรณา นามฯ

ตานิเยว ปญฺจินฺทฺริยานิ สีลกฺขเนฺธน สมาธิกฺขเนฺธน ปญฺญากฺขเนฺธน ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตานิ ภวนฺติ สทฺธาวีริเยหิ สีลสมฺภวโต, สติยา จ ปญฺญานุวตฺตกตฺตาฯ **อยํ** โอตรณา ขเนฺธหิ ปญฺจินฺทฺริยานํ โอตรณา นามฯ

ตานิเยว ปญฺจินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิ ภวนฺติฯ เย สงฺขารา อนาสวา ภวนฺติ, **ภวงฺคา** ภวเหตู โน ภวนฺติ, **เต** อนาสวา สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตา ภวนฺติ ธมฺมธาตุยา อโนฺตคธตฺตาฯ **อยํ** โอตรณา ธาตูหิ ปญฺจินฺทฺริยานํ โอตรณา นามฯ

สา อนาสวา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา ภวติ, ยํ อายตนํ อนาสวํ ภวติ, **ภวงฺคํ** ภวเหตุ โน ภวติฯ **อยํ** โอตรณา อายตเนหิ ธมฺมธาตุยา โอตรณา นามฯ

‘‘เอตฺตโกว โอตรโณ หารสมฺปาโต ปริปุณฺโณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“นิยุตฺโต โอตรโณ หารสมฺปาโต**”ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน โอตรณหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเท

สตฺถา โอตริตพฺพา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต โอตรโณ หารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

อิติ โอตรณหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฎฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน…เป…. คเหตโพฺพติฯ

อิโต ปฎฺฐาย ‘‘ตตฺถ กตโม’’ติอาทิอนุสนฺธิยโตฺถ จ ปริโยสาเน ‘‘นิยุโตฺต’’ติอาทิอนุสนฺธิยโตฺถ จ วุตฺตนยานุสาเรเนว วิญฺญาตโพฺพฯ กตฺถจิ กตฺถจิ ปาเฐ อปากฎํเยว ยถาพลํ กถยิสฺสามฯ

๑๓. โสธนหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๕. **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ ปเญฺหฯ **อารโมฺภ** อโตฺถ **สุโทฺธ** ปริปุโณฺณ, โส ปโญฺห นิรวเสสโต วิสฺสชฺชิโต ภวติฯ **ยตฺถ** ปเญฺห ปน **อารโมฺภ** อโตฺถ **น สุโทฺธ** อปริปุโณฺณ โกจิ วิสฺสเชฺชต โพฺพ อวสิโฎฺฐ, โส ปโญฺห ตาว วิสฺสชฺชิโต น ภวติฯ

๑๕. ปริกฺขารหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๗. **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติ ปเทน โย สติสํวโร วุโตฺต, อยํ สติสํวโร สมถสฺส ปริกฺขาโรฯ **‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’**ติ ปเทน โย สมฺมาสงฺกโปฺป วุโตฺต, โส สมฺมาสงฺกโปฺป วิปสฺสนาย ปริกฺขาโรติ วิภชิตฺวา โยเชตโพฺพฯ

๑๖. สมาโรปนหารสมฺปาตวิภาวนา

๗๘. **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติ ปเทน ยํ รกฺขิตจิตฺตํ วุตฺตํ, ตํ รกฺขิตจิตฺตํ ติณฺณํ **สุจริตานํ** กมฺมานํ ปทฎฺฐานํฯ สมฺมาทิฎฺฐิยา ภาวิตาย อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวิโต ภวติ เอกโต ภาวิตพฺพตฺตา, ปทฎฺฐานการณตฺตา จฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘สมฺมาทิฎฺฐิโต หี’’**ติอาทิฯ ยสฺส อรหโต สมาธิวิมุตฺติ ภวติ, อยํ อรหา **อนุปาทิเสโส ปุคฺคโล,** อยํ สมาธิวิมุตฺติ **อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ**ฯ

‘‘เทสนาหารสมฺปาตาทิโก หารสมฺปาโต เยน โสฬสปฺปเภทภาเวน สุตฺตปฺปเทสเตฺถ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิโต, โสฬสปฺปเภทภาโว เกน อเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** โสฬสปฺปเภทภาเวน อายสฺมา มหากจฺจาโน **‘‘โสฬส…เป…. สุตฺต’’**นฺติ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน โสฬสปฺปเภทภาโว ตุเมฺหหิ สทฺทหิตโพฺพฯ

‘‘เอตฺตโกว หารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุโตฺต หารสมฺปาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เทสนาหารสมฺปาเตน สุตฺตปฺปเทสตฺถา นิทฺธาริตา, โส โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เทสนาหารสมฺปาตาทิหารสมฺปาโต **นิยุโตฺต** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพ, **อฎฺฐกถาย**ญฺจ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๗๓, ๗๖) ตถา นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิโตติฯ

อิติ เทสนาหารสมฺปาตาทิหารสมฺปาเต สตฺติพลานุรูปา

รจิตา วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

นยสมุฏฺฐานวิภาวนา

๗๙. เยน เยน สํวณฺณนาวิเสสภูเตน เทสนาหารสมฺปาตาทินา หารสมฺปาเตน เอกสุตฺตปฺปเทสตฺถา นิทฺธาเรตฺวา วิภตฺตา, โส สํวณฺณนาวิเสสภูโต เทสนาหารสมฺปาตาทิหารสมฺปาโต ปริปุโณฺณ, ‘‘กตมํ นยสมุฏฺฐาน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน”**นฺติ อาทิ อารทฺธํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน –‘‘เอวํ นานาสุตฺตวเสน, เอกสุตฺตวเสน จ หารวิจารํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นยวิจารํ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน’นฺติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๙) วุตฺตํฯ ‘‘ตตฺถ กตโม นนฺทิยาวฏฺฏนโย’’ติอาทึ อนารภิตฺวา ‘‘ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน’’นฺติอาทิอารมฺภเน การณํ **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตเมวฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ หาราทีสุ โย อตฺถนโย สํวณฺณนานเยน นิทฺทิโฏฺฐ, ตเสฺสว อตฺถนยสฺส สมุฏฺฐานํ ภูมึ ปุจฺฉติ **“กตมํ นยสมุฏฺฐาน”**นฺติฯ

กิญฺจาปิ สํวณฺณนานยา นิทฺทิฏฺฐา, ตถาปิ อตฺถนยสํวณฺณนานยานํ วิเสสสฺส ปากฏํ กาตุํ ปุน กถยิสฺสามฯ ตณฺหาอวิชฺชาหิ สํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส เจว สมถวิปสฺสนาหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส จ **นนฺทิยาวโฏฺฏ นโย** นามฯ ตีหิ อกุสลมูเลหิ โลภาทีหิ สํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส เจว ตีหิ กุสลมูเลหิ อโลภาทีหิ โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส จ **ติปุกฺขโล นโย** นามฯ จตูหิ สุภสญฺญาทีหิ วิปลฺลาเสหิ สกลสํกิเลสปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส เจว จตูหิ อสุภสญฺญาทีหิ อวิปลฺลาเสหิ สติปฏฺฐาเนหิ, สทฺธินฺทฺริเยหิ วา โวทานปกฺขสฺส สุตฺตตฺถสฺส จตุสจฺจโยชนมุเขน นยนลกฺขโณ สํวณฺณนาวิเสโส จ **สีหวิกฺกีฬิโต นโย** นามาติ วุตฺตา นยา **สํวณฺณนานยา** นามฯ เตสํ สํวณฺณนานยานํ สมุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ ‘‘กตมํ นยสมุฏฺฐาน’’นฺติฯ

นยา ปน นานาสุตฺตโต นิทฺธาริเตหิ ตณฺหาอวิชฺชาทีหิ มูลปเทหิ จตุสจฺจโยชนาย นยโต อนุพุชฺฌิยมาโน ทุกฺขาทิอโตฺถฯ โส หิ มคฺคญาณํ นยติ สมฺปาเปตีติ **“นโย”**ติ วุโตฺต, โส **อตฺถนโย** นามฯ ตเสฺสว อตฺถนยสฺส สมุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ ‘‘กตมํ นยสมุฏฺฐาน’’นฺติ? ตสฺมา จตุสจฺจโยชนาย นยคฺคาหโต นียติ อนุปุจฺฉียตีติ **นโย,** โก โส? สุตฺตตฺถภูโต ทุกฺขาทิโก อโตฺถฯ นยติ มคฺคญาณํ ปาเปตีติ วา **นโย,** ทุกฺขาทิโก อโตฺถวฯ เตนาห – ‘‘อนุพุชฺฌิยมาโน ทุกฺขาทิอโตฺถฯ โส หิ มคฺคญาณํ นยติ สมฺปาเปตีติ นโย’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๙)ฯ สมุฏฺฐหนฺติ นยา เอเตนาติ **สมุฏฺฐานํ,** กึ ตํ? อวิชฺชาตณฺหาทิการณํ, ตํทีปนา สํวณฺณนา จฯ อวิชฺชาตณฺหาทินา หิ ทุกฺขาทิอตฺถนยา สมฺภวนฺติฯ อถ วา อวิชฺชาตณฺหาทีหิ จตุสจฺจโยชนา **สมุฏฺฐานํ** นามฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘กึ ปน ตํ? ตํตํมูลปเทหิ จตุสจฺจโยชนา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๙)ฯ เอวํ อเตฺถ คยฺหมาเน สติ สํวณฺณนานยาปิ คหิตา โหนฺติ, นยานํ สมุฏฺฐานํ **นยสมุฏฺฐานํ,** ตสฺมึ นยสมุฏฺฐาเนฯ

‘‘กตมํ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐาน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ปฐมํ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **“ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานภูตาย อวิชฺชาย จ ตณฺหาย จ ปุพฺพา โกฏิ ‘‘อสุกสฺส พุทฺธสฺส ภควโต อุปฺปชฺชนกาเล อุปฺปนฺนา, อสุกสฺส จกฺกวตฺติโน อุปฺปชฺชนกาเล อุปฺปนฺนา’’ติ น ปญฺญายติ โกฏิยา อภาวโตติ โยชนาฯ ‘‘อวิชฺชาตณฺหาสุ กตมา นีวรณํ, กตมา สํโยชน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ อวิชฺชา นีวรณํ ตณฺหา สํโยชน”**นฺติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ อวิชฺชาตณฺหาสุฯ อาทีนวปฏิจฺฉาทิกตฺตา **อวิชฺชา นี**

วรณํฯ ภเวสุ สํโยชนโต **ตณฺหา สํโยชนํ**ฯ ‘‘อวิชฺชานีวรณา สตฺตา กถํ วิจรนฺติ, กถํ วุจฺจนฺติ, ตณฺหาสํโยชนา สตฺตา กถํ วิจรนฺติ กถํ วุจฺจนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อวิชฺชานีวรณา สตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อวิชฺชานีวรณเมเตสมตฺถีติ **อวิชฺชานีวรณา**ฯ อวิชฺชาย สํยุตฺตา วิย ปวตฺตา อวิชฺชาย อภินิวิสวตฺถูสุ สํยุตฺตา วิย ปวตฺตา สตฺตา **อวิชฺชาปเกฺขน** วิปลฺลาเสน นิจฺจาทิอภินิเวสวตฺถุภูเต รูปาทิอารมฺมเณ **วิจรนฺติ** วิวิธา จรนฺติ ปวตฺตนฺติ, **เต** นิจฺจาทิอภินิวิสนฺตา วิจรนฺตา สตฺตา **‘‘ทิฏฺฐิจริตา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ ตณฺหาสํโยชนเมเตสนฺติ **ตณฺหาสํโยชนา**ฯ ตณฺหาย สํยุตฺตา วิย ปวตฺตา, ตณฺหาย วา อารมฺมณภูเต วตฺถุกาเม สํยุตฺตา วิย ปวตฺตา สตฺตา **ตณฺหาปเกฺขน** อฏฺฐสตตณฺหาวิจริเตน อารมฺมณภูเต วตฺถุสฺมึ **วิจรนฺติ** ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

‘‘ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา กํ ปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺติ, ตณฺหาจริตา สตฺตา กํ ปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ทิฏฺฐิจริตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิจริตา สตฺตา **อิโต** สาสนโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา โหนฺตาปิ ‘‘สุเขน อธิคนฺตพฺพํ สุขํ นตฺถิ, ทุเกฺขน อธิคนฺตพฺพํ สุขํ ปน อตฺถี’’ติ มนสิ กโรนฺตา อตฺตกิลมถานุโยคํ ปญฺจาตปาทิปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ ตณฺหาจริตา สตฺตา **อิโต** สาสนโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา โหนฺตาปิ ‘‘กาเม ปฏิเสวนฺตา โลกํ วฑฺฒาเปนฺตา พหุํ ปุญฺญํ วฑฺฒาเปนฺตี’’ติ มนสิ กโรนฺตา กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคํ ปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ

‘‘กสฺมา ทิฏฺฐิจริตา ตถาวิธํ ปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺติ, กสฺมา ตณฺหาจริตา ตถาวิธํ ปฏิปตฺตึ อนุยุตฺตา วิหรนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กึ การณ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตตฺถ เตสุ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริเตสุฯ **ยํ** ยสฺมา การณา วิหรนฺติ, ตํ การณํ กินฺติ ปุจฺฉติฯ **อิโต** สาสนโต พหิทฺธา เยสํ ปุคฺคลานํ สจฺจววตฺถานํ นตฺถิ, จตุสจฺจปฺปกาสนา กุโต จ อตฺถิ, สมถวิปสฺสนาโกสลฺลํ วา อุปสมสุขปฺปตฺติ วา กุโต อตฺถิ, **เต** ปุคฺคลา อุปสมสุขสฺส อนภิญฺญา วิปรีตเจตา หุตฺวา เอวํ อาหํสุ ‘‘สุเขน อธิคนฺตพฺพํ สุขํ นตฺถิ , ทุเกฺขน อธิคนฺตพฺพํ สุขํ นาม อตฺถี’’ติฯ เต เอวํสญฺญี เอวํทิฏฺฐี ทุเกฺขน สุขํ ปตฺถยมานา หุตฺวา อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ **อิโต** สาสนโต พหิทฺธา เยสํ ปุคฺคลานํ สจฺจววตฺถานํ นตฺถิ, จตุสจฺจปฺปกาสนา กุโต จ อตฺถิ, สมถวิปสฺสนาโกสลฺลํ วา อุปสมสุขปฺปตฺติ วา กุโต อตฺถิ, **เต** ปุคฺคลา อุปสมสุขสฺส อนภิญฺญา วิปรีตเจตา หุตฺวา เอวมาหํสุ ‘‘โย กาเม ปฏิเสวติ, โส โลกํ วฑฺฒยติ, โย โลกํ วฑฺฒยติ, โส พหุํ ปุญฺญํ ปสวตี’’ติฯ เต เอวํสญฺญี เอวํทิฏฺฐี กาเมสุ สุขสญฺญี หุตฺวา กามสุขลฺลิกานุโยคํ อนุยุตฺตา จ วิหรนฺตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘ตถา วิหรนฺตา กึ วฑฺฒยนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เต ตทภิญฺญา สนฺตา โรคเมว วฑฺฒยนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตถา วฑฺฒยนฺตา โรคาทีนํ เภสชฺชํ สมถวิปสฺสนํ วฑฺฒยนฺติ กิ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เต โรคาภิตุนฺนา คณฺฑปฏิปีฬิตา สลฺลานุวิทฺธา นิรยติรจฺฉานโยนิเปตาสุเรสุ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชานิ กโรนฺตา อุคฺฆาตนิคฺฆาตํ ปจฺจนุโภนฺตา โรคคณฺฑสลฺลเภสชฺชํ น วินฺทนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ อโตฺถ ปน **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๗๙) วุโตฺตฯ ‘‘กตเม สํกิเลสโวทานา, กตเม โรคาทโย, กตมํ เภสชฺช’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ อตฺตกิลมถานุโยโค’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สํกิเลสโวทานโรคเภสชฺชาทีสุฯ อตฺตกิลมถานุโยโค จ กามสุขลฺลิกานุโยโค จ **สํกิเลโส** โหติ, สมถวิปสฺสนา **โวทานํ** โหติ, อตฺตกิลมถานุโยโค จ **โรโค** โหติ, สมถวิปสฺสนา **โรคนิคฺฆาตกเภสชฺชํ**…เป... สมถวิปสฺสนา **สลฺลุทฺธารณเภสชฺชํ** โหติฯ

‘‘กตโม กตมํ สจฺจ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ สํกิเลโส ทุกฺข”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สํกิเลสาทีสุ สํกิเลโส เอกเทสวเสน **ทุกฺขํ** ทุกฺขสจฺจํ โหติฯ **ตทภิสโงฺค**ติ ตสฺมิํ สํกิเลเส อภิสโงฺค วิย ปวโตฺต โลกิยธโมฺม นิรวเสสวเสน ทุกฺขสจฺจํ โหติฯ อถ วา ตสฺมิํ ทุเกฺข อภิสโงฺค วิย ปวตฺตา ตณฺหา **ทุกฺขสมุทโย** สมุทยสจฺจํ โหติฯ ตณฺหานิโรโธ **ทุกฺขนิโรโธ** นิโรธสจฺจํ โหติฯ สมถวิปสฺสนา ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา มคฺคสจฺจํ โหติฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพานิฯ ‘‘เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ กตมํ ปริเญฺญยฺยํ, กตโม ปหาตโพฺพ, กตโม ภาเวตโพฺพ, กตโม สจฺฉิกาตโพฺพ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๘๐. ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ อตฺตกิลมถานุโยคาทิวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานิ, ‘‘กถํ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทสฺสเน ปวตฺติเภทวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ ทิฏฺฐิจริตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา ‘‘ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทสฺสเน กตโม ปวตฺติเภโท’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิเมสํ สกฺกายทสฺสเน อยํ ปวตฺติเภโทติ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ทิฏฺฐิจริตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิทานิ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทิฏฺฐิทสฺสเน ปวตฺติเภทํ ทเสฺสตุํ ‘ทิฏฺฐิจริตา’ติอาทิ วุตฺต’’นฺติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริเตสุฯ **ทิฏฺฐิจริตา** ปุคฺคลา **รูปํ** ‘‘อตฺตา’’ติ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติ…เป.… **วิญฺญาณํ** ‘‘อตฺตา’’ติ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติ ทิฏฺฐิจริตานํ อตฺตาภินิเวสสฺส พลวภาวโต, ตณฺหาจริตา ปน รูปํ วา ‘‘อตฺตา’’ติ **รูปวนฺตํ อตฺตานํ** อุปคจฺฉนฺติ **อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมิํ วา** ‘‘อตฺตา’’ติ **อตฺตานํ** อุปคจฺฉนฺติ…เป.… **วิญฺญาณสฺมิํ วา** ‘‘อตฺตา’’ติ อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติ ตณฺหาจริตานํ อตฺตนิยาภินิเวสสฺส พลวภาวโตฯ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ เอเกกํ นิสฺสาย จตุพฺพิธตฺตา **วีสติวตฺถุกา อยํ** มิจฺฉาทิฏฺฐิ ‘‘สกฺกายทิฏฺฐี’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทสฺสเน ปวตฺติเภโท วิญฺญาตโพฺพติ อโตฺถฯ

‘‘สกฺกายทิฏฺฐิยา กตโม ปฏิปโกฺข’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตสฺสา ปฏิปโกฺข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสา สกฺกายทิฏฺฐิยา ปชหนวเสน โลกุตฺตรา สมฺมาทิฏฺฐิ ปฏิปโกฺข, ตสฺสา สมฺมาทิฏฺฐิยา **อนฺวายิกา** อนุคุณภาเวน ปวตฺตนกา ธมฺมา จ สกฺกายทิฏฺฐิยา ปชหนวเสน ปฏิปกฺขา ภวนฺติฯ ‘‘กตเม ธมฺมา อนฺวายิกา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“สมฺมาสงฺกโปฺป”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมฺมาสงฺกโปฺป…เป.… สมฺมาสมาธิ อิเม ธมฺมา อนฺวายิกา โหนฺติฯ **อยํ** สมฺมาทิฏฺฐิอาทิโก อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ตสฺสา สกฺกายทิฏฺฐิยา ปฏิปโกฺข โหติ ปหายกตฺตาฯ ‘‘เต สมฺมาทิฏฺฐิยาทโย ธมฺมา ขนฺธโต กิตฺตกา โหนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“เต ตโย ขนฺธา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กตโม ขโนฺธ สมโถ, กตโม ขโนฺธ วิปสฺสนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ จ สมโถ, ปญฺญากฺขโนฺธ วิปสฺสนา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘สกฺกายาทีสุ กตโม กตมํ สจฺจํ, กตโม กตมํ สจฺจ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ สกฺกาโย”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ สกฺกายทิฏฺฐิตปฺปฏิปกฺขวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานิ, กถํ อนฺตทฺวยมชฺฌิมปฏิปทา นิทฺธาริตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ เย รูปํ อตฺตโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริเตสุ **เย** ทิฏฺฐิจริตา ปุคฺคลา **รูปํ** ‘‘อตฺตา’’ติ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติ…เป.… **วิญฺญาณํ** ‘‘อตฺตา’’ติ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติฯ **อิเม** ทิฏฺฐิจริตา ปุคฺคลา ‘‘รูปาทโย จ อตฺตา, รูปาทีนญฺจ อนิจฺจตฺตา, อตฺตสฺสาปิ อนิจฺจตฺตา อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ, อตฺตา วินสฺสติ, อตฺตา ปรํ มรณา น โหตี’’ติ อภินิวิสนฺโต **“อุเจฺฉทวาทิโน”**ติ วุจฺจนฺติฯ **เย** ตณฺหาจริตา ปุคฺคลา รูปํ วา ‘‘อตฺตา’’ติ **รูปวนฺตํ** อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติ…เป.… วิญฺญาณํ วา ‘‘อตฺตา’’ติ **วิญฺญาณวนฺตํ** อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติฯ อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมิํ วา อตฺตานํ อุป

คจฺฉนฺติฯ **อิเม** ตณฺหาจริตา ปุคฺคลา ‘‘รูปาทีหิ อตฺตา อโญฺญ อณฺญตฺตา อตฺตา นิโจฺจ สสฺส โต’’ติ อภินิวิสนโต **‘‘สสฺสตวาทิโน**’’ติ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ เตสุ อุเจฺฉทวาทีสสฺสตวาทีปุคฺคเลสุ ปวตฺตา อุเจฺฉทวาทสสฺสตวาทา **อุโภ อนฺตา** อนฺตทฺวยปฏิปทา โหนฺติฯ **อยํ** อนฺตทฺวยปฏิปทา สํสารปวตฺตนสฺส เหตุภาวโต **สํสารปวตฺติ** โหติ, **ตสฺส** อนฺตทฺวยสฺส ปฏิปชฺชนสฺส ปชหนวเสน มชฺฌิมปฏิปทาสงฺขาโตว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ปฏิปโกฺข โหติ ปหายกตฺตาฯ **อยํ** มโคฺค สํสารนิวตฺตนสฺส เหตุภาวโต **สํสารนิวตฺติ** โหติฯ **ตตฺถ** สํสารปวตฺติสํสารนิวตฺตีสุ **ปวตฺติ** สํสารปวตฺติ **ทุกฺขํ** ทุกฺขสจฺจํ, **ตทภิสโงฺค** ตสฺมิํ ทุเกฺข อภิสโงฺค ตณฺหา **สมุทโย** สมุทยสจฺจํ, ตณฺหานิโรโธ **ทุกฺขนิโรโธ** นิโรธสจฺจํ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก **มโคฺค** ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา มคฺคสจฺจํ, อิติ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิ นิทฺธาริตานิฯ **‘‘ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺย**’’นฺติอาทิมฺหิ วุตฺตนโยว อโตฺถฯ

‘‘อุเจฺฉทสสฺสตสฺส กิตฺตโก ปเภโท, มคฺคสฺส กิตฺตโก’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ อุเจฺฉทสสฺสต**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** อุเจฺฉทสสฺสตอริยมเคฺคสุ อุเจฺฉทสสฺสตทสฺสนํ **สมาสโต** สเงฺขปโต วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิฯ อุเจฺฉโท ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา ปญฺจวิโธ, สสฺสตทสฺสนํ เอเกกสฺมิํ ติธา อุปฺปชฺชนโต ปนฺนรสวิธนฺติ วีสติวิธํ โหติฯ **วิตฺถารโต ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ**ฯ กตมานิ? จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา, จตฺตาโร อนฺตานนฺตวาทา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปวาทา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาทา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ เวทิตพฺพานิฯ วิตฺถารโต ปน **พฺรหฺมชาลสุเตฺต** (ที. นิ. ๑.๓๐ อาทโย) อาคตานิฯ **เตสํ** อุเจฺฉทสสฺสตทสฺสนานํ เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยธมฺมา ปฏิปโกฺข มโคฺคฯ กตเม เตจตฺตาลีสํ? ‘‘อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญา’’ติ ติโสฺส สญฺญา จ ‘‘ปหานสญฺญา วิราคสญฺญา นิโรธสญฺญา’’ติ ติโสฺส สญฺญา จาติ ฉ สญฺญา จ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, อฏฺฐ มคฺคงฺคานี’’ติ เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยธมฺมา วิปสฺสนาวเสน ปฏิปโกฺข มโคฺค นามฯ

‘‘สมถวเสน กตโม ปฏิปโกฺข’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อฏฺฐ วิโมกฺขา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อฏฺฐ วิโมกฺขา ปากฏาฯ ทส กสิณายตนานิ** สมถวเสน ปฏิปโกฺข มโคฺค นามฯ ‘‘กตมํ ญาณํ กตมสฺส ธมฺมสฺส ปทาลน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิจริเต ปวตฺตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ,** โมโหฯ ตณฺหาจริเต ปวตฺตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ,** ชาลํฯ **อนาทิ**วเสน ปวโตฺต โมโหฯ **อนิธน**วเสน ปวตฺตํ ชาลํฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา เตเชตฺวา ติกฺขํ วิปสฺสนาญาณญฺจ อริยมคฺคญาณญฺจ**ญาณวชิรํ** นาม โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ญาณปทฏฺฐานตฺตาฯ โมโห จ ชาลญฺจ **โมหชาลํ**ฯ ปทาเลตีติ **ปทาลนํ,** กตฺตริ ยุปจฺจโย, โมหชาลสฺส ปทาลนนฺติ **โมหชาลปทาลนํ**ฯ ปทาลนญฺหิ ทุวิธํ วิกฺขมฺภนปทาลนํ สมุเจฺฉทปทาลนนฺติฯ ปุพฺพภาเค สมถวิปสฺสนาวเสน **วิกฺขมฺภนปทาลนํ,** มคฺคกฺขเณ **สมุเจฺฉทปทาลนํ** เอว ทฏฺฐพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ โมหชาเล อวิชฺชา โมโห, ภวตณฺหา ชาลํฯ อตฺตโน อาธารํ ปุคฺคลํ ทุกฺขาทีสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ โมเหตีติ **โมโห**ฯ ปฐมํ ชาลํ ชฏํ ลายิตฺวา ชฏาวเสน ลาติ ปวตฺตตีติ **ชาลํ,** อตฺตนิ ชาตํ มจฺฉสกุณาทิกํ ลาติ คณฺหาติ, ลาเปติ คณฺหาเปตีติ วา **ชาลํ,** ชาลํ วิยาติ **ชาลํ**ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อตีตาทิเภทภินฺนสุ รูปาทีสุ, สกอตฺตภาวาทีสุ จ สํสิพฺพนวเสน ปวตฺตนโต ชาลํ ภวตณฺหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๘๐)ฯ ‘‘อวิชฺชาตณฺหาหิ อตฺตกิลมถานุโยคาทีนํ กิเลสปกฺ

ขานํ นิทฺธารณํ กตํ กถํ เกน สทฺทหิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“เตน วุจฺจติ ‘ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย จ ภวตณฺหาย จา’ติ”** วุตฺตํฯ

๘๑. ‘‘อิโต สาสนโต พหิทฺธา ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ ปฏิปทาทโย นิทฺธาริตา, สาสเน ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริตานํ ปฏิปทาทโย กถํ นิทฺธาริตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา ‘‘สํกิเลสปกฺขา สุตฺตตฺถา อาจริเยน ทสฺสิตา, โวทานปกฺขสุตฺตตฺถา กถํ ทสฺสิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา วา **“ตตฺถ ทิฏฺฐิจริโต อสฺมึ สาสเน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทิฏฺฐิจริตตณฺหาจริเตสุฯ **ทิฏฺฐิจริโต** ปุคฺคโล อสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต หุตฺวา จตูสุ ปจฺจเยสุ สเลฺลขานุสนฺตตวุตฺติ ภวติฯ กสฺมา? ยสฺมา สเลฺลเข ติพฺพคารโว, ตสฺมา สเลฺลเข ติพฺพคารวตฺตาฯ **ตณฺหาจริโต** ปุคฺคโล อสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต หุตฺวา สิกฺขานุสนฺตตวุตฺติ ภวติ ฯ กสฺมา? ยสฺมา สิกฺขาย ติพฺพคารโว, ตสฺมา สิกฺขาย ติพฺพคารวตฺตาฯ **ทิฏฺฐิจริโต** ปุคฺคโล สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต หุตฺวา **ธมฺมานุสารี** ปุคฺคโล ภวติฯ กสฺมา? ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิวิสเย ปญฺญาสทิสปวตฺตนโตฯ **ตณฺหาจริโต** ปุคฺคโล สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต หุตฺวา สทฺธานุสารี ภวติฯ กสฺมา? ตณฺหาวเสน มิจฺฉาธิโมกฺขตฺตาฯ **ทิฏฺฐิจริโต** ปุคฺคโล สุขาย ปฏิปทาย, ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยาติ, สุขาย ปฏิปทาย, ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยาติ สุเขน กิเลสหิ วิกฺขมฺภิตุํ สมตฺถตฺตาฯ **ตณฺหาจริโต** ปุคฺคโล ทุกฺขาย ปฏิปทาย, ทนฺธาภิญฺญาย จ นิยฺยาติ, ทุกฺขาย ปฏิปทาย, ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยาติ ทุเกฺขน กิเลสหิ วิกฺขมฺภิตุํ สมตฺถตฺตาฯ

‘‘ตถา กสฺมา นิยฺยาตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กึ การณํ ย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยํ** เยน การเณน นิยฺยาติ, ตํ **การณํ กิ**นฺติ ปุจฺฉติฯ **ตสฺส** ตณฺหาจริตสฺส กามา สุเขน อปริจฺจตฺตา **หิ** ยสฺมา ภวนฺติ, ตสฺมา กามานํ สุเขน อปริจฺจตฺตตฺตา ตถา นิยฺยาติฯ **โส** ตณฺหาจริโต **กาเมหิ** วตฺถุกามกิเลสกาเมหิ วิเวจิยมาโน ทุเกฺขน ปฏินิสฺสรติ, ทนฺธญฺจ **ธมฺมํ** จตุสจฺจธมฺมํ อาชานาติฯ **โย ปน อยํ** ปุคฺคโล ทิฏฺฐิจริโต โหติ, โส **อยํ** ทิฏฺฐิจริโต ปุคฺคโล **อาทิโต** อาทิมฺหิเยว **กาเมหิ** กิเลสกามวตฺถุกาเมหิ อนตฺถิโก ภวติฯ **โส** ทิฏฺฐิจริโต **ตโต** เตหิ กาเมหิ วิเวจิยมาโน ขิปฺปญฺจ สุเขน ปฏินิสฺสรติ, ขิปฺปญฺจ ธมฺมํ อาชานาติฯ

‘‘ตณฺหาจริโต ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, ทิฏฺฐิจริโต สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาตีติ เอเกกาย ปฏิปทาย ภวิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ทุกฺขาปิ ปฏิปทา ทุวิธา ทนฺธาภิญฺญา จ ขิปฺปาภิญฺญา จ, สุขาปิ ปฏิปทา ทุวิธา ทนฺธาภิญฺญา จ ขิปฺปาภิญฺญา จา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เอวํ สติ เอโกว ทฺวีหิ ทฺวีหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยาตีติ อาปชฺชตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“สตฺตาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตณฺหาจริตา สตฺตาปิ ทุวิธา มุทินฺทฺริยาปิ ติกฺขินฺทฺริยาปิ, ทิฏฺฐิจริตา สตฺตาปิ ทุวิธา มุทินฺทฺริยาปิ ติกฺขินฺทฺริยาปีติ โยชนา กาตพฺพาฯ **เย** ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตา มุทินฺทฺริยา ภวนฺติ, **เต** ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตา ทนฺธญฺจ ปฏินิสฺสรนฺติ, ทนฺธญฺจ ธมฺมํ อาชานนฺติฯ **เย** ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตา ติกฺขินฺทฺริยา ภวนฺติ, **เต** ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตา ขิปฺปญฺจ ปฏินิสฺสรนฺติ, ขิปฺปญฺจ ธมฺมํ อาชานนฺติ, ตสฺมา เอเกกเสฺสว เอเกกา ปฏิปทา ยุตฺตาวาติฯ ‘‘อิมาหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยนฺติเยว, น นิยฺยึสุ นิยฺยิสฺสนฺตีติ อาปเชฺชยฺย วตฺตมานวิภตฺติยา นิทฺทิฏฺฐตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“อิมา จตโสฺส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตีเตปิ อิมาหิ จตูหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยึสุ, ปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ นิยฺยนฺติ, อนาคเตปิ นิยฺยิสฺสนฺตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพ ยถา ‘‘ปพฺพโต ติฏฺฐตี’’ติฯ

เอวนฺติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ อริยปุคฺคลา จตุกฺกมคฺคํ ปฏิปทํ ปญฺญาเปนฺติฯ ‘‘กิมตฺถํ ปญฺญาเปนฺตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“อพุธชนเสวิตายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยํ วุจฺจติ นนฺทิยาว**

ฎฺฐสฺส นยสฺส ภูมีติ ตณฺหาอวิชฺชานํ วเสน สํกิเลสปเกฺข ทฺวิทิสา จตุสจฺจโยชนาปิ สมถวิปสฺสนานํ วเสน โวทานปเกฺข ทฺวิทิสา จตุสจฺจโยชนาปิ ทสฺสิตาฯ อยํ จตุพฺพิธา จตุสจฺจโยชนา นนฺทิยาวฎฺฎสฺส นยสฺส สมุฎฺฐานํ ภูมิ สมุฎฺฐานภาวโตติฯ ''ตถาวิธาย จตุสจฺจโยชนาย นนฺทิยาวฎฺฎสฺส นยสฺส สมุฎฺฐานภูมิภาโว เกน สทฺทหิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เตนาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๘๒. ''นนฺทิยาวฎฺฎสฺส นยสฺส สมุฎฺฐานภูตา ภูมิ ทสฺสิตา, ตสฺส นนฺทิยาวฎฺฎสฺส นยสฺส กตฺถ กตมา ทิสา กิตฺตเกน อุปปริกฺขิตพฺพา''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''เวยฺยากรเณสุ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **หิ**-สโทฺท ปกฺขนฺตรโตฺถฯ **เย** ทิสาภูตา อาหาราทโย ธมฺมา เวยฺยากรเณสุ ''กุสลากุสลา''ติ วุตฺตํ, **เต** ทิสาภูตา อาหาราทโย ธมฺมา ทุวิเธน ''อิเม อกุสลา ธมฺมา สํกิเลสธมฺมา, อิเม กุสลา โวทานธมฺมา''ติ ทุวิเธน **อุปปริกฺขิตพฺพา** อาโลจิตพฺพาฯ ''กตเมน ทุวิเธนา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''โลกวฎฺฎานุสารี จ โลกวิวฎฺฎานุสารี จา''**ติ วุตฺตํฯ ''กตมํ วฎฺฎํ, กตมํ วิวฎฺฎ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''วฎฺฎํ นาม สํสาโร, วิวฎฺฎํ นิพฺพาน''**นฺติ วุตฺตํฯ ''สํสารสฺส กตโม เหตู''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''กมฺมกิเลสา เหตุ สํสารสฺสา''**ติ วุตฺตํฯ ''กตมํ กมฺมํ นาม, เจตนาเยว กมฺมํ นาม กึ, อุทาหุ เจตสิกญฺจ ผลทานสมตฺถาสมตฺถมฺปิ กมฺมํ กิ''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ กมฺม''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ กมฺมกิเลเสสุฯ **''ตํ กมฺมํ กถํ** เกน ปกาเรน ทฎฺฐพฺพ''นฺติ เจ วเทยฺย, ยถา เยน อุปจเยน กตํ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตสฺมึ อุปจเย ตํ กมฺมํ ทฎฺฐพฺพํฯ ''เต กิเลสา กตเมหิ ธเมฺมหิ นิทฺทิสิตพฺพา''ติ เจ ปุเจฺฉยฺย, สเพฺพปิ กิเลสา จตูหิ วิปลฺลาเสหิ นิทฺทิสิตพฺพาฯ ''เต กิเลสา กตฺถ ทฎฺฐพฺพา''ติ เจ ปุเจฺฉยฺย, ทสวตฺถุเก กิเลสปุเญฺช เต กิเลสา ทฎฺฐพฺพาฯ

''กตมานิ ทส วตฺถูนี''ติ เจ ปุเจฺฉยฺย, จตฺตาโร อาหารา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร สลฺลา, จตโสฺส วิญฺญาณฎฺฐิติโย, จตฺตาริ อคติคมนานีติ ทส วตฺถูนีติ เวทิตพฺพานิ จตุนฺนํ กิจฺจวเสน เอกตฺตาฯ เอตฺถ จ กิเลสานํ ปจฺจโย วตฺถุกาโมปิ กิเลโสปิ กิเลสวตฺถุ โหติ ปุริมานํ ปุริมานํ กิเลสานํ ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิเลสานํ ปจฺจยภาวโตฯ

''กตโม กตโม กตมสฺส กตมสฺส วตฺถู''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ปฐเม อาหาเร''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาลมฺพิตเพฺพ ปฐเม กพฬีการาหาเร ปฐโม ''รูปํ สุภ''นฺติ **วิปลฺลาโส** อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตติฯ อาลมฺพิตเพฺพ ทุติเย ผสฺสาหาเร ทุติโย ''ผสฺสปจฺจยา เวทนา สุขา''ติ **วิปลฺลาโส** ปวตฺตติฯ อาลมฺพิตเพฺพ ตติเย จิตฺตาหาเร ตติโย ''จิตฺตํ นิจฺจ''นฺติ **วิปลฺลาโส** ปวตฺตติ, อาลมฺพิตเพฺพ จตุเตฺถ มโนสเญฺจตนาหาเร ''ธโมฺม อตฺตา''ติ **วิปลฺลาโส** อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตติฯ อาลมฺพิตเพฺพ ปฐเม ''รูปํ สุภ''นฺติ **วิปลฺลาโส** ปฐมํ กามุปาทานํ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตติฯ เสเสสุปิ ยถารหํ นยานุสาเรน โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘๓. ''เตสุ อาหาราทีสุ กตโม กตมสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลโส''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตตฺถ โย จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อาหาราทีสุ, ตณฺหาจริตทิฎฺฐิจริเตสุ วาฯ ตณฺหาจริตสฺส รูปเวทนาสุ ติพฺพจฺฉนฺทราคสฺส อุปฺปชฺชนโต โย จ กพฬีกาโร อาหาโร, โย จ ผสฺสาหาโร ปวตฺตติ, **อิเม** กพฬีการาหารผสฺสาหารา ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา ภวนฺติฯ ทิฎฺฐิจริตสฺส ธมฺมจิเตฺตสุ พลวอตฺตนิจฺจาภินิเวสสฺส อุปฺปชฺชนโต โย จ มโนสเญฺจตนาหาโร, โย จ วิญฺญาณาหาโร ปวตฺตติ, **อิเม** มโนสเญฺจตนาหารวิญฺญาณาหารา ทิฎฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา ภวนฺติฯ **''ตตฺถ โย จ อสุเภ สุภ''**นฺติอาทีสุปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ คเหต

โพฺพติฯ ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ตณฺหาปธานตฺตา เจว ตณฺหาสภาวตฺตา จ, ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ทิฏฺฐิปธานตฺตา เจว ทิฏฺฐิสภาวตฺตา จาติฯ

๘๔. ‘‘กตมสฺมึ ปฐมาทิเก อาหาเร กตโม ปฐมาทิโก วิปลฺลาโส ปวตฺตตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กพฬีกาเร อาหาเร’’**ติอาทินา นามวเสน นิยเมตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตตฺถเมว ทเสฺสติฯ ‘‘กตมสฺมึ วิปลฺลาเส ฐิโต กตมํ อุปาทิยตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ปฐเม วิปลฺลาเส ฐิโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฐเม วิปลฺลาเส **ฐิโต** ปุคฺคโล กาเม เยน อุปาทาเนน อุปาทิยติ, **อิทํ** อุปาทานํ ‘‘กามุปาทานํ นามา’’ติ วุจฺจติฯ เสเสสุ อิมินา นเยน โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘เยน กามุปาทาเนน กาเมหิ ปุคฺคโล สํยุชฺชติ, อยํ กามุปาทานธโมฺม ‘กามโยโค’ติ วุจฺจตี’’ติอาทินา โยชนา กาตพฺพาฯ เสสานํ โยชนตฺถาทโย ปาฬิโต, อฎฺฐกถาโต จ ปากฎาฯ

๘๕. ‘‘อาหาราทีสุ กตเม กตมา ทิสา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ อิมา จตโสฺส ทิสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ อาหารจตุกฺกาทีสุ ทสสุ จตุเกฺกสุ ปฐโม ปฐโม กพฬีการาหาราทิโก ปฐมา ทิสา, ทุติโย ทุติโย ผสฺสาหาราทิโก ทุติยา ทิสา, ตติโย ตติโย วิญฺญาณาหาราทิโก ตติยา ทิสา, จตุโตฺถ จตุโตฺถ มโนสเญฺจตนาหาราทิโก จตุตฺถา ทิสาติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘ตาสุ จตูสุ ทิสาสุ เตสุ กพฬีการาหาราทีสุ ธเมฺมสุ กตเม ธมฺมา กตมสฺส อุปกฺกิเลสา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา อิเม อาหาราทโย ธมฺมา อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาติ วิภตฺตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ โย จ กพฬีกาโร อาหาโร…เป.… อิเม ทิฎฺฐิจริตสฺส อุทตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา’’**ติ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** ปน – ‘‘กพฬีการาหาโร อาหาโรติอาทิ อาหาราทีสุ เย ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสา, ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๘๕) วุตฺตํฯ **ทสนฺนํ สุตฺตาน**นฺติ เอกเทสภูตานํ ทสนฺนํ สุตฺตานํฯ **อโตฺถ**ติ สภาวธโมฺมฯ สทฺทโตฺถ หิ อสมาโนติฯ **‘‘พฺยญฺชนเมว นาน’’**นฺติ เอเตน จ สทฺทตฺถสฺส นานตฺตํ ทเสฺสติฯ

‘‘กพฬีการาหาราทีสุ กตเม อาหาราทโย กตเมน วิโมกฺขมุเขน ปริญฺญํ ปหานํ คจฺฉนฺตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย จ กพฬีกาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิตีติ เอวํ วุตฺตปฺปการาฯ **สเพฺพ**ติ สเพฺพ อาหาราทโย ธมฺมา โลกวฎฺฎานุสาริโน ภวนฺติฯ **เต**ติ เต สเพฺพ อาหาราทโย ธมฺมาฯ **โลกา**ติ โลกโต วฎฺฎโตฯ **ตีหิ วิโมกฺขมุเขหิ** อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิยฺยนฺติฯ

๘๖. สํกิเลสปเกฺข ทิสาภูตา อาหารจตุกฺกาทโย ทส จตุกฺกา ธมฺมา อาจริเยน นิทฺธาเรตฺวา ทสฺสิตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘โวทานปเกฺข กตเม ทิสาภูตา ธมฺมา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา โวทานปเกฺข ทิสาภูเต ธเมฺม ทเสฺสตุํ **‘‘จตโสฺส ปฎิปทา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จตฺตาโร วิหารา**ติ ทิพฺพวิหารา พฺรหฺมวิหารา อริยวิหารา อาเนญฺชวิหาราติ จตฺตาโร วิหาราฯ เตสุ รูปาวจรสมาปตฺติโย **ทิพฺพวิหารา,** จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย **พฺรหฺมวิหารา,** จตโสฺส ผลสมาปตฺติโย **อริยวิหารา,** จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย **อาเนญฺชวิหารา จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา**ติ มานปหานํ อาลยสมุคฺฆาโต อวิชฺชาปหานํ ภวูปสโมติ จตฺตาโร อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมาฯ **จตฺตาริ อธิฎฺฐานานี**ติ สจฺจาธิฎฺฐานํ จาคาธิฎฺฐานํ ปญฺญาธิฎฺฐานํ อุปสมาธิฎฺฐานนฺติ จตฺตาริ อธิฎฺฐานานิฯ **จตโสฺส สมาธิภาวนา**ติ ฉนฺทสมาธิภาวนา วีริยสมาธิภาวนา จิตฺตสมาธิภาวนา วีมํสาสมาธิภาวนาติ จตโสฺส สมาธิภาวนาฯ **จตฺตาโร สุขภาคิ**

ยาติ อินฺทฺริยสํวโร ตโป โพชฺฌงฺค สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคติ จตฺตาโร สุขภาคิยาฯ อวเสสา ปากฏาฯ

''จตูสุ จตูสุ ปฏิปทาทีสุ กตโม ปฏิปทาทิโก ปฐโม สติปฏฺฐานาทิโก ภวตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ปฐมา ปฏิปทา ปฐมํ สติปฏฺฐาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''ปฏิปทาทโย ปญฺญาปทฏฺฐานาทิกา, สติปฏฺฐานาทโย ปน สติปทฏฺฐานาทิกา, ตสฺมา 'ปฐมา ปฏิปทา ปฐมํ สติปฏฺฐาน'นฺติอาทิโยชนา กาตพฺพา''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ปฐมา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปูเรตี''**ติอาทิ วุตฺตํ, ปูรกปูเรตพฺพภาวโต ตถา โยชนา กาตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา ''ภาวิตา พหุลีกตา กตเม ปฏิปทาทโย กตเม สติปฏฺฐานาทิเก ปูเรนฺตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ปฐมา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปูเรตี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๘๗. ''เตสุ ทสสุ ปฏิปทาจตุกฺกาทีสุ กตเม ธมฺมา กตมา ทิสา, กตเม ธมฺมา กตมา ทิสา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ อิมา จตโสฺส ทิสา ปฐมา ปฏิปทา, ปฐโม สติปฏฺฐาโน''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทสสุ ปฏิปทาจตุกฺกาทีสุฯ **อิมา** มยา วุจฺจมานา ปฐมา ปฏิปทาทโย ทิสา จตโสฺส ทิสา ภวนฺติฯ

''เตสุ จตูสุ ทิสาภูเตสุ ปฏิปทาจตุกฺกาทีสุ กตโม ทิสาภูโต อโตฺถ กตมสฺส ปุคฺคลสฺส เภสชฺช''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ ปฐมา ปฏิปทา...เป.... ทิฏฺฐิจริตสฺส อุทตฺตสฺส เภสชฺช''**นฺติ วุตฺตํฯ

''เตสุ ทสสุ ปฏิปทาทิจตุเกฺกสุ ธเมฺมสุ กตโม กตโม กตมํ กตมํ วิโมกฺขมุข''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ ทุกฺขา จ ปฏิปทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อโตฺถ ปน **ฏีกายํ** วิตฺถาเรน วุโตฺต ปากโฏฯ สํกิเลสปเกฺข ทิสาภูตา อาหารจตุกฺกาทโย ทส จตุกฺกา สมติกฺกมิตพฺพปหาตพฺพภาเวน นิทฺธาริตา, โวทานปเกฺข ปน ทิสาภูตา ปฏิปทาจตุกฺกาทโย ทส จตุกฺกา สมติกฺกมปหายกภาเวน นิทฺธาริตาฯ

''เตสํ อาหารจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ สมติกฺกมนปหานสงฺขาตํ ยํ วิกฺกีฬิตญฺจ เตสํ ปฏิปทาจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ ภาวนาสงฺขาตํ ยํ วิกฺกีฬิตญฺจ สจฺฉิกิริยาสงฺขาตํ ยํ วิกฺกีฬิตญฺจ อตฺถิ, ตํ ติวิธํ วิกฺกีฬิตํ กตเมสํ ปุคฺคลานํ วิกฺกีฬิตํ ภวตี''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''เตสํ วิกฺกีฬิต''**นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา ''ยถาวุตฺตปฺปกาเรหิ วิโมกฺขมุเขหิ เย พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกา วิมุจฺจึสุ, เตสุ พุทฺธเสฺสว วิกฺกีฬิตํ ภวติ กึ, ปเจฺจกพุทฺธเสฺสว วิกฺกีฬิตํ ภวติ กึ, สาวกเสฺสว วิกฺกีฬิตํ ภวติ กึ, อุทาหุ สเพฺพสํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ วิกฺกีฬิตํ ภวติ กิ''นฺติ วิจารณาย สมฺภวโต **''เตสํ วิกฺกีฬิต''**นฺติ วุตฺตํฯ ยถาวุตฺตปฺปกาเรหิ วิโมกฺขมุเขหิ เย พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกา มุจฺจึสุ, **เตสํ** พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ **วิกฺกีฬิตํ**ฯ ยํ อาหารจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ สปรสนฺตาเน สมติกฺกมนปหานญฺจ ยา ปฏิปทาจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ สปรสนฺตาเน ภาวนาสมฺปาทนา, สจฺฉิกิริยาสมฺปาทนา จ อตฺถิ, อิทํ สพฺพํ วิกฺกีฬิตํ นาม ภวตีติ อโตฺถฯ

''สเพฺพสํ อาหารจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ สเพฺพ ปฏิปทาจตุกฺกาทโย ทส จตุกฺกา ปฏิปกฺขา โหนฺติ กึ, อุทาหุ ยถากฺกมํ จตุกฺกานํ จตุกฺกา ปฏิปกฺขา โหนฺติ กิ''นฺติ วิจารณาย สมฺภวโต ยถากฺกมํ จตุกฺกานํ จตุกฺกา ปฏิปกฺขา โหนฺติ ปหาตพฺพปหายกภาเวนาติ ทเสฺสโนฺต **''จตฺตาโร อาหารา เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส ปฏิปทา''**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ''อิทานิ อาหาราทีนํ ปฏิปทาทีหิ เยน สมติกฺกมนํ, ตํ เนสํ ปฏิปกฺขภาวํ ทเสฺสโนฺต 'จตฺตาโร

อาหารา เตสํ ปฏิปกฺข จตโสฺส ปฏิปทา’ติอาทิมาหา’’ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๘๗) วุตฺตํฯ ตตฺถ สํกิเลสปเกฺข จตฺตาโร เย อาหารา นิทฺธาริตา, เตสํ จตุนฺนํ อาหารานํ โวทานปเกฺข ยา จตโสฺส ปฏิปทา นิทฺธาริตา, ตา จตโสฺส ปฏิปทา ปฏิปกฺข อาหารานํ ปหาตพฺพตฺตา, ปฏิปทานํ ปน ปหายกตฺตาฯ สติปิ อาหารานํ อปฺปหาตพฺพภาเว วิปสฺสนารมฺมณตฺตา อาหารปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหานวเสน ปหาตพฺพภาโว วุโตฺตติ เอวมาทิโยชนา กาตพฺพาฯ

สีหาติ สีหสทิสา พุทฺธา จ สีหสทิสา ปเจฺจกพุทฺธา จ สีหสทิสา สาวกา จาติ สีหสทิสา วิสุํ วิสุํ โยเชตพฺพาฯ สาวกา ปน อหตราคโทสโมหาปิ สนฺติ, เตปิ ‘‘สีหา’’ติ มเญฺญยฺยุนฺติ ตํ นิวตฺตาปนตฺถํ **‘‘หตราคโทสโมหา’’**ติ วุตฺตํฯ หนิตพฺพาติ **หตา,** ราโค จ โทโส จ โมโห จ **ราคโทสโมหา,** หตา ราคโทสโมหา เอเตหิ สาวเกหีติ **หตราคโทสโมหา,** สาวกาติ โยชนา กาตพฺพา สาวกานํเยว พฺยภิจารสมฺภวโตติฯ **เตสํ** สีหานํ พุทฺธานํ, **เตสํ** สีหานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ, **เตสํ** สีหานํ สาวกานํ **ภาวนา** โวทานปเกฺข ภาวิตพฺพานํ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ภาวนา วฑฺฒนา จ, **สจฺฉิกิริยา** โวทานปเกฺขเยว สจฺฉิกาตพฺพานํ ผลนิพฺพานานํ สจฺฉิกิริยา จ, **พฺยนฺตีกิริยา** สํกิเลสปเกฺข ปหาตพฺพานํ ปหานสงฺขาตา พฺยนฺตีกิริยา จ **วิกฺกีฬิตํ** นาม ภวติฯ

อินฺทฺริยาธิฏฺฐานนฺติ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ อินฺทฺริยานํ อธิฏฺฐานํ ปวตฺตนํ ภาวนา, สจฺฉิกิริยา จฯ **วิปริยาสานธิฏฺฐาน**นฺติ วิปลฺลาสานํ อธิฏฺฐานํ ปหานวเสน อปฺปวตฺตนํ, อนุปฺปาทนเญฺจ สเงฺขปโต **วิกฺกีฬิตํ** นามาติ คหิตํฯ **อินฺทฺริยานิ** สทฺธินฺทฺริยาทีนิ **สทฺธมฺมโคจโร** สทฺธมฺมสฺส โวทานปกฺขสฺส โคจโร ปวตฺตนเหตูติ อธิเปฺปตานิฯ **วิปริยาสา** วิปลฺลาสา **กิเลสโคจโร** สํกิเลสปกฺขสฺส โคจโร ปวตฺติเหตูติ อธิเปฺปตาฯ

‘‘จตฺตาโร อาหาราติอาทินา สํกิเลสปเกฺข อาหารจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ ตณฺหาจริตาทีนํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อุปกฺกิเลสวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา อาจริเยน กตา, ‘จตโสฺส ปฏิปทา’ติอาทินา จ โวทานปเกฺข ปฏิปทาจตุกฺกาทีนํ ทสนฺนํ จตุกฺกานํ ตณฺหาจริตาทีนํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ โวทานวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา อาจริเยน กตา, สา อยํ นิทฺธารณา กตมสฺส นยสฺส สมุฏฺฐานํ ภูมีติ วุจฺจตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘อยํ วุจฺจติ สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อย**นฺติ ยา อยํ วุตฺตนเยน ทฺวิปฺปการา นิทฺธารณา กตา, สา อยํ ทฺวิปฺปการา นิทฺธารณา สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส **ภูมิ** ปวตฺติฏฺฐานํ สมุฏฺฐานนฺติ นยสมุฏฺฐานโกสเลฺลหิ ปุคฺคเลหิ วุจฺจตีติ โยชนา กาตพฺพาติฯ

‘‘วุตฺตปฺปการาย นิทฺธาริตาย นยสฺส ภูมิภาโว กสฺมา วิญฺญายตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** วุตฺตปฺปการาย นิทฺธารณาย นยภูมิภาเวน **‘‘โย เนติ…เป…. กุสลาติ จา’’**ติ ยํ วจนํ อาจริโย อาห, เตน วจเนน วิญฺญายตีติฯ

สีหวิกฺกีฬิตนยภูมิ อาจริเยน วิภาวิตา, อเมฺหหิ จ ญาตา, ‘‘กตมา ติปุกฺขลนยภูมี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ติปุกฺขลนยภูมิํ วิภาเวตุกาโม **‘‘ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา’’**ติอาทิมาหฯ เอวํ สติ ‘‘อยํ สํกิเลโส, ตีณิ อกุสลมูลานี’’ติอาทิวจนเมว อาจริเยน วตฺตพฺพํ, กสฺมา ปน ‘‘ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา’’ติอาทิวจนํ วตฺตพฺพนฺติ? สจฺจํ, ติปุกฺขลนยภูมิภาวนา ปน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตยวเสน ปวตฺตา, ตสฺมา อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตยํ วิภาเวตุํ ‘‘ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา’’ติอาทิวจนํ วุตฺตํฯ เอวมปิ ‘‘ตตฺถ โย สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ อุคฺฆฏิตญฺญู’’ติอาทิวจนเมว วตฺตพฺพํ , กสฺมา ปน ‘‘ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา’’ติอาทิวจนํ วตฺตพฺพนฺติ? สจฺจํ, อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลตฺตยํ ปน สีหวิกฺกีฬิตนยโต ติ

ปุกฺขลนยสฺส นิคฺคจฺฉนโต นิกฺขมนโต สีหวิกฺกีฬิตนยภูมิวิภาวนายํ ปฏิปทาวิภาคโต วิภาวิต ปุคฺคลจตุกฺกโต นิทฺธาริตํ, สีหวิกฺกีฬิตนยภูมิวิภาวนายํ ปฏิปทาวิภาคโต วิภาวิตํ ปุคฺคลจตุกฺกํ ปฐมํ วิภาเวตุํ **"ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทายา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ โย ปฏิปทาจตุกฺโก สีหวิกฺกีฬิตนยภูมิวิภาวนายํ นิทฺธาริโต, ตสฺมึ ปฏิปทาจตุเกฺกฯ **เย**ติ เย ทนฺธอุทตฺตา ทิฏฺฐิจริตปุคฺคลา ยถากฺกมํ สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย จ สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิติ นิยฺยกา เทฺว ปุคฺคลา จ นิทฺธาริตาฯ "เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ กตโม สํกิเลโส"ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา "เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส"ติ วิสฺสเชฺชตุํ **"เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส"**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตฺตาโร อาหารา นิทฺธาริตา…เป…. จตฺตาริ อคติคมนานิ นิทฺธาริตานิ, อิติ อยํ ทสวิโธ อาหารจตุกฺกาทิจตุโกฺก เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโส โหติฯ เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโส อาจริเยน นิทฺธาริโต, "กตมํ โวทาน"นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **"เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทาน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ จตโสฺส ปฏิปทา นิทฺธาริตา, จตโสฺส อปฺปมาณา นิทฺธาริตา, **อิติ** อิทํ ทสวิธํ ปฏิปทาจตุกฺกาทิจตุกฺกภูตํ ธมฺมชาตํ เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ โวทานํ โหติฯ

๘๘. "เตสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ กตโม ปุคฺคโล อุคฺฆฏิตญฺญู, กตโม ปุคฺคโล วิปญฺจิตญฺญู, กตโม ปุคฺคโล เนโยฺย"ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **"ตตฺถ เย"**ติอาทิ วุตฺตํฯ "ปุเพฺพปิ 'ตตฺถ เย'ติ อาทินา จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺธาริตา, กสฺมา ปน ปุน "ตตฺถ เย'ติอาทินา จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺธาริตา"ติ เจ วเทยฺย? ปุเพฺพ สํกิเลสโวทานํ สามิภาเวน นิทฺธาริตา, ปจฺฉา ปน อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีนํ อวยวานํ สมูหภาเวน นิทฺธาริตาติ วิเสสโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ตตฺถ เย…เป…. อิเม เทฺว ปุคฺคลา**ติ เอตฺถ โยชนโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตสทิโสวฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุฯ **โย**ติ อุทโตฺต ทิฏฺฐิจริโตฯ **อยนฺ**ติ อยํ นิยโต อุทโตฺต ทิฏฺฐิจริโตฯ ปุน **โย**ติ อุทโตฺตว ตณฺหาจริโต จ มโนฺท ทิฏฺฐิจริโต จฯ **สาธารณายา**ติ ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย จฯ

"อุคฺฆฏิตญฺญุอาทโย ตโย ปุคฺคลา อาจริเยน นิทฺธาริตา, เตสุ ตีสุ ปุคฺคเลสุ กตมสฺส กตมสฺส กตมํ กตมํ ภควา อุปทิสตี"ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **"ตตฺถ ภควา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อถ วา "ปฏิปทาเภเทน ปุคฺคลเภโท อาจริเยน วิภาวิโต, กถํ เทสนาเภเทน ปุคฺคลเภโท วิภาวิโต"ติ วตฺตพฺพตฺตา เทสนาเภเทนปิ ปุคฺคลเภทํ วิภาเวตุํ **"ตตฺถ ภควา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตีสุ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทีสุ ปุคฺคเลสุฯ "สมถเทสนาวิปสฺสนาเทสนาเภเทเนว ปุคฺคลเภโท วิภาวิโต"ติ วตฺตพฺพตฺตา มุทุธมฺมเทสนาติกฺขธมฺมเทสนาเภเทนปิ ปุคฺคลเภทํ วิภาเวตุํ **"ตตฺถ ภควา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสเสสุปิ เอวเมว อนุสนฺธิยโตฺถ วตฺตโพฺพฯ

วิสํ วิสํ ปฏิปทาเภเทน จตฺตาโร หุตฺวา วิสํ จ สมฺปิณฺฑิตา จ ปฏิปทาเภเทน เจว เทสนาเภเทน จ ตโย โหนฺตีติ วิภาเวตุํ **"ตตฺถ เย"**ติอาทึ ปุน วตฺวา **"อิติ โข จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **จตฺตาริ ตีณี**ติ ลิงฺควิปลฺลาสนิเทฺทโส, "จตฺตาโร ตโย"ติ ปน ปกติลิงฺคนิเทฺทโส กาตโพฺพฯ

"เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ กตโม สํกิเลโส"ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **"เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อยํ สํกิเลโส**ติ "ตีณิ อกุสลมูลานิ…เป…. สีลวิปตฺติ ทิฏฺฐิวิปตฺติ อาจารวิปตฺตี"ติ นิทฺธาริตานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อิติ อยํ สมูโห สํกิเลโส โหติฯ "เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโส อาจริเยน นิทฺธาริโต, กถํ โวทานํ นิทฺธาริตพฺพ"นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **"เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทาน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิทํ โวทานนฺ**ติ "ตีณิ กุสลมูลา

นิ…เป.… ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ สุญฺญตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิต’’นฺติ นิทฺธาริตานํ กุสลธมฺมานํ สมูหภูตํ อิติ อิทํ ธมฺมชาตํ โวทานํ โหติฯ

‘‘วุตฺตปฺปกาเรน จตฺตาโร หุตฺวา ตโย ปุคฺคลา ภวนฺตีติ อาจริเยน วิภาวิตา, ตโย หุตฺวา กิตฺตกา ปุคฺคลา ภวนฺตี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘อิติ โข จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ, ตีณิ หุตฺวา เทฺว ภวนฺติ ตณฺหาจริโต จ ทิฏฺฐิจริโต จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิตี**ติ เหฏฺฐา วุตฺตปฺปกาเรน **จตฺตาริ** จตฺตาโร หุตฺวา **ตีณิ** ตโย ภวนฺติฯ **ตีณิ** ตโย หุตฺวา ตณฺหาจริโต จ ทิฏฺฐิจริโต จาติ **เทฺว** ปุคฺคลา ภวนฺติฯ

‘‘เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ กตโม สํกิเลโส’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อยํ สํกิเลโส**ติ ‘‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จ…เป.… สสฺสตทิฏฺฐิ จ อุเจฺฉททิฏฺฐิ จา’’ติ นิทฺธาริตานํ อกุสลธมฺมานํ อิติ อยํ สมูโห สํกิเลโส โหติฯ

‘‘เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโส อาจริเยน นิทฺธาริโต, กถํ โวทาน’’นฺติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ โวทาน**นฺติ ‘‘สมโถ จ วิปสฺสนา จ…เป.… สอุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุ, อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตู’’ติ นิทฺธาริตานํ กุสลธมฺมานํ สมูหภูตํ อิติ อิทํ ธมฺมชาตํ โวทานํ โหติฯ

‘‘ตีณิ อกุสลมูลานี’’ติอาทินา สํกิเลสปเกฺข อกุสลมูลติกาทีนํ ทฺวินฺนํ ทฺวาทสนฺนํ ติกานํ, ติณฺณํ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลานํ สํกิเลสวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา กตา, ‘‘ตีณิ กุสลมูลานี’’ติอาทินา โวทานปเกฺข กุสลมูลติกาทีนํ ทฺวินฺนํ ทฺวาทสนฺนํ ติกานํ, ติณฺณํ อุคฺฆฏิตญฺญุอาทิปุคฺคลานํ โวทานวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา กตา, **อยํ** วุตฺตปฺปการนิทฺธารณา ติปุกฺขลสฺส จ นยสฺส, องฺกุสสฺส จ นยสฺส **ภูมิ** สมุฏฺฐานํ ปวตฺติเหตุ นามาติ โยเชตฺวา ‘‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จา’’ติอาทินา สํกิเลสปเกฺข ตณฺหาอวิชฺชาทุกาทีนํ ปนฺนรสนฺนํ ทุกานํ, ทฺวินฺนํ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตานํ ปุคฺคลานํ โวทานวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา กตา, ‘‘สมโถ จ วิปสฺสนา จา’’ติอาทินา โวทานปเกฺข สมถวิปสฺสนาทุกาทีนํ เอกูนวีสติทุกานํ, ทฺวินฺนํ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตานํ ปุคฺคลานํ โวทานวิภาวนามุเขน ยา นิทฺธารณา กตา, อยํ วุตฺตปฺปการานนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมีติปิ นีหริตฺวา โยเชตพฺพาฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานวเสน หิ นนฺทิยาวฏฺฏนยโต สีหวิกฺกีฬิตนยสฺส สมฺภโว, สีหวิกฺกีฬิตนยโต จ ติปุกฺขลนยสฺส สมฺภโว โหติฯ ธมฺมาธิฏฺฐานวเสน ปน สีหวิกฺกีฬิตนยโต ติปุกฺขลนยสฺส สมฺภโว, ติปุกฺขลนยโต จ นนฺทิยาวฏฺฏนยสฺส สมฺภโว โหติฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘อเนฺต ‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จา’ติอาทินา สมถสฺส นยสฺส ภูมิ ทสฺสิตาฯ เตเนว หิ ‘จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ, ตีณิ หุตฺวา เทฺว ภวนฺตี’ติ วุตฺต’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๘๘)ฯ

‘‘กสฺมา ปน อยํ วุตฺตปฺปการาย นิทฺธารณาย ติปุกฺขลสฺส จ นยสฺส, องฺกุสสฺส จ นยสฺส ภูมิภาโว วิญฺญายตี’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** ยถาวุตฺตสฺส นิทฺธารณาย ภูมิภาเวน อาจริโย **‘‘โย อกุสเล…เป.… ทิสาโลจเนนาติ จา’’**ติ ยํ วจนํ อาห, เตน วจเนน วุตฺตปฺปการาย นิทฺธารณาย ติปุกฺขล…เป.… ยสฺส ภูมิภาโว วิญฺญายตีติ อโตฺถฯ

‘‘เอตฺตาวตา นยสมุฏฺฐานํ ปริปุณฺณํ โหติ, อญฺญํ นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุตฺตํ นยสมุฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ เยน เยน นยสมุฏฺฐาเนน สํกิเลสปเกฺข วา อกุสลา ธมฺมา นิทฺธาริตา , โวทานปเกฺข วา กุสลา ธมฺมา นิทฺธาริตา, ตํ ตํ นยสมุฏฺฐานํ **นิยุตฺตํ** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุชฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

นยกฺกเมน ปน สเงฺขปโต ทสฺสยิสฺสามิ – เทฺว ปุคฺคลา, ตโย ปุคฺคลา, จตฺตาโร ปุคฺคลา ติ ปุคฺคลา ติโกฏฺฐาสา ภวนฺติ, จตุทิสา, ฉทิสา, อฏฺฐทิสาติ ทิสาปิ ติโกฏฺฐาสา ภวนฺติฯ ตตฺถ **เทฺว ปุคฺคลา**ติ ตณฺหาจริโต ปุคฺคโล, ทิฏฺฐิจริโต ปุคฺคโลติ เทฺว ปุคฺคลา ภวนฺติฯ **ตโย ปุคฺคลา**ติ อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคโล, วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคโล, เนยฺยปุคฺคโลติ ตโย ปุคฺคลา ภวนฺติฯ **จตฺตาโร ปุคฺคลา**ติ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิเภเทน ภินฺนา มุทินฺทฺริโย ตณฺหาจริโต ปุคฺคโล, มุทินฺทฺริโย ทิฏฺฐิจริโต ปุคฺคโล, ติกฺขินฺทฺริโย ตณฺหาจริโต ปุคฺคโล, ติกฺขินฺทฺริโย ทิฏฺฐิจริโต ปุคฺคโลติ จตฺตาโร ปุคฺคลา ภวนฺติฯ **จตุทิสา**ติ สํกิเลสปกฺข เทฺว เทฺว ทิสา, โวทานปกฺข เทฺว เทฺว ทิสาติ จตุทิสา ภวนฺติฯ **ฉทิสา**ติ สํกิเลสปกฺข ติโสฺส ติโสฺส ทิสา, โวทานปกฺข ติโสฺส ติโสฺส ทิสาติ ฉทิสา ภวนฺติฯ **อฏฺฐทิสา**ติ สํกิเลสปกฺข จตโสฺส จตโสฺส ทิสา, โวทานปกฺข จตโสฺส จตโสฺส ทิสาติ อฏฺฐทิสา ภวนฺติฯ เตสุ เทฺว เทฺว ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริเต ปุคฺคเล, จตุทิสา จ นิสฺสาย นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตโย อุคฺฆฏิตญฺญุวิปญฺจิตญฺญุเนยฺยปุคฺคเล จ ฉทิสา จ นิสฺสาย ติปุกฺขลนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิเภเทน ภิเนฺน จตฺตาโร มุทินฺทฺริยตณฺหาจริตติกฺขินฺทฺริยตณฺหาจริตมุทินฺทฺริยทิฏฺฐิจริตติกฺขินฺทฺริยทิฏฺฐิจริเต ปุคฺคเล จ อฏฺฐทิสา จ นิสฺสาย สีหวิกฺกีฬิตนยสมุฏฺฐานํ ภวติ ฯ เอเกกสฺมิํ นยสมุฏฺฐาเน วิภชิเต ทิสาโลจนองฺกุสนยสมุฏฺฐานานิปิ วิภชิตานิ ภวนฺติฯ

‘‘กถํ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานํ ภวตี’’ติ เจ วเทยฺย? ‘‘ตณฺหา จ อวิชฺชา จ อหิริกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ อสฺสติ จ อสมฺปชญฺญญฺจ อโยนิโสมนสิกาโร จ โกสชฺชญฺจ โทวจสฺสญฺจ อหํกาโร จ มมํกาโร จ อสฺสทฺธา จ ปมาโท จ อสทฺธมฺมสฺสวนญฺจ อสํวโร จ อภิชฺฌา จ พฺยาปาโท จ นีวรณญฺจ สํโยชนญฺจ โกโธ จ อุปนาโห จ มกฺข จ ปฬาโส จ อิสฺสา จ มเจฺฉรญฺจ มายา จ สาเฐยฺยญฺจ สสฺสตทิฏฺฐิ จ อุเจฺฉททิฏฺฐิ จา’’ติ (เนตฺติ. ๘๘) ทุกทุกวเสน เทสิโต อยํ ทิสาภูโต อกุสลธมฺมสมูโห ทฺวินฺนํ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตานํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโส โหตีติ สํกิเลสปกฺข สํกิเลสสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ ปนฺนรสสุ ทุกทุกวเสน เทสิเตสุ ทิสาภูเตสุ อกุสลธเมฺมสุ กตโม อกุสลธโมฺม กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว ทิสาธมฺมภาเวน โอโลเกตฺวา ‘‘อยํ อยํ ปฐโม ปฐโม อกุสลธโมฺม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส สํกิเลสปกฺข ปฐมา ทิสา นาม, อยํ อยํ ทุติโย ทุติโย อกุสลธโมฺม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส สํกิเลสปกฺข ทุติยา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ โยเชตฺวา สมุทยสจฺจทุกฺขสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา วิภชิตพฺพธมฺมสภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโต, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานํ ภวติ, ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติ, ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสภูตสฺส ธมฺมวิเสสสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ

‘‘สมโถ จ วิปสฺสนา จ, หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ, สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ, โยนิโสมนสิกาโร จ วีริยารโมฺภ จ, โสวจสฺสญฺจ ธเมฺม ญาณญฺจ อนฺวเย ญาณญฺจ, ขเย ญาณญฺจ อนุปฺปาเท ญาณญฺจ, สทฺธา จ อปฺปมาโท จ, สทฺธมฺมสฺสวนญฺจ สํวโร จ, อนภิชฺฌา จ อพฺยาปาโท จ, ราควิราคา จ เจโตวิมุตฺติ, อวิชฺชาวิราคา จ ปญฺญาวิมุตฺติ, อภิสมโย จ อปฺปิจฺฉตา จ, สนฺตุฏฺฐิ จ อโกฺกโธ จ, อนุปนาโห จ อมกฺข จ, อปฬาโส จ อิสฺสาปหานญฺจ มจฺฉริยปฺปหานญฺจ วิชฺชา จ, วิมุตฺติ จ สงฺขตารมฺมโณ จ วิโมกฺข, อสงฺขตารมฺมโณ จ วิโมกฺข, สอุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุ, อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตู’’ติ (เนตฺติ. ๘๘) ติกทุกวเสน เทสิตํ อิทํ ทิสาภูตํ กุสลสมูหธมฺมชาตํ ทฺวินฺนํ ตณฺหาจริตทิฏฺฐิจริตานํ ปุคฺคลานํ โวทานํ โหตีติ โวทานปกฺข โวทานสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ เอกูนวีสติยา ทุกทุกวเสน วา เทสิเตสุ ทิสาภูเตสุ ธเมฺมสุ กตโม กตโม กุสลธโมฺม กตมสฺส กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว ทิสาธมฺมภาเวน โอโล

เกตฺวา ‘‘อยํ ปฐโม ปฐโม กุสลธมฺโม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส โวทานปเกฺข ปฐมา ทิสา นาม, อยํ ทุติโย ทุติโย กุสลธมฺโม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส โวทานปเกฺข ทุติยา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ โยเชตฺวา มคฺคสจฺจนิโรธสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา วิภชิตพฺพธมฺมภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโต, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ นนฺทิยาวฏฺฏนยสมุฏฺฐานํ ภวติ, ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติ, ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสภูตสฺส ธมฺมวิเสสสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ

‘‘กถํ ติปุกฺขลนยสมุฏฺฐานํ ภวตี’’ติ เจ ปุจฺเฉยฺย, ‘‘ตีณิ อกุสลมูลานิ – โลโภ อกุสลมูลํ, โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํฯ ตีณิ ทุจฺจริตานิ – กายทุจฺจริตํ , วจีทุจฺจริตํ, มโนทุจฺจริตํฯ ตโย อกุสลวิตกฺกา – กามวิตกฺโก, พฺยาปาทวิตกฺโก, วิหิํสาวิตกฺโกฯ ติโสฺส อกุสลสญฺญา – กามสญฺญา, พฺยาปาทสญฺญา, วิหิํสาสญฺญาฯ ติโสฺส วิปรีตสญฺญา – นิจฺจสญฺญา, สุขสญฺญา, อตฺตสญฺญาฯ ติโสฺส เวทนา – สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, อทุกฺขมสุขา เวทนาฯ ติโสฺส ทุกฺขตา – ทุกฺขทุกฺขตา, สงฺขารทุกฺขตา, วิปริณามทุกฺขตาฯ ตโย อคฺคี – ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคิฯ ตโย สลฺลา – ราคสโลฺล, โทสสโลฺล, โมหสโลฺลฯ ติโสฺส ชฏา – ราคชฏา, โทสชฏา, โมหชฏาฯ ติโสฺส อกุสลูปปริกฺขา – อกุสลํ กายกมฺมํ , อกุสลํ วจีกมฺมํ, อกุสลํ มโนกมฺมํฯ ติโสฺส วิปตฺติโย – สีลวิปตฺติ, ทิฏฺฐิวิปตฺติ, อาจารวิปตฺตี’’ติ (เนตฺติ. ๘๘) ติกวเสน เทสิโต อยํ ทิสาภูโต อกุสลธมฺมสมูโห ติณฺณํ อุคฺฆฏิตญฺญุวิปญฺจิตญฺญุเนยฺยปุคฺคลานํ สํกิเลโส โหตีติ สํกิเลสปเกฺข สํกิเลสสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ ทฺวาทสสุ ติกติกวเสน เทสิเตสุ ทิสาภูเตสุ อกุสลธเมฺมสุ กตโม กตโม อกุสโล ธมฺโม กตมสฺส กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว ทิสาธมฺมภาเวน โอโลเกตฺวา ‘‘อยํ อยํ ปฐโม ปฐโม อกุสลธมฺโม อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลสฺส สํกิเลสปเกฺข ปฐมา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ทุติโย ทุติโย อกุสลธมฺโม วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคลสฺส สํกิเลสปเกฺข ทุติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ตติโย ตติโย อกุสลธมฺโม เนยฺยสฺส ปุคฺคลสฺส สํกิเลสปเกฺข ตติยา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ โยเชตฺวา สมุทยสจฺจทุกฺขสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา วิภชิตพฺพธมฺมสภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโตฯ โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ติปุกฺขลนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติ ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสภูตสฺส ธมฺมวิเสสสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ

‘‘ตีณิ กุสลมูลานิ – อโลโภ กุสลมูลํ, อโทโส กุสลมูลํ, อโมโห กุสลมูลํฯ ตีณิ สุจริตานิ – กายสุจริตํ, วจีสุจริตํ, มโนสุจริตํฯ ตโย กุสลวิตกฺกา – เนกฺขมฺมวิตกฺโก, อพฺยาปาทวิตกฺโก, อวิหิํสาวิตกฺโกฯ ตโย สมาธี – สวิตกฺโก สวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺโก อวิจาโร สมาธิฯ ติโสฺส กุสลสญฺญา – เนกฺขมฺมสญฺญา, อพฺยาปาทสญฺญา, อวิหิํสาสญฺญาฯ ติโสฺส อวิปรีตสญฺญา – อนิจฺจสญฺญา, ทุกฺขสญฺญา, อนตฺตสญฺญาฯ ติโสฺส กุสลูปปริกฺขา – กุสลํ กายกมฺมํ, กุสลํ วจีกมฺมํ, กุสลํ มโนกมฺมํฯ ตีณิ โสเจยฺยานิ – กายโสเจยฺยํ, วจีโสเจยฺยํ, มโนโสเจยฺยํฯ ติโสฺส สมฺปตฺติโย – สีลสมฺปตฺติ, สมาธิสมฺปตฺติ, ปญฺญาสมฺปตฺติ ฯ ติโสฺส สิกฺขา – อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา , อธิปญฺญาสิกฺขาฯ ตโย ขนฺธา – สีลกฺขโนฺธ, สมาธิกฺขโนฺธ, ปญฺญากฺขโนฺธฯ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ – สุญฺญตํ, อนิมิตฺตํ, อปฺปณิหิต’’นฺติ (เนตฺติ. ๘๘) ติกติกวเสน เทสิตํ อิทํ ทิสาภูตํ กุสลสมูหธมฺมชาตํ ติณฺณํ อุคฺฆฏิตญฺญุวิปญฺจิตญฺญุเนยฺยปุคฺคลานํ โวทานํ โหตีติ โวทานปเกฺข โวทานสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ ทฺวีสุ ทฺวาทสสุ ติกติกวเสน เทสิเตสุ ทิสาภูเตสุ กุสลธเมฺมสุ กตโม กตโม

กุสลธมฺมํ กตมสฺส กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว ทิสาธมฺมภาเวน โอโลเกตฺวา ‘‘อยํ อยํ ปฐโม ปฐโม กุสลธมฺโม อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลสฺส โวทานปเกฺข ปฐมา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ทุติโย ทุติโย กุสโล ธมฺโม วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคลสฺส โวทานปเกฺข ทุติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ตติโย ตติโย กุสลธมฺโม เนยฺยปุคฺคลสฺส โวทานปเกฺข ตติยา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ ทิสาภาเวน โยเชตฺวา มคฺคสจฺจนิโรธสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา วิภชิตพฺพธมฺมสภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโตฯ โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ติปุกฺขลนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสภูตสฺส ธมฺมสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ

‘‘กถํ สีหวิกฺกีฬิตนยสมุฏฺฐาน’’นฺติ เจ ปุเจฺฉยฺย, ‘‘จตฺตาโร อาหารา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร สลฺลา, จตโสฺส วิญฺญาณฎฺฐิติโย, จตฺตาริ อคติคมนานี’’ติ (เนตฺติ. ๘๗) จตุกฺกจตุกฺกวเสน เทสิโต อยํ ทิสาภูโต จตุโกฺก จตุโกฺก อกุสลธมฺโม ‘‘ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส จ ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส จ สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส จ สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส จา’’ติ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ สํกิเลโสติ สํกิเลสปเกฺข สํกิเลสสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ จตุกฺกจตุกฺกวเสน เทสิเตสุ ทสสุ จตุเกฺกสุ ธเมฺมสุ กตโม กตโม อกุสลธมฺโม กตมสฺส กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว สํกิเลสปเกฺข ทิสาธมฺมภาเวน โอโลเกตฺวา ‘‘อยํ อยํ ปฐโม ปฐโม อกุสลธมฺโม ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ปฐมา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ทุติโย ทุติโย อกุสลธมฺโม ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ทุติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ตติโย ตติโย อกุสลธมฺโม สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ตติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ จตุโตฺถ จตุโตฺถ อกุสลธมฺโม สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส จตุตฺถา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ ทิสาภาเวน โยเชตฺวา, สมุทยสจฺจทุกฺขสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา, วิภชิตพฺพธมฺมสภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโตฯ โส สํวณฺณนาวิเสโส จ สีหวิกฺกีฬิตนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตา, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสภูตสฺส ธมฺมสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ

‘‘จตโสฺส ปฏิปทา, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺตาโร วิหารา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา, จตฺตาริ อธิฎฺฐานานิ, จตโสฺส สมาธิภาวนา, จตฺตาโร สุขภาคิยา ธมฺมา, จตโสฺส อปฺปมาณา’’ติ (เนตฺติ. ๘๖) จตุกฺกจตุกฺกวเสน เทสิตํ อิทํ ทิสาภูตํ กุสลสมูหธมฺมชาตํ ‘‘ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส จ ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส จ สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส ส สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ทิฎฺฐิจริตสฺส จา’’ติ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ โวทานํ โหตีติ โวทานปเกฺข โวทานสามญฺญภาเวน โยเชตฺวา ‘‘อิเมสุ จตุกฺกจตุกฺกวเสน เทสิเตสุ ทสสุ จตุเกฺกสุ กุสลธเมฺมสุ กตโม กตโม กุสลธมฺโม กตมสฺส กตมสฺส ปุคฺคลสฺส ทิสา’’ติ มนสาว ทิสาธมฺมภาเวน โอโลเกตฺวา, ‘‘อยํ อยํ ปฐโม ปฐโม กุสลธมฺโม ทุกฺขาย ปฏิปทาย

ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ปฐมา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ทุติโย ทุติโย กุสลธมฺโม ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ทุติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ ตติโย ตติโย กุสลธมฺโม สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส มุทินฺทฺริยสฺส ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส ตติยา ทิสา นามฯ อยํ อยํ จตุโตฺถ จตุโตฺถ กุสลธมฺโม สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยกสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส จตุตฺถา ทิสา นามา’’ติ วิสุํ วิสุํ ทิสาภาเวน โยเชตฺวา, มคฺคสจฺจนิโรธสจฺจานิ ยถารหํ นีหริตฺวา, วิภชิตพฺพธมฺมสภาโว จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิโตฯ โส สํวณฺณนาวิเสโส จ สีหวิกฺกีฬิตนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตสฺส โอโลกนา จ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน ทสฺสิตาฯ โส สํวณฺณนาวิเสโส จ ทิสาโลจนนยสมุฏฺฐานํ ภวติฯ ตถา โอโลเกตฺวา ทิสาวิเสสสฺส ธมฺมสฺส ปุคฺคลานํ นยนญฺจ เยน สํวณฺณนาวิเสเสน นยติ, โส สํวณฺณนาวิเสโส จ องฺกุสนยสมุฏฺฐานํ ภวตีติ นยกฺกเมน สเงฺขปโต นยสมุฏฺฐานํ ภวตีติ วิญฺญาตพฺพนฺติฯ

อิติ นยสมุฏฺฐาเน สตฺติพลานุรูปา รจิตา

วิภาวนา นิฏฺฐิตาฯ

ปณฺฑิเตหิ ปน อฏฺฐกถาฏีกานุสาเรน คมฺภีรโตฺถ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา คเหตโพฺพติฯ

สาสนปฏฺฐานวิภาวนา

๘๙. ‘‘ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐาน’’นฺติอาทินา อาจริเยน สพฺพถา นยสมุฏฺฐานํ ฐปิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘โสฬสหารปญฺจนยอฏฺฐารสมูลปเทสุ อฏฺฐารส มูลปทา กถํ วิภตฺตา, กุหึ อเมฺหหิ ทฏฺฐพฺพา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ตตฺถ อฏฺฐารส มูลปทา กุหึ ทฏฺฐพฺพา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสหารปญฺจนยอฏฺฐารสมูลปเทสุ อฏฺฐารส มูลปทา เกน ปเทน อาจริเยน วิภตฺตา, กุหึ อเมฺหหิ วิตฺถารโต ทฏฺฐพฺพาติ ปุจฺฉติฯ อฏฺฐารส มูลปทา สาสนปฏฺฐาเน มยา วิภตฺตา, ตุเมฺหหิ จ วิตฺถารโต สาสนปฏฺฐาเน ทฏฺฐพฺพาติ วิสฺสชฺชติฯ วิภตฺตาเยว หิ อฏฺฐารส มูลปทา ทฏฺฐพฺพา ภวนฺติฯ **อฏฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๘๙) ปน –

> ‘‘เอวํ สพฺพถา นยสมุฏฺฐานํ วิภชิตฺวา อิทานิ สาสนปฏฺฐานํ วิภชโนฺต ยสฺมา สงฺคหวาราทีสุ มูลปเทเหว ปฏฺฐานํ สงฺคเหตฺวา สรูปโต น ทสฺสิตํ, ตสฺมา ยถา มูลปเทหิ ปฏฺฐานํ นิทฺธาเรตพฺพํ, เอวํ ปฏฺฐานโตปิ มูลปทานิ นิทฺธาเรตพฺพานีติ ทสฺสนตฺถํ ‘อฏฺฐารส มูลปทา กุหึ ทฏฺฐพฺพา? สาสนปฏฺฐาเน’ติ อาหา’’ติ –

วุตฺตํฯ สาสนปฏฺฐาเน อฏฺฐารส มูลปทา ทฏฺฐพฺพาติ อาจริเยน วุตฺตา, ‘‘กตมํ ตํ สาสนปฏฺฐาน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ สาสนปฏฺฐาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อฏฺฐารสมูลปทสาสนปฏฺฐาเนสุ กตมํ ตํ สาสนปฏฺฐานนฺติ อิทานิ มยา นิทฺธาริยมานํ ภควตา เทสิตํ สํกิเลสภาคิยาทิสุตฺตํ สาสนปฏฺฐานํ นามาติ วิสฺสชฺชติฯ **สาสน**นฺติ ปริยตฺติสาสนํฯ **ปฏฺฐาน**นฺติ ตสฺส ปริยตฺติสาสนสฺส สํกิเลสภาคิยตาทีหิ ปกาเรหิ ฐานํ ปวตฺตนํ ปฏฺฐานํ, ตํทีปนสุตฺตํ ปน อิธ ปฏฺฐานํ นามฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต’’**นฺติอาทิฯ อถ วา **สาสน**นฺติ อธิสีลอธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขตฺตยํ สาสนํ นาม, ตํ สิกฺขตฺตยํ ปติฏฺฐหติ เอเตน สํกิเลสาทินาติ **ปฏฺฐานํ,** สิกฺขตฺตยสฺส สาสนสฺส ปฏฺฐานนฺติ **สาสนปฏฺฐานํ**ฯ ตทาธารภูตํ สุตฺตมฺปิ ฐานฺยูปจารโต **สาสนปฏฺฐานํ** นามฯ ตํ สาสนปฏฺฐานสุตฺตํ สรูปโต ทเสฺสตุํ –

> ‘‘สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ, นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ทิฏฺฐิสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ทุจฺจริตสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ตณฺหาโวทานภาคิยํ สุตฺตํ, ทิฏฺฐิโวทานภาคิยํ สุตฺตํ, ทุจฺจริตโวทานภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ –

วุตฺตํฯ ‘‘เตสุ สุเตฺตสุ เย สํกิเลสาทโย ภควตา วุตฺตา, เตสุ สํกิเลสาทีสุ สํกิเลโส กิตฺตโก’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ สํกิเลโส ติวิโธ ตณฺหาสํกิเลโส ทิฏฺฐิสํกิเลโส ทุจฺจริตสํกิเลโส’’**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ สํกิเลสาทีสุ ธเมฺมสุฯ ‘‘ติวิเธ ตสฺมึ สํกิเลเส ตณฺหาสํกิเลโส กตเมน กุสเลน วิสุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลโส สมเถน วิสุชฺฌตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ติวิเธ ตณฺหาสํกิเลสาทิเกฯ ‘‘โส สมโถ ขเนฺธสุ กตโม ขโนฺธ’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘โส สมโถ สมาธิกฺขโนฺธ’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ทิฏฺฐิสํกิเลโส เกน วิสุชฺฌตี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ทิฏฺฐิสํกิเลโส วิปสฺสนาย วิสุชฺฌตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘สา วิปสฺสนา กตโม ขโนฺธ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สา วิปสฺสนา ปญฺญากฺขโนฺธ’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ทุจฺจริตสํกิเลโส เกน วิสุชฺฌตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ทุจฺจริตสํกิเลโส สุจริเตน วิสุชฺฌตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตํ สุจริตํ กตโม ข

โนฺธ''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตํ สุจริตํ สีลกฺขโนฺธ''**ติ วุตฺตํฯ ''ตสฺมิํ สีเล ฐิตสฺส ปุคฺคลสฺส กิํ ภวตี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''ตสฺส สีเล ปติฎฺฐิตสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สีเล** สุจริตสงฺขาเต สีลกฺขเนฺธ **ปติฎฺฐิตสฺส** ตสฺส สีลวนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส **ภเวสุ** กามภวรูปารูปภเวสุ **อาสตฺติ** ภวปตฺถนา ยทิ อุปฺปชฺชติ, **เอวํสายน**ฺติ เอวํ อสฺส อยนฺติ ปทเจฺฉโทฯ **เอวํ** สติ **อสฺส** สีเล ปติฎฺฐิตสฺส **อยํ** อาสตฺติ ภวปตฺถนา สมถวิปสฺสนาภาวนามยปุญฺญกิริยวตฺถุ จ ภวติ, **จ**-สเทฺทน ทานมยสีลมยปุญฺญกิริยวตฺถุ จ ภวตีติ อโตฺถ สงฺคหิโตฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ กามภวรูปารูปภเวสุ **อุปปตฺติยา สํวตฺตตี**ติฯ

''สํกิเลสาทโย เยหิ สุเตฺตหิ ทสฺสิตา, ตานิ สุตฺตานิ กิตฺตกานี''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อสาธารณานิ สํกิเลสภาคิยสุตฺตวาสนาภาคิยสุตฺตนิเพฺพธภาคิยสุตฺตอเสกฺขภาคิยสุตฺตานิ จตฺตาริ สุตฺตานิ ภวนฺติ, สาธารณานิ สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยสุตฺต, สํกิเลสภาคิยนิเพฺพธภาคิยสุตฺต, สํกิเลสภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต, วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยสุตฺตานิ กตานิ มิสฺสิตานิ จตฺตาริ ภวนฺติฯ อิติ อฎฺฐ สุตฺตานิ ภวนฺติฯ **ตานิเยว** วุตฺตปฺปการานิ อฎฺฐ สุตฺตานิ ภวนฺติฯ สาธารณานิ วาสนาภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺตนิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต- สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยสุตฺตสํกิเลส- ภาคิยวาสนาภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต- สํกิเลสภาคิยนิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต- วาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต- สํกิเลสภาคิยวาสนาภาคิยนิเพฺพธภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺต- เนวสํกิเลสภาคิยนวาสนา- ภาคิยนนิเพฺพธภาคิยนอเสกฺขภาคิยสุตฺตานิ กตานิ มิสฺสิตานิ อฎฺฐ สุตฺตานิ ภวนฺตีติ โสฬส สุตฺตานิ ภวนฺติฯ เตสุ โสฬสสุเตฺตสุ จตฺตาริ เอกกานิ สุตฺตานิ จ จตฺตาริ ทุกานิ สุตฺตานิ จ เทฺว ติกานิ จ ปาฬิยํ อาคตานิ, เทฺว ทุกานิ สุตฺตานิ จ เทฺว ติกานิ จ เทฺว จตุกฺกานิ สุตฺตานิ จ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๘๙) อาคตานิฯ

''ยทิ ปฎฺฐานนเยน วุตฺตปฺปการานิ โสฬส สุตฺตานิเยว วิภตฺตานิ, เอวํ สติ สุตฺตเคยฺยาทินววิธํ สกลํ ปริยตฺติสาสนํ ปฎฺฐานนเยน อวิภตฺตํ ภเวยฺยา''ติ วตฺตพฺพตฺตา **''อิเมหิ โสฬสหิ สุเตฺตหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฎฺฐานนเยน วิภเตฺตหิ โสฬสหิ อิเมหิ สุเตฺตหิ นววิธํ สกลํ ปริยตฺติ**สุตฺตํ** ปฎฺฐานนเยน วิภตฺตํเยว หุตฺวา ภินฺนํ ภวติฯ สํกิเลสภาคิยาทิปเภทาย **คาถาย** คาถา อนุมินิตพฺพา, สํกิเลสภาคิยาทิปเภเทน **เวยฺยากรเณน** เวยฺยากรณํ อนุมินิตพฺพํฯ สํกิเลสภาคิยาทิปเภเทน **สุเตฺตน** สุตฺตํ อนุมินิตพฺพํ ภวติเยวาติฯ

๙๐. ''เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ กตมํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต''นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **''ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ กตมํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ ปุจฺฉติฯ

> ''กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
> ปมตฺตพนฺธนาพทฺธา, มจฺฉาว กุมินามุเข;
> ชรามรณมเนฺวนฺติ, วโจฺฉ ขีรปโกว มาตร''นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตํ สํกิเลสภาเค วาจกญฺาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ** นามฯ เย สตฺตา **กามนฺธา** กาเมน อนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา ตณฺหาฉทเนน ฉาทิตา, ปมตฺตพนฺธนาย พทฺธา พนฺธิตพฺพา, เต สเตฺต ชรามรณํ อเนฺวติ, ยถา ตํ กุมินามุเข เย มจฺฉา คหิตา, เต มเจฺฉ ชรามรณํ อเนฺวติ อิว, เอวํ เต สเตฺต ชรามรณํ อเนฺวติฯ ขีรปโก วโจฺฉ มาตรํ อเนฺวติ อิว, เอวํ เต สเตฺต ชรามรณํ อเนฺวตีติ โยชนา กาตพฺพาฯ อถ วา ขีรปโก วโจฺฉ มาตรํ อเนฺวติ อิว, กุมินามุ

เข คหิตา มจฺฉา ชรามรณํ อเนฺวนฺติ อิว จ, เอวํ เย สตฺตา กามนฺธา ปมตฺตพนฺธนาย พนฺธิตพฺพา, เต สตฺตา ชรามรณํ อเนฺวนฺตีติ โยชนาฯ

‘‘อิทํ สุตฺตํเยวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา –

> ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, อคติคมนานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ, โทสาคตึ คจฺฉติ, โมหาคตึ คจฺฉติ, ภยาคตึ คจฺฉติ, อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อคติคมนานิฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต, อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –
>
> ‘‘ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา, โย ธมฺมํ อติวตฺตติ;
> นิหียติ ตสฺส ยโส, กาฬปกฺเขว จนฺทิมา’’ติฯ –

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตนฺติ –

วุตฺตํฯ **ฉนฺทา** ฉนฺทเหตุนา **โทสา** โทสเหตุนา **ภยา** ภยเหตุนา **โมหา** โมหเหตุนา **โย** ราชาทิโก **โย** วินยธราทิโก วา **ธมฺมํ** สปฺปุริสธมฺมํ **อติวตฺตติ** อติกฺกมิตฺวา วตฺตติ, **ตสฺส** ราชาทิโน วา **ตสฺส** วินยธราทิโน วา **ยโส** กิตฺติ จ ปริวาโร จ โภโค จ นิหียติฯ จนฺทิมา กาฬปกฺขปภาย นิหียติ อิว, เอวํ นิหียตีติ โยชนาฯ

‘‘เอตฺตกํเยวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา...เป.... จกฺกํว วหโต ปทนฺติ อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺต’’**นฺติ วุตฺตํฯ อโตฺถ ปากโฏฯ **อฏฺฐกถาย**มฺปิ วิภโตฺตฯ

> ‘‘มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จ, นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี;
> มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ, ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท’’ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาเค วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ นิวาปปุโฏฺฐ **มหาวราโห** คามสูกโร **นิทฺทายิตา** สุปนสีโล สมฺปริวตฺตสายี โหติ อิว, เอวํ โย **มโนฺท** สโตฺต ยทา มหคฺฆโส โหติ, โส มโนฺท สโตฺต **มิทฺธี** ถินมิทฺธาภิภูโต หุตฺวา **นิทฺทายิตา** มุฑฺฒสฺสสยเน มุฑฺหเตฺถหิ ปรามสิโต สมฺปริวตฺตสายี ปุนปฺปุนํ คพฺภํ อุเปตีติ โยชนาฯ

> ‘‘อยสาว มลํ สมุฏฺฐิตํ, ตตุฏฺฐาย ตเมว ขาทติ;
> เอวํ อติโธนจารินํ, สานิ กมฺมานิ นยนฺติ ทุคฺคติ’’นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **อยสา** อยโต สมุฏฺฐิตํ ชาตมลํ **ตตุฏฺฐาย** ตโต อยโต อุฏฺฐหิตฺวา **ตเมว** อยํ ขาทติ อิว, เอวํ **อติโธนจารินํ** อติกฺกมิตฺวา โธนจาริปุคฺคลํ **สานิ** สยํ กตานิ อกุสลกมฺมานิ ทุคฺคตึ นยนฺตีติ โยชนาฯ

> ‘‘โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต, สกมฺมุนา หญฺญติ พชฺฌเต จ;
> เอวํ อยํ เปจฺจ ปชา ปรตฺถ, สกมฺมุนา หญฺญติ พชฺฌเต จา’’ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ สนฺธิมุเข ราชปุริสาทีหิ คหิโต โจโร **สกมฺมุนา** อตฺตนา กเตน โจรกมฺเมน หญฺญติ จ พชฺฌเต จ ยถา, เอวํ **อยํ** ปาปการินี ปชา **ปรตฺถ** ปรโลเก เปจฺจ **สกมฺมุนา** สยํ กเตน อกุสลกมฺมุนา สตฺถาทีหิ หญฺญติ จ อทฺทุพนฺธนาทีหิ พชฺฌเต จาติ โยชนาฯ

“สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน วิหึสติ;
อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส น ลภเต สุข”นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ อตฺตโน สุขํ **เอสาโน** เอสมาโน **โย** สโตฺต อญฺญานิ สุขกามานิ ภูตานิ ทเณฺฑน วิหึสติ, **โส** หิํสโก สโตฺต ปรโลเก เปจฺจ สุขํ น ลภตีติ โยชนาฯ

“คุนฺนํ เจ ตรมานานํ, ชิมฺหํ คจฺฉติ ปุงฺคโว;
สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺติ, เนเตฺต ชิมฺหํ คเต สติฯ

“เอวเมว มนุเสฺสสุ, โย โหติ เสฎฺฐสมฺมโต;
โส เจ อธมฺมํ จรติ, ปเคว อิตรา ปชา;
สพฺพํ รฎฺฐํ ทุกฺขํ เสติ, ราชา เจ โหติ อธมฺมิโก”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ นทิํ ตรมานานํ คุนฺนํ ปุงฺคโว ชิมฺหํ เจ คจฺฉติ, เอวํ เน เตฺต ชิมฺหํ คเต สติ สพฺพา **ตา** คาวิโย ชิมฺหํ คจฺฉนฺติ ยถา, เอวเมว มนุเสฺสสุ **โย** ราชา เสฎฺฐ สมฺมโต, **โส** ราชา อธมฺมํ จรติ, เอวํ รเญฺญ อธมฺมํ จรเนฺต สติ อิตรา ปชา **ปเคว** ปฐมเมว อ ธมฺมํ จรติฯ ราชา อธมฺมิโก เจ โหติ, เอวํ รเญฺญ อธมฺมิเก สติ สพฺพํ รฎฺฐํ ทุกฺขํ เสตีติ โย ชนาฯ

“สุกิจฺฉรูปา วติเม มนุสฺสา, กโรนฺติ ปาปํ อุปธีสุ รตฺตา;
คจฺฉนฺติ เต พหุชนสนฺนิวาสํ, นิรยํ อวีจิํ กฎุกํ ภยานก”นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ เย มนุสฺสา **อุปธีสุ** กามคุณูปธีสุ **รตฺตา** ราคาภิภูตา หุตฺวา **ปาปํ** อกุสลกมฺมํ กโรนฺติ, **อิเม** ปาปกมฺมกรา มนุสฺสา **สุกิจฺฉรูปา** วต สุฎฺฐุ กิจฺฉาปนฺ นรูปา วต ภวนฺติ, **เต** ปาปกมฺมกรา มนุสฺสา กฎุกํ ภยานกํ พหุชนสนฺนิวาสํ นิรยํ อวีจิํ คจฺฉนฺตี ติ โยชนาฯ

“ผลํ เว กทลิํ หนฺติ, ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ;
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ, คโพฺภ อสฺสตริํ ยถา”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **ผลํ** กทลิยา ผลํ กทลิํ **เว** เอกเนฺตน หนฺติ ยถา, ผลํ เวฬุํ **เว** เอกเนฺตน หนฺติ ยถา, ผลํ นฬํ **เว** เอกเนฺตน หนฺติ ยถา, คโพฺภ **อสฺสตริํ** มาตรํ **เว** เอก เนฺตน หนฺติ ยถา, เอวํ สกฺกาโร กาปุริสํ **เว** เอกเนฺตน หนฺตีติ โยชนาฯ

“โกธมกฺขครุ ภิกฺขุ, ลาภสกฺการคารโว;
สุเขเตฺต ปูติพีชํว, สทฺธเมฺม น วิรูหตี”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **สุเขเตฺต** สุนฺทเร เขเตฺตปิ ขิตฺตํ ปูติพีชํ น รุหติ อิว, เอวํ โย ภิกฺขุ ลาภสกฺการคารโว **โกธํ** กุชฺฌนลกฺขณํ โกธํ, **มกฺขํ** ปรคุณสีลมกฺขนลกฺขณํ มกฺขญฺจ ครุํ กตฺวา จรติ, โส จรโนฺต ภิกฺขุ สทฺธมฺมสฺมิํ น รุหตีติ โยชนาฯ

๙๑. “อิธาหํ, ภิกฺขเว, เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ปทุฎฺฐจิตฺตํ เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ… เป.… อิติ เม สุต”นฺติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ ภิกฺขเว **อิธ** สาสเน, โลเก วา อหํ เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ปทุฎฺฐจิตฺตํ มม **เจตสา** ตสฺส **เจโต** จิตฺตํ **ปริจฺจ** ปริจฺฉินฺทิตฺวา พุทฺธจกฺ

ขุนา เอวํ ปชานามิฯ ‘‘กถํ ปชานามี’’ติ เจ ปุเจฺฉยฺย, ยญฺจ ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน, ยญฺจ มคฺคํ สมารุโฬฺห อยํ ปุคฺคโล **ยถา** ยาย ทุปฺปฏิปทาย เยน ทุมฺมคฺเคน **อิริยติ** ปวตฺตติ, ตาย ทุปฺปฏิปทาย เตน ทุมฺมคฺเคน **อิมมฺหิ** อิมสฺมึ **สมเย** ทุปฺปฏิปชฺชนกาเล **อยํ** ทุปฺปฏิปนฺนํ ปฏิปนฺโน ทุมฺมคฺคสมารุโฬฺห ปุคฺคโล เจ กาลํ กเรยฺย, เอวํ สติ อาภตํ วตฺถุ นิกฺขิตฺตํ ยถา, เอวํ นิรเย นิกฺขิโตฺตฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ภิกฺขเว **อสฺส** ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ **ปทุฏฺฐํ** ปโทสิตํ **หิ** ยสฺมา โหติ, ตสฺมา นิกฺขิโตฺตฯ เอวํ **อิธ** สาสเน, โลเก วา เจโตปโทสเหตุ จ ปน เอกเจฺจ **สตฺตา** ปุคฺคลา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ อุปปชฺชนฺตีติ ปชานามีติฯ เอตมตฺถํ ภควา อโวจฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ สุเตฺต เอตํ ‘‘ปทุฏฺฐจิตฺตํ ญตฺวาน…เป.… นิรยํ โส อุปปชฺชตี’’ติ คาถาวจนํ **อิติ** เอวํ วุจฺจติฯ

สตฺถา **อิธ** สาสเน, โลเก วา ปทุฏฺฐจิตฺตํ เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ญตฺวาน ภิกฺขูนํ สนฺติเก เอตมตฺถํ พฺยากาสิฯ **อิมมฺหิ** อิมสฺมึ สมเย อยํ ปุคฺคโล เจ กาลํ กยิราถ, เอวํ สติ ปทุฏฺฐจิตฺตสมงฺคี หิ นิรยสฺมึ อุปปเชฺชยฺย, ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ ปทูสิตํ **หิ** ยสฺมา โหติ, ตสฺมา อุปปเชฺชยฺย, เจโตปโทสเหตุ สตฺตา ทุคฺคตึ คจฺฉนฺติ อาภตํ วตฺถุํ นิกฺขิเปยฺย ยถา, เอวเมวํ ตถาวิโธ ทุปฺปโญฺญ **โส** ปโทสจิโตฺต ปุคฺคโล กายสฺส เภทา ปรํ มรณา นิรยํ อุปปชฺชตีติ อยมฺปิ อโตฺถ ภควตา วุโตฺต, อิติ **เม** มยา สุตนฺติ โยชนาฯ

> ‘‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ;
> มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ วา ยทิ วา รโหฯ
>
> ‘‘สเจ จ ปาปกํ กมฺมํ, กริสฺสถ กโรถ วา;
> น โว ทุกฺขา ปมุตฺยตฺถิ, อุเปจฺจปิ ปลายต’’นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ สปฺปุริสา ตุเมฺห **ทุกฺขสฺส** ชาติทุกฺขชราทุกฺขพฺยาธิทุกฺขมรณทุกฺขอปายทุกฺข- อตีตวฏฺฏมูลกทุกฺขอนาคตวฏฺฏมูลกทุกฺขปจฺจุปฺปนฺนาหารมูลกทุกฺขาติ อฏฺฐวิธสฺส ทุกฺขสฺส สเจ ภายถ, **โว** ตุเมฺหหิ **ทุกฺขํ** ตถา อฏฺฐวิธํ ทุกฺขํ สเจ อปฺปิยํ, เอวํ สติ อาวิ วา ยทิ รโห วา ปาปกํ กมฺมํ **มากตฺถ** มา อกตฺถฯ สปฺปุริสา ตุเมฺห อาวิ วา ยทิ รโห วา ปาปกํ กมฺมํ สเจ กริสฺสถ วา สเจ กโรถ วา, เอวํ สติ **อุเปจฺจปิ** สญฺจิจฺจาปิ **ปลายตํ** ปลายนฺตานํ **โว** ตุมฺหากํ **ทุกฺขา** อฏฺฐวิธา ทุกฺขโต **ปมุตฺติ** มุจฺจนํ นเตฺถวาติ โยชนาฯ

> ‘‘อธเมฺมน ธนํ ลทฺธา, มุสาวาเทน จูภยํ;
> มเมติ พาลา มญฺญนฺติ, ตํ กถํ นุ ภวิสฺสติฯ
>
> ‘‘อนฺตรายา สุ ภวิสฺสนฺติ, สมฺภตสฺส วินสฺสติ;
> มตา สคฺคํ น คจฺฉนฺติ, นนุ เอตฺตาวตา หตา’’ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ เย พาลา อธเมฺมน จ มุสาวาเทน จ **ธนํ** สวิญฺญาณาวิญฺญาณํ สพฺพํ ลภิตพฺพํ ธนํ ลทฺธา อุภยํ ธนํ ‘‘มม ธน’’นฺติ มญฺญนฺติ, เตสํ พาลานํ **ตํ** อุภยํ ธนํ **กถํ** เกน นุ ปกาเรน ภวิสฺสติ, อธเมฺมน สมฺภตตฺตา จิรฏฺฐิติกํ น โหติฯ **อนฺตรายา** ราชนฺตรายาทโย อนฺตรายา เตสํ พาลานํ ภวิสฺสนฺติฯ เยน อธมฺมโวหาราทิเกน ยํ ธนํ สมฺภตํ, **อสฺส** อธมฺมโวหาราทิกสฺส ตํ สมฺภตํ ธนํ วินสฺสติฯ **มตา** มรนฺตา เต พาลา **สคฺคํ** สุคตึ น คจฺฉนฺติฯ สุคติ หิ โสภเนหิ โภเคหิ อโคฺคติ ‘‘สโคฺค’’ติ อธิเปฺปตา ฯ **เอตฺตาวตา** เอตฺตเกน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกานํ อตฺตหิตานํ หายเนน เต พาลา **หตา** วินฏฺฐา ภวนฺติ นนูติ โยชนาฯ

“กถํ ขณติ อตฺตานํ, กถํ มิเตฺตหิ ชีรติ;
กถํ วิวฎฺฎเต ธมฺมา, กถํ สคฺคํ น คจฺฉติ”ฯ

“โลภา ขณติ อตฺตานํ, ลุโทฺธ มิเตฺตหิ ชีรติ;
โลภา วิวฎฺฎเต ธมฺมา, โลภา สคฺคํ น คจฺฉตี”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ โยชนโตฺถ ปากโฎฯ

“จรนฺติ พาลา ทุเมฺมธา, อมิเตฺตเนว อตฺตนา;
กโรนฺตา ปาปกํ กมฺมํ, ยํ โหติ กฎุกปฺผลํฯ

“น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ, ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ;
ยสฺส อสฺสุมุโข โรทํ, วิปากํ ปฎิเสวตี”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **ทุเมฺมธา** นิปฺปญฺญา พาลา อมิเตฺตน ปาปกํ กมฺมํ กตํ อิว, เอวํ อตฺตนา กฎุกปฺผลํ ยํ กมฺมํ กตํ โหติ, ตํ ปาปกํ กตํ กมฺมํ กโรนฺตา จรนฺติฯ ยํ กมฺมํ กตฺวา กโรโนฺต ปจฺฉา อนุตปฺปติ, ตํ กตํ กมฺมํ น สาธุฯ **ยสฺส** กมฺมสฺส วิปากํ **โรทํ** รุทโนฺต อสฺสุมุโข ปฎิเสวติ, ตํ กตํ กมฺมํ น สาธูติ โยชนาฯ

“ทุกฺกรํ ทุตฺติติกฺขญฺจ…เป…. อวีตราโค”ติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ สุตฺตโตฺถ **อฎฺฐกถายํ** วิตฺถารโต วุโตฺตฯ

“อปฺปเมยฺยํ ปมินโนฺต, โกธ วิทฺวา วิกปฺปเย;
อปฺปเมยฺยํ ปมายินํ, นิวุตํ ตํ มเญฺญ อกิสฺสว”นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **อิธ** สาสเน **อปฺปเมยฺยํ** อปฺปเมยฺยคุณํ ขีณาสวํ ปุคฺคลํ “อยํ ขีณาสโว ปุคฺคโล เอตฺตกสีโล เอตฺตกสมาธิ เอตฺตกปโญฺญ”ติ ปมินโนฺต **โก** ปุถุชฺชโน วิกปฺปเยฯ อปฺปเมยฺยํ ขีณาสวปุคฺคลํ **ปมายินํ** ปมายนฺตํ **ตํ** ปุถุชฺชนํ อยํ **นิวุตํ** อวกุชฺชปญฺญํ **อกิสฺสวํ** อปญฺญนฺติ **มเญฺญ** มญฺญามีติ โยชนาฯ

“ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส, กุฐารี ชายเต มุเข;
ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ, พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํฯ

“น หิ สตฺถํ สุนิสิตํ, วิสํ หลาหลํ อิว;
เอวํ วิรทฺธํ ปาเตติ, วาจา ทุพฺภาสิตา ยถา”ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **ทุพฺภาสิตํ** อริยูปวาทสงฺขาตํ ผรุสวาจํ **ภณํ** ภณโนฺต พาโล ทุโฎฺฐ ปุริโส **ยาย** กุฐารีสทิสิยา ทุพฺภาสิตวาจาย อตฺตานํ ฉินฺทติ, สา กุฐารีสทิสี ทุพฺภาสิตวาจา ชาตสฺส ปุริสสฺส มุเข **ชายเต** ชายติ, สา ทุพฺภาสิตวาจา มุเข ชายติ อิว, เอวํ สุนิสิตํ สตฺถํ มุเข น ชายติ, ยถา หลาหลํ วิสํ มุเข น ชายติ, ทุพฺภาสิตา วาจา อปาเยสุ **วิรทฺธํ** ปุคฺคลํ ปาเตติ ยถา, เอวํ สุนิสิตํ สตฺถํ อปาเยสุ น ปาเตติ, หลาหลํ วิสํ อปาเยสุ น ปาเตตีติ โยชนาฯ

๙๒. “โย นินฺทิยํ ปสํสติ, ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย;

วิจินาติ มุเขน โส กลึ, กลินา เตน สุขํ น วินฺทติฯ

‘‘อปฺปมโตฺต อยํ กลิ, โย อเกฺขสุ ธนปราชโย;
สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา, อยเมว มหนฺตตโร กลิ;
โย สุคเตสุ มนํ ปโทสเยฯ

‘‘สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทานํ, ฉตฺตึสตี ปญฺจ จ อพฺพุทานิ;
ยมริยครหี นิรยํ อุเปติ, วาจํ มนญฺจ ปณิธาย ปาปก’’นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **โย** ปุคฺคโล **นินฺทิยํ** ทุจฺจรํ ทุสฺสีลํ ปุคฺคลํ ปสํสติ, โส ปสํสโก ปุคฺคโล มุเขน กลึ **วิจินาติ** อุปจินาติ, เตน กลินา สุขํ น วินฺทติฯ **โย** สุจารี สีลวา ปุคฺคโล ปสํสิโย โหติ, **ตํ** วา สุจารึ วา สีลวนฺตํ ปุคฺคลํ **โย** ปุคฺคโล นินฺทติ, โส นินฺทโนฺต ปุคฺคโล มุเขน กลึ **วิจินาติ** อุปจินาติ, เตน กลินา สุขํ น วินฺทติฯ

อตฺตนา สหาปิ **สพฺพสฺส** ธนสฺส วเสนปิ อเกฺขสุ โย ธนปราชโย ภวติ, **อยํ กลิ** อยํ ธนปราชโย อปฺปมโตฺต โหติฯ **โย** ปุคฺคโล สุคเตสุ มนํ ปโทสเย, ตสฺส ปุคฺคลสฺส โย กลิ ภวติ, อยเมว กลิ มหนฺตตโร โหติฯ

กสฺมา? วาจญฺจ มนญฺจ ปณิธาย **อริยครหี** ปุคฺคโล **ยํ** กาลํ ปาปกํ นิรยํ อุเปติ, โส กาโล ‘‘สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทานญฺจ ฉตฺตึส นิรพฺพุทานิ จ ปญฺจ อพฺพุทานิ จ ยสฺมึ กาเล คณียนฺตี’’ติ เตน กาเลน สโม โหติ, ตสฺมา มหนฺตตโร โหตีติ โยชนาฯ

‘‘โย โลภคุเณ อนุยุโตฺต…เป.…
คจฺฉสิ โข ปปตํ จิรรตฺต’’นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **โย** ปุคฺคโล โลภคุเณ **อนุยุโตฺต** อนุ ปุนปฺปุนํ ยุโตฺต โหติ, **โส** ปุคฺคโล **อเญฺญ** ปุคฺคเล วจสา ปริภาสติ, อสฺสโทฺธ กทริโย **อวทญฺญู** พุทฺธานํ โอวาทญฺญู น โหติ, มจฺฉรี เปสุณิยํ เปสุณิยสฺมึ อนุยุโตฺต โหติฯ

มุขทุคฺค มุขวิสม **วิภูต** วิคตภูต อนริย **ภูนหุ** พุทฺธิวินาสก ปาปก ทุกฺกฏการิ **ปุริสนฺต** ปุริสลามก **กลิ** อลกฺขิ อวชาตปุตฺต ตฺวํ เนรยิโก อสิฯ **อิธ** อิทานิ พหุภาณี มา โหหิฯ

อหิตาย รชํ อตฺตนิ **มา อากิรสิ** มา ปกฺขิปสิฯ กิพฺพิสการิ ตฺวํ **สเนฺต** ขีณาสเว ปุคฺคเล ครหสิ, พหูนิ ทุจฺจริตานิ กมฺมานิ จรสิ, จริตฺวา ตฺวํ **จิรรตฺตํ** รจนวิรหิตํ **ปปตํ** นรกํ นิรยํ คจฺฉสิ **โข** เอกํเสนาติ โยชนาฯ

นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ วาสนาภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ วาสนาภาคิยํ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ กตมํ สุตฺตํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ ปุจฺฉติฯ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา…เป.… ฉายาว อนปายินี’’ติ อิทํ วาสนาภาเค ปุญฺญภาเค วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วาสนาภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ อโตฺถ ปากโฏฯ

๙๓. ‘‘มหานาโม สโกฺก ภควนฺตํ เอตทโวจ…เป.… อปาปิกา กาลงฺกิริยา’’ติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ วาสนาภาเค ปุญฺญภาเค วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วาสนาภาคิยํ** สุตฺตํ

นามฯ อโตฺถ ปากโฏฯ

‘‘สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน น หึสติ;
อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส ลภเต สุข’’นฺติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ อโตฺถ ปากโฏฯ

‘‘คุนฺนํ เจ ตรมานานํ…เป.… ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก’’ติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ อโตฺถ ปากโฏฯ

๙๔. ‘‘ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ…เป.… เอวํ ปชานาตี’’ติ อิทํ สุตฺตมฺปิ วาสนา…เป.… สุตฺตํ นามฯ อโตฺถ ปากโฏฯ

‘‘กสฺมา ภควา ชนปทจาริกํ จรตี’’ติ ปุเจฺฉยฺย, สตฺตหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต ชนปทจาริกํ จรนฺติฯ กตเมหิ สตฺตหิ? เทสนฺตรคตานํ เวเนยฺยานํ วินยนตฺถํ, ตตฺร ฐิตานํ อุสฺสุกฺกสมุปฺปาทนตฺถํ, สาวกานํ เอกสฺมิํ ฐาเน นิพทฺธวาสนิวารณตฺถํ, อตฺตโน จ ตตฺถ นิพทฺธวาเส อนาสงฺคทสฺสนตฺถํ, สมฺพุทฺธวสิตฎฺฐานตาย เทสานํ เจติยภาวสมฺปาทนตฺถํ, พหูนํ สตฺตานํ ทสฺสนูปสงฺกมนาทีหิ ปุโญฺญฆปฺปสวนตฺถํ, อวุฎฺฐิอาทิอุปทฺทวูปสมนตฺถญฺจาติ อิเมหิ สตฺตหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต ชนปทจาริกํ จรนฺตีติ ชนปทจรณการณํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘เอกปุปฺผํ จชิตฺวาน, สหสฺสํ กปฺปโกฎิโย;
เทเว เจว มนุเสฺส จ, เสเสน ปรินิพฺพุโต’’ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **สหสฺสํ กปฺปโกฎิโย**ติ สหสฺสํ อตฺตภาวโต โกฎิโยฯ

‘‘อสฺสเตฺถ หริโตภาเส, สํวิรูฬฺหมฺหิ ปาทเป;
เอกํ พุทฺธคตํ สญฺญํ, อลภิํหํ ปติสฺสโตฯ

‘‘อชฺช ติํสํ ตโต กปฺปา, นาภิชานามิ ทุคฺคติํ;
ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉิกตา, ตสฺสา สญฺญาย วาสนา’’ติฯ –

อิทํ สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **หริโตภาเส**ติ หริตโอภาเสฯ **อลภิํหนฺ**ติ อหํ อลภิํฯ

‘‘ปิณฺฑาย โกสลํ ปุรํ…เป.… วิปาโก โหติ อจินฺติโย’’ติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ อคฺคปุคฺคโล อนุกมฺปโก ตณฺหานิฆาตโก **มุนิ** สมฺพุโทฺธ ปุเรภตฺตํ **ปิณฺฑาย** ปิณฺฑํ ปฎิคฺคณฺหิตุํ โกสลํ ปุรํ ปาวิสิฯ

ยสฺส ปุริสสฺส หเตฺถ สพฺพปุเปฺผหิ อลงฺกโต **วฎํสโก** ปุปฺผวฎํสโกว อตฺถิ, **โส** อยํ ปุริโส ราชมเคฺคน โกสลปุรํ ปวิสนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํ เทวมานุสปูชิตํ สมฺพุทฺธํ อทฺทส, ทิสฺวา หโฎฺฐ จิตฺตํ ปสาเทสิ; ปสาเทตฺวา สมฺพุทฺธํ อุปสงฺกมิฯ

อุปสงฺกมิตฺวา **โส** อยํ **ปสโนฺน** หุตฺวา สุรภิํ วณฺณวนฺตํ มโนรมํ ตํ วฎํสกํ สมฺพุทฺธสฺส เสหิ ปาณีภิ อุปนาเมสิฯ

ตโต พุทฺธสฺส **ลปนนฺตรา** ลปนสฺส วทนสฺส อนฺตรา อคฺคิสิขา วณฺณา สหสฺสรํสิ **โอกฺกา** ปภา นิกฺขมิ, อพฺภา วิชฺชุ นิกฺขมติ อิว, เอวํ อานนา สหสฺสรํสิ นิกฺขมิตฺวา อาทิจฺจพนฺธุโน สีเส ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ **กริตฺวาน** ปริวเฏฺฏตฺวา มุทฺธนิ อนฺตรธายถฯ

อานโนฺท อจฺฉริยํ อพฺภุตํ โลมหํสนํ **อิทํ** ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา จีวรํ เอกํสํ กริตฺวา เอตํ อพฺรวิ – ‘‘มหามุนิ, สิตกมฺมสฺส เหตุ โก? ตํ เหตุํ พฺยากโรหิ, ธมฺมาโลโก ภวิสฺสตี’’ติฯ

ยสฺส ภควโต สพฺพธเมฺมสุ ญาณํ สทา ปวตฺตติ, กงฺขาวิตรโณ มุนิ โส ภควา กงฺขิํ เวมติกํ อานนฺทํ เถรํ เอตํ อพฺรวิฯ อานนฺท, โย โสปุริโส มยิ จิตฺตํ ปสาทยิ, โส ปุริโส จตุราสีติกปฺปานิ ทุคฺคติํ น คมิสฺสติ, เทเวสุ เทวโสภคฺคํ ทิพฺพํ รชฺชํ ปสาสิตฺวา มนุเชสุ **รเฎฺฐ** สกลรเฎฺฐ มนุชิโนฺท ราชา ภวิสฺสติฯ **โส** ปุริโส จริมํ ปพฺพชิตฺวา, ธมฺมตํ สจฺฉิกตฺวา จ ธุตราโค **วฎฺฎิสโก** นาม ปเจฺจกพุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

ตถาคเต วา สมฺมาสมฺพุเทฺธ วา ปเจฺจก**สมฺพุเทฺธ** วา **ตสฺส** ตถาคตสฺส สาวเก วา จิเตฺต ปสนฺนมฺหิ ทกฺขิณา อปฺปกา นาม นตฺถิฯ

พุทฺธา **เอวํ** เอตฺตกาติ อจินฺติยา ภวนฺติฯ **พุทฺธธมฺมา** พุทฺธคุณา **เอวํ** เอตฺตกาติ อจินฺติยา ภวนฺติ, อจินฺติเย ปสนฺนานํ **วิปาโก** ปุญฺญวิปาโก **เอวํ** เอตฺตโกติ อจินฺติโย โหตีติ เอตํ อพฺรวีติ โยชนาฯ

๙๖. ‘‘อิธาหํ , ภิกฺขเว, เอกจฺจํ ปุคฺคลํ…เป.… อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺต ภควตา อิติ เม สุต’’นฺติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ ภิกฺขเว, **อิธ** อิมสฺมิํ สาสเน อหํ เอกจฺจํ ปุคฺคลํ เอวํ มม เจตสา เอกจฺจสฺส ปุคฺคลสฺส **เจโต** จิตฺตํ ปริจฺจ พุทฺธจกฺขุนา เอวํ ปชานามิ, **ยถา** เยน ปกาเรน อยํ ปุคฺคโล ยญฺจ ทานาทิ**ปฏิปทํ** ปฏิปโนฺน, ยญฺจ ทสฺสนาทิ**มคฺคํ** สมารุโฬฺห หุตฺวา ตํ ปฏิปทํ, มคฺคญฺจ **อิริยติ** ปวเตฺตติ, **อิมมฺหิ** อิมสฺมิญฺจ สมเย **อยํ** ปุคฺคโล เจกาลํ กเรยฺย, เอวํ สติ อาภตํ วตฺถุํ นิกฺขิปติ ยถา, เอวํ ตาย ปฏิปทาย เตน มเคฺคน สเคฺค อตฺตนิกฺขิโตฺต ภเวฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ภิกฺขเว, **อสฺส** ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ **หิ** ยสฺมา **ปสนฺนํ** ปสาทิตํ, ตสฺมา นิกฺขิโตฺต ภเวฯ **อิธ** สาสเน, โลเก วา เอกเจฺจ **สตฺตา** ปุคฺคลา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ เจโตปสาทเหตุ โข ปน อุปปชฺชนฺตีติ เอวํ อหํ ปชานามีติ ภควา เอตมตฺถํ อโวจฯ **ตตฺถ** ตสฺมิํ อเตฺถ สงฺคหวเสน ปวตฺตํ **เอตํ** ‘‘ปสนฺนจิตฺตํ ญตฺวาน…เป.… สคฺคํ โส อุปปชฺชตี’’ติ คาถาวจนํ วุจฺจติฯ อยมฺปิ อโตฺถ ภควตา วุโตฺต, อิติ **เม** มยา สุตนฺติ โยชนาฯ

‘‘สุวณฺณจฺฉทนํ นาวํ…เป.… เอตาทิสํ กตปุญฺญา ลภิ’’นฺติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ **นาริ** เทวธีตา **สุวณฺณจฺฉทนํ** สุวณฺณาลงฺกาเรหิ ฉาทิตํ นาวํ อารุยฺห ติฎฺฐสิ, **โปกฺขรณิํ** เทวโปกฺขรณิํ โอคาหสิ, ปทุมํ ปาณินา ฉินฺทสิฯ

เทวเต **เกน** กเมฺมน **เต** ตว ตาทิโส วโณฺณ ตาทิโส อานุภาโว ตาทิสี ชุติ ภวติ, เทวเต **เต** ตว เย เกจิ โภคา มนสา อิจฺฉิตา ภวนฺติ, เต โภคา จ เกน กเมฺมน อุปฺปชฺชนฺติฯ เทวเต เม ปุจฺฉิตา ตฺวํ **สํส** สํสาหิ **อิทํ** สพฺพํ กิสฺส กมฺมสฺส จ ผลนฺติ สโกฺก ปุจฺฉติฯ

เทวราเชน ปุจฺฉิตา สา เทวธีตา อตฺตมนา หุตฺวา ปญฺหํ ปุฎฺฐา สกฺกสฺส พฺยากาสิฯ เทวราชา **อทฺธานํ** ทีฆมคฺคํ ปฏิปนฺนา อหํ ยสสฺสิโน **กสฺสปสฺส** ภควโต มโนรมํ ถูปํ อทฺทสฺสํ, ทิสฺวา **ตตฺถ** ถูเป จิตฺตํ ปสาเทสิํฯ ปสนฺนาหํ เสหิ ปาณีหิ ปทุมปุเปฺผหิ ปูเชสิํฯ ตเสฺสว กมฺมสฺส

อิทํ สพฺพํ ผลํ วิปาโก ภเวฯ กตปุญฺญาหํ เอตาทิสํ ผลํ อลภินฺติ สกฺกสฺส พฺยากาสิฯ อิติ เม สุตนฺติ มหาโมคฺคลฺลาโน วทตีติ โยชนาฯ

‘‘ยถานิทฺธาริตสุตฺตานิเยว วาสนาภาคิยสุตฺตานิ ปริปุณฺณานี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา ปุญฺญกถา ปุญฺญวิปากกถาติ อิทํ วาสนาภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาย เทสนาย ทานญฺจ ทานผลญฺจ ทสฺสิตํ, สา เทสนา **ทานกถา** นามฯ ยาย เทสนาย สีลญฺจ สีลผลญฺจ ทสฺสิตํ, สา เทสนา **สีลกถา** นามฯ ยาย เทสนาย สคฺคา จ สเคฺคสุ นิพฺพตฺตาปกญฺจ กมฺมํ ทสฺสิตํ, สา **สคฺคกถา** นามฯ ยาย เทสนาย ทานสีลภาวนาทิวเสน ทสวิธํ ปุญฺญกมฺมํ ทสฺสิตํ, สา **ปุญฺญกถา** นามฯ ยาย เทสนาย ตาทิสสฺส ปุญฺญกมฺมสฺส วิวิโธ อยํ วิปาโก อิมสฺส ปุญฺญสฺส วิปาโกติ นิยเมตฺวา ทสฺสิโต, สา **ปุญฺญวิปากกถา** นามฯ

ทสพลธรานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อุทฺทิสฺสกเตสุ สรีรธาตุํ อพฺภนฺตเร ฐเปตฺวา ปํสูหิ กเตสุ ถูเปสุ เย นรา ปสนฺนา, เต นรา **ตตฺถ** ถูเป **การํ** ปุญฺญํ กตฺวา สเคฺคสุ อุปฺปชฺชิตฺวา ปโมทนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป.… สุตฺตํฯ

๙๗. เทวปุตฺตสรีรวณฺณา เทวปุตฺตสรีรสทิสวณฺณา **สุภคสณฺฐิติ** โสภคฺคยุตฺตสณฺฐานา **สเพฺพ** ชนา อุทเกน ปํสุํ เตเมตฺวา ถูปํ วเฑฺฒถ, โส อยํ ถูโป กสฺส ปุคฺคลสฺส ถูโปติ ปุจฺฉติฯ

สุคเตฺต สุนฺทรคเตฺต เทวเต **ตสฺมิํ** ถูเป ปสนฺนา อิเม เทวมนุชา **การํ** ปุญฺญํ กโรนฺตา หุตฺวา ชรามรณโต ปมุจฺจเรฯ โส อยํ ถูโป มเหสิโน ทสพลธมฺมธาริโน สุคตสฺส ถูโปติ เวทิตโพฺพติ อาหาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป.… สุตฺตํฯ

ยาหํ ยา อหํ มเหสิโน ถูปํ จตฺตาริ อุปฺปลานิ จ มาลญฺจ อภิโรปยิํ, เตน มยา กตํ **ตํ** ปุญฺญํ อุฬารํ วต **อาสิ** อโหสิฯ **ตโต** กปฺปโต อชฺช กปฺปา ติํสํ ธรนฺติ สตฺถุโน ถูปํ ปูเชตฺวา ตตฺตกานิ ทุคฺคติํ น ชานามิ, วินิปาตํ น คจฺฉามีติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป.… สุตฺตํฯ

อหํ **พาตฺติํสลกฺขณธรสฺส** พาตฺติํสลกฺขณธเรน สมฺปนฺนสฺส วิชิตวิชยสฺส โลกนาถสฺส ถูปํ อปูเชสิํ, ปูเชตฺวา **สตสหสฺสํ กเปฺป** อายุกเปฺป ปมุทิโต อาสิํฯ มยา ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ, เตน ปุเญฺญน วินิปาตํ **อนาคนฺตฺวน** อนาคนฺตฺวา **เทวโสภคฺคํ** สมฺปตฺติํ จ เทวรชฺชานิ จ ตานิ อการิํฯ อถ วา เทวโสภคฺคญฺจ มยา การิตํ, รชฺชานิ จ มยา การิตานิฯ

อทนฺตทมกสฺส สาสเน **ยํ จกฺขุ** ปญฺญาจกฺขุ ปณิหิตํ, ตถา **จิตฺตํ** ยํ วิมุตฺตจิตฺตํ ปณิหิตํ, ตํ สพฺพํ ปญฺญาจกฺขุ วิมุตฺตจิตฺตํ **เม** มยา ลทฺธํ, อหํ วิธุตลตาสงฺขาตตณฺหา หุตฺวา **วิมุตฺตจิตฺตา** ผลวิมุตฺตจิตฺตสมฺปนฺนา อมฺหีติ อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป.… สุตฺตํฯ

๙๘. วิมุตฺตจิเตฺต ผลวิมุตฺตจิตฺตสมฺปเนฺน **อขิเล** ปญฺจเจโตขีลรหิเต อนาสเว **อรณวิหาริมฺหิ** อรณวิหารสีเล **อสงฺคมานเส** อลคฺคมานเส ปเจฺจกพุทฺธสฺมิํ สามากปโตฺถทนมตฺตเมว ทกฺขิณํ อทาสิํฯ

ตสฺมิํ ปเจฺจกพุเทฺธ **อุตฺตมํ ธมฺมํ** ปเจฺจกโพธิธมฺมํ **โอกปฺปยิํ** ‘‘โส อุตฺตโม ธโมฺม อตฺถี’’ติ สทฺทหิํฯ **เอวํ** อริยวิหาเรน วิหารีหิ ปเจฺจกพุเทฺธหิ **เม** มม สงฺคโม กโต **สิยา** ภเว, กุทาสุปิ จ อหํ อเปกฺขวา มา ภเวยฺยนฺติ มานสํ ตสฺมิญฺจ ธเมฺม **ปณิเธสิํ** ‘‘อิมินา ปเจฺจกพุเทฺธน ลทฺธธมฺมํ อหมฺปิ สจฺฉิกเรยฺย’’นฺติ จิตฺตํ ปณิทหิํฯ

ตเสฺสว ปเจฺจกพุเทฺธ กตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต อหํ ทีฆายุเกสุ **อมเมสุ** ‘‘มม ปริคฺคโห’’ติ ปริคฺคหาภาเวน อปริคฺคเหสุ วิเสสคามีสุ อหีนคามีสุ **กุรูสุ** อุตฺตรกุรูสุ **ปาณีสุ** สเตฺตสุ สหสฺสกฺขตฺตุํ **อุปฺปชฺชึ** อุปฺปชฺชึฯ

ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต วิจิตฺรมาลาภรณานุเลปีสุ **ยสสฺสีสุ** ปริวารวเนฺตสุ **ติทเส** เทโว อหํ วิสิฏฺฐกายูปคโต หุตฺวา สหสฺสกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชึฯ

ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต อหํ วิมุตฺตจิโตฺต อขีโล อนาสโว หุตฺวา **หิตาหิตาสีหิ** กุสลากุสลวีติวเตฺตหิ อนฺติมเทหธาริภิ **อิเมหิ** ปเจฺจกพุเทฺธหิ, พุทฺธสาวเกหิ วา **เม** มม สมาคโม อาสิฯ

‘‘สีลวโต ยํ อิจฺฉิตํ, ตํ สมิชฺฌเต’’ติ อิมํ วจนํ ตถาคโต ชิโน ปจฺจกฺขํ กตฺวา อวจ โข, **ยถา ยถา** เยน เยน ปกาเรน เม มนสา วิจินฺติตํ, **ตถา** ตถา เตน เตน ปกาเรน สมิทฺธํ ภวติฯ **อยํ** ภโว อนฺติโม ภโวติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป…. สุตฺตํฯ

เอกตึสมฺหิ กปฺปมฺหิ ชิโน อเนโช อนนฺตทสฺสี **‘‘สิขี’’**ติ อิตินามโก อุปฺปชฺชิฯ ตสฺสาปิ ภควโต ราชา ภาตา **สิขิเทฺธ** จ สิขี อิตินามเก พุเทฺธ จ ตสฺส ภควโต **ธเมฺม** จ อภิปฺปสโนฺน โลกวินายกมฺหิ ปรินิพฺพุเต สติ เทวาติเทวสฺส นรุตฺตมสฺส มเหสิโน วิปุลํ มหนฺตํ สมนฺตโต คาวุติกํ ถูปํ อกาสิฯ

ตสฺมิํ ถูเป **พลิํ** ปูชาพลิํ อภิหารี มนุโสฺส ชาติสุมนํ ปคฺคยฺห ปหโฏฺฐ ปูเชสิฯ **อสฺส** มนุสฺสสฺส เอกํ ปุปฺผํ วาเตน ปหริตํ หุตฺวา ปติตํฯ อหํ **ตํ** ปติตํ เอกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา **ตเสฺสว** ปุปฺผสามิกสฺส อทาสิํฯ

โส มนุโสฺส ปุปฺผสามิโก อภิปฺปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา มํ ‘‘ตฺวเมว เอตํ เอกํ ปุปฺผํ ปูชา’’ติ อทาสิฯ **ททาสี**ติ เอตฺถ ท-กาโร อาคโมฯ อหํ **ตํ** เอกํ ปุปฺผํ คเหตฺวา **พุทฺธํ** พุทฺธคุณํ ปุนปฺปุนํ อนุสฺสรโนฺต ยสฺมิํ กเปฺป อภิโรปยิํ, **ตโต** กปฺปโต อชฺช กปฺปา ตึสํ อเหสุํฯ เตสุ กเปฺปสุ ทุคฺคติํ นาภิชานามิ, วินิปาตญฺจ น คจฺฉามิ, อิทํ ผลํ ถูปปูชาย ผลนฺติ อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ วา…เป…. สุตฺตํฯ

พฺรหฺมทตฺตสฺส พฺรหฺมทตฺตนามกสฺส ราชิโน กปิลํ นาม นครํ **สุวิภตฺตํ** ภาคโต สุฏฺฐุ วิภตฺตํ, **มหาปถํ** มหาปถสมฺปนฺนํ **อากิณฺณํ,** นานาชาติเกหิ มนุเสฺสหิ ปริปุณฺณํ, อิทฺธํ ผีตญฺจ อาสิฯ

ปญฺจาลานํ ตตฺถ ปุรุตฺตเม อหํ กุมฺมาสํ วิกฺกิณิํ, โส อหํ ยสสฺสินํ **อุปริฏฺฐํ** อุปสมีเป ฐิตํ อริฏฺฐํ นาม **สมฺพุทฺธํ** ปเจฺจกพุทฺธํ อทฺทสิํ, ทิสฺวา หโฏฺฐ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา นรุตฺตมํ อริฏฺฐํ เม เคหสฺมิํ **ยํ** ธุวภตฺตํ **วิชฺชถ** วิชฺชิ, เตน ธุวภเตฺตน นิมเนฺตสิํฯ

ยโต จ ยสฺมิํ กาเล จ กตฺติโก ยสฺสํ ปนฺนรสีปุโณฺณ, สา **ปุณฺณมาสี** ปนฺนรสี อุปฏฺฐิตา, **ตโต จ** ตสฺมิํ กาเล จ อหํ นวํ ทุสฺสยุคํ คยฺห **อริฏฺฐสฺส** อริฏฺฐนามกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส อุปนาเมสิํฯ

นรุตฺตโม อนุกมฺปโก การุณิโก ตณฺหานิฆาตโก **มุนิ** ปเจฺจกพุโทฺธ **ปสนฺนจิตฺตํ** มํ ญตฺวาน ปฏิคฺคณฺหิฯ

อหํ กลฺยาณํ พุทฺธวณฺณิตํ กมฺมํ กริตฺวาน เทเว จ มนุเสฺส จ สนฺธาวิตฺวา ตโต จุโต พาราณสิยํ นคเร อเฑฺฒ กุลสฺมึ เสฏฺฐิสฺส เอกปุตฺตโก อุปฺปชฺชึ, ปาเณหิ จ ปิยตโร อาสึฯ

ตโต จ ตสฺมึ กาเล วิญฺญุตํ ปโตฺต หุตฺวา เทวปุเตฺตน โจทิโต อหํ ปาสาทา โอรุหิตฺวาน **สมฺพุทฺธํ** ภควนฺตํ โคตมํ อุปสงฺกมึฯ

โส สมฺพุโทฺธ ภควา โคตโม อนุกมฺปาย เม ธมฺมํ อเทเสสิฯ **ทุกฺขํ** ทุกฺขสจฺจญฺจ **ทุกฺขสมุปฺปาทํ** สมุทยสจฺจญฺจ **ทุกฺขสฺส อติกฺกมํ** นิโรธสจฺจญฺจ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ ทุกฺขูปสมคามินํ **มคฺคํ** มคฺคสจฺจญฺจ อิติ จตฺตาริ สจฺจานิ เทสิตานิ, ตทุปฺปาทกํ ธมฺมํ **มุนิ** ภควา โคตโม อเทสยิฯ

อหํ **ตสฺส** ภควโต โคตมสฺส วจนํ สุตฺวา สาสเน รโต หุตฺวา วิหริํ, อหํ รตฺตินฺทิวํ อตนฺทิโต หุตฺวา สมถํ ปฏิวิชฺฌึฯ

อชฺฌตฺตญฺจ เย อาสวา, พหิทฺธา จ เย อาสวา มเคฺคน สมุจฺฉินฺนา อาสุํ, **สเพฺพ** เต อาสวา **เม** มม วิชฺชึสุ, ปุน น จ อุปฺปชฺชเรฯ

ทุกฺขํ ‘‘ปริยนฺตกตํ ยสฺส ทุกฺขสฺสา’’ติ **ปริยนฺตกตํ** อาสิ, อยํ สมุสฺสโย ชาติมรณสํสาโร **จริโม** อนฺติโม อาสิ, อิทานิ อิมสฺส อตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ ปุนพฺภโว มม นตฺถีติ อโวจาติ โยชนาฯ ยํ นานาวิธํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ อุทาหรณวเสน นิทฺธาริตํ, **อิทํ** นานาวิธํ สุตฺตํ วาสนาภาเค ปุญฺญโกฏฺฐาเส วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วาสนาภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ

นานาวิธํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ กตมํ สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ ปุจฺฉติฯ

อุทฺธํ พฺรหฺมโลเก **อโธ** กามาวจเร ภเว **สพฺพธิ** สเพฺพสุ ภเวสุ **วิปฺปมุโตฺต** อรหา **‘‘อยํ** นาม ธโมฺม อหํ อสฺมี’’ติ อนานุปสฺสี, เอวํ วิมุโตฺต อรหา อติณฺณปุพฺพํ โอฆํ อปุนพฺภวาย **อุทตาริ** อุตฺติโณฺณติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาเค เสกฺขธเมฺม วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **นิเพฺพธภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สีลวโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อานนฺท, สีลวโต ปุคฺคลสฺส ‘‘กินฺติ **เม** มม อวิปฺปฏิสาโร **ชาเยยฺย** ปวเตฺตยฺยา’’ติ เจตนา **น กรณียา** น กาตพฺพาฯ อานนฺท, สีลวโต อวิปฺปฏิสาโร ยํ **ชาเยยฺย** ปวเตฺตยฺย, **เอสา** อวิปฺปฏิสารสฺส ชายนา ปวตฺตนา ธมฺมตา ภวติฯ อานนฺท, **อวิปฺปฏิสารินา** ปุคฺคเลน ‘‘กินฺติ **เม** มม ปาโมชฺชํ **ชาเยยฺย** ปวเตฺตยฺยา’’ติ เจตนา น กรณียา, อานนฺท, **อวิปฺปฏิสาริโน** ปุคฺคลสฺส ปาโมชฺชํ ยํ **ชาเยยฺย** ปวเตฺตยฺย, **เอสา** ปาโมชฺชสฺส ชายนา ปวตฺตนา ธมฺมตาฯ เสเสสุปิ อิมสฺส โยชนานยานุสาเรน โยชนานโย คเหตโพฺพฯ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

อาตาปิโน กิเลสานํ อาตาเปน สมฺมปฺปธาเนน สมนฺนาคตสฺส **ฌายโต** ฌายนฺตสฺส **พฺราหฺมณสฺส** พาหิตปาปสฺส ขีณาสวสฺส **ธมฺมา** อนุโลมปจฺจยาการปฏิเวธสาธกา โพธิปกฺขิยธมฺมา **ยทา** ยสฺมึ กาเล **หเว** เอกเนฺตน **ปาตุภวนฺติ** อุปฺปชฺชนฺติฯ อถ วา **ธมฺมา** จตุอริยสจฺจธมฺมา **ปาตุภวนฺติ** ปกาสยนฺติ อภิสมยวเสน ปากฏา โหนฺติฯ **อถ** วา ปาตุภวนกาเล **อสฺส** อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส ขีณาสวสฺส สพฺพา กงฺขา **วปยนฺติ** อปคจฺฉนฺติ นิรุชฺฌนฺติฯ กสฺ

มา? **สเหตุธมฺมํ** อวิชฺชาทิเกน เหตุนา สห ปวตฺตํ สงฺขาราทิกํ สุเขน อสมฺมิสฺสํ ทุกฺขกฺขนฺธ ธมฺมํ **ยโต** ยสฺมา **ปชานาติ** อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌติ , ตโต ตสฺมา วปยนฺติ อปคจฺฉนฺติ นิรุชฺฌนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

ทุติยคาถายํ ปน **ปจฺจยานํ ขยํ** ขยสงฺขาตํ นิพฺพานํ **ยโต** ยสฺมา **อเวทิ** อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ, ตโต ตสฺมา สพฺพาปิ กงฺขา วปยนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

ติสฺส, ตฺวํ กิํ นุ กุชฺฌสิ? มา กุชฺฌิ, ติสฺส, **เต** ตว **อโกฺกโธ** อกุชฺฌนํ **วรํ** อุตฺตมํ, **หิ** สจฺจํ, ติสฺส, ตยา โกธมานมกฺขวินยตฺถํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ นูติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ

อารญฺญํ อารญฺญกํ ปํสุกูลิกํ **อญฺญาตุเญฺฉน** อญฺญาตอนภิลกฺขิตฆรปฏิปาฏิยา ฐตฺวา อุเญฺฉน ปิณฺฑปาตจรณวีริเยน ลเทฺธน มิสฺสกโภชเนน ยาเปนฺตํ นนฺทํ **กทา** กาเล อหํ ปเสฺสยฺยนฺติ อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

โคตม , **กิํสุ** กตมํ **เฉตฺวา** วธิตฺวา วธโนฺต โกธปริฬาเหน อปริทยฺหมาโน หุตฺวา สุขํ **เสติ** สยติ, **กิํสุ** กตมํ **เฉตฺวา** วธิตฺวา วธโนฺต โกธวินาเสน วินฏฺฐโทมนโสฺส หุตฺวา น โสจติ, โคตม, ตฺวํ กิสฺส เอกธมฺมสฺส **วธํ** วธนํ โรเจสีติ พฺราหฺมโณ ปุจฺฉติฯ

พฺราหฺมณ, **โกธํ** กุชฺฌนํ **เฉตฺวา** วธิตฺวา วธโนฺต โกธปริฬาเหน อปริทยฺหมาโน หุตฺวา สุขํ **เสติ** สยติ, **โกธํ** กุชฺฌนํ **เฉตฺวา** วธิตฺวา วธโนฺต โกธวินาเสน วินฏฺฐโทมนโสฺส หุตฺวา น โสจติ, **วิสมูลสฺส** วิสสทิสสฺส ทุกฺขสฺส มูลภูตสฺส **มธุรคฺคสฺส** มธุรสงฺขาตสฺส สุขปริโยสานสฺส **โกธสฺส** กุชฺฌนสฺส **วธํ** วธนํ **อริยา** พุทฺธาทโย ปุคฺคลา ปสํสนฺติฯ **หิ** สจฺจํ **ตํ** โกธํ กุชฺฌนํ **เฉตฺวา** วธิตฺวา วธโนฺต โกธวินาเสน วินฏฺฐโทมนโสฺส หุตฺวา **เสติ** สยตีติ โยชนาฯ **มธุรคฺคสฺสา**ติ จ มธุรํ เจตสิกสุขํ อสฺสาทอคฺคํ ปริโยสานํ อสฺส โกธสฺสาติ **มธุรโคฺค**ติ สมาโส เวทิตโพฺพฯ กุชฺฌนฺตสฺส หิ อโกฺกสิตฺวา ปริภาสิตฺวา ปหริตฺวา ปริโยสาเน เจตสิกสุขสฺสาโท อุปฺปชฺชตีติฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

โคตม, หนโนฺต ธีโร อุปฺปติตํ **กิํสุ** กตมํ **หเน** หเนยฺยฯ วิโนเทโนฺต ธีโร ชาตํ **กิํสุ** กตมํ **วิโนทเย** วิโนทเยยฺยฯ ปชหโนฺต ธีโร **กิํ จ** กตมํ **ปชเห** ปชเหยฺยฯ ธีรสฺส **กิสฺส** ธมฺมสฺส อภิสมโย สุโขติ เทวตา ปุจฺฉติฯ

เทวปุตฺต, หนโนฺต ธีโร อุปฺปติตํ **โกธํ** กุชฺฌนํ **หเน** หเนยฺยฯ วิโนเทโนฺต ธีโร ชาตํ ราคํ **วิโนทเย** วิโนทเยยฺยฯ ปชหโนฺต ธีโร อวิชฺชํ **ปชเห** ปชเหยฺยฯ สจฺจธมฺมสฺส อภิสมโย สุโขติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๑. ภควา สตฺติยา **โอมโฏฺฐ** อุปริโต ยาว เหฏฺฐา วิโทฺธ ปุริโส สตฺติปฺปหานาย วีริยํ อารภติ วิย, อคฺคินา มตฺถเก **ฑยฺหมาโน** อาทิตฺตสิโร ปุริโส อคฺคินิพฺพาปนตฺถาย วีริยํ อารภติ อิว, เอวํ กามราเคน ฑยฺหมาโน ภิกฺขุ **กามราคปฺปหานาย** กามราควิกฺขมฺภนาย อปฺปมโตฺต วายมมาโน **สโต** สติสมฺปโนฺน หุตฺวา **ปริพฺพเช** วิหเรยฺยาติ เทวตา กเถสิฯ

ภควา ปน ‘‘สมุเจฺฉทปฺปหานาย วีริยํ อารภียตี’’ติ ทเสฺสตุํ **‘‘สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ’’**ติ อาทิมาหฯ เทวปุตฺต, สตฺติยา **โอมโฏฺฐ** ปุริโส สตฺติปฺปหานาย วีริยํ อารภติ วิย, อคฺคินา มตฺถเก **ฑยฺหมาโน** อาทิตฺตสิโร ปุริโส อคฺคินิพฺพาปนตฺถาย วีริยํ อารภติ อิว, เอวํ สกฺกายทิฏฺฐิยา อภิภูโต ภิกฺขุ สกฺกายทิฏฺฐิยา **ปหานาย** มเคฺคน สมุเจฺฉทปฺปหานาย อปฺปมโตฺต วา

ยมมาโน **สโต** สติสมฺปนฺโน หุตฺวา **ปริพฺพเช** วิหเรยฺยาติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

สเพฺพ **นิจยา** โภคา **ขยนฺตา** ขยปริโยสานา ภวนฺติ, สเพฺพ **สมุสฺสยา** ธมฺมา **ปตนนฺตา** ปตนปริโยสานา ภวนฺติ, **สเพฺพสํ** สตฺตานํ มรณมาคมฺม **สเพฺพสํ** สตฺตานํ ชีวิตํ อทฺธุวํ ภวติ, อิติ **เอตํ** วุตฺตปฺปการํ **ภยํ** ภยเหตุํ **มรณํ** สมฺมุติมรณํ **อเปกฺขมาโน ปณฺฑิโต สุขาวหานิ** ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกสุขาวหานิ **ปุญฺญานิ** ทานสีลภาวนามยปุญฺญานิ กยิราถาติ เทวตา อโวจฯ

เทวปุตฺต, สเพฺพ **นิจยา** โภคา **ขยนฺตา** ขยปริโยสานา, สเพฺพ **สมุสฺสยา** ธมฺมา **ปตนนฺตา** ปตนปริโยสานา, **สเพฺพสํ** สตฺตานํ มรณมาคมฺม **สเพฺพสํ** สตฺตานํ ชีวิตํ อทฺธุวํ, อิติ **เอตํ** วุตฺตปฺปการํ **ภยํ** ภยเหตุํ มรณํ อเปกฺขมาโน **สนฺติเปโกฺข** สพฺพสงฺขารุปสมํ นิพฺพานํ อเปกฺขมาโน ปณฺฑิโต **โลกามิสํ** กามคุณํ **ปชเห** ปชเหยฺยาติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

มาวิธ **เยสํ** มุนีนํ จิตฺตํ **ฌานรตํ** ฌาเน รตํ โหติ, เต มุนโย สุขํ สยนฺติ น โสจนฺติฯ **ปญฺญวา** มคฺคปญฺญวา สุสมาหิโต อารทฺธวีริโย **ปหิตโตฺต** นิพฺพานํ เปสิตจิโตฺต ปุคฺคโล ทุตฺตรํ **โอฆํ** สํสาโรฆํ ตรติฯ

กามสญฺญาย **วิรโต** วิคตจิโตฺต โย ขีณาสโว **สพฺพสํโยชนาตีโต** อรหตฺตมเคฺคน สเพฺพ สํโยชเน อตีโต นนฺทิภวปริกฺขีโณ อโหสิ, **โส** ขีณาสโว **คมฺภีเร** สํสารณฺณเว น สีทตีติ โยชนาฯ นนฺทิสงฺขาตา ตณฺหา จ กามภวรูปภวอรูปภวา จ **นนฺทิภวา,** นนฺทิภวา ปริกฺขีณา ยสฺส ขีณาสวสฺสาติ **นนฺทิภวปริกฺขีโณ**ติ สมาโส เวทิตโพฺพฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

อรหตํ อรหนฺตานํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ **ธมฺมํ** สุจริตาทิเภทญฺจ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยเภทญฺจ ธมฺมํ โย ปณฺฑิโต **สทฺทหาโน** สทฺทหโนฺต หุตฺวา นิพฺพานปฺปตฺติยา **อปฺปมโตฺต** วิจกฺขโณ หุตฺวา **สุสฺสูสํ** สุสฺสูสโนฺต ภเว, โส ปณฺฑิโต **ปญฺญํ** โลกิยโลกุตฺตรปญฺญํ **ลภเต** ลภติฯ

โย วีริยวา ปุคฺคโล **ปติรูปเทสการี** เทสกาลาทีนิ อหาเปตฺวา โลกิยโลกุตฺตรธมฺมปติรูปํ อธิคมูปายํ กโรติ, **ธุรวา** เจตสิกวีริเยน อนิกฺขิตฺตธุโร **อุฎฺฐาตา** กายิกวีริยวเสน อุฎฺฐานสมฺปนฺโน โหติ, โส วีริยวา ปุคฺคโล **ธนํ** โลกิยโลกุตฺตรธนํ **วินฺทเต** อธิคจฺฉติฯ **สเจฺจน** วจีสเจฺจน จ ปรมตฺถสเจฺจน จ พุทฺธาทิโก สจฺจธเมฺม ฐิโต สปฺปุริโส กิตฺติํ ปโปฺปติฯ **ททํ** ททโนฺต ยํ กิญฺจิ อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ จตุสงฺคหวตฺถุํ ททโนฺต สงฺคหโนฺต สปฺปุริโส **มิตฺตานิ** เอกนฺตมิตฺตานิ **คนฺถติ** สมฺปาเทติ, **เอวํ** จตูหิ สจฺจธมฺมธิติจาเคหิ สมนฺนาคโต โส สปฺปุริโส **อสฺมา** โลกา ปรํ โลกํ **เปจฺจ** คนฺตฺวา เอกเนฺตน โสกการณสฺส อภาวโต น โสจตีติ โยชนาฯ

โคตม, สพฺพคนฺถปฺปหีโน ตีหิ ภเวหิ วิปฺปมุโตฺต **สโต** สติสมฺปนฺโน ตฺวํ, สมโณ, **อญฺญํ** เทวมนุสฺสาทิกํ **ยํ อนุสาสสิ** ยํ อนุสาสนํ กโรสิ, **ตํ** อนุสาสนํ สพฺพคนฺถปฺปหีนสฺส ตีหิ ภเวหิ **วิปฺปมุตฺตสฺส** สมณสฺส **เต** ตว น สาธูติ สกฺกนามโก มารปกฺขิโก ยโกฺข คาถาย อชฺฌภาสิฯ

“**สกฺก** สกฺกนามก ยกฺข อนุกมฺปิเตน ปุริเสน สทฺธึ เยน เกนจิ **วเณฺณน** การเณน **สํวาโส** เอกสฺมึ ฐาเน สหวาโส ชายติ, **ตํ** อนุกมฺปิตพฺพํ สหวาสคตํ ปุริสํ สปฺปโญฺญ มนสา **อนุกมฺปิตุํ น อรหติ** อนุกมฺปิตุํเยว อรหติฯ ยา **อนุกมฺปา** กรุณา, ยา **อนุทฺทยา** เมตฺตา, มุทิตา จ อุปฺปนฺนา, ตาย อนุกมฺปาย กรุณาย, ตาย อนุทฺทยาย เมตฺตาย มุทิตาย จ สมฺปสาหิเตน ปสเนฺนน มนสา โย **สปฺปโญฺญ** สปฺปุริโส **อญฺญํ** เทวมนุสฺสาทิกํ **ยํ อนุสาสติ** ยํ อนุสาสนํ กโรติ, โส สปฺปโญฺญ สปฺปุริโส เตน อนุสาสเนน **สํยุโตฺต** กามจฺฉนฺทาทีนํ สํโยชนานํ วเสน อนนุโลมสํโยเคน สํยุโตฺต น โหตีติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ

๑๐๒. สมณ , ราโค จ โทโส จ อิเม เทฺว ธมฺมา **กุโตนิทานา,** กึนิทานา, กึปจฺจยา ภวนฺติ, อรติ จ รติ จ โลมหํโส จ อิเม ตโย กุโตชา กุโต ภวนฺติ? กุมารกา **ธงฺกํ** กากํ คเหตฺวา ปาเท ทีฆสุตฺตเกน พนฺธิตฺวา สุตฺตโกฏึ องฺคุลิยํ เวเฐตฺวา โอสชนฺติ อิว, เอวํ มโนวิตกฺกา กุโต สมุฏฺฐาย จิตฺตํ โอสชนฺตีติ สูจิโลมยโกฺข ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ

ราโค จ โทโส จ อิเม เทฺว ธมฺมา **อิโตนิทานา** อิโต อตฺตภาวโต นิทานา ชายนฺติ; อรติ จ รติ จ โลมหํโส จ อิเม ตโย **อิโตชา** อิโต อตฺตโต ภวนฺติ; กุมารกา **ธงฺกํ** กากํ คเหตฺวา ปาเท ทีฆสุตฺตเกน พนฺธิตฺวา สุตฺตโกฏึ องฺคุลิยํ เวเฐตฺวา โอสชนฺติ อิว, เอวํ มโนวิตกฺกา **อิโต** อตฺตภาวโต สมุฏฺฐาย จิตฺตํ โอสชนฺติฯ

นิโคฺรธสฺส **ขนฺธชา** ปาโรหา สาขาสุ ชายนฺติ อิว, วเน รุกฺขํ นิสฺสาย ชาตา **มาลุวา** ลตา ตํ รุกฺขํ อโชฺฌตฺถริตฺวา **วิตตา** โอตตวิตตา ติฏฺฐติ อิว, เอวํ, ยกฺข, ตฺวํ สุโณหิ **เสฺนหชา** ตณฺหาเสฺนหโต ชาตา **อตฺตสมฺภูตา** อตฺตนิ สมฺภูตา ปุน อเนกปฺปการา **มโนวิตกฺกา** ปาปมโนวิตกฺกา เจว ตํสมฺปยุตฺตกิเลสา จ **กาเมสุ** วตฺถุกาเมสุ **วิสตฺตา** ลคฺคา สํสิพฺพิตา ฐิตาฯ

เย ปณฺฑิตา ‘‘ยํ นิทานํ อสฺส อตฺตภาวสฺสา’’ติ **ยโตนิทานํ นํ** กิเลสคหนํ สมุทยสจฺจํ ปชานนฺติ, **เต** ปณฺฑิตา อตฺตภาวสงฺขาตสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส นิทานภูตํ **นํ** กิเลสคหนํ สมุทยสจฺจํ มคฺคสเจฺจน **วิโนเทนฺติฯ อปุนพฺภวาย** อปุนภวสงฺขาตาย นิโรธสจฺจตฺถาย **อติณฺณปุพฺพํ** อนมตเคฺค สํสาเร สุปิเนนาปิ อติณฺณปุพฺพํ **ทุตฺตรํ อิมํ โอฆํ** จตุพฺพิธํ สํกิเลโสฆํ ตรนฺตีติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ

‘‘ภควา, สมณธมฺมสฺส กรณํ นาม **ทุกฺกรํ,** ภควา, สมณธมฺมสฺส กรณํ นาม **สุทุกฺกรํ** สุฏฺฐุตรํ ทุกฺกร’’นฺติ เอโก กุลปุโตฺต ปพฺพชิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺวา อริยภูมึ อปฺปตฺวา กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต, โส เทวปุโตฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหฯ กามท, สีลสมาหิตา **ฐิตตฺตา** ฐิตสภาวา สตฺต **เสกฺขา** ปุคฺคลา **ทุกฺกรํ วาปิ** สมณธมฺมํ กโรนฺติฯ **อนคาริยุเปตสฺส** อนคาริยํ นิเคฺคหภาวํ อุปคตสฺส ปพฺพชิตสฺส **ตุฏฺฐิ** จตุปจฺจยสโนฺตโส สุขาวหา โหตี’’ติ ภควา อโวจฯ

‘‘ภควา, **ยทิทํ** ยา เอสา ตุฏฺฐิ สุขาวหา, เอสา ตุฏฺฐิ ทุลฺลภา’’ติ โส เทวปุโตฺต อาหฯ ‘‘กามท, **เยสํ** เสกฺขานํ มโน ทิวา จ รโตฺต จ **ภาวนาย รโต** จิตฺตวูปสเม รโต, เต เสกฺขา ทุลฺลภํ วาปิ ตุสฺสนํ ลภนฺตี’’ติ ภควา อโวจฯ

‘‘ภควา, **ยทิทํ** ยํ อิทํ จิตฺตํ ภาวนาย รตํ, ตํ จิตฺตํ ทุสฺสมาทห’’นฺติ โส เทวปุโตฺต อาหฯ ‘‘กามท, เย อริยา อินฺทฺริยูปสเม รตฺตินฺทิวํ รตา, เต อริยา ทุสฺสมาทหํ วาปิ จิตฺตํ สมาทหนฺติ, กามท, เต อริยา มจฺจุโน **ชาลํ** กิเลสชาลํ เฉตฺวา มคฺคํ คจฺฉนฺตี’’ติ ภควา อโวจฯ

‘‘ภควา, โย มโคฺค ปุพฺพภาคปฏิปทาวเสน วิสโม, โส มโคฺค ทุคฺคโม’’ติ โส เทวปุโตฺต อาหฯ ‘‘กามท, อริยา ทุคฺคเม วิสเม วาปิ มคฺคํ คจฺฉนฺติ, อนริยา วิสเม มเคฺค อวํสิรา ปปตนฺติ, อริยานํ โส มโคฺค สโมว ภเว, น อสโมฯ **หิ** สจฺจํ **วิสเม** วิสตฺตกาเย อริยา สมา ภวนฺตี’’ติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ

๑๐๓. ยํ เชตวนํ อิสิสงฺฆนิเสวิตํ ธมฺมราเชน อาวุตฺถํ, อิทํ ตํ เชตวนํ มม **ปีติสญฺชนนํ** ปีติยา สญฺชนนํ กรํ หิ กรํ เอวฯ

กมฺมํ มคฺคเจตนากมฺมญฺจ **วิชฺชา** มคฺคปญฺญา จ **ธโมฺม** สมาธิ เจว สมาธิปกฺขิโก จ ธโมฺม **สีลํ,** สีเล ฐิตสฺส **ชีวิตํ** อุตฺตมํ, **เอเตน** อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน สตฺตา สุชฺฌนฺติ, โคเตฺตน วา ธเนน วา สตฺตา น สุชฺฌนฺติฯ

ตสฺมา มเคฺคเนว สตฺตานํ วิสุชฺฌนโต อตฺตโน อตฺถํ **สมฺปสฺสํ** ปสฺสโนฺต ปณฺฑิโต โปโส **โยนิโส** อุปาเยน **ธมฺมํ** โพธิปกฺขิยธมฺมํ **วิจิเน** วิจิเนยฺย, **เอวํ** วิจินเน สติ **ตตฺถ** อริยมเคฺค วิจินโนฺต ปุคฺคโล สุชฺฌติฯ

สาริปุโตฺต สีเลน จ อุปสเมน จ ปารงฺคโต อิว, เอวํ โยปิ ภิกฺขุ สีเลน จ อุปสเมน จ ปารงฺคโต, โส ภิกฺขุ **เอตาว ปรโม** สาริปุตฺตสทิโสว สิยาติ อนาถปิณฺฑิกนาโม เทวปุโตฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหาติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ นามฯ

อตีตํ อตีตกฺขนฺธปญฺจกํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นานฺวาคเมยฺย, **อนาคตํ** อนาคตกฺขนฺธปญฺจกํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ **นปฺปฏิกเงฺข** น ปเตฺถยฺยฯ **ยํ** ยสฺมา อตีตํ **ปหีนํ** นิรุทฺธํ อตฺถงฺคตํ, ตสฺมา อตีตสฺส ปหีนตฺตา นิรุทฺธตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา นานฺวาคเมยฺยฯ **ยํ** ยสฺมา อนาคตํ อปฺปตฺตํ, ตสฺมา น ปฏิกเงฺขฯ

ปจฺจุปฺปนฺนํ ขนฺธปญฺจกํ วยธมฺมํ ยตฺถ ยตฺถ สนฺตาเน วา, ยตฺถ ยตฺถ อรญฺญาทีสุ วา อุปฺปนฺนํ, **ตตฺถ ตตฺถ** สนฺตาเน วา, **ตตฺถ ตตฺถ** อรญฺญาทีสุ วา นํ ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมํ ยาหิ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ วิปสฺสติ, ตาหิ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิพฺพานํ ราคาทีหิ อสํหีรํ อสํกุปฺปํ ภวติ, **ตํ** นิพฺพานํ วิปสฺสโก ปุคฺคโล วิทฺวา นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปโนฺต หุตฺวา **อนุพฺรูหเย** วเฑฺฒยฺยฯ

อาตปฺปํ สํกิเลสานํ อาตปนฺตํ วีริยํ อเชฺชว **กิจฺจํ** กาตพฺพํ, สุเว ชีวิตํ วา มรณํ วา โก **ชญฺญา** ชาเนยฺย, ‘‘สุเว วา ทานาทิปุญฺญํ ชานิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา ‘‘อเชฺชว กริสฺสามี’’ติ เอวํ วีริยํ กาตพฺพํฯ **หิ** สจฺจํ มรณการณภาวตาย อหิวิจฺฉิกวิสสตฺถาทิอเนกาย เสนาย วเสน **มหาเสเนน เตน** มจฺจุนา สทฺธึ มิตฺตสนฺถวากาเรน วา ลญฺชทาเนน วา สงฺครํ นตฺถีติฯ

เอวํ มนสิ กตฺวา **วิหารึ** วิหรนฺตํ อาตาปึ อโหรตฺตํ **อตนฺทิตํ** อนลสํ อุฏฺฐาหกํ สปฺปุริสํ ‘‘ภเทฺทกรโตฺต’’ติ สโนฺต มุนิ **เว** เอกเนฺตน **อาจิกฺขเต** อาจิกฺขติเยวาติ โยชนาฯ

‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว’’ตฺยาทิสุตฺตํ ปาฬิโต จ อฏฺฐกถาโต จ ปากฏํฯ

๑๐๔. นานาวิธํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺ**

ถาติ เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ **กตมํ** สุตฺตํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นามาติ ปุจฺฉติฯ

ยสฺส อุตฺตมปุริสสฺส จิตฺตํ เสลูปมํ **ฐิตํ** โลกธมฺมวาเตหิ นานุกมฺปติ, **รชนีเยสุ** ลาภาทีสุ วิรตฺตํ ภเว, โส อุตฺตมปุริโส **โกปเนเยฺย** อลาภาทิเก น กุปฺปติ, ตสฺส อุตฺตมปุริสสฺส จิตฺตํ เอวํ อนิจฺจตาทินา ภาวิตํ, **นํ** ภาวิตจิตฺตํ อุตฺตมปุริสํ วีติกฺกนฺตโลกธมฺมเหตุกํ ทุกฺขํ กุโต เอสฺสตีติ โยชนาฯ **อิทํ** สุตฺตํ อเสกฺขภาเค วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อเสกฺขภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ เวทิตโพฺพฯ

‘‘อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ อิทเมวา’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘อายสฺมโต จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

โย พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺมตฺตา **พาหิตปาปธโมฺม** ภเว, โส พฺราหฺมโณ นิคฺคตหุํหุํกตฺตา **นิหุํหุโงฺก** ภเว, นิคฺคตกิเลสกสาวตฺตา **นิกฺกสาโว** ภเว, สีลสํวเรน สํยตจิตฺตตาย **ยตโตฺต** ภเว, โย พฺราหฺมโณ จตุมคฺคญาณเวเทหิ อนฺตํ นิพฺพานํ คตตฺตา **เวทนฺตคู** ภเว, ธเมฺมน วุสิตพฺรหฺมจริยตฺตา **วุสิตพฺรหฺมจริโย** ภเวฯ ยสฺส พฺราหฺมณสฺส กุหิญฺจิ โลเก **อุสฺสทา** ราคุสฺสโท โทสุสฺสโท โมหุสฺสโท มานุสฺสโท ทิฏฺฐุสฺสโท นตฺถิ, โส พฺราหฺมโณ **พฺรหฺมวาทํ** ‘‘อหํ พฺราหฺมโณมฺหี’’ติ วาจํ วเทยฺยาติ ภควา อโวจาติ โยชนาฯ

เย พุทฺธา **ปาปเก** อกุสเล ธเมฺม พาหิตฺวา สทา จรนฺติ **สตา** สติสมฺปนฺนา ขีณสํโยชนา, เต พุทฺธา โลกสฺมึ พฺราหฺมณาติ **เว** เอกเนฺตน กถียนฺตีติ อโวจาติ โยชนาฯ

ยตฺถ นิพฺพาเน อาโป จ ปถวี จ เตโช จ วาโย จ **น คาธติ** น ปติฏฺฐหติ, **ตตฺถ** นิพฺพาเน **สุกฺกา** คหา เจว ตารกา จ น โชตนฺติ, **ตตฺถ** นิพฺพาเน อาทิโจฺจ นปฺปกาสติ, **ตตฺถ** นิพฺพาเน จนฺทิมา น ภาติ, **ตตฺถ** นิพฺพาเน ตโม น วิชฺชติฯ

โย พฺราหฺมโณ **อตฺตนา** สยํ มุนิ โมเนน ยทา ตํ นิพฺพานํ **อเวทิ** วินฺทติ ปฏิลภติ ปฏิวิชฺฌติ, **อถ** ปฏิวิชฺฌนกฺขเณ โส พฺราหฺมโณ **รูปา** รูปธมฺมโต จ **อรูปา** อรูปธมฺมโต จ **สุขทุกฺขา** สุขทุกฺขโต จ ปมุจฺจตีติ อโวจาติ โยชนาฯ

ยกฺข, โย พฺราหฺมโณ **สเกสุ** สกอตฺตภาเวสุ **ธเมฺมสุ** อุปาทานกฺขเนฺธสุ สเจฺจสุ, ธเมฺมสุ จ ปารคู โหติ, **อถ** ปารคมนกฺขเณ โส พฺราหฺมโณ **เอตํ** อชกลาปกํ ตยา วุตฺตํ เอตํ **ปิสาจํ** กิเลสปิสาจญฺจ , ตยา กตํ **อกฺกุลญฺจ** อกฺกุลํ, ปกฺกุลกรณํ อติวตฺตตีติ อโวจาติ โยชนาฯ

โย ภิกฺขุ **อายนฺตึ** อาคจฺฉนฺตึ ปุราณทุติยิกํ ภริยํ วา, อญฺญํ อาคจฺฉนฺตึ อิตฺถึ วา จิเตฺตน น อภินนฺทติ, **ปกฺกมนฺตึ** ปุราณทุติยิกํ ภริยํ วา, อญฺญํ ปกฺกมนฺตึ อิตฺถึ วา จิเตฺตน น โสจติ, **สงฺคา** ปญฺจวิธโตปิ สงฺคโต มุตฺตํ สงฺคามชึ **ตํ** ภิกฺขุํ ‘‘พฺราหฺมณ’’นฺติ อหํ วทามีติ อโวจาติ โยชนาฯ

เอตฺถ นทิยํ พหุชโน นฺหายติ, โส พหุชโน นฺหายโก **อุทเกน** อุทกนฺหาเนน สุจี น โหติฯ **ยมฺหิ** ปุคฺคเล **สจฺจํ,** สจฺจโต เสส**ธโมฺม** จ อตฺถิ, โส ปุคฺคโล สุจี จ โหติ, โส ปุคฺคโล พฺราหฺมโณ จ โหตีติ อโวจาติ โยชนา; สุจิอสุจิภาโว **ภูิกายํ** วิตฺถารโต วุโตฺตวฯ

อาตาปิโน ฌายโต ยสฺส พฺราหฺมณสฺส **ธมฺมา** สจฺจธมฺมา ยทา **หเว** เอกเนฺตน ปาตุภวนฺติ, ตทา ธมฺมานํ ปาตุภวนกฺขเณ โส พฺราหฺมโณ มารเสนํ **วิธูปยํ** วิธูปยโนฺต ติฏฺฐติฯ ‘‘กิมิ

วา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“สูริโยว โอภาสยมนฺตลิกฺข”**นฺติ วุตฺตํฯ สูริโย อนฺตลิกฺขํ โอภาสยโนฺต ติฎฺฐติ อิว, เอวํ ติฎฺฐตีติ โยชนาฯ

โย ปํสุกูลิโก ภิกฺขุ สพฺพานิ จตฺตาริ **โยคานิ** อุปาติวโตฺต สกิญฺจเน โลเก **อกิญฺจโน อิริยติ** จตุพฺพิธอิริยาปถํ วเตฺตติฯ **อปหานธมฺมํ** เกนจิ มเคฺคน อปฺปหานสภาวํ อปฺปตฺตกาเยน อปฺปตฺตํ **เตวิชฺชปตฺตํ,** อิริยมานํ สนฺตินฺทฺริยํ ตํ ปํสุกูลิกํ ภิกฺขุํ ตุเมฺห ปสฺสถฯ

อาชานิยํ ปุริสอาชานียํ **ชาติพลนิเสธํ** ‘‘อหํ ชาติพฺราหฺมโณ’’ติ ชาติมตฺตเกน ปวตฺตมานพลนิเสธกํ ตํ ปํสุกูลิกํ ภิกฺขุํ สมฺพหุลา อุฬารา เทวตา พฺรหฺมํ วิมานํ อุปสงฺกมิตฺวา **อิธ** สาสเน, พฺรหฺมวิมาเน วา ปสนฺนจิตฺตา หุตฺวา นมสฺสนฺติฯ **นิธา**ติ จ เอตฺถ **น**-กาโร อาคโมฯ

ปุริสาชญฺญ **เต** ตว อมฺหากํ นโม อตฺถุ, ปุริสุตฺตม **เต** ตว อมฺหากํ นโม อตฺถุ, ยสฺส **เต** ตว นิสฺสยํ มยํ นาภิชานาม, โส ตฺวํ กึ ปุคฺคลํ นิสฺสาย ฌายสีติ อโวจุนฺติ โยชนาฯ

เย ภิกฺขู กาเลน กาลํ ธมฺมสฺสวนวเสน จิรรตฺตํ สเมติกา ภวนฺติ, อิเม ภิกฺขู สหายา โหนฺติ วตฯ **เนสํ** สหายานํ ภิกฺขูนํ **ธเมฺม** พุทฺธปฺปเวทิเต ธเมฺม สทฺธโมฺม สเมติฯ

กปฺปิเนน อริยปฺปเวทิเต ธเมฺม สุวินีตา เต สหายกา ภิกฺขู สวาหินึ มารํ เชตฺวา อนฺติมํ **เทหํ** อตฺตภาวํ ธาเรนฺตีติ อโวจาติ โยชนาฯ

สิถิลํ วีริยํ อารพฺภ สพฺพทุกฺขปฺปโมจนํ อิทํ นิพฺพานํ โยคาวจเรน น อธิคนฺตพฺพํ, **อเปฺปน** อปฺปเกน ถามสา อิทํ นิพฺพานํ น อธิคนฺตพฺพํฯ

อยญฺจ โยคาวจโร ภิกฺขุ ทหโร, โย ปุริโส สวาหินึ มารํ เชตฺวา อนฺติมํ **เทหํ** อตฺตภาวํ ธาเรติ, โส **อยํ** ปุริโส โส อุตฺตมปุริโสวาติ อโวจาติ โยชนาฯ ‘‘ปุริโส’’ติ วตฺตเพฺพ ฉนฺทานุรกฺขณวเสน ‘‘โปริโส’’ติ วุตฺตํฯ

โมฆราช, ทุพฺพณฺณโก ลูขจีวโร สทา **สโต** สติสมฺปโนฺน ขีณาสโว จ วิสํยุโตฺต จ กตกิโจฺจ จ อนาสโว จ เตวิโชฺช จ อิทฺธิปฺปโตฺต จ เจโตปริยายโกวิโท จ โส ภิกฺขุ สวาหินึ มารํ เชตฺวา อนฺติมํ เทหํ ธาเรตีติ อโวจาติ โยชนาฯ

๑๐๕. **“ตถาคโต”**ติอาทีสุ โยชนา ปากฏาฯ **อิทํ** สุตฺตํ อเสกฺขภาเค วิสเย วาจกญฺญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อเสกฺขภาคิยํ** สุตฺตํ นามฯ

๑๐๖. นานาวิธํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ **กตมํ** สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ นามาติ ปุจฺฉติฯ

ฉนฺนํ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา ฉนฺนํ ฉาเทนฺตํ ภิกฺขุํ ทุกฺกฏาทิวโสฺส อติวสฺสติ, **วิวฎํ** อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา วิวฎํ เทเสนฺตํ อาจิกฺขนฺตํ ภิกฺขุํ ทุกฺกฏาทิวโสฺส นาติวสฺสติ, **ตสฺมา** ฉนฺนสฺส อติวสฺสนโต จ วิวฎสฺส นาติวสฺสนโต จ **ฉนฺนํ** ฉาทิตพฺพํ อาปตฺตึ **วิวเรถ** เทเสถ อาโรเจถ , **เอวํ** วิวรเณ สติ **ตํ** วิวรนฺตํ ภิกฺขุํ ทุกฺกฏาทิวโสฺส นาติวสฺสตีติ โยชนาฯ

‘‘อิมสฺมิํ สุเตฺต กิตฺตเกน สํกิเลโส ทสฺสิโต, กิตฺตเกน วาสนา ทสฺสิตา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ‘‘ฉนฺนมติวสฺสตี’’ติ สํกิเลโส, ‘วิวฏํ นาติวสฺสตี’ติ วาสนา, ‘ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสตี’ติ อยํ สํกิเลโส จ วาสนา จา’’ติ วุตฺตํฯ **‘‘ฉนฺนมติวสฺสตี’’**ติ เอตฺตเกน สํกิเลโส ทสฺสิโตฯ **‘‘วิวฏํ นาติวสฺสตี’’**ติ เอตฺตเกน วาสนา ทสฺสิตาฯ **‘‘ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสตี’’**ติ เอตฺตเกน อยํ สํกิเลโส จ ทสฺสิโต, อยํ วาสนา จ ทสฺสิตาฯ **อิทํ** ‘‘ฉนฺนํ…เป... วสฺสตี’’ติ สุตฺตํ สํกิเลสภาเค วิสเย จ วาสนาภาเค วิสเย จ วาจกญฺญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ** สุตฺตํ นามฯ

‘‘สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘จตฺตาโรเม มหาราชา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เตสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ กตเม ปุคฺคลา สํกิเลสภาคิยา, กตเม ปุคฺคลา วาสนาภาคิยา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย จ ปุคฺคโล’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ จตูสุ ตโมตมปรายณาทีสุ ปุคฺคเลสุฯ ตสฺสตฺโถ ปากโฏฯ **อิทํ** ‘‘จตฺตาโรเม’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิเยสุ ทฺวีสุ ปุคฺคเลสุ จ วาสนาภาคิเยสุ ทฺวีสุ ปุคฺคเลสุ จ วาจกญฺญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ** สุตฺตํ นามฯ

นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสตฺโถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

อยสํ ยํ พนฺธนญฺจ ทารุชํ ยํ พนฺธนญฺจ ปพฺพชํ ยํ พนฺธนญฺจ โลเก อตฺถิ, **ตํ** อยสาทิพนฺธนํ ‘‘ทฬฺหํ พนฺธน’’นฺติ **ธีรา** พุทฺธาทโย ปณฺฑิตปุริสา น อาหุฯ มณิกุณฺฑเลสุ จ ปุเตฺตสุ จ ทาเรสุ จ ยา **สารตฺตรตฺตา** พลวราครตฺตา อเปกฺขา โลเก วิชฺชติ, ตํ สารตฺตรตฺตอเปกฺขาสงฺขาตํ ราคพนฺธนํ ‘‘ทฬฺหํ พนฺธน’’นฺติ **ธีรา** ปณฺฑิตปุริสา อาหุฯ อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** สารตฺตรตฺตอเปกฺขาสงฺขาโต อกุสลธโมฺม **สํกิเลโส** ทสฺสิโตฯ

‘‘เกน นิเพฺพโธ ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เอต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ธีรา** ปณฺฑิตปุริสา **เอตํ** ราคพนฺธนํ ‘‘ทฬฺหํ พนฺธน’’นฺติ อาหุฯ **เอตํ** ราคพนฺธนํ **โอหารินํ** เหฏฺฐา อปายํ อวหรณํ โหติ, **สิถิลํ** พนฺธนฏฺฐาเน ฉวิอาทีนิ อโกเปตฺตตา สิถิลํ โหติ, **ทุปฺปมุญฺจํ** โลภวเสน เอกวารมฺปิ อุปฺปนฺนสฺส ราคพนฺธนสฺส ทุโมฺมจยตฺตา ทุปฺปมุญฺจํ โหติ, ปณฺฑิตปุริสา **เอตมฺปิ** วุตฺตปฺปการํ ราคพนฺธนมฺปิ มเคฺคน **เฉตฺวาน** อนเปกฺขิโน หุตฺวา กามสุขํ ปหาย ปริพฺพชนฺติฯ อิติ อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** มโคฺค **นิเพฺพโธ** ทสฺสิโตฯ **อิทํ** ‘‘อยส’’นฺติอาทิกํ สุตฺตํ ราคาทิสํกิเลสภาเค วิสเย จ วาสนาภาเค วิสเย จ วาจกญฺญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ** นามฯ

๑๐๗. ภิกฺขเว, **ยญฺจ เจเตติ** ยญฺจ เจตนํ นิพฺพเตฺตติ, **ยญฺจ ปกเปฺปติ** ยญฺจ ปกปฺปนํ กโรติ, **ยญฺจ อนุเสติ** ยญฺจ อนุสยนํ ภวติ, **เอตํ** เจตนํ เอตํ ปกปฺปนํ เอตํ อนุสยนํ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา **อารมฺมณํ** ปจฺจโย โหติฯ **อารมฺมเณ** ปจฺจเย สติ ตสฺส อภิสงฺขาร **วิญฺญาณสฺส** ปติฏฺฐา โหติฯ ตสฺมิํ อภิสงฺขาร**วิญฺญาเณ** ปติฏฺฐิเต วิรุเฬฺห สติ อายติํ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ** วิญฺญาณาทินิพฺพตฺติ โหติฯ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา สติ อายติํ ชาติชรามรณํ สมฺภวติฯ อายติํ โสก…เป…. สมุทโย โหติฯ

ภิกฺขเว, เจ โน เจเตติ, เจ โน ปกเปฺปติ, **อถ** ตถาปิ เจ **อนุเสติ** อนุสยนํ ภวติ, เอวํ สติ **เอตํ** อนุสยนํ **วิญฺญาณสฺส** อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส **อารมฺมณํ** ปจฺจโย โหติ…เป…. สมุท โย โหติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** วุตฺตปฺปกาโร เจตยนาทิโก อกุสลธมฺโม **สํกิเลโส** ทสฺสิโตฯ

‘‘เกน นิเพฺพโธ ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ยโต จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภิกฺขเว, ยโต จ อริยมคฺคิโก เนว เจเตติ, โน จ ปกเปฺปติ, โน จ อนุเสติ, เอตํ อเจตยนํ เอตํ อกปฺปนํ เอตํ อนนุสยนํ **วิญฺญาณสฺส** อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส **อารมฺมณํ** ปจฺจโย น โหติ…เป…. อายตึ ชาติชรามรณํ นิรุชฺฌติ, อายตึ โสก…เป…. ยาสา นิรุชฺฌนฺติ…เป…. นิโรโธ โหติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อริยมคฺโค **นิเพฺพโธ** ทสฺสิโตฯ **อิทํ** ‘‘ยญฺจ ภิกฺขเว’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สํกิเลสภาเค วิสเย จ นิเพฺพธภาเค วิสเย จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ** สุตฺตํ นามฯ

๑๐๘. นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน **สมุโทฺท** ชลสาครสมุโทฺท ‘‘สมุโทฺท สมุโทฺท’’ติ ภาสติฯ เกนเฎฺฐน ภาสติ? ทุปฺปูรณเฎฺฐน จ สํสรณเฎฺฐน จ ทุรติกฺกมนเฎฺฐน จ สมุโทฺทติ ภาสติฯ เอวํ สติ, ภิกฺขเว, เอโส ชลสาครสมุโทฺท **อริยสฺส** ภควโต วินเย วุตฺตปฺปการเฎฺฐน สมุโทฺท น โหติฯ ภิกฺขเว, **เอโส** ชลสาครสมุโทฺท มหา อุทกราสิ มหา อุทกณฺณโว โหติฯ ภิกฺขเว, จกฺขุ ปุริสสฺส สมุโทฺท โหติ, **ตสฺส** จกฺขุสฺส **รูปมโย** รูปายตนมโย เวโคฯ เกนเฎฺฐน? ปถวิโต ยาว อกนิฎฺฐพฺรหฺมโลกา นีลาทิรูปารมฺมณํ สโมสรนฺตมฺปิ ทุปฺปูรณเฎฺฐน จ อนมตเคฺค สํสาเร สํสรณเฎฺฐน จ ทุรติกฺกมนเฎฺฐน จ จกฺขุเมว สมุโทฺท โหติฯ นีลาทิรูปายตนสฺส อปฺปเมยฺยสฺส อปฺปเมยฺยน อูมิมเยน เวเคน สํสรณเฎฺฐน นีลาทิรูปเมว เวโค โหติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** จกฺขุ สมุโทฺท รูปมโย เวโค จ **สํกิเลโส** สํกิเลสเหตุ ทสฺสิโตฯ

‘‘เกน อเสโกฺข ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โย ต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมึ อรหตฺตผเล ฐิโต **โย** อรหา รูปมยํ ตํ เวคํ **สหติ** มนาเป รูเป ราคํ, อมนาเป รูเป โทสํ, อสมเปกฺขเน โมหํ อนุปฺปาเทนฺโต หุตฺวา อุเปกฺขกภาเวน สหติ, **อยํ** อรหา, ภิกฺขเว, สอูมึ สาวฎฺฎํ สคหํ สรกฺขสํ จกฺขุสมุทฺทํ อตรีติ วุจฺจติ, ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณติ วุจฺจติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อรหตฺตผลภูโต **อเสโกฺข** ทสฺสิโตฯ

‘‘โสตํ ภิกฺขเว’’ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน ยถาสมฺภวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทํ ‘‘สมุโทฺท’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สํกิเลสภาเค วิสเย จ อเสกฺขภาเค วิสเย จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ** สุตฺตํ นามฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ฉยิเม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภิกฺขเว, โลกสฺมึ สตฺตานํ **อนยาย** อนตฺถาย ปาณีนํ พฺยาพาธาย อิเม มยา วุจฺจมานา พฬิสา ฉ ภวนฺติฯ กตเม ฉ? ภิกฺขเว, **จกฺขุวิเญฺญยฺยา** จกฺขุวิญฺญาเณน วิเญฺญยฺยา อิฎฺฐา **กนฺตา** กามนียา **มนาปา** มนวฑฺฒกา **ปิยรูปา** ปิยสภาวา **กามูปสํหิตา** กิเลสกามสหิตา **รชนียา รูปา** นีลาทิรูปารมฺมณา สนฺติ, **ตํ** วุตฺตปฺปการํ รูปํ ภิกฺขุ **เจ อภินนฺทติ** สปฺปีติกตณฺหาย อภิมุโข นนฺทติ, **เจ อภิวทติ** ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติ วทาเปนฺติยา ตณฺหายนวเสน อภิวทติ, **เจ อโชฺฌสาย ติฎฺฐติ** คิลิตฺวา วิย ปริ

นิฎฺฐเปตฺวา ติฎฺฐติ, เอวํ สติ, ภิกฺขเว, **อยํ** ภิกฺขุ ‘‘คิลิตพฬิโส…เป.… ปาปิมโต’’ติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ นีลาทิเภเทน อเนกวิธตฺตา ‘‘รูปา อิฎฺฐา…เป.… รชนียา’’ติ พหุวจนนิเทฺทโส กโตปิ รูปายตนรูปารมฺมณภาเวน จ จกฺขุวิเญฺญยฺยภาเวน จ เอกวิธตํ อนติวตฺตนโต ‘‘ต’’นฺติ เอกวจนนิเทฺทโส กโตติ เวทิตโพฺพฯ **‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, โสตวิเญฺญยฺยา’’**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน ยถาสมฺภวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** จกฺขุวิเญฺญยฺยาทิโก ฉพฺพิโธ พฬิโส **สํกิเลโส** กิเลสเหตุ ทสฺสิโตฯ

‘‘เกน อเสโกฺข ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สนฺติ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อเภทิ ภินฺทิ, **ปริเภทิ** ปริสมนฺตโต ภินฺทิฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อรหตฺตผลภูโต **อเสโกฺข** ทสฺสิโตฯ **อิทํ** ‘‘ฉยิเม’’ติอาทิกํ สุตฺตํ วุตฺตนเยน สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ นามฯ

๑๐๙. นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อยํ โลโก สตฺตโลโก **สนฺตาปชาโต** ญาติพฺยสนาทิวเสน ชาตโสกสนฺตาโป เจว ราคาทิวเสน ชาตปริฬาหสนฺตาโป จ **ผสฺสปเรโต** อเนเกหิ ทุกฺขสมฺผเสฺสหิ อภิภูโต **โรทํ** โรทโนฺต วทติฯ กินฺติ วทติ? อตฺตนา ผุฎฺฐํ ทุกฺขํ อภาวิตกายตาย อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต หุตฺวา ‘‘อโห ทุกฺขํ, อีทิสํ ทุกฺขํ มยฺหํ สตฺตุโนปิ มา โหตู’’ติอาทินา โรทโนฺต วิลปโนฺต วทติ, ‘‘กสฺมา เอวํ วทตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘อตฺตโต เยน เยน หิ มญฺญนฺตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอเต สตฺตา เยน เยน กามโชฺฌสาทินา ปกาเรน อตฺตโต ทุกฺขสฺส ปฎิการํ มญฺญนฺติ, **ตโต** ปการโต **อญฺญถา** อเญฺญน ปกาเรน **ตํ** ทุกฺขํ ติกิจฺฉิตพฺพํ **หิ** ยสฺมา โหติฯ

อญฺญถาภาวีติ ยสฺมา โรทํ โรทโนฺต วทติ, เยน เยน วา ปรวิหึสาทิปกาเรน อตฺตโน วฑฺฒึ มญฺญนฺติ อาสีสนฺติ, ตโต ปการโต อญฺญถา อวฑฺฒิ เอว โหติฯ **ตํ** อาสีสิตพฺพํ อญฺญถาภาวิ อวฑฺฒิตภาวิ เอว **หิ** ยสฺมา โหติ, ตสฺมา มญฺญิตพฺพสฺส อาสีสิตพฺพสฺส อญฺญถา ภวนสีลตฺตา โรทํ โรทโนฺต วทติ, อยํ สตฺตโลโก โรทโนฺต จ หุตฺวา วทติฯ ‘‘กิ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ภวสโตฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ภวสโตฺต** กามภวาทีสุ สโตฺต วิสโตฺต โลโก **ภวเมว** กามภวาทิภวเมว อภินนฺทติฯ **ยํ** ภวํ อภินนฺทติ, ตํ ชรามรณาทิอเนกพฺยสนานุพนฺธตฺตา ภยานกเฎฺฐน **ภยํ** โหติฯ **ยสฺส** ยโต ชรามรณาทิโต ภายติ, ตํ ชรามรณาทิทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต **ทุกฺขํ** ทุกฺขาธิฎฺฐานํ โหติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** สนฺตาปาทิโก **สํกิเลโส** สํกิเลสเหตุ ทสฺสิโตฯ

สํกิเลโส ทสฺสิโต, ‘‘เกน นิเพฺพโธ ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ภววิปฺปหานาย โข’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ภววิปฺปหานาย โข ปน** กามภวาทิกสฺส ภวสฺส ปชหนตฺถาย เอว อิทํ มยา อธิคตํ มคฺค**พฺรหฺมจริยํ** วุสฺสติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** พฺรหฺมจริยภูโต มโคฺค **นิเพฺพโธ** ทสฺสิโตฯ

‘‘ภววิปฺปหานายา’’ติอาทินา เอกเนฺตน นิยฺยานิกมโคฺค นิเพฺพโธ อาจริเยน ทสฺสิโต, อเมฺหหิ จ ญาโต, ‘‘กตโม อนิยฺยานิกมโคฺค’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘เย หิ เกจิ สมณา วา’’**ติอาทิ

วุตฺตํฯ **หิ**-สโทฺท วาจาสิลิฏฺฐโตฺถฯ เย เกจิ สมณา วา เย เกจิ พฺราหฺมณา วา **ภเวน** รูปภเวน **ภวสฺส** กามภวสฺส วิปฺปโมกฺขํ อาหํสุ, **ภเวน** อรูปภเวน **ภวสฺส** กามภวสฺส เจว รูปภวสฺส จ วิปฺปโมกฺขํ อาหํสุ, สเพฺพ เต สมณา วา สเพฺพ เต พฺราหฺมณา วา **ภวสฺมา** วุตฺตปฺปการภวโต อวิปฺปมุตฺตา ภวนฺตีติ อหํ วทามิฯ

‘‘รูปภวาทินา เย จ กามภวาทิภวสฺส วิปฺปโมกฺขํ อาหํสู’’ติ วตฺตพฺพตฺตา วิภเวน ภวสฺส นิสฺสรณํ อาหํสูติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย วา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เย วา ปน เกจิ สมณา วา เย วา ปน เกจิ พฺราหฺมณา วา **วิภเวน** อุเจฺฉททิฏฺฐิยา **ภวสฺส** สํสารภวสฺส นิสฺสรณํ อาหํสุ, สเพฺพ เต สมณา วา สเพฺพ เต พฺราหฺมณา วา **ภวสฺมา** สํสารภวโต อนิสฺสฏาว โหนฺตีติ อหํ วทามิฯ ‘‘กสฺมา อนิสฺสฏา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา อนิสฺสฏการณํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุปธิํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิทํ **ทุกฺขํ** สํสารทุกฺขํ **อุปธิํ** ขนฺธูปธิกิเลสูปธิอภิสงฺขารูปธโย ปฏิจฺจ **หิ** ยสฺมา สโมฺภติ, ตสฺมา อนิสฺสฏา โหนฺติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาโต **สํกิเลโส** ทสฺสิโตฯ

เย หิ ‘‘เกจี’’ติอาทินา สํกิเลโส ทสฺสิโต, ‘‘เกน นิเพฺพโธ ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘สพฺพุปาทานกฺขยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพุปาทานกฺขยา** อริยมคฺคโต **ทุกฺขสฺส** สํสารทุกฺขสฺส สมฺภโว นตฺถิฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อริยมโคฺค **นิเพฺพโธ** ทสฺสิโตฯ

‘‘วุตฺตปฺปการา อญฺญสุตฺตปฺปเทเสนปิ ทสฺสิโต’’ติ ทเสฺสตุํ **‘‘โลกมิม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุถู** วิสุํ วิสุํ อวิชฺชาย **ปเรตํ** อภิภูตํ **ภูตรตํ** ภูเตสุ อิตฺถิปุริเสสุ อญฺญมญฺญรตํ **ภูตํ** ขนฺธปญฺจกํ ภเวหิ อปริมุตฺตํ อิมํ โลกํ มม จิตฺต ตฺวํ ปสฺสฯ **เย เกจิ ภวา** อิตฺตรขณา วา ภวา, ทีฆายุกา วา ภวา, สาตวโนฺต วา ภวา, อสาตวโนฺต วา ภวา ปญฺจกฺขนฺธา **สพฺพธิ** ‘‘อุทฺธํ อโธ ติริย’’นฺติ อิเมสุ สเพฺพสุ **สพฺพตฺถตาย** สพฺพตฺถภาเวน อเหสุํ, **สเพฺพ เต** วุตฺตปฺปการา ภวา นิจฺจธุวรหิตตฺตา **อนิจฺจา** สมฺปีฬิตตฺตา **ทุกฺขา** วิปริณามภาวโต **วิปริณามธมฺมา** อเหสุํฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อวิชฺชาทิโก **สํกิเลโส** ทสฺสิโตฯ

‘‘โลกมิม’’นฺติอาทินา สํกิเลโส ทสฺสิโต, ‘‘เกน นิเพฺพโธ ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เอวเมต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรน **เอตํ** ขนฺธปญฺจกํ ยถาภูตํ **สมฺมปฺปญฺญาย** สสฺส อตฺตโน มคฺคปญฺญาย, วิปสฺสนาปญฺญาย วา **ปสฺสโต** ปสฺสนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส ภวตณฺหา ปหียติ, สมฺมปฺปญฺญาย ยถาภูตํ ขนฺธปญฺจกํ ปสฺสโนฺต **วิภวํ** อุเจฺฉททิฏฺฐิํ **นาภินนฺทติ** น ปเตฺถติฯ ตสฺส ปุคฺคลสฺส สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา **อเสสวิราคนิโรโธ** อเสสวิราคสงฺขาเตน มเคฺคน นิโรโธ นิรุชฺฌนํ **นิพฺพานํ** นิพฺพุติ โหติฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** มโคฺค **นิเพฺพโธ** ทสฺสิโตฯ

‘‘เอวเมต’’นฺติอาทินา นิเพฺพโธ ทสฺสิโต, ‘‘เกน อเสโกฺข ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตสฺส นิพฺพุตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตณฺหาทิฏฺฐินิพฺพุตสฺส ตสฺส **ภิกฺขุโน อนุปาทา** กิเลสาภิสงฺขารานํ อนุปฺปาทนโต อคฺคหณโต ปุนพฺภโว น โหติ, เอวํภูเตน อริยปุคฺคเลน ปุเพฺพ อตฺตานํ อภิภูโต ปญฺจวิโธ มาโร วิชิโต อโหสิ, อเนน อริยปุคฺคเลน ปญฺจหิ มาเรหิ สงฺคาโม วิชิโต, สงฺคาเม, อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ วา **ตาที** ตาทิลกฺขณปฺปโตฺต อริยปุคฺคโล สพฺพภวานิ **อุปจฺจคา** อติกฺกโนฺตว ชาโตฯ **อิติ** อิมินา สุตฺตปฺปเทเสน **อยํ** อเสโกฺข ทสฺสิโตฯ **อิทํ** วุตฺตปฺปการํ ‘‘อยํ โลโก’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สํกิเลสภาเค วิสเย จ นิเพฺพธภาเค วิสเย จ อเสกฺขภาเค วิสเย จ วาจกญาปกภาเวน เอกเทสวเสน ปวตฺตนโต **สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ** สุตฺตํ นามฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“จตฺตาโรเม”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อนฺธปุถุชฺชโน สํสารโสตสฺส อนุกูลภาเวน คจฺฉนโต **อนุโสตคามี** นาม, กลฺยาณปุถุชฺชโน สํสารโสตสฺส นิพฺพิทานุปสฺสนาทีหิ ปฏิกฺกูลวเสน ปวตฺตนโต **ปฏิโสตคามี** นาม, เสโกฺข อจลปฺปสาทาทิสมนฺนาคเมน ฐิตสภาวตฺตา **ฐิตโตฺต** นาม, อเสโกฺข สํสารปารงฺคตวเสน ติฏฺฐนโต **“ถเล ติฏฺฐตี”**ติ วุจฺจติฯ

‘‘เตสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ กตโม ปุคฺคโล สํกิเลสภาคิยาที’’ติ วตฺตพฺพภาวโต **“ตตฺถ โยย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๐. นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตม”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อภิชาติโย ปุคฺคลา ฉ สํวิชฺชนฺติ โลกสฺมิํ, กเณฺห นีเจ กุเล นิพฺพโตฺต **กณฺหาภิชาติโก,** กณฺหธมฺมสมนฺนาคตตฺตา วา **กโณฺห กณฺหาภิชาติโก** หุตฺวา **กณฺหํ** กาฬกํ ทสวิธํ ทุสฺสีลฺยธมฺมํ **อภิชายติ** ปสวติ, เอโส ปุคฺคโล อตฺถิฯ วุตฺตปฺปกาเรน กโณฺห กณฺหาภิชาติโก หุตฺวา **สุกฺกํ** ทสวิธํ กุสลธมฺมํ อภิชายติ, เอโส ปุคฺคโล อตฺถิฯ กโณฺห กณฺหาภิชาติโก หุตฺวา อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ **อจฺจนฺตนิฏฺฐํ** นิพฺพานํ อาราเธติ, เอโส ปุคฺคโล อตฺถิฯ วุตฺตวิปริยาเยน ตโย ปุคฺคลา ชานิตพฺพาฯ

‘‘เตสุ กตเม ปุคฺคลา สํกิเลสภาคิยา’’ติอาทินา วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ โย จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“จตฺตาริมานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๑. นานาวิธํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

มานุสตฺตํ มนุสฺสภาวํ ลทฺธาน กิจฺจํ, อกิจฺจญฺจ เทฺว ภวนฺติ, เทฺว กิจฺจานิเยว กตฺตพฺพานิฯ เตนาห อฏฺฐกถาจริโย (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๑๑) ‘‘กตฺตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสติฯ ‘‘กตมํ กตฺตพฺพํ กิจฺจ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา กตฺตพฺพกิจฺจํ ทเสฺสตุํ **“สุกิจฺจํ เจวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุญฺญานิ จ กตฺตพฺพตฺตา สุกิจฺจํ เอว, สํโยชนวิปฺปหานํ วา กตฺตพฺพตฺตา สุกิจฺจํ นามาติ โยชนาฯ

‘‘ตตฺถ สุเตฺต กตเมน กตโม ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“สุกิจฺจํเจว ปุญฺญานีติ วาสนา, สํโยชนวิปฺปหานํ วาติ นิเพฺพโธ”**ติ วุโตฺตฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ปุญฺญานิ กริตฺวานา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุญฺญานิ กริตฺวาน **กตปุญฺญา** ปุคฺคลา **สคฺคา** สคฺคโต สคฺคํเยว วชนฺติฯ **สํโยชนปฺปหานา** อริยา **ชรามรณา** ชรามรณโต วิปฺปมุจฺจนฺติฯ

‘‘ตตฺถ สุเตฺต กตเมน กตโม ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา ‘‘ปุญฺญานิ กริตฺวาน, สคฺคา สคฺคํ วชนฺติ กตปุญฺญา’ติ วาสนา, ‘สํโยชนปฺปหานา, ชรามรณา วิปฺปมุจฺจนฺตี’ติ นิเพฺพโธ’’ติ วุตฺตํฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เทฺวมานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กตเมน กตโม ทสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โย...เป.... อยํ นิเพฺพโธ’’**ติ วุตฺตํฯ

นานาวิธํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ , ‘‘กตมํ ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลสภาคิย’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุ ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ตณฺหาปเภฺขเนว นิทฺทิสิตพฺพํ, พหุวิสยตฺตา นิยเมตฺวาน นิทฺธาเรสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘เกน ปกาเรน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตีหิ ตณฺหาหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ภวตณฺหายา**ติ รูปภวตณฺหายฯ **วิภวตณฺหายา**ติ อรูปภวตณฺหายฯ เยน เยน วา ปน **วตฺถุนา** ตณฺหาปเภทอุเจฺฉทาทิวตฺถุนา **อโชฺฌสิตา** ภวตณฺหาทิวเสน อโชฺฌสิตา, เตน เตน ปกาเรน ตณฺหาทินา วา ตณฺหาปเภทอุเจฺฉทาทิวตฺถุนา วา ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ตณฺหาปเภฺขเนว นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน วุตฺตํ, อเมฺหหิ จ ลกฺขิตํ, ‘‘ทิฎฺฐิสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ เกน ปเภฺขน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ทิฎฺฐิสํกิเลสภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เยน เยน วา ปน วตฺถุนา**ติ ทิฎฺฐิปฺปเภทอมราวิเกฺขปาทิวตฺถุนาฯ

ทิฎฺฐิสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ทิฎฺฐิปเภฺขเนว นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน วุตฺตํ, อเมฺหหิ จ ลกฺขิตํ, ‘‘ทุจฺจริตสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ เกน ปกาเรน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ทุจฺจริตสํกิเลสภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตเถว วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ตณฺหาโวทานภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ, **‘‘ทิฎฺฐิโวทานภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ, **‘‘ทุจฺจริตโวทานภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๒. ยสฺมิํ สาสนปฎฺฐาเน อฎฺฐารส มูลปทา ทฎฺฐพฺพา, ตํ สาสนปฎฺฐานํ โสฬสหิ สํกิเลสภาคิยาทีหิ สุเตฺตหิ เอกเทสนิทฺธารณวเสน วิภชิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กิํ ปน ตํ สาสนปฎฺฐานํ เตหิ โสฬสหิ เอว สํกิเลสภาคิยาทีหิ วิภชิตพฺพํ, อุทาหุ อเญฺญหิ สุเตฺตหิปิ วิภชิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา อเญฺญหิ อฎฺฐวีสสุเตฺตหิปิ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม อฎฺฐารส มูลปทา? โลกิยํ โลกุตฺตร’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ ‘‘ยทิ อเญฺญหิปิ อฎฺฐวีสสุเตฺตหิ วิภชิตพฺพํ, เอวํ สติ ‘โลกิย’นฺติอาทิวจนเมว วตฺตพฺพํ, กสฺมา ‘ตตฺถ กตเม อฎฺฐารส มูลปทา’ติ วุตฺตา’’ติ เจ? ตสฺส สาสนปฎฺฐานวิภาโค อฎฺฐารสหิ มูลปเทหิ สงฺคหิโต, อฎฺฐารส มูลปทาปิ วิภชิเต สาสนปฎฺฐาเน ทฎฺฐพฺพา, ตสฺมา มูลปทา วิภตฺตาเยวฯ ตานิ มูลปทานิ วิภชิตุํ **‘‘ตตฺถ กตเม อฎฺฐารส มูลปทา’’**ติ วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถายํ** (เนตฺติ. อฎฺฐ. ๑๑๒) ปน –

> ‘‘เอวํ โสฬสวิเธน สาสนปฎฺฐานํ นานาสุเตฺตหิ อุทาหรณวเสน วิภชิตฺวา อิทานิ อฎฺฐวีสติวิเธน สาสนปฎฺฐานํ ทเสฺสเนฺตน ยสฺมา อยมฺปิ ปฎฺฐานวิภาโค มูลปเทหิ สงฺคหิโต, น อิมสฺสาปิ เตหิ อสงฺคหิโต ปเทโส อตฺถิ, ตสฺมา มูลปทํ, วิภชิตพฺพตญฺจ ทเสฺสตุํ ‘ตตฺถ กตเม อฎฺฐารส มูลปทา’ติ ปุจฺฉาย วเสน มูลปทานิ อุทฺธริตฺวา ‘โลกิยํ โลกุตฺตร’นฺติอาทินา นว ติกา, ถโว จาติ อฎฺฐวีสติวิธํ สาสนปฎฺฐานํ อุทฺทิฎฺฐ’’นฺติ –

วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสหารปญฺจกนยอฎฺฐารสมูลปเทสุ กตมานิ ปทานิ มูลปทานิ โหนฺตีติ ปุจฺฉติฯ โลเก นิยุโตฺต สภาวธโมฺมติ **โลกิโย,** โลเก วา วิทูหิ วิทิโต สภาโวติปิ **โลกิโย,** โลกิโย สภาวธโมฺม อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ ตํ วิเสสสุตฺตํ **โลกิยํ** นามฯ เอส นโย **‘‘โลกุตฺตร’’**นฺติอาทีสุปิ เวทิตโพฺพฯ ชานาตีติ **ญาณํ,** ญาณํ อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ **ญาณํ**ฯ ญาตพฺพาติ **เญยฺยา,** เญยฺยา อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ **เญยฺยํ**ฯ เอเสว นโย – **‘‘ญาณญฺจ**

เญยฺยญฺจา’’ติ เอตฺถาปิ เวทิตโพฺพฯ นิพฺพานํ ปฐมํ ปสฺสตีติ **ทสฺสนํ,** ปฐมมคฺคญาณํ, ทสฺสนํ อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ **ทสฺสนํ**ฯ ภาวนา อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส ปาฬิยา อตฺถีติ ***ภาวนา*ฯ** **“ทสฺสนญฺจ *ภาวนา* จา”**ติ เอตฺถาปิ เอส นโย เวทิตโพฺพฯ สสฺส อตฺตโน วจนนฺติ **สกํ,** สกํ วจนํ **สกวจนํ,** ภควโต วจนนฺติ อโตฺถฯ ปรสฺส วจนํ **ปรวจนํ**ฯ วิสฺสชฺชนีโย อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ **วิสฺสชฺชนียํ**ฯ นตฺถิ วิสฺสชฺชนีโย อสฺส วิเสสสุตฺตสฺสาติ **อวิสฺสชฺชนียํ**ฯ กมฺมํ อสฺส วิเสสสุตฺตสฺส อตฺถีติ **กมฺมํ**ฯ วิปาโก อสฺส ปาฐสฺส อตฺถีติ **วิปาโก** ฯ เสเสสุปิ อสฺสตฺถิอโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา โลกิยาทิอโตฺถ มุขฺยโตฺถ, ตํวาจกสุตฺตมฺปิ ฐานฺยูปจาเรน วุตฺตํฯ พุทฺธาทีนํ คุเณ อภิตฺถวติ เอเตน สุตฺตปฺปเทเสนาติ **ถโว,** สุตฺตปฺปเทโสฯ

‘‘เตสุ อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุเตฺตสุ กตมํ สุตฺตํ โลกิยํ สุตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ โลกิย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุเตฺตสุ **กตมํ** สุตฺตํ โลกิยํ สาสนปฏฺฐานํ สุตฺตนฺติ ปุจฺฉติฯ

ภิกฺขเว, เธนุยา ถเนหิ นิกฺขนฺตํ สชฺชุขีรํ นิกฺขนฺตกฺขเณ **น มุจฺจติ** น ปริณมติ ขีรภาวํ ปชหิตฺวา ทธิภาวํ น ปาปุณาติ, ตกฺกาทิอมฺพิลสมาโยคโต ปจฺฉา ขีรภาวํ ปชหติ ทธิภาวํ ปาปุณาติ อิว, เอวํ เยน พาเลน ปาปํ ยํ กมฺมํ กตํ, ตํ กมฺมํ กรณกฺขเณ ตสฺส พาลสฺส อปายทุกฺขาทินิพฺพตฺตาปนวเสน น วิปจฺจติฯ ทุติเย ปน วา ตติยาทิมฺหิ วา อตฺตภาเว วิปจฺจติฯ ***ภสฺมจฺฉโนฺน*** ฉาริกาย ปฏิจฺฉโนฺน **ปาวโก** อคฺคิ อกฺกนฺตํ ชนํ อกฺกมนกฺขเณ น ฑหติฯ ฉาริกํ ปน ตาเปตฺวา กาลนฺตเร ฑหติ อิว, เอวํ เยน พาเลน ปาปํ ยํ กมฺมํ กตํ, ตํ กมฺมํ กรณกฺขเณ ตํ พาลํ อปายทุกฺขาทินิพฺพตฺตาปนวเสน ฑหาเปนฺตํ หุตฺวา น อเนฺวติฯ ทุติเย วา ตติยาทิมฺหิ วา อตฺตภาเว อปายทุกฺขาทินิพฺพตฺตาปนวเสน ฑหาเปนฺตํ หุตฺวา ฑหนฺตํ ตํ พาลํ ตํ อเนฺวตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘น หิ…เป.… ปาวโก’’ติ สุตฺตํ โลกิเย อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกิยํ** นามฯ

‘‘เอตฺตกเมว โลกิย’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“จตฺตาริมานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อโตฺถ ปากโฏฯ **อิทํ** ‘‘จตฺตาริมานิ…เป.… กาฬีปเกฺขว จนฺทิมา’’ติ สุตฺตํ โลกิเย อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกิยํ** นามฯ

‘‘เอวํ ทุวิธํเยว โลกิย’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อฏฺฐิเม, *ภิกฺขเว,* โลกธมฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อโตฺถ ปากโฏฯ **อิทํ** ‘‘อฏฺฐิเม’’ติอาทิกํ สุตฺตํ โลกิเยสุ อฏฺฐวิเธสุ อเตฺถสุ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกิยํ** นามฯ

นานาวิธํ โลกิยํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สุตฺตํ โลกุตฺตร’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กตมํ โลกุตฺตร”**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อิโต ปเรสุปิ เอส นโย เวทิตโพฺพฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สุเตฺตสุฯ

เฉเกน สารถินา สุทนฺตา อสฺสา สมถงฺคตา ยถา, เอวํ **ปหีนมานสฺส** ปหีนนววิธมานสฺส **ยสฺส** อนาสวสฺส ภิกฺขุโน **อินฺทฺริยานิ** ฉพฺพิธานิ จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ สมถงฺคตานิฯ **ตาทิโน** ตาทิลกฺขเณน สมนฺนาคตสฺส อนาสวสฺส **ตสฺส** ภิกฺขุโน เทวาปิ มนุสฺสาปิ ปิหยนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ยสฺสินฺทฺริยานี’’ติอาทิกํ สุตฺตํ โลกุตฺตเร อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกุตฺตรํ** นามฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ‘‘ปญฺจิมานี’’ติอาทิกํ สุตฺตมฺปิ โลกุตฺตเร อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกุตฺตรํ** นามฯ (๑)

‘‘ลทฺธาน มานุสตฺตํ เทฺว, กิจฺจํ อกิจฺจเมว จา’’ติอาทิกา เทฺว คาถา วุตฺตาฯ **อิห** คาถาสุ ‘‘สุกิจฺจํ เจว ปุญฺญานี’’ติ **ยํ** คาถาปทญฺจ ‘‘ปุญฺญานิ กริตฺวาน, สคฺคา สคฺคํ วชนฺติ กต ปุญฺญา’’ติ **ยํ** คาถาปทญฺจ วุตฺตํ, **อิทํ** คาถาปทํ โลกิเย อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **โลกิยํ** นามฯ

อิห คาถาสุ ‘‘สํโยชนวิปฺปหานํ วา’’ติ **ยํ** คาถาปทญฺจ ‘‘สํโยชนวิปฺปหานา, ชรามรณา วิปฺปมุจฺจนฺตี’’ติ **ยํ** คาถาปทญฺจ วุตฺตํ, **อิทํ** คาถาปทํ วุตฺตนเยน โลกุตฺตรํ นามฯ **อิทํ** ‘‘ลทฺธา นา’’ติอาทิกํ วุตฺตปฺปกาเรน โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจฯ

ภิกฺขเว, วิญฺญาเณ อาหาเร อาหารปฎิพเทฺธ ฉนฺทราเค สติ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติฯ ‘‘วิญฺญาเณ…เป.… โหตี’’ติ **อิทํ** วุตฺตนเยน โลกิยํ นามฯ ‘‘วิญฺญาเณ…เป.… นิโรโธ’’ติ **อิทํ** สุตฺตํ โลกุตฺตรํ นามฯ **อิทํ** ‘‘วิญฺญาเณ เจ ภิกฺขเว’’ติอาทิกํ สุตฺตํ โลกิเย อเตฺถ จ โลกุตฺตเร อเตฺถ จ เอกเทสวเสน วาจกญาปกวเสน ปวตฺตนโต **โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ**ฯ (๒)

๑๑๓. สตฺตโลเก สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม **กฺวจิ** ทิสายํ เจตสา **อตฺตนา** อตฺตโต ปิยตรํ อญฺญํ เนว อชฺฌคา, อตฺตาว ปิยตโร ยถา , เอวํ **ปเรสํ** สตฺตานํ **ปุถุ** วิสุํ วิสุํ อตฺตาว **ปิโย** ปิยต โร, ตสฺมา อตฺตโนว ปิยตรตฺตา **อตฺตกาโม** อตฺตโน หิตกาโม ปณฺฑิโต สตฺตโลโก อตฺตานํ อุปมํ กตฺวา ปรํ **น หิํเส** น หิํเสยฺยาติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘สพฺพา ทิสา’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สเตฺตสุ วา จกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **สตฺตาธิฎฺฐานํ** นามฯ

เย เกจิ ขีณาสวา ปุคฺคลา **ภูตาว** น ภวิสฺสนฺติ, **สเพฺพ** เต ขีณาสวา ปุคฺคลา **เทหํ** อตฺต ภาวํ ปหาย นิพฺพานํ คมิสฺสนฺติฯ เย จ ปุถุชฺชนาทโย สตฺตา ปุนพฺภเวสุ ภวิสฺสนฺติ, **สเพฺพ** เต ปุถุชฺชนาทโย สตฺตา **เทหํ** อตฺตภาวํ ปหาย ปรโลกํ คมิสฺสนฺติ, ตํ **สพฺพชานิํ** สพฺพสฺส สตฺตสฺส หานิํ มรณํ, วินาสํ วา กุสโล โย ปุคฺคโล วิชานาติ, โส **กุสโล** ปุคฺคโล ตํ สพฺพชานิํ วิ ทิตฺวา อาตาปิโย พฺรหฺมจริยํ จเรยฺยาติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘เย เกจี’’ติอาทิกํ วุตฺตนเยน สตฺตาธิฎฺ ฐานํฯ

สตฺตหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ ยาวชีวํ กุสเลน ปุคฺคเลน น วิชหิตพฺพํฯ กต เมหิ สตฺตหิ? ปริสุทฺธสีลสมฺปตฺติปริสุทฺธทิฎฺฐิสมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคตตฺตา **ปิโย จ** ปิยายิตโพฺพ จ โหติ, ปาสาณฉตฺตํ วิย **ครุ จ** โหติ, สมฺภาเวตพฺพตาย **ภาวนีโย จ** โหติ, ‘‘กาเลน วทามิ, โน อกาเลนา’’ติอาทิเก ปญฺจธเมฺม อตฺตนิ อุปฎฺฐาเปตฺวา สพฺรหฺมจารีนํ วา สิสฺสานํ วา วินิจฺ ฉยอุลฺลุมฺปนโอวาททานภาเว ฐตฺวา **วตฺตา จ** โหติ, สพฺรหฺมจารีหิ วา สิสฺสาทีหิ วา วุจฺจมา โน สุวโจ หุตฺวา เตสํ **วจนกฺขโม จ** โหติ, สจฺจปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิคมฺภีรํ วา อญฺญํ คมฺภีรํ วา **กถํ กตฺตา จ** โหติ, ธมฺมวินยาทิวเสเนว ทีปนโต **อฎฺฐาเน จ น นิโยชโก** โหติฯ อิเมหิ สตฺตหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ ยาวชีวํ น วิชหิตพฺพํฯ **อิทํ** ‘‘สตฺตหี’’ติอาทิวจนํ ภควา อโวจฯ **อิทํ** ‘‘สตฺตหี’’ติอาทิกํ วจนํ สุคโต วตฺวา อถาปรํ **เอตํ** คาถาวจนํ สตฺถา อโวจฯ กิํ อโวจ?

‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;

คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, น จฏฺฐาเน นิโยชโก;
ตํ มิตฺตํ มิตฺตกาเมน, ยาวชีวมฺปิ เสวิย’’นฺติฯ –

เอตํ คาถาวจนํ สตฺถา อโวจาติ โยชนาฯ ‘‘น จ อฏฺฐานโยชโก’’ติ ปาโฐ อตฺถิฯ **อิทํ** ‘‘สตฺต หี’’ติอาทิกํ วจนํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ

โลเก ยํ กามสุขญฺจ ยํ อิทํ ทิวิยํ สุขญฺจ อตฺถิ, **เอเต** กามสุขทิวิยสุขา ตณฺหากฺขยสุขสฺส โสฬสึ กลํ น อคฺฆนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ยญฺจา’’ติอาทิกํ สุตฺตํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ

ยตฺถ นิพฺพาเน ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ อโสกํ วิรชํ เขมํ ตํ นิพฺพานํ สุสุขํ วตาติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘สุสุข’’นฺติอาทิกํ สุตฺตมฺปิ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ (๓)

ตีสุ ภเวสุ สตฺตานํ ชนนโต ตณฺหาสงฺขาตํ **มาตรญฺจ,** ปิตรํ นิสฺสาย มานสฺส อุปฺปชฺชนโต มานสงฺขาตํ **ปิตรญฺจ,** รฏฺเฐ โลโก รฏฺฐิสฺสรํ ราชานํ ภชติ วิย ทฺวินฺนํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีนํ สพฺพทิฏฺฐิคเตหิ ภชนียตฺตา สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิสงฺขาเต **ขตฺติเย เทฺว ราชาโน จ,** อายสาธโก ปุริโส รเฏฺฐ อตฺถํ อนุจรติ อิว นนฺทิราคสฺส ทฺวาทสายตเน อนุจรณโต นนฺทิราคสงฺขาเตน อนุจรเณน สห ปวตฺตนฏฺฐานํ ทฺวาทสายตนสงฺขาตํ **รฏฺฐญฺจ** ขีณาสโว โย พฺราหฺมโณ หนติ, โส พฺราหฺมโณ หนฺตฺวา **อนีโฆ** นิทฺทุกฺโข หุตฺวา ยาตีติ โยชนาฯ อิห ‘‘มาตร’’นฺติอาทิคาถายํ ‘‘มาตรํ…เป…. หนฺตฺวา’’ติ **อิทํ** คาถาวจนํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ ‘‘อนีโฆ ยาติ พฺราหฺมโณ’’ติ **อิทํ** คาถาวจนํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ **อิทํ** ‘‘มาตร’’นฺติอาทิกํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจฯ

‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว อิทฺธิปาทา’’ติ **อิทํ** สุตฺตปฺปเทสวจนํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ โส จตูหิ อิทฺธิปาเทหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล **กาเยปิ** กรชกาเยปิ **จิตฺตํ** ปาทกชฺฌานจิตฺตํ **สโมทหติ** ปกฺขิปติ, โส ปุคฺคโล ทิสฺสมานกาเยน คนฺตุกาโม กรชกายคติกํ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ อธิฏฺฐหติฯ **จิเตฺตปิ** ปาทกชฺฌานจิเตฺตปิ **กายํ** กรชกายํ **สโมทหติ** ปกฺขิปติ, โส ปุคฺคโล สีฆํ อญฺญํ คนฺตุกาโม ปาทกชฺฌานจิตฺตคติกํ กรชกายํ อธิฏฺฐหติฯ **กาเย** กรชกาเย **สุขสญฺญญฺจ** สุขวิหารสญฺญญฺจ **ลหุสญฺญญฺจ** ลหุคมนสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา อญฺญํ คมเนยฺยํ อิจฺฉิตฏฺฐานํ เอกจิตฺตกฺขเณเนว จ คนฺตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ **อิทํ** ‘‘โส’’ติอาทิกํ สุตฺตปฺปเทสวจนํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ **อิทํ** ‘‘จตฺตาโรเม’’ติอาทิกํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจฯ (๔)

๑๑๔. ยํ สพฺพญฺญุต**ญาณํ โลกุตฺตรํ** โลกํ อุตฺตริตฺวา อภิภวิตฺวา ฐิตํ, **เยน** สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ภควา ‘‘สพฺพญฺญู’’ติ วุจฺจติ, **ตสฺส** สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปริหานํ นตฺถิ, **ตํ** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สพฺพกาเล ชานิตุํ อาวชฺชนกาเล ปวตฺตตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ยํ ต’’นฺติอาทิกํ ญาเณ อเตฺถ วาจกญาปกภาเวนปิ ปวตฺตนโต **ญาณํ** นามฯ

ยาย นิพฺพานคามินิยา มคฺคปญฺญาย ชาติมรณสงฺขยํ ปชานาติ, สา นิพฺพานคามินี มคฺคปญฺญา สพฺพาหิ โลกิยาหิ ปญฺญาหิ **เสฏฺฐา** ปสตฺถาติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ปญฺญา หี’’ติอาทิกํ วุตฺตนเยน ญาณํ นามฯ

‘‘โธตก, โว ตุมฺหากํ สนฺตึ อหํ กิตฺตยิสฺสามี’’ติ ภควา อโวจฯ ‘‘**ทิเฏฺฐ ธเมฺม** ทุกฺขาทิธเมฺม วา อตฺตภาเว วา **สโต** อนิจฺจานุปสฺสนาทิสติสมฺปโนฺน หุตฺวา **จรํ** จรโนฺต โยคาวจโร อนีติหํ **ยํ สนฺตึ** ยํ นิพฺพานํ อริยมเคฺคน **วิทิตฺวา โลเก** สํสารโลเก **วิสตฺติกํ** วิสปฺปกํ ตณฺหํ **ตเร** ตเรยฺยา’’ติ ภควา อโวจฯ

โธตโก ภควนฺตํ วทติ **“มเหสิ** มหเนฺต สีลกฺขนฺธาที เอสนสีล, โคตม, **สโต** ‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’ติอาทิสรณสมฺปนฺโน หุตฺวา **จรํ** จรโนฺต โยคาวจโร อุตฺตมํ **ยํ สนฺตึ** ยํ นิพฺพานํ อริยมเคฺคน **วิทิตฺวา โลเก** สํสารโลเก วิสตฺติกํ ตณฺหํ **ตเร** ตเรยฺยาติ **ตญฺจ** วจนํ **ตญฺจ** สนฺตึ นิพฺพานํ อหํ **อภินนฺทามิ** อภิปตฺถยามิ, มเหสิ ตฺวํ, ยญฺจ สมฺปชานาสี’’ติ โธตโก ภควนฺตํ วทติฯ

“โธตกา”ติ อาลปิตฺวา ภควา โธตกํ อโวจฯ **“อุทฺธํ** อนาคตํ อุปริ **อโธ** อตีตํ เหฏฺฐา จ **ติริยญฺจาปิ** มเชฺฌ ปจฺจุปฺปนฺนํ ปริโต จ **โลเก** สํสารโลเก เอตํ ตณฺหํ ***ภวาภวาย*** ขุทฺทกภวมหนฺตภวตฺถาย **สโงฺค** ลโคฺคติ **วิทิตฺวา** วิจรโนฺต ตฺวํ ตณฺหํ **มากาสิ** มา อกาสี’’ติ ภควา โธตกํ อโวจาติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘กิตฺตยิสฺสามี’’ติอาทิกํ เญเยฺย วิสเย อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **เญยฺยํ** นามฯ

‘‘เอตฺตกเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“จตุนฺนํ ภิกฺขเว”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภิกฺขเว, จตุนฺนํ **อริยสจฺจานํ** อริยภาวกรานํ สจฺจานํ **อนนุโพธา** อพุชฺฌเนน **อปฺปฏิเวธา** อปฺปฏิวิชฺฌเนน **เอวํ** อิมินา การเณน มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ ทีฆมทฺธานํ อิทํ **สนฺธาวิตํ** สนฺธาวนํ, อิทํ **สํสริตํ** สํสรณํ อโหสีติ, ภิกฺขเว, อชฺช **ตยิทํ** ตํ อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ มยา อนุพุทฺธํ ปฏิวิทฺธํ…เป.… **ตยิทํ** ตํ อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ มยา อนุพุทฺธํ ปฏิวิทฺธํ, มม ภวตณฺหา อุจฺฉินฺนา, ภวเนตฺติ ตณฺหา ขีณา, อิทานิ มม ปุนพฺภโว นตฺถิ, **อิติ อิทํ** ‘‘จตุนฺน’’นฺติอาทิกํ ภควา อโวจ, สุคโต **อิทํ** ‘‘จตุนฺน’’นฺติอาทิกํ วตฺวา อถาปรํ **เอตํ** ‘‘จตุนฺน’’นฺติอาทิคาถาวจนํ สตฺถา อโวจาติ โยเชตฺวา คาถายญฺจ ตเถว โยชนา กาตพฺพาฯ **อิทํ** ‘‘จตุนฺน’’นฺติอาทิกํ วุตฺตนเยน เญยฺยํ นามฯ (๕)

‘‘รูปํ อนิจฺจํ…เป.… วิญฺญาณํ อนิจฺจ’’นฺติ **อิทํ** สุตฺตํ เญเยฺย รูปาทิธเมฺม วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **เญยฺยํ** นามฯ

เอวํ ‘‘รูปํ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปกาเรน **ชานํ** ชานโนฺต **เอวํ** ‘‘รูปํ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปกาเรน **ปสฺสํ** ปสฺสโนฺต **อริยสาวโก** อริยสฺส ภควโต สาวโก ‘‘อิทํ รูปํ อนิจฺจ’’นฺติ รูปํ ปสฺสติ, ‘‘อยํ เวทนา อนิจฺจา’’ติ เวทนํ ปสฺสติ, ‘‘อยํ สญฺญา อนิจฺจา’’ติ สญฺญํ ปสฺสติ, ‘‘อิเม สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ สงฺขาเร ปสฺสติ, ‘‘อิทํ วิญฺญาณํ อนิจฺจ’’นฺติ วิญฺญาณํ ปสฺสติฯ **อิติ อิทํ** สุตฺตํ รูปาทิปสฺสเน ญาเณ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ญาณํ** นามฯ

โส ‘‘รูปํ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปกาเรน ปสฺสโนฺต อริยสาวโก **รูเปน** รูปราเคน ปริมุจฺจติ…เป.… **วิญฺญาณมฺหา** วิญฺญาณราคมฺหา ปริมุจฺจตีติ ทุกฺขสฺมา ปริมุจฺจตีติ อหํ วทามีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘โส ปริมุจฺจตี’’ติอาทิกํ สุตฺตํ ญาเณ จ เญเยฺย จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ** โหติฯ

สเพฺพ ปญฺจกฺขนฺธา ปจฺจเยหิ สงฺขริตตฺตา **สงฺขารา** อาทิอนฺตวนฺตภาวโต, อนิจฺจนฺติกภาวโต, ตาวกาลิกภาวโต จ ขณปริตฺตภาวโต **อนิจฺจา** ภวนฺติฯ **อิทํ** ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ สุตฺตปฺปเทสวจนํ วุตฺตนเยน เญยฺยํ นามฯ **ยทา** วิปสฺสนากรณกาเล **ปญฺญาย** วิปสฺสนาปญฺญาย **ปสฺสติ** อนิจฺจตาทิกํ ปสฺสติฯ **อิทํ** ‘‘ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี’’ติ สุตฺตปฺปเทสวจนํ ญาณํ นามฯ **อถ** ปสฺสนกฺขเณ **ทุเกฺข** ปญฺจกฺขเนฺธ วิปสฺสโก นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทโนฺต ปุคฺคโล ทุกฺขาทิชานนาทิวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, **เอโส** จตุสจฺจปฏิเวโธ **วิสุทฺธิยา** วิสุทฺธตฺถาย มโคฺคติฯ **อิทํ** ‘‘อถา’’ติอาทิกํ สุตฺตปฺปเทสวจนํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ โหติฯ

โสณาติ โสณํ อาลปติฯ **สมณา** พาหิรกสมณา **พฺราหฺมณา** ชาติพฺราหฺมณา อนิเจฺจน รูเปน, ทุเกฺขน รูเปน, วิปริณามธเมฺมน รูเปน ‘‘อหํ ปเรหิ **เสโยฺย** อุตฺตโม อสฺมี’’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘‘อหํ ปเรน **สทิโส** สมาโน อสฺมี’’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘‘อหํ ปรโต **หีโน** ลามโก อสฺมี’’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ยถาภูตสฺส อทสฺสนา **อญฺญตฺร** วเชฺชตฺวา อญฺญํ กึ นาม การณํ สิยา, ยถาภูตํ อทสฺสนโต ตาว สมนุปสฺสนสฺส อญฺญํ การณํ นตฺถิ, ยถาภูตํ อทสฺสนเมว การณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **‘‘อนิจฺจาย เวทนายา’’**ติอาทีสุปิ อิมินา วุตฺตนเยน วุตฺตนยานุสาเรน โยชนา กาตพฺพาฯ **อิทํ** ‘‘เย หิ เกจี’’ติอาทิกํ สุตฺตปฺปเทสวจนํ เญยฺยํ นามฯ ‘‘เย จ โข เกจี’’ติอาทิโก สุกฺกปโกฺข ปน วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ **อิทํ** ‘‘เย จ โข’’ติอาทิกํ สุตฺตปฺปเทสวจนํ ญาณํ นามฯ **อิทํ** ‘‘เย หิ เกจี’’ติอาทิกํ สุตฺตํ ญาเณ จ เญเยฺย จ อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ** โหติฯ (๖)

นานาวิธํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ สาสนปฎฺฐานสุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ ทสฺสน’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ ทสฺสน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ โลกิยาทีสุ อฎฺฐวีสติวิเธสุ สาสนปฎฺฐาเนสุ สุเตฺตสุ กตมํ สุตฺตํ ทสฺสนํ นามาติ ปุจฺฉติฯ

๑๑๕. **คมฺภีรปเญฺญน** สพฺพญฺญุพุเทฺธน **สุเทสิตานิ** สเงฺขปวิตฺถาราทีหิ เตหิ เตหิ นเยหิ สุฎฺฐุ เทสิตานิ อริยสจฺจานิ **เย** ภาวิตภาวนา อริยปุคฺคลา ปญฺญาโอภาเสน วิภาวยนฺติ, เต ภาวิตภาวนา อริยปุคฺคลา เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปมาทฎฺฐานํ อาคมฺม ภุสํ ปมตฺตา กิญฺจาปิ โหนฺติ, ตถาปิ **เต** ภาวิตภาวนา อริยปุคฺคลา โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน อฎฺฐมภวาทีสุ อุปฺปชฺชนารหานํ นามรูปานํ นิรุทฺธตฺตา อฎฺฐมกฺขตฺตุํวเสน **อฎฺฐมํ** ภวํ น อาทิยนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘เย อริยสจฺจานี’’ติอาทิกํ สุตฺตํ ทสฺสเน ปฐมมคฺคญาเณ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ทสฺสนํ** นามฯ

นครทฺวารพาหฤิรกรณตฺถํ อุมฺมารพฺภนฺตเร ปถวิยํ อฎฺฐหตฺถทสหตฺถปฺปมาณํ อาวาฎํ ขณิตฺวา ตสฺมึ อาวาเฎ อุสฺสาปิตตฺตา **ปถวิสฺสิโต** ปถวินิสฺสิโต อโนฺตปถวินิสฺสิโต **อินฺทขีโล** สารทารุมโย ถโมฺภ **จตุพฺภิ** จตูหิ ทิสาหิ อาคเตหิ **วาเตหิ** มหาวาเตหิ **อสมฺปกมฺปิโย** สมฺปกมฺปิตุํ อสกฺกุเณโยฺย สิยา ยถา, **โย** สปฺปุริโส อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติ, ตํ สปฺปุริสํ สพฺพติตฺถิยวาทวาเตหิ อสมฺปกมฺปิยตฺตา **ตถูปมํ** อหํ วทามีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ยถินฺทขีโล’’ติอาทิกํ สุตฺตํ วุตฺตนเยน ทสฺสนํ นามฯ

ภิกฺขเว, จตูหิ โสตาปตฺติยเงฺคหิ สมนฺนาคโต **อริยสาวโก** อริยสฺส ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวโก อาจิกฺขิตุํ **อากงฺขมาโน** หุตฺวา **อตฺตนาว** สยเมว อตฺตานํ พฺยากเรยฺย ‘‘โภ, มม อตฺต อหํ อิทานิ ขีณนิรโย อมฺหิ, ขีณติรจฺฉานโยนิ อมฺหิ…เป….. ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามี’’ติ พฺยากเรยฺยฯ จตุรงฺคสรูปํ ทเสฺสตุํ **‘‘กตเมหิ จตูหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ‘‘จตูหี’’ติอาทิกํ ทสฺสนํ นามฯ

นานาวิธํ ทสฺสนํ นิทฺธาริตํ, ‘‘กตมา ภาวนา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมา ภาวนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิธ สาสเน **ยสฺส** อริยสาวกสฺส **อชฺฌตฺตํ** กามภเว นิพฺพตฺตาปกานํ โอรมฺภาคิยสํโยชนานํ ปชหนวเสน จ **พหิทฺธา** รูปารูปภเวสุ นิพฺพตฺตาปกานํ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานํ ปชหนวเสน จ **อินฺทฺริยานิ** สทฺธินฺทฺริยาทีนิ อินฺทฺริยานิ **สุภาวิตานิ** อริยมคฺคภาวนาวเสน สุฎฺฐุ ภาวิตานิ ภวนฺติ, **ภาวิโต** ภาวิตมโคฺค **ส ทโนฺต** โส อริยสาวโก อิมํ โลกญฺจ ปรํ โลกญฺจ

นิพฺพิชฺฌ นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา **กาลํ** มรณกาเล , กาลํกิริยํ วา **กงฺขติ** ปเตฺถตีติ โยชนาฯ **อยํ** ''ยสฺสินฺทฺริยานี''ติอาทิกา ปาฬิ ภาวนาย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ภาวนา** นามฯ

ธมฺมปทานิ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานธมฺมโกฏฺฐาสานิฯ **อนภิชฺฌา ธมฺมปทํ** อนภิชฺฌาสีเสน อธิคตฌานวิปสฺสนามคฺคนิพฺพานธมฺมปทํ โกฏฺฐาสํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อยํ** ''จตฺตาริมานี''ติอาทิกา ปาฬิ วุตฺตนเยน ภาวนา นามฯ (๗)

เทวปุตฺต ฉินฺทโนฺต ปุคฺคโล **ปญฺจ** โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ เหฏฺฐา มคฺคตฺตเยน **ฉิเนฺท** ฉิเนฺทยฺย, ปชหโนฺต ปุคฺคโล **ปญฺจ** อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ อรหตฺตมเคฺคน **ชเห** ปชเหยฺย, ภาวยโนฺต ปุคฺคโล **ปญฺจ** สทฺธินฺทฺริยาทีนิ จ อุตฺตริ **ภาวเย** ภาเวยฺยฯ **ปญฺจสงฺคาติโค** ราคสงฺคโทสสงฺคโมหสงฺคมานสงฺคทิฏฺฐิสงฺคาติโค ภิกฺขุ **โอฆติโณฺณติ** กาโมฆภโวฆทิโฏฺฐฆอวิโชฺชฆติโณฺณติ **วุจฺจติ** กถียตีติ โยชนาฯ ''ปญฺจ ฉิเนฺท ปญฺจ ชเห''ติ อิทํ วจนํ ทสฺสนํ นามฯ ''ปญฺจ จุตฺตริ…เป.… วุจฺจตี''ติ **อยํ** ปาฬิ ภาวนา นามฯ **อิทํ** ''ปญฺจา''ติ อาทิกํ สุตฺตํ ทสฺสนญฺจ ภาวนา จ โหติฯ

''ตีณิมานิ, ภิกฺขเว''ติอาทีสุ โยชนา ปากฏาฯ (๘)

๑๑๖. ''สพฺพปาปสฺส อกรณํ…เป.… พุทฺธาน สาสน''นฺติ **อิทํ** สุตฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนภาวโต **สกวจนํ** นามฯ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ

ภิกฺขเว, พาลสฺส **พาลลกฺขณานิ** พาลอุปลกฺขณการณานิ **พาลนิมิตฺตานิ** ''อยํ พาโล''ติ คหณการณานิ **พาลาปทานานิ** พาลสฺส อปทานานิ โปราณานิ วิรุฬฺหานิ กมฺมานิ **เยหิ** พาลลกฺขณาทีหิ พาลํ ''พาโล''ติ **ปเร** ปณฺฑิตา สญฺชานนฺติ, **อิมานิ** พาลลกฺขณานิ มยา วุจฺจมานานิ ตีณิฯ กตมานิ ตีณิ? ภิกฺขเว, พาโล **ทุจฺจินฺติตจินฺตี จ** ทุจฺจินฺติตํ อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทสฺสนํ จินฺตี จ โหติ, **ทุพฺภาสิตภาสี** ทุพฺภาสิตํ มุสาวาทาทิํ ภาสี จ โหติ. **ทุกฺกฏกมฺมการี จ** ทุกฺกฏํ ปาณาติปาตาทิกมฺมํ การี จ โหติฯ ภิกฺขเว, พาลสฺส…เป.… พาลาปทานานิ อิมินา มยา วุตฺตานิ ตีณิ โข ภวนฺติฯ สุกฺกปโกฺข ปน วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ **อิทํ** ''ตีณิมานิ ภิกฺขเว''ติอาทิกํ วจนํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนภาวโต **สกวจนํ** นามฯ

ปถวีสโม วิตฺถโต สโมฺพโธ นาม นตฺถิฯ ปาตํ วุฏฺฐํ อุทกํ อาภุโส ลาภิ คณฺหาตีติ **ปาตาโล,** ปาตาเลน สโม **ปาตาลสโม** นิโนฺน น วิชฺชติฯ เมรุสโม อุนฺนโต นตฺถิ, จกฺกวตฺติสทิโส โปริโส นตฺถีติ โยชนาฯ **อิทํ** ''ปถวีสโม''ติอาทิกํ วจนํ ปรสฺส เทวสฺส วจนภาวโต **ปรวจนํ** โหติฯ

''เทวานํ อินฺท, ตว สุภาสิเตน ชโย โหตี''ติ วตฺวา ''เวปจิตฺติ, ตว สุภาสิเตน ชโย โหตู''ติ วตฺวา ''เวปจิตฺติ, ตฺวํ คาถํ **ภณ** ภณาหี''ติ อโวจฯ ภิกฺขเว, อถ โข อสุรินฺโท เวปจิตฺติ **อิมํ** วุจฺจมานํ คาถํ อภาสิ ''เต ปฏิเสธโก **โน เจ อสฺส** โน เจ ภเวยฺย , เอวํ สติ พาลา ภิโยฺย ปกุเชฺฌยฺยุํ, ตสฺมา **ธีโร** ปณฺฑิโต ภุเสน ทเณฺฑน พาลํ นิเสธเย''ติฯ

คาถาย, ภิกฺขเว, อสุริเนฺทน เวปจิตฺตินา ภาสิตาย อสุรา อนุโมทิํสุ, เทวา ตุณฺหี อเหสุํฯ ภิกฺขเว, อถ โข อสุรินฺโท เวปจิตฺติ เทวานํ อินฺทํ สกฺกํ **เอตํ** วจนํ อโวจ ''เทวานมินฺท, ตฺวํ คาถํ **ภณ** ภณาหี''ติ เอตํ วจนํ อโวจฯ ภิกฺขเว, อถ โข เทวานมินฺโท สโกฺก อิมํ คาถํ อภาสิ

‘‘พาลสฺส ปฏิเสธนํ **ปรํ** ปจฺจตฺถิกํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา **สโต** สติมา **โย** ปณฺฑิโต โกธโต อุปสมฺมติ, ตสฺส ปณฺฑิตสฺส **เอตเทว** อุปสมํ วรนฺติ อหํ มเญฺญ’’ติฯ

คาถาย, ภิกฺขเว, เทวานมินฺเทน สเกฺกน ภาสิตาย เทวา อนุโมทึสุ, อสุรา ตุณฺหี อเหสุํฯ ภิกฺขเว, อถ โข เทวานมิโนฺท สโกฺก อสุรินฺทํ เวปจิตฺตึ **เอตํ** วจนํ อโวจ ‘‘เวปจิตฺติ, ตฺวํ คาถํ ภณาหี’’ติ เอตํ วจนํ อโวจฯ ภิกฺขเว, อถ โข อสุริโนฺท เวปจิตฺติ อิมํ คาถํ อภาสิ ‘‘วาสว ยทา ติติกฺขติ, ตทา นํ ติติกฺขนฺตํ ปุคฺคลํ พาโล ‘‘อยํ เม ภยา ติติกฺขตี’’ติ มญฺญติ, ติติกฺขาย เอตเทว วชฺชํ อหํ ปสฺสามิฯ วาสว โคคโณ ปลายินํ ควํ อโชฺฌตฺถรติ อิว, เอวํ ทุเมฺมโธ ขมนฺตํ ภิโยฺย **อชฺฌารุหติ** อโชฺฌตฺถรติฯ

คาถาย, ภิกฺขเว, อสุริเนฺทน เวปจิตฺตินา ภาสิตาย อสุรา อนุโมทึสุ, เทวา ตุณฺหี อเหสุํฯ ชายมาเน จ โคยุเทฺธ ปฐมํ เทฺวเยว โคณา ยุชฺฌนฺติ, โคคโณ ปน ยาว เอโก โคโณ น ปลายติ, ตาว โอโลเกนฺโตว ติฎฺฐติฯ ยทา จ เอโก โคโณ ปลายติ , ตทา สโพฺพ โคโณ ตํ ปลายินํ ควํ ภิโยฺย อโชฺฌตฺถรตีติ โคยุทฺธสภาโว เวทิตโพฺพฯ **‘‘อถ โข’’**ติอาทีนํ โยชนโตฺถ ปากโฎฯ

เวปจิตฺติ, โย ปุคฺคโล ติติกฺขติ, **ตํ** ขมนฺตํ ปุคฺคลํ ‘‘อยํ เม ภยา ติติกฺขตี’’ติ กามํ มญฺญตุ วา, มา มญฺญตุ วา, ตํ มญฺญนํ นิปฺผลเมวฯ อตฺถา สทตฺถปรมา ภวนฺติฯ **ขนฺตฺยา** ขนฺติโต ภิโยฺย สทโตฺถ นาม น วิชฺชติฯ

โย พลวา สโนฺต ทุพฺพลสฺส หเว ติติกฺขตีติ ตสฺส พลวนฺตสฺส **ตํ** ติติกฺขนํ ปรมํ ขนฺตินฺติ สปฺปุริสา อาหุ, ทุพฺพโล นิจฺจํ ขมติ เอวฯ

ยสฺส พาลสฺส พาลพลํ อตฺถิ, ตสฺส พาลสฺส พาลพลํ ‘‘อพล’’นฺติ สปฺปุริสา อาหุ, ยสฺส ธมฺมคุตฺตสฺส ยํ พลํ อตฺถิ, ตสฺส ธมฺมคุตฺตสฺส ตสฺส พลสฺส **ปฏิวตฺตา** ปฏิปฺผริตฺวา วตฺตา น วิชฺชติฯ

เวปจิตฺติ, โย ปุคฺคโล **กุทฺธํ** ปฐมํ กุชฺฌนฺตสฺส ปฏิกุชฺฌติ, โส ปฏิกุชฺฌโนฺต ปุคฺคโล เตน ปฏิกุชฺฌเนน **ตสฺส** ปฐมํ กุชฺฌนฺตสฺส ปาปปุคฺคลสฺส ปาปปุคฺคลโต **ปาปิโย เอว** ปาปตโร หีนตโร เอว ภเวฯ

เวปจิตฺติ, โย สปฺปุริโส **สโต** สติมา ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา ปฐมํ กุชฺฌนฺตสฺส อปฺปฏิกุชฺฌโนฺตว ภเว, โส สปฺปุริโส ทุชฺชยํ สงฺคามํ เชติ นาม, อตฺตโน จ ปรสฺส จ อุภินฺนํ อตฺถํ จรติ นามฯ

อตฺตโน จ ปรสฺส จ ติกิจฺฉนฺตานํ อุภินฺนํ โกโธ อุปสมฺมติ, เย ชนา **ธมฺมสฺส** ขนฺติธมฺมสฺส อเตฺถ, จตุสจฺจธเมฺม วา อโกวิทา ภวนฺติ, เต ชนา ขมนฺตํ สปฺปุริสํ ‘‘อยํ พาโล’’ติ มญฺญนฺติ, เตสํ อโกวิทานํ ชนานํ ตํ มญฺญนํ นิปฺผลนฺติฯ

คาถาสุ, ภิกฺขเว, เทวานมิเนฺทน สเกฺกน ภาสิตาสุ เทวา อนุโมทึสุ, อสุรา ตุณฺหี อเหสุนฺติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ภิโยฺย พาลา’’ติอาทิกํ วจนํ สกฺกเวปจิตฺตีนํ วจนภาวโต **ปรวจนํ** นามฯ (๙)

๑๑๗. **ปตฺตํ** เอตรหิ อธิคตํ ยญฺจ กามูปกรณํ, อายตึ **ปตฺตพฺพํ** อธิคตํ ยญฺจ กามูปกรณํ อตฺถิ, เอตํ อุภยํ **รชานุกิณฺณํ** ราครชาทิกิณฺณํ อิติ **อาตุรสฺส** อาตุรานํเยว ปุคฺคลานํ สนฺ

ติเก **อนุสิกฺขโต** อนุสิกฺขนฺตสฺส **สิกฺขาสารา** หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, สีลํ วตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริยํ อิเม สิกฺขาสารา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺตีติ เย **อุปฏฺฐานสารา** ปุคฺคลา สารโต คเหตฺวา ฐิตาฯ เอตฺถ **สีลํ** นาม ''น กโรมี''ติ โอรมณํฯ **วตํ** นาม โภชนกิจฺจกรณาทิฯ **ชีวิตํ** นาม อาชีโวฯ **พฺรหฺมจริยํ** นาม เมถุนวิรติวิเสสภาโว เวทิตโพฺพฯ เตสํ อุปฏฺฐานสารานํ ปุคฺคลานํ **อยํ** วาโท **เอโก** ปฐโม **อโนฺต** ลามโกฯ **เย จ** ปุคฺคลา ''กาเมสุ โทโส นตฺถี''ติ **เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน** หุตฺวา ฐิตา, เตสํ ปุคฺคลานํ **อยํ** วาโท **เอโก** ทุติโย **อโนฺต** ลามโกฯ อิเจฺจเต อุโภ **อนฺตา** อนฺตวาทา ปุคฺคลา กฏสิวฑฺฒนา กฏสิโย ทิฏฺฐึ วฑฺฒนฺติฯ เอเต **อุโภ อเนฺต** อตฺตกิลมถานุโยเค กามสุขลฺลิกานุโยเค **เอเก** ปุคฺคลา อนภิญฺญาย โอลียนฺติ, **เอเก** ปุคฺคลา อติธาวนฺตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ''ยญฺจ ปตฺต''นฺติอาทิกํ วจนํ ปเรสํ ปุคฺคลานํ วจนภาวโต **ปรวจนํ** นามฯ

เย จ สมฺมาทิฏฺฐิปุคฺคลา **เต อุโภ อเนฺต** อตฺตกิลมถานุโยคกามสุขลฺลิกานุโยเค อภิญฺญาย **ตตฺร** จ อเนฺต น อเหสุํฯ เตน จ อภิชานเนน **เต** อุโภ อเนฺต น อมญฺญึสุ, **เตสํ** สมฺมาทิฏฺฐิปุคฺคลานํ **วฏฺฏํ** ติวิธํ วฏฺฏํ ปญฺญาปนาย นตฺถิฯ **อิติ** เอวํ **อิทํ** ''เย จา''ติอาทิกํ วจนํ ภควโต วจนภาวโต **สกวจนํ** นามฯ **อยํ อุทาโน** ''ยญฺจ ปตฺตํ...เป.... ปญฺญาปนายา''ติ อยํ อุทาโน วุตฺตนเยน สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจ โหติฯ

ปเสนทิ นาม **โกสโล** โกสลิสฺสโร ราชา ภควนฺตํ **เอตํ** ''อิธ มยฺหํ...เป.... เตสํ ปิโย อตฺตา''ติ วจนํ อโวจฯ ภเนฺต, อิธ รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส **มยฺหํ** มม **เจตโส** จิตฺตสฺส เอวํ ปริวิตโกฺก อุทปาทิ, **เกสํ** สตฺตานํ อตฺตา ปิโย นุ โข, **เกสํ** สตฺตานํ อตฺตา อปฺปิโย นุ โข **อิติ** เอตํ ปริวิตกฺกนํ อุทปาทิฯ ภเนฺต, ตสฺส มยฺหํ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิ, **เย จ เกจิ** สตฺตา กาเยน ทุจฺจริตํ จรนฺติ โข...เป.... มนสา ทุจฺจริตํ จรนฺติ โข, **เตสํ** สตฺตานํ อตฺตา อปฺปิโย โขฯ **เต** ทุจฺจริตํ จรนฺตา สตฺตา ''โน อตฺตา ปิโย''ติ เอวํ กิญฺจาปิ วเทยฺยุํ, อถ โข **เตสํ** ทุจฺจริตํ จรนฺตานํ สตฺตานํ อตฺตา อปฺปิโยวฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อปฺปิโย **อปฺปิยสฺส** อนตฺถาย **ยํ** ทุจฺจริตํ กเรยฺย, **ตํ** ทุจฺจริตํ **เต** ทุจฺจริตํ จรนฺตา สตฺตา **อตฺตนาว**. สยเมวฯ **อตฺตโน** อนตฺถาย **หิ** ยสฺมา กโรนฺติ, ตสฺมา **เตสํ** ทุจฺจริตํ จรนฺตานํ สตฺตานํ อตฺตา อปฺปิโยวาติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ

ภเนฺต , **เย จ เกจิ** สตฺตา กาเยน สุจริตํ จรนฺติ โข...เป.... มนสา สุจริตํ จรนฺติ โข, **เตสํ** สุจริตํ จรนฺตานํ สตฺตานํ อตฺตา ปิโย โข, **เต** สุจริตํ จรนฺตา สตฺตา ''โน อตฺตา อปฺปิโย''ติ เอวํ กิญฺจาปิ วเทยฺยุํ, อถ โข **เตสํ** สุจริตํ จรนฺตานํ สตฺตานํ อตฺตา ปิโยวฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ปิโย **ปิยสฺส** อตฺถาย **ยํ** สุจริตํ จเรยฺย, **ตํ** สุจริตํ **เต** สุจริตํ จรนฺตา สตฺตา **อตฺตนาว** สยเมว **อตฺตโน** อตฺถาย **หิ** ยสฺมา กโรนฺติ , ตสฺมา **เตสํ** สุจริตํ จรนฺตานํ สตฺตานํ อตฺตา ปิโยวาติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ เอตํ วจนํ อโวจาติ โยชนาฯ

''เอวเมตํ มหาราชา''ติ วจนํ ปฐมํ วตฺวา **''เย หิ เกจี''**ติอาทิเก ภควโต วุตฺตวจเนปิ โยชนา ตเถว กาตพฺพาฯ

คาถาสุ ปน โย ปณฺฑิโต อตฺตานํ ''ปิย''นฺติ เจ ชญฺญา, เอวํ สติ โส ปณฺฑิโต **นํ** อตฺตานํ **ปาเปน** กเมฺมน **น สํยุเช** น สํโยเชยฺย, **ตํ** วจนํ **หิ** สจฺจํ ปิยํ อตฺตานํ สุลภํ น โหติ, ทุกฺกฏการินา สุขํ สุลภํ น โหติฯ

อนฺตเกน มจฺจุนา อธิปนฺนสฺส มานุสํ ภวํ **ชหโต** ปชหนฺตสฺส **ตสฺส** มรณมุเข ฐิตสฺส สตฺตสฺส กึ สกํ โหติ, มรณมุเข ฐิโต โส สโตฺต กิญฺจ อาทาย ปรโลกํ คจฺฉติ, ฉายา คจฺฉนฺตํ

สตฺตํ อนปายินี อิว, เอวํ **อสฺส** ปรโลกคตสฺส สตฺตสฺส กิญฺจ อนุคํ โหติฯ

อิติ ภควา เอวํ ปุจฺฉติ, ปุจฺฉิตฺวา **“อุโภ”**ติอาทิวิสฺสชฺชนวจนญฺจ อาหฯ **อิธ** โลเก โย ม โจฺจ ยํ ปุญฺญญฺจ ยํ ปาปญฺจ อุโภ กเมฺม **กุรุเต** กโรติ, **ตสฺส** ปรโลกคตสฺส มจฺจสฺส **ตํ** ปุญฺญ ปาปทฺวยํ สกํ โหติฯ ปรโลกํ คโต มโจฺจ **ตํว** ปุญฺญปาปทฺวยํ อาทาย ปรโลกํ คจฺฉติ, ฉายา คจฺฉนฺตํ สตฺตํ อนปายินี อิว, เอวํ **อสฺส** ปรโลกคตสฺส มจฺจสฺส **ตํว** ปุญฺญปาปทฺวยํ อนุคํ โห ติฯ

ตสฺมา ปณฺฑิโต **สมฺปรายิกํ** สมฺปราเย ผลนิพฺพตฺตาปกํ กลฺยาณํ **นิจยํ** นิจยโนฺต หุตฺวา กเรยฺยฯ ปาณินํ ปรโลกสฺมิํ ปุญฺญานิ ปติฏฺฐา โหนฺติ, อิติ ภควา อาหาติ โยชนา กาตพฺพาฯ **อิทํ** ‘‘ราชา ปเสนที’’ติอาทิกํ สุตฺตํ โกสลรโญฺญ วจนภาวโต **ปรวจนํ** โหติฯ ‘‘เอวเมตํ , มหาราช, เอวเมตํ มหาราชา’’ติอาทิกา อนุคีติ ภควโต วจนภาวโต **สกวจนํ** โหติฯ **อิทํ** ทฺวยํ วจนํ สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจ โหติฯ (๑๐)

๑๑๘. ปเญฺห ปุจฺฉิเต **อิทํ** ทุกฺขสจฺจํ อภิเญฺญยฺยํ, **อิทํ** สมุทยสจฺจํ ปหาตพฺพํ, **อิทํ** มคฺคสจฺจํ ภาเวตพฺพํ, **อิทํ** นิโรธสจฺจํ, ผลํ วา สจฺฉิกาตพฺพํ, **อิเม** กุสลากุสลา **ธมฺมา** เอวํ กุ สลากุสลภาเวน **คหิตา** อนวชฺชสาวชฺชภาเวน วา **คหิตา** สุขวิปากทุกฺขวิปากภาเวน วา **คหิ ตา** , **อิทํ** อิฏฺฐวิปากํ **อิทํ** อนิฏฺฐวิปากํ ผลํ นิพฺพตฺตยอิติ เอวํคหิตานํ **เตสํ** กุสลากุสลธมฺมานํ อยํ วุฑฺฒิ อโตฺถ, อยํ หานิ อโตฺถติฯ **อิติ อิทํ** ‘‘ปเญฺห ปุจฺฉิเต’’ติอาทิกํ สุตฺตํ วิสฺสชฺชนีเย อ เตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วิสฺสชฺชนียํ** นามฯ

‘‘อุฬาโร พุโทฺธ ภควา’’ติ อิมินา ปเทน พุทฺธอุฬารตํ **เอกํเสเนว** เอกโกฏฺฐาเสเนว นิทฺทิเสฯ ‘‘สฺวากฺขาโต ธโมฺม’’ติ อิมินา ปเทน ธมฺมสฺวากฺขาตตํ **เอกํเสเนว** เอกโกฏฺฐาเส เนว นิทฺทิเสฯ ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ อิมินา ปเทน สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติํ **เอกํเสเนว** เอกโกฏฺฐา เสเนว นิทฺทิเส ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ อิมินา ปเทน สงฺขารานิจฺจตํ เอกํเสเนว นิทฺทิ เสฯ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา’’ติ อิมินา ปเทน สงฺขารทุกฺขตํ เอกํเสเนว นิทฺทิเสฯ ‘‘สเพฺพ ธมฺ มา อนตฺตา’’ติ อิมินา ปเทน ธมฺมานตฺตตํ เอกํเสเนว นิทฺทิเสฯ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนตฺตา’’ติ อวตฺวา ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ วุเตฺตน อิมินา ปเทน สงฺขาเรหิ อญฺญํ ยํ วา ปน มคฺคผลนิ โรธสมาปตฺติธมฺมชาตํ อตฺถิ, ตํ มคฺคผลนิโรธสมาปตฺติธมฺมชาตมฺปิ เอวํชาติยํ เอวํ เอกํสพฺ ยากรณียนฺติ มคฺคผลนิโรธสมาปตฺติธมฺมชาตสฺสาปิ อนตฺตตํ เอกํเสเนว นิทฺทิเสติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘อุฬาโร’’ติอาทิกํ สุตฺตํ วิสฺสชฺชนีเย พุทฺธอุฬารตาทิเก วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วิสฺสชฺชนียํ** นามฯ

นรทมฺมสารถิ อากงฺขโต **เต** ภควโต **มนสา** สพฺพญฺญุตญฺญาณสหิตาทิมนสา **วิจินฺติตํ** เญยฺยธมฺมํ เทวา มนุสฺสา สเพฺพ ปาณิโน **น ชญฺญา** น ชาเนยฺยุํฯ สนฺตํ อรณํ สมาธิํ นิเสวโต **เต** ภควโต มนสา วิจินฺติตา กสิณาปิ สเพฺพ ปาณิโน **น ชญฺญา** น ชาเนยฺยุํฯ **กสิณาปิ** วา กสิณารมฺมณาย ปญฺญายปิ **น ชญฺญา** น ชาเนยฺยุํฯ **กสิณาปี**ติ เอตฺถ จ ‘‘กสิณายปี’’ติ วตฺต เพฺพปิ ย-การ โลปวเสน ‘‘กสิณาปี’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา **“ยํ อากงฺขติ** ยํ อากงฺขนํ กโรติ, **ตํ** อา กงฺขนํ **กิํ** กตม’’นฺติ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อเญฺญสํ อวิสยตฺตา อวิสฺสชฺชนียํ โหตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘อา กงฺขโต’’ติอาทิกํ สุตฺตํ อวิสฺสชฺชนีเย วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อวิสฺสชฺชนียํ** นามฯ

ภควา **สีลกฺขนฺธ** สีลกฺขนฺธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **สมาธิกฺขนฺธ** สมาธิกฺขนฺธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **ปญฺญากฺขนฺธ** ปญฺญากฺขนฺธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **วิมุตฺติกฺขนฺธ** วิมุตฺติกฺขนฺธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธ** วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **อิริยาย** กายวจีสมาจาเร กายวจีสมาจารเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **ปภาเว** อานุภาวเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **หิเตสิตาย** เมตฺตาเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **กรุณาย** กรุณาเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณ, ภควา **อิทฺธิยํ** อิทฺธิวิธเหตุ **เอตฺตโก** เอตปริมาโณติ อวิสฺสชฺชนีโยติ โยชนาฯ **อิทํ** ''เอตฺตโก''ติอาทิกํ สุตฺตํ อวิสฺสชฺชนีเย วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อวิสฺสชฺชนียํ** นามฯ

ภิกฺขเว, อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตถาคตสฺส โลเก **อุปฺปาทา** อุปฺปาทเหตุ ติณฺณํ รตนานํ อุปฺปาโท สมฺภวติ, อายตึ พุทฺธรตนสฺส อุปฺปาโท สมฺภวติ, เอกสฺส พุทฺธรตนสฺส ธรมานกฺขเณน หิ อญฺญสฺส พุทฺธรตนสฺส อนุปฺปชฺชนโต อายตินฺติ วุตฺตํ, ธมฺมรตนสฺส อุปฺปาโท สมฺภวติ, สงฺฆรตนสฺส อุปฺปาโท สมฺภวตีติ ตีณิ รตนานิฯ ''ตานิ ตีณิ รตนานิ คุณโต กึปมาณานี''ติ ปุจฺฉิเต สติ ตานิ ตีณิ รตนานิ คุณโต เอตปริมาณานีติ น วิสฺสชฺชิตพฺพานีติ โยชนาฯ **อิทํ** ''ตถาคตสฺสา''ติอาทิกํ สุตฺตํ อวิสฺสชฺชนีเย วิสเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อวิสฺสชฺชนียํ** นามฯ

พุทฺธวิสโย ปุคฺคลปโร ปุคฺคลปธาโน ปโณฺห อวิสฺสชฺชนีโย, พุทฺธวิสยาว **ปุคฺคลปโรปรญฺญุตา** อวิสฺสชฺชนียาฯ ภิกฺขเว, อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ ตณฺหาสํโยชนานํ, สกึ นิรยํ สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ, สกึ ติรจฺฉานโยนึ สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ, สกึ เปตฺติวิสยํ สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ, สกึ อสุรโยนึ สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ, สกึ เทเว สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ, สกึ มนุเสฺส สนฺธาวตํ สํสรตํ สตฺตานํ ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ น ทิสฺสติ น อุปลพฺภตีติฯ ''สา ปุพฺพา โกฏิ กตมา''ติ เกนจิ กตํ ปุจฺฉนํ **อวิสฺสชฺชนียํ** สํสารสฺส ปุพฺพโกฏิยา อภาวโต อวิสฺสชฺชนียํ โหติฯ **''น ปญฺญายตี''**ติ เทสนา สาวกานํ ญาณเวกเลฺลน กตา, น อตฺตโน ญาณเวกเลฺลนฯ ''น ปญฺญายตี''ติ เทสนา อตฺตโน เจว สาวกานญฺจ ญาณเวกเลฺลน กาตพฺพา สิยาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **''ทุวิธา พุทฺธานํ ภควนฺตานํ เทสนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตฺตา อุปเนตโพฺพ เอติสฺสา เทสนายาติ **อตฺตูปนายิกา**ฯ ปโร อุปเนตโพฺพ เอติสฺสา เทสนายาติ **ปรูปนายิกา**ฯ ''กตมา อตฺตูปนายิกา เทสนา, กตมา ปรูปนายิกา เทสนา''ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **''น ปญฺญายตี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''น ปญฺญายตี''ติ เทสนา สาวกานํ เนตพฺพานํ วเสน เทสิตตฺตา ปรูปนายิกา เทสนา นาม, **''นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนา''**ติ เทสนา อตฺตโน เนตพฺพสฺส วเสน เทสิตตฺตา อตฺตูปนายิกา เทสนา นามฯ ''นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนา''ติ วุตฺตตฺตา ปุพฺพาย โกฏิยา อภาวโต เอว น ปญฺญายตีติ วิญฺญายติ, ภควโต ญาณสฺส ปญฺญาปนํ กาตุํ อสมตฺถตฺตา น ปญฺญายตีติ น วิญฺญายติ เตน **อฏฺฐกถายํ** ''นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนาติ เอเตน ปุริมาย โกฏิยา อภาวโต เอว น ปญฺญายติ, น ตตฺถ ญาณสฺส ปฏิฆาโตติ ทเสฺสตี''ติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๑๘) วุตฺตํฯ

''กถํ ปน พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนาย นตฺถิภาโววิชานิตโพฺพ''ติ วตฺตพฺพตฺตา อวิชานนาย นตฺถิภาวํ ชานาเปตุํ **''ยถา ภควา โกกาลิกํ ภิกฺขุ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ''ยํ ปน อตฺถิ, ตํ อเญฺญสํ อปฺปเมยฺยมฺปิ ภควโต น อปฺปเมยฺยนฺติ ภควโต สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณตํ ทเสฺสตุํ 'ยถา ภควา โกกาลิกํ ภิกฺขุํ อารพฺภา'ติอาทิมาหา''ติ วุตฺตํฯ ภควา

โกกาลิกํ ภิกฺขุํ อารพฺภ ‘‘กีว ทีฆํ นุ โข, ภนฺเต, ปทุเม นิรเย อายุปฺปมาณ’’นฺติ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา นิสินฺนํ **อญฺญตรํ ภิกฺขุํ ยถา** เยน ปกาเรน **‘‘เสยฺยถาปิ…เป…. อาฬาเตตฺวา’’**ติ เอวมาหฯ ตโต เตน ปกาเรน อวิชานนาย นตฺถิภาโว วิชานิตโพฺพติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ภิกฺขุ, ตฺวํ สลฺลเกฺขหิ, โกกาลิโก วีสติขาริโก โกสลโก ติลวาโห ราสิํ กตฺวา ฐปิโต, ตโต ติลโต ปุริโส วสฺสสตสฺส วสฺสสตสฺส อจฺจเยน เอกเมกํ ติลํ อุทฺธเรยฺย, โส วีสติขาริโก โกสลโก ติลวาโห อิมินา อุทฺธรานุปกฺกเมน ขิปฺปตรํ ปริกฺขยํ ปริยาทานํ เสยฺยถาปิ คเจฺฉยฺย, เอโก อพฺพุโท นิรโย ปริกฺขยํ ปริยาทานํ น เตฺวว คเจฺฉยฺยฯ วีสติ อพฺพุทา นิรยา ตตฺตเก กาเล ปริกฺขยํ ปริยาทานํ เสยฺยถาปิ คเจฺฉยฺยุํ, เอวเมว เอโก นิรพฺพุโท นิรโย ตตฺตเก กาเล ปริกฺขยํ ปริยาทานํ น เตฺวว คเจฺฉยฺยฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ จิตฺตํ อาฬาเตตฺวา ปทุมํ นิรยํ โกกาลิโก ภิกฺขุ อุปปโนฺน โข, ภิกฺขุ, ตฺวํ เอวํ สลฺลเกฺขหีติ ภควา อาหาติ โยชนาฯ ภควา ‘‘อยํ อปฺปเมโยฺย อยํ อสเงฺขฺยโยฺย’’ติ วา น กิญฺจิ อาหฯ ‘‘ตสฺมิํ อปฺปเมเยฺย กตโม อปฺปเมโยฺย, ตสฺมิํ อสเงฺขฺยเยฺย กตโม อสเงฺขฺยโยฺย’’ติ เกนจิ กตํ ปุจฺฉนํ พุทฺธวิสยตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ อิทํ** อปฺปเมยฺยอสเงฺขฺยยฺยสุตฺตํ วุตฺตนเยน อวิสฺสชฺชนียํฯ (๑๑)

๑๑๙. **‘‘ยทา โส อุปโก’’**ติอาทีสุ โยชนา ปากฎาฯ

‘‘กถํ เกน ปกาเรน **ชิโน’’**ติ อุปเกน กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘กิเลสปฺปหานปกาเรน ชิโน’’ติ วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘เกน** ปกาเรน **ชิโน’’**ติ อุปเกน กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘ปาปกานํ ธมฺมานํ ชิตตฺตา ชิโน’’ติ วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘กตโม ชิโน’’**ติ กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘รูปาทิโก ชิโน’’ติ วา ‘‘รูปาทิกํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ ชิโน’’ติ วา วิสฺสเชฺชตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘กตโม อาสวกฺขโย, กตโม ราคกฺขโย, กตโม โทสกฺขโย, กตโม โมหกฺขโย’’**ติ กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘นิพฺพานํ อาสวกฺขโย’’ติ วา ‘‘อรหตฺตมโคฺค อาสวกฺขโย’’ติ วา ‘‘อรหตฺตผลํ ราคกฺขโย’’ติ วา อิติ เอวมาทินา วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘กิตฺตโก อาสวกฺขโย,** กิตฺตโก ราคกฺขโย, กิตฺตโก โทสกฺขโย, กิตฺตโก โมหกฺขโย’’ติ กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘เอตฺตโก เอตปริมาโณ อาสวกฺขโย’’ติ เอวมาทินา อวิสฺสชฺชนียตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ อิทํ** วุตฺตปฺปการํ สุตฺตํ วุตฺตนเยน วิสฺสชฺชนียญฺจ อวิสฺสชฺชนียญฺจ โหติฯ (๑๒)

‘‘ตถาคโต สโตฺต **อตฺถี’’**ติ ปุจฺฉนํ ‘‘ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย ปญฺญาเปตโพฺพ สตฺตภูโต อตฺถี’’ติ วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘อตฺถิ รูป’’**นฺติ กตํ ปุจฺฉนํ รูปสฺส วิสฺสชฺชมานตฺตา ‘‘อามนฺตา’’ติ วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํ, ‘‘รูปํ ตถาคโต’’**ติ กตํ ปุจฺฉนํ ตถาภาวโต อลพฺภนโต อวิสฺสชฺชนียตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘รูปวา ตถาคโต’’**ติอาทีสุปิ เอส นโย ยถาสมฺภวํ โยเชตโพฺพฯ **อิทํ** วุตฺตปฺปการํ สุตฺตํ วุตฺตนเยน วิสฺสชฺชนียญฺจ อวิสฺสชฺชนียญฺจ โหติฯ

‘‘ปสฺสติ ภควา ทิเพฺพน จกฺขุนา…เป…. ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาตี’’ติ กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘ปสฺสติ ภควา’’ติ วา…เป…. ‘‘ปชานาติ ภควา’’ติ วา วิสฺสชฺชนียตฺตา **วิสฺสชฺชนียํฯ ‘‘กตเม สตฺตา, กตโม ตถาคโต’’**ติ กตํ ปุจฺฉนํ ปรมตฺถโต อลพฺภนโต อวิสฺสชฺชนียตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ**

‘‘อตฺถิ ตถาคโต’’ติ กตํ ปุจฺฉนํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน วิสฺสชฺชนียํฯ **‘‘อตฺถิ ตถาคโต ปรํ มรณา’’**ติ กตํ ปุจฺฉนํ ‘‘อตฺถิ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ วิสฺสชฺชมาเน สติ จ อิธโลโก เอว ปรโลโกติ อาปชฺชติ, ‘‘นตฺถิ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ วิสฺสชฺชมาเน สติ จ อิธโลกโต อโญฺญ ปรโลโกติ อาปชฺชติ, ตสฺมา อวิสฺสชฺชนียตฺตา **อวิสฺสชฺชนียํฯ อิทํ** วุตฺตปฺปการํ สุตฺตํ วิสฺสชฺชนีเย วิ

สเย จ อวิสฺสชฺชนีเย วิสเย จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วิสฺสชฺชนียญฺจ อวิสฺสชฺชนียญฺจ** โหติฯ

๑๒๐. นานาวิธํ วิสฺสชฺชนียาวิสฺสชฺชนียสุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สุตฺตํ กมฺม’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ กมฺม’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘อนฺตเกนาธิปนฺนสฺสา’’ติอาทีสุ อโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา ปากโฏฯ ‘‘มรเณนาภิภูตสฺส…เป.… ฉายาว อนปายินี’’ติ **อิทํ** สุตฺตํ ปุญฺญกมฺมปาปกมฺมทฺวเย วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กมฺมํ** นามฯ

ภิกฺขเว, ตุเมฺห ปุน จปรํ กมฺมํ สลฺลเกฺขถฯ (**อนุฏฺฐานคิลานํ**) อนุฏฺฐานคิลานสฺส **ปีฐสมารุฬฺหํ** ปีฐสมารุฬฺหสฺส **พาลํ** พาลสฺส วา **มญฺจสมารุฬฺหํ** มญฺจสมารุฬฺหสฺส **พาลํ** พาลสฺส วา **ฉมายํ** ภูมิยํ **เสมานํ** เสมานสฺส สยนฺตสฺส **พาลํ** พาลสฺส วา กาเยน ทุจฺจริตานิ วาจาย ทุจฺจริตานิ มนสา ทุจฺจริตานิ ปาปกานิ ยานิ กมฺมานิ **ปุเพฺพ** ปุพฺพกาเล วา อตีเต อเนกกปฺปโกฏิสตสหเสฺส วา **อสฺส** พาเลน กตานิ, **ตานิ** ปาปกานิ กมฺมานิ **ตมฺหิ** ปีฐสมารุฬฺหาทิ**สมเย โอลมฺพนฺติ** วิย อุปฏฺฐหนฺติ **อโชฺฌลมฺพนฺติ** วิย อุปฏฺฐหนฺติ **อภิปฺปลมฺพนฺติ** วิย อุปฏฺฐหนฺติฯ ภิกฺขเว , **มหตํ** มหนฺตานํ ปพฺพตกูฏานํ ฉายา สายนฺหสมยํ ปถวิยํ เสยฺยถาปิ โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติ ยถา, ภิกฺขเว, เอวเมว พาลํ…เป.… อภิปฺปลมฺพนฺติฯ ภิกฺขเว, **ตตฺร** ตสฺมิํ อุปฏฺฐานากาเร อุปฏฺฐานาการเหตุ **พาลสฺส** กตปาปสฺส เอวํ ปริวิตโกฺก โหติ **‘‘เม** มยา กลฺยาณํ อกตํ วต, **เม** มยา กุสลํ อกตํ วต, ภีรุตฺตาณํ กตํ วต, **เม** มยา ปาปํ กตํ วต, **เม** มยา ลุทฺทํ กตํ วต, **เม** มยา กิพฺพิสํ กตํ วต, **โภ** อคิลาน สปฺปุริส อกตกลฺยาณานํ อกตกุสลานํ อกตภีรุตฺตาณานํ กตปาปานํ กตลุทฺทานํ กตกิพฺพิสานํ ยาวตา **คติ** ทุคฺคติ อตฺถิ, ตํ คติํ อหํ เปจฺจ คจฺฉามี’’ติ เอวํ ปริวิตโกฺก โหติฯ เอวํ วิตเกฺกโนฺต **โส** พาโล โสจติ กิลมติ ปริเทวติ, อุรตฺตาฬิํ กนฺทติ สโมฺมหํ อาปชฺชตีติ โยชนาฯ

ปพฺพตกูฏานํ ฉายา นาม สูริยุคฺคมนกาเลปิ ปถวิยา โอลมฺพนฺตีปิ ฉายา หายนวเสน โอลมฺพนฺติฯ สายนฺหสมยํ ปน ฉายา วฑฺฒนวเสน โอลมฺพนฺติ, ตเถว กมฺมานิปิ ตสฺมิํ กาเล วฑฺฒนวเสน อุปฏฺฐหนฺติ, ตสฺมา ตเมว วฑฺฒนุปฏฺฐานํ สนฺธาย ‘‘สายนฺหสมย’’นฺติ วุตฺตํฯ สุกฺกปเกฺขปิ โยชนา กณฺหปเกฺข โยชนานุสาเรน กาตพฺพาฯ **อิทํ** ‘‘ปุน จปร’’นฺติอาทิกํ สุตฺตทฺวยํ กุสลกมฺมอกุสลกเมฺมสุ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กมฺมํ** นามฯ

นานาวิธํ กมฺมํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตโม วิปาโก’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **ตตฺถ กตโม วิปาโก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** เตสุ อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สาสนปฏฺฐาเนสุ กตโม วิปาโกติ ปุจฺฉติฯ ภิกฺขเว, โว ตุเมฺหหิ เย มนุสฺสตฺตสทฺธาปฏิลาภาทโย ปฏิลทฺธา, เต มนุสฺสตฺตสทฺธาปฏิลาภาทโย **โว** ตุมฺหากํ ลาภา ภวนฺติฯ ตุเมฺหหิ ปพฺพชิตฺวา ยํ จตุปาริสุทฺธิสีลาทิสมฺปาทนํ ลทฺธํ, ตํ จตุปาริสุทฺธิสีลาทิสมฺปาทนํ **โว** ตุมฺหากํ สุลทฺธํ ภวติฯ ภิกฺขเว, โย พุทฺธุปฺปาโท นวโม ขโณ ตุเมฺหหิ ลโทฺธ, โส พุทฺธุปฺปาโท นวโม **ขโณ โว** ตุมฺหากํ พฺรหฺมจริยวาสาย ปฏิลโทฺธ ภวติฯ

ภิกฺขเว, มยา ฉผสฺสายตนิกา นาม นิรยา ทิฏฺฐา, **ตตฺถ** เตสุ ทิเฏฺฐสุ ฉผสฺสายตนิเกสุ นาม นิรเยสุ ยํ กิญฺจิ รูปํ จกฺขุนา ปสฺสติ, ตํ อนิฏฺฐรูปํเยว ปสฺสติ, โน อิฏฺฐรูปํฯ อกนฺตรูปํเยว ปสฺสติ, โน กนฺตรูปํฯ อมนาปรูปํเยว ปสฺสติ, โน มนาปรูปํฯ

ยํ กิญฺจิ สทฺทํ โสเตน...เป.... ฆาเนน...เป.... ชิวฺหาย...เป.... กาเยน...เป.... ยํ กิญฺจิ ธมฺมํ มนสา วิชานาติ, ตํ อนิฏฺฐธมฺมํเยว วิชานาติ, โน อิฏฺฐธมฺมํฯ อกนฺตธมฺมํเยว วิชานาติ, โน กนฺตธมฺมํฯ อมนาปธมฺมํเยว วิชานาติ, โน มนาปธมฺมนฺติ ปาโฐ ยุโตฺตฯ ''อนิฏฺฐรูปํเยว วิชานาติ, โน อิฏฺฐรูป''นฺติอาทิปาโฐ อยุโตฺต, กตฺถจิ ปาฬิยํ อยุตฺตปาโฐ ทิโฏฺฐฯ สุกฺกปเกฺข วุตฺตนยวิปริยาเยน โยชนา กาตพฺพาฯ **อยํ** วุตฺตปฺปการา ''ลาภา โว, ภิกฺขเว''ติอาทิโก ปาโฐ วิปาเก วาจกญาปกภาเวเนว ปวตฺตนโต **วิปาโก** นามฯ

มาริสา **นิรเย ปจฺจมานานํ** อมฺหากํ สพฺพโส นิมฺชฺชนอุมฺมุชฺชนวเสน **สฎฺฐิวสฺสสหสฺสานิ** ปริปุณฺณานิ, นิรยสฺส **อโนฺต** ปริโยสานํ **กทา** กสฺมึ กาเล ภวิสฺสติฯ

นิรยสฺส **อโนฺต** ปริโยสานํ นตฺถิฯ นิรยสฺส อโนฺต ปริโยสานํ กุโต อตฺถิ? นิรยสฺส **อโนฺต** ปริโยสานํ อมฺหากํ น ปฏิทิสฺสติฯ มาริสา, ยทา ตุเมฺห จ อหญฺจ เสฏฺฐิปุตฺตา ชาตา, **ตทา ตุยฺหํ** ตุมฺหากญฺจ **มยฺหํ** มม จ ปาปํ **หิ** ยสฺมา **ปกตํ** ปกาเรหิ กตํ, ตสฺมา นิรยสฺส **อโนฺต** ปริโยสานํ อมฺหากํ น ทิสฺสตีติ **อยํ** ปาโฐ วิปาเก วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **วิปาโก** นามฯ (๑๓)

๑๒๑. อธมฺมจารี นโร กุสลธเมฺมสุ ปมโตฺต **หิ** ยสฺมา โหติ, ตสฺมา โส อธมฺมจารี ปมโตฺต นโร **ยหึ ยหึ** ยํ ยํ ทุคฺคตึ คจฺฉติ, ตํ ตํ คจฺฉนฺตํ อธมฺมจารึ **นํ** นรํ อตฺตนา จริโต โส ธโมฺมว หนติฯ กิมิว หนติ? **สยํ** อตฺตนา คหิโต กณฺหสโปฺป คณฺหนฺตํ ชนํ หนติ ยถา, เอวํ อตฺตนา จริโต อธโมฺม อธมฺมจารึ นํ หนติฯ **''น หิ ธโมฺม อธโมฺม จา''**ติอาทิคาถาย อโตฺถ ปากโฏฯ **อิทํ** สุตฺตทฺวยํ กเมฺม จ วิปาเก จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กมฺมญฺจ วิปาโก จ** โหติฯ

ภิกฺขเว, ตุเมฺห ปุญฺญานํ มา ภายิตฺถ; ภิกฺขเว, **ยทิทํ** ยํ อิทํ ''ปุญฺญานี''ติ อธิวจนํ ปวตฺตํ; **เอตํ** ''ปุญฺญานี''ติ อธิวจนํ อิฏฺฐสฺส กนฺตสฺส ปิยสฺส มนาปสฺส **สุขสฺส** สุขวิปากชนกสฺส กมฺมสฺส อธิวจนํ โหติฯ ภิกฺขเว, อหํ ทีฆรตฺตํ กตานํ ปุญฺญานํ ทีฆรตฺตํ ปจฺจนุภูตํ อิฏฺฐํ กนฺตํ ปิยํ มนาปํ อภิชานามิ โขฯ ''กถํ อภิชานามี''ติ เจ ปุเจฺฉยฺย , ปุเพฺพ สตฺต วสฺสานิ **เมตฺตจิตฺตํ** เมตฺตาย สหิตํ ทุติยชฺฌานจิตฺตํ ภาเวตฺวา สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺป **อิมํ โลกํ** มนุสฺสโลกํ ปุนน อาคมาสิํฯ **สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺป**ติ เจตฺถ สํวฏฺฏคฺคหเณน สํวฏฺฏฏฺฐายี, วิวฏฺฏคฺคหเณน วิวฏฺฏฏฺฐายีปิ คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ เสเสสุปิ เอวเมว คเหตโพฺพฯ ภิกฺขเว, สํวฏฺฏมาเนกเปฺป อหํ อาภสฺสรูปโค โหมิ, วิวฏฺฏกเปฺป สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชามิฯ ภิกฺขเว, **ตตฺร** พฺรหฺมวิมาเน ตตฺร อุปปชฺชมาเน อุปปชฺชมานเหตุ อหํ พฺรหฺมา โหมิ, อเญฺญ มหานุภาเวน อภิภวนโต **อภิภู,** อเญฺญหิ อนภิภวนโต **อนภิภูโต** มหาพฺรหฺมา โหมิ, **อญฺญทตฺถุ** เอกํเสน ทโส อหํ วสวตฺตี โหมิฯ

ภิกฺขเว, อหํ เทวานมิโนฺท สโกฺก ฉตฺติํสกฺขตฺตุํ อโหสิํ โข, ธมฺมิโก ธมฺมราชา จาตุรโนฺต วิชิตาวี ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต จกฺกรตนาทิ**สตฺตรตนสมนฺนาคโต** จกฺกวตฺติราชา อเนกสตกฺขตฺตุํ อโหสิํ, ปเทสรชฺชสฺส ราชภาเว โก ปน วาโทฯ

ภิกฺขเว, ตสฺส จกฺกวตฺติราชภูตสฺส มยฺหํ **เอตํ** ปริวิตกฺกนํ อโหสิ ''เยน ผเลน เยน วิปาเกน อหํ เอตรหิ เอวํมหิทฺธิโก เอวํมหานุภาโว อมฺหิ, ตํ อิทํ ผลํ กิสฺส กมฺมสฺส ผลํ นุ โข, โส อยํ วิปาโก กิสฺส กมฺมสฺส วิปาโก นุ โข''ติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ ภิกฺขเว, **ตสฺส** วิตเกฺกนฺตสฺส มยฺหํ **เอตํ** ปริวิตกฺกนํ อโหสิ ''เยน ผเลน เยน วิปาเกน อหํ เอตรหิ เอวํมหิทฺธิโก

เอวํมหานุภาโว อมฺหิ, **เม** ปวตฺตํ ตํ อิทํ ผลํ ติณฺณํ กมฺมานํ ผลํ โข, โส อยํ วิปาโก ติณฺณํ กมฺมานํ วิปาโก โข, เสยฺยถิทํ กตเมสํ ติณฺณํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก? ทานสฺส ทมสฺส สํยมสฺสาติ ติณฺณํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก''ติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสีติ อโวจาติ โยชนาฯ

ตตฺถ ตสฺมิํ ''มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญานํ ภายิตฺถา''ติอาทิเก สุเตฺต ยญฺจ ทานํ, โย จ ทโม, โย จ สํยโม อตฺถิ, **อิทํ** ทานาทิตฺตยํ **กมฺมํ,** ตํวาจกญาปกํ สุตฺตมฺปิ **กมฺมํ** นามฯ **ตปฺปจฺจโย** ตํกมฺมปจฺจโย ปจฺจยุปฺปนฺนภูโต ปจฺจนฺนุภูโต โย วิปาโก อตฺถิ, เอตํ วิปาเก ผลมฺปิ ปกฺขิปิตพฺพํ, **อยํ** วิปาโก ตํวาจกญาปโก ปาโฐปิ **วิปาโก** นามฯ **จูฬกมฺมวิภโงฺค** จูฬกมฺมวิปากปฺถุตฺต วิภาโค ตถา วตฺตโพฺพฯ

โตเทยฺยปุตฺตสฺส สุภสฺส มาณวสฺส **ยํ** สุตฺตํ ภควตา เทสิตํ, **ตตฺถ** สุเตฺต วุตฺตา **เย** ปาณาติปาตาทโย ธมฺมา อปฺปายุกทีฆายุกตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** หิํสนาทโย ธมฺมา พหฺวาพาธอปฺปาพาธตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** อุสูยนาทโย ธมฺมา อเปฺปสกฺขมเหสกฺขตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** โกธาทโย ธมฺมา ทุพฺพณฺณสุวณฺณตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** อคารวาทโย ธมฺมา นีจกุลิกอุจฺจกุลิกตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** มเจฺฉราทโย ธมฺมา อปฺปโภคมหาโภคตาย สํวตฺตนฺติ, **เย** อสลฺลกฺขณาทโย ธมฺมา ทุปฺปญฺญปญฺญวนฺตตาย สํวตฺตนฺติฯ **อิทํ** ปาณาติปาตสตฺตยุคํ **กมฺมํ,** ตํวาจกญาปกํ สุตฺตมฺปิ **กมฺมํ** นามฯ **ตตฺถ** สุภสุเตฺต ยา อปฺปายุกทีฆายุกตา วุตฺตา...เป.... ยา ทุปฺปญฺญปญฺญวนฺตตา วุตฺตา, โส **อยํ** อปฺปายุกทีฆายุกตาทิโก **วิปาโก,** ตํวาจกญาปกปาโฐปิ **วิปาโกฯ อิทํ** สุภสุตฺตํ กุสลากุสลกเมฺม เจว วิปาเก จ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กมฺมญฺจ วิปาโก จ** โหติฯ (๑๔)

๑๒๒. โย ปุคฺคโล วจีทุจฺจริตปริวชฺชเนน **วาจานุรกฺขี** ภเวยฺย, อภิชฺฌาทิอนุปฺปาทเนน **มนสา สํวุโต** ภเวยฺย, ปาณาติปาตาทิปชหเนน **กาเยน อกุสลํ น กยิรา,** อิติ ตโย เอเต กมฺมปเถ วิโสธเย, โส ปุคฺคโล อิสิปฺปเวทิตํ **มคฺคํ** อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ **อาราธเย** อาราธเยยฺยาติ โยชนาฯ **อิทํ** ''วาจานุรกฺขี''ติอาทิกํ สุตฺตํ กุสเล วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กุสลํ** นามฯ

ยสฺส ปุคฺคลสฺส กาเยน **ทุกฺกฏํ** ทุคฺคติสํวตฺตนิยกมฺมํ นตฺถิ, วาจาย ทุกฺกฏกมฺมํ นตฺถิ, มนสา ทุกฺกฏกมฺมํ นตฺถิ, ตีหิ **ฐาเนหิ** อุปฺปชฺชนฏฺฐาเนหิ สํวุตํ **ตํ** ปุคฺคลํ ''พฺราหฺมณ''นฺติ อหํ วทามีติ โยชนาฯ **อิทํ** คาถาวจนํ วุตฺตนเยน กุสลํ นามฯ

''ตีณิมานิ, ภิกฺขเว...เป.... กุสลมูลานี''ติ **อิทํ** วจนํ วุตฺตนเยน กุสลํฯ ภิกฺขเว, กุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา วิชฺชา ปุพฺพงฺคมา โหติ, หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ อนฺเทวาติ โยชนาฯ **อิทํ** วจนํ วุตฺตนเยน กุสลํ นามฯ

มาลุวา **สาลํ** รุกฺขํ โอนตํ ภูมิยํ ปตนํ กโรติ อิว, ตถา **ยสฺส** ชนสฺส อจฺจนฺตํ ทฺวีสุ ตีสุ ภเวสุ ทุสฺสีลฺยํ อตฺถิ, **โส** ชโน อตฺตานํ โอนตํ อปาเยสุ ปากฏํ กโรติฯ อนตฺถกาโม ชโน ยถา อนตฺถํ อิจฺฉติ, ตถา อนตฺถํ กโรติ ยถา, ตถา อีทิโส ทุสฺสีโล **นํ** อตฺตานํ อนตฺถํ กโรตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ''ยสฺสา''ติอาทิกํ วจนํ วุตฺตนเยน อกุสลํฯ

อสฺมมยํ อสฺมสงฺขาตํ ปาสาณมณิมยํ **วชิรํ** วชิรสฺส อุฏฺฐานสงฺขาตํ ปาสาณมณิํ **อภิมตฺถติ** วิธํเสติ อิว, ตถา **อตฺตนา หิ** สยเมว กตํ **อตฺตชํ** อตฺตสมฺภวํ ปาปํ **ทุเมฺมธํ** ปาปํ กโรนฺตํ ชนํ อภิมตฺถตีติ โยชนาฯ **อิทํ** ''อตฺตนา หี''ติอาทิกํ วจนํ วุตฺตนเยน อกุสลํฯ

เทวเต กุสเลหิ วิวชฺชิตา อกุสลา ทส กมฺมปเถ **นิเสวิย** กตฺวา **ครหา** คารยฺหา ภวนฺติ, **พาลมตี** มนฺทพุทฺธิโน นิรเยสุ ปจฺจเรติ โยชนาฯ **อิทํ** ‘‘ทส กมฺมปเถ’’ติอาทิกํ สุตฺตํ วุตฺตน เยน อกุสลํฯ

‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว…เป.… อกุสลมูลานี’’ติ **อิทํ** วจนํ วุตฺตนเยน อกุสลํฯ (๑๕)

ยาทิสํ ยํ พีชํ วปเต, ตํ พีชํ ตาทิสํ ผลํ หรเต อิว, ตถา **กลฺยาณการี** ปณฺฑิโต กลฺยาณํ ผลํ หรเต, **ปาปการี** พาโล จ ปาปกํ ผลํ หรเตติ โยชนาฯ **ตตฺถ** ‘‘ยาทิส’’นฺติอาทิเก สุเตฺต ‘‘กลฺยาณการี กลฺยาณ’’นฺติ **ยํ** วจนํ อาห, **อิทํ** วจนํ กุสลํฯ ‘‘ปาปการี จ ปาปก’’นฺติ **ยํ** วจนํ อาห, **อิทํ** วจนํ อกุสลํฯ **อิทํ** ทฺวิวจนํ วุตฺตนเยน กุสลญฺจ อกุสลญฺจ โหติฯ

กลฺยาณการี สปฺปุริสา สุเภน กเมฺมน สุคฺคตึ **วชนฺติ** คจฺฉนฺติ, ปาปการี กาปุริสา อสุเภน กมฺมุนา อปายภูมึ **วชนฺติ** คจฺฉนฺติ, **กมฺมสฺส** อภิสงฺขารวิญฺญาณสหคตกมฺมสฺส **ขยา** ขยนโต **วิมุตฺตเจตสา** สมุจฺเฉทวิมุตฺติปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติจิตฺตา **เต** สปฺปุริสา อสุเภ นิพฺพนฺติฯ กิมิว นิพฺพนฺติ? อินฺธนกฺขยา โชติ นิพฺพาติ อิว, ตถา **เต** สปฺปุริสา กมฺมสฺส **ขยา** อนวเสสขยนโต นิพฺพนฺตีติ โยชนาฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ ‘‘สุเภนา’’ติอาทิคาถาวจเน ‘‘สุเภน…เป.… สุคฺคติ’’นฺติ **ยํ** วจนํ อาห, **อิทํ** ‘‘สุเภน…เป.…สุคฺคติ’’นฺติ วจนํ กุสเล วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **กุสลํ** นามฯ ‘‘อปายภูมึ อสุเภน กมฺมุนา’’ติ **ยํ** วจนํ อาห , **อิทํ** ‘‘อปาย…เป.… กมฺมุนา’’ติ วจนํ อกุสเล วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อกุสลํ** นามฯ **อิทํ** ‘‘สุเภนา’’ติอาทิกํ คาถาวจนํ วุตฺตนเยน กุสลญฺจ อกุสลญฺจ โหติฯ (๑๖)

๑๒๓. **‘‘ยถาปิ *ภมโร* ปุปฺผํ…เป.… มุนี จเร’’**ติ **อิทํ** คาถาวจนํ อนุญฺญาเต จรเณ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อนุญฺญาตํ** นามฯ

ภมโร นาม ปุปฺผรสปิวนคหณวเสน จรณโก มธุกราทิโก ภมโรฯ โส ปุปฺผรสํ คณฺหโนฺต มนฺทเวโค หุตฺวา ปุปฺผญฺจ วณฺณญฺจ คนฺธญฺจ อวินาเสตฺวา ยาวทตฺถํ ปุปฺผรสํ ปิวิตฺวา มธุกรณตฺถาย จ ปุปฺผ**รสํ** คเหตฺวา มธุกรณฏฺฐานํ วนสณฺฑํ ปเลติฯ ปุปฺผวณฺณคนฺธา ปากติกาว โหนฺติฯ เอวเมว ปิณฺฑาย คามํ ปวิสโนฺต มุนิ ปสาทชนกํ อาโลกนวิโลกนคมนติฏฺฐนาทิกํ ชเนตฺวา ปีติโสมนสฺสสหิตํ ปสาทํ ชเนตฺวา สทฺธาเทยฺยํ ปิณฺฑปาตํ ยาปนมตฺตํ ปฏิคฺคเหตฺวา คามโต นิกฺขมิตฺวา อุทกผาสุกฏฺฐาเน วเน เภสชฺชํ ลิมฺปโนฺต วิย, กนฺตาเร ปุตฺตมํสํ ขาทโนฺต วิย, ปิณฺฑปาตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา ภมโร วเน มธุํ กโรติ วิย, กมฺมฏฺฐานานุรูปํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา ฌานมคฺคผลนิพฺพตฺตนตฺถาย สมณธมฺมกรณตฺถาย คาเม **จเร** จเรยฺยาติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขูนํ กรณียานิ…เป.… อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขูนํ ตีณิ กรณียานี’’ติ **อิทํ** สุตฺตํ ภควตา อนุญฺญาเต อาจาเร อเตฺถ วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อนุญฺญาตํ** นามฯ ตสฺมึ สุเตฺต โย ภิกฺขุ สีลํ ปาติ รกฺขติ, อิติ รกฺขณโต โส ภิกฺขุ **ปาติ** นามฯ ยํ สีลํ ตํ ปาตึ ภิกฺขุํ อปายาทิทุกฺขโต โมเจติ, อิติ โมจนโต ตํ สีลํ **ปาติโมกฺขํ** นามฯ เยน สีเลน ภิกฺขุ สํวริตพฺพจกฺขุนฺทฺริยาทิกํ สํวรติ, อิติ สํวรณกรณโต ตํ สีลํ **สํวรํ** นาม, ปาติโมกฺขํ เอว สํวรํ **ปาติโมกฺขสํวรํ,** ปาติโมกฺขสํวเรน **สํวุโต** สมนฺนาคโต หุตฺวา สํวุณนโต จตุอิริยาปเถสุ จารโก โหติ, อิติ สํวุณนโต ภิกฺขุ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต** นามฯ **วิหรติ** จตุอิริยาปเถ ปวเตฺตติฯ วาริตฺตจารํ วเชฺชตฺวา จาริตฺตสีลํ อาทาย จรณํ **อาจาโร,** อโคจเร วเชฺชตฺวา โคจเร จรณํ

โคจโรติฯ อโต ุถ วุ ุจฺจมาโน อติวิตฺถาโร ภวิสฺสติ, ตสฺมา กิญฺจิมตฺตํ กเถตฺวา สาสนปฏฺฐาน สุตฺตภาวํ กเถสฺสามฯ

‘‘เอตฺตกเมว สุตฺตํ ‘อนุญฺญาต’นฺติ นิทฺธาริตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ทสยิเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ‘‘ทสา’’ติอาทิกํ สุตฺตมฺปิ อนุญฺญาเต ทสวิเธ ปจฺจเวกฺขิตเพฺพ ธเมฺม วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อนุญฺญาตํ** นามฯ ‘‘ตีณิมานิ…เป…. กรณียานี’’ติ **อิทํ** สุตฺตมฺปิ อนุญฺญาเต ติวิเธ สุจริเต วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อนุญฺญาตํ** นามฯ

นานาวิธํ อนุญฺญาตํ สุตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ สุตฺตํ ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ ปฏิกฺขิตฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

> ‘‘นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมํ, นตฺถิ โคสมิตํ ธนํ;
> นตฺถิ สูริยสมา อาภา, สมุทฺทปรมา สรา’’ติฯ –

อิทํ เทวปุตฺตวจนํ ปฏิกฺขิปโนฺต ภควา –

> ‘‘นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ, นตฺถิ ธญฺญสมํ ธนํ;
> นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา, วุฏฺฐิ เว ปรมา สรา’’ติฯ –

คาถํ อาหฯ **เอตฺถ** เอตสฺมิํ คาถาทฺวเย **ยํ** ‘‘นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปม’’นฺติอาทิกํ ปุริมกํ โหติฯ **อิทํ** ‘‘นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปม’’นฺติอาทิกํ เทวปุตฺตวจนํ ภควตา ปฏิกฺขิตฺตตฺตา, ปฏิกฺขิเตฺต อเตฺถ ปวตฺตนโต จ **ปฏิกฺขิตฺตํ** นามฯ

ทุพฺภิกฺขกาเล วา กนฺตาเร วา มาตาปิตโร ปุตฺตธีตโร ฆาเตตฺวาปิ อตฺตานเมว โปเสนฺติ, ตสฺมา **‘‘นตฺถิ อตฺตสมํ เปม’’**นฺติ วุตฺตํฯ ทุพฺภิกฺขกาลาทีสุ หิรญฺญสุวณฺณสาราทีนิ, โคมหิํสาทีนิปิ ธญฺญคหณตฺถาย ธญฺญสฺสามิกานํ ทตฺวา ธญฺญเมว คณฺหนฺติ, ตสฺมา **‘‘นตฺถิ ธญฺญสมํ ธน’’**นฺติ วุตฺตํฯ สูริยาทีนํ อาภา ปจฺจุปฺปนฺนตมํ เอกเทสํว วิโนเทติ, ปญฺญา ปน ทสสหสฺสิโลกธาตุมฺปิ เอกปโชฺชตํ เอโกภาสํ กาตุํ สมตฺถา, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนธมฺมโกฏฺฐาเสสุปิ ปฏิจฺฉาทกํ กิเลสตมมฺปิ วิธมติ, ตสฺมา **‘‘นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา’’**ติ วุตฺตํฯ สมุโทฺท ภูมิยา จ เอกเทเสเยว ติฏฺฐติ, โส จ เทเว อวุเฏฺฐ สติ ขยนสภาโว ภเวยฺย, วุฏฺฐิ ปน โกฏิสตสหสฺส จกฺกวาเฬสุปิ ยาว อาภสฺสรา พฺรหฺมโลกาปิ ปูรา ภวติ, ตสฺมา **‘‘วุฏฺฐิ เว ปรมาสรา’’**ติ วุตฺตํฯ

‘‘อิทเมว ปฏิกฺขิตฺตํ นิทฺธาริตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตีณิมานิ ภิกฺขเว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิทํ** ‘‘ตีณิมานี’’ติอาทิกํ สุตฺตมฺปิ ปฏิกฺขิเตฺต ทุจฺจริเต วาจกญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ปฏิกฺขิตฺตํ** นามฯ (๑๗)

๑๒๔. นานาวิธํ ปฏิกฺขิตฺตํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กตมํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ กตมํ อนุญฺญาตญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ภูริปญฺญภูริปญฺญวนฺต โคตม, **ตํ** ภูริปญฺญํ โคตมํ อหํ ปุจฺฉามิฯ **อิธ** โลเก อเนกา **ยา** ชนตา ภีตา, สา ชนตา **กิํสุ** กตมา ภเวฯ โย จ มโคฺค อเนกายตโน อิติ ปวุโตฺต, โส จ มโคฺค **กิํสุ** กตโม ภเวฯ **กิสฺมิํ** ธเมฺม **ฐิโต** ชโน ปรโลกํ **น ภาเย** น ภาเยยฺยาติ ปุจฺฉตีติ โยชนาฯ

เทวปุตฺต โย ชโน สมฺมา**วาจญฺจ** ปณิธาย, สมฺมา**มนญฺจ** ปณิธาย, กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน จ ภเว, อยํ เอโกฯ พหุวนฺนปานํ ฆรํ อาวสนฺโต จ ภเว, อยํ เอโกฯ **สทฺโธ** สทฺธา สมฺปนฺโน จิตฺตมุทุภาเวน **มุทุ** จ ภเว, อยํ เอโกฯ **วทญฺญู** ยาจกานํ ยาจนวเสน วุตฺตวจนญฺญู หุตฺวา สํวิภาคี จ ภเว, อยํ เอโกฯ อิติ **เอเตสุ** จตูสุ ธมฺเมสุ **ฐิโต** ชโน ธมฺเมสุ ฐิโต หุตฺวา ปรโลกํ **น ภาเย** น ภาเยยฺยาติ โยชนาฯ

‘‘ตสฺมึ สุตฺเต กตมํ อนุญฺญาตํ, กตมํ ปฏิกฺขิตฺตํ นามา’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ยํ อาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ ‘‘กึสูธา’’ติอาทิปญฺหาย วิสฺสชฺชเน ‘‘วาจํ มนญฺจา’’ติอาทิวจเน ‘‘วาจํ มนญฺจ ปณิธาย สมฺมา’’ติ **ยํ** วจนํ ภควา อาห, **อิทํ** ‘‘วาจํ…เป…. สมฺมา’’ติ วจนํ อนุญฺญาเต วจนียาทิเก อเตฺถ วาจกญฺาปกภาเวน ปวตฺตนโต **อนุญฺญาตํ** นามฯ ‘‘กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน’’ติ **ยํ** วจนํ อาห, **อิทํ** ‘‘กาเยน …เป…. มาโน’’ติ วจนํ ปาปกุเพฺพน ปฏิกฺขิเตฺต วุตฺตนเยน ปวตฺตนโต **ปฏิกฺขิตฺตํ** นามฯ ‘‘พหุวนฺน…เป…. น ภาเย’’ติ **ยํ** วจนํ อาห, **อิทํ** ‘‘พหุวนฺน…เป…. น ภาเย’’ติ วจนํ วุตฺตนเยน อนุญฺญาตํ นามฯ **อิทํ** ‘‘วาจ’’นฺติอาทิกํ วจนํ วุตฺตนยทฺวเยน อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ โหติฯ

‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทิโก วุตฺตโตฺถวฯ ‘‘ตสฺมึ สพฺพปาปสฺสาติอาทิเก กตมํ อนุญฺญาตํ, กตมํ ปฏิกฺขิตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘ตตฺถ ย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

เทวานมินฺท, อหํ กายสมาจารมฺปิ ทุวิเธน วทามิ – **เสวิตพฺพํ** อนวชฺชํ กายสมาจารมฺปิ วทามิ, **อเสวิตพฺพํ** สาวชฺชํ กายสมาจารมฺปิ อหํ วทามิฯ วจีสมาจาราทีสุปิ วุตฺตนยานุสาเรน โยชนา กาตพฺพาฯ

‘‘กิญฺจ วฑฺฒนหายนํ อาคมฺม กายสมาจาราทิกํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพเภเทน วุตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพภาวโต **‘‘กิเญฺจตํ ปฏิจฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อกุสลธมฺมวฑฺฒนํ, กุสลธมฺมหายนญฺจ ปฏิจฺจ กายสมาจาราทโย น เสวิตพฺพา, กุสลธมฺมวฑฺฒนํ, อกุสลธมฺมหายนญฺจ ปฏิจฺจ กายสมาจาราทโย เสวิตพฺพาติ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ (๑๘)

๑๒๕. นานาวิธํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, **‘‘กตโม สุตฺตวิเสโส ถโว’’ติ** ปุจฺฉิตพฺพตฺตา ตถา ปุจฺฉิตฺวา อยํ สุตฺตวิเสโส ถโว นามาติ วิญฺญาเปตุํ **‘‘ตตฺถ กตโม ถโว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุเตฺตสุ กตโม สุตฺตวิเสโส ถโว นามาติ ปุจฺฉติฯ

มคฺคานํ ชงฺฆมคฺคทิฏฺฐิมคฺคาทีนํ **อฏฺฐงฺคิโก** สมฺมาทิฏฺฐิมคฺคงฺคาทิอฏฺฐงฺคิโก มโคฺค **เสโฏฺฐ** อุตฺตโมฯ **สจฺจานํ** วจีสจฺจขตฺติยาทิสมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานํ **จตฺโร** ทุกฺขสมุทยนิโรธนิโรธคามินิปฏิปทาวเสน จตฺโร อริยสจฺจา **ปทา เสฏฺฐา** อุตฺตมาฯ **ธมฺมานํ** สพฺพสงฺขตสปฺปจฺจยธมฺมานํ **วิราโค** อสงฺขตนิพฺพานสงฺขาโต วิราโค ธโมฺม **เสโฏฺฐ** อุตฺตโมฯ **ทฺวิปทานํ** สพฺพเทวมนุสฺสาทีนํ ทฺวิปทานํ **จกฺขุมา** ปญฺจวิธจกฺขุมา ภควา **เสโฏฺฐ** อุตฺตโมติ โยชนาฯ **อยํ** ‘‘มคฺคานฏฺฐงฺคิโก’’ติอาทิสุตฺตวิเสโส ถเว อเตฺถ วาจกญฺาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ถโว** นามฯ

‘‘อยเมว สุตฺตวิเสโส ถโว’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตีณิมานิ ภิกฺขเว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปทา** อหิมจฺฉาทโย วา, **ทฺวิปทา** มนุสฺสสกุณปกฺขิชาติกาทโย วา, **จตุปฺปทา** หตฺถิอสฺสโคมหึสาทโย วา, **พหุปฺปทา** สตปทิอาทโย วา, **รูปิโน** กามรูปสตฺตา วา, **อรูปิโน** อรูปสตฺตา วา,

สญฺญิโน สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตา วา, **อสญฺญิโน** อสญฺญสตฺตา วา, **เนวสญฺญีนาสญฺญิโน** ภวเคฺค นิพฺพตฺตสตฺตา วา **ยาวตา** ยตฺตกา สตฺตา สํวิชฺชนฺติ, **เตสํ** ตตฺตกานํ อปทาทีนํ สตฺตานํ **ยทิทํ** โย อยํ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ตถาคโต อุปฺปนฺโน, โส อยํ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ตถาคโต **อคฺคํ** อโคฺคติ อกฺขายติ, **เสฏฺฐํ** เสโฏฺฐติ อกฺขายติ, **ปวรํ** ปวโรติ อกฺขายติ, อยํ ปฐโม อโคฺคฯ

สงฺขตานํ ธมฺมานํ วา สปฺปจฺจยสภาวานํ วา, **อสงฺขตานํ** ปจฺจเยหิ อสงฺขริตานํ ปณฺณตฺติมตฺตภูตานํ ธมฺมานํ วา **ยาวตา** ยตฺตกา ปณฺณตฺตี โวหรียนฺติ, ตตฺตเกหิ ปณฺณตฺตีหิ ปญฺญเปตพฺพานํ **เตสํ** สงฺขตาสงฺขตานํ **ธมฺมานํ ยทิทํ** โย อยํ มทนิมฺมทโน…เป.… โย อยํ นิโรโธ, ยํ อิทํ นิพฺพานมคฺคผลานมาลมฺพณํ ภวติ, โส อยํ มทนิมฺมทนาทิโก ธโมฺม **อคฺคํ** อโคฺคติ อกฺขายติ…เป.… อกฺขายติ, อยํ ทุติโย อโคฺคฯ

สงฺฆานํ ยาวตา ปณฺณตฺติ, คณานํ ยาวตา ปณฺณตฺติ, มหาชนสนฺนิปาตานํ ยาวตา ปณฺณตฺติ โวหรียนฺติ, ตตฺตเกหิ ปณฺณตฺตีหิ ปญฺญเปตพฺพานํ เตสํ สงฺฆคณาทีนํ ยานิ อิมานิ จตฺตาริ ปุคฺคลานิ ปุริสยุคานิ, เย อิเม อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา…เป.… โลกสฺส ยํ อิทํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ สํวิชฺชติ, โส อยํ จตุปุริสยุคาทิโก ตถาคตสาวกสโงฺฆ **อคฺคํ** อโคฺคติ อกฺขายติ…เป.… อกฺขายติ, อยํ ตติโย อโคฺคฯ อิมานิ ตีณิ ตถาคตนิพฺพานอริยสงฺฆรตนานิ อคฺคานิ ภวนฺติฯ

สพฺพโลกุตฺตโร อปทาทิสพฺพสตฺตโลกโต อุตฺตโร สตฺถา จ, **กุสลปกฺขโต** กุสลอนวชฺชปกฺขภาวโต อุตฺตโร ธโมฺม จ, **นรสีหสฺส** สตฺถุโน คโณ จ อิติ **ตีณิ** สตฺถุธมฺมคณรตนานิ อคฺคานิ, ตานิ **ตีณิ** สตฺถุธมฺมคณรตนานิ **วิสิสฺสเร** คุณวเสน วิสิสฺสนฺติฯ

สมณปทุมสญฺจโย สเร รุหมานํ ปทุมํ โสภนํ อิว สาสเน โสภนสมณปทุมสมูโห คโณ จ, ธมฺมวโร จ, วิทูนํ สกฺกโต **นรวรทมโก** นรวรานํ พฺรหฺมเทวมนุสฺสราชราชมหามจฺจาทีนํ ทมโก อนุทมโก **จกฺขุมา** สมฺพุทฺโธ จ อิติ **ตีณิ** คณธมฺมพุทฺธรตนานิ โลกสฺส อุตฺตริ ภวนฺติฯ

อปฺปฏิสโม สตฺถา จ, **นิรุปทาโห** นิคฺคตอุปทาโห, สโพฺพ ธโมฺม จ อริโย คณวโร จ อิติ ยานิ **ตีณิ** พุทฺธธมฺมคณรตนานิ อคฺคานิ, **ตานิ** ตีณิ…เป.… นานิ **ขลุ** เอกํเสน **วิสิสฺสเร** วิสิสฺสนฺติฯ

สจฺจนาโม อวิตถสจฺจเทสนโต สจฺจนาโม เขโม **สพฺพาภิภู** สเพฺพ มนุสฺสเทวาทิเก อนภิภวมาโนปิ คุณาติเรกวเสน อภิภวมาโน วิย ปวตฺตนโต สพฺพาภิภู ชิโน จ, **สจฺจธโมฺม** อวิตถสภาวโต สจฺจธโมฺม จ, **ตสฺส** สจฺจธมฺมสฺส **อุตฺตริ** อุตฺตโม อโญฺญ ธโมฺม นตฺถิ, วิญฺญูนํ นิจฺจํ **ปูชิโต** ปูชารโห อริยสโงฺฆ จ อิติ ตีณิ โลกสฺส **อุตฺตริ** อุตฺตมานิ ภวนฺติฯ

เอกายนปทสฺส วจนโตฺถ **อฏฺฐกถายํ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๗๐)** พหุธา วุโตฺตฯ ชาติขยนฺตทสฺสี หิตานุกมฺปี ภควา เอกายนํ มคฺคํ ปชานาติฯ “ยํ เอกายนํ มคฺคํ ปชานาติ, เตน มเคฺคน กึ ตรตี”ติ วตฺตพฺพภาวโต **“เอเตน มเคฺคนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยํ มคฺคํ ภควา ชานาติ, **เอเตน มเคฺคน ปุเพฺพ** อตีตมทฺธานํ พุทฺธาทโย อริยา **โอฆํ** สํสาโรฆํ ตริํสุ, อนาคตมทฺธานํ ตริสฺสนฺติ, **เย จาปิ** พุทฺธาทโย ปจฺจุปฺปเนฺน อุปฺปชฺชนฺติ, เต จาปิ พุทฺธาทโย ปจฺจุปฺปเนฺน ตรนฺติ, **วิสุทฺธิเปกฺขา** วิสุทฺธึ อเปกฺขมานา **สตฺตา** เทวมนุสฺสเสฏฺฐํ ตาทิสํ ยถาวุตฺตคุณํ **ตํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ นมสฺสนฺติ, **อิติ อยํ** นานาวิธสุตฺตวิเสโสปิ ถเว รตนตฺตเย, รตนตฺตยคุเณ จ วาจก

ญาปกภาเวน ปวตฺตนโต **ถโว** นามฯ อิเจฺจตํ สาสนปฏฺฐานสุตฺตวิเสสทสฺสโก สํวณฺณนาวิเส โสปิ สาสนปฏฺฐานํ นามาติ เวทิตโพฺพฯ

อมฺหากาจริย ตุเมฺหหิ อมฺหากาจริเยหิ โสฬสปฺปเภทสํกิเลสภาคิยาทิสาสนปฏฺฐานสุตฺตเญฺจว อฏฺฐวีสติวิธํ โลกิยาทิสาสนปฏฺฐานสุตฺตญฺจ นิทฺธาริตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘เตสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุตฺตวิเสเสสุ กตมํ สุตฺตวิเสสํ กตเมน สุตฺตวิเสเสน สํสนฺทิตฺวา นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ โลกิยํ สุตฺต’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน – ‘‘เอวํ ทุวิธมฺปิ สาสนปฏฺฐานํ นานาสุตฺตปทานิ อุทาหรเนฺตน วิภชิตฺวา อิทานิ สํกิเลสภาคิยาทีหิ สํสนฺทิตฺวา ทเสฺสตุํ ปุน ‘โลกิยํ สุตฺต’นฺติอาทิ อารทฺธ’’นฺติ (เนตฺติ. อฏฺฐ. ๑๗๐) วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ โสฬสวิเธสุ สํกิเลสภาคิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุตฺตวิเสเสสุ เจว อฏฺฐวีสติวิเธสุ โลกิยาทีสุ สาสนปฏฺฐานสุตฺตวิเสเสสุ จ อกุสลปเกฺข ปวตฺตํ โลกิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสุเตฺตน สมานตฺถภาเวน สํสนฺทติ, กุสลปเกฺข ปวตฺตํ โลกิยํ สุตฺตํ วาสนาภาคิยสุเตฺตน สมานตฺถภาเวน สํสนฺทติ, ตสฺมา โลกิยํ สุตฺตํ เอกวิธมฺปิ สํกิเลสภาคิเยน จ วาสนาภาคิเยน จ ทฺวีหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ทสฺสนปเกฺข ปวตฺตํ โลกุตฺตรํ สุตฺตํ ทสฺสนภาคิเยน สมานตฺถภาเวน สํสนฺทติ, ภาวนาปเกฺข ปวตฺตํ โลกุตฺตรํ สุตฺตํ ภาวนาภาคิเยน สมานตฺถภาเวน สํสนฺทติ, อเสกฺขปเกฺข ปวตฺตํ โลกุตฺตรํ สุตฺตํ อเสกฺขภาคิเยน สมานตฺถภาเวน สํสนฺทติ, ตสฺมา โลกุตฺตรมฺปิ สุตฺตํ ทสฺสนภาคิเยน จ ภาวนาภาคิเยน จ อเสกฺขภาคิเยน จ ตีหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ วุตฺตนยานุสาเรน เสเสสุปิ สํสนฺทนโยชนา กาตพฺพาฯ

อมฺหากาจริย ตุเมฺหหิ อมฺหากาจริเยหิ นยทสฺสนวเสน สุตฺตวิเสสสํสนฺทนํ ทสฺสิตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กิมตฺถาย สํกิเลสภาคิยาทิเภเทน วิภชิตฺวา ภควตา วุตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสฺส สุตฺตสฺส นิคฺฆาตายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ สุตฺตวเสน สุตฺตตฺถา คหิตาฯ

‘‘ยํ สตฺตาธิฏฺฐานํ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, ตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ กิตฺตเกหิ สุเตฺตหิ วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โลกุตฺตรํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ ฉพฺพิสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘เต ฉพฺพีสติ ปุคฺคลา กติหิ สุเตฺตหิ สมเนฺวสิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เต ตีหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทสฺสนภาคิเยน สตฺตาธิฏฺฐาเนน, ภาวนาภาคิเยน สตฺตาธิฏฺฐาเนน, อเสกฺขภาคิเยน สตฺตาธิฏฺฐาเนน จาติ ตีหิ สุเตฺตหิ เต ฉพฺพีสติ ปุคฺคลา สมเนฺวสิตพฺพาฯ

‘‘กตเมหิ กตเมหิ กตมํ กตมํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตตฺถ ทสฺสนภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตีสุ ทสฺสนภาคิยาทีสุ สุเตฺตสุฯ **ตตฺถา**ติ วา เตสุ ฉพฺพีสติยา ปุคฺคเลสุฯ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ เอกพีชินา ปุคฺคเลน จ นิทฺทิสิตพฺพํ…เป.… ธมฺมานุสารินา ปุคฺคเลน จ นิทฺทิสิตพฺพํ, อิติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ เอตฺถ จ ทสฺสนคฺคหเณน โสตาปตฺติผลฏฺฐาปิ คหิตา, ตสฺมา เอกพีชิโกลํโกลสตฺตกฺขตฺตุปรมา ผลฏฺฐาปิ คหิตาฯ

สทฺธานุสารี ปน โย วิปสฺสนากฺขเณ สทฺธํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพเตฺตติ, โส ปุคฺคโล นิพฺพเตฺตตพฺพโสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นาม, สทฺธาย สมาปตฺตึ อนุสฺสรติ, อิติ สทฺธาย สมาปตฺติยา อนุสฺสรณโต โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐ ปุคฺคโล **สทฺธานุสารี** นามฯ โส ปุคฺคโล โสตาปตฺติผลกฺขเณ สทฺธาย วิมุตฺตตฺตา สทฺธาวิมุโตฺต หุตฺวา เอกพีชิโกลํโกลสตฺ

ตกฺขตฺตุปรโม ภวติฯ โย ปน ปุคฺคโล วิปสฺสนากฺขเณ ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพ เตฺตติ, โส ปุคฺคโล นิพฺพเตฺตตพฺพโสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ **ธมฺมานุสารี** นาม, ธเมฺมน ปญฺญาย สมาปตฺตึ อนุสฺสรติ, อิติ ธเมฺมน ปญฺญาย สมาปตฺติยา อนุสฺสรณโต **ธมฺมานุสารี** นามฯ โส ปุคฺคโล ผลกฺขเณ ทิฏฺฐิยา ปญฺญาย นิโรธํ ปตฺตตฺตา ทิฏฺฐิปฺโตฺต หุตฺวา เอกพีชิ…เป…. ปรโม ภวติฯ **ธโมฺม**ติ เจตฺถ ปญฺญา คหิตาฯ อิติ ปเภทโต เทฺว มคฺคฏฺฐา, ฉ ผลฏฺฐาติ อฏฺฐหิ อริยปุคฺคเลหิ, สมฺปิณฺฑิเต ปน ปญฺจหิ อริยปุคฺคเลหิ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

อิเมสํ เอกพีชิอาทีนํ ปุคฺคลานํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสตฺถตฺตา เจว ทสฺสนภาคิยตฺถตฺตา จ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ เอตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ นิยเมตฺวา อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ กิตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา –

> ‘‘ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺนน, สกทาคามินา, อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺนน, อนาคามินา, อนฺตราปรินิพฺพายินา, อุปหจฺจปรินิพฺพายินา, อสงฺขารปรินิพฺพายินา, สสงฺขารปรินิพฺพายินา , อุทฺธํโสเตน อกนิฏฺฐคามินา, สทฺธาวิมุเตฺตน, ทิฏฺฐิปฺปเตฺตน, กายสกฺขินา จาติ ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ –

วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ภาวนาภาคิยํ สุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ **สกทา…เป…. ปเนฺนน** สกทาคามิมคฺคเฏฺฐน ปุคฺคเลน, **สกทาคามินา** สกทาคามิผลเฏฺฐน, **อนาคามิ…เป…. ปเนฺนน** อนาคามิมคฺคเฏฺฐน, **อนาคามินา** อนาคามิผลเฏฺฐน, อวิหาทีสุ ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **อนฺตราปรินิพฺพายี**นามเกน อนาคามินา, อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**นามเกน อนาคามินา, อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **อสงฺขารปรินิพฺพายี**นามเกน อนาคามินา, สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **สสงฺขารปรินิพฺพายี**นามเกน อนาคามินา, อวิหาทีหิ อุทฺธํ อตปฺปาทีสุ อุปปตฺติโสเตน อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **อุทฺธํโสต**นามเกน อนาคามินา, อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนสภาเวน **อกนิฏฺฐคามี**นามเกน อนาคามินา, สทฺธาย วิมุตฺตตฺตา **สทฺธาวิมุตฺต**นามเกน อนาคามินา, ทิฏฺฐิยา ปญฺญาย นิโรธํ ปตฺตตฺตา **ทิฏฺฐิปฺปตฺต**นามเกน อนาคามินา จาติ อิเมหิ เอกาทสหิ อฌานลาภีปุคฺคเลหิ จ, กาเยน นามกาเย ผุฏฺฐานํ อรูปฌานานํ อนนฺตรํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ, อิติ สจฺฉิกรณโต **กายสกฺขี**นามเกน ฌานลาภินา จาติ ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

อิเมสํ วุตฺตปฺปการานํ ปุคฺคลานํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสตฺถตฺตา เจว ภาวนาภาคิยตฺถตฺตา จ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ เอตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ นิยเมตฺวา อาจริเยน วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘กิตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา –

> ‘‘อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นวหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ สทฺธาวิมุเตฺตน, ปญฺญาวิมุเตฺตน, สุญฺญตวิมุเตฺตน, อนิมิตฺตวิมุเตฺตน, อปฺปณิหิตวิมุเตฺตน, อุภโตภาควิมุเตฺตน, สมสีสินา, ปเจฺจกพุเทฺธหิ, สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ จาติ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ นวหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ –

วุตฺตํ ฯ ตตฺถ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ โยเชตพฺพํฯ สทฺธาย กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ **สทฺธาวิมุตฺโต** อรหา, เตน สทฺธาวิมุตฺเตนฯ ปญฺญาย วิมุตฺตตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ **ปญฺญาวิมุตฺโต** อรหา, เตน ปญฺญาวิมุตฺเตนฯ สุญฺญตวิปสฺสนาสงฺขาเตน อนตฺตานุปสฺสเนน วิมุตฺตตฺตา **สุญฺญตวิมุตฺโต** อรหา, เตน สุญฺญตวิมุตฺเตนฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาสงฺขาเตน อนิจฺจานุปสฺสเนน วิมุตฺตตฺตา **อนิมิตฺตวิมุตฺโต** อรหา, เตน อนิมิตฺตวิมุตฺเตนฯ อปฺปณิหิตานุปสฺสนาสงฺขาเตน ทุกฺขานุปสฺสเนน วิมุตฺตตฺตา **อปฺปณิหิตวิมุตฺโต** อรหา, เตน อปฺปณิหิตวิมุตฺเตนฯ อุภโต รูปกายนามกายโต อุภโตภาคโต วิมุตฺตตฺตา **อุภโตภาควิมุตฺโต** อรหา, เตน อุภโตภาควิมุตฺเตนฯ ปุริมา ปญฺจ ปุคฺคลา อฌานลาภิโน คหิตา, อุภโตภาควิมุตฺโต ปน ฌานลาภีคหิโตฯ

สมสีสี นาม อิริยาปถสมสีสี, โรคสมสีสี, ชีวิตสมสีสีติ ติวิธา โหนฺติฯ อิเมสุ ตีสุ สมสีสีสุ โย อรหา จตูสุ อิริยาปเถสุ เอเกกสฺมิํ อิริยาปเถ อรหตฺตํ ปตฺวา อญฺญํ อิริยาปถํ อสงฺกมิตฺวา ตสฺมิํ ตสฺมิํ อิริยาปเถเยว ปรินิพฺพายติ, อยํ อรหา **อิริยาปถสมสีสี** นามฯ โย อรหา ยสฺมิํ โรเค อุปฺปนฺเน อรหตฺตํ ปตฺวา ตโต โรคโต อนุฏฺฐหิตฺวา ตสฺมิํ โรเคเยว ปรินิพฺพายติ, อยํ อรหา **โรคสมสีสี** นามฯ โย อรหา ปจฺจเวกฺขณวีถิยานนฺตรํ ภวงฺคํ โอตริตฺวา ตโต มรณาสนฺนชวนวีถิยานนฺตรเมว ปรินิพฺพายติ, อยํ อรหา วารสมตาย **ชีวิตสมสีสี** นามฯ **วารสมตา**ติ จ ปจฺจเวกฺขณวีถิ มคฺควิถฺยานุวตฺตกตฺตา ปจฺจเวกฺขณวีถิอนนฺตรํ ปวตฺตมานายปิ มรณาสนฺนวีถิ มคฺควีถิอนนฺตรํ ปวตฺตาติ วตฺตพฺพารหา, ตสฺมา วีถิอนนฺตรตา วารสมตา นามฯ ตาย วารสมตาย จ ชีวิตสมสีสี วุตฺโตฯ

สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณีติ เอตฺถปิ ปจฺจเวกฺขณวีถิยานนฺตรํ ภวงฺคํ โอตริตฺวา ภวงฺคโต วุฏฺฐาย ปวตฺตวีถิยา ปฏิสมฺภิทาญาณานิ ปวตฺตนฺติฯ วุตฺตนเยน วีถิอนนฺตรตาย วารสมตาย ‘‘สห ปฏิสมฺภิทาหี’’ติ วุตฺตํฯ **ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ** ปจฺจเวกฺขณวีถิยานนฺตรํ ภวงฺคํ โอตริตฺวา ภวงฺคโต วุฏฺฐาย ปวตฺตวีถิยา ปฐมํ ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ อิมินา ชีวิตสมสีสินา, สเพฺพหิ ปเจฺจกพุเทฺธหิ, สเพฺพหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธหิ จาติ อิเมหิ นวหิ ปุคฺคเลหิ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

อิเมสํ ปุคฺคลานํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสตฺถตฺตา เจว อเสกฺขภาคิยตฺถตฺตา จ **เอวํ** อิมินา ‘‘โลกุตฺตรํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐาน’’นฺติอาทินา ปกาเรน วุเตฺตหิ อิเมหิ ฉพฺพีสติยา ปุคฺคเลหิ อริเยหิ ทสฺสนภาคิยวาสนาภาคิยอเสกฺขภาคิยสุตฺตานํ วเสน โลกุตฺตรํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

อิเมสํ ฉพฺพีสติยา ปุคฺคลานํ สกลโลกุตฺตรสุตฺตตฺถตฺตา เจว สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสสุตฺตตฺถตฺตา จ โลกุตฺตรํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํฯ เอตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน นิยเมตฺวา วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘โลกิยํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ กิตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โลกิยํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ เอกูนวีสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เต เอกูนวีสติ โลกิยา ปุคฺคลา กตเมหิ ธเมฺมหิ นิทฺทิฏฺฐา สมเนฺวสิตพฺพา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เต จริเตหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เต** เอกูนวีสติ โลกิยา ปุคฺคลา **จริเตหิ** จริตวิเสเสหิ นิทฺทิฏฺฐา สมเนฺวสิตพฺพาติฯ ‘‘กถํ จริเตหิ นิทฺทิฏฺฐา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เกจิ ราคจริตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ราคจริตโทสจริตาทีหิ จริเตหิ เอกูนวีสติ โลกิยปุคฺคลา ราคจริตา, เกจิ โทสจริตา…เป.… โมหจริโต จาติ นิทฺทิฏฺฐาฯ อิติ นิทฺทิเฏฺฐหิ อิ

เมหิ เอกูนวีสติยา ปุคฺคเลหิ โลกิยสตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ‘‘โลกิย’’นฺติ สามญฺญวเสน วุตฺตมฺปิ ‘‘สํกิเลสภาคิยํ โลกิย’’นฺติ วิเสสโต วิญฺญาตพฺพํฯ

โลกิยํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ เอตฺตเกหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน นิยเมตฺวา วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘วาสนาภาคิยํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ กตเมหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘วาสนาภาคิย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ วาสนาภาคิยํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ สีลวเนฺตหิ ปุคฺคเลหิ, ธเมฺมหิ จ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘กิตฺตกา สีลวนฺตปุคฺคลา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เต สีลวโนฺต ปญฺจ ปุคฺคลา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘กิตฺตกา ธมฺมา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ปกติสีล’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปกติสีลวโนฺต จ สมาทานสีลวโนฺต จ จิตฺตปฺปสาทวโนฺต จ สมถวโนฺต จ วิปสฺสนาวโนฺต จาติ **ปญฺจ ปุคฺคลา,** ปกติสีลธโมฺม จ สมาทานสีลธโมฺม จ จิตฺตปฺปสาทธโมฺม จ สมถธโมฺม จ วิปสฺสนาธโมฺม จาติ **ปญฺจ ธมฺมา**ติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ, อิเมหิ ปญฺจหิ ธเมฺมหิ วาสนาภาคิยํ สตฺตาธิฏฺฐาเนกเทส ธมฺมาธิฏฺฐาเนกเทสํ สุตฺตํ ยถากฺกมํ นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

โลกุตฺตรํ สตฺตาธิฏฺฐานํ สุตฺตํ ทสฺสนภาคิยวาสนาภาคิยอเสกฺขภาคิยสุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน นิยเมตฺวา วิภตฺตํ, อเมฺหหิ จ ญาตํ, ‘‘โลกุตฺตรํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ สุตฺตํ กิตฺตเกหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โลกุตฺตรํ สุตฺตํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ…เป.… อเสกฺขภาคิเยนา’’**ติ วุตฺตํฯ

‘‘โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ กิตฺตเกหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘โลกิยญฺจ…เป.… อุภเยน นิทฺทิสิตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อุภเยนา**ติ โลกิยโลกุตฺตเรน, สตฺตาธิฏฺฐานธมฺมาธิฏฺฐาเนน สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

‘‘ญาณํ กิตฺตเกหิ นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ญาณํ ปญฺญายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต ญาณํ อาคตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต ญาณํ ญาณปริยาเยน ปญฺญาทินา นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

‘‘เญยฺยํ กิตฺตเกน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เญยฺยํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต เญยฺยํ อาคตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต เญยฺยํ เญยฺยปริยาเยน นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

‘‘ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ กิตฺตเกน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ ตทุภเยนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต ญาณเญยฺยา อาคตา, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต ญาณเญยฺยา ญาณเญยฺยปริยาเยน นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

ทสฺสนสุเตฺต ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา อุปธารยิตฺวา ลพฺภมานโต นิทฺทิสิตพฺพํฯ ภาวนาสุเตฺต ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา อุปธารยิตฺวา ลพฺภมานโต นิทฺทิสิตพฺพํฯ ตทุภยํ ทสฺสนญฺจ ภาวนา จ สุเตฺต ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา อุปธารยิตฺวา ลพฺภมานโต นิทฺทิสิตพฺพํฯ

‘‘สกวจนํ ปรวจน’’นฺติอาทีสุปิ เอวเมว วิสุํ วิสุํ จ เอกโต จ สุเตฺต ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา อุปธารยิตฺวา ลพฺภมานโต นิทฺทิสิตพฺพนฺติ โยชนา กาตพฺพาฯ ‘‘เอตฺตกเมว นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ยํ วา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘วิปากสฺส เหตุ กมฺมเมวา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ทุวิโธ เหตู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กิเลสา สํกิเลสภาคิยสุเตฺตน สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตพฺพาฯ ตณฺหาสงฺขาโต สมุทโย วา กิเลสสงฺขาโต สมุทโย วา อกุสลสงฺขาโต สมุทโย วา สํกิเลสภาคิเยน สุเตฺตน สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตโพฺพฯ โลกิยกุสลเหตุสงฺขาโต สมุทโย วา โลกิยกุสลสงฺขาโต สมุทโย วา วาสนาภาคิเยน สุเตฺตน สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตโพฺพฯ

กมฺมญฺจ วิปาโก จ ยถารหํ ลพฺภมานสุเตฺตน นิทฺทิสิตโพฺพติ สามญฺญวเสน วิภโตฺต, ‘‘กุสลํ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตตฺถ กุสล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ อฎฺฐวีสติยา สาสนปฎฺฐานสุเตฺตสุ กุสลํ จตูหิ สุเตฺตหิ สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตพฺพํฯ ‘‘กตเมหิ จตูหี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“วาสนาภาคิเยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โลกิยกุสลํ วาสนาภาคิเยน นิทฺทิสิตพฺพํ สมานตฺถตฺตา, โลกุตฺตรกุสลํ ทสฺสนภาคิเยน, วาสนาภาคิเยน, อเสกฺขภาคิเยน จ ยถารหํ สมานตฺถภาเวน นิทฺทิสิตพฺพํฯ กุสลํ เอเตฺตเกหิ นิทฺทิสิตพฺพนฺติ นิยเมตฺวา วิภตฺตํ, ‘‘อกุสลํ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อกุสล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“กุสลญฺจ อกุสลญฺจ ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต ตทุภยํ อาคตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต อาคเตน ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพํฯ

‘‘อนุญฺญาตํ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อนุญฺญาต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อนุญฺญาตํ ภควโต อนุญฺญาตาย สมานตาย นิทฺทิสิตพฺพํฯ ‘‘กติวิธํ อนุญฺญาต’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ตํ ปญฺจวิธ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยํ** อนุญฺญาตํ ยาสุ ยาสุ ภูมีสุ ทิสฺสติ, **ตํ** อนุญฺญาตํ ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อาคเตน สมาเนน **กปฺปิยานุโลเมน** นิทฺทิสิตพฺพํฯ

อนุญฺญาตํ อิมินา นิทฺทิสิตพฺพนฺติ อาจริเยน นิยเมตฺวา วิภตฺตํ, ‘‘ปฎิกฺขิตฺตํ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“ปฎิกฺขิตฺตํ ภควตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภควตา ปฎิกฺขิตฺตํ ภควตา **ปฎิกฺขิตฺตการเณน** สุเตฺต อาคเตน วตฺถุนา การณผลภาเวน นิทฺทิสิตพฺพํฯ ยํ ปฎิกฺขิตฺตํ ยาสุ ยาสุ ภูมีสุ ทิสฺสติ, ตํ ปน ปฎิกฺขิตฺตํ ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ อาคเตน ปากเฎน อกปฺปิยานุโลเมน นิทฺทิสิตพฺพํฯ

‘‘อนุญฺญาตญฺจ ปฎิกฺขิตฺตญฺจ กตเมน นิทฺทิสิตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพตฺตา **“อนุญฺญาตญฺจ ปฎิกฺขิตฺตญฺจ ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต อนุญฺญาตญฺจ ปฎิกฺขิตฺตญฺจ อาคตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต อาคเตน ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพํฯ

‘‘ถโว กตเมน นิทฺทิสิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“ถโว ปสํสายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สุเตฺต ยา ยา ปสํสา อาคตา, ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต อาคตาย ตาย ตาย ปสํสาย ถโว นิทฺทิสิตโพฺพฯ ‘‘โย ถโว ปสํสาย นิทฺทิสิตโพฺพ, โส ถโว กติวิเธน นิทฺทิสิตโพฺพ’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **“โส ปญฺจวิเธนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภควโต ถโว จ ธมฺมสฺส ถโว จ อริยสงฺฆสฺส ถโว จ อริยธมฺมานํ สิกฺขาย ถโว จ โลกิยคุณสมฺปตฺติยา ถโว จาติ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพฯ **อิติ เอวํ** วุตฺตปฺปการเรน ปญฺจวิเธน ถโว นิทฺทิสิตโพฺพฯ

อมฺหากาจริย อมฺหากาจริเยน อฎฺฐารส มูลปทา สาสนปฎฺฐาเน ทฎฺฐพฺพาติ วุตฺตา, ‘‘กตมานิ ตานิ อฎฺฐารส มูลปทานี’’ติ ปุจฺฉิตพฺพตฺตา **“อินฺทฺริยภูมี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สาสนปฎฺฐาเน **อินฺทฺริยภูมิ** สทฺธินฺทฺริยาทิอินฺทฺริยภูมิ เยหิ นวหิ ปเทหิ นิทฺทิสิตพฺพา, สาสนปฎฺฐาเน กิเลสภูมิ เยหิ นวหิ ปเทหิ นิทฺทิสิตพฺพา, เอวํ อิมินา ปกาเรน เอตานิ มูลปทานิ นว ปทานิ กุสลปทานิ, นว ปทานิ อกุสลปทานีติ อฎฺฐารส มูลปทานิ โหนฺติฯ สาสนปฎฺฐาเน

ทฏฺฐพฺพา, ‘‘เกน การเณน อฏฺฐารส มูลปทา สาสนปฏฺฐาเน ทฏฺฐพฺพาติ วิญฺญายตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถา หี**ติ ตโต เอว อฏฺฐารสมูลปทานํ สาสนปฏฺฐาเน ทฏฺฐพฺพตฺตา **‘‘อฏฺฐารส มูลปทา กุหิํ ทฏฺฐพฺพา? สาสนปฏฺฐาเน’’**ติ ยํ วจนํ วุตฺตํ, เตน วจเนน วิญฺญายตีติฯ ‘‘เกน มูลปทานํ นวกุสลปทนวอกุสลปทภาเวน อฏฺฐารสภาโว วิญฺญายตี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เตนาหา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตน** มูลปทานํ นวกุสลปทนวอกุสล ปทภาวโต อายสฺมา มหากจฺจาโน –

> ‘‘นวหิ จ ปเทหิ กุสลา, นวหิ จ ยุชฺชนฺติ อกุสลปกฺขา;
> เอเต โข มูลปทา, ภวนฺติ อฏฺฐารส ปทานี’’ติฯ –

ยํ วจนํ อาห, เตน ‘‘นวหิ…เป.… ปทานี’’ติ วจเนน มูลปทานํ นวกุสลปทนวอกุสลปทภาเวน อฏฺฐารสภาโว วิญฺญายตีติฯ

‘‘ยํ ยํ สํกิเลสภาคิยาทิโสฬสวิธํ สาสนปฏฺฐานญฺจว ยํ ยํ โลกิยาทิอฏฺฐวีสติวิธํ สาสน ปฏฺฐานญฺจ อาจริเยน นิทฺธาริตํ, เอตฺตกเมว ปริปุณฺณํ, อญฺญํ สาสนปฏฺฐานํ นิทฺธาเรตฺวา ยุตฺตํ ยุชฺชิตพฺพํ นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘นิยุตฺตํ สาสนปฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ยถานิทฺธาริตสาสน ปฏฺฐานโต ยํ ยํ อญฺญํ สาสนปฏฺฐานํ นิทฺธาริตํ อตฺถิ, ตํ ตํ อญฺญํ สาสนปฏฺฐานํ **นิยุตฺตํ** ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา ยุตฺตํ ยุชฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ

‘‘ยํ โลโก ปูชยเต…เป.… นิยุตฺตํ สาสนปฏฺฐานนฺติ ยตฺตโก วจนกฺกโม ภาสิโต, เอตฺตเกน วจนกฺกเมน กิํ เนตฺติ สมตฺตา, อุทาหุ อสมตฺตา’’ติ วตฺตพฺพตฺตา **‘‘เอตฺตาวตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อายสฺมตา มหากจฺจาเนน ยา เนตฺติ ภาสิตา, ภควตา สา เนตฺติ อนุโมทิตา, มูลสงฺคีติยํ สงฺคายเนฺตหิ เถราสเภหิ ยา เนตฺติ สงฺคีตา, สา เนตฺติ ‘‘ยํ โลโก ปูชยเต…เป.… นิยุตฺตํ สาสนปฏฺฐาน’’นฺติ **เอตฺตาวตา** วจนกฺกเมน **สมตฺตา** ปริปุณฺณาว โหติฯ

อิติ สมตฺตาย อายสฺมตา มหากจฺจาเนน ภาสิตาย ภควตา อนุโมทิตาย มูลสงฺคีติยํ สงฺคายเนฺตหิ เถราสเภหิ สงฺคีตาย เนตฺติยา อตฺถวณฺณนา **สทฺธมฺมปาลนาเมน มหาธมฺมราชครุนา มหาเถเรน** รจิตา ชินปุตฺตานํ หิตกรา เนตฺติวิภาวนา ฉพฺพีสาธิกนวสเต สกฺกราเช สาวณมาเส สุกฺกปเกฺข นวมทิวเส สูริยุคฺคมนสมเย สมตฺตาฯ

อิติ สาสนปฏฺฐาเน สตฺติพลานุรูปา รจิตา วิภาวนา

นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

> สพฺพสตฺตุตฺตโม นาโถ, โลเก อุปฺปชฺชิ นายโก;
> สมฺพุโทฺธ โคตโม ชิโน, อเนกคุณลงฺกโตฯ

> สาสนํ ตสฺส เสฏฺฐสฺส, อฏฺฐวสฺสสตาธิกํ;
> ทฺวิสหสฺสํ ยทา ปตฺตํ, นิมฺมลํ วฑฺฒนํ สุภํฯ

> ตทา ภูมิสฺสโร **มหาธมฺมราชา** มหิทฺธิโก;
> อาณาจเกฺกน สาเรติ, ราชา โนอนุวตฺตเกฯ

ลทฺธา เสตคเช วเร, โลเก วิมฺหยชานเก;
อปฺปมโตฺต มหาวีโร, ปุญฺญํ กตฺวาภิโมทติฯ

ตสฺมึ วเสฺสว สาวเณ, มาเส นวมทิวเส;
สูริยุคฺคมเน กาเล, นิพฺพตฺตายํ วิภาวนาฯ

ยตฺตกํ สาสนํ ฐิตํ, ตตฺตกํ รจิตํ มยา;
ฐาตุ เนตฺติวิภาวนา, ชินปุตฺตหิตาวหาฯ

อิติ ตํ รจยเนฺตน, ปุญฺญํ อธิคตํ มยา;
โหนฺตุ ตสฺสานุภาเวน, สเพฺพ วิมุตฺติภาคิโนฯ

ราชเทวี ปุตฺตนตฺตา, ปนตฺตา จ สชาติกา;
สเพฺพ รชฺชสุเข ฐตฺวา, จรนฺตุ จริตํ สุขีฯ

เทโว กาเล สฺวสฺสตุ, สโพฺพ รฎฺฐชโน สุขี;
อญฺญมญฺญํ อหิํสโนฺต, ปิโย โหตุ หิตาวโหติฯ

เนตฺติวิภาวินี นิฎฺฐิตาฯ